3.

PRO REGE

OF

HET KONINGSCHAP VAN CHRISTUS

DOOR

DR. A. KUYPER.

DERDE DEEL.

HET KONINGSCHAP VAN CHRISTUS IN ZIJN WERKING.

PREMIE-EXEMPLAAR.

J. H. KOK — KAMPEN — 1912.

TYF. J. BOOTSMA, ELECTR. BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ TE 'S GRAVENHAGE

PRO REGE.

HET KONINGSCHAP VAN CHRISTUS.

DEEL DRIE.

HET KONINGSCHAP VAN CHRISTUS IN ZIJN WERKING.

VIERDE REEKS.

Christus' Koningschap en de Maatschappij.

I.

Een eigen sfeer.

> Gij zijt het licht der wereld. Eene stad, boven op eenen berg liggende, kan niet verborgen zijn.
>
> MATTH. 5 : 14.

Van het *Gezin* kan men, ter bespreking van Christus' Koningschap, niet aanstonds tot den *Staat* overgaan. Tusschen die beiden in ligt wat men pleegt het *Maatschappelijk leven* te noemen, en steeds meer werd het, vooral in onze dagen, van het uiterste belang, dat we ons ook van de beteekenis van Jezus' Koningschap voor die *Maatschappij* zoo helder mogelijk rekenschap geven. Het valt toch niet te loochenen, dat juist in de vorige en in de thans ingegane eeuw de sociale vraagstukken steeds meer de opmerkzaamheid tot zich trekken, en *sociaal* beteekent niet anders dan *maatschappelijk*. Toch zij hierbij van meet af het misverstand afgesneden, alsof *sociaal* een woord ware, dat uitsluitend op de verhouding tusschen kapitaal en arbeid doelde. Eer moet gezegd, dat dit slechts één der vele schakelen is van het rijke snoer, dat het maatschappelijk leven saambindt, en dat het begrip van sociaal of maatschappelijk *alles* omvat wat, onder

vat naam of vorm ook, de grens van het Gezin overschrijdt, niet in het keurslijf van den Staat beklemd is, en toch een wezenlijk bestanddeel van *het leven der wereld* uitmaakt. *Gezin*, *Maatschappij* en *Staat* zijn metterdaad drie zelfstandige factoren van ons menschelijk leven, waar de Kerk als vierde *extra*-factor bijkomt. De drie eersten komen uit de Schepping op, en de Kerk is uit de genadesfeer, ter corzake van de zonde, hier als vierde factor bijgevoegd.

Laten we de Kerk, die we afzonderlijk behandelden, nu rusten, en bepalen we ons thans tot wat als noodzakelijk bestanddeel van ons menschelijk leven, krachtens de Schepping, met of zonder zonde gerekend, van zelf opbloeit, dan komt het menschelijk leven op uit *het Gezin*, en vindt daarin zijn eerste oorspronkelijke organisatie; dan streeft het naar een vaste, alomvattende organisatie in het Rijk, of in *den Staat*, door de macht van de wet; maar dan ligt tusschen die beide in de *Maatschappelijke* organisatie van ons menschelijk leven, die we kortweg het *leven der wereld* zouden kunnen noemen. Die laatste factor, die van het maatschappelijk leven, pleegt zich nu het laatst van de drie in voller omvang te ontwikkelen. Het Gezin is er van zelf en altijd, en waar meerdere gezinnen saamleven, ontwikkelt zich veelal aanstonds zeker overheidsgezag, hetzij patriarchaal, despotiek of op meer vrijen voet, maar, tusschen deze beide beklemd, is de maatschappelijke organisatie veelal zeer traag in haar ontwikkeling geweest. Bij de negerstammen in Afrika is zelfs nu nog van geen maatschappelijke ontwikkeling in meer omvattenden zin sprake. Bij de volken der oudheid stond het eigenlijke maatschappelijke leven nog op zeer lagen trap, en van de hoogte, waartoe het thans opklom, is zelfs in de Middeneeuwen en na de Reformatie niet dan de eerste aandrift merkbaar. Allerlei oorzaken hebben er toe medegewerkt, om vooral in de 19e eeuw het maatschappelijk leven een veel hooger vlucht dan voorheen te doen nemen, en hieruit verklaart het zich dat schier alle vraagstukken, die met de ontwikkeling van het sociale leven, d.i. der Maatschappij, saamhangen, thans in zoo hooge mate de aandacht vragen.

Ontegenzeggelijk brengt dit op den voorgrond dringen van de maatschappelijke vragen èn het Gezin èn den Staat in het gedrang. De Maatschappij wil ook in het Gezin en in den Staat de wet stellen. Ten slotte wil zij zelfs geheel het menschelijk leven veroveren en aan zich onderwerpen. Het roepen om Vrijheid, en nogmaals Vrijheid, erlangt zelfs steeds meer de beteekenis, dat noch de band, dien het Gezinswezen, noch de band dien het Staatswezen aanlegt, het leven der wereld in zijn geheel vrije sociale ontwikkeling mag belemmeren. De anarchie is het doel, waar deze overmachtige ontwikkeling van het maatschappelijk leven op aanstuurt. Alle banden moeten los. Men moet den mensch laten leven naar den aandrang van zijn natuur. En dit vrije natuurlijke leven moet juist zijn triomf vieren in de geheel vrije ontplooiing van ons leven, niet in het Gezin, noch in den Staat, maar in de Maatschappij. Hef Gezin en Staat op, dan zal die Maatschappij zich zelve organiseeren, en eerst in die vrije, zelfstandige organisatie van het menschelijk leven der Maatschappij zal zich het hoogste geluk der menschheid ontwikkelen. Dit streven komt het sterkst uit bij de Nihilisten, de Anarchisten en de Socialisten, maar het woelt in heel onze moderne Maatschappij. Gezin en Staat worden hierdoor, voor wat hun vast bestand aangaat, in toenemend gevaar gebracht. En het is daarom van het hoogste belang, dat we ook als Christenen ons helder rekenschap geven van de grenzen, waarin het erf van het maatschappelijk leven besloten hoort te blijven. Ook wij moeten de ontwikkeling en de organisatie der Maatschappij voorstaan en bevorderen, maar we mogen geen oogenblik toelaten, dat zij in haar hooge vlucht het Gezin te na kome, of het gezag van den Staat ondermijne. En, zoo bezien, spreekt het vanzelf, dat we niet volstaan kunnen met het Koningschap van Christus in het licht te stellen voor wat het *Gezinsleven* en het leven van *den Staat* aangaat, maar dat we ons ook wel ter dege de vraag hebben te stellen, welke de beteekenis van dat Koningschap moet zijn voor het leven der *Maatschappij*.

Het is vooral in de Maatschappij, dat het leven der *wereld* aan het woord komt. Wat in de Schrift *de wereld* heet, dringt ook in het hart, woelt ook in het gezin, en poogt zich ook van den Staat meester te maken, maar toch is het vooral in de Maatschappij, dat de wereld zich haar troon poogt op te richten. Wie van het leven der *wereld* spreekt, doelt vooral op de ontwikkeling van ons menschelijk leven, gelijk ze in de vrije saâmleving tot stand komt. Het woord *wereld* kan ook in allerlei andere beteekenis genomen worden, en ook in de Schrift geschiedt dit; maar zoo dikwijls we in de Schrift de tegenstelling vinden tusschen de *wereld* en het Koninkrijk van Christus, wordt gedoeld op een gevaarlijken geest, die heerscht en die het menschelijk leven in heel zijn vrije openbaring leidt. Het Gezin brengt in zijn vaste formatie vanzelf regelen met zich, die het leven in het Gezin beheerschten. De Staat is, evenals het Gezin, van vaste formatie en heerscht door de wet. Maar de Maatschappij heeft zulk een vaste organisatie of formatie niet. Op haar terrein ontbreken de vaste regelen en wetten, en vandaar dat *de geest*, die wil insluipen om ons leven te verderven, zich 't eerst richt op de Maatschappij, deze aan zich poogt te onderwerpen, en in haar zoekt te heerschen. Die onheilige geest vindt hier het terrein vrij. Ongemerkt dringt hij in wat we de publieke opinie noemen in, en die publieke opinie is feitelijk niet anders dan de zienswijze, de denkwijze, die in het breede maatschappelijk leven den toon weet aan te geven. Tegen de *wereld* nu, in dien zin genomen, staat de Christus met zijn Koninkrijk over. Zijn doel is juist om uit onze wereld *den geest* der wereld terug te dringen en haar met zijn geest te bezielen. Het is de Heilige Geest, die hiertoe tegen den onheiligen geest der wereld den strijd aanbindt. Nog eer Jezus naar Gethsemané ging, sprak hij 't voor zijn jongeren uit: „Vreest niet, *ik heb de wereld overwonnen.*" Dit gold natuurlijk niet in feitelijken zin. Integendeel, toen Jezus stierf aan het Kruis, bleef de wereld wat ze was. Jezus kon dus alleen bedoelen, dat hij *in beginsel* de wereld overwonnen had, en dat de uitkomst van den strijd, dien

hij met haar aanbond, haar volkomen ondergang en vernietiging zou zijn. Maar hierom moest dan ook de strijd met haar, na zijn hemelvaart, worden voortgezet. Heel de historie van het Godsrijk in haar verder verloop zou deswege niet anders zijn, dan een onafgebroken worsteling tusschen den geest van Christus en den geest der wereld. Er is dus geen sprake van, dat Jezus als onze Koning zich alleen met zijn Kerk zou inlaten, om het leven der Maatschappij aan haar zelve over te laten. Eer integendeel zal de strijd tegen de wereld eerst na Jezus' hemelvaart recht beginnen. Als Koning zal de Christus voor zijn Koninkrijk strijden in zijn Kerk en in het Gezin, maar stellig niet minder ook op het terrein van het *maatschappelijk* leven.

Ge verstaat dan ook de worsteling niet, die Christus als Koning alle eeuwen door voortzet om zijn vijanden aan zijn voeten te onderwerpen, zoo ge de menschelijke maatschappij van zijn Koningschap uitzondert. Dat de macht, waarmee de Christus ook de Maatschappij wil beheerschen, veelszins werkt door zijn invloed op de harten, op het Gezin en op zijn Kerk, wordt natuurlijk toegegeven, maar dit is niet genoeg. Ook het maatschappelijk leven vormt een eigen terrein, en ook op dit terrein dringt Christus met zijn Koninklijke macht in, om het te beheerschen. Iets daarom voor ons, Christenen, van zoo overwegend belang, omdat ook wij in die maatschappij leven, en in die maatschappij als medestrijders en krijgsknechten voor onzen Koning hebben op te treden. Wat Jezus tot zijn jongeren zeide: „Een stad op een berg gelegen kan niet verborgen zijn, laat dan uw licht schijnen voor de menschen", doelde juist hierop. Zeer stellig werkt onze Koning ook rechtstreeks op de maatschappij in, buiten ons om, maar het lijdt toch geen tegenspraak, dat hij evenzoo *door ons* zijn Koninklijke heerschappij uitoefent, en ook bij ons leven in de Maatschappij zullen we ons hiervan bewust blijven. Jezus heeft niet gebeden, dat de Vader ons uit de wereld mocht wegnemen. Onze bestemming was niet, dat we als Christenen ons als een aparte groep uit de wereld in de

woestijn zouden terugtrekken. Zijn bede was alleen, dat de Vader ons bewaren mocht *in die wereld*. In de Maatschappij is dan ook onze plaats, en die plaats hebben we met eere in te nemen, en alle secten, die beproefd hebben, zich uit de Maatschappij terug te trekken, om buiten haar voor Jezus te leven, hebben in haar historisch verloop steeds ondervonden, dat ze juist hierdoor van hun Koning afraakten. Maar dan mag ons ook nooit het gevoel bekruipen, alsof we, door in de Maatschappij op te treden, van onder onzen Koning uitgingen, en om hem terug te vinden weer in zijn Kerk moesten vluchten. Christus' Koningschap gaat over alle ding, strekt zich uit over heel ons menschelijk leven, ook in het midden der Maatschappij, en dan alleen staan we te midden dier Maatschappij krachtig, zoo we ook over de Maatschappij Christus' koninklijke heerschappij erkennen en eeren. Dat dit het moeilijkste stuk van onzen dienst van onzen Koning is, spreekt vanzelf. In de Kerk en in onze gezinnen, en zelfs in den Staat, Jezus als onzen Koning te dienen, valt veel lichter. Daar vinden we overal gebaande wegen, waarlangs we ons rustig en met vasten tred bewegen kunnen. Op dit drieërlei terrein kunnen we ons ten deele zelfs thuis gevoelen. In de Maatschappij daarentegen leven we te midden van den tegenstand; moeten we op eigen beenen staan; moet een ieder zijn eigen weg vinden; en zijn de voetangels en klemmen, die men voor ons legt, zonder tal. Het is daarom begrijpelijk, dat velen de wereld liever mijden en zich zoo weinig mogelijk op haar glibberig terrein wagen. Maar voor verreweg de meesten is dit volstrekt ondoenlijk. Hun levenspositie, hun bedrijf, hun ambt noodzaakt hen gedurig de wereld in te gaan. Mee te leven in het groote geheel der maatschappij is in den regel onze roeping, en daarom is het zoo gebiedend noodzakelijk, dat we ook in de Maatschappij aan Christus' Koninklijke heerschappij gelooven. Alleen wie *met zijn Koning* in die maatschappij ingaat, kan in diens kracht ook persoonlijk die wereld overwinnen.

Ook de aard van Christus' Koningschap, als zoodanig, gedoogt niet, dat het terrein van het maatschappelijk leven er buiten worde gesloten. Dit zou nog denkbaar wezen, indien het slechts voor een tijd en met een beperkt doel ware ingesteld. Maar dit is niet zoo. Het Koningschap van Christus stuurt rechtstreeks aan op de eindcatastrophe, als met het jongste oordeel heel deze wereld en haar heerschappij zal ondergaan en het rijk der heerlijkheid zal worden ingeleid. Natuurlijk zal in den ommekeer, die dan tot stand komt, *alles* begrepen zijn, heel de natuur, al wat zich creatuurlijk roert op aarde, en bovenal heel ons menschelijk leven, zoo van de vorige geslachten, die reeds voor eeuwen ten grave zijn gedaald, als van het geslacht waar we zelve toebehooren, en van wie na ons komen zullen. Op die eindbeslissing, op die einduitkomst richt zich heel Jezus' Koningschap. Hij is niet een Koning, die regeert om wet en orde te handhaven, en voorts het leven van zijn volk te laten gaan gelijk het gaat. De aard van zijn Koningschap is geheel anders. Is elk aardsch Koningschap gericht op de instandhouding van den bestaanden toestand, en acht de Vorst zich gelukkig, die zijn land en volk in bloei en zekerheid aan zijn opvolgers mag achterlaten, hier, bij den Christus, geldt het een Koningschap, dat doelt op strijd, op principieele aantasting van den bestaanden toestand, en er op aanstuurt om aan geheel den bestaanden toestand eens voor goed en voor altijd een einde te maken, en een geheel nieuwe orde van zaken te doen intreden. Het moet alles daarheen, dat Christus het Koningschap aan God en den Vader overgeve, en daarna een toestand intrede, waarin God zijn zal alles en in allen. Alleen maar, dit gaat niet toe met geweld. Dan toch waren deze lange eeuwen van voorbereiding niet noodig, en had reeds kort na den Pinksterdag het einde der wereld kunnen intreden. Doch zoo heeft 't Gode niet beliefd. Nu reeds twintig eeuwen wordt de worsteling in de wereld der geesten voortgezet. Niet als doellooze repetitie van eenzelfde leven, de ééne eeuw voor en de andere eeuw na. Dan toch zou het leven geen doel hebben. De geschiedenis

toonde dan ook, dat in den loop der eeuwen gedurig nieuwe toestanden intreden, een hooger peil van meer alzijdige ontwikkeling van krachten bereikt wordt, en de groote levensvraagstukken zich telkens in nieuwen vorm aan ons voordoen. Dit nu heeft tengevolge, dat de *geest der wereld* rusteloos zijn aanval op het rijk van Christus vernieuwt; telkens van geheel anderen kant zijn verzet tegen den geest van Christus volhoudt; en keer op keer optreedt met de bewering, dat de wereld den Christus niet van noode heeft, want dat de wereld zelve alleszins in staat is, haar ellende te boven te komen, en den geluksstaat te doen intreden. Blijken moet dan, dat dit pogen telkens mislukt, en daartegenover moet dan uitkomen, hoe het *Evangelium Sempiternum*, het Eeuwig Evangelie, alle eeuw door in die kringen, waarin het heerschen mag, feitelijk vrede en geluk brengen blijft. Zoo wacht de Christus de ééne eeuw voor, de andere eeuw na die aanvallen en ijdele pogingen af, om juist daarin te triomfeeren, dat die aanvallen telkens tot niets leiden en die pogingen gedurig in haar ijdelheid worden beschaamd. En onderwijl is dit verloop der historie niet doelloos, want aldoor komt in het menschelijk leven hooger ontwikkeling tot stand, ontplooien zich nieuwe krachten, en wordt het menschelijk leven in de veelheid van de ten dienste staande middelen en in de intensiteit van stoffelijke en geestelijke uitingen verrijkt. Dat zal zoo aanhouden tot de geest der wereld zijn laatste kracht heeft uitgeput, en niets meer heeft om tegen den Christus over te stellen. Dan zal die geest zijn heil moeten zoeken in enkel list en geweld. De geest der wereld zal zich dan in den Antichrist belichamen, om nu met al wat het teeken des Doops draagt, korte metten te maken. Op uitroeiing van het Christendom zal 't dan worden toegelegd. Maar dan zal ook gebleken zijn, dat het Eeuwig Evangelie zich onveranderlijk tegenover elke hoogere ontwikkeling der wereld heeft gehandhaafd; elken geestelijken aanval heeft afgeslagen; den toets tot het einde toe doorstaan heeft; en nu blinkt in zijn Goddelijke volkomenheid. En zet de wereld dan ter slotte in haar vertwijfeling macht tegen macht, en waagt ze de

poging der wanhoop om geweld tegen den Christus over te zetten, — dan zal het einde daar zijn, en de macht van Christus onzen Koning zoo overweldigend hoog boven haar macht uitgaan, dat ze verzinkt in het niet en Christus haar verdoet met den geest zijns monds. Maar is zóó de aard van Christus' Koningschap, hoe zou het hiermee dan bestaanbaar zijn, dat dit Koningschap tot zijn Kerk tot het Gezin en tot den Staat beperkt wordt, en niet óók over het leven der Maatschappij ging? Of eischt het dan nog nader betoog, hoe steeds meer de geest der wereld juist het maatschappelijk leven als instrument gebruikt, om zijn toeleg door te zetten, zijn aanvallen op het rijk van Christus te hernieuwen, zijn verzet tegen het rijk van Christus door te zetten, en eigen macht tegen de macht van Christus over te stellen? Juist daarom zijn de uitspraken der H. Schrift over het Koningschap dan ook zoo alomvattend. Hem is gegeven *alle macht* op de aarde en in den hemel. *Alle dingen* zijn hem onderworpen. Niets wordt uitgezonderd. En hoe zoudt ge dan van zijn Koningschap juist dit breede terrein van ons menschelijk leven willen uitlichten, waarop feitelijk de groote worsteling tusschen den geest der wereld en den geest van Christus beslecht wordt? Licht uit Christus' Koningschap zijn macht over het maatschappelijk leven uit, en zijn Koningschap ware vernietigd.

Ditzelfde geldt van ons eigen geloof in dit Koningschap. Ge zoudt u geen doeltreffende voorstelling van dit Koningschap kunnen vormen, zoo ge metterdaad gelooven moest, dat uw Koning wel in zijn Kerk, in uw gezin en ten deele in den Staat zijn Koninklijke macht deed gelden, maar dat ge van onder zijn Koningschap uit waart, zoodra ge de Maatschappij binnentreedt. Jammer genoeg, dat dit bij zeer vele Christenen zoo metterdaad in hun voorstelling leeft, maar het droef gevolg is dan ook, dat ze in hun Kerk priesterlijk aanbiddend, in hun gezin vroom, en in den Staat onderdanig zijn, maar zich in den stroom van het maatschappelijk leven laten mede-

sleepen, als hadden ze in dit stuk van hun leven met het Koningschap van Christus niets uitstaande. In dit leven der Maatschappij eeren ze dan nog wel de eischen die van Boven aan hun conscientie gesteld worden. Ze voelen dat ze *persoonlijk* aansprakelijk blijven; maar dat ook over dit breede terrein van het leven de scepter van Jezus' Koningschap gaat, voelen ze niet. Ze hebben er geen weet van, dat al wat in de wereld woelt, tegen hun Koning ingaat, en ze hebben er geen oog voor, dat hun Koning ook op dit terrein doende is, om de zijnen te sterken en zijn geest tot macht te verheffen. Gevolg waarvan dan ook is, dat het Koningschap van Christus niet voor hen *leeft*; nog wel als een leerstuk door hen beleden, maar niet in het leven door hen ervaren wordt; en dat de stellige uitspraak van hun Heiland, dat hem *alle macht* gegeven is in den hemel en op aarde, voor hen woorden zonder zin zijn.

Wie daarentegen met deze oppervlakkigheid brak, en zijn roeping erkende om met het Koningschap van Christus weer vollen ernst te maken, voelde vanzelf de behoefte, om het dan ook te eeren in zijn vollen omvang, het te eeren op elk terrein, en met name het ook te eeren en te erkennen op dat breede terrein, waarop het grootste stuk van ons menschelijk leven wordt afgespeeld; en voor verreweg de meesten is dit juist het terrein van de Maatschappij. Voor de vrouw moge dit minder het geval zijn dan voor den man, hier staat tegenover, dat de leiding van den geest der wereld veel meer van den man dan van de vrouw uitgaat, en dat voor zoover ook de vrouw hieraan deelneemt, ook zij uit het gezin uitgaat, en zich beweegt op maatschappelijk terrein. Zal dan ook het Koningschap van Christus voor ons één ongebroken geheel vormen, dat feitelijk stuur en leiding langs alle wegen van zich doet uitgaan, dan hebben we er zelven onafwijsbare behoefte aan, om zeker niet in de laatste plaats ook op maatschappelijk terrein voor de werking van dat Koningschap ons oog te ontsluiten. Elke uitzondering, die hier wordt toegelaten, zou het geheel voor ons breken. We zouden hoogstens voor den gang der aloude historie en voor ons eigen

levensverloop onze toevlucht in het regiment Gods nemen, met dan den Christus er bij uitsluitend voor onzer ziele zaligheid, maar van een Koningschap van Christus zouden we *buiten* de Kerk niets meer verstaan. Ons leven zou omgaan buiten de reuzenworsteling, die juist tusschen den geest van Christus en den geest der wereld gestreden wordt. De zaligheid van onze ziel zou iets aparts zijn, dat buiten het leven stond. Ons persoonlijk bestaan zou uitgelicht zijn uit hetgeen God de Heere door zijn Christus doende is voor heel ons menschelijk geslacht. We zouden uit het groote levensverband zijn uitgerukt, en de groote ommekeer, die in het eind der dagen zal tot stand komen, zou iets zijn, dat buiten ons omging en waarvan we hoogstens belangstellende toeschouwers zouden zijn. Wel verre daarvan daan, dat het Koningschap van Christus over de Maatschappij een bijkomstig stuk zou zijn, dat desnoods terzijde kon worden gelaten, moet er daarom alle nadruk op gelegd, dat vooral op dit terrein de worsteling van den geest der wereld tegen den geest van Christus wordt uitgestreden; dat wie den Christus als zijn Koning belijdt, te kort schiet in plichtsbetrachting, zoo hij ook op dit terrein, en op dit terrein vooral, niet in de volle wapenrusting van het Evangelie den strijd mede aanbindt; en dat zichzelf in zijn geloof verzwakt, wie voor den ernst van den op dit terrein gevoerden strijd geen open oog heeft. Zeker, God regeert, en het ware gansch goddeloos, terwille van het Koningschap van Christus, den heiligen God te verlagen tot een nietsdoend Koning, een *roi fainéant*. Er gaat geen enkele werking van Christus' Koningschap uit, of God zelf werkt er in, want Vader en Zoon zijn één. Maar in de bedeeling der zonde, die tot aan het jongste oordeel stand houdt, regeert de heilige God instrumenteel door Hem in wien de verzoening gevonden is. Het blijft ook hier: Uit God en door God en tot God alle dingen, maar totdat eens de zonde zal zijn te niet gedaan, is er geen Koninklijke heerschappij, die in het teeken der Verzoening staan zal, denkbaar dan door den Christus, die zelf God is, te aanbidden tot in alle eeuwigheid.

II.

Uit de Schepping.

Gij zult den HEERE uwen God alzoo niet doen.
DEUT. 12 : 4.

HET woord „*Maatschappij*" is geen gelukkig gekozen woord. In onze vertaling van de H. Schrift hebben onze Statenoverzetters het nergens gebezigd, en nu nog is het wel een boekenwoord, dat men gebruikt in min of meer afgetrokken beschouwingen, maar in het gewone gesprek hoort men het zoo goed als nimmer bezigen. Nog wel als er sprake is van een bijzonder genootschap, zoo als de Spoorwegmaatschappij, de Handelsmaatschappij, of de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, maar niet als gedoeld wordt op de groote Maatschappij, die geheel ons menschelijk leven buiten Kerk, Gezin en Staat omvat. De Duitschers kozen een veel warmer woord en spreken van *Gesellschaft.* Zoo hadden ook wij zeer wel van het volksgezelschap of het menschelijk gezelschap kunnen spreken, maar in de jaren, toen ten dezen het woordgebruik zich vestigde, was de invloed, die van Duitschland op ons uitging, nog zeer gering, en daarentegen de Fransche invloed zeer groot, en zoo heeft men toen het in Frankrijk gebruikelijke *Société* hier letterlijk vertaald in *Maatschappij.* Oorspronkelijk liet men zelfs zulk een Fransch woord liefst onvertaald, er sprak van *Compagnie* of *Societeit,* zooals met name de Doopsgezinden hun kerkengroep als een *Societeit* aanduidden. Op een clubgebouw voor een vriendenkring is dit woord *Societeit* eerst later overgedragen. Eerst beduidde het den vriendenkring zelf. En toen men nu in de 17e eeuw verzet begon te voeren tegen zulke barbarismen, en dus voor societeit of société een Nederlandsch woord noodig had, heeft men dat stijve woord van *Maatschappij* er voor

in de plaats gesteld. *Maat* heet iemand, die met ons saam iets te doen heeft, geheel in gelijken zin waarin men ook van *gezel* spreekt. Vooral het verkleinwoord *Maatje* is nog allerwege in gebruik; meer dan het woord *maat* zelf. Dat woord *maat* heeft men toen op alle menschen toegepast. In het groote menschelijk leven, zoo bedoelde men, is de een altoos de „maat" van den ander, en zijn ze allen „maats" onder malkander. Verduidelijkt werd dit dan nog door te spreken van de *burgermaatschappij,* waardoor men het begrip beperkte tot zijn eigen land, en uitdrukte, dat alle burgers als goede maats met elkander in ééne gemeenschap waren ingelijfd. Maar al spoedig breidde zich die maatschap over alle grenzen uit, om alle volk in het ééne begrip *„de* Maatschappij" te vereenigen. Dit *schap* dat achter *maat* kwam, beduidde dan, dat alle „maats" in zekeren vorm tot één geheel vereenigd waren. En op die wijs heeft het woord „maatschappij" toen allengs burgerrecht verkregen. Toespreken zal 't ons nooit. Het zal ons altoos als een vreemd woord blijven aandoen. Voor ons taalbesef blijft „maatschappij" altoos iets, dat opgericht moet worden, en het product is van een wilsdaad van de genooten, terwijl het hier juist omgekeerd een saamhoorigheid geldt, die vanzelf uit het leven ontstaan is, en daarom nooit door het begrip van „maatschappij" gedekt wordt. Toch is het thans te laat, om er een ander woord voor in de plaats te stellen. *Saamleving* ware stellig een juister woord, maar dit bezit thans reeds een gewijzigde en beperkter beteekenis. *Verkeer* of *omgang* zou te zeer de beweging op den voorgrond schuiven, en niet genoeg nadruk leggen op den band, die in deze beweging sprak. Ook spreekt men wel van het *leven der wereld,* maar dan meest met schiftende beteekenis. In de taal is het *gebruik* nu eenmaal oppermachtig, en hoe weinig het woord: *maatschappij* ons ook aantrekt of bevredigt, uit te bannen of te vervangen is het thans niet meer. Voor dat breede terrein van het menschelijk leven, dat overblijft als ge de kerk, het gezin en den staat uitzondert, hebben we nu eenmaal geen anderen naam, dan dien van Maatschappij, hoogstens

door het spreken van de „menschelijke maatschappij" verduidelijkt.

Vanzelf moeten ook wij ons hierin voegen, zij 't al niet zonder protest. Het valt toch kwalijk te verhelen, dat de voorkeur, aan dit woord gegeven, opkomt uit de beginselen der Revolutie. De groote tegenstelling, die deze beginselen der Revolutie met de beginselen der Schrift vormen, is en blijft altoos, dat, naar luid de tolken der Revolutie, al wat bestaat is opgekomen uit den menschelijken wil, en dat volgens de beginselen der Schrift de menschelijke saamleving haar ontstaan en haar regel dankt niet aan eenige wilsdaad van den mensch, maar aan het bestel Gods. Altoos staan in dezen strijd de wil *van God* en de wil van *den mensch* tegenover elkander. Het is hetzelfde als met het woord *gemeenschap* voor het volksverband. Ook met dit woord: *de gemeenschap*, voor het volk in geordend Staatsverband, dat de tegenstanders der Christelijke staatkunde steeds met voorliefde gebruiken, spreekt zich de meening uit, dat de Staat ontstaan is door een wilsdaad van de burgers, die krachtens die wilsdaad zich tot één volk aaneen hebben gesloten en een landsbestuur hebben aangesteld. En juist datzelfde vindt ge hier. In *maatschappij* ligt vanzelf de gedachte, dat een groep personen zich, als maats, met elkaar in betrekking hebben gesteld, en nu in meer of min gebonden vorm sâam een vereeniging in het leven riepen. Zoo nu, wil men zeggen, is ook het maatschappelijk leven daardoor opgekomen, dat de burgers goed hebben gevonden het alzoo in te richten. En toen men het woord: *gemeenschap* voor het georganiseerde *volk*, én toen men het woord: *maatschappij* voor het *volksleven* hier te lande invoerde, is hierbij aan Gods bestel niet gedacht, en alleen de menschelijke wilsdaad met nadruk op den voorgrond geschoven.

Juist daarom moet echter onzerzijds ook bij het bespreken van Christus' Koningschap over de maatschappij, ter verklaring van het bestaan dier Maatschappij, voor alle dingen op dat bestel Gods

worden teruggegaan. Ook die maatschappij toch ligt gegrond in de Schepping, en heeft zich uit hetgeen God in die Schepping gelegd had van zelf ontwikkeld. In het oorspronkelijk scheppen van slechts één mensch, maar zoo dat uit dien éénen mensch eerst de vrouw, en voorts uit den man en vrouw geheel een menschelijk geslacht zou opkomen, lag van zelf het bestel Gods voor de éénheid van dat menschelijk geslacht. Wat geschapen, en in die schepping bedoeld werd, was niet een bijeenvoeging van tallooze op zichzelf staande individuen, maar het opkomen in één geslacht, uit éénen bloede, van een onderling organisch verwante menschheid. Hierin nu lag vanzelf opgesloten, dat er tusschen mensch en mensch *verband* zou zijn; dat zich door dit onderling verband een *saamleving* zou vormen; en het is die saamleving, die in wat wij dan nu *Maatschappij* noemen tot uiting komt. De geboren menschen konden niet los van elkander elk op zichzelf blijven staan. Ze moesten van zelf met elkander in aanraking komen. Door die aanraking moest zich zeker verband vormen. Door dit verband moest hun saamleving zekeren vasten vorm aannemen. En het is deze vastere vorm van het verband der onderlinge saamleving, die de Maatschappij, of wilt ge het maatschappelijk leven, tot aanzijn riep. Doch niet alleen dat krachtens het Goddelijk bestel, volgens hetwelk heel ons geslacht uit éénen bloede zou opkomen, het zich vormen van een maatschappelijke saamleving gegrondvest was, maar ook de vorm, waarin dit zou plaats hebben, was evenzoo in het bestel der Schepping zelve gegeven. Hoe uiteenloopend toch de personen mogen zijn, aan allen is *een menschelijke natuur* gemeen; in die menschelijke natuur zijn vaste neigingen en trekken, die zich nooit verloochenen, en die onder allerlei variatiën steeds tot dezelfde uitkomst leiden. Het onderling verkeer stelt daaraan steeds gelijksoortige eischen, die zich in den vorm wijzigen mogen, maar in den grond der zaak altoos dezelfde blijven. En zoo ook bevindt de mensch zich altoos tegenover dezelfde natuur geplaatst, die, onder wat verschillenden vorm ook, toch in wezen steeds één blijft; en ook dit brengt teweeg,

dat de saamwerking onderling om die natuur te beheerschen steeds aan de menschelijke saamleving een gelijksoortige plooi zal geven. Ook de ontwikkeling van grover in fijner vorm zal bij deze vorming van het maatschappelijk leven steeds gebonden zijn aan de ontwikkeling van den menschelijken geest, van den menschelijken smaak en van de menschelijke behoefte, die wederom niet van buiten aan den mensch toekomen, maar bepaald zijn door zijn natuur, aard en aanleg, gelijk die door God in ons geslacht gelegd zijn.

Hoe tal van gegevens dan ook saamwerken, om de ontwikkeling van ons maatschappelijk leven te bepalen, steeds komen de gegevens op uit hetgeen door God bij zijn schepping èn in den mensch èn in de natuur is vastgelegd. Ook hier komt niets bij geval, en komt niets uit den mensch op buiten God om. Zelfs de dusgenaamde uitvindingen, die, gelijk die der boekdrukkunst, van de stoom, van de electriciteit en zoo veel meer, zoo onmetelijken invloed op onze menschelijk saamleving geoefend hebben, brengen niets nieuws in de schepping in, doch halen daaruit slechts te voorschijn, wat er oorspronkelijk in lag, maar nog niet gezien noch gekend werd. Uitvindingen *vinden* iets, dat er was, doch scheppen niets nieuw, dat aan de schepping zou worden toegevoegd. Er spreekt in deze uitvindingen soms een wonderbare geniale vindingrijkheid, doch ook deze schonk de mensch zichzelven niet, maar het is wederom God, die deze genieën doet optreden. De mensch in zijn oorspronkelijk optreden kende noch zichzelf noch zijn medemensch noch de natuur met haar verborgen krachten. Eerst van lieverlee is naar buiten gereden, wat van meetaf in onze menschelijke natuur door God verborgen was; de kracht der saamwerking is eerst van lieverlede tot 's menschen bewustzijn doorgedrongen; en wat schat in de natuur en in haar krachten school is eerst allengs ontdekt. Daarom is ook dit woord *ontdekken* zoo juist gekozen, evenals het woord *uitvinden*. Wat *ontdekt* wordt was er wel, maar het was *bedekt*, zoodat men het niet zag. En als het nu *ont*dekt wordt, komt er niets, dat er niet reeds was, maar het deksel wordt er afgenomen,

en nu ziet men pas, dat het er is. Natuurlijk moet de Schepping hier niet van het Bestuur Gods gescheiden worden, maar zelfs dit Voorzienig bestuur Gods heeft niets nieuws aan het oorspronkelijk geschapene toegevoegd. In de Schepping zelve was alle kiem en alle bron van kracht, met de daarbij passende mogelijkheid van alle variatie, gegeven, en het Bestuur Gods deed niet anders dan de menschen leiden bij het zoeken en vinden van wat naar Gods oorspronkelijk bestel in menschheid en natuur gegeven was. Zonder zweem van overdrijving kan en moet dan ook gezegd, dat ook de ontwikkeling van ons maatschappelijk samenleven, in den loop der eeuwen, liep langs een spoor, dat vooruit bepaald was. En gelijk in het nietig zaadje van een roos vooruit bepaald is, hoe dit zaadje ontkiemen zal, hoe uit die kiem een stam zal groeien, zich aan dien stam takken zullen zetten, aan die takken blad en knop zal uitbotten, en uit dien knop een bloem van zoo en zooveel blaadjes, van die en die kleur zich ontplooien zal, — zoo was ook in de Schepping van meetaf aangegeven, langs wat lijn en op wat wijs uit den eersten mensch, te midden van die natuur geplaatst, onze menschelijke samenleving zou opkomen.

Kan en moet men dan toch niet zeggen, dat de zonde ook ten deze het plan Gods verstoord heeft? Verstoord niet, wel omgebogen, maar in een krachtens dit plan zelf vooruit vaststaande richting. Ziekte is een storing van de lijn waarlangs het gewone leven zich beweegt, maar die ziekte is bij haar ontwikkeling bepaald door wat in het gezonde lichaam gegeven was. Vandaar dat eenzelfde ziekte zich bij den één zoo geheel anders dan bij den ander ontwikkelt, en men onder de geneeskundigen steeds meer tot de overtuiging komt, dat men elke krankheid, om ze meester te worden, naar de individueele gesteldheid van elken kranke beoordeelen moet. Een reeks, die met twee klom en nu in haar tegendeel omslaat, blijft met twee dalen, en dus gebonden aan haar oorspronkelijken aard.

De zonde schept geen nieuwe wereld, maar neemt de bestaande wereld, met al haar vaststaande gegevens, en is bij heel haar ontwikkeling hierdoor reeds vooruit bepaald. In de lijn, die de zonde volgt, is nog altoos de lijn doorzichtig die oorspronkelijk besteld was; alleen maar, die lijn loopt thans omgekeerd. De gang der zonde is daarom evenzoo bepaald als de gang van het heilige. Niet alsof God die zonde te voorschijn roept, maar omdat de zonde niet anders werken kan dan met de bestaande gegevens, die God in het leven riep, en bij die gegevens gebonden is aan de kracht, die God er in gelegd heeft. De brandstichter is gebonden aan de gegevens, die voor de ontvlamming en de ontbranding in de natuur zelve gegeven zijn. En zoo ook werkt de zonde in ons hart, en uit ons hart op onze omgeving, volgens de vaste wetten, die in ons menschelijk leven en voor onze omgeving van Godswege gelden, zij 't al in omgekeerde richting. Men kan dus in het minst niet zeggen, dat onze menschelijke saamleving zich, nu de zonde in haar drong, op geheel vrijen voet, los van Gods bestel, ontwikkeld heeft. Dat ze tengevolge der zonde op andere wijze uitkwam, spreekt van zelf, maar ze bleef niettemin gebonden aan vaste lijnen, en die lijnen waren slechts het omgekeerde van wat in den oorspronkelijken staat der rechtheid bepaald was.

Vooral in één punt komt dit sterk uit. De zonde kweekt menschen*haat*, Gods bestel beoogde menschen*liefde*. Naar Gods bestel is de menschheid één, uit éénen bloede, zich voortbewegende naar ééne heerlijkheid. Hier is alzoo het saambindende, een liefde die vereenigt, die een samenleving in de hand werkt, en menschen met menschen vereenigt. De zonde daarentegen doet vlak het tegenovergestelde. Ze splitst en scheidt, ze bindt niet samen, maar rukt uiteén. Ze kweekt geen samenleving, maar onderlinge bestrijding. Ze jaagt uiteen, in stee van te vereenigen. Ze verhoogt het leven niet, maar zint op moord. In zooverre staat dus de zonde tegen het bestel Gods om de eenheid van ons geslacht in hooge menschelijke samenleving te doen schitteren rechtstreeks over. Zonder meer zou men

dan ook zeggen moeten, dat de zonde feitelijk het plan Gods te niet deed. En toch is de uitkomst een zoo geheel andere dan zou vermoed worden. In de zonde zelve ligt het correctief. Ware de ontwikkeling van ons geslacht zondeloos geweest, zoo zou de aansluiting van menschen aan menschen een geheel normale zijn geweest, magnetisch uit de liefde hebben gewerkt, en veel sneller tot een hooger uitkomst hebben geleid. Nu echter de zonde intrad, bracht die zonde met zich, wat anders niet zou bestaan hebben, namelijk *de vrees voor gevaar*, iets waar we nader op terugkomen; en niets heeft juist sterker de saamleving van mensch en mensch in de hand gewerkt, dan de zucht om aan die vrees en aan dat gevaar te ontkomen. Nu men eenmaal leefde onder gedurige bedreiging van gevaar van kwaadwilligen, en van het gevaar van het wilde dier, en van het gevaar van de elementen der natuur, gevoelde men onweerstaanbaar drang en neiging opkomen, om zich tegen dit gemeenschappelijk gevaar gemeenschappelijk te verdedigen, en juist dit gaf aan de ontwikkeling der menschelijke saamleving een zoo machtigen stoot. Uit haar aard scheidt, deelt en splitst de zonde, maar hoe ze hiertoe ook woele, ze kan daarom den gemeenschapstrek, die van nature in ons geslacht is ingeschapen, niet te niet doen. Zelve grijpt ze dien gemeenschapstrek aan, om haar boos opzet te krachtiger door te zetten. *Eén* roover is machteloos, maar een roover*bende* kan heel een landschap onveilig maken. En tegenover dien gemeenschapstrek, waarvan de zonde zelve zich bedient, om haar opzet te volvoeren, begint dan van zelf de gemeenschapstrek bij de bedreigden te werken, en zoo komt men er van zelf toe, om zich met gemeenschappelijke kracht tegen het gevaar dat dreigt, te verdedigen. Dat hieruit geheel het oorlogswezen is opgekomen, behoeft nauwelijks herinnering. Thans in de twintigste eeuw na Christus heeft dit oorlogswezen een uitbreiding erlangd als vroeger nooit. En kwalijk kan ontkend, dat de politie en het leger, waarin men zijn veiligheid zoekt, een ontwikkeling van onze menschelijke saamleving mogelijk hebben gemaakt, zoo diep

in alles ingrijpend, als voorheen niet voor mogelijk werd gehouden.

Nooit moogt ge deswege het echter voorstellen, alsof zoodoende uit de aandrijving der zonde een positief goed en wezenlijke winst ware voortgekomen. Nu eenmaal de zonde geheel den toestand beheerscht, is het een bestel Gods, dat ze ten deele haar eigen correctief met zich brengt, mits ge nooit uit het oog verliest, dat, ware de zonde uitgebleven, de ontwikkeling der menschelijke saamleving veel sneller, veel juister en veel gelukkiger zou zijn tot stand gekomen. Politie en leger, om bij dit voorbeeld te blijven, verteren steeds noodeloos een deel van de volkskracht, en alleen kan gezegd, dat ze, nu misdaad uit het volk en oorlog van buiten dreigen, ons een betrekkelijk gevoel van veiligheid en zekerheid geven, en dat deze zekerheid voor het leven, die we aan beiden danken, in hooge mate aan de ontwikkeling der saamleving is ten goede gekomen. Dreef het gevaar niet tot het nemen van deze maatregelen van veiligheid, zoo zou er van een saamleving in hoogeren zin eenvoudig geen sprake kunnen zijn. En in zooverre moet ook hier het bestel Gods geloofd, hetwelk uit de zonde niet alleen het gevaar, maar ook de vreeze voor het gevaar en het nemen van veiligheidsmaatregelen deed voortkomen, en door deze tot een hooge mate van volkomenheid te doen opvoeren, een rust, een orde, en een veilige zekerheid in het leven riep, die aan de menschelijke samenleving de gelegenheid bood om tot steeds rijker ontplooiing te geraken. Het is een genade, dat God in de zonde zelve dit correctief besloot, en het is aan Hem en niet aan de zonde, dat we dit betrekkelijk goede hebben dank te weten. Een vuurtoren en een reddingboot zijn niet genoeg te waardeeren uitvindingen, maar nog hooger zou de staat van zaken zijn geweest, indien, bij het uitblijven van den vloek, de woede der elementen nooit ontketend ware, alzoo geen schipbreuk gedreigd had, en middel ter redding van de schipbreukelingen overbodig ware geweest.

Doch niet alleen dat uit deze aandrift tot zelfverweer en zelfbeveiliging, die de zonde met zich brengt, nooit een positieve winste en alleen een correctief ons toekomt, maar zelfs staat er zeer groote schade tegenover. Al maakt toch dit correctief een veel rijkere ontwikkeling van de menschelijke saamleving mogelijk, steeds leerde de ervaring, dat de zonde zich met alle kracht in die hooger ontwikkelde saamleving poogt te nestelen, en ze misbruikt als instrument, om haar onheiligen geest tot heerschappij te verheffen. Op zich zelf toch zijn die rijk ontwikkelde vormen van onze menschelijke saamleving puur formeel en neutraal, en dragen ze alzoo geen zedelijk karakter. De telegraaf is een verrijking van ons leven, maar ze wordt misbruikt voor het maken van zondige afspraken. De spoorweg is een niet genoeg te waardeeren middel van vervoer, maar de misdadiger ontsnapt er mee. Explosieve middelen zijn een heerlijk middel om in de steengroeven te werken, maar ze worden evengoed door den anarchist misbruikt, om verwoesting aan te richten. En zoo is er bijna niets, dat ons leven verrijkt, of de zonde maakt er gebruik van voor haar doeleinden. Zelfs kan gezegd, dat de hoogere en rijkere ontwikkeling van het leven, met name in de groote steden, een geest van weelde, overvloed en genotzucht kweekt, die op groote schaal een zedelijke verwoesting aanricht, waaronder de volkstoestanden steeds meer beginnen te lijden. Juist wat we de *wereld* in min gunstigen zin noemen, vindt in die fijnere ontwikkeling van de menschelijke saamleving haar machtsmiddel, waardoor ze de geesten misleidt en vergiftigt. Die hoogere en fijnere ontwikkeling blijft daarom op zich zelf een goed, want ze brengt aan het licht schatten die verborgen waren, ze verhoogt 's menschen macht over de natuur, ze bevordert het onderling verkeer, ze brengt volken in aanraking, die eeuwen lang als door een hoogen muur gescheiden voortleefden. Ze ondervangt veel lijden, ze wendt veel gevaar af, en ze maakt het leven in tal van opzichten rijker. Maar steeds moet hierbij in het oog gehouden, dat dit alles zich leent voor *dubbel emplooi*. Het kan alles ten

goede, maar het kan ook alles ten *kwade* worden gebruikt en de algemeene heerschappij der zonde brengt vanzelf het gevaar mede, dat het gebruik ervan ten kwade in wat men *de wereld* noemt de overhand behoudt. Niet 't minst daardoor, dat ze den mensch als *mensch* sterker, machtiger, minder afhankelijk maakt, en daardoor de behoefte aan religie doet afnemen. Hoe rijker iemand in ontwikkeling staat, hoe meerder genade er noodig is, om hem waarlijk vroom te doen zijn, en vroom te doen blijven.

III.

Tweeërlei eisch.

> En heeft uit éénen bloede het gansche geslacht der menschen gemaakt, om op den geheelen aardbodem te wonen, bescheiden hebbende de tijden tevoren geordineerd, en de bepalingen van hunne woning.
>
> HAND. 17 : 26.

LIGT alzoo het bestek voor het leven vast in de ordinantiën der Schepping, dan volgt hieruit vanzelf, dat de Koninklijke heerschappij van den Christus over het maatschappelijk leven aan die ordinantiën gebonden is. Een „Christelijke" maatschappij kan nooit een saamleving van nieuwe vinding zijn, maar zal altoos de ordinantiën der Schepping tendeze tot haar recht moeten laten komen. Ook hier geldt wat bij het Gezin telkens zoo sterk uitkwam. Christus schept geen nieuw soort gezin, maar sluit zich aan bij den in de Schepping zelve verordineerden gezinsvorm, roept dien tot zijn oorspronkelijke zuiverheid terug, en besprengt dien met het hyzop der Verzoening. In een Christelijk gezin leeft het oorspronkelijk Gezin, gelijk God het verordend had, weer op. Christus doet het werk der Schepping

niet te niet, maar sluit er zich bij aan en bouwt er op voort. Maar geheel ditzelfde geldt nu ook van de Christelijke maatschappij. Is ook voor de Maatschappij de grondslag in de Schepping gegeven, en heeft de zonde het gebouw van die Maatschappij scheef getrokken, dan komt de Christus niet om een geheel nieuwe soort maatschappij daarnaast te stichten, maar dan strekt zijn Koninklijke macht veeleer om het oorspronkelijke te herstellen, wat scheef trok recht te zetten, en den onvoltooiden bouw te voleinden. De Kerk is een geheel *nieuwe* stichting, die bij het Scheppingswerk bijkomt, maar Gezin en Maatschappij waren met het leven der menschheid zelf gegeven. Christus vindt die beide, en sticht ze niet nieuw, en waar zijn gezag beide beheerschen zal, richt zich dit gezag geheel naar de levenswet die voor beide van het Paradijs af was ingezet. Voor zijn Kerk, die hij zelf sticht, stelt de Christus als Koning zelf de levenswet. In Gezin en Maatschappij daarentegen handhaaft hij in en door zijn heerschappij de levenswet, die in de menschelijke natuur als zoodanig door haar Schepper gegeven was. Zoo kan het zeer wel gebeuren, dat er naast en tegenover een „heidensche maatschappij" in het eene werelddeel zich in een ander deel van de wereld een „Christelijke maatschappij" vormt; maar nooit zal dit onderscheid beduiden kunnen, dat in die „Christelijke Maatschappij" een nieuwe vinding verwezenlijkt wordt. Veeleer zal het onderscheid tusschen die heidensche en die Christelijke maatschappij hierdoor zich kenmerken, dat de heidensche vorm van het maatschappelijk leven afschoof van den oorspronkelijken grondslag, en dat in de Christelijke Maatschappij de oorspronkelijke ordinantiën weer gehuldigd en in praktijk gebracht worden. In bijzonderheden kan dit eerst later worden toegelicht. Thans kunnen we volstaan met den algemeenen regel te laten spreken: „Christelijk" beteekent ook hier niet: nieuwe vondst en nieuwe schepping, maar terugkeer tot de oorspronkelijke schepping, en voortbouwing op dien alouden grondslag, altoos onder bestrijding en verzoening van de zonde, die haar verwoesting rusteloos voortzet.

Vooral ook op dit laatste lette men, om geen misverstand te voeden. Een Christelijke maatschappij is niet wel denkbaar, zonder dat van alle zijden pogingen ondernomen worden, om prostitutie, dronkzucht en zooveel meer krachtdadig te bestrijden, en van den anderen kant door de zorg voor gevallenen, voor verwaarloosden en wat dies meer zij, de gevolgen der zonde te ondervangen, en hierdoor een macht der verzoening in de maatschappij te doen uitgaan. Dit pogen heeft dan ook aanspraak op aller toejuiching, en wat in dien geest ondernomen wordt, verdient aller lof. Het is al te gader Christelijke philanthropie in den moedigsten vorm. Maar hoe volmondig we dit ook erkennen, tegen één gevaar behoort hier zeer ernstig gewaarschuwd te worden. Niet weinigen toch stellen het zich voor, alsof met dezen arbeid de kerstening der maatschappij ware uitgeput, en alsof de Koninklijke heerschappij van Christus op maatschappelijk gebied zich hiertoe bepaalde. Men verkeert dan in de meening, dat het deze werkzaamheden zijn, die op de Maatschappij het „Christelijk" stempel drukken, en alsof hetgeen daarbuiten omgaat op den naam van Christelijk geen aanspraak mag maken. Men laat dan de Maatschappij aan zichzelve over. Op haar gang en loop oefent men geen invloed, en alleen als de booze zweren uitkomen, maakt men als een barmhartige Samaritaan zich op, om den melaatsche te reinigen. En dit nu is niet juist gezien. Het is dezelfde fout, als die zoo menigeen ten opzichte van zijn eigen gezondheid begaat. Men leeft dan voort en voort zonder op wat zijn gezondheid eischt bedacht te zijn, en eerst als er ziekte opkomt, gaat men aan zijn gezondheid denken en roept den dokter. Beter inzicht daarentegen doet verstaan, dat de groote zorge voor onzen welstand juist in het zorgen voor den goeden gang van ons dageijksch leven ligt. In goede voeding, in geregelden arbeid, in welgeordende beweging, in het zorgen voor goede lucht, voor een frisch bad, voor noodige ontspanning enz. En zoo nu ook is het gelegen met de Maatschappij. Ook zij vereischt tweeërlei verzorging. Zeer stellig het te keer gaan van bepaalde krankheden die uitbreken, het

bestrijden van de sociale zonden. Maar van veel grooter omvang nog is die andere zorge, die zij vereischt, en die bestaat in het bevorderen van haar geregelde ontwikkeling, in het gezondhouden van haar gestel, en in het doen beantwoorden van haar bestaan aan de roeping, die haar van Godswege gesteld is. En op den eerenaam van Christelijke maatschappij zal een samenleving dan eerst aanspraak kunnen maken, zoo aan die *beide* vereischten voldaan wordt. Zoo eenerzijds haar krankheden worden genezen, maar ook anderzijds haar geregelde loop, naar eisch van de levenswet, die God haar stelde, bevorderd wordt. Niet alleen in het te keer gaan van de sociale zonden, maar evenzoo in het kweeken van een gezond sociaal leven verheerlijkt zich de Koninklijke heerschappij van Christus op maatschappelijk gebied.

Juist met het oog op dit laatste nu is het noodzakelijk, dat men zich van den omvang van het maatschappelijk leven een eenigszins juist denkbeeld vorme, zoowel met het oog op *den grooter of kleiner kring*, waarin het zich ontwikkelt, als op *de deelen en stukken van ons leven* die er toe behooren.

Het verschil tusschen dien grooter of kleiner kring van iemands maatschappelijk leven is ongelooflijk groot. Dit hangt deels van iemands smaak en neiging, deels van zijn woonplaats, positie en omgeving af. Er zijn tal en tal van personen, die voor deelneming aan het maatschappelijk leven in zijn breeden omvang niet de allerminste neiging vertoonen. Ook al wonen ze in een groote stad, waar zich een rijk maatschappelijk leven ontwikkelde, toch nemen ze er geen het minste deel aan. Ze sluiten zich op in hun huiselijk leven, en komen hoogstens nog met een kleinen vriendenkring in aanraking. Alleenwonende personen gaan soms zelfs nog verder, en leven afgesloten van de wereld op hun kamer, waar ze hoogstens nu of dan een enkelen vriend ontvangen. Over hetgeen buiten hun huis of kamer in hun stad verder voorvalt, bekommeren ze

zich niet. Dat gaat hun niet aan. Daar hooren ze niet van en daar informeeren ze niet naar. De meer algemeene belangen, die in Gemeenteraad of op meetings bepleit worden, laten hen koud. Ze geven zichzelven de moeite niet, om er zich van op de hoogte te stellen. Ze weten dan ook feitelijk niet, wat er in de geesten omgaat. Ze leven als vreemdeling in hun eigen woonplaats. En als men vraagt wat ze weten van hetgeen er buiten hun stad omgaat, van hetgeen hun provincie of hun land raakt, dan is dit alles voor hen een gesloten boek, en leven ze om straks te sterven, zonder dat ooit hun belangstelling hiervoor gaande werd gemaakt. Zijn ze Christenen, dan hebben ze dit tenminste nog, dat ze met hun Kerk meêleven, en daardoor met andere Christenen in aanraking komen. Maar zijn ze op het stuk der religie onverschillig, zoodat zij ook in hun Kerk geen belangstellen, dan gaan ze letterlijk geheel in hun eigen particuliere leven op, in hun familie en in hun kleinen vriendenkring. Ze lezen niet. Ze hebben geen conversatie, dien naam waard. Ze zijn geen lid van vereenigingen of corporatiën. Men heeft ze wel eens huismusschen genoemd, maar zelfs een huismusch vliegt op vaste tijden nog uit, en dat doen zij niet eens. Ze vinden het zelfs onaangenaam, als iemand hen in hun huiselijke rust storen komt. Zij hebben met niemand, en niemand heeft iets met hen te maken. De groote Maatschappij met haar rijk ontwikkeld leven bestaat voor hen niet. En zelfs al lezen ze een dagblad, dan zijn het veelal meest nog de ongelukken en de advertentiën die hen aantrekken. Het andere gaat hun niet aan.

Tusschen deze kluizenaars nu en hen, die het rijkst en veelvuldigst in de maatschappij meêleven, ligt een heele reeks van gradatiën, die ge wel in tien of twaalf soorten kondt indeelen, van welke de ééne soort na de andere telkens iets meer met het publieke leven meêleven. Telkens breidt de kring zich iets uit, en ten slotte wordt het een kring, die feitelijk heel de wereld omvat. Vooral nu de telegraaf de berichten uit heel de wereld binnen één etmaal in onze woonplaatsen brengt, en de dagbladpers gereed staat

om ze voor bijna geen geld binnen onze woning te doen komen, zet dit meeleven met wat in heel ons land, ja in heel de wereld geschied is, zich steeds meer uit. De tijdschriften zonder tal en in allerlei talen komen daarbij, om inlichting te geven omtrent de hoofdgebeurtenissen en hoofdproblemen, die allerwegen aan de orde zijn. Litteratuur van allerlei aard stelt op de hoogte van wat in de geesten omgaat. En ten overvloede maakt het geïllustreerde blad het u nog gemakkelijker, en laat u elk voorval en elke persoon van gewicht *zien*. Dat meeleven met wat in stad, land en wereld omgaat, brengt dan vanzelf met een breeden kring van personen in aanraking, die men op de beurs, op een meeting, in een vereeniging of op een vergadering ontmoet. Club, societeit of gezelschapslokaal worden een geliefkoosde plaats van ontspanning. Breed slaat men naar allen kant zijn vleugels uit. Men leeft in alles mee, men heeft altoos zijn gevulde conversatie. Het maatschappelijk verkeer op breede schaal is een stuk van zulk een bestaan geworden. Men verheft zich daarop, men is daardoor man van gewicht geworden, en men *voelt* zich als meelevend, meesprekend en meewerkend lid van de groote Maatschappij. Jammer slechts, dat zoovelen, die dien weg insloegen, in dit maatschappelijk leven dan ook op- en ondergingen. De kluizenaar, die zich in zijn huis en in zijn familie opsluit, schiet zeer stellig te kort in zijn maatschappelijke roeping en verarmt zijn leven; maar bij den maatschappelijken meêlever staat hier maar al te vaak het geringschatten, zoo niet het losmaken van de huiselijke banden tegenover. Uithuizigheid is het booze kwaad, dat dit maatschappelijk meeleven gewoonlijk op den voet volgt. Overdrijving aan beide zijden. Bij den huismusch het Gezin alles, de Maatschappij niets. En omgekeerd bij den held van het publieke leven het Gezin aan den kant geschoven, en in diepte van leven verloren, wat men in de breedte won. En beiden rechtvaardigen ze zich dan, door op het exces van den ander te wijzen. Dan zegt de man, die zich in zijn huis opsluit: „Aan hem ziet ge nu eens, wat er van dat meeleven in de maatschappij terecht komt!" En omge-

keerd rechtvaardigt zich de man, die in het maatschappelijk leven zwemt en onderduikt, door om zulk een beschimmelden thuisblijver eens bitter meewarig te lachen.

Natuurlijk kan het Christelijk karakter van het maatschappelijk leven noch in het ééne noch in het andere uiterste bevrediging vinden. God wil, dat we in ons Gezin naar de levenswet van het Gezin, maar ook dat we in de Maatschappij naar de levenswet van de Maatschappij zullen meeleven. Aan beide is een grens gesteld, en die grens zullen we eerbiedigen. Er is hier een strijd van roeping, die zijn evenwicht moet zoeken, en een ieder heeft voor zich zelf uit te vinden, waar voor hem dit evenwicht ligt. Een regel, voor allen geldend, is hier niet te stellen. Voor de vrouw des huizes zal hier een geheel andere regel gelden dan voor haar man; ieders positie en werkkring zal andere eischen met zich brengen; de gaven die iemand ontvangen heeft, zullen op haar beurt zijn roeping bepalen, en allerlei omstandigheden zullen uitwijzen, in hoeverre men metterdaad tot een optreden, een tijdroovend en aan het gezin tijd ontstelend optreden in het maatschappelijke leven geroepen wordt. Een Christen bidt daarbij om leiding van Boven, en het beste kenmerk of hij zich op den goeden weg bevindt, wordt daardoor aangegeven, of hij bij de verdeeling van zijn tijd tusschen Gezin en Maatschappij den vrede zijns Gods deelachtig blijft. Hij weet, dat hij niet in zijn Gezin op mag gaan, want dat de Gezinnen saam de menschheid vormen, en zoo dat hij niet alleen lid van zijn Gezin, maar ook lid van die ééne menschheid is, die God uit éénen bloede als een machtig organisch geheel geschapen heeft. Ook in het Kruis van zijn Heiland ligt die band aan de menschheid voor hem bezegeld. Maar ook omgekeerd blijft het Gezin het door God gegeven uitgangspunt, waaruit de menschheid opwast, en waarin ze haar scherpste signatuur ontvangt. De Kerk zelve bereidt haar op dit leven voor tweeërlei belang voor. Een goed Christen, die zijn Kerk lief heeft, zal zóó in zijn Gezin

opgaan, dat de belangen van zijn Kerk hem niet ter harte gaan. In die Kerk heeft hij een leerschool, hoe hij als lid van zijn Gezin tevens voor een meer algemeen belang hart moet hebben. De Kerk leert voor tweeërlei, èn voor Jezus èn voor de gemeenschap der geloovigen leven. En juist op kerkelijk terrein zal de liefde voor de Kerk de liefde voor het Gezin, en omgekeerd de liefde van het Gezin de liefde voor de Kerk voeden. Hier komt het evenwicht vanzelf tot stand. Een goed kerkelijk-meelevend Christen is er alzoo op voorbereid, om ook het maatschappelijk leven in te gaan, zonder dat daaronder de gehechtheid aan zijn gezin in het minst behoeft te lijden. Juist bij den Calvinist was van oudsher dit persoonlijk meeleven met Zijn Kerk, sterker dan bij eenige andere groep der Christenheid, sterk ontwikkeld, en niet een der minst gezegende gevolgen hiervan was, dat juist in Calvinistische landen het meeleven in de publieke zaak voor alle burgers bijna zet en regel werd. Het is juist door het bestendig meeleven in zijn Kerk en in haar aangelegenheden, dat het Calvinisme den burgerzin en den smaak voor het maatschappelijk saamleven ontwikkeld en bevorderd heeft.

Hieruit verklaart het zich dan ook, dat de Maatschappij veel meer in Calvinistische landen dan elders den Christelijken stempel ontving. Wel scheen dit in andere landen sterker, doordien de Overheid dit Christelijke stempel in haar optreden meer liet uitkomen. Maar hoofdzaak was toch, dat de burgerij zelve dit Christelijk stempel in de onderlinge saamleving deed uitkomen, en dit nu juist is het best in Calvinistische kringen verwezenlijkt. Niet, alsof ooit ergens de Maatschappij in haar geheel van den Christelijken zuurdeesem doortrokken was. Altoos bleven de echte belijders een minderheid, en bleef in de groote meerderheid *de wereld* haar positie handhaven. Maar voorzoover uit den kring der burgerij een toon kon opgaan, die om hooger ideaal riep, en dit ideaal wist te doen gelden, is het toch vooral in landen, waar het Calvinisme zich ontwikkelde en invloed kreeg, dat uit den boezem van het volk zelf de eisch opging, dat het publieke leven zijn Christelijk stempel ontvangen zou.

Er was vooral in onze landen steeds warme belangstelling in de publieke zaak en een veelzijdig maatschappelijk meêleven, maar steeds gepaard met een streng vasthouden aan de roeping voor het Gezinsleven en met een warme innige liefde voor den huislijken haard. Dat ook hier niet alles goud was, wat er blonk, kan worden toegegeven. Het evenwicht was maar al te vaak ook hier verbroken, maar zelfs nu nog nog mag toch geroemd, dat er bijna geen kringen zijn, waar ook, waar men in gelijke mate liefde voor het gezin, liefde voor de Kerk, en liefde voor de publieke zaak zoo krachtig en in zoo goede harmonie ontwikkeld vindt, als juist onder hen, die nog steeds in het pad, dat Calvijn ons wees, den weg tot voller geluk pogen te bewandelen. De herleving van het Calvinisme tenonzent deze laatste veertig jaren heeft er opnieuw het bewijs van geleverd. Doch ook afgezien van dit historisch feit, blijft de eisch gelden, dat het Christelijk karakter tendeze alleen daardoor op onze samenleving worde gedrukt, dat we ons zoover op maatschappelijk gebied wagen, als met het oog op onzen persoon en onze levenspositie mogelijk is, zonder dat ons gezinsleven en ons kerkelijk leven hierbij schade lijdt. Waar hier voor een ieder de grens ligt, zal onze Koning ons aanwijzen. Soms in pijnlijke teleurstelling, gemeenlijk in den hoogeren vrede dien hij hier vinden doet.

Toch is persoonlijke smaak en neiging niet het eenige, waaruit het verschil tusschen den een en den ander, voor wat het dieper inleven in het maatschappelijk leven betreft voortvloeit. Minstens even sterk draagt tot dit verschil ook bij de *tijd*, waarin men leeft, de *plaats* waar God onze woning bepaald heeft en de *levenspositie*, die ons is aangewezen.

Wat het verschil in tijd aangaat, is dit duidelijk. Denken we aan de Batavieren in de dagen van Claudius Civilis terug, dan voelen we terstond, hoe beperkt destijds de omvang van het maatschappelijk leven nog was. Wat was voor onze voorvaderen uit die eeuwen de

wereld nog klein, en wat wisten ze zelfs van dit kleine deel der wereld nog weinig af. Het leven was nog uiterst eenvoudig ingericht. Alle fijnere ontwikkeling was voor hen nog een vreemd iets. Meer algemeene belangen traden niet op den voorgrond. Rijkere organisatie voor het leven bezat men niet. En nòg armer was het leven natuurlijk aan maatschappelijke ontwikkeling, zoo men nog verder in het verleden teruggaat, en zich onze voorouders denkt in den tijd, toen de Romeinen nog niet waren komen opdagen, om hun althans eenig denkbeeld bij te brengen van wat in het keizerlijk Rome allengs tot stand was gekomen. Men had toen zijn tentenleven bij het omtrekken, en zijn stamleven tegenover andere stammen, maar van ontwikkeling in hoogeren zin wist men niet af. Nog weer armer moet het leven natuurlijk in veel oudere tijden geweest zijn onder de stammen, die vóór hen ons land bewoond hadden. En hoe verder men teruggaat, hoe meer men het vermoeden krijgt van een menschelijk leven, dat van een menschelijke maatschappij slechts de even opkomende zwakke voorteekenen vertoonde. Bij wie destijds op onze erve leefden, kwam alzoo smaak noch neiging zelfs in aanmerking. De Maatschappij zelve begon zich nog pas te vormen, en van een maatschappelijk meeleven in den zin waarin wij dit verstaan, kon voor niemand sprake wezen. Er was zeker ook reeds destijds zekere afgodische en overheidsorganisatie, maar dit blijve hier buiten aanmerking. We handelen nu alleen van het *maatschappelijk* leven in eigenlijken zin, en dit ontplooide pas, zoo 't al uitgebot was, de eerste stengels van 't leven.

Geheel hetzelfde geldt van 't verschil in *woonplaats*. Onder de Eskimo's in het Noorden, de Negers in het hart van Afrika, en zelfs in het binnenland van Borneo in onzen Archipel, staat het menschelijk leven nog op zoo lagen trap van ontwikkeling, dat er van een maatschappelijk leven in eenigszins beteekenenden zin zoo goed als geen sprake kan zijn. En zoo voelt ge al 't verschil, of ge geboren zijt in Tomboktoe onder de Bantu-negers, dan wel in een stad als Amsterdam, Berlijn of Londen. In die groote Euro-

geesche steden vindt wie er leven mag een machtige maatschappelijke ontwikkeling gereed, en hij kan er deel in nemen. In die afgelegen streken daarentegen, waar nog geen klaarder licht doordrong, is het menschelijk leven nog sober en zoo arm, dat aan hem die er leven moet alle mogelijkheid om maatschappelijk sterk te leven ontbreekt, eenvoudig omdat er nog zoo goed als geen maatschappelijk leven in eenigszins hoogeren zin is. Zelfs werkt dit verschil van woonplaats nog altoos zelfs in die landen door, in wier steden reeds de hoogste ontwikkeling bereikt is. Of men leeft op een dorp op de Veluwe of in een stad als onze Residentie, scheelt ook nu nog hemelsbreed. Wel kan men door lectuur zich op de hoogte houden en in eigen gezin een hooger toon voeren, maar het dorpsleven buiten de deur is, althans op kleine en afgelegen dorpen, nog bijna geheel van maatschappelijke actie verstoken. Een jaar levens in een toongevenden kring in een groote stad, kan u meer ontwikkelen dan tien jaren van stilleven op zulk een plek ten plattenlande.

En hierbij komt dan in de derde plaats nog het niet minder groote verschil, dat opkomt uit onze *levenspositie*. Welk verschil niet tusschen een polderjongen, die het slib uitbaggert, en een hoogleeraar op den katheder; tusschen een lantaarnopsteker en een burgemeester, die hem heeft aangesteld; ja, zelfs in de meeste gezinnen tusschen de huisvrouw, die haar gezin verzorgt, en de dienstbode, die haar daarbij behulpzaam is! De levenspositie van den één ontsluit hem vanzelf elke poort op den weg, die naar het rijker maatschappelijk leven leidt, terwijl de ander juist door zijn levenspositie van geheel dat hoogere leven zoo goed als wordt afgehouden.

Ook onder Christenen is er daarom ten deze geen regel, die voor allen gelden zou, te stellen. Het leven is daarvoor te ongelijk, en te ongelijk de plaats, de werkkring en de positie die ons in dit leven zijn aangewezen. Een ieder kenne hierom de gelegenheid en de roeping die hem beschoren zijn. En slechts zooveel kan ten aanzien van allen gezegd, dat ons leven noch in egoïsme voor

onzen persoon, noch in Gezinsegoïsme mag opgaan, want dat we allen zijn en blijven mensch onder de menschen, die het God beliefd heeft in een Maatschappij te doen saamleven.

IV.

Gezin en Maatschappij.

> En zijn God onderricht hem van de wijze. Hij leert hem.
>
> JESAJA 28 : 26.

Zoo is dan de beteekenis van het maatschappelijk leven in 't minst niet voor alle kinderen der menschen dezelfde. Ze verschilt reeds persoonlijk naar smaak en neiging, maar veel meer nog naar de eeuw, waarin ge leeft, naar den staat, het land, of de plaats waar ge woont, en naar de levenspositie, die u is aangewezen. Toch wordt de rechte verhouding ten deze eerst doorzien, zoo men evenzoo let op de onderscheidene stukken en deelen, waaruit het maatschappelijk leven is saamgesteld. Dit zou tot niets leiden, indien de maatschappij kunstmatig, willekeurig en op goed geluk af in elkander ware gezet. Dan toch zou het overal anders zijn, een staalkaart van uitdenksels en proefnemingen, zonder leidende gedachte. Maar uit de feiten blijkt, dat dit niet zoo is. Vorm en inkleeding mogen uiteenloopen, maar in hoofdzaak kwam allerwegen uit den aard van onze menschelijke natuur en uit de vaste gegevens van het leven een gelijksoortige maatschappij te voorschijn. Wat in Jesaia 28 : 26 staat van den landman, dat „God hem onderricht en dat zijn God hem leert", hoe hij ploegen, zaaien en eggen moet, is dan ook feitelijk op heel de maatschappelijke ontwikkeling van toepassing. Of er sprake is van een kleed te maken, een woning te zetten, een schip te bouwen, — voor dit alles ligt de wijze van doen ten principale in de zaak zelve

gegeven; en al hebben de Lappen in het Noorden en de Batakkers in het Zuiden niets van elkander afgeweten, toch gaan beiden op min of meer gelijksoortige manier te werk, omdat God ons allen onderwees, en wel onderwees niet door een bijzondere openbaring, maar door de behoefte, die sprak, door den aard van het doel, dat beoogd werd, door de stoffen waarmee gearbeid moest worden, en ook door onder alle volk op zijn tijd een Aholiab of Bezaleël te doen opstaan, die verder zien kon dan zijn tijdgenooten. En deze onderwijzing Gods is niet iets nieuws, dat eerst eeuwen na de Schepping in de gedachte Gods zou zijn opgekomen. Veeleer was dit alles in de Schepping zelve reeds aangegeven, en is het uit den aard van onze natuur als mensch en uit den aard van de natuur om ons heen, dat als vanzelf, en met noodzakelijkheid, omdat de menschheid één was en bleef, wel niet in haar optreden, maar dan toch in haar organischen wortel, heel het leven der maatschappij is opgekomen.

Nu begint de *Maatschappij* daar waar de kring van het *huiselijk* leven eindigt, en die kring houdt op, waar het gezag van het hoofd van het Gezin zijn grens vindt. Hooger-op ligt dan weer de Gezagskring van de Overheid. Niet in dien zin alsof de huiskring en de Overheidskring door een Chineeschen muur van elkaar waren gescheiden. Veeleer grijpen ze gedurig in elkaar in, maar het maakt dan toch een principieel verschil, of het gezag uitgaat van den vader als gezinshoofd, of van den vorst als staatshoofd. Al datgene nu, waarover het absolute zeggenschap noch aan het hoofd van het gezin, noch aan de Overheid toekomt, behoort tot de Maatschappij. Ge moet dus, om de Maatschappij te vinden, uw huis uitgaan, en een terrein betreden dat aller is, en daarom ook wel het publieke of openbare genoemd wordt. De noodzakelijkheid nu om zich niet in het gezin op te sluiten, maar ook voeling te hebben met wat daar buiten ligt, is in de natuur van het gezin zelf gegeven. De zoon in het gezin moet, om te huwen en zelf een gezin te vormen, uit zijns vaders huis uitgaan en buiten dit huis zich een vrouw

zoeken, en ook die vrouw moet evenzoo uit *haar* huis uitgaan, om met haar man dit nieuwe gezin te stichten. Zoo doorbreekt dus de formatie van het gezin zelf de afsluiting van twee andere gezinnen, maar tevens legt ze met die twee andere gezinnen een verband. Noch de man, noch de vrouw worden, door een eigen gezin te vormen, in huns vaders huis vreemdelingen. Van de broeders en zusters, die elders huwen, geldt hetzelfde, en zoo ligt in het wezen en in den aard van het gezin tweeërlei: ten eerste, dat het een eigen, wel afgesloten kring vormt, waarin een eigen leven zich saamtrekt, maar ook ten tweede, dat het vanzelf met andere gezinnen in verband van bloedverwantschap en maagschap komt te staan. Zoolang nu deze band van bloedverwantschap en maagschap nog de eenige band is, die diep genoeg gevoeld wordt, hebt ge nog niet met de Maatschappij, maar nog alleen met familieverband, geslachtsverband of stamverband te doen; en dit geslachtsverband van eigen soort blijft van de Maatschappij onderscheiden, zoolang in dit verband nog het patriarchaal gezag geldt van aller stamvader, of ook voorzoover, waar dit wegviel, de wet van de Overheid dit verband bij voogdijschap en erflating levendig houdt. Maar zoodra en voorzooveel deze grens overschreden wordt, en aanraking plaats grijpt met personen uit andere gezinnen, met wie men *niet* in familieband verkeert, betreedt men het terrein der Maatschappij. Alleen den intiemen band van zeer vertrouwelijke vriendschap tusschen twee of meer gezinnen zou men hiervan kunnen uitzonderen. Draagt die vriendschap een gemeenschappelijk karakter, zoodat de man met den man, de vrouw met de vrouw, en de kinderen met de kinderen op zeer vertrouwden voet omgaan, dan zou men kunnen zeggen, dat er een ineensmelting van het leven van twee gezinnen plaats heeft, die nog het maatschappelijk stempel mist. Neemt men daarentegen *vriendschap* in den ruimeren zin van verkeer en omgang van personen van onderscheidene gezinnen onderling, en breidt men dit begrip uit tot wat men zijn *kennissen* noemt, dan volgt ieder zijn eigen keuze, en is men op maatschappelijk terrein overgegaan.

De drang en neiging hiertoe nu is ons ingeschapen. Men ziet 't reeds bij de kinderen. Zoodra ze kunnen, zoeken ze met kinderen uit andere gezinnen contact, en geven niet zelden al spoedig aan dit contact met andere kinderen de voorkeur boven den omgang met eigen broers of zusjes. Hierin nu spreekt reeds de saamhoorigheid van ons menschelijk geslacht. Wat uit één gezin stamt, vertoont veelal een eenzijdig type, en onze menschelijke natuur is in verschil van type zoo overrijk. Die variatiën hebben een eigen bekoring, en zoo zoekt men elkaar. Omgang, verkeer, gezelschap met anderen is ons daarom behoefte, en die behoefte vindt haar bevrediging vanzelf daardoor, dat men zijn eigen huis uitgaat, personen uit andere gezinnen poogt te ontmoeten, met hen spreekt en met hen handelt.

Toch zou deze omgang en dit verkeer nog uiterst beperkt blijven, zoo er niet allerlei drang bijkwam, om dit verkeer op te hooger prijs te doen stellen; en die velerlei drang nu komt op 1o. uit de *behoeften* van het leven, 2o. uit de *gevaren* van het leven, en 3o. uit de *inrichting* van het leven, zoo op *stoffelijk* als *geestelijk* gebied, en het is door dezen drievoudigen drang, dat allengs geheel het breede terrein van het maatschappelijk leven ontstaan is.

Natuurlijk begint een gezin met te beproeven, of het zich zelf niet genoegzaam kan zijn, en of het niet uit eigen kracht en met eigen middelen in alle *behoeften* des levens voorzien kan. Maar gedurig stuit dit op het beperkte van éens mans kracht. Dan voelt men hulp noodig te hebben, en daar een ander ook op zijn beurt aan hulp behoefte heeft, ontstaat er over en weer gezindheid en bereidwilligheid van personen uit bij elkaar wonende gezinnen, om elkander de behulpzame hand te bieden. Reeds het bouwen van een woning gaat gemeenlijk ééns mans kracht te boven. Balken, planken gereed te maken en ze tot zekere hoogte op te heffen, vraagt reeds om hulp. Moet er over een breed water verbinding door een brug

gemaakt, dan is het alleen door veler saamwerking mogelijk, dit moeilijk werk tot stand te brengen. Bij brand biedt men elkaar de behulpzame hand om dien brand te blusschen en te redden wat te redden valt. Bij krankheid en bij sterven doet men vanzelf voor elkaar wat mogelijk is, of om de krankheid te bezweren, of, zoo dit mislukte, bij de begrafenis. Zoo zijn er allerlei nooden en behoeften des levens, waaraan één man, op zich zelf, het hoofd niet kan bieden, en zoo er dan geen familie in den naasten omtrek meer is, dan maken *de buren* zich op, om elkander bij te staan; en is er in een nog grooter nood te voorzien, dan helpen *allen* saam, die over en weer bij elkanders hulpe belang hebben. Komen zulke nooden en behoeften nu gedurig en geregeld voor, dan maakt men hieromtrent met elkaar zekere afspraak en voert zekere regelen in, en op die wijs ontstaat de eerste, nog uiterst zwakke organisatie van een maatschappelijk leven.

Nog veel breeder afmetingen intusschen neemt dit maatschappelijk leven aan, zoodra men het gewenschte inziet, om niet alles zelf te willen doen, maar den velen arbeid, die voor het gezinsleven te verrichten is, onderling te verdeelen. Zoo er vijftig gezinnen in eenzelfde streek saamleven, en één dier gezinshoofden legt zich uitsluitend op het maken van schoeisel toe, dan zullen die sandalen, schoenen of klompen beter zijn en minder kosten, dan zoo elk dier vijftig gezinshoofden voor zich en de zijnen zelf het schoeisel gereed maakt en herstelt. Men heeft dit het groote beginsel van *de verdeeling van den arbeid* genoemd. Beter ware het aldus uit te drukken, dat hier de beperktheid spreekt onzer menschelijke kennis en kracht. We kunnen niet allen alles. We kunnen hoofd voor hoofd maar zeer weinig goed doen, en die beperktheid van onze menschelijke kennis brengt te weeg, dat men verder komt, zoo een iegelijk niet alles zelf wil doen, maar zoo een ieder zich op één bepaalden arbeid toelegt, zich daarin oefent, en daardoor den arbeid beter en met minder verkwisting van materiaal en tijd afwerkt. Toch is het steeds gezien, en kan men het in afgelegen streken nog waarnemen, dat

men begint met te pogen, of men niet alles zelf alleen kan afdoen. Men begon met zelf een stuk land onder den ploeg te brengen om zich brood te verschaffen, plantte olijfboomen om olie er uit te persen, en een kleinen wijngaard om zich wijn te verschaffen, men hield een geit of koe voor de melk, maakte varkens vet, om vleesch in den pekel te kunnen zetten, en trok zoo zelf, op beperkte schaal, alles uit den bodem, wat men voor zijn gezin noodig had. Zelf had men molensteenen om het graan tot meel te malen, en een oven om het brood te bakken. Wol en vlas spon en weefde men zelf om zich kleeding te bereiden, en looide leder voor riem en schoeisel. Ieder was zijn eigen smid, zijn eigen tuinman, zijn eigen meubelmaker. Te koopen was er niets en viel er niets, daar ieder zoo goed als geheel in zijn eigen behoeften voorzag. En zoo was het niet alleen in den aanvang, maar zoo is het eeuwen lang in heele landstreken gebleven. Ja, zelfs nu nog zijn er afgelegen oorden, waar men tot geen hooger ontwikkeling gekomen is. Men stelt zich dan met weinig tevreden, men matigt zijn behoeften en perkt ze in, maar voor zoover er in die behoeften en nooden voorzien moet worden, doet men alles zelf, maakt alles zelf, herstelt alles zelf, en is zichzelf volkomen genoegzaam. Doch natuurlijk, op dien trap blijft het leven niet lang staan. Niets toch krijgt zoodoende zijn eisch. Het ziet er alles onbeholpen en gebrekkig uit. Kunstzin kan zich bijna niet ontwikkelen. Men doet het er mee, omdat men het nooit anders gezien heeft. En op zichzelf is het metterdaad wonderbaar, hoe één gezin zelf dit alles bereiden kon, maar bevredigen kan het op den duur niet, en onweerstaanbaar werkt ook hierin de drang naar breeder en hooger ontwikkeling.

De ommekeer nu, door het opgeven van de aloude huiselijke zelfgenoegzaamheid in ons menschelijk leven aangebracht, was van ongelooflijk ver reikende strekking. Het gaf de opkomst aan het handwerk, aan het ambacht, aan de nijverheid, aan den winkelstand,

aan de marskramerij, aan den handel en aan de zeevaart. Zoolang elk gezin geheel in eigen behoefte voorzag, bestond er van dit alles niets. Er was toen niets dan landbouw en veeteelt op zeer kleine schaal, en voorts huisfabricatie van alle benoodigdheden des levens. Maar zóó niet gaat een enkele zich toeleggen op de fabricatie van een enkel voorwerp, en slaagt er daardoor in, het beter te maken, of dat voorbeeld werkt aanstekelijk. Hetzelfde gaat men van alle kanten doen, en over en weer is men hiermede spoedig zoozeer ingenomen, dat men de huisfabricatie tot het grove beperkt, en al het overige zich aanschaft bij hen, die 't zooveel beter maken. Geld is er aanvankelijk nog niet. Koopen in dien zin kan men nog niet. Van zelf moet men zich dus op de fabricatie van het één of ander gaan toeleggen, en dan ruilt men zijn eigen fabricaat tegen het fabricaat dat men van den ander hebben wil, uit. Zoo vormt zich al aanstonds een breed terrein van maatschappelijke bemoeiing, en ook deze geheel nieuwe vlucht die de Maatschappij, hierdoor neemt, is toch aan niets anders te danken dan aan den aard, dien God in onze menschelijke natuur gelegd heeft. Waren onze eigenschappen aangelegd op de manier van het dier, zoodat ze geheel instinctief, maar dan ook aanstonds voltooid waren, zoo zou niets van dezen ommekeer gezien zijn. De spin weeft haar webbe volkomen en in zuiverheid van afmeting, maar al weeft ze haar webbe twintig jaren lang, ze komt er niet verder mee. Zoo is het met de zwaluw in het bouwen van haar nestje. Zoo is het met de bij in de korf. In heel onze dierenwereld is en blijft alles instinctief, en is daarom terstond volmaakt, maar ze kent dan ook geen verdere ontwikkeling. Had het derhalve Gode beliefd, om ook de menschenwereld aldus instinctief aan te leggen, zoodat ieder mensch bekwaam was, om vanzelf en uit zich zelf, en zulks op een volkomen wijze, in al zijn behoeften te voorzien, zoo zou van deze fabricatie *voor anderen* en van den daardoor ontstanen ruilhandel nooit iets zijn opgekomen. Dit alles dankt zijn opkomen en ontstaan uitsluitend aan het feit, dat God in den mensch een geheel anderen aard dan in het dier

schiep, zoodat wij wel met instinctieve handelingen beginnen, maar alras daarboven uitgaan, en eerst van lieverlee, en door saamwerking met anderen, een hooger standpunt bereiken.

Als iemand tijd heeft om zich jarenlang in hoofdzaak met het maken van een ploeg of hooivork of zeis bezig te houden, wordt hij allengs in de fabricatie van deze landbouwgereedschappen een volleerd man. In hout kon grof en wild nog een ieder werken, maar het werken in steen en vooral in ijzer eischte verhoogde inspanning, langer aanhouden en taaier volharding. Zoo vormde zich *een vak*, en kwam er in dit vak vooruitgang, en ieder die zag wat „de man van het vak" kon, en daarmee zijn eigen knoeiwerk vergeleek, moest wel met noodzakelijkheid tot de slotsom komen, dat de indeeling van al deze fabricatie in *vakken* en *groepen*, en het zelf zich toeleggen op één bepaald soort van voorwerpen, de niet eigenwillig gekozen, maar onder Hooger bestel hem aangewezen weg was.

Eenerzijds ging dus nu een groot deel van den huislijken arbeid het gezin uit. Men maakte veel niet zelf meer, maar sloeg het in bij den man van 't vak. Doch hier stond tegenover, dat men zelf dan ook vakman in iets anders moest worden, en zelf iets, wat dan ook, voortbrengen moest, wat een ander noodig had. Ging dus eenerzijds een deel van het huiselijk leven in de maatschappij over, voor een ander deel kwam de maatschappij in het huis, hetzij in den vorm van een smidse, van een winkel of van wat dan ook. Zoo werd in *het huis* onderscheid gemaakt tusschen een deel van het huis, dat min of meer openbaar was en waar ieder komen kon, en dat andere deel, waarin het stille gezinsleven zich terugtrok. Bij een ieder, die een bedrijf uitoefent, een nering doet of in zijn huis een kantoor houdt, komt die splitsing in het huiselijk leven vanzelf tot stand. Gezin en Maatschappij komen daardoor in zeer nauwe aanraking; al spoedig poogt de Maatschappij in het huisrecht door te dringen; en niet zoo lang meer, of het Gezin heeft zijn huiselijk recht tegen dezen drang der Maatschappij te verdedigen. Aanvanke-

lijk nu blijft die fabricatie van een bepaald soort goed, en de ruilhandel daarin, beperkt van afmeting. Wie iets door ruil verkrijgen wil, gaat naar den man zelf die 't maakt, en bedingt met hem b.v. voor hoeveel schapen hij een ploeg kan krijgen. Doch daarbij blijft het niet. Men komt ook buiten zijn dorp en gehucht, en vindt daar een smid, die den ploeg nóg beter maakt. En ook gezinnen, die in hun eigen dorp geen vakman bezitten, vinden dien elders wel. Zoo komt de winkel op, en straks de markt, en op nog uitgebreider schaal de jaarmarkt. Dan duurt 't vanzelf niet lang meer, of koopen voor geld komt voor den ruilhandel in de plaats. En nu gaat alles veel vlotter niet alleen, maar begint ook steeds breeder kring te beslaan. Eerst schafte men zich alles op eigen dorp of in de nabuurschap aan, maar nu daagt allengs de koopman op, die uit veel verder streken, en ten slotte uit verre landen, het goed aanvoert, omdat het daar alleen, of daar althans veel beter, te vinden is.

En ook hierin weer heerscht Gods bestel. Het is niet ons doen, maar het doen Gods, dat tal van artikelen aan een bepaald klimaat en zelfs aan een bepaalden bodem verbonden zijn. Dat de tulp schier eeniglijk tiert op een klein stuk lands tusschen Haarlem en Leiden, zoodat heel de wereld over, wie tulpen hebben wil, ze daar halen moet, is Gods beschikking. Dat peper en andere specerijen bij ons niet, en alleen onder de tropen groeien, is evenzoo naar Gods bestel. Vanzelf is alzoo door dit Goddelijk bestel een wereldspecerijhandel in het leven geroepen. En wat van de specerijen geldt, geldt van alle voortbrengselen, die aan een bepaalde streek gebonden zijn. Van rijst, tabak en zooveel meer geldt geheel 't zelfde. Zoo lag het in den door God beschikten aard der zaak, dat de ruilhandel eerst, en de handel in geld later, zich van zelf tot de verste streken moest uitbreiden; dat er kooplieden opdaagden, die deze artikelen door karavanen naar verre landen brachten; en dat straks de weg langs de rivieren, en later zelfs over zee, beproefd werd,

om zoodoende geheel de scheepvaart en zeevaart te doen opkomen. En niet alleen dat God dit alles zoo beschikt heeft, dat deze handel en scheepvaart noodwendigerwijs *moest* opkomen, maar ook de ondernemingsgeest en de lust in het vak kwamen hierbij niet uit den mensch, maar van God aan den mensch toe. De zin en neiging van den mensch om zich bij voorkeur met dit of dat vak bezig te houden, is door God in den ongelijken aard van den mensch gelegd. De *lust*, die zooveler levenskeus bepaalt, is niet iets toevalligs, maar iets dat in 's menschen aanleg is ingeprent. Den een kunt ge voor geen geld of lieve woorden naar zee krijgen, de ander is een geboren „waterrot" en voelt zich alleen op zee thuis. Doch zoo is dan ook vanzelf de behoefte ontstaan, om verkeerswegen en gemeenschapsmiddelen in het leven te roepen en den horizont van 't maatschappelijk leven steeds verder uit te breiden. Daarvoor scholen gegevens in de natuur, waarvan de mensch aanvankelijk geen flauw vermoeden had. Eerst zeer langzaam zijn die gegevens, die God nochthans van meet af in de natuur gelegd had, aan het licht gekomen. Eeuwenlang heeft de mensch geen ander middel om zich te verplaatsen gekend, dan door zijn eigen voeten, of door het paard en het kameel waarop hij reed, of ook het paard, het kameel, den muilezel of den os, dien hij trekken liet; straks vermeerderd met de riem en het zeil op 't water; en nog zijn er heden ten dage gansche streken op de wereld, waar men zich nog altoos met deze oorspronkelijke vervoermiddelen behelpt. Toch lag de kracht, die thans in stoom en electriciteit bekend is geworden, reeds van de ure van het Paradijs af door God in zijn natuur verborgen. Te zijner tijd heeft God dan ook den man verwekt, die deze verborgen krachten *ont*dekte, en hierdoor kreeg toen op eens het maatschappelijk leven een stoot vooruit, die nog onzer aller bewondering wekt, en die toch niets nieuws aan de Schepping als zoodanig heeft toegebracht.

En nu is het hoogst opmerkelijk, hoe door niets dan door dezen natuurlijken gang van zaken het leven der Maatschappij zich allengs, uit zijn aanvankelijke opsluiting binnen zeer kleine kringen, uitgezet heeft tot één alomvattenden kring, die steeds meer den algeheelen kring der menschheid nadert. Er waren tijden, dat niemand een andere Maatschappij kende, dan die in zijn eigen buurt. Verder kwam men niet. Van lieverlede heeft toen die kring zich uitgebreid tot een geheel gewest, en later tot een geheel land; althans zoo dat land niet al te groot was. In een land als 't onze kon dit, maar in een land als Rusland nam dit reeds eeuwen. Nu nog weet men in Zuid-China zoo goed als niets van wat in Noord-China omgaat. Maar thans zijn we voor het ontwikkelde deel der menschheid toch reeds zoover gevorderd, dat feitelijk de Maatschappij voor ons het leven in *alle* landen van den aardbol omvat. Niet, dat ieder onzer van de eilanden in onze Oost of van de Zuidzee-eilanden, of ook van de binnenlanden in 't hart van Afrika en Azië, alles afweet, en er in meeleeft, maar onze pioniers zijn allerwegen doorgedrongen, en geen werelddeel en geen land, waar ook, is voor ons meer hermetisch afgesloten. Zoo verkrijgt het maatschappelijk leven van lieverlede een uitbreiding, die steeds meer *heel het leven van ons menschelijk geslacht* omvatten gaat. De grenzen der natuur vormen geen slagboom meer. Spoor en telegraaf snijden door alle afstanden heen. Een reiziger die heel de wereld bereisd heeft, is geen uitzondering meer. Het goed van alle landen stalt men in onze magazijnen uit, en wat wij fabriceeren, brengen we in elk land en onder elke natie. Alle talen zijn voor ons vertaalbaar geworden, met alle volken is omgang mogelijk, en zoo teekende zich allengs deze positie af, dat het Gezin de kleine kring is en blijft van man, vrouw, kinderen en dienstboden, en dat de Staat één bepaalde streek lands omvat; maar dat de Maatschappij, en zij alleen, zich *over heel den aardbol* uitstrekt en daardoor heel ons geslacht almeer omvat. De Kerk laten we met opzet hier buiten. Want wel heeft ook de Kerk van Christus wereldbeteekenis, en is het verkeer met alle landen

ook aan de Zending ten goede gekomen, maar toch is dit iets anders dan de maatschappelijke ontwikkeling, die naar Gods bestel uit 's menschen aard en uit den aard der natuur is opgekomen. En waar het hier voor ons op aankomt is, om, ook afgescheiden van de Kerk, in te zien, wat wonderbaar werk God de Heere onder menschen gewrocht heeft, door alzoo uit wat Hij in mensch en natuur schiep een zoo reusachtige eenheidsontwikkeling van ons menschelijk geslacht tot stand te doen komen.

V.

Vreeze voor gevaar.

> De een hielp den ander, en zeide tot zijnen metgezel: Wees sterk.
> JESAJA 41 : 6.

DE eerste drang, die den mensch noodzaakt, naast het Gezinsleven aan een Maatschappelijk leven een eigen plaats in te ruimen, lag gelijk ons bleek, in 's menschen *behoeften*. De behoefte zelve, gelijk die zich uit het door God verordineerde leven ontwikkelde, gaf den machtigen stoot tot de *verdeeling van den arbeid*, tot het zich toeleggen op een afzonderlijk bedrijf, en riep hierdoor het koopen en verkoopen, het reizen en naar het verre land trekken in het leven. Hierbij kwam nu in de tweede plaats de drang naar saamleven buiten het Gezin, die zijn oorsprong vond *in de gevaren*, waaraan de mensch zich na den val en na het intreden van den vloek zag blootgesteld. Niet, alsof niet in het wezen van den mensch ook de trek naar *gezelligheid* lag, die vanzelf tot saamleven ook buiten het Gezin uitlokt, maaar deze algemeene grondslag van het maatschappelijk leven kan eerst later in het juiste licht worden gesteld. We bepalen ons daarom thans tot wat het maatschappelijk leven, gelijk wij dit kennen, op

breeder schaal in gang heeft gebracht, en dus moet eerst op de *behoeften*, daarna op de *gevaren*, en ten slotte op de *uitzetting* van het leven de aandacht worden gevestigd.

Tusschen *behoeften* eenerzijds, en *gevaren* anderzijds, bestaat hierin het principieel verschil, dat ook *buiten* den vloek gerekend, het leven allerlei nooden en behoeften zou gekend hebben, die om vervulling riepen, en deze vervulling alleen door saamwerking met meerderen vinden konden, terwijl daarentegen een leven buiten zonde niets af zou geweten hebben van *gevaren*. Ware het leven in het paradijs de eeuwen door voortgezet, gelijk het door God in den Hof van Eden was ingezet, zoo zou van gevaar voor den mensch geen sprake zijn geweest, dan alleen van de zijde van satan. Het ware dan alleen een *geestelijk* gevaar geweest, dat gedreigd had, en aangenomen mag, dat de mensch, had hij in zijn eerste opkomen dit satanisch gevaar weten te bezweren, er allengs en vanzelf onaantastbaar voor zou geworden zijn. Het zou een leven in ruste, in vrede, in kalme stilheid geworden zijn; iets zooals we ons het leven der gezaligden voor den Troon voorstellen, zij 't ook in lageren zin en in kleinere mate van heerlijkheid. Maar in elk geval, de gevaren des levens, gelijk wij die kennen, en gelijk onze voorouders ze nog veel angstiger gekend hebben dan wij, zouden niet hebben bestaan. Er zou niet geweest zijn, wat de Schrift vooral zoo met name, door te wijzen op de *vreeze*, op de vreeze des *doods*, op den voorgrond stelt. Nog in het einde der dagen zegt de Christus zelf, zal „het hart bezwijken van *vreeze*". De komst van den Verlosser zelf wordt ons in Hebr. 2 : 15 toegelicht uit het doel „om te verlossen allen, die *met vreeze des doods*, door al hun leven, der dienstbaarheid onderworpen waren". Het begin van alle gemeene ontreddering bestaat keer op keer hierin, dat de Heere in zijn verbolgenheid over de volken „hun vreeze over hen doet komen". Egypte's ondergang begint daarmede, dat het bij Ezechiël heet: „Ik zal een vreeze in Egypteland stellen." „De vreeze en de kuil zijn over ons gekomen", klaagt Jeremia in zijn klaagzang. En gedurig weer wordt er nadruk

op gelegd dat de kuil, de angsten, de verschrikking, de vreeze, ja, de beving zelfs (Ps. 55 : 6) 's menschen kracht breekt.

Die *vreeze,* die sinds de verdrijving uit het Paradijs, over het menschelijk geslacht is gekomen, kenteekent zoo ten volle het leven in een toestand, waarin men omringd is van gevaren die van allen kant dreigen. Die vreeze is banger dan wat in het gevaar zelf dreigt. Het gevaar, dat dreigt, *komt* slechts een enkele maal, maar *vreeze* doet het altoos, en daarom moet de bedreigde er zich steeds tegen wapenen, als kwam het elken dag. In het groot ziet men dit thans, meer nog dan vroeger, in de reusachtige wapeningen ter zee en te land, die alle volken zich getroosten moeten, *uit vreeze* dat ze overvallen mochten worden. Dan *is* er vrede, maar men *ducht* oorlog. Een oorlog, die niet dan bij zeer hooge uitzondering komt. Nu reeds zeventig jaren lang bleef ons land er geheel buiten. Maar de vreeze hield aan en houdt aan, en al die jaren moesten we daarom leger en vloot in stand houden. En wat men onder de volken waarneemt op het stuk van oorlog, hoe het de *vreeze* voor oorlog, veelmeer dan de oorlog zelf is, die hun de grootste offers afvergt, zoo ook is het in het particuliere leven. Verreweg de meesten stichten een huishouding en leven daar levenslang in, zonder dat er ooit bij hen werd ingebroken, maar *de vreeze* voor nachtelijken overval en inbraak heeft hen al die jaren achtervolgd, en genoodzaakt heel hun woning tegen dit dreigend gevaar met sloten en grendels te beschermen. Beide deze feiten nu, zoo in het leven van een geheel volk, als in het leven van een enkel huisgezin, zijn het voldingend bewijs, dat de Schrift volkomen te recht *de vreeze* voor het kwaad, dat ons genaken kan, meer nog dan dit kwaad zelf, op den voorgrond stelt. Op zichzelf zijn de afmetingen van het kwaad, dat werkelijk over ons menschelijk leven komt, ontzettend, maar toch, ze halen nog in de verste verte niet bij de reusachtige afmetingen, die de vreeze, de angst, de schrik voor het kwaad, dat over ons komen kan, onder menschen heeft te weeg gebracht. „Er is *vreeze* en geen *vrede*" lezen we in Jeremia 30 : 5, en juist in die tegenstelling

tusschen *vreeze* en *vrede* kenteekent zich de gesteldheid van ons menschelijk leven, gelijk dit door de gevolgen van de zonde en van den vloek geworden is.

De *vreeze* was intusschen in vroeger eeuwen nog veel banger dan thans. Om dit in te zien, behoeft ge slechts een reis in het land, waar Paulus doortoog, nu en in zijn tijd met elkander te vergelijken. Wie nu daar reist, kan, mits hij zich in acht neme, nauwelijks gezegd worden, aan eenig gevaar te zijn blootgesteld. Paulus daarentegen betuigt ons in 2 Cor. 11 : 26: „In het reizen menigmaal in gevaren van rivieren, in gevaren van moordenaars, in gevaren van de stad, in gevaren van de woestijn, en in gevaren op zee." Steeds moest men begeleid worden. Alleen reizen kon men bijna niet. Nog in de Middeleeuwen was het onder ons niet veel beter. Niemand toog anders dan gewapend uit. Een ieder moest steeds op verdediging van lijf en leden bedacht zijn. De gevaren dreigden steeds van allen kant. Vooral ook de zeevaartkunde was nog weinig ontwikkeld, en het verhaal van Paulus' tocht naar Rome zegt ons dan ook, wat de groote apostel op die korte zeereis geleden heeft. En zooals het met het reizen was, zoo stond het feitelijk met heel het menschelijk leven. Vaste, geregelde toestanden, waarin orde, rust en veiligheid heerschten, kende men nog bijna niet. De macht van den mensch over de natuur was nog zoo gering, dat hij steeds aan alle gevaren, die van de woede der elementen dreigden, bloot stond. In den engeren Griekschen en Romeinschen levenskring mocht dit gevaar ten deele reeds gekeerd zijn, toch moet in het algemeen gezegd, dat het leven in alle Heidenland steeds een leven vol angsten en zorgen en benauwdheden was, dat zoo wel van de woede der natuur, als van de boosheid der menschen dreigde. Thans is dit, althans in het Christenland, alles veelszins anders geworden. Geordende toestanden zijn hier ingetreden. Veiligheid voor personen en goederen is althans tot op zekere hoogte verzekerd, en de kennis van de

natuur en van onze macht over de krachten der natuur is in het Christenland derwijs uitgebreid, dat de gevaren waaraan wij nog zijn blootgesteld, met de eindelooze gevaren, die eertijds het leven omringden, eenvoudig niet meer te vergelijken zijn.

Dit wil niet zeggen, dat daarom de gevaren ons thans verlaten hebben. Ze dreigen nog steeds, zij 't ook op veelszins andere wijze. Maar het onderscheid tusschen nu en voorheen heeft dan toch teweeggebracht, dat de arme mensch, die uit vreeze des doods voorheen de goden zocht en aanriep, thans zich zoo goed als van den angst en vreeze ontslagen gevoelt, en daarmee zijn zoeken van hooger bescherming heeft laten varen. De vreeze des doods, die eertijds den mensch achtervolgde, maakte hem op zijn wijze godsdienstig. Niet godsdienstig in den zin van echte vroomheid, maar uit angst. Men zag in een gevaar dat dreigde bijna overal de inwerking van booze geesten, die ons geluk benijdden, en het op 's menschen val en ondergang toelegden, en tegen die booze geesten zocht men dan heil en heul bij de goede geesten, en zulks met name bij de goden die men zich verkoren had, en die men door offeranden en geloften op zijn zijde trachtte te krijgen. In die hulp en bescherming der goden zocht men dan een tegenwicht tegen de gevaren die steeds dreigden, en poogde op die wijs aan zijn *vreeze* te ontkomen. Naarmate nu die gevaren afnamen, en de mensch zich veiliger gevoelde, dank zij zijn macht over de natuur en zijn organiseeren van een veilig levensbestaan, liet men dan ook dat zoeken van de goden varen, werd onvroom, en sloeg al meer in volslagen materialisme en atheïsme over. En dit was niet alleen zoo in de oude toestanden, buiten het Christendom; maar ook in het Christenland, ja in Christus' Kerk, vindt ge ze nog bij duizenden, die als het hun welgaat, en voorspoed hun deel is, en geen gevaar hun op de hielen zit, hun God vergeten, of slechts *pro forma* aanroepen, om, als de bange ure komt en het kwaad hen achtervolgt, weer vromen plooi aan te nemen, en weer de liefde Gods in te roepen. In den grond der zaak is ook het geloof der-

zulken dan nog niet anders dan een door *vreeze* ingegeven drang, om hulpe bij hooger te zoeken tegen de gevaren en het kwaad, waarmee men bedreigd wordt. Dit zit er dan ook zoo diep bij den mensch in, dat eerst waarachtige bekeering hem tot hooger standpunt kan opheffen. Zoolang waarachtige bekeering uitblijft, is het altoos de bedreigde mensch, die God zoekt om zijn Helper en Beschermer te zijn, een God die er dan om den mensch is. En eerst door waarachtige bekeering kan het hooger standpunt worden ingenomen, dat de mensch weet en voelt, dat niet God er voor hem, maar dat hij er voor zijn God is, en dat de *vreeze des Heeren* in stee van de *vreeze voor het onheil* het motief van alle ware religie moet zijn. Steeds wordt daarom in het Oude Verbond tegen de *vreeze des doods* die andere vreeze, de *vreeze des Heeren*, overgesteld, en er op aangehouden, dat de mensch die *vreeze des doods* zal afleggen, en zich tot de *vreeze des Heeren* bekeeren zal.

Die *vreeze des Heeren* is daarom nog niet op zichzelf de hoogste vorm, waarin het leven der vroomheid zich uit. De apostel verklaart het nadrukkelijk: „*De volmaakte liefde drijft de vreeze buiten.*" De *vreeze* voor God wordt ten leste in de *liefde* voor God geheel opgelost. Maar dit neemt niet weg, dat de *vreeze des Heeren* de noodzakelijke vorm was, waarin oorspronkelijk de religie onder ons zondig geslacht moest optreden. In dit zondig geslacht was nu eenmaal de *vreeze* met 's menschen zelfbesef één geworden. Hij leefde in gestadige vreeze, hij handelde uit vreeze, en alle energie in den mensch richtte er zich op, om aan die *vreeze* te ontkomen. Maar waarvoor vreeze? Vreeze voor zijn *uitwendig* bestaan, vreeze voor leed dat hem genaken kon, vreeze voor zijn goed, vreeze voor de zijnen, vreeze voor zijn leven. Altoos de vreeze des doods. Op dit standpunt bleef alzoo het aardsche welzijn zijn hoogste goed, levensgeluk zijn levensdoel, het leven hier beneden het ideaal, waarvoor hij zich inspande. Doch juist dit was zijn zonde. Zijn

hoogste goed moest zijn God, moest vrede met zijn Schepper, moest het eeuwige leven, de rijke ontplooiïng van zijn leven in heerlijkheid zijn, en daarvoor moest hij desnoods al het aardsche ten offer brengen, ja als martelaar zijn leven prijsgeven. In strijd hiermede nu, was hij wel steeds bevangen door vreeze voor wat hem zijn aardsch geluk ontrooven kon, maar was hem vreemd geworden de vreeze voor wat hem zijn hoogste en eeuwig goed kon ontrooven. Hij vreesde de wereld, die zijn lichaam kon dooden, gelijk Jezus het uitsprak, maar hij vreesde niet Hem, die beide ziel en lichaam kon verderven in de hel. Hij werd geleid en gedreven niet door vreeze voor verlies van zijn eeuwig leven en door vreeze voor den eeuwigen dood, maar kende alleen die heel andere „vreeze des doods", die zijn aardsche leven bedreigde. En daarom nu kon het niet anders, of de vromer zin moest zich van meet af hierin openbaren, dat de vreeze voor God, de vreeze des Heeren, zijn innerlijk leven veel sterker aangreep en verontrustte, dan de vreeze voor wat zijn aardsche leven bedreigen kon. Nu is het wel waar, dat de uitdrukking: „zij die den Heere vreezen", in de Schrift herhaaldelijk niet anders beduidt, dan diegenen die den dienst des Heeren waarnemen, in tegenstelling met de heidenen die de afgoden aanbidden; maar dit neemt niet weg, dat de uitdrukking „vreeze des Heeren" toch oorspronkelijk opkwam uit de tegenstelling met de *vreeze des doods*. Juist de angst, de vreeze, de verschrikking van het gewone leven door kwaad en leed dat dreigen kon, vond dán eerst stilling, zoo de vreeze des Heeren en voor het eeuwig verderf den boventoon in het hart had verworven. En ook nu nog gaat de regel door, dat wie tot God komt, begint met *Verlossing* te zoeken, en Verlossing van schuld en zonde en straf bedoelt nooit iets anders dan den Heere te gaan *vreezen* uit overtuiging, dat het kwaad, dat ons van een onverzoend God dreigt, veel banger en ontzettender is, dan het bangste kwaad waarmee leed of onheil op aarde ons achtervolgen kunnen. Dan komt door de Verzoening voor de vreeze de vrede met God, en eindelijk lost zich alle vreeze in de liefde op;

maar bij den zondaar kan het niet anders dan met vreeze van binnen beginnen.

Doch juist op dit hoogere standpunt kunnen wij ons dan ook kwalijk een juiste voorstelling vormen van de „vreeze des doods", waaronder de volkeren eeuwen lang geleden hebben, en ten deele nog lijden. Die vreeze, die angst, die beving der verschrikking was van zulk een pijnigenden aard, dat zelfs de gelaatsuitdrukking er door werd aangegrepen. In Israël, en nu in het Christenland, is de oogopslag veel vrijer, terwijl omgekeerd de Schrift zelve spreekt van volken, „die getrokken en geplukt zijn". Nu nog trekt het de aandacht, hoe men met name onder de negerstammen, en in afgelegen streken, geheele groepen vindt, die den angst op hun gelaat uitspreken, en in wier volksbestaan dan ook steeds die vreeze en die angst op den voorgrond treedt. Ze voelen zich altoos bedreigd. Ze weten niet van wat kant het kwaad hun toekomt. Ze duchten overal hun ongenegen geesten, die op onzichtbare wijze hun geluk belagen en hun kwaad pogen te doen. En dan drijft bijgeloof hen uit, om in allerlei toovenaarskunsten, in talismans en in offeranden, die ze brengen, afwering van het kwaad en ontspanning voor hun angst te zoeken. De stoffelijke oorzaak van het hun uit de natuur bedreigend kwaad kennen ze nog niet. Ze zoeken zich dus alles uit de inwerking van geheimzinnige machten te verklaren, en hun doel is er dan ook steeds op gericht, om deze werkingen te bezweren. Doch hoe onbeholpen en onheilig deze verwering tegen het dreigend kwaad ook zij, ze heeft dan toch voor de vorming van het maatschappelijk leven dit voordeel met zich gebracht, dat men in het Gezin al spoedig voelde niet over genoegzame kracht te beschikken, en deswege zich met andere gezinnen vereenigde, om een gezamenlijken godsdienst, van wat lagen vorm ook, op te richten, zoodat men al spoedig in een gemeenschappelijken tempeldienst, onder leiding van een gemeenschappelijke priesterorde, *saâm* een afwering van het kwaad zocht, die men inzag alleen in zijn Gezin niet te kunnen vinden. Deze gemeenschappelijke eeredienst nu heeft meer

dan iets anders er toe bijgedragen, om een volksleven buiten het Gezin tot ontwikkeling te brengen, en om aan dit gezamenlijk leven een gewijden vorm te geven.

Alles drong, om dit gezamenlijk leven, en dit toch is de Maatschappij, allengs meer op den voorgrond te doen treden, en zich in dien gewijden vorm te laten optreden. De nog geheel onbedwongen natuur, waartegenover de mensch, na zijn uitgang uit het Paradijs, zich bevond, was zulk een schrikinboezemende en vreesaanjagende macht. Nu nog weten we uit de jongste gebeurtenissen, wat een aardbeving ontzetting kan te weeg brengen, en in de streken, waar de mensch het eerst optrad, waren deze schuddingen van de aarde aan de orde van den dag. De stroomen bruisten met dreunend geweld van de bergen neder, zwelden aan, en overstroomden de landen. En wat men vooral niet vergete, het wild gedierte hield zoo ontzettend huis, dat Nimrod's naam de eeuwenheugende volksnaam bleef, om evenals Hercules bij de Grieken, te gelden als de held, die van dit vreeslijk kwaad wist te verlossen. Nu nog vallen in Engelsch-Indië elk jaar ten minste een 20.000 personen aan het wild gedierte ten offer, niettegenstaande men, met de beste geweren gewapend, ze zich van het lijf kan houden; en wat hulpmiddelen stonden voorheen den bedreigden mensch ten dienste, om het geweld van leeuw en tijger te weerstaan. Denk ook aan de ziekten, die rondwaarden, juist in die streken der aarde, van waar nu nog de epidemiën Europa plegen binnen te trekken. De schrik, dien de natuur in de harten sloeg, was zoo overweldigend, en de middelen tot verweer, die den mensch ten dienste stonden, waren zoo armelijk klein.

En daarbij kwam dan nog, dat thans op deze wereld een 1500 millioen menschen leven, zoodat men het nauwelijks ontwaart of er eenige duizenden te gronde gaan. Maar toen kwam de menschheid pas op. Ze bestreek nog slechts een klein, zeer gering deel van de

nu bewoonde aarde, en er is een korte spanne tijds geweest, dat tien leeuwen en tijgers geheel de menschheid, toen ze nog pas uit enkele honderden bestond, had kunnen vernielen. En bij dit angstige kwaad, waarmee de ongetemperde natuurmacht het menschdom bedreigde, kwam dan nog het kwaad, dat de ééne mensch, na zijn val, den anderen aandeed. Wat Kaïn aan Abel dorst doen, vond navolging. Roof en plundering waren aan de orde van den dag. List en bedrog waarden rond. Men viel elkander aan, en de ééne groep bracht de andere groep ten onder en verlaagde haar tot slavendienst. Zelfs in zijn gezin was men niet meer veilig. Er was geen rust en geen veiligheid noch bij dag noch bij nacht. En tegen dit heirleger van gevaren, die uit de natuur, uit de dierenwereld en uit de menschenwereld gedurig opkwamen, stond de in zonde gevallen mensch hulpeloos, machteloos, ongewapend, zonder eenig afdoend middel tot verweer. Dit nu leidde er vanzelf toe, dat men elkander hielp, zich bij elkander aansloot, in eendracht macht zocht, en saam zich verdedigde en verweerde, wanneer het hoofd van een enkel gezin hiertoe ten eenenmale buiten staat was. Zoo kwam de rijke gedachte van *hulp*-verleenen op. Beurtelings had elk voor zijn eigen gezin in tent of huis hulp noodig, en dit wetende, was men bereid, om ook den buurman hulp te verleenen. Dit denkbeeld van wederzijdsch hulp-verleenen breidde zich gaandeweg van zelf uit. Waar blijvend en duurzaam gevaar bestond, vond die wederzijdsche hulpverleening allengs zekere organisatie. Eerst op zeer kleine, van lieverlee op breeder schaal. En zoo ontstonden tal van vereenigingen, als men 't zoo noemen wil, van bonden, van aaneengesloten groepen, die saâm de noodige maatregelen namen, om zich tegen de elementen der natuur, tegen de woede van het wild gedierte en tegen de moordzucht, plunderzucht en overheersching van de booze menschen te verweren. Aldus kwam er een maatschappelijk verband van allerlei aard op, en het gevoel van saâmhoorigheid, dat aldus opleefde, vond toen, gelijk boven gezegd, zijn wijding en daardoor meerdere vastheid, door aller pogen en bedoelen, om bij de goede geesten

of bij de afgoden steun en bescherming te zoeken tegen de demonen, die men achtte, dat in de natuur, in de wilde dieren en in den boozen mensch werkten, om den bewoners van een landstreek op alle manier kwaad te doen. De eeredienst stond toen nog niet als een zelfstandige macht buiten het maatschappelijk leven, ook al wist de priesterheerschappij het hiertoe later te brengen. Alle afgoderij trad maatschappelijk op, en vormde langen tijd zelfs den hechten band, die het overigens nog ongeorganiseerde maatschappelijke leven saamsnoerde.

VI.

De uitzetting van het leven.

> En alle volken der aarde in hem zullen gezegend worden.
>
> GEN. 18:18.

Zoo heeft dan de Maatschappij haar eerste vorm en gestalte verkregen door de noodzakelijkheid, waarin de mensch zich bevond, om in zijn vele *behoeften* te voorzien, en *gevaren* die hem bedreigden, af te weren. In zooverre kan men dan ook zeggen, dat er een maatschappelijk leven overal is opgekomen, waar slechts menschen saamwonen, zelfs bij de laagst staande stammen en meest afgelegen wonende groepen. Zonder meer zou intusschen dit maatschappelijk leven niet tot nadere en hoogere ontwikkeling zijn gekomen. Zijn nooden en behoeften kan men zeer inperken, en de latere bewoners van de Zuidzee-eilanden hadden, door naar die afgelegen eilanden uit te wijken, de gevaren die hen bedreigden, zeer weten te verminderen. *Behoeften* en *Gevaren* zijn beide in hun drang onweerstaanbaar; maar is in de behoefte voorzien en het gevaar afgewend of bezworen, dan houden deze twee prikkels ook op te werken, en het maat-

schappelijk leven, dat er uit op kwam, blijft staan op den voet waarop het stond. Het komt niet verder. Daarom voegden we aan deze twee, namelijk aan de *Behoefte* en het *Gevaar*, nog een derde drijfkracht toe, die we zochten in de gestadige *uitzetting* van het menschelijk leven. Die uitzetting is *plaatselijk*, in zooverre ze het menschelijk leven steeds een grooter gedeelte van de bewoonbare aarde doet innemen. Ze ziet op de uitbreiding in de *cijfers*, door gestadige toeneming der bevolking in eenzelfde streek. En, wat nog meer zegt, ze is vooral te vinden in de verbreeding van *het terrein* waarop 's menschen geest zich waagt. Denk, voor wat de *plaatselijke* uitzetting aangaat, slechts aan de ontdekking van Amerika en Australië, en aan den invloed dien beide werelddeelen almeer op heel ons maatschappelijk leven hebben uitgeoefend. Let voor wat de uitzetting in *de cijfers* betreft, slechts op de opgekomen nijverheid en handel, en de vruchten door beide in het leven der Maatschappij aangebracht. En vergelijk voor de uitzetting van *het terrein* waarop 's menschen geest zich waagt, een universiteit, gelijk New-York en Berlijn die kennen, met de eerst opgekomen schooltjes in het Negerland. Dit nu maakt het noodzakelijk, bij deze *uitzetting* van het menschelijk leven afzonderlijk stil te staan, omdat zij 't juist is, die, geheel afgezien van 's menschen *behoeften* en van de *gevaren* die hem bedreigen, een zoo machtigen stoot aan de ontwikkeling van het maatschappelijk leven geschonken heeft. Waar die drang tot uitzetting dusver niet werkte, verkeert het maatschappelijk leven nu nog in zijn eerste kinderjaren, en daarentegen waar die uitzetting van het leven het krachtigst gewerkt heeft, staat de Maatschappij, althans in graad van ontwikkeling, het hoogst.

Het eerst komt dan in aanmerking de *plaatselijke uitzetting* van 't leven der Maatschappij. Alle maatschappelijk leven begint met zich plaatselijk te vormen. Elk dorp heeft dan een eigen soort leven. Zekere groep van dorpen, die saam één streek vormen, nemen allengs zekere gewoonten aan, waarin ze één lijn trekken. Eenige steden bij elkaar genomen verkrijgen een gewestelijk karakter, waarin

zich nogmaal een eigen leven ontwikkelt. Worden later eenige van die gewesten tot een volk, tot een natie, tot een land vereenigd, dan vormt er zich een maatschappelijk leven dat heel dit volk omvat. Komt dit volk steeds meer met andere volken in aanraking, dan ontstaat er bovendien zekere internationale eenheid in leven en gedraging. En werkt deze actie steeds verder door, dan ontstaat er van lieverlede een soort maatschappelijk leven, dat heel de meelevende wereld omvat. Het duidelijkst ontwaart men dit aan de kleeding, die steeds een zoo machtig stuk van het maatschappelijk leven was. Hoe verder ge in de historie teruggaat, hoe meer ge vindt, dat elk gewest, elke streek, ja elk dorp een eigen soort kleeding had uitgevonden. Vooral de vrouw, maar ook de man, droeg allerwegen *uniform*, d. w. z. alle personen, die saam het dorp uitmaakten, kleedden zich op dezelfde manier, en tot zelfs in de gouden en zilveren sieraden, waarmee men zich uitdoste, heerschte de stiptste eenheid en eenvormigheid. Men kon zich niet kleeden gelijk men wenschte, maar moest zich kleeden zoo als het zet en regel in het dorp was. Er mochten zeer kleine verschillen in tint en aard van stof zijn toegelaten, maar als overigens de bevolking van zulk een dorp naar een jaarmarkt uittoog, waren allen op gelijke wijze gekleed en uitgedost, zoodat de kenner u reeds van verre zou kunnen zeggen, in wat dorp deze en in wat dorp die marktbezoeker thuis hoorde. Zelfs heeft die eigen kleeding zich nog langen tijd weten te handhaven, nadat haar eigenlijke beteekenis reeds voor lang was te loor gegaan. Ze boeide zoo vaak door schoonheid, die kleeding in *het costuum*, gelijk men ze veelal noemt. Er was uit de eenvoudige volkskeuze en volkssmaak zooveel schoons en sierlijks in die kleeding opgekomen, dat de zwakke overblijfselen, die men er ook nu nog op Marken, in Zeeland, in Friesland en op de Veluwe van vindt, nog altoos iets aantrekkelijks behielden, en men het telkens weer betreurt, dat ze ten doode zijn opgeschreven. En nu hebt ge slechts het verleden, waarin deze dorpscostumes nog overal in eere waren, te vergelijken met onze 20e eeuw, waarin

één modemeester te Parijs feitelijk de kleeding bepaalt, die voor heel de wereld zal gelden, om aanstonds te gevoelen, hoezeer *plaatselijk* de macht en de invloed der Maatschappij zich heeft heeft uitgezet.

Dit opgaan van het dorps- en gewestelijke costuum in de ééne modedracht, is geen vrucht van willekeur, en daarom zal elke poging, om deze aloude kleederdracht te handhaven, steeds op teleurstelling uitloopen. Men trok destijds die kleederdracht niet aan, om mooi te zijn, maar omdat ze uit het eigen leven van het dorp of gewest, met zijn eigenaardige karaktertrekken, opkwam. Men kleedde zich zóó, omdat men zóó was. De kleeding, die men droeg, was van oudsher uit eigenaardige behoefte, smaak en zin opgekomen, en gold nu als uitdrukking van het bijzonder soort leven, dat men in zijn dorp of gewest leidde. Allen, die tot één dorpje behoorden, voelden zich één. Saam stond men tegen de bewoners van andere dorpen over. Zelfs nu vindt men in Drenthe en in den Achterhoek hier nog sporen van, als bij feestelijke gelegenheden de jonge mannen van het ééne dorp saam uittrekken, om met de jonge mannen van een ander dorp den kamp aan te gaan. Zelfs het huwen uit het ééne dorp in het andere zag men niet gaarne. Een dorp moest in zijn geheel blijven. Het had zijn eigen manier van leven, zijn eigen wijze van bestaan. Men sloot zich af en sloot zich niet aan. En vandaar dat een dorpsgenoot ook aan de kleeding reeds van verre herkenbaar moest wezen. In grondtype was dit voor de dorpen van eenzelfde streek dan wel eender, zooals het Friesche costuum voor heel Friesland, maar toch was men er op gesteld om in dit gewestelijke costuum allerlei kleine afwijkingen en bijzonderheden voor een bepaald dorp aan te nemen, en hierdoor het bijzonder karakter van elk dorp uit te drukken. Vergelijk in Zeeland maar de kleederdrachten op Walcheren, Zuid-Beveland en over de Schelde, en ge ziet hoe aan alle iets eigens is. Wat

de ridders in hun ordekleed beoogden, zocht de boerenstand in zijn eigen kleederdracht tot uiting te brengen. Alles droeg destijds een standskleed, de ridder op zijn slot, de hofman aan het hof, de hoogleeraar aan de hoogeschool, de rechter op den rechtsstoel. In alle kringen en rangen was men iets anders, en omdat men iets anders was, kwam men ook anders voor den dag. Als dan ook van lieverlede alle deze habijten, kleederdrachten en uniformcostumes worden afgelegd, de wereld uitraken, en een ieder in elk dorp, heel het land door, zich in een gelijksoortig gewaad gaat steken, dan moge men dit om 't kunstschoon, dat in die oude costumes school, betreuren, maar te stuiten is die ommekeer niet. Eigen kleederdracht had een reden van bestaan, en houdt stand, zoolang ze de uiting is van een bijzondere geestesgesteldheid en een eigen streven; maar zoodra die eigenaardige gesteldheid der geesten verdwijnt, en dorpen en gewesten hun eigenaardig karakter verliezen, volgt ook het kleed den overgang en wordt eender in alle dorpen en gewesten.

Het was vroeger een eigen Maatschappij in elke streek, in elk gewest. Thans daarentegen zijn die grenzen weggevallen, en leeft er een veel breeder maatschappelijk leven op, dat zich over heel het land allengs uitstrekt. In de steden is dit begonnen. Ook in de steden heerschte vroeger wel een eigen geest, een eigen type. Een echte Amsterdammer was en is een ander man, dan een echte Rotterdammer. In Groningen bestaat men anders dan in Leeuwarden en te Haarlem anders dan in den Bosch. Zelfs kan men zeggen, dat in het ééne Amsterdam nu nog een ander leven geleefd wordt in de Jordaan dan op de eilanden; maar in een groote stad leefde men toch van oudsher met allen saam, kwam met allerlei soort van menschen in aanraking, en verloor daardoor steeds meer van zijn eigen type. In onze groote steden heeft de afzonderlijke kleederdracht dan ook nooit ingang kunnen vinden. En dit nu, wat eertijds in de groote steden van zelf geschiedde, dat namelijk vele en onderscheiden typen zich allengs dooreenmengden, ditzelfde is thans al meer over heel het land geschied. Zijn bijzonderheid, zijn eigen-

aardigheid, zijn eigen type laat men varen, en zoekt steeds meer in het *algemeen menschelijke* op te gaan. Hierdoor nu zet de kring van de Maatschappij zich steeds meer uit. Het blijft niet een eigen Maatschappij hier en een eigen maatschappelijk leven, met eigen usantiën, daar, maar men gaat saam op in een breeder opgevat maatschappelijk leven, doch dat juist daardoor dan ook zooveel te grooter invloed gaat oefenen.

Hield nu dit wegvallen van de grenzen aanvankelijk nog stand bij het nationale leven, ook dit eigen karakter van het nationale leven wordt thans steeds meer verzwakt. Vreemdelingen bezoeken ons land, wij bezoeken vreemde landen, huwelijken met personen uit den vreemde zijn lang geen uitzonderingen meer. En zoo kon het niet anders, of de Maatschappij moest allengs ook steeds meer haar *nationaal* karakter afleggen, om zich te hullen in het kosmopolitisch kleed. Steeds meer beseft men, dat dezelfde verschijnselen waarmeê *wij* ons op maatschappelijk gebied hebben in te laten, ook bij onze buren zich voordoen. Zelfs trekt men de zeeën over om met Amerika en andere werelddeelen contract te zoeken. En het resultaat is, dat de Maatschappij ten leste nergens meer grenzen eerbiedigt, maar zich allengs zoo meer tot het algemeene leven der menschelijke wereld uitstrekt, en hierdoor een beteekenis erlangt, die èn Gezin èn Staat in gedrang brengt.

Van geheel anderen aard is de invloed, dien de uitzetting in *het cijfer* op de ontwikkeling en het leven der Maatschappij gehad heeft. Als in Amsterdam ruim een half millioen menschen saâmleven, stelt dit heel andere problemen en schept een geheel anderen toestand, dan ge in kleine steden als Tiel of Zaltbommel vindt. Ge kunt niet juist bepalen, bij welk cijfer die ommekeer plaats grijpt, maar de uitkomst toont, dat de cijfers zóó kunnen oploopen, dat reeds enkel dit hooge cijfer een geheel ander maatschappelijk leven tot aanzijn roept. Het geldt hier wat men noemt het *quantitatieve*

verschil, en dit verschil nu doet zijn werking op elk punt van het maatschappelijk leven gevoelen. Zoo al aanstonds, en met name, doordat het ondernemingen in het leven roept, die een gansch andere inrichting vereischen. Een kleermaker, die thuis, met vrouw en kinderen, een kleedingstuk in elkander zette, verkeerde in geheel andere omstandigheden, dan een groote confectiefabrikant, die duizenden en tienduizenden stuks kleeding van alle gading tegelijk aan de markt wil brengen. Al aanstonds heeft elke groote onderneming hulp van personeel noodig, om den arbeid te verrichten. Men kan het zelf niet meer af, en moet dus anderen in dienst nemen. Eerst een tien, twaalftal hulpen; straks voor een groote fabriek heeft men twee, drie, vierhonderd man noodig. Zulk een onderneming kan niet ieder beginnen. Daar is talent, daar is volharding, daar is gave van directie voor noodig, en vooral de beschikking over veel geld. En zoo is het door niet anders dan door het verschil in de zich steeds uitzettende cijfers, dat en de dienstbaarheid en de macht van het kapitaal aan de orde komt. Loondienst en kapitaal, twee machten van zoo ongelooflijk ver reikende strekking, dat reeds door deze twee geheel de inrichting der Maatschappij van karakter verandert. De slavernij is slechts een tusschenvorm geweest, die hierbij dienst poogde te doen, maar hoofdzaak is en blijft, dat bij het klimmen der cijfers de fabricatie steeds grooter afmetingen moest aannemen, en dat dit vanzelf noodzaakt, om velen te laten werken onder één leiding en onder eén hoofd. Oudtijds zag men dit reeds bij groote landbezitters of veehoeders, zooals Abraham en Job, die zelf hun kudden niet meer verzorgen konden, en daarom andere hoeders voor hun kudden in dienst namen. Maar bij landbouw en veeteelt of bij nijverheid en handel, het proces is één. De massaliteit maakt, dat niet ieder op zichzelf kan blijven staan; dat velen onder één hoofd moeten vereenigd worden; dat bij dit hoofd een eigen talent, een eigen wilskracht en eigen kapitaal vereischt wordt; en het is hierdoor, dat heel het maatschappelijk leven zich almeer in een geheel anderen stijl dan eertijds heeft moeten opbouwen. Zelfs is het op dit oogenblik met

name de juiste verhouding tusschen zulk een ondernemer en zijn personeel, die als *de* sociale quaestie bij uitnemendheid geheel het maatschappelijk samenstel op losse schroeven zet. Reken nu daarbij de ver reikende beteekenis, die het kapitaal, die de geldhandel, die de beurs, die het bankwezen van lieverlede gekregen heeft, en ge ziet als voor oogen, hoe uitsluitend de uitzetting in de cijfers geheel ons maatschappelijk leven van vorm moest doen veranderen. En ook, om niet meer te noemen, hangt met deze uitzetting in de cijfers de behoefte saâm, om *het verkeer* op heel anderen voet in te richten. Heel andere wegen moesten worden aangelegd, heel andere middeleu van vervoer moesten worden uitgedacht. Trekschuit noch diligence konden meer volstaan. En eenmaal die wegen aangelegd en die betere middelen van vervoer opgekomen zijnde, moest dit het verkeer bestendig vermenigvuldigen, aan de afsluiting van streek en staat een einde maken, de aanraking met allerlei soort menschen steeds doen toenemen, en ook hierdoor een verruiming in het maatschappelijk leven scheppen, die vroeger ongekend was. Met de verzending van brieven, stukken en goederen ging het evenzoo. Nu nog vindt men in het noorden van Noorwegen dorpen, waar ge een brief eenvoudig bij den herbergier op tafel legt, op goed geluk af, dat er een andere reiziger zal komen, die hem voor u meeneemt en bezorgt. En zoo was het in hoofdzaak vroeger overal. Maar ook dit werd onhoudbaar toen de cijfers steeds klommen. Voor één brief kon men geen aparten bode aanstellen, maar als er twee, drie honderd brieven en stukken op één dag te verzenden zijn, komt die bode er van zelf, en zoo is heel ons postwezen en onze inrichting ter verzending van goederen ontstaan. Ook dit nu heeft de aanraking het contact van mensch met mensch steeds meer uitgebreid, en alzoo het maatschappelijk saamleven bevorderd en het een geheel andere gedaante doen aannemen.

Toetst men dezen gang van zaken nu aan hoogere beginselen,

dan is er geen twijfel aan, of in het algemeen moet deze gang van zaken toegejuicht, maar er staat evenzeer tegenover, dat het onze plicht is te waken, dat het veelvormig karakter van ons natuurlijk en menschelijk leven niet in de eenvormigheid van dezen maatschappelijken drang onderga. Reeds in de roeping van Abraham uit Ur der Chaldëen spreekt een roeping der volken, niet om hun eigenaardigheid te laten varen, maar wel om zich steeds bewust te blijven, dat ze samen *de ééne menschheid* vormen. Eerst alzoo komt de eisch tot zijn recht, dat we èn ons bijzonder persoonlijk, èn ons bijzonder nationale leven hebben, maar dat we tòch, desniettemin, ook deelnemen aan het gemeenschappelijk leven der ééne menschheid. Het bijzondere mag niet in het algemeene te gronde gaan, maar ook omgekeerd mag het algmeene niet uit het oog worden verloren, om het bijzondere te handhaven. Beiden èn het bijzondere èn het algemeene hebben hun betrekkelijk recht van bestaan, en de ware levenskracht komt juist daarin tot uiting, dat het algemeen menschelijke ruste op de pilaren van het bijzonder leven. Nationaal moeten we één zijn, maar de nationale eenheid vertegenwoordigt dan eerst een wezenlijke kracht, zoo elk man een eigen karakter heeft, een persoon is, en in zijn kring zijn eigenaardig leven, dat bij zijn karakter hoort, weet te handhaven. Juist dat we er in de 16e en 17e eeuw zoo aan toe waren, is de bron van de ongemeene kracht geweest, die we destijds ontwikkeld hebben. Thans lijkt, met name in onze steden, maar al te dikwijls de ééne jongman op den anderen, gelijk twee druppelen water op elkander gelijken, en juist hierin schuilt thans onze nationale zwakheid.

Nu hebben de volken van het oosten steeds afzondering gezocht. Scherp stonden ze tegen elkander over. En zoo er al sprake was van een eenheid, die men najoeg, dan was het steeds de eenheid der overheersching. Onder de vele volken wist nu dit, dan dat volk zich te verheffen, met wapengeweld tal van kleinere volken aan zich te onderwerpen, en op die wijze een *wereldrijk* in het leven te roepen, dat dan ook rustte, niet op sympathie der geesten, maar

alleen op tyranniek geweld, en daarom geen ware maatschappelijke eenheid verwezenlijken kon. Doch daartegenover school nu in Abrahams roeping de grootsche gedachte, om de vele volken saam te zegenen door in hen een hooger geestesbesef te doen opleven. De afzondering van de patriarchen in Israël uit het toenmalig volkerenverband beoogde allerminst een duurzame afscheiding. Integendeel, reeds in Abrahams roeping sprak Goddelijke autoriteit van een zegen van Boven die, voor *alle volken* bestemd, een hoogere eenheid, op geestessympathie gegrond, voor de bestaande gekunstelde eenheid zou doen optreden. In de Kerk van Christus is die drang dan ook doorgebroken. Het Christendom toch scheidt de volken niet, maar bedoelt juist omgekeerd ze in een hoogere eenheid saâm te binden. De Kerk is van meetaf oecumenisch, d. w. z. ze is wereldkerk, ze is internationaal. ze doelt niet op een enkel volk, maar op heel ons menschelijk geslacht. Toen God ons zijn Zoon zond, was dit niet voor één bepaald volk, maar had Hij *de wereld* alzoo lief, dat Hij haar redden wilde. Volgt nu ook de Maatschappij die hoogere aandrift, en verheft ze zich allengs van een dorps- of stads- of volksmaatschappij tot een maatschappelijk leven, dat zijn vleugelen over *alle volken* uitbreidt, dan kunnen we dit niet anders dan toejuchen, en moet historisch vastgesteld, dat het vooral het Christendom is, dat in het Christenland dit resultaat bevorderd heeft.

In zooverre dus mogen we de oude toestanden niet terug begeeren. De vroeger zoo scherpe afsluiting van gewest en gewest, van land en land, van volk en volk lag niet in de lijn van menschelijke ontwikkeling, waarheen God ons geroepen heeft. Het besef van saam tot het ééne menschelijke geslacht te behooren, mocht niet duurzaam onder den dienst van het particularisme en nationalisme schuilen blijven. Alleen, wat moet worden tegengestaan is de zucht en neiging, die thans valschelijk almeer aan het woord komt, en die de zoo veelzijdige rijke eigenaardigheid, die God in ons menschelijk leven inschiep, in het algemeen menschelijk type van

den beschaafden mensch wil doen ondergaan. We zijn geen individuen, afgeleverd naar een vaststaand menschelijk model. Ieder onzer heeft een eigen inborst, een eigen aanleg, een eigen karakter. En wat hier nu van den enkelen mensch geldt, geldt evenzoo van groepen, stammen en volken. Geen twee volken zijn éénder. Ieder volk vertegenwoordigt een eigen type, en het zou ons menschelijk leven op hoogst bedenkelijke wijze verarmen, zoo al dit bijzondere eigenaardige en eigensoortige almeer wegviel, en we niets overhielden dan één soort menschen, allen eender gekapt, eender gekleed, één taal sprekend en op precies gelijke wijze denkend en handelend. En het groote geheim van toekomstig geluk ligt alleen daarin, of we allengs geraken zullen tot één algemeen menschelijk saamleven in één groote Maatschappij, maar zóó dat de kracht van dit maatschappelijk leven juist opkome uit de veelheid van krachten die in de eigenaardige veelzijdigheid schuilen. Een roos is schoon, maar de weelde van het plantenrijk gedoogt niet, dat alle overige bloemen uitsterven, om ons niet dan rozen te doen overhouden. Er moet ook blijven de lelie, ook de tulp en ook de hyacinth.

VII.

De uitzetting van het terrein.

> In welke gij eertijds gewandeld hebt, naar de eeuw dezer wereld, naar den overste van de macht der lucht, van den geest die nu werkt in de kinderen der ongehoorzaamheid.
>
> EFEZE 2:2.

VOOR wat de reusachtige ontwikkeling der Maatschappij betreft, dient thans in de derde en laatste plaats de aandacht gevestigd op *de uitzetting van het terrein*, waarop zich het menschelijk leven almeer beweegt. De eerste uitzetting, waarop we wezen, was de uitbreiding, die

voor de afzonderlijke saamleving in dorp of stad, de ééne groote saamleving van alle land en volk in de plaats schoof. We noemden de *plaatselijke* uitzetting. De tweede uitzetting kwam voort uit de sterke toeneming der bevolking en de steeds grootere massaliteit, waarmee men te rekenen had. Dit was de uitzetting *in het cijfer*, of de quantitatieve uitzetting. En nu komt hier in de derde plaats bij de uitzetting *van het terrein*, hierin bestaande, dat de Maatschappij, die zich aanvankelijk alleen met de eischen van het practische leven inliet, zich thans ook ging wagen op het heel andere, meer geestelijke terrein van de wereld der gedachte, der verbeelding, der overtuigingen en der beginselen. Dat men in de Maatschappij het middel zocht en vond, om in de nooden en behoeften van het gezin en de personen in het gezin te voorzien, was een practisch bieden van hulp. Dat men in de Maatschappij het middel aantrof, om aan de gevaren die 't leven bedreigden, te ontkomen, droeg evenzeer een practisch karakter. Evenzoo bleef men op practisch terrein, toen men de saamleving verruimde en in aanraking trad met andere naties en volken. En in den grond bleef men niet minder een practisch doel najagen, toen de Maatschappij zich inrichtte op de massaliteit, waarin de bevolking zich schier in alle landen ontwikkelde. Maar een heel ander terrein begon betreden te worden, toen het maatschappelijk leven zich ook ging inlaten met wat *in den geest der menschen* omging en de wereld van zijn *gedachten* vervulde. Niet alsof ook de bezigheid in de gedachtenwereld niet tot zeer gewichtige resultaten kon leiden, maar dit was hier slechts gevolg, geen rechtstreeksch doel. Dichtkunst kan een volk veredelen, maar de dichter bij de gratie Gods zingt niet om zich als volksleeraar op te werpen, hij zingt omdat een hooger aandrift hem drijft en geen rust laat. Van de wetenschap kan hetzelfde gezegd. De practische en de ideale wereld zijn niet hetzelfde. Elk dier twee heeft haar eigen terrein, met dien verstande, dat het practisch terrein meest 't eerst den mensch opeischt, en dat hij daarna, en eerst dan, het tweede terrein gaat betreden. Zelfs kan

men zeggen, dat het practische leven reeds tot eenige vastheid en zekerheid moet gekomen zijn, zal de ideale ontwikkeling van een volk kunnen intreden. En zoo nu ging het ook met de Maatschappij. Het saamleven buiten het Gezin werd eerst uitgelokt door en dienstbaar gemaakt aan de bevrediging van de practische levenseischen, en eerst toen hierdoor een geordend en veilig saamleven mogelijk was geworden, kon ook het ideale leven aan het woord komen, en ook de Maatschappij aan de kweeking van dit leven bevorderlijk zijn. Steeds echter met dit gevolg, dat er een breuke in de eenheid der saamleving komt. Zoolang in behoeften te voorzien valt of een gevaar is af te wenden, zijn allen het saâm eens; maar nauwelijks heeft men sâam den weg naar de ideale wereld ingeslagen, of de gedachte des éénen blijkt zich anders dan die van zijn naaste te ontplooien, en in de ééne gedachtenwereld komt aller ei zeer onderscheidene overtuiging, aspiratie en doelkeuze aan het woord. Juist dit prikkelt dan de geesten, en verhaast de rijke ontplooiing van het maatschappelijk leven, en welhaast wordt dan in de gedachtenwereld de Maatschappij, door wat men noemt *de publieke opinie*, een macht die zich de heerschappij over heel het menschelijk leven aanmatigt.

Nu moet men dit niet te scherp naar tijdsorde indeelen. Men kan toch niet zeggen, dat er ooit een tijd is geweest, waarin ons menschelijk geslacht geheel in het practische leven opging, en dat er geen toon uit de ideale wereld te beluisteren viel. Reeds in de dagen van Lamech lezen we, dat niet alleen Tubal Kain de metalen leerde hanteeren, en dat Jabal het leven in tenten ordende, maar dat tegelijk Lamech's derde zoon Jubal „de vader werd van allen die de harp en het orgel bespelen", terwijl Lamech zelf zijn overmoedigen trots in een *gedicht* uitspreekt. Gezongen, op hoe gebrekkige wijze dan ook, is er altoos bij alle volk. De liefde tusschen man en vrouw heeft zich steeds ook in het lied ontboezemd. De dans, die nimmer geheel ontbrak, kweekte gevoel voor maat, zocht tonen en stemde poëtisch. De krijgszang, in hoe gebrekkigen

vorm ook, klinkt ons uit de vroegste oudheid tegen. In teekening en afbeelding zocht men van oudsher steun voor het geheugen en een middel om een afspraak of verband vast te leggen. In sieraad en opschik zocht de kunst, die de stof bewerkt, haar eerste uiting, en des menschen geest had er van meet af behagen in, om aan al wat men schiep of bouwde, een vorm te geven, die iets uitdrukt. Zelfs moet er met bijzonderen nadruk op gewezen, dat het menschelijk leven in vroeger tijden in veel hoogeren zin dan thans poëtisch gestemd was. Tot in het spreken toe was de slag en de maat. De steeds rijker gekende *Folklore* toont ons nog, hoe zelfs bij de wildste volken dit poëtisch element, in wat onbeholpen vorm dan ook, doorwerkte. Maar dit alles bleef bij persoonlijke aandrift, het maakte geen school, het bracht de inspanning der gedachten nog niet in werking, en vat op dit ideëel deel der volken kreeg de Maatschappij als zoodanig eerst, toen naast de poëtische stemming ook de *gedachtenwereld* aan het woord kwam.

Die overgang had geleidelijk en vanzelf plaats. Eerst had zich in elke streek en in elk dorp een eigen practisch leven ook maatschappelijk ontwikkeld, waarin de gezinnen, die zulk een dorp samenstelden, geheel opgingen. Ze kenden niet anders en dachten aan niets anders. Maar toen men van lieverlede met de bewoners van andere dorpen en andere streken in nauwere aanraking kwam, begon men vanzelf *te vergelijken*. Waarom had men 't zelf zóó ingericht, en had het in dat andere dorp op een andere wijze verzonnen? Eerst begint dit dan daarmede, dat men al het eigene prijst en al het vreemde afkeurt. Dit is het sociaal egoïsme, dat steeds in den droom van eigen voortreffelijkheid opgaat. Men looft en prijst iets, en blijft er bij, omdat het uit de eigen omgeving en uit het eigen leven is opgekomen. Zóó heeft men het eenmaal ingezet, zóó zal 't daarom goed zijn, en zóó moet het dan ook blijven. Heeft men het nu in een ander dorp of in een andere

streek op andere wijze verstaan en ingericht, en wel op een wijze, die in strijd komt met wat we zelf invoerden, dan kan dit nimmer goed zijn, dan moet dit afgekeurd, en moet er streng tegen gewaakt, dat dit niet ook op 't eigen erf binnendringe. Het is de periode, waarin men nog scherp tegenover elkander staat, het eigen leven diep, maar voor een meer algemeen leven zoo goed als niets voelt. Men zweert dan bij alle costumiere recht. Tot in het kleinste toe zet men zich in eigen omgeving in eigenaardigen vorm vast. Niemand in den eigen kring mag daarvan afwijken. Juist het genot van het leven bestaat in een gemeenschappelijk goed, dat 't heele dorp tegenover de afwijkende bestaanswijze van een ander dorp heeft te handhaven. En zoolang dit sociale egoïsme stand houdt, kan men natuurlijk niet tot ontwikkeling van een hoogere gedachtenwereld komen. Men gevoelt niet, dat men met die heel andere kringen toch ééne menschheid vormt. Men kan zich nog tot geen hoogeren levenkring opheffen. Sterk door zijn eigenaardigheid, heeft men alleen voor dit eigen karakter oog en hart. Verder denkt men nog niet. Hooger mikt men nog niet. In zijn zelfgenoegzaamheid is men gelukkig en tevreden, en het maatschappelijk saamleven blijft tot het practische en uitwendige beperkt, hoogstens door een afgodischen eeredienst in zekeren zin gewijd.

Maar op den duur houdt dit geen stand. Door huwelijk en door gevaren, die van derden dreigen, komt men met een genabuurde streek in zekere aanraking, in steeds drukker verkeer, ten slotte in bondgenootschappelijke verhouding. Dit ontsluit de genegenheid en opent den weg, om met de wijze, waarop in andere kringen geleefd wordt, in meer welwillende gemeenschap te treden. Het oordeel over wat er van eigen levenswijs afwijkt, wordt verzacht. Over en weer neemt men deel aan feestelijke maaltijden en gezelschappen. Men leert elkander van meer nabij kennen. En zoo allengs komt een zekere waardeering op ook voor hetgeen in die andere kringen de geesten bezielt. En dan gaat de vergelijking dieper. Men poogt zich rekenschap te geven, waarom het aldus in eigen kring, en waarom

het zoo anders in zulk een anderen kring is ingesteld. Denk u b.v. twee kringen, in den éénen waarvan de veelwijverij en de slavendienst heerscht, en den anderen waarin de monogamie en de vrije loondienst is ingevoerd en in stand gehouden. Dan kan het niet anders, of de twee groote sociale vrraagstukken van het huwelijk en van den dienst van ondergeschikten beginnen de aandacht te trekken. Men gevoelt steeds duidelijker, hoe aan deze beide instellingen een gedachte ten grondslag ligt. Over wat in zulk een gedachte en in het beginsel van die gedachte schuilt, poogt men zich een steeds helderder denkbeeld te vormen. Men volstaat er niet meer mee, *dat* het zoo is, en men het daarom alzoo *meêdoet*, maar voelt de vraag van het *waarom?* opkomen. Daar denkt men dan over na, en daar spreekt men over. Eerst onder elkaar, en straks met hen, die van ander beginsel uitgaan. Het voor en tegen wordt tegen elkaar opgewogen. Beiderzijds doet men al het mogelijke, om het eigen standpunt te verdedigen. Zoo schuift men vanzelf onder de practische wereld een wereld van gedachten. En wel begint dan de practische wereld met die gedachtenwereld geheel te beheerschen, en mag de laatste slechts dienst doen, om de eerste te rechtvaardigen. Maar stand houdt dit niet. Men kan zich op den duur niet onttrekken aan de overtuiging, dat de gedachtenwereld toch hooger staat, en zoo breekt allengs de tijd aan, dat men in eigen kring wijzigen gaat, wat men zelf ten slotte erkennen moet, dat in andere kringen wijzer en beter was ingericht.

Ook op lager gebied valt allengs eenzelfde wijziging waar te nemen. Maakt men steeds beter en nauwkeuriger kennis met wat in andere kringen geschiedt, dan komt men vanzelf hierdoor ook tot de ontdekking, dat op tal van punten in die andere kringen betere practische resultaten worden verkregen. Gebruikt men in andere kringen een soort ploeg, die dieper in den bodem insnijdt, gemakkelijker te hanteeren is, en spoediger het werk afdoet, dan

kan men wel aanvankelijk, maar niet op den duur hiervoor het oog sluiten, en lang duurt het niet, of men zet zijn eigen ploeg aan kant, en neemt den ploeg van den buurman over. Evenzoo is het met de wapenen voor den krijg. Merkt men, dat men met boog en pijl van zijn buurman beter schiet, dan gevoelt men zijn achterlijkheid, en komt er vanzelf toe, om het beter voorbeeld van zijn buurman te volgen. Van de behandeling en teling van het vee, van de bereiding van melk, boter en kaas geldt hetzelfde. Kortom, op alle terrein van het practisch leven kan men zich aan de vergelijking tusschen wat elders bestaat en in eigen kring gebruikelijk is niet onttrekken. Men ziet dan voor oogen, wat bij zichzelf en wat bij anderen beter is, en tegen alle sociale egoïsme in dringt de nood van het leven, om het betere uit andere kringen over te nemen. De vergelijking, die hierbij aan de orde komt, brengt er dan vanzelf toe, om over zulk een practische aangelegenheid meer te gaan nadenken. Men vraagt zich af, waarom die andere wijze van doen tot beter resultaat leidde. Hierop ingaande, vindt men vanzelf den weg, om het gevondene nogmaals te verbeteren, en ook zonder hoogere techniek, gelijk wij die kennen, de practische inrichting van gereedschap en wapenen nogmaals te volmaken. Lang niet altoos slaagt men hierin. Vaak toch is in een anderen kring het betere gevonden, omdat de natuur in die streek er meer toe meewerkte, en omdat de aanleg van de bewoners er beter voor paste. Men erkende wel, dat de Damascener kling beter was, dan het zwaard, dat men zelf hanteerde, maar zag daarom toch geen kans om zulk een goede kling zelf te smeden en te scherpen. Maar dan kocht men van elkaar, en nam van elkaar over, en werkte zoodoende onbewust dooreenmenging van het gemeenschappelijk leven in de hand. Maar het zij het de instellingen van het leven, of dat het de practische resultaten gold, het gaf altoos tot *vergelijking* aanleiding, en juist die vergelijking is het die de gedachte werkzaam maakt, en vanzelf een hooger leven ontwikkelt.

Zoo ontwikkelde zich de gedachte, zoo rijpt de gedachte, zoo

werd de gedachte gemeengoed, en begon steeds meer de gedachte den mensch bezig te houden. Aanvankelijk echter ging dit alleen door het gesprek, door de aanspraak en door het lied, en bleef ze dus voor haar uitbreiding nog nog altoos tot zeer engen kring beperkt. Doch dit veranderde geheel, toen de mensch, eerst teekenend, toen grafisch, zijn gedachten wist vast te leggen in *het schrift*. Dit toch bracht den grooten omkeer tot stand, dat het verleden, door opgeschreven te zijn, naleefde; dat wat in één kring gedacht was, door het schrift in tal van andere kringen kon worden overgedragen; en ook dat men zijn gedachten in verband en saamhang uiteen leerde zetten. Anderen kwamen daartegen dan weer op. Dit gaf strijd en daardoor verscherping van gedachten. Het schrift trok den mensch uit zijn isolement uit, en droeg hem over in een veel breederen kring, waarin *allerlei* gedachten en beginselen met elkander worstelden, en zoo eerst kon de gedachtenwereld van ons menschelijk leven allengs de haar toekomende plaats gaan innemen. Natuurlijk heeft eerst de uitvinding van het *drukken* van het geschrevene aan dit alles zijn volle vlucht gegeven. Zoolang al het gedachte afgeschreven moest worden in het schrift, waren er slechts zeer enkelen, die deze handschriften machtig konden worden, en bleef de groote massa aan deze wereld van het geschrevene zoo goed als vreemd. Zang en lied leerde men van buiten, en kon men zonder het schrift van eeuw op eeuw voortplanten, maar het dieper ingedachte proza bleef het erfdeel van een zeer kleinen kring. Dit duurde dan ook, tot de drukpers kwam en voor bijna geen geld al het gedachte onder ieders bereik bracht. Eerst toen kon in het maatschappelijk leven de gedachtenwereld haar triomfantelijken intocht houden en een geheel nieuw leven wekken. Iets waar dan weer vanzelf uit voortvloeide, dat de Maatschappij het opkomen van *de school* en van *het onderwijs* in de hand werkte. Waartoe toch zou de school dienen, zoolang men geen schrift heeft? Dan kan men slechts alles vertellen en mondeling meedeelen, en dat doen de ouders hun kinderen in het gezin. Zoodra er daarentegen een geschreven, en straks een ge-

druk:e voorraad gereed lag, om te worden opgenomen, kon de drang niet uitblijven, om het opkomend geslacht daarin in te wijden. Daartoe nu was de *school* noodig, die daarom vanzelf buiten het gezin staat, omdat één gezin de kosten daarvan in den regel niet kan dragen. Reden waarom geheel de schoolquaestie, met al wat er aan vast zit, onder de groote sociale vraagstukken thuis hoort.

Maar juist dit op den voorgrond dringen in het maatschappelijk leven van *de gedachtenwereld* heeft dan ook vanzelf tot het noodlottig gevolg geleid, dat in deze Maatschappij zich een *eigen geest* heeft ingedrongen, die door haar den mensch, ja, heel ons menschelijk leven poogt te beheerschen. Van de *gedachten* moet men wel afdalen tot de *beginselen*, en zoodra die beginselen strijdig tegenover elkander komen te staan, ontwaart men allengs, dat die strijdige beginselen opkomen uit een algemeenen *geest*, die met een anderen *geest* in in den boezem der Maatschappij den kamp aanbond. Vandaar dat men gedurig spreekt van den tijdgeest, van den geest van een volk, van den geest van de 18e en den geest van de 20e eeuw. Ook wel spreekt men van een stroom, die meesleept, en waartegen men niet op kan, en 't zij die geest, 't zij die stroom, vindt dan veelal zijn uitdrukking in wat men noemt *de publieke opinie*, en aan die publieke opinie voelt men, dat men in haar te doen heeft met een wezenlijke *macht*, waarin een bepaalde *geest* werkt en drijft, en die al wie maatschappelijk meê wil leven, aan zijn wet poogt te onderwerpen. De wet van den heerschenden tijdgeest zet zich dan vast in alle gedragingen des levens. Ze bepaalt den vorm, waarin men zich kleeden, zich gedragen, zich aandienen en optreden zal. Tot in het kleinste bepaalt ze den gang van het maatschappelijk leven. En de druk van deze wet is zoo overweldigend, dat ze den vrijen mensch tot slaaf maakt. Maar al te velen kennen dan ook geen hooger ideaal, dan om deze wet van den tijdgeest tot in de kleinste bijzonderheden te kennen, en stipt te houden. Ja niet weinigen zijn in zoo sterken zin van die wet de slaven en slavinnen geworden,

dat ze er lichter toe overgaan om Gods wet te schenden, dan dat ze ook maar in de kleinste kleinigheden toonen zouden niet te weten *hoe het hoort*. Nu ligt hier ten deele iets goeds in. De omgangsvormen moeten zekere regelen kunnen volgen, en het is blinde wispelturigheid, zich hieraan niet te willen storen. Het kwaad schuilt slechts daarin, dat deze tijdgeest zijn wet steeds verder uitstrekt, en in de publieke opinie een rechtbank opwerpt, die op elk terrein vonnis wil slaan. Eerst ging dit in het Christenland nog, in zooverre althans op godsdienstig en zedelijk gebied de wet van Christus' Kerk en niet van de Maatschappij uitging, of althans de Maatschappij zich naar de Kerk van Christus voegde. Maar juist dit neemt spoedig een einde. De geest, die zich in het maatschappelijk leven nestelt, wil geheel onafhankelijk zijn, eigen wegen voor het leven afbakenen, zelf een nieuwen toestand scheppen, en dan duurt het niet lang, of hij komt in zijn wet met de wet Gods en met de levenswet van het Evangelie in openbare botsing. Vooral sinds de *periodieke pers* zoo hand over hand aan invloed won, is het aan dien tijdgeest dan ook gelukt, al meer de publieke opinie tegen de levenswet van het Evangelie over te stellen. In de dusgenaamde *Spectator*literatuur is dit begonnen. Van Effen, hoe gematigd ook, gaf ten onzent den stoot. En zoo is thans in de Maatschappij, die over zoo onnoemelijken invloed beschikt, een macht aan het woord, die in alle levensvraagstukken de wijsheid voor zich opeischt, op elk gebied den toon wil aangeven, en zich op het gestoelte van den oppersten wetgever heeft gezet, om geheel ons leven te beheerschen. In den apostolischen tijd geleek de toen heerschende toestand hier sterk op. In de Romeinsch-Grieksche wereld, waarin de apostel Paulus optrad, vond hij evenzoo een maatschappelijk leven, dat in alles den toon aangaf, nog lang niet zoo ontwikkeld als thans, maar toch het grootste deel des levens reeds omvattend. Vandaar dat de apostel ons spreekt van *den geest dezer eeuw*, waarmee niet geheel 't zelfde, maar toch ongeveer 't zelfde bedoeld is, als met hetgeen wij *tijdgeest* noemen, een

ongrijpbare, ongekende geestelijke macht, die ook destijds geheel de samenleving beheerschte. Het verschil is alleen, dat in Paulus' dagen het Christendom pas opkwam, en dus den strijd met den *geest der eeuw* aanbond, terwijl in onze toestanden het Christelijk beginsel eerst heerschte en nu door den *geest des tijds* wordt aangevallen, om het uit ons leven terug te dringen. Maar in wezen is het beide malen één. In de publieke opinie van den tijdgeest, die in de Maatschappij zijn kracht zoekt en vindt, spreekt de wil van de wet des menschen zich uit, om 't leven te beheerschen en te bepalen hoe 't alles hoort en zijn zal; en daartegenover worstelt in diezelfde Maatschappij de Geest van Christus, die *zijn* Evangelie tot levensstandaard instelt. En wat nu 't opmerkelijke is, de apostel zegt ons klaarlijk, dat in dezen geest der Maatschappij, in dezen tijdgeest, of hoe men dien geest ook noemen wil, de eigenlijke aandrijver is: „*de Overste van de macht in de lucht,* die werkt in de kinderen der ongehoorzaamheid". Wie zich aan de Schrift houdt, kan noch mag het daarom anders verstaan, of in deze tyrannie der Maatschappij, die ons onvrij maken, van Gods wet aftrekken, en aan zichzelf onderwerpen wil, werkt satanische ingeving.

VIII.

De Maatschappij en de enkeling.

> Allermeest, dewijl ik weet, dat gij kennis hebt van alle gewoonten en vragen, die onder de Joden zijn. Daarom bid ik u, dat gij mij lankmoediglijk hoort.
>
> HAND. 26 : 3.

DE overgroote macht, die de Maatschappij door haar regelen en usantiën over de enkele personen uitoefent, kan ten goede, maar evenzoo ten kwade werken, iets wat uitsluitend af hangt van *den geest*, die deze macht bezielt. Van daar dat ook die macht zich splitsen kan, doordat in

de Maatschappij zelve tweëerlei *geest* onderling worstelt. Dit nu grijpt met name daar plaats, waar de Geest van Christus op het maatschappelijk erf in botsing komt met een demonischen trek in den tijdgeest, gelijk dit thans weer, om slechts dit ééne voorbeeld te noemen, geschiedt in de roman- en novelle-litteratuur, die eenerzijds pornographisch beschimmelt, maar ook anderzijds in edeler toon het volk toespreekt. Op zichzelf is geheel het raderwrek der Maatschappij een neutraal instrument, dat bestemd is, om de eere van den Schepper in deze zijn schepping groot te maken; maar een raderwerk dat, sluipt er een demonische geest in, evenzoo dienen kan, om een macht tegen God en zijn Gezalfde over te stellen. Er zijn tijden en kringen geweest, ook in ons eigen vaderland, toen heel het maatschappelijk leven door hooger geest bezield was; er zijn andere tijden en kringen, waarin de Maatschappij geheel de *wereld* in onheiligen zin is geworden; en er zijn in de derde plaats tijden en kringen, waarin op het terrein van het maatschappelijk leven de Geest van Christus den wereldgeest aanvalt en overwint, of ook dat omgekeerd de Geest van Christus eerst in de macht was, maar sinds door den wereldgeest was aangevallen en teruggedrongen, en nu tot tegenaanval overgaat, om zijn verloren heerschappij te herwinnen. Het eerste greep plaats, toen de apostel Paulus zijn intrede te Rome deed; van het tweede vindt ge een voorbeeld in wat thans den toon aangeeft in Frankrijks hoofdstad; aan wat in de derde plaats genoemd werd, zijn we thans in ons eigen land toe. Ook hier heeft eens de geest van Christus in de Maatschappij geheerscht, sinds werd die geest teruggedrongen, en thans poogt die geest bij vernieuwing het verloren terrein te herwinnen.

Op het onderscheid tusschen die drie toestanden, die kunnen voorkomen en voorgekomen zijn, kan niet scherp genoeg worden gelet, wil men bij het lezen der Schrift niet in dwaling geraken. Wat toch de apostelen over „*de wereld*" zeggen, doelt op de Maatschappij, gelijk ze destijds in het heidensche Griekenland en Rome

bestond en nog van elken invloed van den geest van Christus verstoken was. Doch dan spreekt 't ook vanzelf, dat deze uitspraken der Schrift niet, zonder nadere toelichting, van toepassing kunnen zijn op den staat van zaken in een Christenland. We ontkennen daarom niet, dat altoos aan de wereld iets wereldsch blijft kleven; maar het maakt toch een insnijdend onderscheid, of ge die wereld neemt, gelijk ze onder Nero in Rome alle schaamte afwierp, of gelijk ze in het Calvinistisch Nederland der 16e en 17e eeuw zich in Puriteinsch gewaad hulde. Een onderscheid, dat vanzelf ook aan de gelooVigen een zeer verschillende gedragslijn kan voorschrijven. Is de Maatschappij zoo goed als geheel onder de bezieling van een demonische macht gekomen, dan zal 't heeten: *Ga van haar uit*!, maar is ze daarentegen door den Geest van Christus ten deele vrijgemaakt en op veiliger weg geleid, dan zal 't wachtwoord moeten zijn, om ons in die Maatschappij te wagen en ze voor den Christus te heroveren. Hierop dient dan ook later nader en breeder te worden ingegaan; thans volsta het nadruk-leggen op het feit, dat het raderwerk der Maatschappij zoowel door den Geest van Christus als door den geest uit de diepte in beweging kan worden gebracht, zoodat nooit het *gebruik*, maar alleen het *misbruik* van dit raderwerk is te duchten en te veroordeelen.

Juist daarom echter moet dit raderwerk der Maatschappij nader in zijn samenstel worden bezien, en hebben we ons een duidelijke voorstelling te vormen van de wijze, waarop de macht dier Maatschappij over de enkele personen en gezinnen, ja tot over den Staat, werkt. Iets wat daarom te meer noodzakelijk is, omdat de Maatschappij dit eigenaardige heeft, dat ze een *eigen organisatie* en een *eigen hoofd* mist. Het Gezin heeft een vaste organisatie, en de man is van het Gezin het hoofd. De Staat heeft een eigen organisatie en een gekroond of een niet gekroond hoofd. Ook de Kerk heeft een organisatie onder een vast bestuur. Alleen de Maatschappij is èn van een eigen organisatie èn van een eigen hoofd verstoken. Wel zijn er *in* de Maatschappij allerlei organisatiën, en kozen die

organisatiën allerlei besturen en hoofden, maar de Maatschappij zelve, dat machtige lichaam, dat tusschen het Gezin en den Staat inligt, is wel overal voelbaar, maar ze heeft geen adres. Nergens treedt ze als geheel in georganiseerden vorm op, ze heeft geen eenhoofdig en geen veelhoofdig bestuur. Niemand, in welk land ook, kan opstaan, en zeggen: Door de Maatschappij met het opperste gezag bekleed, geef ik in haar naam de wet en spreek ik in haar naam recht. Ze hangt niet in de lucht, want we kunnen op onzen levensweg geen voetstap verzetten, of we hebben met de Maatschappij te rekenen, maar ze is meer een ongrijpbare atmosfeer, die ons van allen kant omringt en insluit, dan een geordende macht, met wier autoriteit we kunnen afrekenen.

Vraagt ge nu, hoe die macht der Maatschappij zich openbaart, hoe ze opkomt, zich uitzet en zich handhaaft, dan dient eerst gewezen op den trek naar 't gezellige en gezelschappelijke, die van Godswege in den mensch is gelegd. Omdat we zelf mensch zijn, boezemt het doen en laten van andere menschen ons belangstelling in; en voelen we een neiging in ons om met hen in gesprek en verdere aanraking te komen. Noem het omgang, verkeer, conversatie, of hoe ge wilt, maar reeds bij het kind ziet ge, dat het kind andere kinderen zoekt, en met andere kinderen spelen wil. Die trek moge nu bij het klimmen der jaren in kracht afnemen, zoodat ge vaak ouden van dagen ziet, die zich liefst in de eenzaamheid terugtrekken; maar toch slijt die trek nooit geheel uit, en beheerscht met zeer sterke macht zelfs ten minste 80 percent van al wat leeft. Men heeft behoefte aan ontspanning, behoefte om 't hart lucht te geven, behoefte aan ontboezeming, aan een zich mededeelen en geven, men wil wisseling van gedachten en inzichten, men wil zijn oordeel over allerlei uitspreken en van anderen hooren, men wil van anderen leeren en op zijn beurt anderen onderwijzen. Ook zoekt men het spel, de feestelijkheid, het vreugdebetoon, en bij dit alles is de

medewerking van anderen onmisbaar. Geheel afgezien van de samenwerking, waartoe de nooden en gevaren van het leven noodzaken, ligt zoo in dezen trek naar het gezelschappelijke de eerste aanzet van een maatschappelijk saamleven, en er is dan ook geen plek op aarde zoo afgelegen, of als men een mensch vond, vond men er ook die zucht naar het gezelschappelijke werken. Die zucht, die neiging nu naar het gezelschappelijke komt rechtstreeks op uit het feit, dat we saam *menschen* zijn, van ééne natuur, uit éénen bloede en bij elkander hoorende. Zelfs in de dierenwereld ziet ge dienzelfden trek werken. Slakken kruipen bij slakken, muggen dansen saam hun luchtdans, vogels zoeken vogels, het rund schaart zich bij het rund, het paard bij paarden, en zoo ook het wild gedierte soort bij soort. Iets waarop bij het dierlijk leven zeer zeker het geslachtsleven zeer sterk inwerkt, maar toch, ook waar van de werking van het geslachtsleven geen sprake kan zijn, ontwaart ge op allerlei manier dezelfde neiging. Ossen scharen zich bij ossen, stieren bij stieren. Soort zoekt altoos soort. En dit nu is nog veel sterker bij den mensch het geval, omdat al wat mensch is saam *een geslacht* vormt, een organisch geheel, één machtig organisme, waarvan de enkele personen de saamstellende leden zijn. Het besef van die eenheid is door God diep in ons menschelijk wezen ingeprent, en al heeft de zonde dien band veelszins losgewoeld, en door haat en nijd de menschen onderling verdeeld, toch blijft onder alles door die trek naar het gezelschappelijke stand houden, handhaaft zich door alles heen, en openbaart zich vooral bij het kind telkens op nieuw in frissche kracht. Van den invloed, die ook bij menschen de neiging van den man tot de vrouw en van de vrouw tot den man hierbij uitoefent, spraken we vroeger reeds. Dit punt kunnen we thans alzoo laten rusten, om al de kracht van ons betoog op het maatschappelijke saamleven van mensch en mensch als zoodanig saam te trekken.

De neiging en trek naar het gezelschappelijke werkt uiteraard het eerst, en daarbij het sterkst, in het Gezin, maar vindt toch in

het Gezin geen genoegzame bevrediging. De man heeft er niet genoeg aan, om met zijn vrouw, hij wil ook met mannen saam spreken, en evenzoo verlangt ook de vrouw naar omgang met vrouwen. In 't gezin lijkt men te veel op elkander, en daarom wil men ook met andere personen in aanraking komen; en voorzoover in het Gezin man en vrouw en kinderen veelal een gelijken aard en verwant karakter vertoonen, gevoelt men te meer behoefte aan omgang met personen uit andere gezinnen, in wie we een andersoortig persoonlijk bestaan begroeten. Ook al ware de val uitgebleven, en ook al had levensnood en levensgevaar niet tot saambinding genoopt, toch zou ook in het Paradijs die trek naar het maatschappelijk leven op breede schaal gewerkt hebben. In het Vaderhuis kunnen we Gods kinderen niet anders dan in gemeenschappelijk saamleven ons voorstellen, en ook de engelen Gods verschijnen saam in koor en zetten saam hun lied der eere voor den Heilige in. We hebben hier dus te doen met een grondtrek van ons bestaan als geestelijk creatuur, dien niet wij ons zelven hebben eigen gemaakt, maar die in onze schepping zelve gegeven was, en in een ieder, die uit een vrouw geboren wordt, vanzelf weer opleeft. Zelfs wie zich als monnik of non van de wereld geheel afscheiden, verkiezen toch meestal het klooster, waarin men saamleeft, boven de zuil, waarop de zuilheilige zich van al wat mensch is isoleerde. De mensch is niet voor eenzelvigheid, maar voor het saamleven met menschen geschapen. Niet alleen het familieleven, maar reeds de menschelijke natuur als zoodanig trekt. En inzoover de Maatschappij aan dezen grondtrek van ons wezen haar ontstaan dankt, mag en moet erkend, dat, evenzeer als het Gezin, de Maatschappij een schepping Gods en door God gewild is.

In dit saamleven van menschen en menschen nu komt het eerst de *gewoonte* en het *gebruik* als een macht op, die om het maatschappelijk leven een vasten band slaat, maar ook juist door dien

band het vrije leven inperkt en vaak drukt. Men ontmoet elkander. Reeds bij die ontmoeting doet zich al spoedig de behoefte op aan zekeren vorm van begroeting. Zal men het hoofd ontblooten, zal men elkaar de hand geven, zal men zich voor elkander buigen, zal men elkaar bij de ontvangst begroeten met een woord van welkom? Hoogst eenvoudige vragen, en die toch beteekenis hebben. Nu begint de één met dit zus, de ander met dit zoo te doen, doch al spoedig streeft men naar één wijze van doen. Wat de ouden deden, wordt dan gevolgd door de jongeren, wat een oud man van gezag doet, wordt al spoedig regel voor de anderen. En zoo ontstaan er reeds op dit eerste punt van ontmoeting al spoedig in verschillende streken zeer verschillende vormen van saamleving, maar die, eenmaal geijkt, niet meer straffeloos kunnen overtreden worden. Is het ontblooten van het hoofd van den man eenmaal regel geworden, dan is het onwelvoeglijk, onwellevend en geoordeeld, zoo men het nalaat, terwijl omgekeerd in andere streken, waar men het hoofd in een tulband inwikkelt, van zelf van ontblooting van het hoofd geen sprake is. Wat nu voor den vorm van ontmoeting geldt, geldt evenzoo voor alle overige aanraking met anderen. Of men op een stoel zal gaan zitten of zich op den bodem zal neervlijen; of men, zoo de stoel in gebruik is, op zal staan als een ander binnenkomt, of blijven zitten; of men zelf eerst zal gaan zitten, dan wel wachten tot een ander plaats heeft genomen, 't zijn al vragen waarvoor het gebruik beslissing geeft. Dan komt de vraag, of men zijn gasten iets aan zal bieden van spijs of drank, en zoo ja, wat daarbij als eervol zal beschouwd worden en aldus hierdoor regel wordt. Voor dit alles nu, en zoo veel meer nog, zetten zich dan al spoedig regelen vast, de gewoonte ijkt deze regelen, en het gebruik wil, dat ge u aan deze regelen onderwerpt. Men is dus niet meer vrij man, men kan niet meer doen wat men wil, maar is onderworpen aan wat het gebruik heeft vastgesteld.

Dit nu reikt nog veel verder. Men voelt zich thuis anders, dan wanneer men onder de menschen verkeert. Thuis gevoelt men zich

ontspannen en op zijn gemak. Kleedt zich, gelijk dit op zijn eenvoudigst kan. En ook, men is vrij in zijn taal, en zet zijn gelaat ongedwongen, zooals de neiging dit ingeeft. Maar dit alles verandert, zoodra ge bij anderen in gezelschap gaat. Dan moet de kleeding anders en deftiger zijn, de taal, die men spreekt, meer gekuischt, het gelaat, dat men zet, vriendelijker en innemender. Wie eenzelfden persoon vergelijkt zooals hij in huis rondwaart en zooals hij zich in vreemd gezelschap vertoont en voordoet, herkent vaak denzelfden man niet. Men is beleefder, bescheidener, vriendelijker, heuscher. En ook deze vormen nu zijn niet aan ieders eigen keuze overgelaten. Ook hierbij nestelt zich gewoonte en gebruik vast. Al naar het gezelschap is, moet het gewaad zijn, waarin men zich aandient, en het geldt voor een vergrijp tegen de wet van het fatsoen, zoo men zich hieraan niet stoort. In enkele kringen kan dit zelfs in zulk een slavernij van den vorm ontaarden, dat ge uw vrijheid ten eenenmale kwijt zijt, en dat het u tot in het kleinste is voorgeschreven, hoe ge u te kleeden, hoe ge u aan te stellen, hoe ge u te houden hebt, op straffe van voor onwellevend door te gaan. En denk nu niet, dat deze macht van gewoonte en gebruik eerst in onze moderne Maatschappij is opgekomen. In het verre Oosten waren deze vormen zelfs van oudsher nog veel strenger bepaald, dan nu onder ons, en tot in de formules, waarin men elkaar toesprak, heerschte wet en regel. Ge merkt het wel als Abraham zijn graf koopt, of bij zijn ontmoeting met Melchizedek. Dit werkt dan weer terug, als men zelf gezelschap ontvangt. Dan moet de tent of het huis daarop zijn ingericht. De toegang tot de vertrekken, de inrichting der vertrekken, en hun meubileering, het moet dan alles beantwoorden aan zekere door het gebruik geijkte regelen. Fantasie mag er onder spelen, maar in hoofdzaak vindt ge bij personen van eenzelfden stand de huiselijke inrichting dan ook geheel eender, niet zooals ieder ze verkoos, maar zoo als het gebruik ze voorschreef. In een brief moogt ge niet maar den man of de vrouw aan wie ge schrijft aanspreken naar goedvinden, noch op het adres zetten wat ge wilt.

Ook hier gelden vaste usantiën en regelen, die een welopgevoed persoon stipt in acht neemt. Bij een gastmaal vindt ge allerwegen bij personen van eenzelfden stand een gelijk soort gerechten, die in een bepaalde volgorde worden opgediend, en is de tafel overladen met allerlei eetgereedschap en drinkgereedschap en sieradiën, die wel wisselen met land en tijden, maar in eenzelfde land en in dezelfde tijden een gedekte tafel bij den één precies op een gedekte tafel bij den ander doen gelijken. Zelfs de orde waarin men aanzit, het uur waarop men gaat aanzitten, het is alles bepaald door de gewoonte, en die gewoonte geldt als een wet van Perzen en Meden, waaraan een ieder zich onderwerpt. Zet dit onderzoek nu voort en voort, en sla de macht van de gewoonte en van het gebruik gade, bij den landbouw, bij den winkelstand, bij allen handel, bij alle persoonlijkheid, en ge kunt tot geen andere slotsom komen, dan dat de maatschappelijke *gewoonte*, het maatschappelijk *gebruik*, heel ons leven in al zijn vertakkingen beheerscht.

Niet geheel ten onrechte is men, met het oog op den beleefdheidsvorm, waartoe deze macht van de gewoonte aanleiding geeft, in de bres gesprongen voor de oprechtheid, die zienderoogen hierdoor bedreigd wordt. Meer dan één zal een erfoom geluk gaan wenschen op zijn verjaardag, en in stilte bij zich zelf het bejammeren, dat de erfenis nog niet los komt. Men zal bij een ontmoeting van een persoon dien men niet lijden mag, hem met een vriendelijk gelaat bejegenen, om straks achter zijn rug zich steen en been over hem te beklagen. En vooral in brieven zal men van geacht en hooggeacht en van onderdanigen dienaar spreken, hoewel men in zijn oordeel over dien persoon bij anderen zich hoogst ongunstig uitliet. En zoo zal men op allerlei manier, om van den regel, dien het gebruik ijkte, niet af te wijken, een houding aannemen en een taal gebruiken, die niet in overeenstemming is met wat omgaat in 't hart. Dit nu oordeelde meer dan een, dat met de oprechtheid in

strijd was, op leugen neerkwam, en daarom hoe eer hoe beter moest worden afgeschaft. Nu ligt hier ten deele waarheid in. Het gebruik overdreef, en dit overdrijven schaadde, maar anderzijds moet er toch nadruk op gelegd, dat we dezen beleefdheidsvorm in taal en houding niet missen kunnen. Gaf toch een ieder, bij elke ontmoeting, door gesproken of geschreven woord, telkens uiting aan wat in zijn hart omgaat, zoo zou er een stroom van bitterheid uitvloeien, die alle saamleving vergiftigde. De apostel vermaant ons dan ook, om niet „te twisten, *maar vriendelijk te zijn jegens allen*", en hoewel de Kerk van Thessalonica hem bitter gegriefd had, beroemt hij er zich op, dat hij nochtans *vriendelijk* onder hen geweest was. Dat altijd willen *oordeelen* over anderen en tot in een norsch gelaat en barsch woord telkens willen uitdrukken hoe ge over iemand denkt, komt u zelfs niet toe. Gij zult *zijn* levensbestaan eerbiedigen, gelijk hij 't het *uwe* moet doen, en bij ontmoeting is het niet de vraag, hoe gij, als rechter zittende, hem beoordeelen zoudt, maar wat ge jegens hem als vrij man, in zijn stand en positie, verschuldigd zijt. Juist de algemeenheid van de formules, die men daarbij bezigt, houdt vanzelf in, dat ze geen persoonlijk oordeel bedoelen, maar uitsluitend de algemeene verstandhouding aangeven. Vaak zeggen ze u dan, hoe 't in u zijn moest, zoo uw hart nederig, bescheiden was en goed stond. Al is 't dus alleszins zaak, om hier niet te overdrijven en niet met het woord te spelen, toch staat de menschelijke kring hooger, waarin men zichzelf bedwingt en de beleefdheidsformules eerbiedigt, dan die andere kringen, waarin men elkander brutaal telkens in het gezicht zegt wat men alzoo denkt, en dan ook vaak elkander te lijf gaat. Zooals Regeeringen, ook al staan ze op het punt om elkaar den oorlog aan te doen, tot het laatste toe op de beleefdste wijze elkander toespreken en bejegenen, zoo ook moet in den gemeenen omgang de beleefdheidsformule gehandhaafd worden, zal vredelievende omgang mogelijk blijven. Valschheid wordt dit eerst dan, zoo men zulke formules opzettelijk misbruikt, om elkaar te misleiden of er

in te laten loopen, zooals Paulus sprak van sommige Galaten die „een schoon gelaat toonden" om de volgelingen van Paulus te beter te drukken. Dit mag nooit, dit is altoos zonde. Maar strekt het gebruik van zulke termen en uitdrukkingen uitsluitend, om als *passe partout* den gemeenen omgang op eerbaren voet te houden, zoo is dit gebruik toe te juichen, en maakt dit het leven dan ook draagelijk, waar het anders ondragelijk zou worden en het handgemeen zoo licht de levensgemeenschap zou verstoren. Het is zoo, ook het lachend en altoos vriendelijk gelaat kan overdreven worden. Er zijn lieden, in wie deze gemaakte vriendelijkheid ten slotte allen ernst bant. Maar op zichzelf is een vriendelijk gelaat in den omgang met menschen uiterst gewenscht, al was het slechts als tegenwicht tegen die norsche onvriendelijke tronies, waarin gramstorige karakters zoo vaak hun kracht zoeken. Zie 't maar aan 't kind, dat, mits goed opgevoed, u toelacht eer ge er om denkt. Eerst met de jaren verdwijnt die lach, om voor norksheid plaats te maken, vooral bij het mannelijk geslacht. En daarvoor nu hebben we de bewegelijke trekken van ons gelaat en de uitdrukking van ons oog niet van onzen God ontvangen. „Vriendelijk jegens allen" blijft de apostolische steregel, en uw Heiland kunt ge u zelfs tegenover den diepst gevallen zondaar niet anders voorstellen dan met een vriendelijken, zachten, innemenden trek op het gelaat.

IX.

Gebruik en Gewoonte.

De koning zond antwoord aan Réhum, den kanselier, en Simsai, den schrijver, en de overigen van hunne gezelschappen, die te Samaria woonden, mitsgaders aan de overigen aan deze zijde der rivier, aldus: Vrede, en op zulken tijd.

EZRA 4:17.

De invloed, dien *Gebruik* en *Gewoonte* op het maatschappelijk leven oefent, om voor alles een vasten vorm te ijken, bepaalt zich in het minst niet tot de wijze van zich voor te doen, te kleeden, te gedragen in zijn omgeving en om zijn huis in te richten, maar strekt zich ten slotte over alles uit. Bij sluiting van huwelijk, bij geboorte, en bij begrafenis vooral hecht men van oudsher steeds zeer aan vaste vormen, die wel in het ééne land van het andere verschilden, maar allerwegen voor den kring, waarin men leefde en stierf, als wet en regel golden; iets waarbij men zelfs tot in de kleinste bijzonderheden afdaalde. Bij het bedrijf, bij spel, bij feestgetijden, bij vredesluiting en bij oorlogvoering, kortom bij elk onderdeel van het leven wist telkens weer Gebruik en Gewoonte haar macht door te zetten. Er sprak gemis aan eerbied voor het voorgeslacht uit, zoo men van de wijze van doen der vaderen afweek. Wat een Zwitsersch spreekwoord zegt: *Lasset uns am Alten, so es gut ist, halten*, drukt volkomen juist den conservatieven grondtoon uit, die het eens ingevoerd Gebruik in stand doet blijven. Dit gebruik liep uiteen tot zelfs in vragen, hoe men bv. een paard voor den wagen zou spannen, en of men op den weg links of rechts uit zou halen, maar in zijn omgeving stond dit alles muurvast, en een ieder was gehouden zich aan dien aangenomen vorm en die wijze van doen te onderwerpen.

Dit werd dan nog versterkt door de inmenging van de Overheid. In veel oudere tijden toch strekte zich de voogdij van de Overheid over het volksleven veel verder uit dan thans. De toestanden waren destijds veelszins nog te weinig geordend, om op eigen wieken te drijven, en daarom beschouwde de Overheid het volk nog als onmondig en ter zake van die onmondigheid zich zelve geroepen, om als voogdes de leiding van het openbare leven over te nemen; iets wat te gereeder ingang vond, daar de Overheid zelve niet zoo zelden als uit het familieleven was opgekomen. Aanvankelijk heeft de leiband, waaraan de Overheid de lieden loopen leerde, dan ook veelal goed gewerkt en het leven vooruit gebracht; alleen hield deze inmenging van de Overheid in wat een zuiver maatschappelijk karakter droeg te lang aan, en daalde niet zelden te zeer in het kleine af. Dat ze, om woekerwinst te keeren, voor de broodbakkerij een verkoopprijs invoerde, was destijds zeer wel te verdedigen, maar dat ze zich zelfs medezeggenschap aanmatigde in de keuze van stof en snit voor de kleeding van verschillende standen, was in hooge mate bedenkelijk. Doch zonder hierop nader in te gaan, gevoelt men toch terstond, hoe hierdoor te vaster de door het *Gebruik* ingevoerde *Gewoonte* tot een macht wierd, waar niemand tegen op kon, toen ook de Overheid met haar dwingend gezag aan deze Gewoonte steun bood en bestaansrecht verzekerde.

Toch zou zelfs het Overheidsgezag aan het Gewoonterecht geen zoo vasten grondslag hebben kunnen geven, indien het eeren van het Gebruik en van de Gewoonte niet als vanzelf ware opgekomen uit een trek, die bij onze Schepping in onze menschelijke natuur is gelegd. Dien trek zou men kunnen aangeven door de twee woorden: *meedoen* en *nadoen*, beide neigingen, die vanzelf opkomen uit onze onderlinge saamhoorigheid als menschen. Als er een begint te zingen, voelen wie er bij zijn vanzelf een prikkel om meê te zingen. Als het straatorgel een dansdeun inzet, en één jongen begint te dansen, ziet ge terstond anderen 't gegeven voorbeeld volgen. Wie er bij is, als er een begint te lachen, kan zich dikwijls niet houden, of hij

lacht meê. Als men er bij is als iemand weent, kan men soms zelf zijn tranen niet meer bedwingen. De gemoedsaandoening van den een brengt de gemoedsaandoening van den ander al spoedig in werking. Zoo gaat 't in 't klein, en zoo gaat 't in 't groot. Bij onze kinderen ziet men telkens, hoe de een niet zien kan, dat een ander een spelletje speelt, of aanstonds wil hij meedoen. Soms zelfs ziet ge bij het vormen van plannen, om iets op te richten en voor armen of voor de zending te doen, zekere spijt, dat een ander er in voorgaat, maar al is dit zoo, men doet toch meê. Overal saamwerking, overal aaneensluiting, en dit alles uit de zucht naar *meedoen* opkomend. En hiermee saam hangt het *nadoen*. Merkt men, dat een ander elders iets ondernam of deed, dat slaagde en toejuiching vond, dan prikkelt terstond de zucht om 't zoo ook in zijn eigen woonplaats te doen, het althans niet minder te doen, en gelijken lof in te oogsten. Zelfs werkt hieronder de meer instinctieve neiging tot *nabootsing*, die vooral bij minder ontwikkelden zeer sterk pleegt te zijn. Wat men anderen ziet doen, wil men ook zelf doen. Het zien van wat anderen doen, prikkelt, dwingt en drijft ons om niet achter te blijven. Iets waarbij dan als derde macht de *Concurrentie* werkt. Wie ziet, dat de wijze, waarop deze of die jonge vrouw zich kleedt, meer de aandacht trekt en toejuiching vindt, dan wat men zelf draagt, is vanzelf geneigd om zijn kleeding naar die nieuwe vinding te veranderen. Een winkelier, die ziet, dat een andere winkelier, door andere bereiding van zijn waar, door andere uitstalling of andere verpakking, beter zaken maakt, vraagt zich al spoedig af: waarom zou ik evenzoo niet doen? En al deze zielkundige invloeden saam brengen teweeg, dat de mensch zich in het sociale leven *onvrij* gevoelt, niet naar wilkeur te werk gaat, maar de Gewoonte opvolgt, en hiermede den vasten band, die om 't sociale leven is gelegd, voor zich persoonlijk niet alleen, maar ook voor zijn gezin en voor zijn bedrijf aanvaardt en bevestigt.

Nu heeft, ongetwijfeld, die overwegende invloed van Gebruik en Gewoonte de sociale ontwikkeling veelszins opgehouden. Klaarlijk en diep heeft ze de overtuiging ingedrukt, dat er buiten de wet van het Gezin en van den Staat ook nog een andere wet van de „vaderlijke gewoonte" is, die aan het maatschappelijk leven, naast beiden, een eigen bestaan verzekert; maar te ontkennen valt niet, dat de ontwikkeling van de persoonlijke vrijheid er te zeer door is belemmerd. Men heeft Gebruik en Gewoonte te hoog in zijn schatting geplaatst, er met te hoogen eerbied tegen opgezien. Aan critiek dorst men zich langen tijd niet wagen. En zoo hield tientallen van jaren vaak een verkeerd Gebruik stand, alleen omdat het nu eenmaal door de Gewoonte geijkt was. Ten slotte is dan een reactie hiervan het gevolg geweest, die het eerst en sterkst bij studenten en artiesten opkwam, wier toeleg en opzet juist was, te toonen, dat ze zich aan niets stoorden en boven alles verheven waren. In de kunstenaarswereld gold bijna als regel, dat men zich anders kleedde, anders zijn haar droeg, anders zich aanstelde, en heel anders optrad dan een gewoon mensch, en in de dusgenaamde *Vie Bohémiènne*, dat van de Zigeuners was afgezien, vierde deze reactie haar hoogtijde. Maar ook afgezien van deze reactionaire losbandigheid, kwam er toch ten slotte een algemeene reactie tegen het overgeleverde op, en poogde men zich vrij te maken door van lieverlede de bestaande en geldende vormen te wijzigen eerst, en dan straks door geheel andere, soms tegenovergestelde vormen te vervangen. Zoo is bv. het gebed aan tafel opgekomen in tijden, toen ieder meebad en het meende. Daarna heeft het lange jaren stand gehouden als bloote vorm, omdat men het niet geoorloofd vond tegen dit door de gewoonte geijkt gebruik in te gaan. Maar ten slotte wilde men zich niet langer aan dezen godsdienstigen vorm onderwerpen, weigerde zijn oogen te sluiten en vouwde zijn handen niet meer en zoo is in het eind in de dusgenaamde „beschaafde kringen" het tafelgebed geheel in onbruik geraakt. Niet te bidden aan tafel werd nu de regel der beschaving, en aldus zette zich deze gewoonte van niet

aan tafel te bidden weer evenzoo vast, zoo vast zelfs, dat menigeen, die 't nog wel zou willen doen, het nu niet meer durft.

Geheel ditzelfde nu zag men allengs op elk terrein van het leven gebeuren. De oude Gewoonte viel uit, maar er werd aanstonds een nieuwe gewoonte met even ijzeren gezag voor in de plaats geschoven. Hetzij dan dat de nieuwe wet voor het leven uit Parijs of dat ze uit Londen kwam, een iegelijk moest zich nu haasten, om, wilde hij toonen op de hoogte van zijn tijd te zijn, zich die nieuwe Gewoonte eigen te maken. Wie dit niet deed, gold niet voor vol, en alleen wie het precies zóó deed, was op de hoogte van zijn tijd. Dit verliep zelfs tot in het bespottelijke. Toen men in Engeland eenmaal de gewoonte had ingevoerd, om, als men bij slecht weer uitging, de uiteinden van de pijpen van zijn pantalon met een rand om te slaan, kon men al spoedig in onze groote steden jonge mannen zien, die ook bij vollen zonneschijn nooit nalieten met evenzoo omgeslagen pijpen te pronken. En zoo nu heeft in het gemeen het moderne leven almeer de vaderlijke gewoonten op zij gezet en verdrongen, en er een nieuw Gewoonterecht voor in de plaats geschoven. Een Gewoonterecht, daarom te moeielijker te dragen, omdat het de vastheid der aloude gewoonten mist, gedurig wisselt, en onder den drang van het modegezag een steeds meer tyranniek karakter aanneemt. Dit gaat zelfs zoover, dat het soms finantieel geheele familiën te gronde richt. Men *moet* dan meedoen, en *kan* toch niet meedoen, en als men niet meedoet, geldt men voor achterlijk. „Met zijn tijd meegaan!" is de booze formule, die dan tot onbetaalbare uitgaven verlokt en verleidt, en de eerlijke zin, die de tering naar de nering placht te zetten, lijdt schade. Doch al eindigt de macht van het Gebruik en van de Gewoonte dientengevolge niet zelden met schade aan te brengen, op zichzelf is de macht van de *Gewoonte*, en de waarde die men er aan hecht, een van God verordende factor in ons menschelijk leven, die de sociale anarchie uitbande, een welgeregeld saamleven mogelijk maakte, en de beteekenis van het maatschappelijk leven als een

zelfstandige levenskring steeds helderder deed uitkomen. De Gewoonte bond saam, vereenigde, sloot aaneen. In zooverre heeft ze als een behoudende macht gewerkt. En het kwaad school slechts hierin, dat de Gewoonte op zichzelf neutraal is, en zoowel 't goede als 't kwade kon sterken en bestendigen. Een goede gewoonte slijt niet spoedig uit, maar ook, een verkeerde gewoonte bestendigt het kwade in breeden kring en voor onafzienbaren tijd. Aan de grenzen kleine contrabande binnen te smokkelen, werd door de gewoonte al meer verontschuldigd, en ten slotte deed een ieder het, zonder het minste besef, dat men hiermee de wet van het land schond.

Het tweede en groote middel, waarvan de Maatschappij zich bediend heeft om haar invloed te vestigen, is het scheppen en stichten van *Vereenigingen*. Ook dit woord als zoodanig komt in de Schrift niet voor. Wel wordt daar gesproken van *Gezelschappen*, iets wat geheel hetzelfde uitdrukt. Vereeniging is een kleurloos woord, dat alleen zegt, dat zekere personen zich voor eenig doel vereenigen. *Maatschappij* drukt meer uit, en zegt, dat deze personen zich vereenigen als saam *maats* zijnde. En ditzelfde nu vindt ge in het woord: *Gezelschap*. Dit woord toch drukt niet alleen uit, dat men zich saamvoegt en aaneensluit, maar dat men het doet als *Gezellen*, wat met het *maats* in beteekenis overeenkomt, doch rijker en schooner van opvatting is. Gezel beteekende oorspronkelijk: huisgenoot, afgeleid van een woord, dat *woning* beteekent, en nog in ons woord *zaal* over is. Men vatte dus de maatschappij op als een tweede Gezin, als het *groote Gezin*, waartoe allen behoorden. De natuurlijke saamhoorigheid van menschen en menschen lag hier dus in het woord zelf opgesloten. Men hoorde niet eerst bijeen, omdat men zich saam verbond, maar men verbond zich saam, omdat men als leden van het groote Gezin, de Maatschappij, van nature bijeen hoorde. *Gezelschap* is daarom een rijker, meer beteekenend en meer zeggend woord, dan het afgetrokken woord

Vereeniging. Dit voelt men nog, en daarom geven velen de voorkeur aan het woord: Bond, of Confederatie, ook wel aan het woord: *Partij*. Wie als van nature *gezellen* zich aaneensluiten, volgen hierbij een drang, die in de Schepping van de zijde Gods op hen wordt uitgeoefend, terwijl bij de *Vereeniging* meer de *menschelijke wil* op den voorgrond treedt, die tot het zich saamvoegen besluit. Maar welk woord men ook kieze, of men met onze Statenoverzetting van *Gezelschap*, of met het tegenwoordige spraakgebruik van Vereeniging, Bond of Confederatie spreke, de zaak blijft één. Het duidt alles op een poging van gelijkgezinden of gelijke belangen hebbenden, om door eendracht macht te maken, zich door verbintenis tot een macht in het leven op te werken, en wat één op zichzelf niet zou kunnen tot stand brengen, nu saam te doen, saam zijn recht te veroveren, en saam voor zijn belangen op te treden en in te staan.

Dit gezelschappelijke leven nu heeft daarom in de Maatschappij zoo groote beteekenis erlangd, omdat de Maatschappij zelve elke organisatie mist, geen bestuur heett, en geen hoofd bezit, die ze leiden kan. Gezin en Staat bezitten dit alles, de Maatschappij niet. En daar nu toch de behoefte aan organisatie in alle menschelijk leven zoo luide spreekt, heeft die behoefte op sociaal gebied haar bevrediging gezocht in het stichten van allerlei kleine organisaties, die dan steeds meer den algemeenen vorm van een Vereeniging hebben aangenomen. Deze vrije organisatie is in het minst geen vrucht van latere vinding. Reeds in de oudste tijden en in het verre Oosten waren zulke organisaties aan de orde van den dag. Men weet, hoe in China, waar dit vereenigingsleven vooral in geheime genootschappen bloeit, dit streven naar eigen organisatie voortdurend een gevaar voor den Staat oplevert, en keer op keer tot de bloedigste opstanden geleid heeft. Doch ook afgezien van het politieke karakter, dat deze organisaties, vooral zoo ze in *geheimen* vorm optreden, met zich kunnen brengen, was van oudsher in het Oosten, meer nog dan bij onze voorvaderen, het zich vereenigen voor een gemeenschappelijk belang vaste regel. In het tegenwoor-

dige Nubië is dit zich organiseeren voor gemeenschappelijke belangen nog zoo sterk, dat de vele arbeiders en dienstboden, die uit Nubië naar Egypte trekken om in Caïro of Alexandrië in dienst te gaan, in die steden afzonderlijke gilden hebben opgericht van gewone dienstboden, van huisknechts, van koetsiers, van lastdragers en wat niet al. Deze gilden staan in voor de eerlijkheid van het personeel. Wordt er iets gemist of gestolen, dan vergoedt het gilde dit aan den eigenaar, en wordt de schuldige uit het gilde gezet, en kan geen dienst meer bekomen. Hieruit ziet men, dat zelfs de organisatie van de arbeiders volstrekt geen vinding van de 19e eeuw was. In het Oosten vereenigde men zich letterlijk voor alles. Voor godsdienstige doeleinden, voor de voortplanting van bijzondere denkbeelden, voor het doen van weldadigheid, maar ook vooral voor gemeenschappelijke belangen op het terrein van landbouw, nijverheid, handel, vervoer en dienst. Alleen voelde men zich te zwak. Men gevoelde, dat men elkander steeds noodig had. Ook het geld speelde hierin een groote rol, daar het zelfstandig crediet nog weinig ontwikkeld was, en men alzoo voor elkander als borg moest instaan. Vrij kan men dan ook zeggen, dat er bijna geen doel op ideaal of practisch gebied denkbaar was, waarvoor de belanghebbenden zich niet in een orde, een gezelschap, of federatie vereenigden. Toen in Turkije onlangs tot een boycot tegen Oostenrijk, en later tegen Griekenland werd besloten, ging deze boycot uit van de gilden der kaaiwerkers, der lastdragers en der bootgezellen, die saam den toestand beheerschten.

Dit Vereenigingsleven heeft in de Middeneeuwen ook in het Christelijk Europa gebloeid. Er was ook na de Reformatie aan de Genootschappen, die men stichtte, geen einde, maar vooral in het Gildewezen, en later in de Compagnieën, ontwikkelde dit Vereenigingsleven een reusachtige kracht; en het zou winste voor onzen volkstoestand geweest zijn, zoo dit Gilde- en Compagniewezen zich,

in den loop der jaren, naar eisch had kunnen ontwikkelen. Doch dit deed het niet. Daartoe versteende het te zeer, paste allengs niet meer op den toestand, werd een hindernis voor alle vrije beweging; en toen nu in de Fransche Revolutie de ongebreidelde zucht naar vrijmaking zoo gewelddadig doorbrak, heeft men op de meest roekelooze wijze geheel dezen georganiseerden levensvorm van 't bedrijf en van den arbeid ten doode gedoemd, zonder er iets beters voor in de plaats te stellen. In dit laatste lag de fout. Dat het bestaande niet meer voldeed, stemde ieder toe, maar omdat het huis caduque wordt, sloopt ge het niet, om nu onder den vrijen hemel te gaan leven. Voor het minst slaat ge dan een tent op, om in te schuilen. Maar zelfs die tent gaf ons de Fransche Revolutie niet. Ze gaf eeniglijk en uitsluitend het recht van vrije beweging, d.w.z. ze leidde ons terug naar den toestand van eeuwen geleden, toen de eerste organisatie nog moest opkomen. Aan de gevolgen van dezen misslag lijden we thans nog. Geheel het sociale saamleven is er door ontredderd. En wel is toen vanzelf een nieuw leven in nieuwe organisatiën opgekomen, maar dit nieuwe bracht ons den klassenstrijd, de organisatie van de arbeiders eenerzijds en anderzijds van de patroons in hun bonden en *trusts*, en de politieke macht werd bij den strijd de hoofdinzet. Dit zal nu van lieverlede wel weer tot een goed georganiseerd leven leiden, maar de overgang is hachelijk en vol gevaren, omdat deze nieuwe organisatiën zich als de hoogste macht opwerpen en aan Gezin en Staat de wet willen stellen. Toch mag daarom dit nieuwe Vereenigingsleven niet worden tegengewerkt, maar moet het veeleer worden aangemoedigd. Het zich vereenigen van gelijkgezinden of gelijkbelanghebbenden in gezelschappen, bonden en vereenigingen is het natuurlijk middel, waardoor de Maatschappij tot vaster, zelfstandiger bestaan hoopt te komen. Daar ze zelve als Maatschappij geen organisatie bezit, en een alomvattende organisatie krachtens haar aard niet verkrijgen kan, moest ze rusten in de organisatie van haar deelen of saamstellende leden. Dit Vereenigingsleven begint dan met plaatselijk of gewestelijk te zijn, wordt

allengs nationaal, maar schrijdt spoedig de grenzen over om een internationaal karakter aan te nemen, en zoo steeds meer het denkbeeld van een Maatschappij, die heel de menschheid omvat, te verwezenlijken. Het is het persoonlijk initiatief, het is het vrij zich verbinden, het is het zich als vrije mannen aaneensluiten, dat hierdoor bevorderd wordt; en wat bovenal dit Vereenigingsleven voor heeft is, dat waar het eenerzijds een verbintenis ter bevordering van het kwade kan geven, op voet van gelijkheid het Vereenigingsleven ter bevordering van het goede en ter wering van het kwade er zich tegenover kan stellen. Later zal ons dan ook blijken, hoe het Koningschap van Christus in de Maatschappij zich met name door middel van dit vrije Vereenigingsleven openbaart en handhaaft. De Maatschappij heeft nu eenmaal geen eigen organisatie met een eigen hoofd. Dan toch zou de Maatschappij, zoo eenmaal het booze er in triomfeerde, reddeloos verloren zijn. Maar nu ze geen eigen organisatie, die heel haar leven omspant, bezit, en aan geen hoofd op aarde onderworpen is, kan ze juist door het vrije Vereenigingsleven in twee stroomen haar leven splitsen. Er woelt in die Maatschappij *een demonische geest*, wat de apostel noemt: „de overste van de macht der lucht", maar ook anderzijds gaat er in het Christenland onder alle maatschappelijk leven een geest ter behoudenis uit, en die geest is de *geest van Christus*. Die twee komen dan op heel het maatschappelijk terrein met elkaar in botsing. Nu eens heeft de een, dan weer de ander de hooger hand. Doch al begint de strijd tusschen die beiden persoonlijk in het hart, en al bepaalt hij zich daarna langen tijd tot het Gezinsleven, hierbij blijft het niet, en kan het niet blijven. Organiseert zich wat door dien demonischen geest geleid wordt tegen ons, en wint het gaandeweg in sterkte, dan ligt het in de roeping der Christenen, zich op hun beurt evenzoo te sterken, op gelijke wijze in eendracht kracht te zoeken, en het is en blijft alleen het Vereenigingsleven, dat hiertoe beiderzijds het machtig instrument biedt.

X.

De coryphaëen.

> Zie, Ik heb met name geroepen Beźáleël, den zoon van Uri, den zoon van Hur, van den stam van Juda.
> EXOD. 31 : 2.

De derde kracht, waardoor de Maatschappij haar gezag oefent, is het overwicht van een *rijker begaafde Persoonlijkheid* op zijne omgeving. De eerste kracht, waarop we wezen, bestond in *Gebruik en Gewoonte*, de tweede kracht zoekt de Maatschappij in het *Vereenigingsleven*, en bij deze twee voegt zich nu in de derde plaats de boven anderen uitstekende *Persoonlijkheid*. Slechts schijnbaar staat deze beteekenis van de Persoonlijkheid tegen het Vereenigingsleven over. Gemeenlijk toch is er altoos iemand, die tot de oprichting van zulk een vereeniging, bond of gilde den eersten stap deed, er de hand voor aan het werk sloeg, er anderen toe overhaalde, en die, toen de vereeniging tot stand kwam, er zijn stempel op afdrukte, haar zijn geest inboezemde, en haar zich bewegen liet in het door hem getrokken spoor. Het is zoo, er zijn ook allerlei vereenigingen, die werktuigelijk in elkander zijn gezet, maar deze misten dan ook gemeenlijk kracht. Die vereenigingen daarentegen, die krachtige propaganda hebben gedreven voor een bezielend denkbeeld, of in gewichtige belangen op afdoende wijze hebben ingegrepen, hadden meestal altoos een stichter van naam, van wien de stoot, die haar in het leven riep, uitging. Vereeniging en Persoonlijkheid staan dan ook niet tegenover elkander, maar vullen elkander aan. Een vereeniging behoeft een man, die haar leidt, en een krachtige persoonlijkheid heeft veelszins een bond of vereeniging van noode voor zijn invloed op de maatschappij. In de Schepping zelve lag beide in. Er was de *enkele* mensch, en er was de *saamvoeging* van mensch en mensch. Adam de machtigere in zijn persoon, maar Eva hem noodig als hulpe. Ook nu nog vindt

ge onder menschen tweeërlei groep. Aan den eenen kant de *sterkeren*, die alles voor, en anderzijds de *zwakkeren*, die alles tegen hebben. Staande voor dit feit, wil nu wie Nietzsche naloopt, het zwakkere element door het sterkere laten verdringen, tot tenslotte alleen de sterkere persoonlijkheid overblijve. Een stelsel, vlak tegen het Evangelie ingaande, dat, juist omgekeerd, den sterkere oproept om zich tot het zwakkere neder te buigen, of hij het opheffen mocht. Slechts zie men bij de prediking van dit Evangelie wel toe, dat men er niet van make, dat de zwakkeren over de sterkeren heerschen. Dit leert het Evangelie allerminst. Het Evangelie handhaaft de in de Schepping zelve gestelde ordening, hierin bestaande, dat de persoonlijkheden ongelijk zijn, dat de talenten hoogst ongelijk zijn toebedeeld, dat hierdoor sterkeren naast zwakkeren komen te staan, en dat alsnu de sterkeren zullen voorgaan en leiden en het groote werk doen, maar dat dan ook de zwakkeren zich bij hen zullen aansluiten en hun tot hulpen zijn, teneinde wat men saam onderneemt, te doen gelukken. Zóó nu verstaan, bestaat er tusschen den invloed van het Vereenigingsleven en den invloed van de krachtiger Persoonlijkheden geen strijd, maar hooren ze bijeen, en zijn ze als twee tandraderen, die in elkaar vatten. Zelfs kan men zeggen, dat heel het instituut van Christus' Kerk op deze grondgedachte rust. Ook zij toch is een Vereeniging, die al haar kracht aan haar Hoofd ontleent, en omgekeerd is het door die Kerk, als vereeniging, dat de invloed van het Evangelie in de wereld en op de wereld werkt. Te veroordeelen zijn daarom èn de Vereenigingen, die liefst op een grasveld gelijken, elk sprietje evenhoog, zonder dat er een enkele lelieknop mag uitsteken; maar ook te veroordeelen de sterkere Persoonlijkheid, die zich op zichzelf stelt, en acht de hulp en medewerking van anderen te kunnen ontberen, of wilt ge, de in zijn trots zelfgenoegzame. De meeste is wie het beste dient, en alleen uit dit denen kan het recht tot beheersching van andere geesten opkomen.

Ook hier bederft de zonde. De zwakkere kan niet dulden, dat de

sterkere boven hem uitsteekt, en telkens pogen vele zwakkeren saam dan den sterkere machteloos te maken. En omgekeerd mist de sterkere zoo dikwijls de ware liefde voor de zwakkeren, en, zijn roeping niet verstaande, acht hij zichzelf te hoog om zich veel met hen in te laten, stoot ze eer af, en zetelt zelfgenoegzaam op den troon zijner eigen heerlijkheid. Doch al komt ook hier het bederf der zonde gedurig van beide zijden uit, de natuur der dingen wordt er niet door veranderd. Ook de menschenwereld blijft in haar saamstelling zooals God haar schiep. En waar nu die schepping de *ongelijkheid* der personen in kracht, talent en gaven instelde, kwam er steeds en overal een *sterkere* naast een *zwakkere* te staan, en moest dit keer op keer tot saamvoeging van den sterkere en den zwakkere leiden. Riep dit nu het Vereenigingsleven tot aanzijn, even noodzakelijk was, dat in die samenvoeging de sterkere zijn stempel min of meer afdrukte op den zwakkere. Juist dit afdrukken nu van zijn stempel op zijn omgeving is het groote middel, van God aan de persoonlijkheid gegeven, om duurzamen invloed op het leven der Maatschappij uit te oefenen. Het Gebruik en de Gewoonte worden veelal onder zulk een invloed van een machtige persoonlijkheid vastgezet, en een vereenigingsleven, dat stand hield, dankte bijna altoos aan zulk een invloed zijn opkomen. En al komt de wereld met haar roepen van „Vrijheid, gelijkheid, broederschap", hier telkens tegen op, de door de Schrift als Gods ordinantie gepredikte ongelijkheid blijft toch onveranderlijk stand houden. In wat zoete droomen van gelijkheid de socialisten zich ook bedwelmen, toch stond onder hen Marx boven allen, is het zijn geest, die hen drijft en bezielt, en zijn het alleen andere machtige geesten onder hen, die het door Marx op hen gedrukte stempel wijzigen kunnen.

De Prediker zegt: „Eén man uit duizend heb ik gevonden", hiermee uitsprekende, dat waar een duizendtal personen saamzijn, er allicht één onder hen is, die een kop hoog boven de anderen

uitsteekt, door zijn wijzer inzicht, zijn sterker wilskracht, zijn levendiger verbeelding, zijn meer leidend vermogen, zijn helderder blik op de toekomst, zijn hooger moed, zijn taaier volharding. Reeds in Genesis 6 wordt gesproken van de reuzen of geweldigen, die „mannen waren van naam", en die wel niet door edele eigenschappen, maar dan toch door hun lichaamskracht meer vermochten dan de anderen. En als Israel uit Egypte uittrekt, is er maar één man onder hen, die deels door de aangeleerde wijsheid der Egyptenaren, deels door zijn persoonlijkheid, en sterker nog door zijn nauwen omgang met den God der Vaderen, aller leidsman wordt. Ja, als de Tabernakel moet worden opgericht, en alle koperen gereedschappen en sieraden voor dien Tabernakel en zijn dienst in gereedheid moeten gebracht worden, steken weer Aholiab en Bezaleël verre boven alle andere bouwmeesters en nijveren uit, en staat opgeteekend, dat de Geest hen voor dit werk bekwaamde op bijzondere wijze en in bijzondere mate Dit laatste versta men niet verkeerd. Steeds leert de Schrift ons, dat het Scheppingswerk niet het werk van den Vader alleen is, maar van God Drieëenig, van Vader, Zoon en Heiligen Geest, en dat alzoo de Heilige Geest niet eerst in het genadeleven aan de orde komt, maar ook in alle natuurlijk en menschelijk leven werkt. Als in Psalm 104 : 30 staat: „Zendt Gij uw Geest uit, zoo worden ze geschapen en Gij vernieuwt het gelaat des aardrijks", dan wordt de inwerking van den Geest niet alleen op den mensch, maar zelfs op plant en dier erkend. Meest wordt in dien zin niet van den *Heiligen* Geest, maar enkel van *den Geest* gesproken, en de naam van *Heiligen* Geest meer opzettelijk gebezigd van de werkingen in het Koninkrijk der hemelen. Maar welke naam ook gebezigd wordt, bedoeld is altoos de derde Persoon in de Heilige Drieëenheid, die in al wat leeft of zich roert met den Vader en den Zoon samenwerkt. Met name nu wordt hetgeen den persoon tot persoon maakt, en dus ook zijn gaven en talenten, als een werk van den Geest verheerlijkt. Alleen zoo is Mozes' bede (Num. 27 : 16) te verstaan: „Dat de Heere, de God der geesten van alle vleesch,

een man stelle over deze vergadering." Hier toch gold het volstrekt niet alleen de keuze bij de aanstelling, maar veel meer nog het toebereiden van dien man met de gaven, die hij voor deze roeping van noode zou hebben. Het is, naar Zacharias' heerlijk getuigenis, de Heere, die niet alleen den hemel uitbreidt en de aarde formeert, maar ook „den geest des menschen in zijn binnenste formeert", ja, gelijk het elders heet, „Hij formeert hun aller hart." Als dan ook van Aholiab en Bezaleël betuigd wordt, dat zij door den Geest voor hun werk bekwaamd werden, mag dit niet zoo verstaan, alsof het eigenlijk mannen zonder talent waren, die nu plotseling, op geheel wonderbare wijze, de kunst ontvingen, om dit alles tot stand te brengen; maar moet het werk des Geestes ook in hen verstaan worden in samenwerking met hun schepping en levensloop.

Er was voor het groote werk, dat deze beide mannen ondernemen zouden, een kunstzin, een kunsttalent van noode, dat in niemand voorkomt, tenzij het van zijn geboorte af in hem zij ingeschapen. Kennis kan men aanleeren, kunstenaar bij de gratie Gods wordt men door enkel aanleeren nooit. Daartoe is een gesteldheid van den geest, een inborst, een gave, een zin van noode, die in de ontvangenis en geboorte reeds in den persoon moet zijn ingeschapen. Zulk een talent kan onderdrukt worden en schuil blijven, zoo het geen voedsel ontvangt en zich hierdoor niet ontwikkelen kan. Maar nooit kan er zulk een talent in iemand opbloeien, tenzij het van meetaf in hem gelegd zij. Hij moet het in zijn persoon bezitten van zijn eerste ontstaan af. Later kan het nooit meer worden aangebracht. Bij Aholiab en Bezaleël hebben we alzoo te denken aan twee mannen, met kunstzin hoog begaafd, maar er door God voor bestemd om straks het groote werk, dat hun zou worden toevertrouwd, te voleinden. Zelfs mag en moet worden aangenomen, dat God hen in Egypte, waar het kunstleven hoog ontwikkeld was, zoo heeft geleid, dat die ingeschapen kunstzin bij hun opgroeien niet was blijven schuilen, maar tot ontwikkeling was gekomen. Ze stonden alzoo, toen ze aan hun taak toekwamen, als we zoo zeggen mogen,

gereed om er de hand aan te slaan. En het eenige, wat bij de actie de Geest in hem werkte, was, dat de Geest hen bezielde voor het heerlijk werk, hun verbeelding en kunstzin daardoor op het hoogst spande, en hun zoo de heilige kunstinspiratie schonk, die hen in dit grootsche werk zichzelf deed overtreffen.

Maar al greep bij deze beide mannen een bijzondere kunst-inspiratie plaats, toch geldt in beginsel wat in hen te roemen is van alle rijkerbegaafden op elk terrein des levens, tot zelfs in het kleinste en schijnbaar nietigste. In Lamech's geslacht school blijkbaar hooge begaafdheid, en drie van zijn zonen brachten metterdaad een verandering van beteekenis in het menschelijk leven tot stand. In het landleven moet natuurlijk het maatschappelijk leven begonnen zijn. Was er nu iemand, die door scherpen blik en vindingrijkheid er iets op vond, om een paard beter aan zijn wil te onderwerpen, en was hij hierin allen de baas, doordien hij 't eerst een gebit aanlegde of een spoor uitvond, dan kon het niet anders, of anderen zagen dit eerst verwonderd aan, maar maakten zich even spoedig op, om het van hem af te zien en het hem na te doen. Was er iemand, die door nadenken een middel vond, om het ongedierte of het onkruid beter van zijn akker af te houden, dan heerschte al spoedig zijn geest op alle land van rondom, doordien men er achter zocht te komen, hoe hij dit deed, en het straks deed als hij. Jacob was Laban te slim af in de productie van gespikkeld vee, dat hooger prijs bedong. Zoo begon ook in de veeteelt vooruitgang te komen, maar altoos door den een of anderen meer begaafden landman, die er iets op vond of verzon, wat aan den ander ontgaan was. En zooals 't op 't gebied van den landbouw en de veeteelt was, zoo ook was het op technisch gebied. Het spinnen van wol en vlas, en het weven uit het spinsel van kleed en tapijt, nam gaandeweg in vlugheid, degelijkheid en sierlijkheid toe; maar alleen daardoor, dat een hooger begaafde er iets op vond, om 't anders en beter te

doen dan men het dusver deed. Niet anders was het met het gereedmaken van gereedschappen en vooral met het bewerken van metalen, en in verband daarmede met het smeden en het vegen van zwaarden, en het maken van boog en pijl. Altoos was er een man van meer vindingrijkheid, van fijner doorzicht, van meer kunstzin, die het gebruik verder bracht, en steeds deden anderen na wat hij gevonden had, en breidde hierdoor vanzelf zijn invloed zich uit op heel de maatschappelijke omgeving te midden waarvan hij optrad. Was er een, die met grooter talent zich een huis bouwde en inrichtte, dan werd welhaast zijn wijze van bouwen regel voor al zijn dorpsgenooten. Iets wat zoo sterk doorgaat, dat in heel het Berner Oberland, op onze Veluwe en elders, de huizen nog allen eenzelfde grondtype vertoonen; iets wat uitteraard van één man herkomstig moet zijn. Geheel hetzelfde geldt voor de bereiding van spijzen en dranken. Van een eenvoudige pollenta, waar de rondreizende Italiaan op teert, tot een disch, naar de regelen der Fransche kookkunst toebereid, ligt een nauw na te rekenen afstand, maar ook dit danken de fijnproevers aan een man of vrouw, die, met talent voor dit werk begaafd, telkens en telkens juister den aard van het voedsel wist te begluren, en het in overeenstemming bracht met 's menschen smaak of verteringsorganen. Een schijnbare kleinigheid, en toch geen kleinigheid, want als God ons alle gaven voor onze voeding schenkt, is het zijn gave niet eeren, zoo we het de moeite niet waard achten, er uit te halen wat er in zit, en er de voedende kracht door onze zorgeloosheid van verminderen. Ook de keuken staat, welbezien, in den dienst van God, om wat Hij geeft met alle zorg in het beste voedsel voor den mensch om te zetten.

Van winkelstand en handel geldt geheel hetzelfde. Ook dit alles is op zeer lagen, kleinen voet begonnen, en gedurig is de aard er van uitgebreid en verbeterd. En ook dit kwam niet anders tot stand, dan doordat God mannen en vrouwen begaafde met hooger talent en rijker gaven om de gelegenheid van 't werk helderder in te zien, en er gedurig die veranderingen in aan te brengen, waardoor het

tot hooger standpunt werd opgevoerd. Met het verkeer en de daarvoor noodige middelen stond het evenzoo, en niet anders met de scheepvaart. Altoos was het God de Heere, die op al deze terreinen van het leven personen verwekte van helderder inzicht, meer practischer zin, krachtiger wil en hooger ondernemingsmoed, en die hierdoor hun volk, als we het zoo noemen mogen, weer een stap vooruit hielpen. Altoos de sterkeren, die voorgingen, en de minder begaafden, die volgden, en lang na den dood van deze rijkerbegaafden leefde wat zij verzonnen en uitgedacht hadden nog in de maatschappij, te midden waarvan ze eens leefden, voort. De kleeding verschilt onder alle volken van oudsher, en ook in die kleeding is een opklimmen van minder tot beter, door gemakkelijker dracht, beter uitwerking op de gezondheid, duurzamer stof, goedkooper bereiding en meerdere sierlijkheid, en ook deze vooruitgang is de vrucht van wat mannen en vrouwen, met zin hiervoor begaafd, eens uitvonden. Vooral in Azië vindt men nu nog kleederdrachten, die een getrouwe nabootsing zijn van wat zulk een begaafd persoon eens uitdacht en zelf aantrok.

Juist op deze eenvoudige, gewone behoeften van het leven moet hier nadruk gelegd, om wel te doen inzien, hoe onmetelijk ver de invloed reikt, die van één hoogerbegaafd persoon op de Maatschappij kan uitgaan. Gemeenlijk denkt men bij hooger begaafde personen alleen aan machtige vorsten, groote denkers, zegevierende veldheeren en kunstenaars van den eersten rang; maar zoo verklaart men de Maatschappij niet. De Maatschappij bestaat voor negen tiende deelen van haar leven juist uit het gewone en alledaagsche, en daarom moet wel in de eerste plaats gelet op die personen, die door hooger zin en begaafdheid op de inrichting van een huis, op de bereiding van kleederen, en ook wel op landbouw, nijverheid en handel het stempel van hun wijze van doen hebben afgedrukt. De Maatschappij zou niet zijn vooruitgekomen, zoo God in het gewone leven niet

deze mannen en vrouwen van hooger begaafdheid gegeven had. Derzulken invloed was onweerstaanbaar, zonder dat ze dit opzettelijk beoogden. En zoo'n man of zoo'n vrouw hielp dan alle verdere geslachten in het leven der Maatschappij vooruit, zonder dat men ooit weer op zijn schreden terugkwam. Maar natuurlijk geldt hetzelfde in nog veel hooger mate van die hoogbegaafde personen, die op hooger terrein den toon aangaven en wier arm verder reikte dan die hunner voorgangers. Machtige zangers hebben heel een volk bezield en tot groote daden in staat gesteld. Scherpziende veldheeren hebben den toestand van heel een volk omgezet en het van onbeduidendheid tot de plaats der eere verheven. Denkers, die voor duizenden en nogmaals duizenden dachten, hebben heel het bewustzijn van hun volk vaak in andere paden geleid. Opvoeders van den eersten rang hebben niet zelden in de opvoeding der jeugd een zoo machtige omkeering tot stand gebracht, dat geheel het volksleven allengs een anderen plooi aannam. Predikers van hooge zeden hebben meer dan eens het volk uit de laagheid van het zedelooze tot een leven in deugd en gerechtigheid weten op te heffen. Diep-religieuse naturen zijn er keer op keer in geslaagd, om het inzicht in den hemel weer voor hun volk te ontsluiten en echte vroomheid voor den vormendienst in de plaats te stellen. Het zijn altoos en op elk gebied de krachtige persoonlijkheden, van wie de stoot uitgaat. Dat leeren u de Richters en de Profeten in Israël, de Oranjes en de Marnixen in onze eigen historie, de Apostelen en Kerkvaders op kerkelijk terrein, en zoo ook een Augustinus, een Luther en een Calvijn in het werk der genade.

Het is niet waar, dat de mensch zelf het leven der Maatschappij beheerscht. Dan toch zou er van een Koningschap van Christus in de Maatschappij nimmer sprake kunnen zijn. God regeert in het Gezin, in den Staat, maar ook in de Maatschappij. Elke kracht, die in de Maatschappij werkt, is uit zijn Schepping, en Hij is het, die, door ons mannen en vrouwen met rijker gaven en hooger talenten te schenken, voortdurend op de ontwikkeling van het maatschappe-

lijk leven invloed oefent en dit leven beheerscht. Wat gaven iemand bezit, hangt niet van hemzelf noch van zijn ouders af, maar alleen van God, die hem schiep, en die gaven komen niet tot het dragen van vrucht, zoo God hem niet op zulk een plaats doet geboren worden, en alzóo zijn leven leidt, dat die gaven rijpen en vrucht dragen *kunnen*. Het is zoo, we staan hier voor het mysterie, waarom het onzen God zoo vaak behaagt, deze rijker gaven en hooger talenten in personen te leggen, die Hem niet vreezen en wier invloed deswege zoo vaak verderfelijk is. Dit hangt er aan, of zij aangegrepen worden door Zijn Geest, dan wel door den demonischen geest, die in de wereld rondwaart. Het Rijk der genade en het Rijk der wereld loopen niet één pad, maar volgen elk hun eigen weg en geraken juist daardoor in botsing. Kennelijk nu is het hierbij Gods bedoeling, dat de ontwikkeling der Maatschappij, ook buiten het Rijk der genade, op eigen manier de schatten aan het licht brenge, die Hij in Zijn Schepping voor die Maatschappij verordend had. Dat leven der Maatschappij gaat aldoor zijn eigen gang, zoodat wel ook zijn Christenvolk hiervan het profijt trekt, en zelfs zijn Kerk er de vrucht van geniet, maar dan toch altoos zoo, dat deze ontwikkeling haar eigen spoor volgt. Lamech was een geweldenaar, die God noch mensch vreesde, maar wat hij uitvond hield stand, en op het orgel zingen wij nog de psalmen, welke David tokkelde op de harp, die een vinding was van Lamech's gezin. Doch al blijft hier voor ons een mysterie, — geen mysterie, maar klaar inzicht is het, dat ons tot de erkenning brengt, hoe het God is, die door het verwekken van hooger begaafde personen het leven der Maatschappij tot zijn tegenwoordige hoogte heeft opgevoerd.

XI.

De macht van het woord.

> Zij zetten hunnen mond tegen den hemel, en hunne tong wandelt op de aarde.
>
> PSALM 73:9.

VEERT alzoo de zegekar, waarop de Maatschappij zich in haar ontwikkeling voortspoedde, in de macht der *Gewoonte*, in een rijk vertakt *Vereenigingsleven*, en in de aantrekkingskracht, door rijk begaafde *Personen* uitgeoefend, thans moeten hier nog de vier raderen aan worden toegevoegd, waarop ze zich in haar triomfwagen steeds voortbeweegt, t.w. de macht van het *Woord*, van het *Geld*, van den invloed van het *Spel*, en van de *Vrouw*.

Het gesproken, gedachte, geschreven of gedrukte *Woord* is vooral voor de hoogere zijde van het maatschappelijk leven van allesbeheerschende beteekenis, vooral zoo men het in vollen omvang neemt als het *gesprek* in den omgang en in het verkeer, als *toespraak* en *rede* in vergaderingen en bijeenkomsten, als *correspondentie* door post, telephoon of telegraaf, als lied en zang, als nationale letterkunde, als geschrift van allerlei aard, in boek, vlugschrift, tractaat of strooibiljet, en vooral ten slotte als periodiek uitgaand woord in Pers en Tijdschrift. Zelfs het in beeld gebracht woord kan hieraan worden toegevoegd, en alle teekening of gravure, die uitsluitend dient om het geschrevene te illustreeren, is en blijft slechts middel om wat door den één gevoeld of gedacht is ook in het denken van den ander te doen opkomen. In dien breeden omvang nu genomen, is *het woord* de polsslag van heel ons Maatschappelijk leven. Ontstaat de Maatschappij zoodra en doordien meerderen uit hun Gezin uitgaan en op publiek erf met elkander in aanraking komen, het eerst, wat men over en weer bij die ontmoeting doet, is *spreken*,

en niet in het Gezin, maar in het maatschappelijk leven, dat aan allen gemeen is, heeft zich dan ook *de taal* in hooger zin gevormd. In afgelegen streken, waar het maatschappelijk leven nog nauwelijks meetelt, en eigenlijk niet anders dan Gezinsleven gevonden wordt, is ook wel een taal, maar o, zoo arm. Het getal woorden, waarmee men zich nu nog op een afgelegen stuk heigrond in een arbeidersgezin behelpt, is zoo ongelooflijk klein, en gaat het getal van vier, vijf honderd niet licht te boven, terwijl een woordenboek als van Dale'n uitgaf den Nederlandschen woordenschat in duizenden en nogmaals duizenden woorden uitstalt. Dit verklaart zich daaruit, dat het aantal zaken, die uitsluitend het Gezinsleven raken, vooral in geïsoleerden toestand, zoo uiterst beperkt is, maar ook daaruit, dat men in een Gezin elkander, ook zonder veel woorden te gebruiken, zoo spoedig verstaat en begrijpt. Gedragen door de gewoonte, weet men aan een enkel woord wat de ander bedoelt. Men generaliseert niet, en spreekt niet van rundvee, maar geeft elke koe een eigen naam. Men wijst met den vinger naar iets heen, en ieder verstaat wat dit zeggen wil. Men spreekt met zijn gelaatstrekken, ook al komt er geen woord over de lippen. Men redeneert weinig, maar zint en peinst en uit zich met een uitroep. Nooit zou dan ook de taal van welk volk ook tot hooger ontplooiing zijn gekomen, zoo niet het uitgaan uit het Gezin in de Maatschappij den drang hiertoe vanzelf gegeven had. Ontmoet men een vreemde, dan moeten wij hem en moet hij ons alles uitleggen, toestanden worden met toestanden vergeleken, van het bijzondere klimt men tot het algemeene op er komt gedachtenwisseling en redengeving, en uit dit alles bloeit de taal in veel grooter rijkdom op. Ook spreekt men op maatschappelijk terrein volledíger en beter en welluidender, dan in den kleinen kring van het Gezin. In het Gezin verstaat men elk woord bij afkorting en afknotting, op maatschappelijk terrein met anderen verkeerend, moet men duidelijk, moet men overluid spreken, en poogt men gemeenlijk iets vriendelijks in zijn toon en uitspraak te leggen. Zoo zijn Taal en Maatschappij op het innigst verbonden,

en naarmate het maatschappelijk leven ruimer omvang verkreeg, heeft ook de Taal zich uitgezet.

Het *woord* is niet maar een klank, maar de uiting van een gedachte of van een wilsneiging, die in ons innerlijk wezen rijpte. Voor anderen moet bij de uiting de klank bijkomen, maar de eigenlijke essentie van het woord ligt in ons gemoedsleven. Vooral de Schrift heeft ons deze beteekenis van het woord verklaard. Keer op keer wordt in de Schrift van een *woord* gesproken, als wij van een zaak, ding of gebeurtenis zouden spreken. Als er staat, dat er een woord gevallen is in Israel, is niet bedoeld een klank, maar een daad Gods, die het volk toesprak. Vandaar dat we zoo dikwijls lezen, dat de Heere zijn volk een woord niet heeft doen *hooren*, maar heeft doen *zien*. Zoo heet het in Jeremia 23 : 18: „Wie heeft zijn woord gezien of gehoord?" met het *zien* nog wel voorop. Als er gezegd wordt dat de stormwind Gods woord doet, is er geen sprake van een betuiging in woorden, maar van een feit dat plaats grijpt en gedachten opwekt. Maar het machtigst openbaart de Schrift ons de eigenlijke beteekenis van het woord, doordien de tweede Persoon in de Drieëenheid zelf *het Woord* genoemd wordt, als inbegrip van alle zelfbewuste en doorgedachte mogendheid. Hij was *het Woord* van eeuwigheid, nog eer Hij ooit in onze menschelijke taal den mensch had toegesproken. En dit *Woord* is alzoo niet een klank, maar *kracht*, gelijk er dan ook staat, dat het Woord alle dingen schiep, en dat de Heere alle dingen draagt door *het Woord zijner kracht*. En zoo ook is in ons het woord, eer het naar buiten treedt. Als een veldheer het bevel zal uitroepen om aan te vallen, is al wat hiermeê saamhangt in zijn geest doordacht en tot rijpheid gekomen, en als eindelijk het commando uitgaat, is dit slechts de kondgeving aan zijn troepen van wat in hem reeds vaststond. De dingen komen uit ons woord op, niet ons woord uit de dingen, en de eigenlijke kracht, waardoor de dingen tot stand komen, is niet het woord, in klank uitgesproken, maar het woord, dat in ons schuilt, en in ons inwendig wezen tot stand kwam. In ons woord

is ons bewuste leven, en dat bewuste leven is er, eer de *klank* uitgaat of ook uitgaan kan.

Het uitgaan van het in ons gerijpte woord en de klank, die het tot anderen overbrengt, heeft daarom wel een zeer wezenlijk meetellende beteekenis, maar die klank blijft altoos de *uiting* van onze innerlijk gevormde denk- of wilskracht, en is nooit die kracht zelve. De Maatschappij leeft, en ze leeft in het leven der personen, die in die Maatschappij met elkander in aanraking komen, en als er *gesproken* wordt is het dit leven der Maatschappij, dat in het gesproken woord opborrelt, en zijn kracht naar buiten doet werken. Het spreken komt maar niet bij ons handelen, maar is zelf een daad, die zich in het leven der Maatschappij als macht openbaart. In een nog zwak ontwikkeld maatschappelijk leven spreekt men weinig, in hooger ontwikkeling staat bij ontmoeting de tong nooit stil. De een moge zwijgzamer van aard zijn, de ander tot uitflappen overhellend, maar over het algemeen genomen kan gezegd, dat in de Maatschappij het spreken veel sterker en drukker is dan in het Gezinsleven. In een groot gezelschap, dat bijeen is, is er soms geen woord tusschen te krijgen en valt de een den ander gedurig in de rede En dit spraakzame komt daaruit voort, dat het gemoed in rusteloozе beweging is, en dat dit leven van binnen naar buiten een uitweg zoekt. Veilig kan dan ook gezegd, dat het spreken een der machtigste factoren is, die het gezelschappelijk en maatschappelijk saamleven bevorderen. Wie geen conversatie heeft, laat men alleen, wie rijk aan conversatie is, wordt van alle kanten gezocht. Het gewone *gesprek*, of wat men met een bastaardwoord *con*versatie noemt, is dan ook een der meest uitwerkende uitingen van het woord. In die conversatie vermengt zich het innerlijk leven van den één met dat van een ander. Geest ontmoet geest en wisselt zijn schat uit. Na een vertrouwelijk, innig en langdurig gesprek valt daarom het scheiden zoo vaak moeilijk. In dit saamleven in de

conversatie voelde men zijn eigen leven verrijkt, en men scheidt onder den indruk, dat het afbreken van die gemoedsuiting de gedachtenuitwisseling verarmt.

Jammer slechts, dat in die conversatie maar al te dikwijls een afwezige het gelag moet betalen. In de gewone conversatie voelt men zich vrij en ongebonden, en werkt dus eigen zondige natuur vrij op. De booze trekken in ons van nijd, haat, afgunst, zucht tot oordeelen en veroordeelen hebben daarbij vrij spel. Zoo ontstaat er een lust en drang tot belasteren en kwaadspreken, die vooral in de lagere conversatie zich zoo onbeteugeld uiten kan. Vandaar dat de conversatie aan den éénen kant mensch en mensch verbindt, maar ook anderzijds schifting en scheiding en vijandschap te weeg brengt, en zeer booze hartstochten in actie zet. Juist dit nu heeft op de vorming van het maatschappelijk leven zoo ongemeenen invloed. Het plaatst aan den éénen kant vertrouwen, maar wekt aan den anderen kant wantrouwen; de beide factoren, die op de formatie van het maatschappelijk leven zoo sterk inwerken. Gelukkig intusschen, dat de conversatie ook zeer dikwijls aan dezen boozen hartstocht gespeend blijft, zich op het goede en edele richt, wederkeerig opbouwt en sterkt. Vooral zoo het een geestelijke conversatie tusschen twee vrome personen zijn mag, neemt die conversatie vaak zeer hooge vlucht en liet vaak kennelijk zegen achter. Het is niet te zeggen, hoevele edele daden, grootsche ondernemingen en veelzeggende voornemens in zulk een vrije, vertrouwelijke en hoogstaande conversatie gerijpt zijn. De conversatie geeft den toon in het leven aan. Reeds bij knapen en jongedochters vormt zich in den omgang en de daarbij gevoerde gesprekken de toon en grondslag van het toekomstig leven, en wie in zijn eigen leven of in het leven van interessante personen teruggaat, zal schier altoos vinden, dat het herhaaldelijk zulk een degelijk en vertrouwelijk gesprek is geweest, dat den gang van het leven bepaald heeft. Ook hier dus goed en kwaad, licht en schaduw, degelijkheid en ijdelheid. Ook de conversatie is op zichzelf een neutraal instrument van ons leven. Ze

kan ten vloek, maar ze kan ook ten zegen zijn, maar onder wat vorm ook, ze is en blijft altoos een der machtigste factoren van het maatschappelijk leven. Een volk, dat nog edel in zijn gesprek is, staat hoog en is tot groote dingen bekwaam; een volk daarentegen dat zijn conversatie in het booze, lasterlijke, gemeene en vuile verloopen laat, is rijp voor het verderf. Het blijft bij het apostolisch woord: „kwade saamsprekingen bederven goede zeden"; iets waaruit vanzelf bij tegenslag volgt, dat goede saamsprekingen de zeden, die goed zijn, in stand houden. Het is daarom zoo zaak, in den huiselijken kring, bij het familiaire gesprek, altoos de uiterste kieschheid in taal en woorden te handhaven. De ellendige gewoonte, om vuile dingen in het gesprek te mengen, en zich allerlei schunnige uitdrukkingen te veroorloven, wordt een kanker, die aan den welstand van het gezin knaagt en straks ook den maatschappelijken levensstandaard verlaagt.

Op den invloed van de gewone conversatie, waarmee de correspondentie per post en telegraaf of telephoon onder één hoofd samenvalt, moest daarom met zekeren nadruk gewezen, omdat men gemeenlijk dezen factor van het maatschappelijk leven onderschat, en scheer uitsluitend op het *openbare* woord de aandacht vestigt. Als de profeten en psalmisten klagen, dat „der boozen tong over de aarde wandelt"; dat men „een bitter woord aanlegt als een pijl", dat de smaders roepen: „onze lippen zijn onzer", dat ze „vleien met hun tong en liegen met hun mond", en dat ze „met hun tong de lieden verslinden", ja, „hun mond tegen den hemel zetten", is in hoofdzaak gedoeld op wat in de onderlinge gesprekken gezondigd en gelasterd wordt. Het *openbaar* woord was in die dagen bijna nog tot geen ontwikkeling gekomen. Geschriften kwamen weinig uit. Meetings kende men nog niet dan bij uitzondering, en een periodieke pers bestond nog niet. Alleen de profeten zijn een verschijnsel van meer openlijk optreden, die gelijk Jesaia zelfs met aanplakborden

soms een woord tot heel de stad of heel het volk deden uitgaan. Maar al moet daarom op de conversatie meer dan dusver nadruk worden gelegd, de *rede* of openbare *toespraak* is toch zoo oud als er maatschappelijk samenleven geweest is, en vooral in het oosten deed men de openbare rede schitteren in oosterschen gloed. Voor die rede nu vormde men een geheel andere, veel verhevener taal, men zocht naar beeldspraak, men koos zijn woorden nauwkeurig uit, en legde zich vooral toe op een welluidend spreken in boeiende taal. Zoo kwam de welbespraaktheid eerst, toen de welsprekendheid op; en het is niet te zeggen, wat macht deze vorm van het woord op den loop der dingen en op den gang van het maatschappelijk leven heeft uitgeoefend. Hiermede toch kwam een geheel ander element op, *het toespreken van velen tegelijk*. In zulk een bijeenkomst nu heeft wie spreekt vanzelf een groot overwicht. Hij alleen is actief, de anderen zijn allen saam passief. Ze ondergaan den invloed van zijn taal en woordkunst, van den gloed van zijn woord en van zijn bezieling, en al spoedig blijkt dan, hoe de zielkundige gesteldheid van de menigte alom van dien aard is, dat ze plotseling ontgloeien kan en tot groote dingen te bewegen is, 't zij in 't goede 't zij in het kwade.

Komt daar nu bij *het schrift*, zoodat men niet alleen de lieden van een plaats, maar van heel een land, ja tot over de grenzen, in zijn *geschreven* woord kan toespreken, en komt straks *de drukpers* door vermenigvuldiging het woord verduizendvoudigen, dan leert de historie, hoe één enkel woord van dien aard, dat onder de schare uitging, de menigte geheel kan omzetten, de geesten kan wakker maken, in actie brengen, en op een doel richten, en aldus een geheelen ommekeer in de maatschappelijke saamleving kan tot stand brengen. Natuurlijk lokte dit ook tegenspraak uit, gelijk op de bijeenkomsten vaak redenaar tegen redenaar optrad, en dit gaf dan vanzelf aanleiding, om den maatschappelijken kring in tweeën of drieën te splitsen, groote vraagstukken bij het publiek aanhangig te maken, en alzoo heel het leven voor soms meerdere jaren te be-

heerschen. Dit scheelt in het eene land bij het andere. In het Oosten was elk spreker een bezieler der menigte, en zijn welsprekendheid en gloed van taal vaak onweerstaanbaar. Wij, Westerlingen, kennen dien gloed van taal niet dan zeer zelden, soms daalt in het publiek debat de taal zelfs beneden peil. Maar hoog of laag staande, zulk een toespreken en bezweren van de schare door het gesproken woord heeft altoos zijn stille nawerking, en het maatschappelijke saamleven ondergaat er den invloed van.

De zang en het lied kwam in het Oosten op uit dezelfde aandrift. Het was de drang om wat in het gemoed gevoeld en doorleefd werd uit te zingen; iets waardoor het innerlijk doorleefde bij zijn uiting vanzelf een vorm kreeg, die zich gemakkelijk in het geheugen prentte. Vooral toen er noch schrift noch druk was om het woord in breeder kring te verspreiden, was het lied de aangewezen vorm om zijn innerlijk leven in veler ziel over te storten. Het gesproken woord bleef er door hangen, en zoo is het niet het minst door deze nationale volkspoëzie, dat lange eeuwen het maatschappelijk leven beheerscht werd. Het kon een liefdelied, het kon een historisch epos, het kon een gewijde zang, het kon een lied der wrake zijn, maar in wat sfeer van het leven ook indringende, het lied werkte gelijk het thans onder ons niet meer werken kan. De groote verandering, die het woord onderging, toen het niet meer gezongen, maar *gedrukt* werd, heeft van lieverlede zelfs geheel de gemoedsstemming van de volken omgezet. Men spreekt minder poëtisch, meer prozaïsch, en dit heeft ook het kunstlied zijn invloed doen inboeten. Als kunstproduct heeft het lied zelfs hooger rang ingenomen dan weleer, maar als factor in het maatschappelijk leven daalde het in beteekenis.

Daarentegen wist het *woord* zich een nieuwe toekomst te verzekeren, door het vlugschrift, het pamflet en het boek. Men zong niet meer een lied na, maar ging *lezen*. Dit gaf aan de *letterkunde*

de mogelijkheid, om op breede schaal haar vleugelen te ontplooien in allerlei verzinning, waarin het maatschappelijk leven zich uitsprak zooals het doorleefd werd, of als ideaal voor oogen zweefde. Doch ook hier kon de afgleiding in het onheilige niet uitblijven. De eerst hoogstaande en veredelende letterkunde streefde steeds meer naar het realisme, verviel dan ook al spoedig in het grijpen naar het zondige en onreine leven, en nu reeds zijn we zoover, dat een boek, om opgang te maken, vooral de slechte, zondige zijde van het menschelijk leven naar den voorgrond moet trekken, bij voorkeur de zonde van het geslachtsleven moet onderstellen, een zwakker of sterker pornographisch karakter moet dragen, om wat anders schuilen bleef voor een ieder in levend beeld te doen zien, liefst met een afbeelding en dusgenaamde illustratie er bij. Niet alsof de *letterkunde* reeds geheel hierin verzonk; gelukkig weet zich ook nu nog een nobeler, zelfs een beslist Christelijke letterkunde te handhaven; maar ontkend kan niet, dat de smaak in het maatschappelijk leven reeds veelszins bedorven is, zoodat een uitgever veel beter kans ziet, om een vuil boek, dan om een nobel product van onze letterkunde aan den man te brengen. Maar hetzij dan in kwaden, 't zij in goeden zin genomen, de *letterkunde* oefent op de verwording van het maatschappelijk leven een steeds scherper geteekenden invloed, en het is niet 't minst door de *letterkunde*, dat thans het woord onder de schare uitgaat, om haar gemoedsleven te steunen.

Naast de *letterkunde* staat ook de ongemeen groote litteratuur over alle vakken van kunst, wetenschap en practisch belang. In die rijke litteratuur ligt het denken der menschheid voor een ieder bloot. Er gaat bijna niets meer in hoofd of hart of in het leven om, of het is gephotografeerd in boekdeelen. Bijna kan men zich uit het leven terugtrekken en zich in zijn bibliotheek opsluiten, zonder iets van de actualiteit van het leven te verliezen.

Maar bovenal werd *het woord* tot een alles overheerschende maatschappelijke macht in de periodieke litteratuur van dagbladpers en maandschrift. Vooral de invloed der gewone dagbladpers is toon-

gevend geworden, en ge kunt ze bij duizenden en duizenden vinden die zoo goed als nooit iets anders lezen dan hun courant. Voor elken dag krijgt men zijn bete broods. Over alles vindt men mededeeling van feiten en een oordeel over die feiten. Men raakt in heel de wereld thuis, is van alles op de hoogte, weet over alles mee te spreken, en heeft over alles een opinie, die men dan uit zijn dagblad heeft overgenomen. Nu heeft die Pers dit eigenaardige, dat men anders voor alle vakken wordt opgeleid, maar bij de Pers zich kan aanmelden zonder eenig diploma. Vooral vlugschrijvers zijn in de Pers aan het woord, die dan nog meestal, doordat ze niet met hun naam uitkomen, schrijven kunnen wat ze willen, gedekt als ze zijn door het schild der anonymiteit. Die Pers nu is opgekomen toen het Liberalisme op elk terrein den toon aangaf, en vandaar dat de invloed van de Pers in schier alle landen, Engeland alleen uitgezonderd, bijna geheel op één hand was, en hierdoor in het maatschappelijk leven, dat we *de wereld* noemen, toongevend voor de denkwijze, de levenswijze en de wijze van saamleven werd. Ook dit betert en verandert wel, maar het heeft toch lang geduurd eer ook een Christelijke Pers van eenige beduidenis zich naast de Liberale Pers een plaats wist te veroveren; en doordien de Pers in zoo groote mate afhangt van de gunst van den handel en het notariaat, staan ook nu nog de krachten van beide zijden in zeer ongelijke evenredigheid tegenover elkander. En wat het opmerkelijkst is, veel vrome, vermogende Christenen, die waarlijk hun Koning liefhebben, zien nog maar altoos niet in, hoe het een stelrige eisch van het Koningschap van Christus over de Maatschappij is, dat, nu eenmaal de dagbladpers een der machtigste instrumenten geworden is om het maatschappelijk denken te beheerschen, dit Koningschap van Christus schade moet lijden, zoolang ook op dit gebied de wapens niet gelijk zijn, en de Christelijke Pers niet even welgewapend kan optreden, als de Liberale Pers dit sinds meer dan een eeuw deed.

XII.

Het Geld.

> Niemand kan twee heeren dienen; want òf hij zal den eenen haten en den anderen liefhebben, òf hij zal den eenen aanhangen en den anderen verachten. Gij kunt niet God dienen en den Mammon.
>
> MATTH. 6 : 24.

ALS tweede kracht, die het maatschappelijk leven doet opbloeien en saambindt, wezen we op *het Geld*. Ook het Geld toch, al is het na verloop van tijd onder Staatshoogheid gekomen, is in merg en been een *maatschappelijke* kracht. Gelijk ons toch later zal blijken, moet bij de bemoeiing van den Staat steeds wèl onderscheiden tusschen datgene wat rechtstreeks uit de Overheidsgedachte voortvloeit en tusschen die geheel andere bezigheid, waarbij de Staat zich tot het regelen van maatschappelijke aangelegenheden gehouden ziet. Als de Overheid recht spreekt of oorlog voert, doet ze dit krachtens de autoriteit die op haar als zoodanig rust. Richt ze daarentegen middelen in tot blussching van brand, tot inperking van besmettelijke krankheid, tot te keer gaan van te hooge broodprijzen enz., dan begeeft ze zich op het terrein der Maatschappij, is niet meer op eigen erf, en verleent haar steun om de Maatschappij in stand te houden, evenals ze door haar wetgeving op 't huwelijk en het erfrecht het hare bijdraagt tot de instandhouding van het Gezin. En ditzelfde geldt nu ook hier. De behoefte aan geld als ruilmiddel en de invoering ervan komt uit het maatschappelijk leven op. Het geld deed als ruilmiddel lange eeuwen dienst zonder eenige Overheidsinmenging, en het is eerst later, dat de Overheid, om misbruik te keeren en spoed te bevorderen, den muntslag bij het geld in practijk bracht. Vermoedelijk reeds lang vóór den Zondvloed kende men het ruil-

middel als onmisbaar, om handel op eenigszins beteekenende schaal te drijven. Of staat er niet, ze namen ten huwelijk en werden ten huwelijk gegeven, ze aten en dronken, ze *kochten en ze verkochten* tot op den dag dat de zondvloed kwam (Luk. 17: 25b). Maar zij 't al dat het geldgebruik reeds vóór den Zondvloed bestond, eerst in de 7e eeuw vóór Christus is in enkele steden van Klein-Azië het munten van geld door de Overheid begonnen. In het oude Rome zijn de eerste goud- en zilverstukken pas in 268 vóór Christus gemunt. De Phoeniciers uit Tyrus en Sidon, die lange eeuwen den handel in de oude wereldzee beheerschten, bleven, ook toen het gemunt geld reeds was ingevoerd, zichzelf op andere wijze behelpen. En zelfs nu nog wordt in China op lang niet zoo kleine schaal geld zonder muntslag verrekend. Geld *wegen* in plaats van *tellen* is nog bij tal van gelegenheden in zwang. En wie het wezen van het Geld verstaan wil, moet allereerst met het feit rekenen, dat *geld* oorspronkelijk geen stuk goud, zilver of koper was, maar een in een land veelvuldig voorkomend *product*.

Zoo was het bij herdersvolken zeer gewoon, om als geld een *schaap* te gebruiken. Men kocht of verkocht iets voor zoo en zooveel schapen, en betaalde met schapen. Het bekende Latijnsche woord *pecunia* voor geld komt dan ook vermoedelijk van *pecus*, een kudde. Waar jacht op wild volksbedrijf was, betaalde men, er betaalt men soms nog, met zóó en zooveel kostbare huiden, die voor de verschillende dieren een vasten prijs vertegenwoordigden. Toen Amerika ontdekt werd, vond men dat in Mexico betaald werd met Cacaoboonen. In het hoogland van Azië betaalde men met koekjes van saamgeperste thee, en op de Indische kust werd vaak met schelpen betaald. Eerst later kwam het gebruik op van staafjes goud of zilver, of ook van stukjes tin of koper; ook wel maakte men gouden of zilveren ringen van een bepaald gewicht, die zich aan een stokje of koord gemakkelijk lieten saamrijgen. Bij groote verzendingen van waarde geeft een machtige Bank zelfs nu nog aan staven de voorkeur. Eerst het bedrog dat opkwam, noodzaakte later

op veiligheidsmaatregelen bedacht te zijn, om misleiding in het gewicht en de fijnheid van het metaal te voorkomen. Op zichzelf daarentegen was de muntslag allerminst noodzakelijk. Hadden de kooplieden met elkaar afgesproken wat als ruilmiddel gelden zou, en dit ruilmiddel stipt eerlijk in gebruik gebracht, er zou geen behoefte aan Overheidsbemoeiing zijn opgekomen, en de Maatschappij zou zich zelve hebben gered. Maar ook hier sloop de zonde in, en het is die zonde van misleiding en bedrog, die de Overheid tot krachtdadig optreden gedwongen heeft. Als wij van *geld* spreken, denken we vanzelf aan gouden of zilveren specie, of ook aan papier dat er de waarde van vertegenwoordigt, maar oorspronkelijk ligt dit in het woord *geld* in het minst niet in. Geld beteekent niets dan de *waarde*, en het middel waarmee men die waarde betalen kan. *Geld* is oorspronkelijk bijna hetzelfde als wat wij den *prijs* van eenige zaak noemen. In het werkwoord *gelden* komt dit nog duidelijk genoeg uit. Wat men ter bepaling of ter verrekening van *waarden* alleen noodig had, was *één bepaald soort van dingen*, waarmee men de waarde van alle overige dingen vergeleek. Bij zaken van ondergeschikte beteekenis was dit aanvankelijk niet noodig. Voor gewone huiselijke dingen voorzag ieder in zijn behoefte door eigen teelt of aankweeking, en voor zooveel noodig ruilde men deze van gezin tot gezin in kleine hoeveelheden uit. Zooveel kaas tegen zooveel tarwe. Zooveel dadels tegen zooveel bananen, enz. Maar als men een tent, een paard, een rund moest koopen, of een fijnbewerkt wapen, of een kostbaar sieraad, dan moest er een algemeene waardemeter wezen, en daartoe leende zich bij herders-volken het schaap zeer goed. Een tent tien schapen, een paard twintig schapen, een parelsnoer vijftig schapen; en wijl men schapen in massa had, gaf men dan zijn tien, twintig, vijftig schapen in ruil, en zoo werd almeer de waarde van alle dingen naar de waarde van 't schaap bepaald. Een *schaap* was toen *geld*.

Maar natuurlijk kon dit niet voor andere volken gelden, die niet in massa schapen teelden, want als geld kan alleen iets dienst doen, dat ieder onder zijn bereik heeft. Vandaar dat men toen al spoedig aan het goud en het zilver voorkeur gaf, omdat het zoo klein in omvang was, omdat het zoo weinig sleet, en omdat het door zijn tint en klank licht als echt herkenbaar was. En eerst toen men op dit standpunt was aangekomen, vond ook de kleine munt in tin of koper ingang, en werd alle geld een metaal. Dit nu bevorderde den handel ongemeen. Het maakte elken ruil zooveel gemakkelijker. Gaarne gaf men alles voor goud- of zilvergeld, omdat men voor dit goud en zilver alles zelf in kon koopen wat men van noode had. Bij verkoop of aankoop van allerlei dingen op eenmaal gaf het een gemakkelijke verrekening. Nooit zat men verlegen. Er was nooit meer sprake van eieren tegen hennip, of kaas tegen wol uit te ruilen. Men *verkocht* voor het nieuwe geld, en *kocht* zelf wat men van noode had voor dit ontvangen nieuwe geld in. Wat vroeger voor geld dienst deed, had geen duurzaamheid en vereischte zorg. Zoo men iets verkocht voor honderd schapen, dan moest men die schapen weiden, en straks stierven ervan. Goud of zilver daarentegen had geen verzorging, alleen bewaring van noode, en bleef zijn waarde behouden tot in lengte van dagen. Dit maakte allengs het bijeenzamelen van grooter bezit mogelijk. Wie vroeger kapitaal wilde beleggen, moest dit doen in parelen, in diamanten, in sieraden, in kostelijke zalven, gelijk de vorsten in Indië nog langen tijd er zulke schatkamers op na hielden. Maar dit kapitaal bleef renteloos, en kon het bezit niet doen aanwassen. Toen daarentegen het goud en het zilver voor geld gold, was het mogelijk groote schatten daarvan bijeen te brengen, en ze door uitzetting vrucht te doen dragen. Eerst daardoor werden ondernemingen op groote schaal mogelijk. Eerst zoo konden groote stichtingen worden aangelegd. Kortom, eerst hierdoor werd een uitbreiding van het maatschappelijk leven in grootere evenredigheden denkbaar.

Ook bespoedigde het goud- en zilvergeld de afdoening van zaken.

Zoolang men nog het éene goed tegen het andere uitruilde, kostte het op die manier soms uren, eer men iemand gevonden had, die juist noodig had wat de een aanbood, en daarvoor in ruil kon geven, wat de verkooper zelf noodig had. Maar toen eenmaal dit algemeene ruilmiddel ingang had gevonden, kon men dan ook verkoopen tegen zóo en zooveel munt, zeker als men was, zelf voor die munt bij een ander te kunnen inkoopen wat men zelf mee naar huis wilde nemen. Zoo kon een ieder ter markt opgaan, zoo kon een ieder in den winkel terstond terecht komen, zoo kon elk koopman in korten tijd zijn zaken afdoen. Eerst gaf dit dan nog het oponthoud van het keuren van het goud of zilver, of 't wel echt was, en van de staafjes, of ze wel de juiste lengte en breedte of het juiste gewicht hadden; maar toen de aanmunting van Staatswege ook deze bezwaren ophief, werd het goud- en zilvergeld het groote, almeer welkome middel, om aan de wederzijdsche behoeften van den één en den ander in de Maatschappij op staanden voet te voldoen. Met het aldus aangemunte geld in beurs of zak was men overal heer en meester van zijn aankoopen, kon spaarzaamheid en zuinigheid haar intocht doen, kon men door over te leggen zijn bezit vergrooten, en zoo eerst is in de Maatschappij die vrije, commercieele beweging opgekomen, die een ieder bevredigde, en de gezamenlijke kracht in de Maatschappij sterkte en vergrootte. Doch juist hierdoor werd dan ook het geld een der meest hechte krachten, die den maatschappelijken kring in hetzelfde land saambond. Men voelde dit, zoodra men de grenzen overtrok. In eigen kring, waar dezelfde muntslag gold, was men aanstonds gereed. In het buitenland daarentegen, waar die munt niet gold, stond men aanstonds verlegen. Eén munt gaf één nauw aaneengesloten maatschappelijken kring. De munt van een ander land daarentegen scheidde. Ook dit ongemak is men later te boven gekomen, door de waarde van de munt van het éene land nauwkeurig tegen die van het andere land af te wegen. Later is het papieren geld, dat waarde vertegenwoordigde op garantie van het goud, dat in de bank lag, dezen geld-

handel nog komen vergemakkelijken. Maar toch heeft in den wisselhandel de Maatschappij weer zelve haar oorspronkelijke taak op zich genomen. Wie op wissel geeft of een wissel accepteert als betaalmiddel, rekent wel naar de marktwaarde, maar doet het als koopman met koopman op eigen manier af. De verdere ontwikkeling van dezen geldhandel in schuldbrieven, aandeelen enz., kan hier buiten bespreking blijven, wijl dit alles van algemeen gebruik en van algemeene bekendheid is. Genoeg zoo maar blijkt, hoe de ruil van waar tegen waar door ruil tegen munt of geldswaardig papier *moest* vervangen worden, zou de handel zijn vleugelen kunnen uitslaan, en de Maatschappij uit haar eersten kinderlijken staat zich tot hooger ontwikkeling opheffen.

Deze machtige ontwikkeling nu was op zichzelf niet uit den Booze, maar geheel naar Gods bestel, niet ten vloek bedoeld, maar ten zegen. Ze kwam natuurlijk en vanzelf op uit de wijze, waarop God de menschen onderling en met de producten van de natuur in verband had gebracht, en het goud en het zilver, dat deze ontwikkeling mogelijk maakte, was Zijn schepping. Hij was het, die ter beschikking van den mensch metalen van edeler waarde stelde, die er in elk opzicht zich toe leenden, om aldus bij den ruil in gebruik te worden genomen. Alleen maar, ook op deze ontwikkeling van het maatschappelijk leven greep de zonde in. Het goud- en zilvergeld vertoonde een mysterieuze almachtigheid. Het goud scheen al spoedig een god te zijn. Het glansde en bekoorde als metaal, en voor goud kon men alles hebben wat het hart begeerde. Wie het miste, stond in toenemende machteloosheid; wie het bezat, bezat een groote wereldkracht, werd een geheel onafhankelijk man, kon schier alles aan zich onderwerpen, en in breeden kring heerschen. Voor goud was alles te koop. Wie goud bezat, had geheel de wereld ter zijner beschikking staan. Alles zwichtte er voor, alles boog er voor. Tot zelfs de mensch was voor goud veil. Slaven kreeg men voor goud

te over, en zoo de manneneer als de vrouwelijke schaamte bleek al spoedig voor den glans van het goud te bezwijken. Aldus kwam *Mammon* op. De goden waren machtig, maar ook in het goud zat zekere almachtigheid. Wie diep in het goud zat, voelde zich al spoedig als een halve god. Hij had niets meer te vragen, niets meer te duchten. Met elke honderd talenten zilvers, die hij meer oplegde, klom zijn macht en mogendheid. Alles stond ter zijner beschikking. Voor niets behoefde hij terug te deinzen. Zoolang zijn goud hem niet ontstolen werd, bleef bij hem macht en geluk.

Dit bracht vanzelf mede, dat menig man van energie al spoedig geen machtiger aandrift kende dan dit goud aan zich te trekken, op te hoopen, en in grooten schat zich ten eigendom te maken. Daarop werd hart en zinnen gezet. In het nastreven van dit doel ging men al meer op. En daar er nu twee wegen waren om 't geld machtig te worden, de eerlijke weg, en de weg van oneerlijkheid en bedrog, kwam al spoedig de verleiding en drang op, om ook dien oneerlijken weg niet te schuwen. En daartegenover verhief zich toen de geest van roof en diefstal, die zelfs het leven van den reiziger en van den stillen bewoner niet spaarde, indien men hem zijn geld en goud maar af handig kon maken. De geldzucht werd hartstocht, bij den één om het te hebben en er van te genieten, en bij den ander om het geld als geld te bezitten, ten einde als echte gierigaard zich in het bezit van dat geld gelukzalig te gevoelen.

Hierdoor nu bracht het geld in ons maatschappelijk leven de viervoudige boosheid, *ten eerste* dat het van God aftrekt, en de almachtigheid niet bij God, maar bij Mammon deed zoeken; iets wat er bovendien toe leidde, om de ideëele neiging in het maatschappelijk leven voor een materialistischen trek te doen wijken. *Ten tweede* kweekt de magnetische aantrekking van het geld oneerlijkheid, en daarnaast roof, diefstal, moord. *In de derde plaats* roept het de ellendige figuur van den gierigaard in het leven, die bij zijn geldkist sterft zonder ooit met zijn geld zich zelven of anderen wel te hebben gedaan. *En ten vierde* voerde het geld licht bij den

man of de vrouw van tegenovergesteld karakter tot een weelde en verkwistinh, die karakter en persoon in zingenot deed ondergaan. Dit alles nu lag niet aan het geld als zoodanig. Ook het geld is een gave God aan de Maatschappij als middel tot haar hoogere en rijkere ontwikkeling. Neen het kwaad kwam ook hier uitsluitend en eeniglijk op uit het zondig menschenhart. In dit menschenhart woelde de zucht, om door het bezit van het geld zelf almachtig als een god te worden. Uit dit menschenhart kwam de passie der oneerlijkheid en schaamteloosheid op, om het geld meester te worden. Dit zondig menschenhart inspireerde tot roof en diefstal, en als 't niet anders kon, tot moord. Uit dit hart kwam de vrek, en uit ditzelfde menschenhart de roekelooze verkwister, die met zijn geld een zedelijken zelfmoord aan zich en zijn gezin beging. Mammon is een figuur der verbeelding, die door satan ons moge zijn voorgespiegeld, maar die toch zijn wezentrekken één voor één uit de inblazing van ons zondig hart nam. Er kwam door het geldverkeer een Verzoeking op, die wel de sterkste verzoeking was die den mensch alle eeuwen door belaagd heeft. Tegen die Verzoeking was de mensch niet bestand. Het „leid ons niet in verzoeking, maar verlos ons van den Booze!" verstierf al meer op de lippen. „Wat kwaad steekt er in, dat men zwoegde om zijn bezit te vergrooten?" was de zelfverontschuldiging, die alle aanklacht van de conscientie terugwees. En zoo is het geld, dat ten zegen aan de Maatschappij geschonken was, in een vloek verkeerd, en heeft meer dan iets anders tot vergiftiging van het maatschappelijk leven bijgedragen.

Te scheller steekt deze jammerlijke uitwerking van het geld op ons maatschappelijk leven af, zoo we anderzijds rekenen met den zegen dien het ons aanbracht. Die zegen toont zich in het stille, gewone leven van den burger, wiens handel en verkeer er zoo ongelooflijk door verrijkt en vergemakkelijkt is. Maar die zegen toont zich niet

minder op het breede veld van weldadigheid, waarop men zonder het geld alleen door verstrekking van natuurproducten werkzaam kon zijn, maar dank zij het geld op allerlei manier voor de nooden van de behoeftige en de lijdende menschheid zorg kan dragen. Al onze stichtingen en vereenigingen voor armen en behoeftigen, voor weezen en weduwen, voor ouden van dagen, voor blinden, voor krankzinnigen, voor zieken, voor hulpeloozen van allerlei aard, zijn eerst door de invoering van het geld mogelijk geworden. Dat geld toch bracht de kapitalen saam, waaruit de stichting opkwam, en voedt nog steeds door giften en contributiën elke onderneming van philantropischen aard. Zelfs voor de Kerk van Christus is het geld ten zegen geworden. Haar kerkgebouwen, die heel het Christelijk Europa en Amerika als bedekken, zijn alle door het geld verrezen. De dienaren der Kerk zijn eerst door het geld vrijer en onafhankelijker in hun bestaan geworden. De missiën, die naar Azië en Afrika uitgaan, zijn zonder geld in den vorm, waarin ze kunnen werken, niet wel denkbaar. De collecten voor de armen houden de Diaconieën in stand. De leerscholen voor hooger onderricht, die de Kerk voor haar leeraren niet missen kan, kunnen zonder geld niet bestaan. En ook de vrije school, die het leven der Kerk bij de jeugd steunen moet, kan opkomen noch bloeien tenzij er geld geofferd worde. De tweeheid van strekking, die bij elke kracht, die in de Maatschappij werkt, voor den dag kwam, ontwaren we dus ook hier. Ook het geld is op zichzelf neutraal. Het kan ten goede, het kan ten kwade gekeerd worden, en welke dier twee wegen het kiest, hangt eeniglijk af van de gesteldheid van ons menschelijk hart. Wie voor Mammon knielt, gebruikt het ten verderve; wie voor Christus als zijn Koning de knie buigt, weet het zóó aan te wenden, dat het den glans van Christus' Koningschap verhoogt.

Dit nu hangt er maar aan, wien men in zijn hart als zijn Koning en Heere dient. Slooft en slaaft men om groot in de wereld te zijn, dan is, of men wil of niet, Mammon onze Gebieder en Heer, naar wien we ons voegen en wiens eere we hoog houden. Hebt ge

daarentegen in het diepst van uw hart God Almachtig tot uw Heere en Gebieder gekozen, en eert ge deswege vóór alle dingen in uw ziel het Koningschap van Christus, dan weet en belijdt ge, dat niets van wat ge hebt, het uwe is, dat het alles aan uw Koning toebehoort, en dat ge den Heere verantwoordelijk zijt voor het gebruik dat ge van uw geld gemaakt hebt. Dan is de wezenlijke eigenaar van uw goed en geld niet uw *ik*, maar uw *Koning*, en zijt gij slechts de rentmeester, die het in zijn naam en tot zijn eer te besteden hebt. In den dag des oordeels zult ge rekenschap geven van elk woord dat over uw lippen kwam, maar ook van elken penning dien ge uit uw beurs hebt genomen. De scheidslijn gaat hier scherp langs de grens, die de heerschappij van Mammon van het Koningschap van Christus afscheidt. Eigenlijk bedoelen u zelven te verrijken, en zelf door uw geld machtig en onafhankelijk te worden, en dan daarbenevens uw aalmoezen voor Christus' zaak uitreiken, is een halfslachtig bestaan, dat geestelijk geen positie geeft. Ge dobbert dan bestendig tusschen uw *ik* en uw *Koning*, en gelijk het dan gemeenlijk gaat, staat uw *ik* in den glans van uw goud, en uw Koning in de donkere schaduw. Iets waarmeê natuurlijk niet gezegd is, dat ge uw geld ook niet moogt aanwenden voor het leven en de behoeften van u zelf en uw gezin, een ieder naar den stand, waarin God hem geplaatst heeft. Dit is zelfs Gods wil. Wie zijn eigen gezin zou verwaarloozen, ware ook in dit opzicht erger dan een ongeloovige. Maar het geld is nu eenmaal in deze wereld, na *het woord*, de grootste macht. De macht die het verst reikt, en het meest de begeerlijkheid opwekt. Alles hangt er daarom voor u zelf en voor uw Koning maar aan, hoe die macht wordt aangewend. En waar het nu vast staat, dat de geest der wereld die macht naar Mammon keert, is het een onafwijsbare eisch, aan elk discipel van den Christus gesteld, dat hij juist zijn geld en goed *tegen* Mammon keere, en er de kracht van aan het Koningschap van Christus, zoo in zijn gezin als daarbuiten, ten goede doe komen. Wie van zijn geld zich zelven zegent, en Christus' Kerk verarmen

laat, toont nog altoos *twee heeren* te willen dienen, iets wat geen enkel menschelijk hart kan. Christus zelf is hier onze getuige.

XIII.

Het Spel.

> Doch waarbij zal ik dit geslacht vergelijken? Het is gelijk aan de kinderkens, die op de markten zitten, en hunnen gezellen toeroepen,
>
> En zeggen: Wij hebben u op de fluit gespeeld, en gij hebt niet gedanst; wij hebben u klaagliederen gezongen, en gij hebt niet geweend.
>
> MATTH. 11 : 16 en 17.

AAN lagere orde, maar niettemin eveneens van beteekenis voor de saambinding en ontplooiing van het Maatschappelijk leven is *het Spel*. We nemen het spel hier in zijn meest uitgebreiden zin, zoodat er ook het bespelen van muziekinstrumenten en het zangspel onder valt. De kunst in hoogeren zin blijft er buiten; die komt later afzonderlijk ter sprake; maar inzooverre ook de toonkunst, reeds blijkens het spraakgebruik, zich tot spel leent, en ons het spelen en bespelen geeft, moet ze hier onder het algemeen begrip van *spel* worden opgenomen.

Het spel nu is een ongedwongen uiting van onze menschelijke natuur, en op zich zelf ligt in het spel zoo weinig iets verkeerds, dat zelfs van de Eeuwige Wijsheid, die in den Tweeden Persoon der H. Drieëenheid verpersoonlijkt is, in Spr. 8 : 30—31 gezegd wordt, dat hij „te allen tijd voor Gods aangezicht *spelende* was, en *spelende* in de wereld zijns aardrijks, zoodat zijn *vermakingen* waren met de menschenkinderen." De neiging tot het spel is alzoo niet iets, dat strijdt met ons geschapen zijn naar den Beelde Gods

en naar Zijn gelijkenis, maar dat er veeleer uit voortvloeit. Bij het kind ziet ge die neiging om te spelen en dien trek naar het spel dan ook van zelf opkomen. Ge moogt aan het kinderspel leiding kunnen geven en het kunnen verrijken, maar te leeren behoeft ge het *spelen* aan het kind niet. Een frisch en gezond kind speelt van zelf, en een miserig en dreinerig kind, waarin geen natuurlijke trek werkt, leert ge 't spelen toch nooit. Ge kunt 't kind wel speelgoed geven, maar noodzakelijk is dit niet, en al te veelsoortig en te zeer afgewerkt speelgoed onderdrukt veeleer den lust in het spel bij het kind, dan dat het dien aanmoedigt. Met iets wat 't vanzelf bedacht, gevonden of gemaakt heeft, speelt het kind veel liever dan met uw prachtige speeldoozen. En ook dit ligt in den aard der zaak. Het spel toch is in zijn wezen niet anders dan een bezig zijn met het l chaam, of een bezig-zijn met den geest in volkomen onafhankelijkheid, geheel naar eigen inval, aandrift of inspiratie. Achter ons gewone doen zit het heilig *moeten*, sterke drang en dwang van taak en roeping; het is alles plichtmatig, onvrij en noodzakelijk; hetzij dan dat die dwang en noodzaak komt van anderen die ze ons opleggen, of wel dat de ernst van ons eigen bedoelen er ons zelf toe verplicht. Tegen dit gedwongene nu van het *moeten* staat het spel als *vrije actie* over. Wie moet, is bij dit moeten gebonden aan allerlei regelen, allerlei voorschriften, en allerlei hinderpalen staan hem in den weg. A s hij in heel iets anders lust zou hebben, moet hij dit hem lieve laten, en zich beijveren in wat hem niet aantrekt. Tusschen plicht en neiging gaapt gedurig een klove, die slechts hooger ernst overbrugt. Vandaar de prikkels, die gedurig werken moeten om iemand aan zijn plicht en taak te binden, en de straffe hand, die soms moet aangelegd om hem te houden bij wat hij liever glippen liet.

Doch nu komt het *spel* om 't kind, om den mensch uit die onvrije in een vrije wereld over plaatsen. Als de taak af is, kan men tweeërlei doen; òf genot zoeken in het *niets* doen, òf zich vermaken in het *anders* doen. Het eerste kweekt den luiaard, het tweede het frissche karakter. En dat *anders* doen is nu vanzelf *spelen*, waarin

't spel dan ook besta. Men heeft dan een behoefte, om als de taak af is, toch bezig te zijn, maar wil nu bezig zijn op eigen manier; niet met een bepaald doel; aan niets en niemand gebonden; geheel den teugel vierend aan zijn zin en lust; niet aan de koude werkelijkheid, maar aan de rijke verbeelding zich aansluitend; en in die wereld der verbeelding naar hartelust te werk gaande. In het spel maakt men van alles wat men wil. Men geeft onder kinderen elkaar andere namen. De een is papa, de tweede mama, de derde is tante, de vierde is de bode, de hond is de wolf, en zoo krijgt alles, mensch, dier of ding, een naam of beteekenis uit de pure fantasie. Men speelt dat men in den Haag is, terwijl men zeer goed weet dat men op Urk zit. Een moet zich ziek houden, die zeer goed weet, dat hij perfect gezond is. Al dat spelen van kinderen onder elkander is pure verzinning, waarmeê men speelt en toovert gelijk men goed vindt; maar bijna altijd spelen de kinderen dat ze groote menschen zijn, en plaatsen zich op die manier in een eigen, verzonnen leven. Een ander maal zal dat spel zich niet op de fantasie richten, maar op betoon van kracht, wie het hardst loopen, wie het hoogst springen, wie 't langst hinken kan. Weer een andermaal zal men exercitie van vindingrijkheid en geheugen en nadenken houden, door raadsels op te geven. Dan weer zal 't een spel op goed geluk zijn, als men met den blinddoek voor oogen de personen zoeken moet. Kortom, op allerlei manier zoekt 't kind voor hand, hoofd of hart een bezig zijn in volle vrijheid, vrij vooral van plicht en taak.

Nu doet zich reeds bij het spelen van onze kinderen het verschijnsel voor, dat ze medespelers buitenshuis zoeken. Ook de kinderen van eenzelfde gezin spelen wel met elkander, vooral in de prilste jeugd, maar als de kinderen even opgroeien, geeft toch het saamgaan met andere kinderen aan hun spel eerst den waren fleur. Er worden kinderen van buitenaf gevraagd om met hen te spelen,

of ze worden zelve gevraagd om bij anderen te komen spelen; of ook ze gaan met andere kinderen de straat op of de wei in. Dit ligt nu ten deele zeker daaraan, dat een kind niet dan hoogst zeldzaam een kind, dat even oud is, in eigen gezin vindt; dat meisjes eerst meisjes, en jongens aanvankelijk jongens zoeken, en dat dit in eigen gezin niet altijd lukt. Later slaat dit weer om en doet zich het omgekeerde bezwaar thuis voor. Ook komt het voor, dat een kind wel buitenaf, maar niet in eigen huis een kind van zijn soort, neiging, aard en inborst vindt. Reeds op zichzelf trekt ook de variatie aan. Een kind van de buren brengt leven, een ander element in den kring. Maar hoofdoorzaak van deze neiging om 't vreemde kind te zoeken, is en blijft toch de saamhoorigheid van mensch en mensch, en aller inzijn in het organisme der ééne menschheid. Het is de gemeenschapstrek, die in onze kinderen vooral bij het spel uitkomt; en reeds hieraan ziet men, hoe ook het spel behoort onder die verreikende factoren van ons menschelijk leven, die ons het gezin uit en in de maatschappij brengen. Spel vereenigt. Alleen gaat 't spelen niet. En het brengt op voet van gemakkelijker omgang saam en bijeen, wat anders stijf langs elkaar heen leeft. Vandaar dat het spel welterdege mee rekent als maatschappelijk saambindende en maatschappelijk mensch aan mensch snoerende kracht.

Die beteekenis zou het spel natuurlijk niet bezitten, indien het tot onze kinderwereld beperkt bleef, maar juist dit is niet het geval, en moet het niet zijn. Als de ouderdom en de grijsheid daar is, en stramheid der spieren de vrije beweging bemoeilijkt, moge voor vele spelen de lust er uitgaan, toch stelt zelfs de oude van dagen zich dan schadeloos op ander gebied door schaakspel, toonkunstspel, het zien naar spelen van voorstelling en dies meer. Doch de oude dag nu daargelaten, verzelt het spel ons menschelijk leven al zijn stadiën, ook al neemt het gedurig een ander karakter aan. Juist om de strakke inspanning, waarin men zijn dagtaak volbrengt, heeft men behoefte aan ontspanning en uitspanning, twee beeldspreukig gekozen woorden, maar die de zaak toch niet onjuist

uitdrukken. Zoolang het paard den wagen trekt, is het in het lemoen of aan den disselboom vast, zit bekneld in het tuig, draagt in den bek de stang, loopt aan den teugel en hoort de zweep achter zich. Dat is *ingespannen* zijn. Maar mag het naar de wei, dan vallen al die banden, dan gaat het uit zijn beklemming, draaft huppelend het land in of rolt zich in het malsche gras spelend om. En dat is het ontspannen of uitgespannen zijn. En zoo nu heeft ook de mensch gedurig *ontspanning* noodig, ontspanning voor den geest, ontspanning voor het lichaam. Blijft die uit, dan lijdt de stemming. Het eentonige van het alledaagsche leven stemt somber, dooft den moed, wekt verveling. De vele verdrietelijkheden en moeilijkheden van het leven maken onze gal te zeer werkzaam. Vooral personen van melancholieken aanleg kunnen op die manier geheel in hypochondrie vervallen. En juist de ontspanning die het spel geeft, is het natuurlijke en vanzelf geboden middel, om deze wolk der somberheden te doen afdrijven. Maar ook omgekeerd, als hooge vreugde het hart vervult, en de feeststemming zich van ons meester maakt, sprak altoos de behoefte, om deze vreugde ook in het spel te uiten, tot zelfs in het heilige toe. Mirjam met haar maagden speelden, zongen en dansten toen Israël de Roode Zee achter zich had, en David speelde en danste voor de Ark uit, toen deze naar Sinaï's heuvelvlak werd opgevoerd. Volksfeesten zijn dan ook ondenkbaar zonder dat er zich 't spelen op allerlei muziekinstrument en het zich vermeien in allerlei volksspelen meê verbindt. Zeker, ook feestdagen worden misbruikt en loopen soms uit op uitgieting van brooddronkenheid, maar op zichzelf is het houden van feestdagen onmisbaar voor het volkshumeur, en in het blijgeestig houden van dit volkshumeur ligt metterdaad volkskracht. Ten strijde trekt een leger moediger en bezielder op, zoo de muziek indringend en ernstig spelend vooropgaat. Men weet wat wonderen de jonge tamboers van Napoleon uitrichtten. Er moet nu en dan breking in het leven komen, ons instinctieve leven moet af en toe ons denkend en plichtsleven op zij zetten, men moet zich eens kunnen geven zooals men is, men

moet dit niet in de eenzaamheid, maar met anderen saâm kunnen doen. En bij al deze ontspanning, op wat voet ook ingericht, komt altoos het spel weer opduiken. Bij een bruiloft zelfs van lieden op reeds gevorderden leeftijd, wil men muziek, wil men voorstellingen geven, wil men allerlei gezelschapsspelen meêspelen. Men heeft dan behoefte uit zijn stijven Hollandschen plooi te komen, en spieren, zenuwen, hersenen te ontspannen, en aan de gal hare heerschappij over ons gemoedsleven te betwisten.

Ons volk komt daarbij, vergeleken bij andere volken, stellig achteraan. Onze aard is niet los, maar eer stijf, en als we uit die stijfheid uitkomen, en los worden, slaat het karakter van ons volk licht in ruwheid en ongebondenheid over. Onze volkszang is niet ontwikkeld, goed zingen kan een groep uit ons volk maar zelden, de volksdans is hier niet inheemsch, onze volksfantasie is sober aangelegd, we hebben voor de ontspanningsuren geen hoogen aanleg. De grens aan het oosten over, hoort ge in Duitschland daarentegen veel schooner zang, veel rijker toonkunstspel, en beweegt zich alles in beteren sier. En komt ge in Italië of Spanje, of ook maar in Frankrijk, dan ziet ge terstond, dat de aanleg voor een goed volksfeest in het zuiden en westen veel geschikter is dan bij ons. Zelfs in België valt dit reeds op te merken. Toch is daarom het spel van allerlei aard ook bij ons steeds vrij sterk ontwikkeld geweest. Het kolven, het kegelen, het schieten naar de gaai, het ringsteken en ringrijden was hier van oudsher inheemsch. Het schaatsenrijden was steeds een echt Hollandsch vermaak. Als het ijs zich even vlijde, vlamden in Friesland de oogen van jong en oud reeds op. Zelfs kan men zeggen, dat eer met name in Engeland de lichaamsspelen zich zoo krachtig ontwikkelden, deze soort spelen in ons land, in onzen bloeitijd, terdege hebben gebloeid. Nu verval hun deel is, nu bootsten we de Engelsche spelen na. Of dit voor onzen volksaard winst of verlies beteekent, zij nu daargelaten. We wijzen er

slechts op, dat het volksspel ook hier te lande in onze Calvinistische bloeiperiode een zeer hooge beteekenis heeft gehad, en dat alleen het pseudo-Calvinisme aan alle spelen zijn haat zwoer. Wat hiertoe aanleiding gaf, komt zoostraks ter sprake, thans zij er slechts op gewezen, dat de drang naar spel en ontspanning ook hier wel waarlijk gevoeld is, en zich op allerlei doeltreffende wijze heeft geuit. Men zocht het spel voor vrije lichaamsbeweging, men zocht het spel voor vrije geestesoefening, men zocht het spel ter bevrediging van zijn fantasie. Zelfs zoo ontvankelijk was ons volk voor poëzie, dat Cats als dichter een plaats in ons volksleven wist te veroveren, zooals dit aan bijna niet één dichter, bij wat volk ook, gelukt is. De vatbaarheid voor poëtisch genot, zij 't ook op lage schaal, zat er bij ons volk nog in. Schommel en wip, stuivertje verwisselen en hardloopen, biljartspel enz. sterken de lichaamsbewegingen. Raadsels raden, dammen, schaken en wat niet al oefenen de geestelijke faculteiten. Zelfs speelde men in het klein komedie om de fantasie te bevredigen. Op alle terrein zocht en vond men ontspanning met vrije inspanning gepaard. Dat hield ons lichaam toen blijmoedig, onzen geest frisch, en het zijn niet de slechtste dagen uit ons nationale leven geweest, toen dit breken van den ernst van het leven door het spel, wel te verstaan door een *onschúldig* spelen, nog vaderlandsche gewoonte was.

Maar natuurlijk, ook hier kwam de zonde zich in mengen, en bedierf het spel almeer op elk terrein. Drieërlei werkte hiertoe mede: het geld onzedelijk bedoelen, en de zucht om van de Fortuin instee van God Almachtig zijn heil te verwachten. Het om geld spelen drong bij alles in. Bij het biljartspel, bij het kaatsspel, bij het damspel, soms zelfs bij het anders zoo edele schaakspel. Als er geen geld als inzet was, deed men zijn best niet. Ook vroeger had men dat wel gevoeld, maar loofde toen prijzen uit, iets wat altoos veel nobeler karakter toont dan het spelen om baar geld. Vooral bij het mastklimmen droegen die prijzen in alle steden een eigenaardig karakter. De prijzen hingen dan omhoog, en men moest tegen de

gezeepte mast op, om er die prijzen af te halen. Maar die idee van een prijs ging almeer teloor, en geld werd hoofdzaak. Vooral het kaartspel heeft er dat om geld spelen ingebracht. Alleen het dominospel wist er zich nog lang aan te onttrekken, tot ook dit ten slotte voor de verleiding bezweek. Vooral hieruit verklaart zich de tegenzin, dien het kaartspelen in onze kringen almeer begon in te boezemen, zoodat men zeer wel zeggen kan, dat het kaartspel bij ons thans contrabande is geworden. Het geld had ook dit, dat het 't valsche spelen bevorderde, en mee hierdoor het kaartspel gelukkig in miscrediet bracht. Op zichzelf is het kaartspel natuurlijk even onschuldig als andere spelen, deels op vernuftige vinding, deels op goed geluk drijvend, maar het misbruik bracht het onder ons, en terecht, in onbruik. Gelijke uitwerking had de zonde, zij 't ook op andere manier, door het zich mengen van het *onzedelijke* in het spel. Iets wat zich met name voordeed bij den dans en bij de komedie. Beide zijn in hun aard onschuldig, en zoolang ze bij onze kinderen in dien staat van onschuld blijven, wekken ze niemands tegenzin. Men ziet het graag dat kinderen huppelen, springen en dansen, en men vindt het aardig als ze op hun wijze komedietje spelen. Maar op later leeftijd mengen de passies zich hierin, en hierdoor ging maar al te spoedig het onschuldig karakter teloor. Bij den dans behoeft dit geen nadere aanwijzing, en ook ons tooneel zonk er geheel onder weg. Volksvertooningen liet zelfs Calvijn te Genève op de openbare markt spelen. Wat kwaads zou er ook in steken, om een historisch drama of een zedespel door levende personen te doen vertoonen. Maar allengs werd de komedie een tooneel van beroepsartiesten, en toen hier ook de vrouw zich in mengde op een wijze, die alle schaamte ten leste terzijde wierp, en schier aan elke vrouw het deugdzaam blijven onmogelijk maakte, ontaardde het tooneel zelf al spoedig in een vertooning van schaamtelooze onzedelijkheid en zonde, zoodat het niet anders dan slechten invloed van zich kon doen uitgaan. Een deugdzaam spel trok niet. Een vuil stuk bracht geld bij hoopen op. En zoo is allengs heel ons tooneel ontaard.

Maar toch, het diepst greep de zonde in het spel in, toen schier uitsluitend het hopen op kans en *op goed geluk* het spel ging beheerschen. Hoe minder de geest zich bij het spel had in te spannen, hoe meer men er op uit was, om in 't spel de Fortuin te aanbidden, en bij de Fortuin eigen fortuin te zoeken. Dit voedde de verborgen gedachte, dat er nog wel een andere macht dan God is, bij wie men zijn geluk kon beproeven, en zoo kwam voor het geldzuchtig hart de Fortuin op de plaats te staan, die alleen aan God toekomt. Vergeten werd, dat wel het lot in den schoot wordt geworpen, maar dat het beleid daarvan bij den Heere is. Maar neen, het beleid van het geldspel zou nimmer bij God, maar eeniglijk bij de Fortuin zijn, en de gunst van die Fortuin zou men zich pogen te verwerven. Dit doodde alle religie, werd afgoderij in schaamteloozen vorm, en zoo is toen het lotspel, de speelbank en de weddenschap bij wedstrijden opgekomen, die maar al te vaak in volkomen finantieele schipbreuk en zelfmoord geëindigd zijn. Later is dit roekelooze spel op de beurs overgebracht, en vond in de speculatie op de beurs haar voleinding. Het gevaar dat hierin school, is volstrekt niet terstond ingezien. Soms zelfs zijn oudtijds kerken uit lotspel gebouwd, zijn er weldadigheidsloterijen door vrome Christenen ingevoerd, en meer dan één belijdend Christen, die gruwde van het kaartspel en de speelbank uit de hoogte veroordeelde, zag er toch niets geen kwaad in, om aan de speculatie op de beurs mede te doen. Zoo weet de zonde het geestesoog te verblinden. Het zoeken van de beslissing door het lot kan geoorloofd en zelfs geboden zijn, zoo men den Heere zijn God daarmee om de beslissing kan vragen. Maar alle lotspel, dat niet in afhankelijkheid van God gespeeld wordt, dat alleen aast op de gunst van de Fortuin, is reeds daarom geoordeeld. Bij het spel, dat naar zijn oorspronkelijke bedoeling ontspannen en den geest verfrisschen moet, wordt de speler door alle lotspel veeleer in duizend angsten gekneld. Het benauwt in steê dat het ontspannen zou. Het zoekt Mammon in plaats van den Heere, en hoe meer het gelukt om het lotspel tegen

te gaan, hoe meer gevaren van het volksleven zullen worden afgewend. Vooral de Overheid moet ophouden, dit lotspelen in geld door haar eigen Staatsloterij aan te moedigen. Het heet dan wel dat ze dit doet, om aan verkeerde loterijen den pas af te snijden. Maar zonde wordt nooit door zonde gekeerd. En hoe onschuldig ook het kienen om enkele centen moge schijnen, toch voedt en kweekt het den trek bij het kind, om door het lot geld machtig te worden, en werkt daardoor altoos verkeerd.

Ontegenzeglijk heeft dit alzijdig insluipen van de zonde in het spel, voor wie vroom leven wil, het terrein van het spel zeer beperkt, ook daardoor, dat het spel op maatschappelijk gebied ons en onze kinderen zoo vaak in aanraking brengt met personen uit kringen, waar een geheel andere levensopvatting heerscht, iets wat zoo licht verleidend kan werken. Men voelt gedurig, dat men zijn kinderen niet met alle andere kinderen kan laten omgaan, en zelf voelen we, hoe de omgang met lieden van geheel anderen zin altoos slechts in zeer beperkte mate mogelijk is. De toestand is nu eenmaal zóó, dat wie van Christelijken huize is, zonder onderscheid alle spelen te mijden heeft, waarbij het geld inzet, de zedelijke standaard gezonken, en de Fortuin de beheerscheresse is geworden. En ten anderen dat wij voor ons en onze kinderen deze spelen goeddeels op eigen terrein hebben te zoeken, waarbij vooral de oprichting van Christelijke zang- en muziekgezelschappen, van Christelijke jongelingen- en meisjesvereenigingen en zooveel meer hulpe kan bieden. Alleen hiervoor wachte men zich, dat men om het misbruik het gebruik van het spel niet in den ban doe. Lichaamsspelen zijn voor ons noodig, om het lichaam gezond en op kracht te houden; spelen van geestelijken aanleg zooals domino-, dam- en schaakspel zijn voor ons onmisbaar; gemengde spelen die deels het lichaam oefenen en deels den geest scherpen, zooals het biljart, de kolfbaan enz., mogen niet uit ons leven geweerd worden. Alle creatuur speelt. De dieren spelen en Gods engelen spelen voor zijn heiligen troon. Het spel staat nu eenmaal tegen het sloven en slaven over. Het

brengt een ontspanning, waaraan ook onze menschelijke natuur een ingeschapen behoefte heeft. Het is een der vele factoren, die het maatschappelijk leven saambinden, instandhouden en veraangenamen. En de kunst is maar, en zal in toenemende mate worden, om voor ons en onze kinderen ook op het spel zulk een eigen stempel te drukken, dat het insluipen der zonde zooveel doenlijk gekeerd worde, en het spel gericht, en eeniglijk gericht, worde op het doel, waartoe God het spel ook aan den mensch, en in den mensch den zin en den lust voor het spel, gegeven heeft.

XIV.

De Vrouw.

> En Adam is niet verleid geworden; maar de vrouw, verleid zijnde, is in overtreding geweest.
>
> 1 TIM. 2 : 14.

TENSLOTTE eischt onder de beteekenende factoren van het maatschappelijk leven *de vrouw* nog een afzonderlijke bespreking. Moge al de hoofdroeping van de vrouw in *het Gezin* liggen, en al moge niets dwazer zijn, dan de poging in onderscheidene landen door *vermande* vrouwen aangewend om in *den Staat* met den man gelijk te worden gesteld, ontkend kan niet, dat zij ook in *de Maatschappij* niet alleen thuis hoort, maar er een geheel eigen plaats inneemt, en dat haar invloed op het maatschappelijk leven bijna geen grenzen kent.

Men kent het spreekwoord, dat bij alle intrigues een ieder op de lippen komt: *cherchez la femme*, d.w.z. Ga na, wie de vrouw is, die dit spel heeft opgezet. En wat óók de aandacht verdient is, dat de Heilige Schrift ons in het boek der Openbaring van Johannes, in de „groote hoer", als vrouw, het beeld teekent van de verdervende

macht, die in de toenmalige Maatschappij door de vrouw werd uitgeoefend. Dit beeld toch strekt om te doen uitkomen, hoe het kwaad dat toen het leven verdierf, niet zoozeer uit den man, maar veel meer uit de vrouw was opgekomen. Van Izébel verhaalt de Schrift ons hetzelfde. Niet alsof de invloed, die van de vrouw uitgaat, noodzakelijk ten verderve moest leiden. Integendeel leert de Schrift ons een geheele reeks van vrouwen kennen, wier invloed uitnemend was, en nu nog komen ze ieder vanzelf in de gedachte, de uitnemende Christenvrouwen, die in ons land en in andere landen een toon van het volksleven geadeld hebben, en schier niet dan zegen van zich lieten uitgaan. Maar 't zij ten kwade, 't zij ten goede, de beteekenis van de vrouw in het maatschappelijk leven reikt stellig verder dan die van den man. Uit mannen èn vrouwen is de Maatschappij saamgesteld; maar over het algemeen kan gezegd, dat de invloed van de vrouw op den man grooter is, dan de invloed van den man op de vrouw. In officieele zaken en publieke aangelegenheden is dit niet zoo, maar de Maatschappij biedt uit haar aard in alle breedte en lengte allereerst een vrij levensverkeer aan, waarop allerlei geheime, verborgen kracht kan inwerken; en die stille kracht nu, die titel noch ambt bezit, gaat in veel sterker mate van de vrouw uit dan van den man. Adam was de heer der Schepping, maar de invloed van Eva ten kwade was op Adam sterker, dan de invloed ten goede van Adam op haar. Zij is in overtreding geweest, en door haar is ook de man verleid.

Daarbij komt ten tweede, dat vrouwen zich gemeenlijk nauwer aaneensluiten dan mannen. Haar omgang onderling is intiemer van aard en vertrouwelijker van manier. Het gesprek van vrouwen onder elkander draagt gemeenlijk een geheel ander karakter, dan dat van mannen onderling. Al wat vrouw is, voelt zich altijd door de suprematie van het andere geslacht min of meer gedrukt. Dit besef van gedruktheid leidt tot onderlinge verstandhouding, een verstandhouding, die al spoedig den vorm van zeker complot aanneemt. Ze overleggen saam, ze zinnen saam, ze kouten saam, en denken zich

al spoedig als een eenheid, die een eigen terrein te verdedigen heeft. Vandaar dat het gesprek onder meisjes en vrouwen aanstonds beter vlot, veel spoediger een intiem karakter aanneemt, en, als ze even aan het praten geraken, schier geen eind neemt. Een behaagzieke vrouw is er op uit om gevierd en bewonderd te worden. Ze zoekt invloed. Ze is niet tevreden, als men geen notitie van haar neemt. Het ligt in haar aard en natuur, dat ze gaarne de aandacht trekt, en dat ze door haar minzaamheid en vriendelijkheid de gunst poogt te winnen van mannen van invloed in haar kring, om door hun invloed haar eigen invloed te verrijken. Daar nu de man in den regel voor de toegenegenheid van zulke vrouwen niet ongevoelig is, gelukt het haar maar al te vaak, enkelen dezer naar haar hand te zetten, in zekere afhankelijkheid van zich te brengen, en zoo hen te gebruiken als instrumenten voor de sterking van haar klein koninkrijkje. De bladzijden zijn niet te tellen, waarop de historie ons van de exploten van zulke invloedrijke vrouwen verhaalt. Juist doordat ze meest achter de schermen blijven, kunnen ze dezen haar invloed laten doorwerken. Ze zijn daarbij veelal meer slim van aanleg dan schrander, ook al heeft 't aan zeer schrandere vrouwen niet ontbroken. Deze slimheid van aanleg leent zich vanzelf tot de stille intrigue. Als er gevaar komt, trekken zij zich terug, en laten den man voor de gevolgen opkomen. En zóó is de rust niet weer teruggekeerd en het gevaar geweken, of ze halen haar spinnewiel weer voor den dag, en spinnen aan den draad van haar intrigue voort. Soms is geheel het leven van de vrouw aan dit winnen van kwaden, althans gevaarlijken invloed gewijd. Natuurlijk geldt dit in die hooge mate alleen van zoodanige vrouwen, die door haar hooge positie, haar connecties en haar persoonlijke aantrekkingskracht, zich hiervoor de middelen zien geboden. Maar wat in de hoogere sfeer alleen rijke, hooggeplaatste vrouwen vermogen, wordt toch, zij 't al op veel kleiner schaal, ook in de gewone levenskringen door meer dan één ordinaire vrouw in praktijk gebracht.

Er zijn nu eenmaal, onder de vrouwen evengoed als onder de mannen, onbeduidende, gewone en hoogstaande personen, en het spreekt vanzelf, dat de invloed, die van deze drie soorten uitgaat, zeer onderscheiden is, zoowel wat haar invloed ten goede betreft, als wat aangaat haar invloed ten kwade; maar naar welke schaal die invloed ook moge uitgaan, altoos hebt ge met vrouwenaard te doen, en het is die vrouwenaard die aan den invloed der vrouw vorm en wezen leent. Dezulken die den man nabootsen, schakelen we hier uit. Haar pogen is toch juist, om te schijnen wat ze *niet* zijn, en haar vrouwenaard te verloochenen. Maar wat gewicht leggen deze enkele afgedoolden in de schaal tegenover de millioenen van vrouwen die op aarde leven? Ze halen allen saam het eerste honderdduizend niet. En de overgroote massa die vrouw bleef en steeds blijven zal, kan niet anders en doet niet anders dan op de maatschappij inwerken, deels met die lichteffecten, maar ook deels met die schaduwtinten, die met den aard der vrouw als vrouw samenhangen. Een vrouw is voor het gezellig saamleven zooveel rijker begaafd dan een man. Reeds van de jonge dochter geldt dit in vergelijk met den jongen man. Ze vult meer. Er gaat meer magnetische werking van haar uit. Ze doet het anders stijve leven smelten en maakt het vloeibaar. Tot zelfs over niets weet ze altijd iets te zeggen, en mits ze het gevat en aardig zegt, doet het toch zijn werking. De man is altoos met de boomen, zij met de bloemen bezig. Het kleine boeit haar, en bij die duizend kleine dingen in het leven, waar de man overheen loopt, staat zij stil, zint en broedt er over, en maakt er iets van, dat toch soms zeer interessant is. Soms, dat behoeft wel nauwelijks opgemerkt, kan dit hangen blijven in beuzelingen in zeuren overslaan en dan ongemeen saai en vervelend worden. Vooral, zoo meer op breed en lang verhaal, dan op pittige en puntige opmerking wordt gedoeld. Dan wordt het een draadverhaal zonder eind, onder allerlei nietige bijzonderheden bedolven, en morgen en overmorgen, even nietig als 't is, met dezelfde taaiheid herhaald. Maar wie zoo beuzelen zijn dan de carricaturen

van de echte vrouw; de vrouw naar haar aard leeft in het kleine, speelt met het kleine, en leent aan het kleine haar vernuft.

Natuurlijk scheelt dit naar stand, opvoeding en talent, maar toch vergist ge u, zoo ge de invloedrijke vrouw alleen in de salons van hoofdstad en residentie zoekt. Tot zelfs op onze meest afgelegen dorpen vindt ge onder de vrouwen die meetellen, er altoos een enkele die in haar kleinen kring den toon aangeeft, tot wie de overige vrouwen opzien, op wier gunst ze gesteld zijn, en die daardoor zeker sociaal gezag uitoefent. In geen gezelschap van jonge meisjes of volwassen vrouwen kunt ge worden binnengelaten, of binnen 't half uur weet ge precies wie er de vocalen zijn, en wie als consonnanten dienst doen. Tot zelfs in stegen en sloppen behoeft ge bij een burengerucht slechts even in te loopen, om aanstonds te weten, welke vrouw in die steeg voor „doyenne" speelt. Want of die naam van „doyenne" eigenlijk al in de zeer hooge diplomatieke kringen thuis hoort, wat haar in die kringen kenmerkt, is precies hetzelfde wat ge in zulk een slop of steeg kunt waarnemen. Onder meerdere vrouwen is er altoos één die naar de oogen wordt gezien, naar wier smaak en oordeel men zich richt, op wier goedkeuring men prijs stelt, en wier intimiteit men daarom zoekt. Het fijnere of het ruwere van den vorm scheidt de standen, maar wijzigt den vrouwenaard niet in zijn wortel. Veel sterker dan onder de mannen plaatst die aard onzer vrouwen vocalen en consonnanten naast elkander, verbindt ze en doet ze zich aaneensluiten. Zelfs in den kus, waarmee vrouwen elkaar steeds ontmoeten en van elkaar scheiden, spreekt die nauwere intimiteit zich uit. Zij 't al in groepen ingedeeld, elk groepje vrouwen vormt, veel meer dan bij de mannen, een compact geheel, en toon en wijze van doen wordt in haar kring veel sterker door een enkele invloedrijke vrouw beheerscht. Het is haar invloed, die zich door alle geledingen van zulk een groep voortplant. Dit werkt terug op het Gezinsleven; en die invloed werkt gestadig om den man te leiden waar men hem hebben wil. Door het compacte van het geheel werkt dan eenzelfde invloed op heel den kring van

mannen, die tot deze groep behoort. Velen denken dan wel, dat de mannen het doen, maar feitelijk doen het de vrouwen, zij 't al in den regel *door* de mannen. En het is op deze wijze, dat heel 't land door, ja, heel de beschaafde en onbeschaafde wereld door, de vrouw, als resultaat van den aard, die bij de Schepping in haar gelegd is, op heel het maatschappelijk leven een stille kracht oefent, die minder in het groote dan in het kleine, maar dan ook juist door het vele kleine den gang van het leven bepaalt.

Die invloed nu werkt, zoo de vrouw goed voor haar God staat, op heel de Maatschappij en op elken kring in die Maatschappij altijd ten zegen; maar ook, zoo dikwijls in dien invloed het zondige in de vrouw zijn doel najaagt, altoos ten vloek. In het Oosten, en met name onder den Islam, is de publieke Maatschappij zoo goed als uitsluitend een maatschappij van mannen, en de vrouw blijft in haar Harem. Vergelijkt men nu het gezelschappelijk leven in het Christenland, waar de vrouw vrij verkeert en haar invloed oefent, met het soortgelijke leven in zulke landen, waar de vrouw van het gemeenschappelijk leven is uitgesloten, dan springt aanstonds het verschil in het oog. Men vindt onnatuur voor natuur. De zenuwen van het maatschappelijk leven zijn er overspannen, en het teedere spierleven van het maatschappelijk lichaam ontbreekt er geheel. Hetzelfde is vaak ook opgemerkt bij groote legers, die soms jaren buiten ons maatschappelijk leven waren gesloten. Mannen alleen maken geen maatschappelijk geheel. Op de schepen van oorlog is vooral in vroegere eeuwen, toen de reis zoolang duurde, gelijke indruk ontvangen. Niet alleen in het Gezin, maar ook in de Maatschappij is de vrouw onmisbaar. Ontbreekt ze, dan loopt elk rad stroef en knarst en kraakt, en eerst als zij weer haar olie op de raderen druppelt, loopt heel het raderwerk der Maatschappij glad, vlot en vanzelf. Wat de Schrift zegt, dat de vrouw aan Adam gegeven werd, opdat ze als een hulpe tegenover hem zij, is allerminst

uitsluitend bedoeld met het oog op het sexueele leven; integendeel, het geldt van *heel* ons leven, in al zijn vertakkingen. Een wereld van enkel mannen ware een ondenkbare misgreep in de Schepping geweest. Eerst door de vrouw verkrijgt het leven der Maatschappij zijn volledig karakter. Waar zij ontbreekt is een leemte, die aanstonds door een ieder wordt gevoeld. Haar taak en roeping kan geen man overnemen, evenmin als de vrouw de taak kan overnemen, die voor den man beschikt is. De vrouw verrijkt, de vrouw verwarmt, de vrouw veredelt ons menschelijk leven. Zij zingt uit een toon, waaruit wij, mannen, niet zingen kunnen; en niet bij geval, maar opzettelijk is aan den man zulk een sterke neiging tot de vrouw ingeschapen, dat beiden niet botsen tegen elkander, maar beider leven in één rijker, voller en gelukkiger leven saamvloeit.

Doch juist deze hooge beteekenis van de vrouw voor het maatschappelijk leven maakt haar invloed dan ook dubbel gevaarlijk, zoodra deze een zondig karakter aanneemt. Dan toch wordt de eerlijke omgang in een weefsel van listige intrigues omgezet, de ijdelheid wint hand over hand veld, en ten slotte slaat de kuischheid die de echte vrouw siert, om in bandelooze wellustigheid. Zoolang hooger beginsel de vrouw bindt, en tegen de zonde in haar eigen hart beveiligt, is ze oprecht, gespeend aan ijdelheid en in het uiterste der kuischheid haar vrouweneere zoekend. Maar laat het hooge beginsel haar los, wint in de Maatschappij een losser toon veld, en komt hierdoor ook het zondige in de vrouw meer naar voren, dan wordt het gaas der schaamte steeds doorzichtiger, wordt zelfverheffing op zinnelijk schoon regel, is pronken met kleedij en sieraad haar lievelingsbezigheid, en spat ze ten slotte in zinnelijke orgieën uit, nog erger dan de man. Ongelooflijk droef is dan ook in de historie van alle volken het verhaal van het kwade en zedebedervende, door de zinnelijke vrouw in het maatschappelijk leven aangebracht. Om het meesterschap van den man wordt dan gelachen. De band van het huwelijk wordt veel te klemmend geacht; de vrije liefde voorgesproken. Echtbreuk wordt een spel, hoererij in alle

steden en groote dorpen regel. Om aan eigen ijdelheid te kunnen botvieren, is geld onmisbaar, en voor geld geeft de slechte vrouw alles veil. Onkuische litteratuur wordt verslonden, onkiesche taal in de gesprekken regel, en op alle manier poogt de zichzelf verlagende vrouw misbruik te maken van den aan den man aangeboren trek naar de vrouw, om hem zedelijk te vergiftigen en tot een speelbal van haar eigen lust te maken. De vrouw zinkt dan veel dieper dan de man die zondigt. Voor niets staat ze. De ongerechtigheid grijpt ze aan als levensregel. En steeds is ze er op uit, om de edele, kuische vrouw te discrediteeren, en haar eigen boozen invloed over den invloed der edeler vrouw te doen triomfeeren.

Eerst vermoordt ze hierdoor het gezinsleven, door man en zoons in haar garen te lokken. Ze vergiftigt de bloem der natie aan de Universiteit en bij Leger en Vloot. En steeds is ze er op bedacht, om haar verderfelijken invloed op heel het maatschappelijk terrein uit te breiden. Of leert de historie niet, hoe tal van genieën en groote mannen, artisten, vorsten, veldheeren en staatslieden, in haar strikken gevangen zijn?

En hierbij blijft het niet. Men kan het leven, gelijk het in de realiteit bestaat, ook in beeld brengen door de kunst, door schilderstukken, door beeldhouwwerken, door de letterkunde, en door het tooneel. Wie dan de realiteit mint, kan zich in het beeld verzondigen, en door dat beeld wordt de zonde geprikkeld en nieuwe zondige realiteit te voorschijn geroepen. Men kent de schaamtelooze pornographie, maar ook het schaamtelooze tooneel, waarop de schaamteloosheid zoover gaat, dat te New-York vrouwen in volstrekte naaktheid optraden, en te Berlijn de politie aan het steeds naakter zich vertoonen van de vrouw een einde moest maken. De weg helt, en de vrouw die eenmaal op dien hellenden weg haar voet heeft gezet, komt van kwaad tot erger. In Rom. I beschrijft de apostel ook de schade door de vrouw in het toenmalig leven aangericht, een boosheid die ten slotte in het zondigen van vrouw met vrouw en van man met man oversloeg. Het was een hel op

aarde geworden. En al is toen voor een tijdlang door het Christendom deze gruwel gestuit, toch heeft de slechte vrouw nooit opgehouden het leven te vergiftigen. En het gevaar voor het heden is vooral daarin gelegen, dat de publieke opinie dit booze kwaad weer begint te verontschuldigen en ons terugvoert naar toestanden, als eens de Grieksche en Romeinsche wereld ten val brachten.

Dit nu splitst het maatschappelijk leven almeer in drie, zeer wel te onderscheiden kringen. Er is een in zonde diep verzonken kring, die 't gif der zedeloosheid naar alle kanten op het leven spuwt. Er staat hier tegenover een kring van de vrome, kuische Christenvrouwen. En tusschen die beide in leeft een breede onbesliste kring, dien we den kring der toongevende wereld kunnen noemen. In dien kring der wereld wordt de invloed van het Christelijk beginsel steeds zwakker, onderwijl hij hand over hand zich door den eerstbedoelden slechten kring bewerken laat. Het is de kring der burgerlijk brave mannen en vrouwen, die er op gesteld zijn voor „fatsoenlijk" door te gaan, en zich beleedigd zouden achten zoo ge hen met de lieden uit den zondigen kring op één lijn wildet stellen. Maar onder dezen dekmantel van het burgerlijk brave en fatsoenlijke, kan steeds meer meê door. Men bezoekt tooneelvertooningen, waar men vandaan moest blijven. Men leest boeken, die niet in huis moesten komen. Men went zich aan gesprekken, die de schaamte beleedigen. En toch, juist deze middenkring der wereld beslist over den toon die in de maatschappij heerschen zal, deels omdat deze kring verreweg de breedste is, en deels omdat die kring ook stand, fortuin en particulieren levenstoon beheerscht. Niet dat er zonde in deze kringen schuilt, is het bedenkelijke. Dat vindt ge in Christelijke kringen evenzeer. Maar het kwaad is, dat het booze en zondige almeer vergoelijkt wordt, dat de inspraak der conscientie wordt verzwakt, en dat hierdoor de norm van het leven zienderoogen daalt.

Te ernstiger wordt hierdoor de roeping van de Christelijke vrouw, om tegen deze ontaarding van het maatschappelijk leven, een zuivering en veredeling van dit leven over te stellen. Heeft de vrouw der wereld juist door haar positie als vrouw een zoo ver reikenden invloed ten kwade, ook de Christenvrouw beschikt over gaven en talenten van ernst, kuischheid en zoekende liefde, die haar tot een beteekenende kracht in het midden van de Maatschappij maken. En die kracht zal ze oefenen, en oefent ze steeds meer, hoemeer zij zich met andere Christenvrouwen vereenigt, om tegen het kwaad haar protest te laten uitgaan; hoemeer ze door eigen voorbeeld een tegenovergestelde opvatting van het leven weet aan te bevelen, en niet door de Maatschappij te vlieden, maar juist door moedig in die Maatschappij op te treden, het beeld van de nobele vrouw in het midden van die Maatschappij te aanschouwen geeft. Ze moet spreken en niet zwijgen. Ze moet haar vrouwelijken invloed niet schuil houden, maar werken laten. Ze moet het terrein van het leven niet braak laten liggen, maar er het goede zaad over uitstrooien, en waar ze kan, het onkruid wieden. En bij dit alles moet zij zich gevoelen als een instrument van Christus haar Koning. Ze moet zegenen waar anderen vloeken, maar nooit om hierdoor zelve als Christenvrouw met haar vroomheid en braafheid te pronken. Dan toch is haar kracht weg. Ze moet *dienen* en in dit dienen haar grootheid zoeken. En dit dienen moet altoos in de eerste plaats zijn een dienen van haar Koning, en eerst in *Zijn* dienst een dienen van den naaste, die om haar hulpe roept.

XV.

Particulier initiatief.

> Vermaan hen, dat zij den overheden en machten onderdanig zijn, dat zij haar gehoorzaam zijn, dat zij tot alle goed werk bereid zijn.
>
> TITUS 3:1.

VATTEN we nu wat we dusver vonden saâm, dan blijkt, hoe de beteekenis van de *Maatschappij* zich in den gang der algemeene ontwikkeling van ons geslacht steeds heeft uitgebreid. Maatschappelijke krachten, die lange eeuwen schuil bleven, zijn allengs in het leven der volkeren werkzaam geworden. De Maatschappij heeft in den loop der eeuwen haar vleugelen uitgeslagen over een terrein meer dan tienmaal zoo breed en lang als eertijds. Er is in die Maatschappij een macht opgekomen, die nu reeds de macht van den Staat en van de Overheid in den Staat verre te boven gaat. In rijkontwikkelde Staten kan de Overheid zich niet anders staande houden dan door met de wenschen en denkbeelden, die in de Maatschappij vasten wortel schoten, voor haar wetgeving, haar rechtspraak en haar uitvoerend bewind te rekenen. Het is het vrije Volksleven, dat in de Maatschappij steeds meer zich zelf bewust is geworden en gedurig poogt zijn wil aan de Overheid ten wet te stellen. Voor zooveel de Overheid hiermee weigerde te rekenen, nam ze, uit reactie, maar al te vaak haar toevlucht tot maatregelen van geweld, die de actie van het volk tot nog sterker uiting prikkelden. Dat eindigde dan met tegen elkaar te botsen. Tegenover de reactie brak maar al te vaak de revolutie uit. En wel triomfeerde dan ten slotte altoos weer zekere vorm van gezag, daar zonder gezag eenvoudig geen eenigszins geordend volksleven of Staatsleven denkbaar is. Maar na elke botsing van dien aard had toch altoos de Maatschappij weer aan overwicht gewonnen, en was de zedelijke opper-

macht der Overheid te meer aan banden gelegd. Aan de Maatschappij als een geheel gedacht, is de heerschzucht aangeboren. Gelijk ze in het dagelijksch leven iedere groep burgers, en elk op zich zelf staand burger poogt te onderwerpen aan de vormen en usantiën, manieren en denkbeelden, die zij geijkt heeft, en buiten haar meetellenden kring bant wie weigert zich daaraan te onderwerpen, zoo heeft ze almeer haar heerschzucht ook op het Staatsleven pogen toe te passen. Zelfs won in meer dan één kring reeds de zucht veld, om den Staat tot een orgaan of aanhangsel van de Maatschappij te verlagen, aan de Overheid elk zelfstandig karakter te ontnemen, en haar wil aan den Staat op te leggen. In het Anarchisme, dat alle Overheid verwerpt, viert dit streven der Maatschappij zijn hoogsten triomf. In de Commune poogde men het Overheidsgezag tot de plaatselijke gemeente te beperken, met opheffing van alle staatsverband. En de Sociaal-democratie streeft er principieel naar om den Staat zelven in een georganiseerde Maatschappij om te zetten. Vooral door de stembus poogt de Maatschappij haar macht over den Staat uit te breiden. In de Pers, op meetings en in volksvergaderingen van de kiezers poogt men de vertegenwoordigers van het volk steeds meer afhankelijk van de Maatschappij te maken. En het resultaat hiervan is, dat de zin en wil die zich in de Maatschappij weet te openbaren en den boventoon te erlangen, steeds meer *de* macht in den Staat wordt, waarnaar de Overheid zich heeft te voegen.

Toch moogt ge, zonder het verkeerde dat hierin woelt, en het gevaar dat hierin schuilt, ook maar in het minst te verbloemen, het oog niet sluiten voor het goede en prijzenswaardige element, dat hiermee in het leven trad, te weten, het kostelijk element van het *particulier initiatief*. Aan de werking van dit particulier initiatief bestond veel minder behoefte, toen er in het volk in hoofdzaak eenheid van zin en gedachte heerschte. Want wel zijn er alle eeuwen door, onder eenigszins ontwikkelde volkeren, allerlei verschillen aanhangig geweest, die vaak tot burgeroorlog leidden, maar

de verschillen die destijds de inzichten verdeelden, waren bijna uitsluitend van bijkomstigen aard. Verschil over de diepste levensbeginselen daarentegen bestond er oudtijds of niet of veel minder, en dan nog steeds uitsluitend bij een zeer kleine groep van wijsgeerig aangelegden, die met de religie van het volk braken. Het volk als geheel genomen daarentegen was veelal één van zin en bedoelen, had eenzelfde religie, eenzelfden zedelijken standaard, eenzelfde levensbeschouwing, eenzelfde opvatting van het nationale leven, en kende een partij-indeeling en partij-tegenstelling, gelijk die onder ons opkwam, nog volstrekt niet. Er waren toongevende kringen en kringen die over onderdrukking klaagden, maar keerde straks de kans, dan sloeg het rad om, en verdrukte op zijn beurt wie eerst onderdrukt werd, en hoe men ook streed voor zijn belangen, in de diepste opvatting van het leven der Maatschappij en van den Staat bleef men één, en bij die gemeene opvatting gold het als regel, dat tal van dingen, die nu de wet regelt, aan het goedvinden van de eigen praktijk der burgers werden overgelaten, terwijl omgekeerd een ieder het voor normaal aanzag, zoo de Overheid over allerlei dingen, die veel minder den Staat dan de Maatschappij aangingen, bij ordinantiën haar regel stelde. Zelfs de beschikking over zijn eigendom was veel meer dan thans aan de ordinantiën van de Overheid gebonden. Zoo herinneren ouden van dagen zich nog de vaststelling door de Overheid van den prijs waarvoor het brood moest worden verkocht, terwijl daarentegen het particulier initiatief nog zoo weinig ontwikkeld was, dat niemand er aan dacht zelf uit eigen middelen zijn kerk te helpen onderhouden.

Doch vanzelf moest hierin een keer tot stand komen, naar gelang steeds meer de eenheid van levensopvatting onder het volk teloorging. In kleine bijzonderheden liet men zich den druk van de Overheid welgevallen, maar die druk hield op duldbaar te zijn, zoodra de diepste levensovertuigingen uiteengingen, en de Overheid

voor één van die tegenover de andere partij koos. Reeds aanstonds in ons verzet tegen Spanje trad dit in het licht. De verschillende provinciën die thans ons vaderland vormen, waren destijds onder den Koning van Spanje gekomen. De Spaansche Koning was toen de wettige opperheer. En toen nu hier in het land de Reformatie ingang vond, en Spanje's Koning als wettige Overheid de Gereformeerde Religie met geweld poogde te onderdrukken, gold het in den grooten strijd tusschen Maatschappij en Staat niet meer een bijzaak, waarin men zich voegen kon, en waarin men zich desnoods *noest* onderwerpen, maar een verschil in de diepste levensopvatting en alzoo in hetgeen men, krachtens zijn conscientie, aan God den Heere achtte verschuldigd te zijn. Vandaar dat toen het particulier initiatief op eenmaal een hooge vlucht nam. Men organiseerde zich op vrijen voet tegen de Overheid. Hieruit ontstond strijd en worsteling. En het einde was, dat de Overheid het onderspit delfde, de vrije beweging, die uit het volk was opgekomen, triomfeerde en straks een nieuwe, uit die volksbeweging opgekomen Overheid het Spaansche gezag verving. Het gold toen een geheel gelijken strijd, als wij thans in onzen schoolstrijd doorworsteld hebben. Bij die laatste worsteling stond het niet: Reformatie tegenover Rome, noch ook Nederland tegenover Spanje, maar gold het een worsteling van het Christelijk element tegen de neutrale Humaniteit. Maar al verschilden de vormen, in den grond was de strijd één. Ook bij onzen schoolstrijd toch gold het verschil van tegenstelling in de diepste levensopvatting. De Doopsbelofte stond tegen de onderwerping aan de neutrale school rechtdraads over. Jegens God den Heere voelde elk Christenouder zich gehouden en verplicht, om zijn kroost in den dienst van Jezus op te voeden, en de Overheid van ons land wilde met dwang een stelsel van schoolopvoeding doorzetten, dat de Christelijke opvoeding van het opkomend geslacht verhinderde. En ook nu weer zag men geheel hetzelfde als in de dagen van ons verzet tegen Spanje. Ook nu werd het particulier initiatief wakker. Eigener beweging vereenigde men zich, om zelf

scholen te organiseeren, gelijk men in de dagen van Spanje eigen kerken stichttte. Dit particulier initiatief werd gedragen door een hooger beginsel en bleek daarom offervaardig te zijn. En allengs heeft zich toen uit die actie van het particulier initiatief een onweerstaanbare kracht ontwikkeld, die tot een algeheele omzetting van het onderwijs, ten slotte ook in de wet van het land, geleid heeft. Ons volk bleek niet meer één van zin en bedoelen te zijn. Steeds duidelijker trad aan het licht, wat diepgaande tegenstelling in de diepste levensopvatting de burgers van hetzelfde land verdeeld hield. Andere tegenstellingen ontwikkelden zich daarnaast. Het bleek dat de hoogere ontwikkeling, waartoe ook ons volk allengs gekomen was, de vroegere eenheid steeds meer in verschillende stengels aan de ééne nationale plant uiteen deed gaan. Veelvormigheid verving de vroegere eenvormigheid. Om allerlei uiteenloopende beginselen groepeerden zich zekere volkskringen, die één van zin, een eigen doel nastreefden. De poging, lange jaren nog door de Overheid beproefd, om door het stempel dat haar wet op het leven zette, de vroegere eenheid te bestendigen, mislukte steeds meer. Hierdoor trad in het licht, dat de Overheid steeds meer onbekwaam werd, om zich met de regeling van het geestelijk leven des volks in te laten. Heil bij dien stand van zaken was alleen daarin te vinden, dat de Overheid zich steeds meer van dat geestelijk terrein terugtrok, om Kerk en School aan de belanghebbenden over te laten. En dit nu gaf vanzelf aan het particulier initiatief een vroeger ongekenden spoorslag, om met moed en volharding op te treden en zich door veerkracht en offerande derwijs te sterken, dat het allengs bekwaam werd, om de taak, die de Overheid vroeger vervulde, maar nu niet meer vervullen kon, zelf op zich te nemen. Vandaar, dat vooral in onze Christelijke kringen de liefde voor het particulier initiatief sterk ontwikkeld is en dat zij met zeker kwaad vermoeden elke poging van de Overheid gadeslaan, om zich meester te maken van het terrein, waarop het particulier initiatief er in slaagde zijn krachtige werkzaamheid te

ontwikkelen. In zooverre kan dan ook gezegd, dat het streven om de Maatschappij tegenover den Staat meer zelfstandig te maken, ook ons niet vreemd was.

Toch mag deze neiging de oogen niet doen sluiten voor het verre van denkbeeldig gevaar, dat hieruit kon opkomen, het gevaar namelijk, dat we ongemerkt in één span gingen loopen met de lofzingers van het revolutionair Individualisme. Het Individualisme school ten deele reeds in het volstrekte eigendomsrecht van de Romeinen, is door de Fransche Revolutie op het uiterste gespannen, en ook voor het meer gematigd Liberalisme uitgangspunt van alle Staatsbeleid geworden. Terwijl in Israëls wetgeving allerlei geboden, van Godswege aan het volk opgelegd, de volstrekt vrije beschikking over zijn goed inperkten, voelde een oud-Romein zich in zóó absoluten zin meester op eigen erf en over eigen goed, dat althans wie goed had en bezat, zijn ikheid tegenover den organischen samenhang van het maatschappelijk leven op alle manier gelden deed. Diezelfde gedachte is, niet hoofdzakelijk op grond van het bezit, maar op grond van het hebben van een eigen wil, in het roepen voor „Gelijkheid, Vrijheid, Broederschap" tot politiek beginsel geijkt. En ook ten onzent heeft zelfs het meer bezadigd Liberalisme steeds de overtuiging bepleit, dat ons *ik* in de Maatschappij, en de Maatschappij tegenover den Staat, een volkomen zelfstandige positie behoorden in te nemen.

Dit leidde er vanzelf toe, dat de Maatschappij steeds meer aan zichzelf werd overgelaten, en dat de Staat, als schier uitsluitend Rechtsstaat, zich op het gebied van het Recht had terug te trekken. In de Maatschappij kon dan de een met den ander om de oppermacht worstelen. Wie de zwakkere was kwam onder, wie de machtigere was behield het overwicht. En daar de strijd alom in de Maatschappij niet met 't zwaard, maar met *het geld* werd gevoerd, schoot het kapitalisme steeds dieper wortel, kon bij wie geen hooger

beginsel kenden, de meest onverzoenlijke strijd niet uitblijven, en was het juist het holle geroep voor vrijheid en zelfstandigheid, waardoor het Maatschappelijk gebouw uit zijn voegen werd gelicht.

Op dien weg nu mogen wij ons niet laten meêslepen. Zoo dikwijls de Overheid in het maatschappelijk leven onze geestelijke vrijheid aantast, en ons dwingen wil iets te doen of te laten, wat uit onze souvereiniteit in eigen kring voortvloeit en welks handhaving ons van God tot plicht is gesteld, zullen we ons met hand en tand verweren. Zoo is het geschied op kerkelijk-, zoo is het geschied op schoolgebied, maar hieruit volgt volstrekt niet, dat we alzoo ons te weer mogen stellen op *elk* gebied. Souvereiniteit in eigen kring omvat alle dingen, waarover God ons zelf Souverein heeft gemaakt, ons Zijnerzijds rechten heeft toegekend en ons plichten heeft opgelegd. Hierbij gaat 't altoos om onze conscientie. Een vader of moeder mag aan 't hun van God gegeven kind niet onthouden, wat 't kind aan geestelijk voedsel behoeft. Een man mag zich niet uit zijn recht als hoofd des gezins laten ontzetten. Tegen dwang in zake de conscientie moet verzet opkomen. In onzen dienst van God mogen we niet belemmerd worden. En zoo ook een geleerde bij de gratie Gods of een kunstenaar bij de gratie Gods mogen zich door menschen geen wetten laten stellen, die hen nopen zouden in te gaan tegen hun overtuiging. In dat alles voelt onze persoon zich alleen aan God gebonden. De souvereiniteit, die zijn eigen ik bezit en moet bezielen, komt hem van God toe. En voor die souvereiniteit moest hij desnoods het offer van zijn leven kunnen brengen. Maar hieruit volgt in het minst niet, dat hij uit dien hoofde de bemoeienis van de Overheid van heel het erf der Maatschappij zou mogen terugdringen, of ook zich een vrijmachtige beschikking over zijn goed en have zou mogen aanmatigen, ten behoeve waarvan hij elke ordonnantie der Overheid, als met zijn primordiaal recht in strijd, afwees. Wie zich daartoe verleiden liet, miskent ten eenenmale het organisch verband van het maatschappelijk leven, bedreigt de natuurlijke orde van dit leven, en glijdt ongemerkt van de beginselen der Heilige Schrift naar de

beginselen van de mannen der Revolutie over. Grondfout hierbij is, dat men niet met de uitwerking der zonde rekent. Ja, in een Maatschappij van heiligen, waarin geen zonde gekend werd, daar zou elke bemoeienis van de Overheid met het maatschappelijk leven vanzelf uitblijven, en zou in zekeren zin de Overheid zelve overtollig zijn geworden. Was het besef van eigen recht, van anderer recht en van het recht Gods in elk burger klaar en helder, en kende niemand een andere aandrift, dan om stiptelijk alle deze rechten te eerbiedigen, en onveranderlijk in den weg van plicht en roeping te wandelen, zoo behoefde de Maatschappij om te bloeien niets dan zich zelve. Ze zou zich zelve volkomen genoegzaam zijn, en naar geen steun van buiten zou worden omgezien. Maar van zulk een toestand heeft onze toestand niets. De zonde doorwoelt *heel* het maatschappelijk samenstel, en juist daarom is de hulp ook van den Staat als Medicijnmeester onmisbaar, en is zonder die hulp niet alleen de vrede, maar zelfs de orde in het maatschappelijk leven gedurig bedreigd. Wie kerngezond is loopt op eigen beenen, wie half verlamd is, heeft behoefte aan krukken.

Dit nu slaat volstrekt niet enkel op het tekeer gaan van de misdaad, maar wel ter dege ook op de vaststelling en handhaving van rechten in de burgermaatschappij. Zulk recht en het besef van dit recht komt uit de maatschappij zelve op, en rust langen tijd schier uitsluitend op gewoonte of afspraak; maar zoodra het volksleven zich te ver uitbreidt en te ingewikkeld van aard wordt, voldoet dit gewoonterecht niet meer, en komt de behoefte op om dit recht vast te stellen. Ons burgerlijk wetboek is dan ook feitelijk niet anders dan een poging op groote schaal om de onderlinge en wederzijdsche rechten van de burgers in het maatschappelijk leven aan een vasten vorm te binden, verwarring te voorkomen, en de poging tot eigen handhaving van zijn rechten overbodig te maken. Het huwelijk is in zijn diepsten grond het leggen van een liefdeband om twee

personen, en in zooverre zou men kunnen zeggen, dat het huwelijk alleen de twee die met elkaar huwden aanging. Bij puur individualistische opvatting van het leven is dit dan ook zoo, maar door niets zoozeer als juist door het huwelijk wordt dit individualisme dan ook geoordeeld. Wie met elkaar huwen, behooren straks beiden tot één gezin, zijn uit één familie, uit één geslacht. Uit hun huwelijk staan kinderen geboren te worden. Die kinderen moeten worden opgevoed en voor die kinderen moet worden gezorgd. De gehuwden hebben een bezit, klein of groot. Komen ze nu te sterven, dan moet vaststaan, hoe over dit goed beschikt zal worden. Kortom, al is het sluiten van het huwelijk iets, dat uit de intimiteit der liefde van twee harten opkomt, toch zijn de huwenden niet vrij, om hun eigen willen tot wet te stellen. Ze staan in organisch verband met andere personen. Er is alzoo regeling van rechten noodig. Die regeling komt op uit de natuur en de gewoonte, maar is die gewoonte niet eenparig, komt gewoonte tegenover gewoonte te staan, dan dreigt verwarring, wanorde en twist, en daaruit wordt dan de noodzakelijkheid geboren, om wederzijdsche rechten en plichten vast te stellen. Dit deed in het huwelijk eerst de familie of het geslacht, daarna ten deele de Kerk, en deed ten slotte de Overheid.

Geheel de stelling, dat de Overheid niet regelend in de Maatschappij zou mogen optreden, is daarom volstrekt onhoudbaar. Onze Belijdenis gaat in Artikel 36 dan ook van een geheel ander standpunt uit. Ze stelt vast, dat, ware de menschheid niet verdorven, het leven aan zichzelf kon worden overgelaten, maar dat, nu de zonde woelt, „onze goede God uit oorzaak van de verdorvenheid des menschelijken geslachts, Overheden verordend heeft, willende dat de wereld geregeerd worde door wetten en politiën", en *dit* niet alleen „opdat de ongebondenheid der menschen bedwongen worde", maar ook opdat *„het alles met goede ordinantie onder de menschen toega."* Hiermede is in het minst niet ontkend, dat de Overheid, die zelf uit zondige personen bestaat, hierin niet veelszins verder kan gaan en vaak is gegaan, dan Gods bestel eischt, maar het feit blijft

niettemin vaststaan, dat ook het maatschappelijk leven niet aan zichzelf kan worden overgelaten, en dat het de Overheid is, die, voor zooveel noodig, ook in de Maatschappij orde moet scheppen en regel moet stellen. Dit komt daarvandaan, dat de Maatschappij zelve wel organisch ineen zit, maar niettemin een eigen alomvattende organisatie mist. Ze mist een hoofd, dat orde bestellen en handhaven kan. Dit zou nu niet hinderen, zoo in de Maatschappij aller belang zich in éénzelfde richting bewoog en aller zin en wil eenparig werkte. Nu dit echter niet alzoo is, maar in elke sfeer en op elk gebied van ons maatschappelijk leven de neiging, het belang en de wil van den een vaak tegen de neiging, het belang en den wil van den ander overstaat, is het stellen van regelen en het uitvaardigen van ordinantiën onvermijdelijk. Juist immers de samenhang van het maatschappelijk leven is oorzaak, dat al wil de meerderheid zich ten goede schikken, zelfs een zeer kleine halsstarrige minderheid deze goede bedoeling verijdelen kan, en oorzaak kan worden dat allerlei schadelijke wanverhoudingen voortduren, en niet uit den weg te ruimen zijn. Vandaar, dat we niet alleen een Wetboek van strafrecht hebben, om de ongebondenheid der menschen te bedwingen, maar ook een Burgerlijk wetboek om allerlei wederzijdsche verhoudingen te regelen, en zelfs een Wetboek van Koophandel om in het op zichzelf geheel vrije bedrijf van den Handel, het alles met goede ordinantie, gelijk onze Belijdenis zegt, te doen toegaan.

XVI.

De Overheid.

> Wilt gij nu de macht niet vreezen, doe het goede, en gij zult lof van haar hebben.
>
> ROM. 13:3*b*.

In een volgende reeks zal de beteekenis van het Koningschap van Christus voor den Staat nader worden toegelicht, thans behoefde alleen aangetoond, dat de Overheid het recht bezit om voor het leven der Maatschappij ordinantiën vast te stellen, waaruit vanzelf volgt, dat het leven der Maatschappij voor een niet gering gedeelte ook door het optreden der Overheid beheerscht wordt. De Maatschappij zelve bezit geen alomvattende organisatie, ze heeft geen hoofd, ze heeft geen orgaan om algemeen geldende verordeningen uit te vaardigen. Voor zoover nu de Maatschappij toch niet buiten alle regeling kan, is de Overheid veelal de eenig bekwame om haar die regeling te geven. Wel poogt de Maatschappij eerst op usantierecht te drijven, maar als dit usantierecht geen stand meer houdt, kan ze niet rechtloos bestaan, en is de Overheid geroepen haar dat beschreven recht te geven. Of men het al anders wenschen zou, er is geen andere uitweg. Doch juist dit brengt teweeg, dat bij het zich vormen van een juist beeld van het maatschappelijk leven, wel ter dege ook met den invloed van de Overheid te rekenen valt. Zij toch kan dien invloed op tweeërlei wijs uitoefenen, of door zelve aan de Maatschappij de wet te stellen, of door in de Maatschappij zekere organen in het leven te roepen, die, door haar met gezag bekleed, de noodige regelingen geven kunnen. Nu is dit laatste altoos het meest gewenscht. De Maatschappij bewaart dan beter haar zelfstandig karakter, en de kans is er door geboden, dat de uit te vaardigen ordinantiën beter passen op den bestaanden toestand. De Overheid toch kan niet genoegzaam rekening houden met de bijzondere toestanden, die

zich op elk gebied in het maatschappelijk leven voordoen. De Staat is een eenheid, de Maatschappij is op alle manier verscheiden. Deze tegenstelling teekent beider karakter. Eenvormigheid is van elke staatsregeling onafscheidelijk, en toch blijft juist veelvormigheid de eisch van het maatschappelijk leven. Het veiligst gaat men deswege, zoo de Overheid de Maatschappij zelve in staat stelt haar eigen leven, in overeenstemming met de groote verscheidenheid van dit leven, op velerlei onderscheidene wijze te regelen, en deze uit de Maatschappij zelve opgekomen regelingen met haar gezag bekleedt.

Ook vroeger is dit in de gildebrieven beproefd, maar toch mag niet ontkend, dat in oude tijden de Overheid meest geheel eigenmachtig ingreep, en daardoor vaak de vrije ontwikkeling van het maatschappelijk leven eer tegenhield dan bevorderde. Aanvankelijk was dit zelfs niet anders mogelijk. De krachten in de Maatschappij waren nog te weinig tot zelfbewuste uiting gekomen. Misbruik stapelde zich op misbruik door den overmoed en de overmacht der machthebbenden. En het was hiertegen, dat de Overheid aan den zwakke recht moest verschaffen. Was er bijv. gebrek aan koren, gelijk dit destijds bij misoogst en gebrek aan aanvoer van elders gedurig voorkwam, dan maakten zij, die het koren op hun zolders hadden, hiervan gedurig misbruik, om den prijs van het brood op te zetten; iets wat neerkwam op gebreklijden voor de armeren. Vandaar toen de broodzetting, d.i. de bepaling door de Overheid van den prijs waarvoor het brood verkocht moest worden. Natuurlijk was dit een sterk ingrijpen van de Overheid in het particulier bedrijf, maar dit was noodzakelijk en geboden om de Maatschappij voor honger te vrijwaren. Soortgelijke bepalingen vindt ge ook keer op keer in de Mozaïsche wetgeving. Zoo was er bepaald, dat wie een stuk land bezat, het slechts zes achtereenvolgende jaren mocht ploegen en bezaaien en het in geheel het zevende jaar braak moest laten liggen, met dien verstande, dat wat er dan nog op wies, door de armen van den akker mocht worden gehaald. Een voorschrift met het tweeledig doel, om eenerzijds het land niet uit te putten,

waar de kunstmatige bemesting nog niet bekend was, en om anderzijds in den nood der armen te voorzien. Juist op dit voorbeeld dient intusschen gewezen, omdat er zoo sterke beperking van het eigendomsrecht in lag. De man aan wien de akker hoorde, was eigenaar van zijn land, maar toch mocht hij er niet mee doen wat hij wilde. Een jaar lang moest hij elke zeven jaar zijn land braak laten liggen. En dit niet alleen, maar, als het voor braak lag, had hij niets over zijn land te zeggen en moest het aanzien, dat anderen op zijn akker kwamen, en er van afhaalden wat er dan nog op gegroeid was. Nu wil dit natuurlijk niet zeggen, dat deze bepaling uit wat God aan Israël ten wet stelde, ook voor ons land moet gelden. De wet aan Israël was voor een bepaald volk en in bepaalde omstandigheden gegeven. Maar het beginsel ligt hier dan toch uitgestippeld, dat de Overheid gerechtigd kan zijn om in het algemeen belang regelingen te geven, die zelfs zeer diep in het eigendomsrecht ingrijpen.

Nu doet geheel hetzelfde vraagstuk zich bij ons uiteraard onder geheel andere omstandigheden voor. Gebrek aan koren kent men in onze Europeesche Staten bijna niet meer. Men rekent hierbij niet meer met den oogst van zijn eigen land, maar met den wereldoogst. Men weet, dank zij de landbouwstatistieken, op elk gegeven oogenblik, waar koren te veel en waar koren te weinig is. De handel is er volledig op ingericht, om in minder dan geen tijd het koren aan te voeren waar het ontbreekt. En al mag dit den prijs van het koren soms enkele centen doen opslaan, veel heeft dit niet te beduiden, en gebrek aan koren komt niet meer voor. Wel daarentegen kent men thans de zoogenaamde *trusts*, die de beschikking over de wereldproductie aan zich weten te trekken, en ten eigen bate den prijs er van opzetten, zooals dit met de petroleum reeds herhaaldelijk is gezien. Deze macht van het zich vereenigend kapitaal, die vroeger geheel onbekend was, begint zich nu reeds

almeer te doen gevoelen, en hieruit is de vraag gerezen, of de Staat niet geroepen is, het misbruik dat hieruit kan voortkomen, tegen te gaan, of zelfs den handel van zulk een wereldproduct aan zich te trekken. Zoo vallen vraagstukken, die eertijds het leven bemoeilijkten, vanzelf weg, maar andere, niet minder gevaarlijke vraagstukken van gelijken aard komen er voor in plaats. Gedurig toch doen zich hier problemen voor, wier oplossing dáárom zoo uiterst moeilijk is, omdat ze alleen is door te zetten, zoo *allen* meedoen, maar juist jammerlijkerwijze zoo telkens op den onwil van enkelen afstuit. Vroeger sloten de winkels vanzelf als 't donker werd. Er was geen straatverlichting, en met het invallen van den donker sloot een ieder zijn huis en zijn winkel. Maar sinds heeft gas en electriciteit, althans in onze steden, van den nacht een dag gemaakt. Men beweegt zich langs onze straten tot het middernachtelijk uur zelfs midden in den winter. Vandaar het nu zoo laat openblijven van de winkels. Dit maakt het winkelleven tot een slavenleven, en zoo rees vanzelf de vraag, of men, door onderlinge overeenkomst, den winkel niet tegen zeven of negen uur 's avonds sluiten kon. Doch aanstonds stuitte ook dit voornemen op den onwil van wie weigerde mee te doen.

Sluiten nu van de zeg twintig kruidenierswinkels tien om zeven uur, maar blijven tien andere open, dan ligt het in den aard der zaak, dat de tien die open blijven, alle avonden koopers trekken, en dat de tien andere die sluiten, schade beloopen. Vroegere sluiting is gewenscht, en vroegere sluiting is mogelijk, mits allen samenwerken, en nu vraagt men zich af, of de Overheid de vroegere sluiting niet aan allen kan opleggen. Zich zelf redden kan de Maatschappij hier niet. Zal het opgeworpen denkbeeld voor verwezenlijking vatbaar zijn, dan moet de Overheid tusschenbeide treden. Anders bereikt men het voorgestelde doel niet.

En zoo nu komt de vraag om hulp van Overheidswege thans almeer op allerlei gebied in tal van vormen aan de orde, waar vroeger niet aan gedacht werd. Men zag het aan de bedrijfsonge-

vallen. Door de invoering van de machine bij tal van bedrijven is het gevaar van wie er meê omgaan, aanmerkelijk vergroot. Ongevallen, waaraan voorheen niet gedacht werd, komen in grooten getale voor. Ware nu de Maatschappij in gezonden toestand geweest, dan zou ieder patroon gevoeld hebben, dat hij voor een werkman die in zijn bedrijf een ongeluk kreeg, zelf moest zorgen; zorgen ook, zoo de werkman 't bestierf, voor zijn weduwe en zijn kinderen. Maar al waren er ook nu goede patroons die dit eigener beweging deden, verreweg de meesten deden dit niet. Iets hielpen ze voor de eerste weken, maar verder lieten ze den ongelukkige, en, zoo hij 't bestierf, zijn vrouw en kroost aan hun ellende over. Ze zouden wel niet zoo gehandeld hebben, zoo hun concurrenten 't niet hadden gedaan, maar nu dezen hardvochtig bleken, moesten zij 't ook wel worden. Anders toch was de concurrentie met dezen niet vol te houden. Zoo de één jaarlijks duizenden guldens voor hen die een ongeval kregen, moest uitbetalen, en de ander niet, stond de wedstrijd niet meer gelijk. Vandaar dat men dus allengs tot de overtuiging is gekomen, dat er hier maar één redmiddel was en dat dit hierin bestond, dat men den plicht om voor zulk een door een ongeval getroffen werkman te zorgen, aan *allen* oplegde. Andere landen gingen hierin voor, tot ten leste ook ons land gevolgd is, en natuurlijk kon alleen de Overheid den hier onmisbaren dwang oefenen. Natuurlijk ware het ook hierbij beter geweest, zoo de Overheid in de Maatschappij zelve organen gevonden had om dit te regelen en aan deze organen executoir gezag had toegestaan, maar dit denkbeeld vond geen ingang en toen bleef er niets anders over, dan dat de Overheid eenvoudig bij de wet de voor arbeidersongevallen te geven vergoeding regelde. Ongetwijfeld was ook dit een tamelijk diep ingrijpen in de vrije levenskringen der burgerij, maar nu de Maatschappij zelve onmachtig of onwillig bleek, was er geen andere uitweg.

Ook de Maatschappij ontvangt loon naar werken. Kwijt ze zich eigener beweging van haar plicht, volvoert ze zelve haar taak en voorziet ze telkens opnieuw in de behoefte die elke nieuwe periode voor het leven met zich brengt, dan houdt de Overheid zich van verre en denkt er niet aan zich in haar aangelegenheden te mengen. Zie het aan wat in de Vereenigde Staten op kerkelijk gebied en op het gebied van het Hooger Onderwijs gebeurt. De Kerken onderhouden er alle zich zelve en het Hooger Onderwijs is in de meeste Staten geheel vrij Hooger Onderwijs. En nu wane men niet, dat daarom het kerkelijk leven er kwijnt of het Hooger Onderwijs zich op schralen voet behelpen moet. Het tegendeel is waar. Nergens worden grooter bedragen voor godsdienstige doeleinden uitgegeven en in geen land in Europa zijn de Hoogescholen naar verhouding talrijker en rijker met hulpmiddelen uitgerust. In onze oude wereld daarentegen voelde de Maatschappij geen drang om in deze behoeften van hooger orde zelve te voorzien. Zelfs onze Gereformeerde Kerken voelden, na de Reformatie in de 16de en 17de eeuw, schier hoegenaamd geen aandrang, om in eigen behoeften zelve raad te schaffen. Voor de traktementen der predikanten riep men Staatshulp in en voor het bouwen nam men al te vaak zijn toevlucht tot loterijen. En veel minder werd er nog aan gedacht om op wetenschappelijk gebied het particulier initiatief te doen bloeien. Huizen van barmhartigheid werden uit legaten gesticht en de Diaconieën hadden door de collecten goede inkomsten, maar een innerlijken drang om voor heel het geestelijk leven van het volk op te komen en dit te doen wassen, kende men niet. Vandaar dat de Overheid toen raad moest schaffen en dat niet alleen aan de Kerken inkomsten werden gewaarborgd, maar dat evenzoo de Academiën door Overheidsbeschikking in het leven geroepen en uit openbare fondsen onderhouden werden. Men gevoelde niet, dat ook in de Wetenschap een maatschappelijk belang school, en liet de zorge er voor varen. Had de Maatschappij zich zelve hiervoor aangegord, zoo zou nooit aan de Overheid zoo groote invloed op wetenschappelijk gebied gegund

zijn, terwijl zij thans door het benoemingsrecht der hoogleeraren het feitelijk in haar macht heeft, voor een goed deel den gang der wetenschappelijke ontwikkeling te beheerschen.

Geheel hetzelfde geschiedt op schier elk stuk van het maatschappelijk terrein. Doet de Maatschappij zelve op elk terrein haar plicht, dan blijft de Overheid er buiten en het is nooit anders dan ten gevolge van de zonde, dat de Overheid gedurig verplicht wordt, om een deel van de taak der Maatschappij over te nemen. Want wel heeft men sinds de Fransche Revolutie aller vrijheid op elk gebied des levens uitgeroepen en zich ingebeeld, dat dit de Maatschappij tot rijker zelfstandige ontwikkeling zou verheffen, maar het was de zonde die ook deze hooggespannen verwachting in teleurstelling deed eindigen. De hooggeroemde vrijheid toch deed weinig anders dan de zelfzucht en het persoonlijk ik op den voorgrond zetten, en daar hierdoor het eene *ik* tegenover het andere *ik* kwam te staan, riep dit den bangen strijd in het leven, die thans allerwegen door een niets sparende concurrentie aan het woord is. De Maatschappij is een organisch geheel en kan daarom dan alleen bloeien, wanneer haar deelen zich van dezen organischen samenhang steeds klaarder bewust worden en den drang kennen, om krachtens dien samenhang, saam te werken ter bereiking van een gemeenschappelijk doel. Ware er geen zelfzuchtig eigenbelang dat dezen samenhang gedurig verbrak, zoo zou de Maatschappij dan ook bij elk struikelblok, op den weg van haar hoogere ontwikkeling, zichzelf uit den nood kunnen redden, en zich den weg weten te bannen, waarlangs ze verder kwam. Maar juist dit ontbreekt. De hoogere motieven oefenen geen kracht. De zucht naar geld en goed beheerscht de menigte, en schier aller inspanning richt er zich op, om zich ten eigen bate van het geld meester te maken. Want wel is men, door de ervaring geleerd, allengs tot het inzicht gekomen, dat men door te straffe concurrentie elkander niet alleen maar ook zichzelf ten slotte afbreuk doet, en is men hierdoor er op bedacht geworden om met anderen liever voor gelijksoortige

belangen saam te werken, maar deze saamwerking, wel verre van heel het organisme der Maatschappij te omvatten, richt zich bijna uitsluitend op de belangen, die men met de personen van eenzelfde bedrijf of stand gemeen heeft. Met dezulken vereenigt men zich dan voor de behartiging van gelijksoortige belangen, maar met het uitgesproken doel om zich, alzoo vereenigd, te scherper tegenover andere groepen te stellen. Deze vereenigen zich dan op haar beurt, en zoo komt allengs de groepenzelfzucht op, die de wederzijdsche verhouding nog slechts verscherpt. En dit roept dan conflicten als thans bij den arbeid in het leven, die zoo reusachtige afmetingen kunnen aannemen, dat ze den Staat zelven in gevaar brengen, gelijk het bij meer dan één groote staking gezien is.

Hierbij komt, dat de reusachtige macht die de mensch allengs over de natuur en over de haar inwonende ontzettende krachten wist te verkrijgen, de spanning in het leven der Maatschappij op ongelooflijke wijze deed toenemen. Als gevolg toch van die veroveringen op de natuur is de gemeenschap van land met land en van werelddeel met werelddeel derwijs in omvang toegenomen, dat de Maatschappij zich niet meer als een *nationale* Maatschappij voelt, maar al meer heel de wereld als haar terrein aanvaard heeft. Juist die dubbele uitbreiding nu, eenerzijds in natuurkracht en anderzijds in wereldgemeenschap, heeft uiteraard het gevoel van organischen samenhang nog te meer verslapt en verweekt. Al slaagde men er toch in, op het beperkt gebied van zijn eigen land zich met alle belanghebbenden over een betere regeling te verstaan, dit zou niet baten, indien men, in het buitenland hiervan het profijt trekkende, u saam door zijn concurrentie te grooter schade deed lijden. Hierdoor trok een ieder zich terug op zijn eigen voordeel, rekende niet met het belang van anderen, en misbruikte zijn overwicht aan talent en geld, om de anderen naar zijn hand te zetten. Er is nu eenmaal ongelijkheid van menschelijk talent en menschelijke kracht. Er is

een klein deel der menschen begaafd met hooge talenten, en er is een breede schare, die van deze machtige talenten geheel ontbloot is. Toch zijn beide deze groepen van de intellectueel sterkeren en de intellectueel zwakkeren op elkaar aangewezen. Bij de reusachtige levenstaak die de Maatschappij elken dag te volvoeren heeft, blijft aan die eerste groep de leiding, en moet de breedere groep haar arbeid, door dien arbeid loon, en voor dit loon haar levensbrood vinden. Buiten zonde gerekend zou nu de kleinere, innerlijk machtige groep zich geroepen hebben gevoeld, allereerst voor den welstand der breede groep te zorgen, maar de in de Maatschappij inwonende zonde duldde dit niet. Op zichzelf staande personen beoogden dit wel, maar niet hun groep als groep. Vandaar nu, dat de rijke gaven, die God juist in de laatste twee eeuwen aan de Maatschappij geschonken heeft — gaven waardoor het leven der Maatschappij een vroeger volstrekt ongekende hoogte heeft bereikt — wel het leven hooger hebben opgevoerd, maar geheel nieuwe verhoudingen tot aanzijn hebben geroepen, die den samenhang van het maatschappelijk leven niet gesterkt, maar veeleer nog verder verbroken hebben. Ook bij de armenzorg komt dit uit. De aarde brengt haar vrucht veel milder en rijker voort dan ooit vroeger, en toch is het Pauperisme niet verdwenen, maar toegenomen op onrustbarende wijze. Waar nu vroeger de meeste ver om zich heen grijpende armoede door de particuliere milddadigheid, en vooral door de armenzorg der Kerken, ondervangen werd, schiet thans èn Kerk èn particuliere weldadigheid te kort, en wordt vooral in de groote steden almeer een toestand geboren, die om hulpe schreit. Op die wijs worden toestanden in het leven geroepen, die de Maatschappij steeds meer de mogelijkheid benemen om zelve haar leven te organiseeren en naar vaste regelen te doen voortschrijden. Aan goeden wil ontbreekt het voorwaar niet, en evenmin aan belangstelling, maar altoos weer stuit de beste poging af op de zondige trekken die geheel het lichaam der Maatschappij in zoo bedenkelijke spanning houden. En vandaar, dat dan ten leste altoos weer de ordenende macht van de Overheid

te hulp wordt geroepen, opdat zij orde in den chaos moge scheppen. Zelfs de Zondagsrust, waaraan in ons al drukker leven telkens levendiger behoefte gevoeld wordt, kan de Maatschappij niet uit zichzelve waarborgen. Afspraak helpt ook hier niet. Al is ook de meerderheid goed gezind, er blijft altoos een vrij groote groep over, die zelfs voor zoo heilig belang geen hart heeft, en ook ten onzent zal goede Zondagsrust den vermoeiden niet gewaarborgd zijn, indien niet de Overheid onze versleten en afgeleefde Zondagswet vervangt door een nieuwe wet, die op de behoeften van onzen tijd berekend is.

Maar al eischt de noodzakelijkheid dezen en zoo menigen anderen maatregel, vergeten mag nooit worden, dat de Maatschappij, door deze Staatshulp noodzakelijk te maken en te aanvaarden, zichzelve verslapt, en dat het ook hierin gedurig uitkomt, hoe de Overheid *om der zonde wil*, d. i. om de zonde der enkelen, en om de zonde der Maatschappij, van God verordend is.

XVII.

De Christelijke Kerk.

> Gij zijt het licht der wereld. Eene stad, boven op eenen berg liggende, kan niet verborgen zijn.
>
> MATTH. 5:14.

NU, dank zij de voorafgaande uiteenzetting, het beeld der Maatschappij in breede trekken voor ons staat, kan onder onze lezers, die aan het Woord vasthouden, geschil over de vraag, of het Koningschap van Christus zich ook tot de Maatschappij uitstrekt, niet meer opkomen. Is aan den Christus gegeven alle macht in hemel en op aarde, en voert hij met die alomvattende macht krijg; een krijg, die niet kan noch zal eindigen eer hij al zijn vijanden aan zijn voeten zal onderworpen hebben; dan is het volstrekt ondenkbaar, dat een zoo aanmerkelijk

stuk van ons menschelijk leven, als in de Maatschappij steeds meer aan de orde is gekomen, buiten deze worsteling zou vallen. In toenemende mate maakt het almeer den indruk, alsof de Maatschappij de hoofdstroom van ons menschelijk leven wordt, en hoe zou dan het Koningschap van Christus *langs* die Maatschappij kunnen heengaan, waar de eindbeslissing over de toekomst der menschheid toch juist in den boezem der Maatschappij te vallen staat? Het persoonlijk leven, het Gezinsleven en zelfs het Staatsleven deelen en splitsen de menschheid, en het is juist alleen het maatschappelijk leven, waarin de eenheid van ons menschelijk leven nog doorstraalt. Het zal er nu slechts op aankomen, nader te onderzoeken, van welke middelen de Christus zich bedient, om zijn Koningschap ook in die Maatschappij tot gelding te doen komen, en dan natuurlijk trekt in de eerste plaats onze aandacht *Zijn Kerk*.

Die Kerk heeft onze Koning zelf in het maatschappelijk leven ingedragen. Hij is het die zijn apostelen uitzond, om allerwegen in het Heidenland zijn Kerken te stichten, en niet alleen te Jeruzalem, maar evenzoo te Rome waar de Keizer troonde, als in Griekenland, waar de menschelijke wijsheid zetelde, heeft de Christus zich zijn Kerken, met prediking en sacramenteele bediening, doen installeeren. Die Kerken vormden in het midden van de Maatschappij een geheel eigen inrichting met geheel eigen levenssfeer. De kinderdoop zonderde terstond na de geboorte alle diegenen die Jezus toebehoorden, van de overige onderdanen van den Keizer af. In dien kring der gedoopten vormde zich een eigen manier van leven. Nieuwe usantiën kwamen op. Geheel andere denkbeelden vervulden hoofd en hart. En dit alles schikte zich vanzelf om den naam van Jezus als 't eenig middenpunt. Zoo kwam in de toenmalige Maatschappij allengs tweeërlei autoriteit eerst naast, en weldra tegenover, elkander te staan. Eenerzijds de autoriteit van wat usantie en regel was aan het Keizerlijk Hof, in de hoogere gezelschapskringen en in de publieke opinie, en aan deze autoriteit onderwierp zich al wat in het Heidendom bleef hangen. Maar anderzijds kwam daarnaast nu een geheel

nieuwe autoriteit op, die niet vroeg naar wat gold aan het Hof, in de hoogere standen, of naar de uitspraak der publieke opinie, doch die eeniglijk van den Christus en zijn Apostolaat uitging. Eerst trad dit minder duidelijk in het licht, omdat de eerste Christenen klein in het aantal waren, en zich meest stil onder elkander hielden, maar nauwelijks begon de kring der gedoopte Christenen zich uit te breiden, en traden ze meer naar buiten, of de botsing kwam. Waar Jezus als Koning in huis en hart leefde, had zich een ander leven gevormd; dit nieuwe, dit andere leven werd zichzelf steeds meer bewust; het schoot wortel in het denken en in de practijk; en kwam daardoor al spoedig tegen meer dan één usantie in de Heidensche Maatschappij over te staan. Dit prikkelde dan de Heidensche Maatschappij om te vaster op haar stuk te staan. Allengs verhief zich beginsel tegenover beginsel. Die beginselstrijd trok zich ten slotte saam in de vraag, of men voor den Keizer, dan wel voor Koning Jezus de knie zou buigen. Het beleedigde Keizerlijk Gezag dreigde met den dood, en wie voor Koning Jezus koos, aanvaardde het martelaarschap. Dit martelaarschap zuiverde den Christelijken kring van schijnbelijders en valsche broederen, zoodat de kring wel inkromp, maar juist daardoor vaster stond en onverzettelijker stand hield. En toen nu deze eerste worsteling er op uit liep, dat de Keizer eindigde met de knie voor Jezus te buigen, sprak het vanzelf, dat alras het Koningschap van Christus zijn triomf vierde in de Maatschappij. Formeel bleef het Keizerrijk. Het Overheidsgezag in den Staat ging in de oude lijn voort. Maar de macht die het leven zou beheerschen, hield op de oud-Romeinsche en oud-Grieksche overlevering te zijn. De heerschappij over de geesten, en daardoor ook over het maatschappelijk leven, was aan een hoogere macht overgegaan. Het Koningschap van den Christus stond van nu af aan als leidende macht boven de Keizerlijke autoriteit, die, om haar invloed te stevigen, steeds nauwere aansluiting aan het Koningschap van Jezus beproefde.

Op deze eerste omwenteling in de geesten is niet altoos genoeg

nadruk gelegd. Te eenzijdig heeft men bij dezen eersten ommekeer in het publieke leven op Jezus als *Heiland* en *Zaligmaker* en niet *als Koning* de leidende beweging saamgetrokken. En toch toont de historie van de eerste groote vervolgingen, dat de strijd wel terdege tusschen den Keizer en Koning Jezus ging. Het gold de principieele worsteling, of het hoogste gezag, dat onder menschen zou gelden, bij den Keizer berustte, dan wel bij Hem die verhoogd was aan Gods rechterhand. Dit laatste nu bleek bij de martelaren het geval te zijn. En toen nu in het begin der vierde eeuw de vervolging ophield en de Keizerlijke macht zelve bereid bleek om zich naar Jezus te voegen, kwam hier de principieele overwinning tot uitdrukking, die het Koningschap van Christus, niet in den Staat, maar juist in het breede leven der Maatschappij, over het Keizerlijk gezag behaald had.

Die principieele overwinning nu is doorgegaan gedurende het geheele verloop der oude geschiedenis en evenzoo in de lange periode der Middeleeuwen, en jammer genoeg drong ze veel te snel door. De oude klassieke wereld zonk in. De Roomsch-Grieksche macht was uitgeleefd en bezweek. En de jongere volkerengroep die als vrucht der Volksverhuizing tot zelfs Italië, Spanje en Noord-Afrika overstroomde, bracht met zich de ontvankelijkheid, om zich te voegen in een nieuwe orde van zaken, waarin de Christelijke ideeënwereld den toon zou aangeven. Dit gaf aan de Kerk een ver reikenden invloed, die ver buiten haar geestelijke werkzaamheid uitging. De groote voorgangers der Kerk stonden in ontwikkeling hoog uitgegroeid boven de volkeren wier leven te leiden viel. De denkbeelden, door de leiders der Kerk bepleit en aanbevolen, werden daardoor al spoedig aller gemeen goed. Van verzet of protest was ternauwernood sprake meer. En zoo lag het in den aard der zaak, dat in de nieuwe Maatschappij, die zich allengs uit de nieuw toegestroomde volken vormde, de overtuigingen door de Kerk voort-

geplant, steeds vaster heerschappij verwierven. Al moge hierbij nu vaak misbruik van macht zijn ingeslopen, toch valt niet te ontkennen, dat onder deze gunstige omstandigheden zich in Europa van lieverlede een volksleven in de Maatschappij ontwikkeld heeft, dat zeer duidelijk het Christelijk stempel droeg. Vergelijkt men nu nog het volksleven gelijk zich dit onder de Heidensche volken in Azië en Afrika gevormd had en nog voortbestaat, met den nieuwen levensvorm, die, onder den invloed der Kerk, in Europa tot steeds vaster uitdrukking kwam, dan valt kwalijk te loochenen, dat zich hier een hooger en rijker menschelijk leven gevormd heeft, dat, over veel rijker ideaal beschikkende, aan het Christelijk Europa dien machtigen voorsprong boven het Paganisme en den Islam schonk, die nog steeds Europa's suprematie doet voortduren, en in die suprematie van het Christelijk Europa nu verheerlijkt zich nog steeds het Koningschap van Christus over het leven der Maatschappij, zij 't al dat het zich schier uitsluitend door de Kerk als zoodanig steeds verder uitbreidde.

Dat in dit laatste gevaar school, sprak vanzelf. De Maatschappij als zoodanig was nog niet tot genoegzame zelfstandige ontwikkeling gekomen. Ze miste nog eigen organen. Hooge verstandelijke ontwikkeling werd nog schier alleen bij de mannen der Kerk gevonden. En waar, nu of dan, een enkele zelfstandig gevormde geest om gehoor vroeg, bleek hij schier altijd sectarisch of paganistisch te zijn aangelegd, en tegen het Christelijk levensbeginsel in verzet te komen. De ontwikkeling van zulke zelfstandige geesten kon daarom niet worden aangemoedigd, maar werd te keer gegaan. Wat van hoogeren aanleg in het Christelijk spoor liep, kon in en bij de Kerk alles vinden wat het hart of ook de eerzucht begeerde. Wat afweek, moest worden te keer gegaan en uitgebannen. Gevolg waarvan was, dat de Kerk meesteresse der geesten bleef, dat zij op alle hoogere ontwikkeling haar stempel drukte, en dat lange eeuwen geheel het leven der Maatschappij door de Kerk niet alleen geleid werd, maar in het kerkelijk leven was opgenomen. Dat nu zulk een tijdperk

van overgang voor de Christianiseering der volken van Europa noodzakelijk was, betwisten we niet. Alleen zóó kwam er eenheid in de levensopvatting, in den levensvorm, in de wijze waarop het maatschappelijk leven zich uitte. Maar ontkend kan niet, dat hierdoor het maatschappelijk leven te zeer verkerkelijkt werd. Kerk en Maatschappij hebben beide een eigen roeping. De Maatschappij kan niet de taak van de Kerk overnemen, maar ook niet de Kerk de taak der Maatschappij. Vandaar dat het tenslotte op een ongezonden staat van zaken moest uitloopen, dat in zoo lange periode van vele eeuwen, de Kerk steeds alles te zeggen had, en de Maatschappij zoo goed als niets. Men mag niet zeggen, dat dit de schuld der Kerk was; de schuld lag uitsluitend aan de gebrekkige ontwikkeling van het zelfstandig maatschappelijk leven. Maar de uitkomst kon dan toch geen andere zijn, dan dat de Kerk het maatschappelijk leven te zeer in zich zelve opnam, en hierdoor haar zelfstandige ontwikkeling tegenhield in steê van haar te bevorderen. Hier leed de Maatschappij, hier leed de zelfstandigheid van het Gezin, hier leed de persoonlijke zelfstandigheid onder. De Kerk had te veel hooi op haar vork genomen, en werd topzwaar. En het kon kwalijk anders, of, toen ten leste de Maatschappij vooral in de Italiaansche republieken, in België en in ons land met forschen ruk zich opmaakte, om voor haar rechten op zelfstandigheid den strijd aan te binden, moest zich steeds meer een scherpe tegenstelling tusschen Maatschappij en Kerk vormen, die de Maatschappij verlokte om op de oud-paganistische theorieën terug te gaan, anticlericaal op te treden, en zich principieel tegen het Koningschap van Christus te stellen. De Humanist erkent dit Koningschap niet.

Doch al werd als gevolg van dezen opkomenden strijd de Kerk van Christus meer naar haar eigen geestelijk terrein teruggedrongen, toch bleef ze ook zoo het orgaan waardoor Christus zijn Koningschap gelden deed, en zulks zelfs in veel zuiverder vorm. Zoolang de Kerk beschikte over haar alomvattenden invloed, zoodat zij alles

en de Maatschappij schier niets was, bleef de toeleg om het geheele volk als één Christelijke massa te beschouwen. In de Heilige Schrift staat steeds op den voorgrond, dat de Kerk van Christus „een klein kuddeken" is; en dat naast en tegenover dezulken die den Christus belijden, anderen staan, die Hem verwerpen. Dat er niet enkel schapen, maar schapen èn bokken zijn, en dat de Christenen in het midden der wereld staan als dragers van het licht tegenover „een verdaaid en krom geslacht". (Phil. II: 15). Het wordt dan ook nooit anders, noch door Jezus zelf noch door zijn apostelen, voorgesteld, dan dat er is eenerzijds de *Gemeente der heiligen,* en anderzijds *de wereld.* Feitelijk is het dan ook alle eeuwen door zoo gebleken en gebleven. Maar al wist men dat dit zoo was, toch heeft men gepoogd die tegenstelling weg te doezelen, en er naar gestreefd aan het volle leven den schijn te geven, alsof alles Christelijk was, alsof alles tot de Kerk behoorde, en alsof heel het volk in de schaapskooi van Christus was ingegaan; een onware schijn, die nog altoos in het onjuiste denkbeeld van de Volkskerk voortleeft. Natuurlijk lag hierin een groote bekoring. Het gaf het aantrekkelijke van de eenheid. Het bande elk denkbeeld van principieele tegenstelling. Men leefde saam onder eenzelfde heilig Sacrament. Ook had men hierdoor altoos zekeren vat op de afgedoolden. Men kon nog bereiken wie anders allicht steeds verder zou zijn afgedoold. Men versmolt de begrippen van Kerk en Maatschappij tot een hoogere eenheid. Voor die verleiding bezweek men dan ook allerwegen. Maar die schijn van eenheid kon de scheur in het leven wel bedekken, maar niet wegnemen, en niet alleen de Roomsche, maar evenzeer de Protestantsche kerk heeft voor het najagen eerst en het toen vasthouden aan dien valschen schijn bitter geboet. Ook al heet in een land alles kerkelijk één, gelijk nu nog in Frankrijk, Spanje, Portugal en Italië, de tweeheid van het leven is daarom geen oogenblik weg geweest, en bij elke uitbarsting van revolutionaire bedoeling blijkt telkens opnieuw, hoe altoos nog in elk volk een geloovig volksdeel tegen een niet geloovend volksdeel overstaat.

Dat velen geroepen, maar weinigen uitverkoren zijn, blijft de droeve uitspraak van Jezus, die tegen elke volkseenheid rusteloos reageert.

Dit nu is oorzaak, dat de poging om geheel de Maatschappij voor gekerstend te doen doorgaan, de Kerk innerlijk heeft verzwakt. Om meesteresse van de wereld te blijven, heeft de Kerk zich helaas maar al te zeer naar de wereld moeten schikken en voegen. Ze heeft door de vingers moeten zien, wat ze had moeten veroordeelen en bestraffen. Ze is de wereld tegemoet gegaan en genaderd, in plaats dat ze uit de wereld de geheiligden naar zich had getrokken. Ze heeft daardoor het hooge van haar eigen karakter ingeboet, en zonder wereldsch te worden, toch een wereldschen plooi aangenomen. Zelfs ging ze ten slotte onder ons, Protestanten, zóóver, om de meest absolute ketterij te dulden, en dit te vergoelijken door de bewering, dat wat ritselt in de Maatschappij, ook in de Kerk moet nawerken. Zoover was het zelfs onder ons gekomen, dat de Kerk aan de ketterij de hand boven het hoofd hield en daarentegen de getrouwe discipelen van Christus buiten haar erf sloot.

Men versta ons hier niet verkeerd. Reeds aanstonds in de eerste eeuwen is er een streven in de Christelijke Kerk opgekomen, om te breken met een ieder, die net van harte in de allergestrengste opvatting van de Christelijke levensusantiën meeging. Vooral in de Kerken van Noord-Afrika brak dit streven met zekere wildheid door. Sinds heeft het zich steeds in allerlei secte herhaald. En ook nu nog woelt schier overal een streven, om zich af te zonderen van een ieder, die niet tot in de fijne puntjes in onze eigen levensopvatting deelt. Dit streven nu wordt door de apostolische leer zeer stellig veroordeeld. Lezing en herlezing vooral van de brieven van Paulus aan de Kerk van Corinthe wijst ons een geheel anderen weg. De misbruiken in de Kerk van Corinthe waren talrijk en van velerlei aard, en de apostel aarzelde dan ook geen oogenblik om deze zondige misbruiken openlijk en moedig te bestrijden. Toch gaat hij tot uitbanning alleen bij dien eene over, die zich aan zijns vaders huisvrouw vergrepen had. De overigen daarentegen berispt,

kastijdt en bestraft hij, maar hij bant ze niet uit. Veeleer poogt hij ze te winnen en te behouden. Slechts op één punt bleef hij onverzettelijk, en dat ééne punt is *het geloof*. Daarvan mag met geen tittel of jota worden afgeweken. Valt de grondslag van het ééne zaligmakende geloof in Christus den Heere weg, dan stort voor hem geheel de Kerk ineen. Maar, houdt het geloof stand, dan oefent hij geduld; dan werkt de zoekende liefde; dan poogt hij de gemeente haar ideaal nader te brengen.

Tusschen twee polen beweegt alzoo het leven der Kerk zich door. Eenerzijds trekt de wereld haar en belooft haar de heerschappij, mits ze zich naar de wereld voegen wil. En anderzijds poogt de secte haar af te leiden, die haar in eigengenoegzaamheid haar roeping voor de wereld wil doen vergeten. Aan beiden moet de Kerk weerstand weten te bieden, wil ze het groote, machtige orgaan van Koning Jezus blijven, om zijn heerschappij in het midden der Maatschappij te vestigen. Vandaar de drieërlei phasen die het leven der Kerk doorloopt. De eene maal neigt ze tot sectarische afzondering van de wereld. Een ander maal leent ze zich er toe, om te veel aan de wereld gelijkvormig te worden. En kerngezond, op gelijken afstand van de secte en van de wereld, leeft ze alleen in die perioden, waarin ze na bangen strijd zich weer uit de inzinking van haar geestelijk leven met geestelijke autoriteit verheft. Maar al moet uit dien hoofde erkend, dat ook de Kerk van Christus op aarde aan ernstige schommelingen is blootgesteld, het zou een miskennen van haar beteekenis zijn, zoo men waande, dat ze niet in elk van deze drie perioden toch een zegen van zich deed uitgaan. Haar invloed is nog steeds onmetelijk groot. Haar standaard van geestelijk en zedelijk leven staat nog altoos hoog boven al wat buiten de Kerk in concurrentie met haar opdoemt. En wat het opmerkelijkst hierbij is, bestaat hierin, dat boven alle dogma's en zedelijke ordinantiën het altoos weer *de persoon van den Christus*

is, die op de wereld indruk maakt en boven wien zelfs de verst afgedoolden nog altoos geen hoogeren naam weten te noemen. Zelfs in breede kringen waarin de religie geen ingang meer heeft en waar evenmin een standaard van eigen geestelijk leven werd opgeheven, blijft toch de machtige persoonlijkheid van den Christus nog altoos de geesten imponeeren. Een gevoel van eerbied voor Jezus vervult de harten. Hooger dan het Evangelie kent men nog altoos niet. En ook wie weigert zich er aan te onderwerpen, kan toch de inspraak van zijn conscientie niet tot zwijgen brengen, dat hooger dan de Christus geen autoriteit op aarde bestaat.

Hierdoor nu heerscht de Christus nog altoos als Koning in het midden der Maatschappij. Hij heerscht in het hart van zijn getrouwe volgelingen. Hij heerscht in het woord van zijn getuigen en predikers. Hij heerscht in de gezinnen, waar het lied tot zijn eere opgaat. Hij heerscht in de algemeene denkbeelden, die geen hooger ideaal weten aan te geven, dan door hem gesteld is. Hij imponeert door het geheel eigene van zijn persoonlijke grootheid. Veel gaat tegen Hem in. Zijn Woord wordt misbruikt en vervalscht. Tot zijn hoogheilige persoonlijkheid wordt aangerand en zijn Godheid hem betwist. Zelfs zijn volstrekte zondeloosheid wordt in verdenking gebracht. Maar wat men ook op de majesteit van zijn verschijning en op de heerlijkheid van zijn Evangelie afdinge, nog altoos blijft het Woord dat hij bezegeld heeft, het Boek der boeken, waarmee geen ander menschelijk geschrift zich ook maar van verre, wat invloed op de geesten betreft, meten kan. En hoe dikwijls het ook scheen, alsof aan de heerschappij van dat Woord de doodelijke slag was toegebracht, telkens volgde op zulk een periode van verslapping toch altoos weer een tijdperk van herleving, gelijk men het ook ten onzent, na de heerschappij van het Rationalisme, eerst in den Réveil, en nu weer in de Calvinistische beweging, gezien heeft. Alle ander licht, dat men ontstak, schitterde voor een tijd, om dan weer uit te dooven, maar het licht dat met Christus in de wereld verscheen, breekt met zijn stralen nu, na twintig eeuwen, nog

gedurig opnieuw door, en geeft wat geen ander schijnsel geven kan. Het is dan ook geen beeldspraak noch overdrijving, zoo we zeggen, dat de Christus zijn Koningschap in de Maatschappij nog steeds onverbiddelijk handhaaft. Denk u Hem weg, en de hoogste maatschappelijke ontwikkeling zou een geheel andere geweest zijn. En dat de Maatschappij nog was wat ze was, en nog steeds de kracht in zich bleek te bezitten, om zich na diep verval weer uit haar inzinking op te heffen, is niet het gevolg van ons menschelijk pogen, maar eeniglijk de uitwerking van dat hooge geestelijke Koningschap, dat de Christus van den troon zijner heerlijkheid zich ook over de Maatschappij steeds door zijn Kerk wist te verzekeren.

XVIII.

De Christelijke School.

> En gij vaders, verwekt uwe kinderen niet tot toorn, maar voedt ze op in de leering en vermaning des Heeren.
> EFEZE 6 : 4.

HET tweede middel dat strekken moet om Christus' Koningschap in het midden der Maatschappij te vestigen en te handhaven, is *de School*. De opvoeding der kinderen wordt gedragen door drie factoren, ten eerste door huislijke opvoeding, ten tweede door kerkelijke leering en ten derde door maatschappelijke vorming. De eerste factor behoort tot het Gezinsleven, de tweede tot het domein der Kerk, en alleen de derde staat op het erf der Maatschappij. Uit dien hoofde komt alleen de derde hier ter sprake. Dat de school een verschijnsel in het leven der Maatschappij is, zag men eertijds veelal niet in. Deels maakte zich de Overheid van haar meester, deels ook de Kerk, en het zelfstandig karakter won de school wel reeds in

vroeger eeuwen voor de Universiteit, en ten deele ook voor groote kostscholen, met name in Engeland, maar het besef dat ook de *gewone volksschool* op eigen wortel behoort te stoelen, alleen in vrijheid bloeien kan, en bovenal alleen als factor van het maatschappelijk leven kan uitgroeien tot wat ze zijn moet, is eerst in de vorige eeuw in breeder kring doorgedrongen. Nog lang niet overal wordt dit ingezien. In Frankrijk zoowel als in Duitschland is de Volksschool nog schier geheel in handen van de Overheid of de Kerk, en zelfs ten onzent zijn er nog altoos niet weinigen, die liefst naar het oude standpunt teruglaveerden. Alleen aan het exceptioneele feit, dat hier te lande 50 jaren lang de schoolstrijd met zulk een scherpte gevoerd is, danken we het helder inzicht, dat allengs in de schoolquaestie gewonnen werd. Hierbij echter zij aanstonds opgemerkt, dat de schoolstrijd ten onzent nooit zoo grooten omkeer in de bestaande orde van zaken zou hebben teweeggebracht, indien de strijd uitsluitend om de *vrije* school ware gevoerd. Vrijheidszin in het afgetrokkene zou nooit bezield hebben tot het brengen van zóó groote offers als hier te brengen waren. Zonder vrees voor tegenspraak mag dan ook gezegd, dat het niet de vrije school was die dienst deed voor de propaganda van de Christelijke opvoeding, maar dat veeleer omgekeerd het de behoefte aan Christelijke opvoeding was, die de school ten onzent heeft vrijgemaakt. En op dit feit nu rust onze stelling, dat de school in het midden der Maatschappij een der machtigste factoren is, waardoor onze Koning zijn Koninklijke heerschappij in de Maatschappij vestigt en over de Maatschappij handhaaft; en zulks dan vooral, zoo de Kerk in plichtsbetrachting te kort schiet.

Hieruit verklaart het zich dan ook, dat de strijd tusschen den geest der wereld en den geest van onzen Koning allengs zoo meer geheel van het kerkelijk terrein naar het sociaal gebied is overgebracht. Op kerkelijk terrein staan de twee toongevende richtingen, op eigen wijs belichaamd, tegen elkander over. Laten we de Roomsche kerk en de kleine genootschappen er buiten, dan vertegenwoordigt de Nederlandsch Hervormde Kerk nog altoos de richting,

die vroeger niet onduidelijk als die van het doorzieken werd aangediend, terwijl in de Gereformeerde kerken het beginsel zegevierde, dat elke kerk allereerst instrument van de Koninklijke heerschappij van den Christus behoort te zijn. Niet alsof er ook in de Nederlandsch Hervormde Kerk niet tal van trouwe getuigen der waarheid waren opgestaan, en alsof niet tal van gemeenten in beginsel op het herstel van Christus' Koningschap in zijn kerk aanstuurden, maar deze betere elementen konden nog niet doordringen tot hervorming van het kerkelijk leven in conformiteit aan Gods heilig Woord. Sinds 1815 is het de gang van zaken in de Maatschappij, die den vorm van het kerkelijk leven hier beheerscht, inplaats dat de Kerk van Christus schiftend op de Maatschappij kon terugwerken. Het is en blijft zooals het Synodaal bestuur dezer Kerk het in 1886 uitdrukte: Wat gist in de Maatschappij, moet nagisten in de Kerk. Aldus is het valsche grondbeginsel, dat in de bestuursvormen van deze Kerk zich belichaamd vindt, en eerst als dit valsche grondbeginsel met heldere bewustheid zal zijn prijsgegeven. zal ook zij het echte, evangelische karakter van de Kerk van Christus herwinnen. Dit echte karakter der Kerk van Christus toch bestaat hierin, dat niet de Kerk in het kielzog van de Maatschappij vaart, maar omgekeerd reageerend met den Geest van Christus op den geest der Maatschappij inwerkt, daardoor schiftend optreedt, en al wat in leven en in sterven het eigendom van den Christus geweest is of zijn wil, afzondert van wat in de Schrift als „de wereld" met een eigen stempel geteekend wordt. De gebrekkigheid van dezen toestand belet niet, dat de discipelen en discipelinnen van den Christus zich met ijver opmaken, om kennis van het Evangelie te verspreiden, philanthropisch den ellendigen te hulp te komen, en het verlorene te zoeken, maar dit alles geschiedt in hoofdzaak op de manier, waarop ook het Leger des Heils werkt, en de eigenlijke *kerkelijke* factor blijft in gebreke zich een eigen positie af te bakenen. Doch juist doordat deze beide richtingen zich thans in twee groepen van Kerken hebben voortgezet, hield de strijd tusschen deze beide richtingen op, of

verloor althans zijn scherpte; en alleen de uitkomst zal kunnen toonen, hoever elk van deze beide richtingen het in het dienen van Christus' Koningschap brengt.

Juist dit echter bracht het gevolg met zich, dat de principieele strijd, die op kerkelijk terrein niet verder kon, op schoolgebied werd doorgezet. Wat op kerkelijk terrein er toe leidde, om bij het grootste deel van ons volk den maatschappelijken en den kerkelijken stroom ineen te doen vloeien, noopte te meer op schoolgebied beide stroomen scherp af te bakenen en uit elkander te houden. Feitelijk strekte dan ook onze gansche schoolstrijd tot niets anders, dan om de principieele tegenstelling tusschen het Koninkrijk Gods en het maatschappelijk leven, die in de grootste onzer Kerken niet tot haar recht kon komen, op schoolgebied zóó te laten doorwerken, dat hier de scheiding en afzondering voldongen werd. De Schoolwet van 1857, gelijk ze tot op 1890 werd uitgevoerd, bedoelde feitelijk de maatschappelijke eenheid over de schifting, die het Evangelie beoogt, te doen zegevieren, terwijl omgekeerd de School met den Bijbel er op gericht was, om te midden van het maatschappelijk leven zulk een opvoeding der jeugd, voorzooveel het Christelijk element betrof, te organiseeren, als aan den geest van het Evangelie de heerschappij over den geest der Maatschappij verzekerde. De Staatsschool neemt de Maatschappij als een ongedeeld geheel, vraagt welke geest den boventoon voert, en stelt de heerschappij van dien geest der Maatschappij als wet en regel voor de geheele volksjeugd. Vandaar haar neutraal karakter. In dit neutraal karakter eerde men dan aanvankelijk nog zeker Christendom boven geloofsverdeeldheid en drong men aan op aankweeking van Christelijke en Maatschappelijke deugden. Niet lang echter, of de Humaniteitsidee verdrong zelfs dit schrale positief-Christelijk element en ten slotte week zelfs de Humaniteitsidee terug voor puur Rationalisme en Socialisme. En dit nu kan niet anders zoolang de Maatschappij, als geheel

genomen, den toon moet aangeven. Dit toch is het eigenaardige van onzen toestand, dat zoo er moet worden saamgewerkt door burgers die veel, die weinig en die niets belijden, de regel altoos moet worden ontleend aan hen, die van alle belijdenis afzagen. Christendom boven geloofsverdeeldheid of Humaniteit zonder meeningsverschil komt altoos ten slotte neer op het tot regel stellen van het *minimum* van belijdenis of overtuiging.

De Nederlandsche Herv. Kerk staat niet daarom zoo zwak, omdat ze geen uitnemende predikers, geen ijverige tolken der waarheid, geen offervaardige leden en geen bezielde getuigen van het Evangelie bezit, maar omdat ze tot onder hare predikers loochenaars van 's Heeren Godheid, bestrijders van de Verzoening door het bloed des Kruises, rationalisten, materialisten en socialisten telt. Ze is gebonden, ze kan zich niet vrijmaken, ze kan het Evangelie niet als regel handhaven, en niet zij stelt der Maatschappij, maar het geheele complex van de Maatschappij stelt haar de wet. Juist ditzelfde nu bedoelt ook de Staatsschool met haar ongerechtig monopolie. De eenheid ging voor haar boven alles, en deze eenheid, die ze boven alles poogde te handhaven, was niet de eenheid onder het merk van het Evangelie, maar de eenheid gelijk de Maatschappij die in gedurig wisselenden vorm te aanschouwen gaf. Het was en bleef het opdringen van de eenheid der Maatschappij, eerst aan de Kerk, toen aan de School; en daar nu het Evangelie, krachtens zijn aard en oorsprong, niet de eenheid gelijk die in de wereld bestaat, maar de eenheid in den Heere Jezus Christus bedoelt, kan het niet anders, of de minnaars van het Evangelie van onzen Heere Jezus Christus, die zijn Koningsschap niet alleen in de Kerk maar ook in de School achtten te moeten eischen en handhaven, konden niet volstaan met het doorzetten van den kerkelijken strijd, maar moesten uit beginsel ook op schoolgebied voor de scheiding tusschen het Christelijk en het niet Christelijk element opkomen. Gelukkig gevolg waarvan was, dat de belijders van den Heere Jezus Christus, die op kerkelijk gebied van elkaar

afraakten, op schoolgebied elkaar terugvonden, om met vereende kracht voor het goed recht der Christelijke School op te komen. Dat zich hier en daar op schoolgebied nog de nawerking van den vroegeren kerkelijken strijd doet gevoelen, kan niet genoeg betreurd worden; maar over het algemeen mogen we er ons toch in verblijden, dat de samenwerking op schoolgebied nog steeds stand hield, en dat wie ook hier splitsing beoogt, de conscientie der goedgezinden tegen zich heeft. De tegenstelling tusschen de onzijdige Openbare School en de vrije Christelijke School is daardoor zoo in het oog springend geworden, dat niet ten onrechte nog onlangs van de Ministerstafel de profetie werd uitgesproken, dat de Vrije School de toekomst had, en de Openbare School ten slotte slechts een aanvullend karakter zou dragen.

Met het oog hierop vooral is het van zoo overwegend belang, dat het *Maatschappelijk* karakter van de school helder worde ingezien. Gelijk op allerlei wijs is aangetoond, ontstaat de Maatschappij daardoor, dat de leden van een gezin, die met leden van een ander gezin gemeenschappelijke belangen hebben, zich, buiten het gezinsleven, ter bevordering van dit gemeenschappelijk doel vereenigen, zich met elkaar in aanraking stellen, en samen maatregelen beramen, om wat hen samen aangaat in het leven te roepen. Welnu, juist uit deze behoefte is het, dat de School geboren wordt. Een Koning zendt zijn prinsen niet naar de school, maar voedt ze zelf in zijn paleis op, en dit kan de Koning doen, omdat hem alle middelen ten dienste staan, die in zijn eigen paleis, in elk opzicht, aan de eischen der opvoeding kunnen voldoen. Enkele zeer rijke ouders doen dit evenzoo. Maar dit zijn en blijven uitzonderingen, en het overgroote deel der ouders zijn zoo in eigen intellectueele ontwikkeling als in geldelijke middelen veel te veel beperkt, dan dat ze in staat en bij machte zouden zijn, om thuis hun kinderen de opvoeding te doen geven die ze behoeven. Hieruit nu werd met

noodzakelijkheid de behoefte geboren, dat meerdere ouders zich vereenigden, om alsnu samen te doen, wat elk voor zich niet doen kon, en hierdoor ontstond de School. Dienvolgens is de School een zuiver maatschappelijke schepping. Honderd ouders, die samen aan een driehonderd kinderen een goede opvoeding moeten geven, huren saam of bouwen saam een schoollokaal, en stellen saam onderwijzers aan. Zoo komt uit het gezinsleven de School op, omdat het gezinsleven zelf niet volstaat voor het doel, en het is de samenvoeging en samenwerking van de ouders uit die vele gezinnen, die nu nog op maatschappelijk terrein de Vrije School deed geboren worden. Waren nu alle ouders genoeg bemiddeld, om in de kosten van zulk een school te voorzien, zoo had de Overheid er buiten kunnen blijven. Dit echter was niet het geval. Veeleer waren verreweg de meesten hiervoor te onbemiddeld. Vandaar, dat de Overheid hier te hulp moest komen, om wat te kort schoot aan te vullen, en dit te meer, daar de Overheid er belang bij heeft, dat het onderwijs onder het volk op het peil van het buitenland blijve, en alzoo hoogere eischen moet stellen, dan de respectieve ouders, die willen saamwerken, zelve stellen zouden.

Deze helpende bemoeiing der Overheid mag intusschen het primordiaal recht van vader en moeder op hun kinderen niet teniet doen. Kinderen zijn levende have. De opvoeding dier kinderen mag niet alleen met het oog op hun optreden in de Maatschappij, noch ook als waren ze enkel alleen „kinderen *des volks*" beschouwd worden. De kinderen van Christenouders althans zijn ook gedoopt, bij dien Doop is een belofte voor hen gedaan, en die Doop, met de bij dien Doop gedane belofte, spreekt uit, dat die kinderen ook een *eeuwige* bestemming hebben, en dus ook met het oog op die *eeuwige* bestemming vorming en opvoeding moeten ontvangen. Zelve zijn die kinderen in de schooljaren nog te jong, om hiervoor eigener beweging op te komen. Vandaar dat ze geestelijk aan hun ouders gebonden en verbonden zijn, en dat op die ouders de verantwoordelijkheid rust, om zorg te dragen, dat vooral in de kinder-

jaren, waarin het kind voor indrukken zoo ontvankelijk is, die indrukken zóó zijn, dat ze aan de hoogere roeping en bestemming van het kind kunnen beantwoorden. Geeft nu, gelijk oudtijds, en gelijk nog in sommige andere landen, de Overheid een school, die naar de overtuiging der ouders aan hun kinderen, wat dit alles betreft, geeft wat ze behoeven, dan kan de Overheid als zaakwaarneemster de school voor het volk inrichten, en kunnen de ouders er in berusten, dat de Overheid hun taak overneemt. Zoodra dit echter blijkt, niet of niet langer het geval te zijn, en in de conscientie der ouders de overtuiging post vat, dat de school, door de Overheid geopend, niet geeft wat hun kinderen om Gods wil en volgens de Doopbelofte van noode hebben, dan leeft op hetzelfde oogenblik de plicht der ouders op, om in de gebleken leemte zelven te voorzien. Daartoe zullen ze dan van zelf saamwerking zoeken niet met *alle* ouders, maar uitsluitend met zoodanige ouders, die, uit gelijke Christelijke overtuiging, dezelfde behoefte aan Christelijk onderwijs gevoelen als zij. Ze hebben dan te schiften en te kiezen. Af te wijzen elke saamwerking met hen die de Doopbelofte niet aflegden of niet achten, en daarentegen naar samenwerking te streven met zoodanige ouders, die zich op gelijke wijze als zij door de Doopsbelofte gebonden weten. Ze blijven daarmee geheel op maatschappelijk terrein, maar ze houden rekening met de gedeeldheid, die in de Maatschappij op het gebied van de geestelijke overtuigingen bestaat. Niet zij verdeelen de natie, niet zij scheuren de Maatschappij, maar ze vinden de natie gedeeld, ze vinden in de Maatschappij overtuiging tegen overtuiging overstaan. Met dit bestaande feit, dat niemand ontkennen kan, rekenen ze. Ze handelen dienovereenkomstig. En zoo komt het onontwijkbare feit tot stand, dat allerlei scholen naast elkander komen te staan, en dat onder deze scholen de Christelijke school een eigen plaats inneemt.

Dat dit pogen leiden kan tot het optreden van meer dan één

soort Christelijke school, spreekt van zelf. Protestanten en Roomsch-Katholieken staan ten deze niet op hetzelfde standpunt. Zelfs volgt uit het dusver bepleite beginsel, dat naast de Christelijke school, in Protestantsche en Roomsche school gesplitst, ook andere vrije scholen kunnen optreden. Scholen voor Joodsche kinderen, scholen voor moderne kinderen, en zelfs scholen voor kinderen van geheel ongeloovige ouders. Wat men voor zich zelf begeert, moet men ook aan anderen gunnen, en zal eens de Vrije school triomfeeren over heel de linie, dan spreekt het vanzelf, dat ze in veelvormige gestalte zal verrijzen. Maar steeds zullen onder alle deze soorten van vrije scholen de Christelijke scholen een eigen standpunt innemen. Zij zullen een practisch antwoord geven op de roepstem van den Christus: Laat de kinderkens tot mij komen, want hunner is het koninkrijk der hemelen. De band, reeds in geboorte en doop tusschen het kind en Koning Jezus gelegd, en waaraan in de huislijke opvoeding wordt voortgeweven, zal dan in de Christelijke school nader bevestigd worden. Het kind op de Christelijke school leert zich beschouwen en gevoelen als een onderdaan van Koning Jezus. Eerbied voor het woord en het bevel van Koning Jezus wordt het kind ingeprent. Het leert in Christus zijn hoogsten wetgever eerbiedigen. Het weet, dat aan dezen zijn Koning gegeven is alle macht in hemel en op aarde. En het weet ook, dat deze zijn Koning eens zijn Rechter zal zijn, en dat het alleen door zijn genade eens in de eeuwige heerlijkheid zal ingaan. Hij zal niet methodistisch alleen een Heiland en Redder in Jezus begroeten, maar ook verstaan, dat Jezus *zijn Koning* is, die hem regeert, over hem heerscht, zijn lot in zijn hand heeft, en vóór alle dingen gehoorzaamheid van hem eischt. Daarom zal 't niet alleen in de waarheid van het Evangelie worden opgevoed, maar tevens zijn opvoeding en opleiding ontvangen voor het burgerlijk en maatschappelijk leven, en dit niet in dien zin en geest, alsof deze opvoeding voor het burgerlijk en maatschappelijk leven *naast* zijn geestelijke opleiding kwam te staan, maar zóó, dat ook die maatschappelijke opleiding geheel van den

geest van Christus doordrongen is. Zijn school zal niet zijn een gewone burgerlijke school met als surplus zeker godsdienstonderwijs, maar beide de geestelijke en de burgerlijke opvoeding zullen één geheel vormen, en ook in het maatschappelijke zal, wie er werd opgeleid, zich aan den geest en aan het woord van het Evangelie gebonden weten. Aan onzen Koning is gegeven alle macht, niet alleen in den hemel, maar *ook op aarde*, en ook de Maatschappij moet voor wat de belijdenis van Koning Jezus aangaat een Christelijke Maatschappij zijn. Het Koningschap van Jezus gaat over de zielen, maar ook over de aardsche Maatschappij.

Juist daardoor nu is de Christelijke school thans, naast de Kerk, het tweede groote orgaan waarvan onze Koning zich bedient, om zijn koninklijke heerschappij ook in het midden van de Maatschappij te vestigen. De onjuiste en oppervlakkige opvatting, alsof Christus alleen onze Heiland en Redder, en niet tevens onze Koning en Rechter ware, wordt juist door de Christelijke school geheel teruggedrongen, en de ware opvatting van het onderdaanschap van Christus komt hiervoor in de plaats. Met name dank zij de goede vruchten van de Christelijke school stelt reeds thans niet meer de geest der Maatschappij aan die Maatschappij de wet, maar vertoont zich op elk gebied van het maatschappelijk leven het onderscheid en de tegenstelling tusschen de onderdanen van Christus en hen die volharden bij hun driest geroep: Wij willen niet dat deze Koning over ons zij. De geest van Christus en de geest der wereld komen ook op maatschappelijk gebied steeds meer tegenover elkander te staan. Twee stroomingen ook in het maatschappelijk leven teekenen zich steeds duidelijker af, iets waarin voor de Maatschappij zelve geen geringe winste ligt. Hoe meer toch het Koningschap van Christus ook in de Maatschappij tot zijn recht komt, hoe hooger dit maatschappelijk leven zich verheft. Richtingen en overtuigingen, die vaak onbewust het maatschappelijk leven ondermijnden en ten gronde brachten, vinden nu tegenstand en verzet, en balsem wordt aan de wonden van dit leven toegediend. Niet wij zijn het dan ook, die de

Christelijke school in het leven riepen, niet aan ons komt daarvan de eere toe. Veeleer is het onze Koning, die zelf den gang van het leven ook in ons land aldus bestuurd en geleid heeft, dat hij zelf zich de Christelijke school tot orgaan voor zijn koninklijke heerschappij schiep.

XIX.

De Christelijke organisatie.

> Zoo gij dan gerechtzaken hebt, die dit leven aangaan, zet die daarvoor, die in de gemeente minst geacht zijn.
> 1 COR. 6:4.

HET derde instrument, waarvan de Christus zich bedient, om zijn Koningschap over de Maatschappij te handhaven, is het samenstel der Christelijke organisatiën, die in onderscheiding van de overige maatschappelijke organisatiën, door *zijn belijders* in het leven worden geroepen. Als eerste instrument wezen we op de Kerk, als tweede instrument, daarvan wel te onderscheiden, wezen we op de Christelijke school, en aan deze beide voegen we thans toe *de Christelijke organisatiën op maatschappelijk gebied*. Reeds toen de maatschappelijke organisatie als levensverschijnsel ter sprake kwam, vestigden we er de aandacht op, dat de Maatschappij als zoodanig een eigen organisatie en daardoor een eigen hoofd mist, maar dat uit het midden der Maatschappij steeds vanzelf een streven opkomt, om door organisatiën op kleiner voet deze leemte aan te vullen. Hierbij nu komt vanzelf de vraag aan de orde, of de onderdanen van Koning Jezus zich voor dit doel met hen, die Hem verwerpen, in eenzelfde organisatie kunnen vereenigen, dan wel of het eisch van hun overtuiging is, dat ze zich organiseeren *op eigen voet*, een Christelijk Vereenigingswezen in het leven geroepen, en een welbewuste scheiding tusschen

zich en de anderen ook op maatschappelijk gebied hebben te aanvaarden. Feitelijk is die afzondering van het Christenvolk in eigen organisatiën ten onzent reeds doorgezet, gelijk ze vooral van Roomsch-Katholieke zijde ook in andere landen tot stand kwam. Toch ontslaat dit ons niet van de taak, de rechtmatigheid of onrechtmatigheid van deze afzondering principieel toe te lichten. We behooren te weten, dat we ook met deze afzondering inzake de maatschappelijke organisatiën op den goeden weg zijn, als ook aan welken regel we ons daarbij hebben te binden.

Nu komt er in den eersten brief aan de Kerk van Corinthe een apostolische uitspraak voor, die het pleit over het geoorloofde van zulk een afzonderlijke organisatie beslist. Het was namelijk in die Kerk voorgekomen, dat twee leden, die aan eenzelfde Avondmaal aanzaten, een geschil kregen over het mijn en dijn, en nu saâm naar den gewonen rechter gingen, om dit hun geschil te laten uitwijzen. En hiertegen nu komt de apostel in verzet. Hij keurt dit af. Hij wil niet, dat leden der Kerk van Christus elkander voor den Rechter dagen. En na dit te hebben veroordeeld, wijst hij hun nu een anderen weg, om zulk een zaak tot oplossing te brengen, en die weg zal, zoo schrijft hij, hierin moeten bestaan, dat de leden der Kerk zelven uit hun eigen midden een of meer personen benoemen om, zijn er zulke geschillen, daarin uitspraak te doen.

Dat Paulus het gaan bij den gewonen rechter afkeurt, spreekt duidelijk uit deze woorden, die in I Cor. 6 : 1 staan opgeteekend: „Durft iemand van ulieden, die een zaak heeft tegen een ander, terecht gaan voor de onrechtvaardigen?" Het was blijkbaar te Corinthe voorgekomen, en nu vraagt de Apostel, hoe men den euvelen moed kon hebben, om zooiets te bestaan. Toch wil hij niet, dat daarom zulke geschillen in de Kerk onberecht blijven hangen, en wijst er dan op, dat er in de Kerk zelve zeer goed leden zijn te vinden, die over zulke burgerlijke geschillen recht kunnen spreken. Zeer hoog zelfs haalt de apostel dit op, en vraagt: Weet gij niet, dat de heiligen *de wereld* oordeelen zullen? En is dit zoo, aldus vraagt

hij verder, zouden dan zij die eens *de wereld* oordeelen zullen, onbekwaam zijn en onwaardig om hun uw klein, nietig aardsch geschil voor te leggen? Ja, nog hooger verheft de apostel de geschiktheid der Kerkleden om recht te spreken, door ook te wijzen op *de engelen*, die eenmaal aan het oordeel der heiligen zullen onderworpen worden. „Weet gij wel," zoo vraagt de apostel, „dat wij de engelen oordeelen zullen?" En is dit zoo, hoeveel te meer dan nu zijn de heiligen bekwaam om te oordeelen over de zaken, die dit leven aangaan? Zoo veroordeelt de apostel uit hoog-zedelijk standpunt elk streven onder de leden der Kerk, om gelijk of ongelijk in aardsche zaken ter beslissing te laten komen, doordien men elkaar voor den aardschen rechter draagt. Doch hierbij kan hij het vanzelf niet laten. Aan al zulke burgerlijke geschillen onder de leden van dezelfde Kerk moet een einde komen. Na gezegd te hebben wat ze *niet* moeten doen, prijst hij hun daarom alsnu aan wat ze dan *wel* moeten doen, en daarvoor stelt hij den regel in deze woorden van vers 4: „Zoo gij dan gerechtzaken hebt, die dit leven aangaan, zet die daarover, die in de gemeente minst geacht zijn". Ja, zoo stellig prijst hij hun dien weg van eigen scheidsgerecht aan, dat hij zich gedrongen voelt, er nog aan toe te voegen, dat de leden der Kerk van Corinthe zich er over schamen moesten, dat ze niet uit eigen beweging dien beteren weg waren ingeslagen en dat hij als apostel hun dien weg nog opzettelijk moest voorschrijven. Vandaar dat hij er op volgen laat: „Ik zeg u dit tot schaamte. Is er dan alzoo onder u geen die wijs is, ook niet één, die zoude kunnen oordeelen tusschen zijn broeders?" En alsof hij niet sterk en krachtig genoeg dit naar den burgerlijken rechter gaan kon veroordeelen, en wel veroordeelen uit geestelijk oogpunt, vervolgt hij aldus: „Maar gij gaat de eene broeder met den anderen terecht, en dat voor ongeloovigen. Zoo is er dan ganschelijk gebrek onder u, allereerst hierdoor, dat gij met elkander rechtzaken hebt." Zóó in den grond verkeerd toch is het, om saam als broeders elkaar voor den burgerlijken rechter te dagen, dat men dan nog liever schade moest lijden. „Waarom," zoo

vraagt de Apostel toch, „lijdt ge dan niet liever ongelijk? Waarom lijdt ge niet liever schade?" Er spreekt voor den apostel in dat rechtzoeken bij den gewonen rechter dan ook zulk een onheilige geest, dat hij niet aarzelt deze onverzoenlijken, die naar den rechter liepen, toe te voegen: Dit is de zaak: „Gijlieden *doet* ongelijk, en *doet* schade, en dit den broederen!"

Deze breed ontwikkelde apostolische uitspraak snijdt zoo diep in het maatschappelijke leven in als het slechts kan; zoo diep, dat velen thans deze woorden als ganschelijk niet geschreven beschouwen. Die zoo oordeelen merken dan op, dat wij thans niet meer staan voor dezelfde positie, waarvoor de Christenen in Paulus' dagen stonden. Toen toch waren er niet anders dan *heidensche* rechters. Thans daarentegen leven we in een Christelijken Staat. In dien Staat worden rechters aangesteld, die zelf bijna allen leden van eene Christelijke Kerk zijn. Hierdoor, zoo wil men, vervalt dus de tegenstelling waarop Paulus wees, en behooren de rechters zelve tot wat hij „de heiligen", d. w. z. de onderdanen van Christus, noemt, zoodat thans juist voldaan is aan wat de apostel begeerde dat men in het leven roepen zou, t.w. een vierschaar van geloovigen. Ten deele is dit juist, doch ook slechts ten deele. Vooreerst toch heeft het lidmaatschap van deze of gene Kerk thans een geheel andere beteekenis dan in de dagen van den apostel; en ten andere is het belijden van den Christus geen vereischte voor de aanstelling der scheidsrechters, gelijk Paulus wilde dat het zijn zou. Een Jood, een ongeloovige, een atheïst is thans evengoed tot rechter benoembaar. Iets waar dan nog bijkomt, dat de apostel spreekt van rechters, die de Christenen zelve onder elkander zouden aanstellen, terwijl ook in het Christenland de rechters worden aangesteld door de Overheid. Welterdege geldt daarom de apostolische uitspraak ten deze ook thans nog in dien zin, dat Christenbroeders, die een geschil over aardsche zaken hebben, altoos beter doen een scheidsrechter-

lijke uitspraak onder de broeders in te roepen, dan recht bij den burgerlijken rechter te zoeken.

Doch ook al mocht men hierin tot een andere conclusie komen, zooveel staat dan toch vast, dat de apostel in zaken van het maatschappelijk leven zoo kras mogelijk op een eigen afzonderlijke organisatie van de belijders van den Christus aandringt. Het verband, waarin deze woorden voorkomen, versterkt de zekerheid van des apostels bedoeling nog. Eer hij toch toekomt aan de rechtzaken, bespreekt hij in het vijfde hoofdstuk de vraag in het algemeen, in hoeverre Christenen zich in het maatschappelijk leven met de ongeloovigen vermengen kunnen al dan niet. Desaangaande nu had hij vroeger reeds de Kerk van Corinthe tegen elke onnoodige vermenging gewaarschuwd, met name ook ter vermijding van den verkeerden invloed, dien de lagere zedelijke opvatting, die onder de heidenen gold, zoo licht op de leden der Kerk hebben kon. En dan stelt hij als regel, dat men wel niet ganschelijk alle verkeer en aanraking kan afbreken, daar men, dit beoogende, *„de wereld zou moeten uitgaan"*, maar dat voor het overige de omgang en de aanraking met de heidensche wereld te beperken was tot het allernoodzakelijkste. Iets wat hij aanprees, niet alsof de leden der Kerk „hen die buiten zijn" hadden te oordeelen. Immers zoo zegt hij: „Die buiten zijn oordeelt God". Maar wel in dezen zin, dat ze hebben te waken tegen het gevaar, dat vermenging met de heidensche Maatschappij voor de Christenen zelve kan opleveren. Een raad, hier in 't kort gegeven, maar dien hij in zijn tweeden brief aan dezelfde Kerk in hoofdstuk 6:14 v. v. veel breeder uitwerkt, en alsnu toespitst in 't bepaald gebod om „zich af te scheiden" en zich „af te zonderen" op maatschappelijk terrein. Zoo toch heet 't aldaar: „Trekt geen juk aan met de ongeloovigen, want wat gemeenschap heeft het licht met de duisternis? Wat samenstemming is er tusschen Christus en Belial? of wat deel heeft de geloovige met den ongeloovige? Daarom *gaat uit het midden van hen, en scheidt u af!* zegt de Heere, en Ik zal u tot een Vader en gij zult mij tot zonen en

dochters zijn, zegt de Heere, de Almachtige" (vs. 14—18). Juist zooals het in Openb. 18 : 4 heet: „Gaat uit van haar, mijn volk, opdat gij aan haar zonde geen gemeenschap hebt, en opdat gij van haar plagen niet ontvangt."

Onzekerheid bestaat alzoo op dit punt in het minst niet. In maatschappelijke vermenging schuilt voor de Christenen altoos gevaar. Men laat zich dan zoo licht door de Maatschappij en haar wereldschen vorm de wet stellen. Wat er bij de Maatschappij mee door kan, kan er dan o, zoo licht ook bij de Christenen mee door. Men drijft mee in een stroom waaraan men geen weerstand kan bieden. En onbewust ruilt men het beginsel van het Christelijk leven voor het ongezuiverd beginsel der wereldsche maatschappij uit. Vandaar de apostolische regel, waarin Paulus zegt, dat die door den Heere zelf geijkt is, om zich *niet* te vermengen, maar uit te gaan, zich af te scheiden en af te zonderen, en op eigen terrein onder de broederen zoodanige eigen organisatiën te zoeken, als door het beginsel van het *Geloof* geeischt wordt.

Het was hier noodzakelijk, om dit stelsel van eigen, afzonderlijke organisatiën opzettelijk in de Schrift te fundeeren, omdat er nog altoos stemmen ook onder ons opgaan, die dezen regel thans niet meer vatbaar achten voor algeheele toepassing. Men wijst er dan zeer terecht op, dat we niet meer leven in een heidensche Maatschappij, maar in een Maatschappij, die nog altoos rust op Christelijke grondslagen, en ook merkt men op, dat er gemeenschappelijke belangen zijn, die men eigenlijk alleen door saamwerking met *alle* gegadigden kan verweren en tot hun recht kan doen komen. Dit nu geven we op zichzelf toe. Er ligt dan ook een tijd achter ons, waarin niemand aan het stuk van eigen organisatiën dacht, maar men of niet organiseerde, of organiseerde zonder op geloofsverschil te letten. De vraag is alleen, of er in dien vroegeren toestand niet allengs verandering in zeer ongunstigen zin is gekomen. En dan

valt kwalijk te ontkennen, dat uit den geest der wereld steeds meer een dwingen en drijven naar alzijdige organisatie is opgekomen, edoch, op een grondslag die nooit de onze kan zijn. Vooral op sociaal gebied heeft zich thans almeer in deze organisatiën de geest van het anarchisme en het socialisme genesteld, en het is die geest, die in al zulke organisatiën den hoogsten toon voert, en ze aan de propaganda van deze onheilige, revolutionaire beginselen dienstbaar maakt. Want wel zijn er naast deze anarchistische en socialistische organisatiën ook enkele meer neutrale opgekomen, maar toch voeren ook in deze neutrale organisatiën bijna overal mannen het hoogste woord, die allerminst verhelen, hoe fel ze tegen de positieve belijdenis van ons Christelijk geloof gekant staan. De invloed, die van alle deze organisatiën uitgaat, is dan ook zonder uitzondering destructief voor onze Christelijke belijdenis. Men redeneert en ageert uit beginselen, die lijnrecht tegen de onze overstaan. Begeeft men zich nu in zulke organisatiën en vermengt men zich in zulke organisatiën met hen die geheel anders denken, dan wordt wat *zij* denken en oordeelen uitgangspunt van de te nemen besluiten, en steunt men door zijn lidmaatschap wat men, conform zijn Christelijke belijdenis, niet steunen kan maar bestrijden moet. Er drijft in zulke anarchistische, socialistische of neutrale vereenigingen een geest, die de onze nooit zijn kan of zijn mag. De leiding in zulke organisatiën verblijft nooit aan ons, maar steeds en onverzettelijk bij onze tegenpartijders. Zij zetten hun opzet door, en wie onzer met hen scheep gaat, komt ten slotte uit waar zij landen willen, maar wij nooit landen mogen. Ons beginsel komt dan op nonactiviteit te staan, boet zijn kracht in en wordt in den hoek geduwd. Federatief moge dan voor de behartiging van enkele gemeenschappelijke belangen zekere graad van samenwerking nog denkbaar zijn, maar vermenging met deze leiders anderes geestes in de organisatie zelve leidt altoos tot een bitter droef fiasco van het Christelijk beginsel en bereidt hun de victorie en ons de nederlaag.

Let men daar niet op, en begeeft men zich toch in zulk gezelschap, dan ontstaat bovendien het gevaar, dat kwade samensprekingen de

goede zeden bederven. Bij de organisatiën, waarop we hier het oog hebben, staat steeds en onveranderlijk het stoffelijk belang op den voorgrond. Het is om meer macht tegenover den patroon en hooger loon voor zijn arbeid te doen. Nu ligt er op zich zelf natuurlijk niets verkeerds in, dat een ieder voor zijn rechten opkomt en ook zijn stoffelijke positie poogt te verbeteren. Dit is de levenswet van zelfbehoud, die zich op geen enkel terrein op zij laat schuiven. Doch juist daarom is in zulke organisatiën de verleiding ook voor de Christenen zoo groot, om het doel de middelen te laten heiligen, het stoffelijke belang boven het geestelijke te laten heerschen, en mee af te drijven op een stroom, die de onze nooit zijn kan of mag. De geest, die in zulke principieel ongeloovige organisatiën werkt, is zoo verleidelijk en aanstekelijk, dat bijna geen onzer, begeeft hij zich eenmaal in zulk een gezelschap, er weerstand aan kan bieden. Men neemt dit gif in zich op, zonder dat men het vermoedt. En dit vooral, omdat men, in zulke organisatiën eenmaal opgenomen, zijn Christelijk beginsel tot zwijgen ziet gedoemd. Vergadert men zelf op eigen terrein, afzonderlijk, dan is er het gebed, dan is er de leiding van Gods Woord, dan is er onderling vermaan, en komt men er van zelf toe, om bij elke voorkomende gelegenheid zijn houding en handelwijze door vrije geestelijke bespreking aan de uitspraak van Gods Woord te toetsen. Laat men zich daarentegen inlijven in zulke ongeloovige organisatiën, dan wordt aan dit alles het zwijgen opgelegd. Men kan zich geestelijk niet verweren, en drinkt, eer men er op verdacht is, opvattingen en denkbeelden in, die den toets der Christelijke belijdenis niet doorstaan kunnen. Men buigt dan door zonder het te willen. Men gaat mee, zonder te berekenen waar men zal uitkomen. De eigen geest verzwakt en zinkt in, en eer men het weet, is men zelf onder de macht gekomen van beginselen en denkbeelden, die men van achter toch verwerpen moet, als met onze Christelijke belijdenis onvereenigbaar.

Dit is dan ook onder de Christelijke groepen, op elk terrein des levens, zoo diep gevoeld, dat er als vanzelf in grooten getale afzonderlijke Christelijke vereenigingen of organisatiën zijn opgekomen. Zoo hebben we onze eigen Jongelingsvereenigingen, onze Meisjes- en Vrouwenvereenigingen, onze Knapenvereenigingen, onze Werkliedenvereenigingen, onze Klerkenvereenigingen, onze Ambtenaarsvereenigingen, onze Zanggezelschappen, onze Muziekvereenigingen, onze Studentenvereenigingen; kortom, er is bijna geen terrein op het maatschappelijk erf, dat geen aanleiding gaf tot het vormen van eigen organisatiën, en tot het stichten van afzonderlijke Vereenigingen.

Men had 't eerst met gemengde organisatiën beproefd, maar men kon het er niet in uithouden. Het leven zelf drong en dwong tot scheiding. Op elk punt botste men tegen elkaar in. De tegenstelling deed zich schier bij elke overweging en bij elk besluit gelden. Men voelde, dat men te ver uiteen lag, om samen te kunnen werken. En het gaf welhaast een gevoel van vrijmaking en verlossing, toen men eindelijk op eigen terrein bijeenkwam, dien doodelijk afmattenden strijd tegen de andersdenkenden niet meer te voeren had, elkander kon opbouwen en sterken in de eering en handhaving van zijn eigen beginsel, en saam den zegen des Heeren over zijn arbeid kon inroepen. De principieele scheiding, die van de Kerk had moeten uitgaan, maar op kerkelijk gebied voor een aanmerkelijk deel niet meer tot haar recht kon komen, kwam aldus uit het vrije maatschappelijk leven weer met kracht en met afbakening van juiste grenzen te voorschijn, eerst op Schoolgebied, daarna op het gebied van de sociale organisatiën. De algemeene toestand werd weer gezond. En het resultaat was, dat op maatschappelijk terrein het Christelijk beginsel zich weer kon doen hooren, weer toepassing kon vinden, en weer welbewust positie kon nemen tegenover het beginsel dat door den geest der wereld werd aangedrongen. Men trok nu uit zijn Christelijk beginsel de alzijdige gevolgen voor het practische leven. Men won personen, die vroeger met den geest der wereld mee afdreven. Wie vroeger

zweeg, kon nu weer voor zijn beginsel uitkomen en opkomen. Het leven werd weer een lust. De toepassing van zijn geloof in de praktijk werd allerwegen nagespeurd. Geestdrift verving de vroegere dofheid. Er kwam animo, er kwam bezieling. En door de practijk zelf steunde men elkander in zijn allerheiligst geloof.

Ook dit nu is ons onder het Koninklijk regiment van den Christus toegekomen. Niet wij zijn het, die dit alles tot stand hebben gebracht, maar Hij heeft ons ook den rijken schat van deze eigen, zelfstandige, afzonderlijke Christelijke organisatiën op elk terrein geschonken. De gang der dingen en de worsteling der geesten is zóó door hem geleid, dat het resultaat niet anders zijn kon, dan het geweest is. Hij zelf heeft, als onze Koning, deze afzonderlijke Christelijke organisatiën uit het leven zelf doen opkomen. Het was niet alzoo, dat wij deze stichtingen in het leven riepen, en dat onze Koning van haar optreden kennis nam; veeleer omgekeerd heeft hij ze gewild en waren ze in zijn raad besloten, eer wij er aan dachten. Zijns is dan ook de eer van het groote werk, dat tot stand kwam. Wel is het te betreuren, dat er gesplitst is, ook waar die splitsing niet noodzakelijk was. Vooral kerkelijke eenzijdigheid heeft hier geschaad, en aan het maatschappelijk leven een deel van zijn vrije bewegingen doen inboeten. Allen die in Christus Jezus zijn, moesten en behoorden op dit maatschappelijk terrein saam te werken, en steeds moet het streven er op gericht blijven, om althans federatief de saamwerking van alle Christelijke organisatiën te verzekeren. Maar afgezien van dit ééne ingeslopen euvel, mag de zelfstandige, afzonderlijke organisatie van de onderscheidene Christelijke stands- en belangen-groepen onvoorwaardelijk worden toegejuicht, en nog steeds moet ze winnen in kracht, in zelfbewustheid, in doortastendheid. Niet alleen toch is deze geheel nieuwe openbaring van het Christelijk leven op maatschappelijk gebied door Christus onzen Koning tot stand gebracht, maar ze is tevens bestemd, om den invloed van

zijn Koningschap in het midden der Maatschappij te verhoogen. In elke organisatie van dien aard moet gehoorzaamheid aan onzen Koning het parool zijn. Het vragen naar zijn wil moet levensregel zijn, en op de verheerlijking van zijn Koningschap moet aller doel gericht zijn. Zoo komt in het midden der Maatschappij steeds duidelijker de geest van Christus tegen den geest der wereld te staan. Een ieder wordt voor de keuze geplaatst om zich aan de Christelijke of aan de wereldsche organisatiën aan te sluiten. Die keuze wordt tot een levenskeuze. Veel meer dan voorheen voelt een ieder, die voor de Christelijke organisatie kiest, het onderdaanschap, waarin hij tegenover Christus als zijn Koning verkeert, en vooral hierdoor komt vanzelf het *Pro Rege* ook in het midden der Maatschappij tot zijn recht.

XX.

De Publieke Opinie.

> Ziet ik zende u als schapen in het midden der wolven; zijt dan voorzichtig gelijk de slangen, en oprecht gelijk de duiven.
>
> MATTH. 10:16.

NAAST de Christelijke *Kerk*, de Christelijke *School*, en de Christelijke *Vereeniging* doet in de vierde plaats de gekerstende *Publieke Opinie* dienst als instrument voor de handhaving van Christus' Koningschap in het midden der Maatschappij. Vooral sinds de uitvinding van de Drukkunst is deze Publieke Opinie een zeer invloedrijke en ver reikende macht geworden. Toch was ze reeds sinds oude dagen van beteekenis. Asaf klaagde reeds in den 73sten psalm over de lieden der wereld, „die de inbeeldingen des harten te boven gaan, uit de hoogte

spreken, en hun mond tegen den hemel zetten, onderwijl *hun tong wandelt op de aarde*". Dit wandelen van de tong op de aarde is in beginsel hetzelfde als wat onder ons gemeenlijk de Publieke Opinie heet. Eer men het drukken of zelfs het schrijven verstond, diende hiervoor reeds het loopend gerucht, het uitgestrooid verhaal, de spreuk, die men van buiten liet leeren, of ook het lied of vers, dat om zijn dichterlijken vorm vaster hangen bleef. Overal waar menschen samenwonen, spreken ze van elkander, bespreken ze gemeenschappelijke belangen, beoordeeltde een den ander, vormen ze zich zekere regels van beoordeeling, zekeren zedelijken maatstaf, zekere meening over de machthebbers die regeeren, en over de toekomst die te wachten staat. Zulk een oordeel, zulk een regel, zulk een verwachting zet zich al meer vast, neemt daardoor een blijvenden vorm aan, en schept alzoo ongemerkt een *algemeene meening*, waarmee ieder min of meer rekent, en die juist daardoor inwerkt op gedrag en daad. Treden nu strijdige belangen tegen elkaar op, komen tegenstrijdige beginselen tot uiting en wordt hieruit de drang geboren, om voor wat men zelf aankleeft den strijd aan te binden, dan kan de macht van deze Publieke Opinie in tyrannie omslaan en hen, die een ander systeem voorstaan, pogen te onderdrukken. De Publieke Opinie drijft uiteraard op de meerderheid van hen die zich het luidst hooren doen. De groote massa der rustige, stille bevolking spreekt bij de vorming van die Publieke Opinie ternauwernood mee. Zij nu, die onder de meesprekende en meetellende groep een meerderheid vormen, zullen gemeenlijk op de heerschende Publieke Opinie critiek van uit hun standpunt, van uit hun beginsel oefenen, en pogingen wagen, om wat hun in de heerschende opinie onwaar en verkeerd dunkt terug te dringen, en daarentegen hun eigen overtuiging en gevestigde Publieke Opinie tot heerschappij te brengen. Wordt b.v. in eenig land het hebben van meer dan ééne vrouw als volkomen geoorloofd beschouwd, dan wordt de veelwijverij in zulk een land door de Publieke Opinie begunstigd, en wordt op

de Monogamie als op een ongenoegzamen levensvorm neergezien, goed voor de arme bevolking, die geen twee of drie vrouwen betalen kan, maar beneden de waardigheid van den aanzienlijken man, die zijn eere wegwerpt, zoo hij zich met eene vrouw moet behelpen. Vindt nu daarentegen bij zulk een volk een hooger zedelijk beginsel ingang, en wint onder den invloed van het Evangelie de overtuiging veld, dat alleen het monogamisch huwelijk in overeenstemming is met Gods wil en 's menschen roeping, dan komt er in de Publieke Opinie scheuring. Eerst was ze geheel op de hand van de Veelwijverij. Allengs komt dan in eerst kleiner, straks in breeder kring de overtuiging op, dat alle Veelwijverij te veroordeelen is. Van beide zijden poogt men zich nu in de Publieke Opinie te sterken. De gronden voor en tegen worden bepleit. Beiderzijds poogt men aanhang te winnen. Niet lang meer, of beide groepen staan gelijk in invloed. Het wordt half om half. Tenslotte kentert het. De voorstanders van het monogamisch huwelijk winnen het pleit, de liefhebbers der Veelwijverij verspelen en verliezen hun invloed. En in het eind slaat de Publieke Opinie zoo geheel om, dat meer dan één vrouw te hebben, wat vroeger een eere was, nu tot een schande is geworden.

Blijkt uit dit één voorbeeld reeds, wat ongemeene invloed door de Publieke Opinie als instrument op den gang van het volksleven kan worden uitgeoefend, dan springt het in het oog, hoe ook bij den strijd tusschen den geest van Christus en den geest der wereld deze Publieke Opinie instrument in handen van onzen Koning kan zijn, om zijn heerschappij in de harten en in het midden van een volk te vestigen. Overal waar het Christendom binnendrong, begon aanstonds de Publieke Opinie zich met dit nieuw verschijnsel bezig te houden. Allerlei leugenachtige en boosaardige verhalen werden van meet af omtrent en tegen het Christendom uitgestrooid. Het kwam wel uit, gelijk Simeon het voorzegd had, dat in Maria's Kindeken een teeken was verschenen dat weersproken zou worden. Nauwelijks was in welke stad ook een kleine Christelijke Kerk

gesticht, of ieder sprak er over, wat toch dit zijn mocht. Overal openbaarde zich tegenzin, straks bestrijding en vervolging, en bij die vervolging deed allerlei laster dienst, om den invloed van het Evangelie, zoo mogelijk, te breken. Maar hierbij kon het niet blijven. Al spoedig kwam aan den dag, dat in het Evangelie een ander beginsel sprak, een andere levensregel zich aanbeval, een geheel andere opvatting van het leven aan de orde kwam. Vandaar dat toen in de Publieke Opinie de strijd tegen dit Evangelie in beginsel ondernomen werd. Juist hierdoor echter was men genoodzaakt zijn eigen, lager staand beginsel tegen dat van 't Evangelie over te stellen. En hiervan weer was het noodzakelijk en logisch gevolg, dat ten slotte het beginsel des Evangelies het voor de rechtbank van de Publieke Opinie won.

Was dit rekenen met de Publieke Opinie nu reeds noodig in de dagen, toen ze alleen op geruchten, gesprekken en geschreven of van buiten geleerde stukken dreef, dan voelt men aanstonds, hoeveel grooter nog de macht der Publieke Opinie moest worden, toen het middel gevonden was, om het gesproken of geschreven woord door de drukpers te vermenigvuldigen. Vroeger behielp men zich met handschriften en opschriften, en wat wij zouden noemen aanplakborden; een hulpmiddel dat ook in Jesaja 30:8 vermeld wordt, maar op die manier bereikte men niet dan een zeer beperkten kring. Niet alleen toch waren zulke handschriften peperduur, maar ook de kunst van lezen had slechts een zekere kleine groep onder het volk zich eigen gemaakt. Een lezend volk heeft vóór de uitvinding van de Drukkunst nergens bestaan. Het is eerst het drukken van boeken, pamfletten, biljetten en wat dies meer zij, dat leesstof onder het volk kan brengen, en alzoo de moeite van het leeren lezen loonde, althans voor de groote massa. Toen echter deze kunst om het geschrevene in eindeloos tal van exemplaren te drukken, gevonden was, kon het niet anders, of de Publieke Opinie moest

hierin het instrument vinden, om haar rijk veel verder uit te breiden en haar heerschappij veel vaster en veel duurzamer te bevestigen. Rekende vroeger voor de Publieke Opinie alleen die kleinere hooge kring meê, die toongevend was, — nu was het middel gevonden, om tot in de afgelegenste dorpen voor zijn opinie te pleiten en zijn denkbeelden over heel het land te verbreiden. En overmits de groote meerderheid der lezers niet critisch, d. i. niet met eigen oordeel leest, doch slechts indrinkt wat haar wordt voorgezet, lag het in den aard der zaak, dat een zeer kleine groep, die er zich op toelegde een bepaalden kring van denkbeelden onder het volk te brengen, er zeer spoedig in slagen kon, om die denkbeelden tot het gemeen goed van het volk te maken en alzoo op een vroeger geheel ongekende wijze een Publieke Opinie te scheppen, waartegen geen oproeien ten slotte meer mogelijk was. Overal waar menschen samenwonen, vormt zich zekere gemeenschappelijke zienswijze. Die vindt men zelfs in menig gezin, dat over andere gezinnen, over de buren, over een bepaald bedrijf waarbij het gezin betrokken is, over de Kerk, de School, over een bepaald prediker, en zelfs ook over familieleden, zijn bepaalde opinie heeft, die opinie sterk kleurt, er geen tegenspraak tegen duldt, en deze opinie van vader op kind overplant. Datzelfde nu wat men bij een gezin vindt, vertoont zich op breeder erf bij een geheele familie. Elders weer is het de geheele bevolking van een dorp, die zich in bepaalde denkbeelden en oordeelvellingen vast zet. Zelfs in stad tegenover stad komt dit voor. Evenzoo zijn er in de onderscheidene provinciën meeningen, overtuigingen en voorstellingen, die bij geheel de bevolking hebben wortel geschoten. Maar recht machtig wordt zulk een meening toch dan eerst, zoo ze zich van een geheel volk meester maakt, *volksopinie* wordt, en eerst hierdoor zich als *de* publieke opinie laat ijken.

Doch zelfs bij de grenzen van een land laat zulk een publieke opinie zich niet ophouden. Eerst vond men in het Latijn der geleerden het middel om een gemeene opinie onder de geleerden

van alle landen te vestigen. Daarna is in de heerschappij van het Fransch, dat men in alle landen aanleerde, het groote middel gevonden, om een wereldopinie te vormen. De gewoonte om althans in beschaafde kringen de dusgenaamde moderne talen aan te leeren, en evenzoo de overbrenging van buitenlandsche geschriften in de volkstaal, maakte de letterkundige producten van alle beschaafde landen tot aller gemeen goed. De gemakkelijke reisgelegenheden stelden steeds meerderen in staat, zelf vreemde landen te bezoeken. Zoo ontstond er een wereldgemeenschap in denken en zinnen en peinzen, en zoo kon het niet anders, of de Publieke Opinie breidde steeds het terrein uit, waarop ze heerscht. Van volksmacht, wat ze eertijds was, werd ze een wereldmacht. Talentvolle schrijvers, uit wat land ook, lieten hun invloed steeds meer onder alle volken gelden. De verschillende stroomingen, die in deze Publieke Opinie met elkander worstelden, riepen daardoor een wereldstrijd tusschen zekere kringen en sferen van denkbeelden in het leven. Het werd almeer in Londen en Petersburg, in Weenen en Madrid eenzelfde worsteling van elkander de heerschappij betwistende overtuigingen en beginselen. Deze wereldstroomingen deelden de volken in partijen en groepen, die steeds meer in alle land met bijna gelijke tegenstelling tegen elkander overstonden; en al naar het getij liep, had nu eens deze, dan die overtuiging onder de volken de voorkeur, maakte de Publieke Opinie tot haar instrument, en wist door Publieke Opinie voor een tijdlang haar opperheerschappij te vestigen. Wie niet met deze macht rekende, werd in den hoek gedrongen en boette ten slotte allen invloed in. Ja, zóó sterk kon, bij keer in zaken en toestanden, deze worsteling in de Publieke Opinie van karakter veranderen, dat ze in de 16e en 17e eeuw bijna uitsluitend zich met geestelijke aangelegenheden bezig hield, terwijl ze in onze eeuw zich bijna geheel samentrekt om de stoffelijke belangen der volken. Wat toen de religie was, is nu de kunst geworden. Een geheel andere gestalte dringt thans in de Publieke Opinie op den voorgrond.

Eerst steunde de Drukpers deze Publieke Opinie nog schier uitsluitend door de uitgave van geschriften der geleerden, door de uitgave van verhalen, door de rondstrooiing van pamfletten en biljetten, al spoedig ook door de caricatuur. Maar veel grooter nog werd de invloed der Drukpers in de daaropvolgende periode, toen de *Dagbladpers* haar machtigen loop begon. Eerst van uiterst kleine afmeting, wist deze dagbladpers zich allengs tot reusachtige proportiën uit te zetten, zoodat elken morgen en elken avond meer dan één groot blad in New-York en Londen nu reeds een stof biedt, die met een geheel boekdeel gelijk staat. Beter verbinding door de post, en sneller communicatie door telegraaf en telephoon, kwam de dagbladpers daarbij te hulp. Wat over heel de wereld voorviel, werd ten slotte elken morgen en elken avond onder het wereldpubliek bekend gemaakt. En daar landbouw, nijverheid en scheepvaart er belang bij hadden, zich door middel van de advertentiekolommen bij het publiek bekend te maken, liet de Dagbladpers almeer haar kosten goed maken door het adverteerend publiek, en werd daardoor in staat haar blad zoo voor bijna geen geld te venten, dat de lectuur der dagbladen al spoedig bij meer dan één alle andere lectuur verving. Rechtstreeksch gevolg hiervan was, dat de Dagbladpers in staat was, onder een vroeger nooit bereikt publiek over allerlei aangelegenheden en richtingen zulke denkbeelden, dag aan dag, ja morgen aan morgen en avond aan avond te verspreiden, die gaarne ingang vonden, en ten slotte de Publieke Opinie geheel beheerschten. Schier elk land heeft dan ook de periode gekend, dat niet zelden één zulk een toongevend dagblad, onder geheel onverantwoordelijke redactie, feitelijk meer invloed op den gang van 's lands zaken oefende, dan Kabinet of Parlement. Duizenden bij duizenden lezen bijna niet anders dan hun courant, die hen elken morgen bij hun ontbijt opwacht, naloopt met een middageditie, en na den maaltijd nogmaals met een avonduitgave achtervolgt. Waarbij dan komt, dat de massa stof, die één blad biedt, soms zoo ver-strekkend is, dat alle tijd tot nadenken en tot het

vormen van een eigen oordeel ontbreekt, en men in breeden kring schier niet anders doet dan de opinie van zulk een blad napraten.

En hierbij komt dan ten slotte nog een geheel andere oorzaak, het saamroepen van de burgerij in allerlei vergaderingen en meetings en bij allerlei lezingen en voordrachten, om door het gesproken woord, vaak met contradictoir debat, de Publieke Opinie in een bepaalde richting te leiden. Natuurlijk zijn zulke samenkomsten er altoos geweest, in Azië zelfs eer nog dan in Europa. Ook in de Middeleeuwen waren ze niet ongewoon, en ook in de tijden der Reformatie hadden ze beteekenis. Vooral sinds het eind der 18e eeuw echter zijn ze in aantal buitengewoon toegenomen. Gedurende de 19e eeuw wiessen ze nogmaals in aantal en omvang. En nog steeds zullen ze op allerlei manier vermeerderen. Met name de stembus heeft ze steeds hooger in aanzien doen stijgen. Naast de Dagbladpers is er dan ook niets, dat op de vorming der Publieke Opinie zoo ver-reikenden invloed heeft, als juist de meeting en de lezing. Tot op zekere hoogte kan zelfs gezegd, dat het gesproken woord nog altoos beter hangen blijft, dan het woord, dat men in een gedrukt stuk las. Steeds verder wist die aldus gesteunde Publieke Opinie ook hierdoor haar heerschappij over de volken uit te breiden. In vroeger eeuwen kwam ieder in de Kerk, en was het de prediking, die althans op religieus en zedelijk gebied de menigte leidde. Maar sinds het Kerkbezoek afnam, en vooral in de groote steden de groote meerderheid nooit meer onder eenige prediking verkeert, is de invloed van de Kerk ook op religieus en zedelijk gebied sterk afgenomen, en heeft de Publieke Opinie zich eigen denkbeelden op godsdienstig en zedelijk gebied gevormd, die ze driestweg tegen de overtuiging en belijdenis der Kerk overstelt. De Publieke Opinie heeft daardoor de leiding op zich genomen, niet alleen in stoffelijke aangelegenheden, in letterkundige schermutselingen, in het oordeel over kunst en wetenschap, en over wat aangaat staatkundige en maatschappelijke belangen, maar ze zwaait thans haar schepter evenzoo over dat breede terrein van godsdienstige en

zedelijke aangelegenheden, dat voorheen geheel aan de Kerk verbleef. Men heeft de Pers de Koningin der aarde genoemd, en vooral zoo men daarbij neemt den grooten steun, dien de Pers ontvangt door het op vergaderingen gesproken woord, dat zij zich dan haast door den druk over heel het land te verspreiden, is deze qualificatie eer te zwak dan te sterk. De Publieke Opinie kan een macht vormen, waartegen noch het gezin, noch de Kerk, noch de school meer als evenknie den strijd kan opnemen, juist wijl de Publieke Opinie in de pers, en met name in de dagbladpers, het gemeene middel vindt, om èn in het gezin, èn in de Kerk, èn in de school haar invloed te doen doordringen.

Door dezen machtigen invloed is het aanschijn der volken dan ook ongemerkt een geheel ander geworden. Na de bekeering van Europa's volken van het heidendom tot den Christus, was alom onder de volken de Christelijke levensbeschouwing tot heerschappij gekomen. Van de Kerk ging eeuwenlang de grootste invloed uit. Ook de Overheid nam het Christelijk beginsel in haar wetgeving op, en zoo zijn er lange tijden, zoowel voor als na de Reformatie, geweest, dat, zij 't al onder veel afwijking, en in weerwil van veel verzet, toch de Christelijke levensbeschouwing gezegd kon worden in Europa den boventoon te voeren. Maar juist dit is thans geheel anders geworden. Het verzet smeulde reeds lang vóór de Fransche Revolutie, en in die Revolutie brak het door, en sinds is het de Publieke Opinie geweest, die aan geheel andere denkbeelden ingang schonk; denkbeelden, die zich aanvankelijk vrijwel in een Christelijk kleed hulden, maar al spoedig zelfs ook dit schijnkleed afwierpen, en eindigen met zich scherp en kras en driest tegen de Christelijke levensbeschouwing over te stellen. Vooral de Protestantsche Kerken sliepen daarbij in, duldden het, dat zelfs van den kansel de Publieke Opinie tegen de historische belijdenis van den Christus in verzet kwam, en zoo hebben we in het midden der vorige eeuw een toe-

stand beleefd, waarvan gezegd kan worden, dat het de ontkerstende Publieke Opinie was, die oppermachtig geheel de wereld der geesten beheerschte. De Roomsche Kerk gaf *niet* toe, hield stand, en al zag ook zij in geheel Roomsche landen de helft der bevolking zich tegen haar keeren, in eigen boezem bleef ze aan haar belijdenis trouw. Feitelijk kwam alzoo de toestand in Roomsche en Protestantsche landen op hetzelfde neer, alleen met dit verschil, dat in de Protestantsche landen het verzet tegen de ontwrichting van het Christendom niet van de Kerk, maar veeleer van de aan den Christus trouw gebleven bevolking uitging.

Toch droeg dit verzet aanvankelijk een veel te zwak en eenzijdig karakter. Men trok zich uit het publieke leven terug op kerkelijk en geestelijk terrein, en onthield zich van elke ernstige poging om ook in de Publieke Opinie de Christelijke levensbeschouwing te laten meêspreken. Sinds is dit nu gelukkig anders geworden. Ook van Christelijke zijde is men gaan inzien, hoe zwak men stond, zoolang men verzuimde ook op het publieke terrein voor de eere van den Christus op te komen. Ook onzerzijds heeft men ten leste de macht van het instrument der Pers gaan begrijpen. Geleerden hebben zich opgemaakt, om de valschheid en de onhoudbaarheid van de wereldsche levensbeschouwing aan te toonen. Op allerlei manier heeft men de Pers te hulp geroepen, om een in belangrijkheid steeds winnende Christelijke litteratuur te scheppen. Ook de Dagbladpers is, zij 't al op nog veel te zwakke wijze, aan de eere van het Christelijk beginsel dienstbaar gemaakt. Meetings heeft men zelf georganiseerd, of op anderer meetings is men voor de verdediging van het Christelijk beginsel opgetreden. Men greep weer moed, men kwam uit zijn schuilhoek te voorschijn. Op elk gebied bond men den strijd aan. Gelukkig gevolg hiervan was, dat tal van afgedoolden naar de Tente van den Christus terugkeerden. De Kerk begon weer mee te tellen. In die Kerk hernam de historische belijdenis van den Christus haar teloorgegane rechten. Al spoedig zelfs bleek het, dat óns volk in zijn meerderheid nog voor den

Christus koos. En de uitkomst was, dat zich steeds scherper in de Publieke Opinie tweeërlei strooming, tweeërlei richting, tweeërlei overtuiging tegenover elkander plaatste. Eenerzijds de Publieke Opinie gelijk die in wereldsche kringen den toon aangaf, maar ook anderzijds de Christelijke Publieke Opinie, die dan in alle Christelijke kringen openlijk gehuldigd, voortgeplant, en steeds breeder werd uitgewerkt. Eerst was men teruggedeinsd, en had gewaand zich uit de wereld te moeten terugtrekken, maar alras bleek, dat èn de machtige Publieke Opinie, èn de Pers, èn de Dagbladpers, èn de Meeting zich er uitnemend toe leenden om instrument in den dienst van onzen Koning te worden. Het wapen, dat zich tègen ons keerde, hebben we nu zelven aangegord. Onze Koning heeft het niet geduld en niet gedoogd, dat deze nieuwe wapenrusting uitsluitend in handen van den geest der wereld zou blijven. Ook ons heeft hij geleerd in gelijke wapenrusting tegen den geest der wereld op te treden. De scheur, die in het leven was getrokken, is tot in de Publieke Opinie doorgegaan. De Publieke Opinie der wereld verliest almeer op onze kringen haar eens zoo ver reikenden invloed. Een Christelijke Publieke Opinie staat in steeds scherper belijnde gestalte tegen de Publieke Opinie der wereld over, en het is thans almeer door deze nieuwgevormde Publieke Opinie, dat de Christus op geheel het maatschappelijk terrein zijn Koningschap handhaaft.

XXI.

Goede en booze Geesten.

> Want wij hebben den strijd niet tegen vleesch en bloed, maar tegen de overheden, tegen de machten, tegen de geweldhebbers der wereld, der duisternis dezer eeuw, tegen de geestelijke boosheden in de lucht.
>
> EFEZE 6 : 12.

Zoo bleek ons dan, hoe de Heere Jezus Christus koninklijk regeert in de Maatschappij door *de geloovigen,* in wier hart Hij woning heeft gemaakt; *door de Gezinnen,* waarin Hem lof en aanbidding wordt toegebracht; *door de Kerken,* die Hij allerwegen gesticht heeft; door de *Christelijke school,* die Hij in 't leven riep; door *het woord,* dat Hij in de pers en op vergaderingen uit doet gaan; en door de levensopvatting die Hij onder Christenen in *de Publieke Opinie* vast zet. Toch is hiermede de handeling van zijn Koninklijke macht nog allerminst uitgeput, en daarom dient ten slotte nog opzettelijk de aandacht gevestigd op den strijd, dien Christus zelf *rechtstreeks* in de Maatschappij voert tegen de *demonische machten.* „Hij moet als Koning heerschen, totdat Hij zijn vijanden zal gezet hebben tot een voetbank zijner voeten," — wat zegt dit anders, dan dat onze Koning in het rijk der duisternis demonische machten tegenover zich vindt, die gestadig *zijn* Koninkrijk belagen; dat Hij tegen deze demonische machten strijd voert, rusteloos en aldoor; en dat die strijd ten einde toe door zal gaan, tot de laatste van deze demonische machten gebroken is, en geheel het demonische rijk aan Christus onderworpen zal zijn; ja, zóó onderworpen, dat het zich nimmer meer herstellen kan, vernietigd is en slechts een trophee voor onzen overwinnenden Koning overlaat. Het is alzoo onszelven en anderen misleiden, zoo we voet geven aan de voorstelling, alsof onze Koning in plechtige ruste aan de rechterhand des Vaders op den troon ware gezeten,

en niets anders deed dan liefdegemeenschap oefenen met de heiligen, die reeds in het Vaderhuis zijn ingegaan, en met de heiligen, die Hij op aarde nog liet. Geheel deze voorstelling toch is in lijnrechten strijd met wat de Schrift ons openbaart omtrent de beteekenis van Christus' verhooging.

Klaar en duidelijk wordt het ons in Efeze 1 : 20 vv. betuigd, dat de Christus gesteld is „verre boven alle overheid en macht en kracht en heerschappij, niet alleen in deze wereld, maar ook in de toekomende, zoodat alle dingen aan zijn voeten onderworpen zijn." Nu staat het uitlegkundig vast, dat hieronder ook begrepen zijn die machten en krachten, die uit het rijk der demonen strijd tegen het Koninkrijk van Christus voeren. In Efeze 6 : 12 spreekt de apostel het toch zoo beslist mogelijk uit, dat de geloovigen op aarde den strijd niet hebben tegen kwaadwillige menschen, niet tegen vleesch en bloed, maar wel ter dege tegen de kwade, demonische geesten, die hij noemt „de machten, de geweldhebbers der wereld, der duisternis dezer eeuw, en de geestelijke boosheden in de lucht". Zelfs gaat de aanwijzing van den Apostel nog verder, en zegt hij in Efeze 2 : 2, dat het deze demonische machten zijn, die geheel het wereldsche leven beheerschen. Immers hij verheelt niet, dat degenen, die nu tot den Christus bekeerd zijn, vóór hun bekeering zelve aan deze demonische machten waren overgegeven en haar toeleg gediend hebben. Hij spreekt toch uit, dat ze „vroeger gewandeld hebben naar de eeuw dezer wereld, naar den overste van de macht der lucht, naar den geest die nu werkt in de kinderen der ongehoorzaamheid". We hebben alzoo in de maatschappij te doen met een volksleven, dat een buitenzijde en een binnenzijde heeft. Naar de buitenzijde komt dit uit in wat de geloovigen conform Christus' geest doen, en hetgeen de ongeloovigen in den dienst van satan uitrichten. Maar dat leven, dat aan de buitenzijde uitkomt, wordt op onzichtbare wijze beheerscht door geestelijke machten, die ge wel niet ziet, maar die er toch zijn en feitelijk den toestand beheerschen, en deze heirscharen nu zijn in tweeën tegen elkander gegroepeerd, eener-

zijds onze Heere Jezus Christus met zijn heirscharen van engelen, en anderzijds daartegenover satan met heel het heir van zijn demonische machten. Zoo wordt dus voortdurend tweeërlei strijd geleverd op aarde, een strijd tusschen hen die van Christus zijn en hen die verre van den Heere bleven, en op den geestelijken achtergrond tusschen onzen Koning en den overste van de macht der lucht, d. i. satan. Deze laatste strijd nu hield thans reeds tweeduizend jaren aan, hij wordt nog altoos voortgezet en hij kan eerst tot beslissing komen, als de Christus wederkeert in glorie. We hebben derhalve, wat het Koningschap van Christus in verband met het leven der Maatschappij betreft, volstrekt niet alleen te rekenen met de worstelingen van allerlei soort, die de Geest des Heeren op aarde uitstrijdt, maar in principieelen zin zelfs meer nog met den strijd, dien Christus zelf rechtstreeks in de geestelijke sfeer voert, om juist dáárdoor als Koning te heerschen, dat Hij zijn vijanden te keer *gaat*, en zoolang *zal* te keer gaan, tot ze geheel en ganschelijk aan zijn voeten zullen onderworpen zijn.

Juist echter voor deze Koninklijke actie van den Christus heeft men ook onder de belijdende Christenheid steeds meer het oog gesloten, door te eenzijdig, ja vaak zoo goed als uitsluitend, in den Christus alleen den Heiland en Verlosser te eeren. Hij zeer zeker onze hoogste Leeraar, bij wiens woord we zweren, en onze eenige Hoogepriester, die ons met God verzoent, maar zijn derde en hoogste eeretitel, dat Hij tevens is onze *eeuwige Koning*, kwam steeds meer in het gedrang. Dit nu kon geen anderen indruk achterlaten, dan dat het leven der volken, en zoo ook het leven der Maatschappij, buiten den Christus omging, alsof Hij zich uitsluitend met zijn verlosten bezig hield. Zoo werd het dan een Christus voor de bidcel en de Kerk, maar daarbuiten het leven der wereld, dat zichzelf moest redden, en waar de belijders van den Christus eigenlijk buiten stonden, en waar ze zoo weinig mogelijk zich mee moesten inlaten, wijl waarvoor geen verantwoordelijkheid op hun rustte. Het was of ons menschelijk leven in twee geheel van elkaar afgescheiden deelen

uiteenviel. Van den éénen kant het veelbewogen en rijk gestoffeerde leven der wereld, der volken en der Maatschappij, en van den anderen kant in het midden dier wereld een kleine groep belijders, die zich in haar geestelijke tente terug trok. Een *Koning* was de Christus bij die opvatting niet meer!

Nu is het uiterst moeilijk, zich van dien geestelijken strijd, dien Christus aldoor tegen de demonische machten voert, een ook maar eenigszins helder denkbeeld te vormen. Van stoffelijke dingen weten we als vrucht van langdurig onderzoek en rijke ervaring heel wat, maar op geestelijk terrein is de wetenschap des menschen nog zoo goed als geheel blind. De Heilige Schrift geeft ons op dit terrein de strikt noodige aanwijzing, duidelijk genoeg om ons den weg door het leven te doen vinden, maar op zichzelf is en blijft zelfs ons eigen zieleleven ons nog altoos een diepe verborgenheid, een ondoorgrondelijk mysterie. We weten, dat we *een ziel* bezitten en dat zelfs die ziel het eigenlijke van ons wezen is, zoo dat het lichaam er van kan worden gescheiden. We zien, dat die ziel leeft en wat ze uitricht op allerlei manier, maar *haar zelve* te grijpen gelukt nimmer, ze te ontleden, zoo ze ontleedbaar is, nog veel minder, en zelfs over de vermogens dier ziel wordt altoos nog strijd gevoerd. Onze *geest* is iets dat in onze ziel werkt; maar of die geest in ons nog van onze ziel onderscheiden is, dan wel slechts het bezielende en handelende in onze ziel is, klaar is het nooit uit te maken. We spreken van neigingen in ons, van een verstand, van een bewustzijn, van een wil, maar wie zal ons van dit alles een klare voorstelling geven? We noemen die namen, we spreken die woorden uit en verstaan dan wel ongeveer wat er mee bedoeld wordt, maar toch blijft het alles even vaag en zwevend. De onderlinge verhouding in ons zielsleven tusschen die verschillende gewaarwordingen en vermogens is nog dieper mysterie. We spreken van liefde, maar wat is liefde? Ze is een macht, maar wie verklaart ons het innerlijk weefsel van die macht?

Aan ons lichaam hebben we alles onderzocht. We kennen elk zenuwtje, elk spiertje, elk vliesje, elke ader, elke cel, elke vochtdrup, elke beweging, elke krankheid en elke normale gezonde werking, en voor dit alles hebben we bij 't Lichaam een afgesproken naam, en steeds verder en dieper gaat 't onderzoek, dat ons elk deeltje en elk onderdeeltje van ons lichamelijk leven als in een spiegel voorhoudt. Maar naast die rijke, schier alomvattende kennis van ons lichaam, staat onze povere kennis van onze ziel zoo oppervlakkig over. De Schrift schenkt ons vaste gegevens waarop wie gelooft afgaat, en hij bevindt er zich wel bij; maar wie deze gegevens der Schrift opzij zet, en niet aanvaardt, weet op zielkundig gebied zoo goed *als niets*. Onze psychiaters verhalen ons van het zielsleven wel velerlei dingen, maar al wat ze ons als vrucht van onderzoek mededeelen, zijn gegevens, door observatie van *de uiting* der ziel en van haar inwerking op het lichaam verkregen. Ze bestudeeren de buitenzij; de naar buiten gekeerde zijde van het leven; die nemen ze nauwkeurig waar; die pogen ze in beeld te brengen, en ten deele leiden ze daaruit onderstellingen af. Maar van het *eigenlijke wezen der ziel*, van haar innerlijke bestaanswijze, van haar innerlijke drijfkracht weten ook onze psychiaters, zoo ze niet op de Heilige Schrift steunen, zoo goed als niets. Ze rekenen met een grooten onbekende, met een X, maar die X oplossen kunnen ze niet. In kennisse van de zienlijke dingen zijn we o, zoo rijk, maar van de onzienlijke dingen wist alle menschelijke wetenschap dusver nog zelfs het a. b. c. niet op te sporen. Tot zelfs de woorden en namen, die we op zielkundig gebied bezigen, zijn bijna altoos aan het stoffelijke leven ontleend. We beelden ons soms in, er, o, zooveel van te weten, maar zoodra we de grenzen van het *zienlijke* overschrijden, staat alle menschelijke wetenschap nog steeds verlegen met haar onkunde. Van de buitenzijde van het leven kunnen we naar de binnenzijde niet doordringen. Onze eigen ziel, ons eigen innerlijk bestaan kennen we niet. Wat er gebeurt als we sterven, en hoe

de scheiding van ziel en lichaam toegaat, weten we niet. We juichen dankend op het graf onzer lieve dooden, maar als ze sterven zien we niets, en merken we niets, dan alleen dit ééne, dat het lichaam verstijft en het oog zich voor immer sluit.

Daarom is het zoo dwaas, als ge mannen van het vak soms zoo schouderophalend ziet neerzien op wat de Schrift ons omtrent deze verborgen dingen openbaart. Zelf kunnen we door eigen onderzoek de raadselen op dit gebied niet oplossen, en als God dan zoo genadig is, om ons althans eenig licht in Zijn openbaring te schenken, en ons voor 't minst zooveel omtrent dit mysterieuse geestelijke leven doet mededeelen, als we noodig hebben, om onze roeping te vervullen en den weg ten eeuwigen leven te vinden, dan knielt men niet in dankzegging neder, om bij dit ons beschijnend licht te wandelen, maar acht in zijn wetenschappelijke hoovaardij, dat heel deze Openbaring slechts verzinning is, en dat de wetenschap, dit alles verwerpend, zelve wel in staat zal blijken op heel andere en veel betere wijs deze raadselen op te lossen.

Dit schijnt dan hoog geleerd, en men verdiept zich in allerlei hypothesen, maar zelf heeft men in zijn eigen levensstrijd aan al deze geleerdheid niets, en als men tot de grens van het rijk des doods is genaderd, gaat men met een blinddoek voor de oogen de vallei der schaduwe des doods in.

Veel donkerder nog wordt het, als men van de enkele ziel wil doorgaan tot de ziel *van heel een volk*. Dan voelt men wel, dat er een verborgen ziel is, die heel het volk tot eenheid verbindt, en dat in die voor ons verborgen volksziel krachten werken, die den enkele beheerschen, maar wat die volksziel is, hoe ze bestaat, welke krachten en vermogens ze tot haar beschikking heeft, hoe die werken, en wat er eigenlijk in die volksziel omgaat, — niemand weet het te zeggen. Men dicht er over, men peinst er over, men spreekt er ideeën over uit, maar het blijft alles gissing en poëzie. Alle nauw-

keurige kennis, waarop men zou kunnen afgaan, ontbreekt ten eenenmale. De mensch leeft er in, werkt er in mede, ondergaat er de invloeden van, maar hij *weet* er volstrekt niets van. Hij kan uitingen vaststellen, en die uitingen met elkander in verband zetten, maar het uitgangspunt bij dit onderzoek blijft voor als na zwevend en ongewis.

Staan we zoo bij de enkele ziel en bij de ziel van een volk reeds voor zoo volstrekt onoplosbaar raadsel, waarop alleen de Schrift een enkele lichtstraal werpt en werpen kan, nog ondoordringbaarder wordt die donkerheid, zoo we van de ziel van een enkel volk door pogen te gaan tot den geestelijken achtergrond, die de volkeren saam verbindt. Aan alles zien we, en ontwaren we, dat het eene volk niet los naast het andere staat, maar dat velerlei band volk aan volk verbindt. Voor het uitwendige nu is ook dit licht duidelijk te maken. We raadplegen dan de afstamming der volken, hun taal, hun historie, hun streven, hun onderlinge worsteling, en de overeenkomsten die ze hebben aangegaan. Maar ook dit blijft alles uitwendig, en wat innerlijk, aan de binnenzij van het leven, de volken scheidt en verbindt, en wat in het leven der volken zoo van deze scheiding als van deze verbinding de oorzaak is, niemand weet het te zeggen. Heel een stroom van woorden kan men hier aan spillen, maar tot zekere kennisse leidt dit ons niet. We zien het aan, we leven er zelf in mede, onze sympathieën en antipathieën worden er door beheerscht, maar elke verklaring blijft uit, althans elke verklaring, die ons zeggen zou, welke innerlijke drijfveren in dit alles werken.

En nog donkerder wordt het, als men, afziende van het volk, tot de Maatschappij zelve ingaat, voor oogen ziet, wat door-een-vloeiing van hartstochten hierin werken, welke stroomingen hier gaande zijn, welke bewegende krachten hier openbaar worden, en hoe volstrekt ondoenlijk het ons is, te zeggen, *waarom* dit alles toegaat gelijk het gaat. Veel kunnen we op dit terrein waarnemen en constateeren, maar zoodra het aankomt op een nauwkeuriger kennen van de oorzaken die hier werken, en op de wetten die deze werking be-

heerschen, wordt de blinddoek om onze oogen al vaster en weten we niets, ja, minder dan niets. Zegt nu de Schrift ons, dat hier *Geesten* op inwerken, dan lacht men, maar kan toch zelf zoo weinig aan dit denkbeeld van een inwerkenden geest ontkomen, dat men zelf spreekt van *den geest der eeuw,* van den *tijdgeest,* van den *geest* in een bepaalde periode. Men ziet dan voor oogen, dat in de eene periode der historie het maatschappelijk leven en het leven der volken een bepaalde richting uitgaat, zoo dat b.v. in de jaren der Reformatie alle volken bewogen en geleid worden door religieuse motieven, en dat nu daarentegen de religie bij alle volken op den achtergrond is getreden, en dat thans de stoffelijke belangen geheel ons wereldbestaan beheerschen. Vanwaar dit scherpgeteekende onderscheid? Wat dreef en drijft hier toch? Men weet het niet, en behelpt zich dan met te spreken van den tijdgeest, een geest die de eene maal zus en de andere maal zóó de volken inspireert.

Zijn wij menschen de eenige geesten, of is er buiten ons menschelijk geslacht plaats voor nog een ander heir van geesten? Ja, zegt de Schrift, er zijn geesten die goed zijn, en die we *engelen* noemen, en andere geesten die boos zijn, en die we als *demonen* aanduiden. Hierin is ons een openbaring toegekomen van het hoogste gewicht. Doch dan ontstaat ook aanstonds de even gewichtige vraag, of die andere geesten met ons menschelijk leven in betrekking staan, of deze goede engelen en deze demonen op ons leven inwerken. En zoo ja, van welken aard deze inwerking is, van wat kant ze komt en op wat wijs ze toegaat. Of deze inwerking van zelf werkt, of onder Gods bestel. Welke de strijd is die tusschen de engelen en demonen gevoerd wordt, en welken invloed deze strijd tusschen de goede en booze geesten op ons menschelijk leven heeft. De Schrift bevestigt ons, dat het onzen God belieft nu en dan over een volk uit te doen gaan „den geest eens diepen slaaps", dat er een geest is, „die nu werkt in de kinderen der ongehoorzaamheid", en dat wij menschen eigenlijk geen strijd tegen menschen hebben, maar tegen de demonische machten, die op ons leven inwerken, onzen

geest trachten te beheerschen en, zoo we geen weerstand bieden, ons overweldigen.

En hier nu juist grijpt het Koningschap van Christus in. In dien bangen strijd tusschen de goede en booze geesten is eenheid. De eenheid der demonen is satan, de eenheid der goede geesten is in Christus. En nu is aan Christus gegeven alle macht in hemel en op aarde, en zijn zoo beslist alle dingen aan zijn voeten onderworpen, dat de leiding van geheel deze worsteling en haar uitkomst in zijn hand zijn gelegd. Deze strijd is niet aan het toeval overgelaten, maar doorloopt een van te voren vaststaand proces. Dat proces beheerscht de Christus. Hij is 't, die in deze worsteling der geesten overwinnaar zal blijven, en het is door dien strijd, dat het lot van de menschheid, van de volken en van de enkelen in die volken zal worden beheerscht. Hiermee is onze Koning altoos bezig. Hij is geen nietsdoend, maar een altoos strijdend Koning, en een Koning die zelf dezen strijd zóó aanlegt en zóó verloopen laat, dat in het eind niet alleen de *macht* der demonen zal worden te niet gedaan, maar ook het zedelijk *oordeel* hen treffen zal.

Vaak is de vraag opgeworpen, waarom God satan na zijn val niet terstond vernietigd heeft, en steeds en terecht is daarop geantwoord, dat dit wel een uiting van Gods *almacht* zou zijn geweest, maar niet een openbaring van zijn *heiligheid.* Een heilig oordeel is hier dan alleen mogelijk, zoo God aan satan en zijn demonen tijd en gelegenheid gunt, om op allerlei wijze zich te rechtvaardigen, en dan in het eind doet blijken dat deze rechtvaardiging tot den einde toe mislukt. De „mensch der zonde", zegt de apostel in zijn brief aan de Kerk van Thessalonica, zal verschijnen, en dan zal het einde zijn, maar zijn komst wordt alsnog „weerhouden", en wat die „weerhoudt" is de eisch, dat de groote strijd tusschen satan en Christus principieel worde uitgestreden. Nooit moet van achteren kunnen gezegd worden: Indien aan satan nog deze of die kans

was gelaten, zou de uitkomst wel een heel andere zijn geweest. Afdoende en beslist zal de eindoplossing van den strijd dan eerst zijn, zoo aan satan *alle* kans gelaten is, en zoo hij bij *elke* kans toch geestelijk het onderspit moest delven. Wat de macht van onzen Koning aangaat, had terstond na zijn hemelvaart het einde kunnen intreden, maar dan zou het geen *zedelijke* triomf zijn geweest. Eerst moest aan den mensch de gelegenheid worden gelaten om zich op alle manier te sterken en zich tegenover God onder demonische inspiratiën groot te maken. God gaf aan de wereld zijn Zoon om haar te redden. In de wereld daarentegen sprak een geest, die waande zichzelf wel te kunnen redden. En nu zwoegt de wereld reeds twintig eeuwen om dit drieste woord waar te maken. Nu beproeft men het op deze, dan op die manier, en telkens komt het, na schoonen opbloei voor een oogenblik, met al haar pogen weer falikant uit. Dan wordt weer aan een anderen geest toegelaten het weer op andere wijs te beproeven, tot ook dit weer in een bang fiasco eindigt. En eerst als dit pogen achtereenvolgens op alle denkbare wijze zal zijn aangewend, en ten slotte blijkt dat het *altoos* op bittere teleurstelling uitloopt, en dat de wereld volstrekt onmachtig is om zichzelf te redden, eerst dan zal het zijn uitgemaakt voor menschen en geesten, dat alleen in Christus het heil gedaagd is. Het is zooals de apostel het betuigt: „Door de gemeente moet aan de geesten in den hemel bekend worden gemaakt de veelvuldige wijsheid Gods die in de gifte van zijn Zoon ons geschonken is".

Juist in deze steeds voortgezette en gedurig in nieuwen vorm optredende worsteling wordt nu de heerlijkheid van Jezus' Koningschap over de Maatschappij openbaar. Er gaan ook op die Maatschappij, met Christus' gedoogen, allerlei geesten uit, die de wereld in een bepaalde richting pogen te leiden, en gedurig de hoop, dat de mensch zich zelf zal kunnen redden, aanwakkeren. Zoo is in deze en in de vorige eeuw aan den mensch een macht over de natuur ter beschikking gesteld, als waarvan vroeger niet gedroomd werd. De mensch is thans tot een macht opgeklommen, grooter

dan de macht die het Heidendom aan zijn goden toeschreef. Vandaar de geest van afval. Wat had deze machtige mensch nog een Verlosser van noode! Hij kan immers zichzelf redden. En wat is nu reeds de uitkomst van deze nieuwe wending in den loop der historie? Wat anders, dan dat nu reeds een innerlijke leegte gevoeld wordt, die de toevlucht doet nemen tot Spiritisme, Theosophie en Buddhisme, om, kon het, deze innerlijke leegte aan te vullen. En daar ook dit teleurstelt, en teleurstellen moet, komt reeds nu in breeder kring weer een vragen naar de eerst verworpen Waarheid op, en zoekt het Kruis weer op wie eerst, in eigen hoogheidswaan, zich van dit Kruis had afgekeerd. Hierin nu blinkt de eere en de glorie van Christus' Koningschap. *Hij* toch zond ook nu de goede geesten uit, om aan de macht der eerst losgelaten demonische geesten paal en perk te stellen. En zoo zal het doorgaan ten einde toe. Hij moet ook in de Maatschappij *als Koning heerschen*, tot eens al zijn vijanden aan zijn voeten zullen onderworpen zijn.

XXII. *(Slot.)*

De eindtriumf.

> Daarna zal het einde zijn, wanneer hij het koninkrijk Gode en den Vader zal overgegeven hebben; wanneer hij zal te niete gedaan hebben alle heerschappij, en alle macht en kracht.
>
> Want hij moet als Koning heerschen, totdat Hij alle de vijanden onder zijne voeten zal gelegd hebben.
>
> 1 COR. 15:24 en 25.

SLAAN we thans, eer we deze reeks over Christus' Koningschap *en de Maatschappij* sluiten, den blik op het afgeloopen pad terug, dan treft ons niets zoozeer als de volslagen onnadenkendheid, waarmee voorheen althans *dit* geheele onderdeel van Christus' koninklijke heerschappij ver-

waarloosd werd. Dit is in hoofdzaak daaruit te verklaren, dat het maatschappelijk leven destijds nog niet tot genoegzaam vrije, zelfstandige en alzijdige ontwikkeling was gekomen. Men voelde de beteekenis van zijn persoonlijk, van zijn huislijk, van zijn kerkelijk en zijn staatkundig leven, maar had er nog geen oog voor, hoe tusschen Gezin en Staat een geheel eigen levenssfeer zich vormde, die welhaast niet alleen het Volksleven, maar ten slotte zelfs een *menschheidsleven* zou doen opbloeien. Hoe hoog het Gezin ook sta, toch heeft het dit, dat het de eenheid onder de kinderen der menschen verbrokkelt en de eenheid oplost in de ontelbare veelheid. Het Gezin is de eerste organisatie waaruit het volksleven opkomt en waardoor het in stand blijft, maar elk gezin moet, juist om organisch een krachtig leven te doen ontkiemen, een eigen iets hebben, een eigenaardig karakter vertoonen, en inzooverre ten deele op zichzelf staan. Juist aan die gedeeltelijke afsluiting van andere gezinnen en opsluiting in zichzelf dankt het gezin zijn geheel eenige kracht, om de eerste en eenvoudigste merkteekenen van een deugdzaam en veerkrachtig burgerleven krachtig te ontwikkelen. Het Gezin is en blijft altoos niet alleen de organische cel, waardoor de voortplanting en instandhouding van het volk gewaarborgd wordt, maar ook in onstoffelijken zin vormt het Gezin steeds de sfeer, waaruit de godsdienstige, zedelijke, sociale en staatkundige bloei van het volk zijn levens-*ozon* indrinkt. Alleen maar, blijft het Gezin in zijn afgeslotenheid op zichzelf staat, dan verminkt het zijn eigen levenskracht, wordt met schimmel overtogen en maakt het opkomen van een krachtig volksleven ondenkbaar. Nu wordt op zichzelf dit zeer ernstig gevaar reeds daardoor afgesneden, dat elk gezin in een *geslacht* zit ingeschakeld; dat dientengevolge het Gezinsleven vanzelf vertakt is in een familieleven; en dat dit familieleven ongezocht den overgang vormt uit den kleinen kring van het Gezin naar den grooter en breeder kring van de Maatschappij, en tusschen die weefsels van Gezin en Maatschappij beweegt zich dan het Volksleven op en neder. Eenerzijds heeft dit dan tengevolge, dat velen

het Gezinsleven onderschatten en in de Maatschappij opgaan, terwijl omgekeerd in menig gezin de huisdeur toegaat, om den te grooten invloed van de Maatschappij op het gezin af te weren. En gezond is de toestand alleen dan, als Gezin en Maatschappij beiden de hun aangewezen positie blijven innemen; de grens, die beider sfeer afscheidt, blijven eerbiedigen; en hierdoor saamwerking in goede harmonie mogelijk wordt. De Maatschappij mag het Gezinsleven niet drukken, en het Gezin mag niet hooghartig op de Maatschappij neerzien. Beiden hebben hun eigen roeping van Godswege en wie goed voor God staat, zal beiden in zijn eigen leven tot hun recht doen komen. Het mag niet worden een wonen in de Maatschappij, om in het Gezin niet anders dan een tijdelijke schuilplaats voor den nacht en voor ziekte te zien. In ons Gezin blijven we wonen, en uit die woning gaan we in de Maatschappij uit om er te handelen met onze volksgenooten en met hen saam hoogst gewichtige en steeds zich uitbreidende belangen te behartigen, waarvan het Gezin wel het profijt heeft, maar die 't zelf niet verzorgen kan.

Juist hieruit echter volgt, dat het leven der Maatschappij steeds meer geheel het volksleven in beweging zet, ja over de grenzen van 't land, met het maatschappelijk leven in andere landen aanraking en gemeenschap zoekt, en niet kan rusten eer ze op het leven *der menschheid*, nu als geheel genomen, haar stempel zal hebben afgedrukt. Elk gezin staat op zichzelf, elk volk is van andere volken onderscheiden, elke Staat is bepaald tot een eigen territoir; maar wat *geen* grenzen kent is juist de Maatschappij, en al wat tot het maatschappelijk leven behoort; landbouw, nijverheid, handel, scheepvaart, wetenschap, kunst, spel en vermaak, en wat dies meer zij. Vandaar dat niet het Gezinsleven, en niet het Staatsleven, maar wel het leven der Maatschappij een *wereldleven* in den vollen zin des woords is. De eenheid van ons menschelijk geslacht, de saamhoorigheid van alle volken, het saamwerken van alle in éénzelfde wereld kan alleen in de Maatschappij tot haar recht komen. Wel van zekere zijde althans, ook in de

Kerk van Christus, die evenmin noch in het Gezin, noch in den Staat een grens voor hare actie kent. Ook zij toch is voor alle geslachten, voor alle volken, *internationaal* in de hooge beteekenis van het woord, gelijk men het thans, of *oecumenisch*, gelijk men het eertijds noemde. Maar al zijn in dien zin Maatschappij en Kerk twee gelijksoortige machten en hoegrootheden, toch blijft tusschen beiden altoos dit principieele verschil, dat de Kerk alleen het gekerstende deel van de volken in zich sluit, terwijl op het erf der Maatschappij *allen* saamleven en saam hun weg moeten vinden. In beginsel handhaaft zoowel de Kerk als de Maatschappij de eenheid van ons menschelijk geslacht. „Alzoo lief heeft God *de wereld* gehad, dat Hij haar zijn Zoon geschonken heeft". Er is in Christus geen Jood noch Griek, geen Scyth of Barbaar. De Christus is de Zoon *des menschen.* En als eens de geestelijke worsteling tot den einde toe zal volbracht zijn, en de Christus het Koningschap aan God den Vader zal overgeven, zal op een nieuwe aarde onder een nieuwen hemel het herboren *menschelijk geslacht* in heerlijkheid één zijn.

Maar al is dit principieel alzoo, feitelijk is het alsnog geheel anders. De herboren menschheid is nog niet losgewikkeld uit het verband met ons verloren geslacht. Ze schuilt nog in de ongeschifte massa. En zoo is het niet de Kerk, maar alleen de Maatschappij, die in afwachting van de schifting, die het Oordeel zal doen komen, de eenheid van ons menschelijk geslacht tot aanschouwing brengt. Dat dit voorheen niet werd gevoeld noch ingezien, lag daaraan, dat het leven der volken zich nog niet had uitgezet, en dat de middelen van gemeenschap tusschen volk en volk nog te primitief van aard waren. Wie van buiten inkwam, was en bleef een „*vreemdeling*", tegenover wien men zich *vreemd* voelde. Sinds daarentegen zich de middelen van gemeenschap voor de personen bij alle reizen en vervoer, bij de koopmanswaren voor alle transport door stoomschip

en stoomwagen, en voor de mededeeling van gedachten door post, telegraaf en telephoon zoo aanzienlijk hebben uitgebreid, dat men in enkele weken heel de wereld omkruist, alle goed uit het ééne in het andere land als overvliegt, alle gedachte en alle woord van land in land overspringt, alle wetenschap en kunst één is geworden, en men elken morgen onderricht wordt van wat er gisteren over heel de wereld belangrijks plaats greep, terwijl taalkennis de wisseling van gedachten op de uitgebreidste schaal mogelijk maakt, — is die *wereldbeteekenis* van het maatschappelijk leven steeds duidelijker in het licht getreden, en dringt steeds dieper het besef door, dat het leven van ons menschelijk geslacht *als eenheid* nergens sterker dan juist in het leven der Maatschappij uitkomt. Daar nu de groote worsteling der eeuwen niet om een persoon, en niet om een gezin, noch ook om een enkel volk of om een enkelen Staat gaat, maar van meetaf om heel ons menschelijk geslacht ging en gaan zal ten einde toe, behoeft het geen nadere aanwijzing, hoe we door het met macht opkomen van de Maatschappij in de twee laatste eeuwen in die worsteling een groote schrede naar het einde gevorderd zijn, en hoe die worsteling der eeuwen van nu voortaan vooral door hetgeen in de Maatschappij plaats grijpt zal worden beheerscht.

Zichzelve van haar hooge macht en beteekenis bewust, is toch de Maatschappij er op uit, steeds meer heel het leven aan zich te trekken, in zich op te nemen, en over alle uiting van ons menschelijk leven den scepter te zwaaien. Ten onzent gelukkig minder, maar in het Zuiden van Europa en in een deel van Amerika heeft de Maatschappij de gezinnen reeds leeggehaald, en het leven der huisgenooten uit het huis naar de maatschappelijke gelagzaal verplaatst. En welbewust treedt de Maatschappij steeds meer zelfs tegen den Staat op, om aan den Staat alle eigen zelfstandige beteekenis te ontnemen, en niets aan den Staat over te laten dan zekere onmisbare organisatiën in een deel van het Maatschappelijk leven. En wat nog sterker uitkomt, de Maatschappij is er vooral sinds de 18e eeuw op uit, om de Kerk van Christus van haar grootste

roeping voor het zedelijk-godsdienstig leven te ontzetten, van haar over te nemen de taak om de geesten te leiden, en zelfs de armenzorg geheel aan de Kerk van Christus afhandig te maken. Opgeklommen tot een macht en beteekenis, die ze vroeger nooit gekend heeft, streeft de Maatschappij er thans naar, zich steeds meer van het geheele terrein van ons menschelijk leven meester te maken. Alles moet haar onderworpen zijn. Aan niets anders kan een zelfstandige positie worden overgelaten. Zij moet niet alleen den toon aangeven, maar heel het orkest van het leven moet door haar spelers en zangers worden bezet. Bij den eersten aanloop, om zich die alleenheerschappij te verzekeren, week toen alles voor haar machtsopenbaring terug. Het Gezin gaf zich gewonnen, de Overheid week voor volkssouvereiniteit, de Kerk zelf deinsde terug, en liet althans in Protestantsche landen door den geest der Maatschappij bepalen, wie in haar midden als prediker zou mogen optreden. Maar dit bleef niet zoo. Ziende wat gaande was, heeft èn Gezin èn Staat èn Kerk allengs eigen zelfbewustzijn pogen te sterken. Men zette weer wachtposten op de grenzen uit. Men zag om naar een wapenrusting om in deze nieuwe worsteling stand te kunnen houden. En nu reeds kan men zeggen, dat Gezin en School, Staat en Kerk weer den moed gegrepen hebben, om zich tegenover deze allesopslorpende zuigingskracht der Maatschappij in staat van zelfverdediging te stellen. Natuurlijk mag dit er niet toe leiden, om de beteekenis van de Maatschappij, gelijk die in de twee laatste eeuwen gevormd werd, te verkleinen. Integendeel, de Maatschappij moet haar hooge beteekenis behouden, maar juist opdat de Maatschappij niet uit het spoor glijde, moet naast haar en in verband met haar leven het Gezinsleven, het Staatsleven en het leven der Kerk gesterkt worden. Elke macht moet haar eigen levenssfeer vinden, haar eigen roeping kunnen verstaan, en eerst door de harmonische saamwerking van deze vier zelfstandige factoren van het menschelijk leven kan het menschelijk leven zijn volle ontplooiing tegengaan.

Was nu de Christus alleen de Verlosser van de *enkele* geloovigen en het Hoofd *zijner Kerk*, zoo zou deze principieele verandering van den toestand buiten de machtssfeer van den Christus omgaan. Nu de Christus daarentegen de van God gezalfde Koning is, die alle macht in hemel en op aarde als stedehouder Gods heeft ontvangen, en die als Koning ook over de koningen der aarde en over de volken, die ons menschelijk geslacht saamstellen, heerschen moet, — kan het niet anders, of het Koningschap van den Christus moet zich ook over de Maatschappij uitstrekken. Dit nu is het nieuwe van den toestand, en de Christenheid verzwakt zich zelve, zoo ze voor deze nieuwe uitbreiding van het Koningschap van haar van God gezalfden Vorst geen oog heeft. Juist dit noopte ons, de beteekenis van het Koningschap van Christus voor de Maatschappij breeder en uitvoeriger ter sprake te brengen, omdat met name in onze Belijdenisschriften deze zijde van het Koningschap onzes Heeren nog niet tot haar recht kon komen, eenvoudig wijl in de dagen, toen onze Belijdenisschriften zijn opgesteld, van een zoo hooge beteekenis van de Maatschappij nog geen sprake was. Ook anderen hebben dit gevoeld, en zoo heeft o. a. de ook onder ons bekende Zwitser Frank Thomas in zijn preekbundel *La Royauté du Christ*, meerendeels in *Victoria Hall* te Genève voorgedragen, een ernstige poging aangewend om deze beteekenis van het Koningschap van Christus voor heel ons menschelijk leven, ook op maatschappelijk terrein, aan zijn hoorders op 't hart te binden. En toch, hoeveel schoons en waars ook in deze predicatiën voorkome, toch doen zij het Koningschap van Christus niet tot zijn recht komen, vervalschen het zelfs ten deele en dreigen het onbewust en onbedoeld te vernietigen. Het eenige toch, waarin deze welsprekende redenaar het Koningschap van Christus zoekt, is zijn zedelijke en geestelijke heerschappij over de gemeente, over het hart, over het zelfbewustzijn, en over de gedachten en den wil zijner geloovigen. Dit alles echter bepaalt zich tot den geestelijken *invloed*, die van den Christus uitgaat, en bouwt nog allerminst zijn

Koningschap op. Niet alsof het Koningschap zonder dezen machtigen zedelijken en geestelijken invloed ook maar een oogenblik denkbaar ware, maar toch, zóó de zaak verstaan, komt men eerst tot een *Koningschap* van den Christus, als men zeggen kan, dat mannen als Augustinus en Thomas van Aquino, of een Luther en Calvijn, ter oorzake van den machtigen geestelijken invloed, die van hen uitging, als *koningen* zouden te eeren zijn. Ook al stelt men toch vast, dat de invloed van deze heroëen onder ons geslacht slechts een betrekkelijke was, en daarentegen de geestelijke invloed van den Christus een volstrekte, — zelfs de volstrekte invloed van den Christus over de zielen zijner geloovigen kan toch nooit een Koningschap anders dan in overdrachtelijken zin worden genoemd. En dit nu juist is het gevaarlijke element, dat hier insluipt; men mag niet van Jezus' Koningschap in *overdrachtelijken* zin spreken. Dit Koningschap van Jezus is in geheel *eigenlijken* zin te verstaan. En alleen zoo men het in dien geheel eigenlijken zin verstaat, brengt men aan den van God gezalfden Koning de eere die hem toekomt.

Ware in de Heilige Schrift alleen volstrekte, zedelijke en geestelijke invloed bedoeld, er zou nooit gezegd zijn, dat aan den Christus *alle macht* gegeven is in hemel en op aarde; Jezus zelf zou nooit betuigd hebben, dat „hem *alle dingen* van den Vader waren overgegeven"; zijn apostel zou nimmer hebben uitgeroepen, dat *alle dingen* aan den Christus onderworpen zijn, en veelmin zou ons geopenbaard zijn, dat hij „als *Koning heerschen moet*, totdat alle zijn vijanden onder zijn voeten zullen gelegd zijn." *Invloed* en Koninklijke *macht* zijn twee. Invloed kan de macht steunen, maar regeermacht is op zichzelf iets anders, iets meerders, iets hoogers. Vooral hier, waar sprake is van de Maatschappij, dient hierop scherp te worden gelet, juist wijl in de Maatschappij meest alles met *invloeden* toegaat. Verstaat men nu het Koningschap van Christus in de Maatschappij op gelijke wijs in hoofdzaak van invloeden, die van het Woord en van de Sacramenten uitgaan, dan wordt wat Christus thans doet, zelfs geheel bijkomstig. Hij heeft dan zijn woord ons

achtergelaten, door zijn woord werkt zijn geest in het leven door, en ook al ware de Christus niet aan de rechterhand des Vaders verhoogd, ja al denkt men zich den Christus als thans geheel van onze wereld vervreemd en afgescheiden, dan nog zou de invloed van zijn woord en geest hebben nagewerkt, evenals de invloed van Luther en Calvijn nawerkte na hun dood.

Alleen zou men dan overhouden de persoonlijke werking van den Christus op de enkele personen, die ten leven komen, doch dit is een werking, die van Hem als het Hoofd der Gemeente uitgaat, en die niet het leven en de historie der wereld als zoodanig raakt. Zoo wordt tenslotte niet alleen het Koningschap van den Christus puur overdrachtelijk opgevat, maar zelfs aan zijn *Koning-zijn* wordt niet meer vastgehouden. De Christus heeft dan geleefd, gesproken en gewerkt. Van dit leven, dit woord en dit werk is een geest onder de volken uitgegaan, maar met wat er verder met den Christus na zijn Hemelvaart geschied is, hebben we niets meer uitstaande. Hij moge dan al op den Troon der heerlijkheid gezeten zijn, maar er gaat geen Koninklijke macht meer van hem uit. Hij moge in naam nog Koning genoemd worden, maar van een *heerschen*, van een *regeeren* van Christus als Koning is geen sprake meer, en van al de besliste uitspraken der H. Schrift op dit punt blijft niets dan een nominale klank in waarde over.

Vandaar de gebiedende noodzakelijkheid, om, conform de H. Schrift, ons Koning Jezus steeds voor te stellen als een Koning, die feitelijk regeert, heerscht en de toestanden schept en wijzigt, en rusteloos krijg voert tegen de onheilige machten in de geestenwereld en op aarde, die zich tegen God en zijn Gezalfde vijandig overstellen. Eerst zoo wordt het een actief, altoos bezig, altoos handelend en strijdend Koningschap, en is er voor de macht over alle ding, die aan den Christus gegeven is, een eenig terrein, waarop ze uitkomt, zich handhaaft, en eigen Koninklijken wil doorzet. Geheel het lot

der wereld, het lot der menschheid moet dan verstaan worden als liggende in de hand van onzen Koning. De gang van het menschelijk leven, in zijn nieuwe evolutiën, moet dan begrepen worden, als door hem bewerkt, van hem uitgegaan, en door hem met opzet geleid, om zijn toeleg te doen slagen, en het door hem beoogde doel te doen bereiken. Het mag dan niet zoo worden opgevat, alsof, buiten den Christus om, de mensch in de vorige eeuw tot zoo zeldzame machtsontwikkeling op stoffelijk gebied gekomen is, en alsof de Christus zich daarnaar nu schikt, en in verband daarmee zijn geestelijke invloeden laat werken, maar veeleer in dien zin, dat het de Christus zelf is, die deze machtsontwikkeling van den mensch op het gebied der natuur gewild, veroorzaakt en gewerkt heeft, om hierdoor een geheel anderen toestand in het leven te roepen; uit dien nieuwen toestand geheel andere vragen te doen opkomen; en tegenover die nieuwe problemen zich de ongenoegzaamheid van al het creatuurlijke om zich zelf te redden, als vanzelf te laten openbaren, ten einde tegenover die ongenoegzaamheid zelfs van den machtigst ontwikkelden mensch, het alleen heilaanbrengende van het Koninkrijk der hemelen in klaar en helder licht te plaatsen. Dat onze Koning zich daarbij van zijn Christelijke Kerk, van de Christelijke School, van de Christelijke vereenigingen en van het Christelijk element in de publieke opinie *als instrumenten* bedient, spreekt van zelf. Zoo bedient Gods Voorzienigheid zich voor het onderhouden der natuur van het licht der zon, van den regen die uit de wolken nederdaalt, van de magnetische en andere krachten, die in de natuur schuilen. Maar nadruk moet er dan toch steeds op gelegd, dat onze Koning zelf alle deze instrumenten tot aanzijn riep, en nooit anders dan de door hemzelf geschapen instrumenten ter bevestiging van zijn Koningschap aanwendt.

Dit vooreerst, doch dat het bij die regeermacht *door instrumenten* niet blijft, maar dat integendeel onze Koning van den Troon zijner heerlijkheid ook rechtstreeks macht uitoefent op den gang van het leven, en deze macht in feiten openbaart, is ons gewaarborgd door

het einde waarop deze Koninklijke heerschappij zal uitloopen. Heel de Schrift toch predikt ons de wederkomst van onzen Koning in glorie, en uit al wat ons aangaande die wederkomst des Heeren in de Schrift geopenbaard wordt, is het doorzichtig en klaar, dat dit einde niet bestaan zal in het oefenen van zedelijke of geestelijke invloeden, noch ook enkel in het werken door instrumenteele middelen, maar dat het zal zijn een verbreken van de bestaande orde der dingen met macht en mogendheid, zoo zelfs dat ten leste voor alle volken en voor alle koningen op aarde het feit, dat aan Christus gegeven is alle macht in hemel en op aarde, in een geweldige onderstbovenkeering van al wat bestaat openbaar zal worden. Dit alles nu vindt, gelijk we dit in ons voorlaatste artikel betoogden, zijn geestelijken achtergrond in den strijd van den Christus tegen de onheilige geesten, voor zooveel dezen, onder leiding van satan, zich tegen de komst van het Koninkrijk der hemelen te weer stellen. Die onheilige geesten toch trachten er steeds naar, juist de heerschappij over *de Maatschappij* aan zich te trekken, en zulks wel door de toongevende geesten in onze menschelijke Maatschappij te beheerschen. Daarom kan het niet uitblijven, of in die Maatschappij zelve moet deeling en splitsing tot stand komen. Er moet eenerzijds een strooming gaan, die zich steeds meer tegen den Christus verzet, en daartegenover moet een andere strooming opkomen, die, onder de Koninklijke leiding van den Christus zelven, tegen dien onheiligen stroom ingaat en indruischt. Toen het Christendom pas opkwam, deelde zich het leven evenzoo, maar toen waren het de keizers van Rome, die het Christendom den krijg aandeden en de volgelingen van den Christus vervolgden tot den dood toe. Thans daarentegen is die worsteling overgebracht van het gebied van den Staat naar het gebied van de Maatschappij, juist zooals het ook in Openb. 13 : 14—18 voorzegd is. Het zal, zoo lezen we daar, er op uitloopen, dat niemand meer mag *koopen* of *verkoopen* dan die het merkteeken van het Beest draagt. Wat nu beduidt dit anders, dan dat de worsteling der geesten tenslotte op het *maatschappelijk* terrein zal worden

overgebracht, en dat in de Maatschappij zelve de geloovige onderdanen van den Christus het lijden der verguizing en der vervolging zullen hebben te verduren. Voor een tijd moge onze Koning het nog zoo beschikken, dat, zoo niet in alle landen, dan toch in enkele landen, de Christusbelijders nog de hooge hand erlangen. Maar blijven zal 't zoo niet. In de Maatschappij zelve zal de splitsing, de verdeeling en de tegenstelling steeds scherper worden, en het einde zal wezen, dat juist te midden van het maatschappelijk leven de onheilige geest steeds aan invloed zal winnen, en dat deze onheilige geest dezen invloed zal misbruiken, om aan de onderdanen van Christus het leven in het midden der Maatschappij steeds benauwder te maken. En dit zal aanhouden, tot dan eindelijk, als de laatste strijd zal zijn uitgestreden, onze Koning in glans en heerlijkheid zal verschijnen, om het onheilig deel der Maatschappij van alle macht te berooven, den onheiligen geest, die haar dreef, teniet te doen, en die nieuwe Maatschappij te stichten, die op de nieuwe aarde wandelen zal bij het licht van Gods aanschijn.

PRO REGE.

HET KONINGSCHAP VAN CHRISTUS.

DEEL DRIE.

HET KONINGSCHAP VAN CHRISTUS IN ZIJN WERKING.

VIJFDE REEKS.

Christus' Koningschap en de Staat.

I.

De Spraakverwarring.

> Daarom noemde men haren naam Babel: want aldaar verwarde de HEERE de sprake der gansche aarde, en van daar verstrooide ze de HEERE over de gansche aarde.
>
> GEN. 11 : 9.

UIT het heden naar het verleden terugrekenend, is men zoo licht geneigd het zich voor te stellen, alsof het Staatsleven er altoos geweest ware. Toch was dit niet zoo; kon het niet zoo wezen; en is het naar luid der H. Schrift dan ook niet zoo geweest. Wel heeft men gepoogd het tegendeel staande te houden, ja zelfs beweerd dat de Staat, er eer was dan de mensch, natuurlijk niet in de historie, doch naar de idee; edoch, dan werd het geslachts- en gezinsleven reeds als Staatsleven opgevat, en beweerd, dat zelfs Adam en Eva in het Paradijs een Staat vormden, Adam de Koning en Eva de onderdaan. Dan echter noemt men iets *Staat* wat het *wezen* van den Staat

niet bezit, en waar juist de Staat tegenover staat. Al geeft men toch toe, dat er in het patriarchale leven oogenblikken gekomen zijn, waarin het bijna in een Staatsleven overging, toch blijft het uitgangspunt bij een patriarchaal saamleven en bij een Staatssaamleven steeds in beginsel verschillend. In een Staat leeft wat er toebehoort saâm onder een Overheid, en van die Overheid belijden we in Artikel XXXVII van onze Confessie „dat onze goede God *uit oorzaak der verdorvenheid des menschelijken geslachts* Koningen, Prinsen en Overheden verordend heeft, willende dat *de wereld* geregeerd worde door wetten en politiën (bestuurders), opdat de ongebondenheid der menschen bedwongen worde en het alles met goede ordinantie onder de menschen toega". Hierin nu ligt uitgesproken, dat de Staat er nooit zou geweest zijn, indien er geen val in zonde had plaats gehad; dat in den Staat ons slechts een hulpmiddel geboden is om de gevolgen der zonde te keer te gaan; dat alzoo de Staat slechts zoolang standhoudt, als de zonde woelen blijft, en dat in het Koninkrijk der hemelen alle indeeling in Staten vanzelf wegvalt, om de menschheid weer als één te doen uitkomen. De tegenstelling tusschen den zondigen en onzondigen toestand bestaat hierin, dat buiten zonde de menschheid van zelf als *een éénheid* optreedt, en dat ze, nadat de zonde was uitgebroken, in Staten gedeeld wordt, en alzoo een *veelheid* van Staten vormt. Daarom lette men er wel op, dat Art. XXXVII niet spreekt van de verdorvenheid *des menschen*, maar van „de verdorvenheid *des menschelijken geslachts*". Er waren niet maar menschen, neen, er was een menschelijk geslacht. Eerst de zonde heeft den geslachtsband, die de menschen in eenheid saamhield, losgemaakt. En omdat deswege het ééne menschelijke geslacht niet meer kon optreden, hebben zich toen uit de brokstukken van dat geslacht, die uiteenvielen, Staten gevormd. Zeer juist is het dan ook, dat onze Belijdenis volgen laat, dat „*de wereld* door goede wetten en ordinantiën moet geregeerd worden", want alle Staten saam *vormen de wereld*. En al is tengevolge van de zonde de wereld in stukken uiteengevallen, toch blijft het onzen God

steeds *om de wereld* te doen. Niet om een enkel volk, maar om het *menschelijk geslacht.*

De voorstelling, die onder de leeraren in het Staatsrecht, omtrent de helft der vorige eeuw vooral, op wijsgeerige gronden ingang vond, alsof de Staatsidee van zelf met de natuur des menschen gegeven ware, ja, zelfs het gereed liggende kader was, dat vaststond eer de mensch geschapen werd, en alsof op dien grond de Staatsidee en de idee van mensch van elkaar onafscheidelijk waren, moet dan ook door wie zich aan de Heilige Schrift houdt met beslistheid teruggewezen worden. Wel kan deze voorstelling worden toegelaten, zoo men zegt, dat de natuur van den *gevallen* mensch om den Staat roept, en dat, waar zonde intrad, de Staat het bij onze natuur passend verband is om het verder doorscheuren van de breuke te verhoeden, doch zelfs zóó opgevat geeft deze overweging allerminst recht, om de Staatsidee als inklevende in onze menschelijke natuur aan te dienen. Bij het intreden van velerlei krankheid of verwonding zijn er aangewezen geneesmiddelen en verbanden, die een kundig arts vaardig aanwendt; maar wie zal hieruit afleiden, dat deze geneesmiddelen en verbanden met onze natuur vanzelf gegeven zijn? Integendeel. Ware de natuur ook in ons lichaam gaaf en ongeschonden gebleven, zoo zou er nooit naar zulk een geneesmiddel zijn omgezien. Zoodra er sprake komt van een geneesmiddel, verband, kruid of wat ook, ligt daarin veeleer uitgesproken, dat er onnatuur in onze natuur insloop, en dat die onnatuur het aanwenden van hulpmiddelen van allerlei aard noodzakelijk maakte. De geheele apotheek met al haar praeparaten en verbandmiddelen zou, ware onze natuur gaaf gebleven, nooit zijn opgekomen. Ze hoort bij onze natuur niet, zoolang die natuur blijft wat God ze schiep. Eerst als die natuur ontaardt, komt 't medicijn aan de orde, om, kon het, die ontaarding van de natuur tegen te gaan, den wortel dier natuur tegen bederf te vrijwaren, en haar innerlijke levenskracht te sterken.

Nu kan men wel zeggen, dat, al is dit zoo, toch altoos het medicijn met den aard van onze natuur, en elk verbandmiddel met de structuur van ons lichaam, zekere verwantschap moet bezitten. Anders toch kon het medicijn niet op het bloed en op onze organen inwerken, en zou het verbandmiddel geen houvast hebben. Inzooverre is het dus volkomen waar, dat er tusschen onze *krankheid* en het medicijn zeker verband bestaat. Zoo bestaat er ook verband tusschen het schip en het droogdok, waarin het lekke schip wordt opgeheven om gekalefaat te worden; maar wie zou deswege ooit zeggen, dat het droogdok tot de natuur van het schip hoort? Het past er bij, maar het hoort er niet toe. Erkent en belijdt men nu met onze Kerken, dat de Staat een verbandmiddel is, dat zijn toepassing vindt zoodra het menschelijk geslacht door de zonde in staat van ontbinding geraakt, dan kan men van den Staat in dien zin wel zeggen, dat hij bij de natuur van het menschelijk geslacht past, maar uit dien hoofde kan en zal nooit beweerd kunnen worden, dat de Staat uit de natuur van den mensch opkomt. Het verbandmiddel schikt zich naar den aard van de wonde of van de breuk, en evenzoo naar de natuur van het lichaamsdeel, waarin wonde of breuk aanwezig is; maar wat zich *schikt* naar onze natuur, staat *eo ipso* buiten onze natuur, en kan er nooit uit zijn voortgekomen. Nu het menschelijk geslacht in zonde viel, is het opkomen van den Staat een zegen van God, ter onzer behoudenis, maar het zou veel heerlijker en veel zaliger geweest zijn, indien we nimmer een Staat noodig hadden gehad, en der Christenen hope strekt zich dan ook steeds uit naar een onzondigen toestand, waarin het Staatsverband niet meer noodig zal zijn; niet naar *velerlei* Koninkrijken, maar naar het *ééne* Koninkrijk der hemelen, als eens weer *heel* ons menschelijk geslacht onder zijn eenigen van God gezalfden Koning zal vereenigd zijn, mits dan zoo, dat die van God gezalfde Koning tevens weer het natuurlijk Hoofd zij van het ééne Lichaam, waarin heel ons geslacht zal zijn ingelijfd. Krachtens de Schepping was het geheele menschelijke geslacht eén machtig *organisme*, dat organisch zich uit eenheid van bloed en

geest, naar lichaam en ziel ontwikkelde: het Staatsleven daarentegen is *niet* organisch, maar een *mechanisch* verband, dat aan de deelen en brokstukken van ons uiteengevallen menschelijk geslacht is aangelegd om alsnog saam te houden, wat anders geheel uiteengespat en in anarchisme verkorreld zou zijn. In het Koninkrijk der Hemelen daarentegen keert de organische samenhang terug. Het mystieke Lichaam is weer organisch. In dit organisme wordt al wat ten eeuwigen leven behouden wordt, *ingelijfd*, en Koning van dit te wachten ééne Koninkrijk zal zijn hij, die tevens het organische Hoofd van dit Lichaam is, juist zoo als Adam was het natuurlijk hoofd van ons menschelijk geslacht krachtens de Schepping.

Dat zoo en niet anders de H. Schrift het ons voorstelt, toont hetgeen plaats greep bij den dusgenaamden torenbouw van Babel, waarvan Genesis XI ons het bericht brengt. Kort saamgevat wordt ons daarin verhaald, hoe de nieuwe menschheid, die na den zondvloed uit Sem, Cham en Japhet geboren was, zich weer als eenheid wilde handhaven, om het geheele menschelijke geslacht als eenheid duurzaam te laten optreden. Om dit doel te bereiken, vereenigde al wat toen leefde zich in de vruchtbare vlakte waar de Tigris en Euphraat doorstroomen, en als bewijs van eenheid stichtte men toen de stad Babel, en bouwde men in deze stad een reusachtigen toren, die zich bijna tot in de wolken verheffen zou. Dit pogen is toen verijdeld door een ingrijpen van den Almachtige. Dit pogen mocht niet gelukken. En om dit pogen voor altoos te verijdelen, heeft het God toen behaagd, de spraak der menschen te verwarren, zoodat de een den ander niet meer verstond. Tengevolge van dit taalverschil, zoo zegt ons vs. 8 en 9, zijn toen de bewoners der aarde over heel de aarde verstrooid geworden; een verstrooiing over heel de aarde, waarvan het zich vormen tot verschillende Staten het rechtstreeksch gevolg was. Tot dusverre leefde de menschheid in geslachtsverband, zooals er dan ook in Gen. X: 32 staat:

„Deze zijn *de huisgezinnen* der zonen van Noach, naar hun geboorte". Uit de drie zonen van Noach hadden zich drie groote geslachten gevormd, en deze drie groote groepen leefden elk voor zich in patriarchaal verband, eerst onder Sem, Cham en Japheth, en na hun sterven onder hun zonen en kleinzonen, naar recht der eerstgeboorte; maar de spraakverwarring, waarvan Gen. XI ons bericht, bracht hierin principieele verandering te weeg. Het geslachtsverband sprong; wat dusver saamleefde, raakte uit elkaar. Het werd alles naar Oost en West, naar Zuid en Noord over geheel de aarde verdeeld en verstrooid. En dit wegvallen nu van het organisch geslachtsverband had vanzelf weer tengevolge, dat er een ander verband, t.w. het *Staatsverband*, en daardoor de Overheid, opkwam.

Gerekend naar de geslachtsregisters, die ons in Genesis bewaard zijn, had de Zondvloed plaats in 1656 na de verdrijving van Adam en Eva uit het Paradijs, toen Noach den leeftijd van 600 jaar bereikt had. Na den zondvloed werd uit Sem Arphächsad, uit Arphächsad Sélah, uit Sélah Héber, en uit Héber Péleg geboren, tijdens wier leven de spraakverwarring van Babel intrad. Na den Zondvloed waren alzoo anderhalve eeuw verloopen, en naar de toenmalige snelle voortplanting mag het getal van levende menschen, mannen, vrouwen en kinderen, op een 50.000 geschat worden. Na de nederdaling van de Arke bij het gebergte Ararat, woonden Sem, Cham en Japhet aanvankelijk in het noord-oosten van Klein-Azië. Van daar was men steeds verder de kust langs getogen, zoodat zelfs Syrië en Palestina reeds bereikt waren. Maar toen vooruitgetogen groepen de heerlijke streken van de Tigris en Euphraat hadden ontdekt en hiervan het gerucht tot allen doordrong, trok alles naar het Oosten, om zich in deze vallei te vestigen. De plaats waar later Babylon stond, was voor het bouwen van een centrale stad als aangewezen, en zoo kwam toen bij de leiders het denkbeeld op, om zich hier voor goed te vestigen, en alzoo de eenheid van

het nieuwe menschelijk geslacht te verzekeren. In deze gedachte sprak zich trots en waanhoogheid uit. Geheel dezelfde waanhoogheid, die zich later telkens in de geschiedenis herhaald heeft, zoo dikwijls de gedachte om één machtig wereldrijk te stichten een machtig heerscher verleidde. Toen Augustus Keizer was, en Jezus geboren werd, ging er, zoo meldt ons Lukas II, een gebod van den Keizer uit, niet dat heel zijn Rijk, maar dat *„de geheele wereld"* zou beschreven worden. Rijk en wereld moesten één zijn. Het Rijk de geheele wereld omvatten. Zoo had het zich Alexander de Groote gedroomd; zoo realiseerden het schijnbaar de Keizers van Rome; en zelfs Napoleon werd door deze gedachte gejaagd. Altoos de menschheid, die zich haar oorspronkelijke eenheid herinnert, en weer één worden en zijn wil. Ware dit nu steeds gepaard gegaan met een poging om de zonde vooraf uit te bannen, zoo ware hierin niets vermetels geweest, want de menschheid, die uit éénen bloede opkwam, blijft altoos het trekken van dit ééne bloed gevoelen, en voelt het heimwee naar herstel van die eenheid steeds werken.

Maar zóó was het niet bedoeld. Integendeel, juist het stichten van die wereldrijken heeft, gelijk men 't ziet aan Rome's Keizers, steeds geleid tot veel grooter uitgieting van ongerechtigheid en zonde. En hierin nu school de trots, die zich hierin uitsprak, dat men, terwijl de zonde een scheidend element is, dat splitst, verdeelt en de deelen tegen elkaar in het harnas jaagt, toch deze door zonde vergiftigde en verdorven menschheid in één Rijk en in één machtige eenheid wilde saamsmeden. Die eenheid brak, zoodra de zonde intrad. Zie 't maar aan Kaïn en Abel, en die eenheid zou alleen in Christus hersteld worden, in wien niet meer zijn zou Griek en Barbaar. In stede nu van in die verdeelende factoren de zonde te erkennen, en het herstel der eenheid in Christus te verbeiden, stelde de zondige menschheid zich tegen God; wilde toonen dat de zonde niet verdeelt, en dat men ook zonder de inwerking der genade zeer wel als één menschelijk geslacht saam leven kan in eenzelfde stad en onder de schaduw van eenzelfden toren. Blijkens Gen. 11 : 4 sprak ze

zelve dien trots aldus uit: „Komaan, laat ons voor ons een stad bouwen, en een toren, welk opperste in den hemel zij, en *laat ons voor ons een naam maken*, opdat we niet misschien *over de gansche aarde verstrooid worden*". In het Paradijs was de last uitgegaan, dat het menschelijk geslacht heel de aarde bevolken zou, en ware de zonde niet tusschenbeide getreden, zoo zou die verstrooiing over de gansche aarde in niets de eenheid van ons geslacht verzwakt hebben. Wat in de plant organisch leeft, blijft één, hoezeer de takken van den boom zich ook naar alle zijden uitbreiden. Tegen dezen last, door God aan ons geslacht meegegeven, ging men nu rechtstreeks in. Men zou niet de aarde bevolken, maar op één plek saam blijven wonen, en in weerwil van de zonde zou men, zonder op Gods genade te wachten, zelf de eenheid van ons geslacht waarborgen en bevestigen. Vandaar toen het oordeelend woord des Heeren: „Zou hun niet afgesneden worden al wat zij bedacht hebben te maken!" Eenerzijds was er het plan Gods, vastgelegd in zijn raadslag, om in Christus den scheidsmuur op te heffen en alles weer tot één te brengen; en daartegenover stelde zich nu het plan en het opzet des menschen, om de eenheid te herwinnen niet in Christus, maar door het bouwen van een sterke stad, die allen vereenigen zou. Daarom nu moest dit plan der menschen verijdeld en te niet gedaan worden, opdat de raadslag van het plan des Almachtigen zou zegevieren. Het ingrijpen Gods om door spraakverwarring de toenmalige menschheid uiteen te slaan, was een schakel in de keten des heils.

Dit hooge doel nu is bereikt, niet door verwoesting van Babel, want die stad is gebouwd en heeft eeuw na eeuw den toestand van Midden-Azië beheerscht. Neen, het doen Gods was veel dieper ingrijpend. Samenleving veronderstelt dat men elkander verstaat, begrijpt, met elkander omgaat, en met elkander spreken kan. Dit nu was dusver voor al wat mensch heette mogelijk geweest, omdat

allen saam eenzelfde taal spraken. Het was die eenheid van taal dle allen omsnoerde. Van die oorspronkelijke taal weten we niets meer. Ongetwijfeld zijn er van die oorspronkelijke taal overblijfselen in de later gesproken talen blijven hangen, maar wij kunnen dit niet meer nagaan. Alleen staat dit vast, dat de meeste taalgeleerden nog altoos vasthouden aan één oorsprong voor alle talen; iets wat ook niet wel anders kan, zoolang men den oorsprong van alle kinderen der menschen uit één oorspronkelijk menschenpaar niet opgeeft; een uitgangspunt, dat op zichzelf weer noodzakelijk is om de eenheid van ons geslacht te handhaven. Al wat mensch is vormt nog altoos één, zij 't ook een gewond en gebroken, organisme, en die eenheid van het organisme der menschheid eischt vanzelf eenheid van de oorspronkelijke taal, tot hoe onherkenbaar wordens toe onze talen ook mogen zijn uiteengegaan. Het groote middel om de verstrooiing van ons geslacht over de geheele aarde door te zetten, was alzoo daarin gelegen, dat de ééne taal weg viel en zich in onderscheidene talen oploste. Gevolg hiervan toch moest vanzelf zijn, dat zij, die eenzelfde taal spraken, zich bijeenvoegden, en tegelijk zich van hen, die een andere taal spraken, afscheidden. Hierdoor kwam alzoo een scherp begrensde verdeeling tot stand, die de kinderen der menschen vanzelf tot uiteengaan noopte, en alzoo aanleiding gaf tot het zich vormen van afzonderlijke groepen, die opnieuw in taaleenheid haar innerlijken samenhang vonden, en zoo geleidelijk tot het stichten van afzonderlijke Staten overgingen.

Nu is het een uiterst ingewikkeld vraagstuk, hoe men zich deze verwarring der talen heeft voor te stellen. Natuurlijk moet die verwarring radicaal geweest zijn en kan niet bestaan hebben in louter dialectverschil. Friezen en Zeeuwen spreken nog een zeer uiteenloopend dialect, maar dit belet niet dat de Zeeuwen en Friezen toch zeer wel met elkander spreken kunnen. Ware alzoo het verschil niet verder gegaan, zoo zoude men spoedig elkaar toch weer begrepen hebben, en er zou geen uiteengaan gevolgd zijn. Om tot uiteengaan te noodzaken, moest de verwarde sprake den een voor

den ander volstrekt onverstaanbaar zijn geworden. Nu heeft men dit wel zóó pogen uit te leggen, dat er een wijziging in de spraakorganen zou zijn ingetreden, gelijk nu nog de eene taal dieper uit de keel gesproken wordt, terwijl andere volken meer vóór in den mond spreken. Toch zou ook dit niet tot het doel geleid hebben, daar dit alleen op een andere *uitspraak* van dezelfde taal zou zijn neergekomen; een verschil dat spoedig zou zijn aangeleerd en aangewend. Terecht is er daarom van andere zijde op gewezen, dat de splitsing en verdeeling veel dieper moet zijn aangebracht, niet in de spraakorganen, maar in het bewustzijn zelf, waaruit de taal opkomt. In ongeschonden staat van het menschelijk wezen is er maar één taal denkbaar, omdat in dien staat allen dezelfde gewaarwordingen ontvangen, zoo van de wereld om hen heen, als uit de wereld in hun eigen binnenste. Gelijke indrukken van de dingen leiden er dan toe, dat een ieder die gelijke indrukken door een gelijken klank en op dezelfde wijze weergeeft en uitspreekt. Om verschil van taal te krijgen, moest alzoo een toestand intreden, waarin de indrukken op het bewustzijn geheel uiteenliepen, alzoo geheel verschillende voorstellingen en gedachten zich op andere wijze poogden te uiten. Thans voelen we dit verband tusschen onze gewaarwording van de dingen, de dingen zelf, en de wijze van ze uit te drukken, bijna ganschelijk niet meer. Onze talen zijn aangeleerd en nagesproken, en ze komen niet meer rechtstreeks uit ons bewustzijn en uit de in dit bewustzijn ontvangen gewaarwordingen op. We weten wel, dat een stuk gebakken meel *brood* heet, en we vergissen ons nimmer meer in het gebruik van dat woord *brood*, maar waarom *wij* nu juist *brood* en de Franschen *pain* zeggen, beseffen we niet meer. Tusschen het baksel, dat voor ons op onze tafel ligt, en het woord *brood* bestaat dan ook geen noodzakelijk verband meer. Maar zoo was het uiteraard in den aanvang niet. Toen men nog zelf de woorden onmiddellijk maakte, drukte het woord uit, wat men bij het zien van het ding als gewaarwording, door dit ding gewekt, in zich voelde. Spraken de menschen na den Zondvloed tot op Babel nog één taal,

dan moet dit de taal zijn geweest, die uit Noach's huisgezin mee in de Arke ging. En is nu bij Babel die ééne Noachietische taal uiteengeslagen en omgezet in veelheid van talen, dan moet er een verandering hebben plaats gegrepen in het bewustzijn, in de gewaarwordingen, die dit bewustzijn opving en in zichzelf waarnam, en in de wijze waarop het bewustzijn deze gewaarwordingen vertolkte. Om hiervan een duidelijke voorstelling te erlangen, zouden we het taalmysterie zelf en al de wetten, die het beheerschen, moeten kennen. Dit is intusschen op verre na niet het geval. Van het bestand van ons innerlijk bewustzijn weten we nog zoo goed als niets; van de wijze, waarop de gewaarwordingen ons innerlijk bewustzijn aandoen, iets meer, maar toch nog bitter weinig; en wat we nog het beste kennen, is de invloed, dien onze spreekorganen op de uiting van onze taal oefenen. Daarom staan we bij Babel niet alleen voor een wonder, maar tegelijk voor een ondoorgrondelijk raadsel. De Almachtige moet in het bewustzijn van de toen levenden een wijziging hebben tot stand gebracht, in den een zus, in den ander zoo. Gevolg hiervan moet geweest zijn een ander opvangen van de gewaarwordingen. Hierdoor moet de voorstelling van de dingen een andere zijn geworden. En die andere gewaarwording en andere voorstelling moet vanzelf en met noodzakelijkheid geleid hebben tot het uiten en weergeven zijner gewaarwordingen in een andere taal, mits altoos dan in een taal, waarbij men den samenhang en het verband tusschen het ding zelf en de gewaarwording nog gevoelde. Doch dan was het resultaat ook, dat niet alleen de taal uiteenging in onderscheidene talen, maar dat ook de geest van de ééne groep een andere werd dan de geest van de andere groep, zoodat men met een verschillend en uiteenloopend bewustzijn tegenover elkander stond. Neemt men nu aan, dat deze variatiën zich op den langen duur toch uit den toestand des menschen zouden ontwikkeld hebben, dan staat men bij Babel alleen voor een versneld proces, waardoor de nog latente, d. i. nog in den knop verborgen variatiën op eenmaal tot openbaring kwamen. Maar,

hoe ook opgevat, de uitwerking bleef één. Zij, die gisteren nog met elkander spreken konden, konden zooals gisteren niet meer saâmspreken. Ze waren anders geworden in hun bewustzijn; uit dit veranderde bewustzijn verklaarden zich de afwijkende gewaarwordingen en voorstellingen; en hieruit weer kwamen als vanzelf de nieuwe vormen van uiting op, die nog niet waren aangeleerd, maar nog rechtstreeks uit de aanschouwing der dingen opkwamen. Gesteld dus al, dat het versnellingsproces, dat God deed intreden, bij allen op gelijke wijze werkte, zoo moest toch de uitkomst tot taalverschil leiden, omdat het proces inwerkte op groepen van geheel verschillenden aanleg en inborst.

II.

De splitsing in Staten.

> Van dezen zijn de volkeren op de aarde verdeeld na den vloed.
> GEN. 10 : 32*b*.

DE deeling van het ééne „menschelijke geslacht" in op zichzelf staande deelen ving alzoo met de Spraakverwarring aan; iets wat intusschen allerminst in dien zin te verstaan is, alsof nu aanstonds allerlei *Staten,* naar wat wij daaronder plegen te verstaan, hun bestaan begonnen zijn. Reeds op zichzelf kon dit niet, daar het aantal levende menschen daarvoor veel te klein was. Het grootste aantal, dat in circa 150 jaren uit de drie gezinnen van Sem, Cham en Japhet kon zijn voortgekomen, kon onder de gunstigste omstandigheden het cijfer van 50.000, alles inbegrepen, niet te boven gaan. Mag nu worden aangenomen, dat deze tengevolge van de Spraakverwarring in drie hoofdgroepen uiteen werden geslagen, en dat er in elke hoofdgroep nog een drietal schakeeringen optraden, dan komt men op ongeveer

tien groepen, elk niet meer dan 5000 personen sterk, vrouwen en kinderen meegerekend. Uit zoo kleine getalen konden toch geen Staten, naar onze opvatting, aanstonds opkomen. En dit te minder, omdat het familieverband vermoedelijk nog vrij sterk heeft nagewerkt. Men mag zich toch de verwarring der talen niet als een spel van louter wilkeur voorstellen. De verandering, die in het spreken intrad, hield verband met den eigen aard, die zeer onderscheidenlijk in de nakomelingen van Sem, Cham en Japhet uitkwam. Zelfs bestonden er tusschen deze drie broeders grondverschillen. Ook al ware de Spraakverwarring niet tusschen beide gekomen, toch zouden de nageslachten van dit drietal allengs steeds verder van elkaar zijn afgeweken en een gansch ander karakter geopenbaard hebben. Heeft nu de Almachtige, voor Wien de volken zijn als een stofke aan de weegschaal, en van Wien de Psalmist zegt, dat „God hun aller hart formeert", deze deeling *versneld* door in verband met vaste taalwetten, die wij niet kennen, maar die er toch zijn, een geheel gewijzigde en zeer onderscheiden uiting aan hun bewustzijn te geven, dan moet het grondverschil in aard en karakter, dat van meet af tusschen Sem, Cham en Japhet bestond, hierdoor niet te niet zijn gedaan, maar juist te scherper zijn uitgekomen. De latere historie bevestigt het dan ook, dat rasverschillen begonnen meê te spreken, en dat met name de Semieten, als Sems nakomelingen, een eigen leven doorleefd hebben, en talen spraken, die wel in allerlei vertakking uiteengingen, zoodat een Arabier het Hebreeuwsch, en een Syriër het Arabisch niet verstond, maar dan toch talen, die tot eenzelfden *taalstam* bleken te behooren. Het familieverband werd alzoo door de Spraakverwarring niet losgerafeld. Elke familie, en elk geslacht in de familie, en elk gezin in de familie had aanvankelijk nog een natuurlijk patriarchaal hoofd, reden waarom er van het vormen van Staten, in onzen zin, vooralsnog moeilijk sprake kon zijn.

Hierbij komt, dat de verstrooiing van deze kleine groepen over de geheele aarde evenmin aan de vestiging van Staten bevorderlijk

was. Die verstrooiing heeft ongelooflijk veel tijd genomen. Men trok niet op met een bepaalde streek als doel voor oogen, want de overige wereld kende men niet. Men ging aanvankelijk slechts een eindweegs uiteen, om elkander niet te hinderen, de ééne groep Zuid- en Zuidwestwaarts, de andere groep naar het Oosten en Zuidoosten, en een derde groep meer Noordwaarts. Vond men een vrije plek met goed land en drinkbaar water, dan bleef men daar een tijdlang hangen, tot anderen weer van achteren opdrongen. Om vrij te blijven, trok men dan weer verder. Op die manier heeft de eene groep steeds meer de andere groep opgeduwd, en is men al verder het eerst onbekende land ingetogen. Maar ook dit intrekken ging langzaam. Wegen waren niet aangelegd. Over de rivieren waren nog geen bruggen geslagen. En ook van alle zijden gaapte de vreeselijke woestijn, die men vaak door moest trekken om de vruchtbare oorden te bereiken. Hieruit verklaart het zich, dat er een nomadische trek in vele volken kwam, ja, dat er zijn, die nu nog nimmer vaste woonplaatsen kiezen, maar steeds in tenten leven en met die tenten van oord naar oord trekken. Men moet daarom over die woorden: „zij werden verstrooid over de geheele aarde" niet heenlezen, maar zich wel indenken, wat dit „verstrooid worden" beteekent. Men is almeer van elkander afgeraakt, de een hier, de ander daarheen getogen, tot ten leste bijna alle verband te loor ging; maar het heeft tal van eeuwen geduurd, eer zulk een trek naar een geheel ander deel der wereld was afgeloopen. Vooral zij, die 't verst heentrokken, naar de uiteinden van Azië, naar Afrika en naar Europa, kunnen niet dan zeer lang daarna tot rust zijn gekomen. Nu kon er natuurlijk op die lange tochten van de stichting van een vasten Staat niet wel sprake zijn. In gezinnen, familiën en geslachten trok men verder. In het gezins- en stamverband bleef vanzelf de noodige leiding gegeven. Zoo werd aanvankelijk het patriarchale leven voortgezet, en waar dit bij het nomadisch rondtrekken teloor moest gaan, kreeg men wel horden, maar allerminst nog naar politieken eisch ingerichte

Staten. Want wel heeft men ook zulke groepen soms als „patriarchale'' Staten onder de Staten ingedeeld, gedreven als men werd door de zucht, om het Staatswezen als met de schepping van den mensch gegeven voor te stellen, maar voor wie aan de Heilige Schrift vasthoudt, is en blijft deze geheele voorstelling onaannemelijk.

Zal er in eigenlijken zin een *Staat* zijn, dan moet er voor hen, die er in zullen saamwonen, een stuk van den aardbodem *als eigen territoir* zijn aangewezen. Tijdelijk, gelijk in de jaren van de Volksverhuizing, moge een volk *trekkende* blijven, gelijk ook de Boeren in Zuid-Afrika een tijdlang zulk een *trek* gekend hebben, maar dan verlaat men het territoir waarop men eerst woonde, en trekt naar een ander territoir waar men zich alsnu zal vestigen. Na afloop van den *trek* komt men dan toch weer tot rust. Doch hiervan afgezien, moet een Staat *ergens* zijn, en is het daarom noodig dat de Staat sta op eigen grond. De grootheid, de uitgestrektheid van het territoir doet er niet toe, maar het *eigen territoir* moet er zijn. Aanvankelijk is dit territoir dan ook zeer zeker niet dan zeer klein geweest, en ging de afmeting van een stadsterrein vaak niet te buiten. Zelfs nog in de veel latere dagen, toen Israël uit de woestijn Palestina binnentoog, vond het daar tal van koningen, wier heerschappij zich tot één enkele stad bepaalde, en de meeste van die steden waren zelven nog uiterst klein van omvang en bevolking. Op gelijke wijs nu zal 't wel overal zijn toegegaan. Kwam een kleine groep, na lang her- en derwaarts dolen, en na een trekken zonder eind, eindelijk tot rust, dan werden er tenten, straks huizen gebouwd, en omringde men die tenten- en huizengroep met muren en wallen, om niet aanstonds weer door natrekkende groepen te worden opgedrongen. Doch hoe klein deze steden ook waren, toch bezaten ze in zooverre het karakter van een Staat, dat ze een eigen territoir afpaalden, en dat men wist wie op dit territoir recht had om er te wonen, en wie niet; dat er binnen dien kleinen kring zekere regelen

golden waaraan men zich te onderwerpen had; en dat er een Koning was die over allen saam heerschte. Het is dan ook opmerkelijk, dat de hoofden van deze vrije steden den titel van *Koning* voerden. Zoo lezen we in Jozua 10 : 3 van Adóni-Zédek, Koning van Jeruzalem, Hóham, Koning van Hébron, Pir-am, Koning van Jarmuth, Jáphia, Koning van Láchis, en van Débir, Koning van Eglon. Bij sommige dier steden hoorde dan een breede strook lands, waarop zich vlekken en dorpen bevonden. En later voerden die steden vaak krijg onder elkaar, zoodat de ééne stad de andere van haar onafhankelijkheid beroofde, en zich hierdoor meerdere steden tot één Staat ineensmolten. Andere steden sloten weer een bondgenootschap om zich saam tegen een gemeenschappelijken vijand te verdedigen. Zoodoende is van lieverlede het Staatswezen ongemerkt tot meerdere uitbreiding gekomen. Groote Staten daarentegen, gelijk we die later leeren kennen, zijn zeer stellig eerst zeer langzaam ontstaan, deels door rasverband, deels doordien een machtig veldheer, met een geoefend leger, tal van kleinere Staatjes aan zich onderwierp. Van een vredelievend, stil en rustig naast elkander wonen, was toch in den aanvang vooral bijna nimmer sprake. Ook bij de verstrooiing over de aarde namen deze groepen de zonde in het hart met zich, en de zonde is ook op politiek gebied het egoïsme, de zelfzucht, de neiging om zichzelf ten koste van anderen te verrijken, en eigen macht over anderer zwakheid te doen zegevieren. Rust was er destijds zoo goed als nooit. Men leefde bijna altijd op voet van oorlog. De een gunde den ander het licht in de oogen niet. Vandaar dat allerwegen volkswapening bestond. Ieder volwassen man was soldaat. Als men naar den krijg optrok, trok geheel de bevolking uit, en alleen de vrouwen, kinderen en grijsaards bleven thuis. En daar alle gevecht destijds man tegen man ging, leidde dit tot die reusachtige slachtingen, waarvan ook de Schrift ons uit die dagen telkens het bloedig bericht brengt. De zonde belet de aaneensluiting en de samenwerking. Ze deelt, splitst, werpt uiteen, en doet in het dooden behagen scheppen. Een overwonnen stad uitmoorden was gewoonte,

en anders nam men de bevolking als slaven en slavinnen in zijn dienst. Dit noodzaakte dan weer, om de muren van zijn stad met torens te voorzien, en steeds zwaarder op te trekken. Sterker verweer deed toen uitzien naar sterker middelen van aanval. Wapens te smeden werd een hooggeloofde kunst. De strijdwagens zaaiden al spoedig dood en verderf onder de gelederen van den tegenstander. Steeds meer moest men er op bedacht zijn, een man aan het hoofd te hebben, die in den strijd kloek en dapper, tevens een man van lichaamskracht was, om alles voor den strijd voor te bereiden, en in het gevecht de manschap stand te doen houden en de overwinning te doen behalen. Juist dit deed het patriarchale denkbeeld op den achtergrond treden. Voor zulk een verwoeden strijd was de patriarch veelal te oud en wel bedaagd, en ook op zich zelf waarborgde niets het volk, dat juist de patriarch de beste veldheer was. Zoo kwam vanzelf de behoefte op, om een man aan 't hoofd te stellen, die, met de noodige autoriteit bekleed, tevens in staat bleek het tegen den vijand met goed gevolg op te nemen. Toen Israël Saul koos, was het vooral zijn hooge statuur en zijn krijgshaftig voorkomen, die aller aandacht op hem vestigden. Zulk een verkoren man noemde men dan Koning, onverschillig of hij het bewind over een enkele stad, dan wel over een groote bijeenvoeging van steden en dorpen zou voeren. En zulk een groep, op een eigen territoir wonende, levende onder eenzelfden regel, en geregeerd door eenzelfden Koning, werd dan een *Staat*.

Deze overgang nu kwam tot stand onder de bedeeling van de *Gemeene Gratie*, gelijk de Spraakverwarring zelve, die tot dit resultaat leidde, in de bedeeling van de Gemeene Gratie thuis hoort. Bij het eerste hooren klinkt dit vreemd. Men zou op zichzelf toch zeggen, dat de mannen van Babel juist omgekeerd het plan hadden gevormd, om de eenheid van ons geslacht te handhaven; dat, ware dit doorgegaan, de ontzettende oorlogstoestand, die nu in het leven

trad, zou zijn uitgebleven; en dat alzoo juist de Spraakverwarring, met de verstrooiing over de aarde, dien ongewenschten toestand met logisch gevolg in het leven riep. Wie zoo oordeelt, verliest intusschen geheel uit het oog, dat het doel van de mannen van Babel nimmer, in hun weg en naar hun plan, voor verwezenlijking vatbaar was, en zonder den minsten twijfel op niets dan bittere teleurstelling zou zijn uitgeloopen. Buiten zonde, ja, zou de eenheid van ons menschelijk geslacht het ideaal geweest zijn, gelijk het op de nieuwe aarde en onder den nieuwen hemel eens als ideaal zal vervuld worden. Maar onder een menschelijk geslacht, dat in de zonde de kiem van verderf en ontbinding met zich droeg, viel hieraan niet te denken. Zonder een het kwaad bedwingende autoriteit zou het booze kwaad steeds ruwer en brutaler zijn uitgebroken. Van gemeenschap van leven zou in hooger zin geen sprake zijn geweest. En zoodra de 50.000 personen van toen tot vijf en tot vijftig millioenen zouden zijn aangegroeid, zou een anarchisme zijn gaan heerschen, waarin ieder tegen zijn naaste over stond, alle saamwerking ondenkbaar zou zijn geworden, en alle vooruitgang en ontwikkeling van ons geslacht uitgesloten zou zijn geweest. Van een handhaven der gewilde eenheid zou onder zulke omstandigheden niets zijn gekomen. Men zou toch uiteen zijn gespat, maar dan in een vlaag van algemeene razernij. In stee van de eenheid, die men beoogde, zou men een anarchistischen chaos hebben verkregen, waarin de machtigste geest geen orde meer scheppen kon, en waardoor heel het bestaan van ons menschelijk geslacht zou bedreigd zijn geworden. En neemt men aan, dat uit dien chaos ten leste toch wel weer zekere orde zou zijn opgekomen, dan kon het opkomen van die orde toch nooit in iets anders hebben bestaan, dan dat de groepen uiteengingen en zich in zelfstandige Staten opsloten. Daar nu de Spraakverwarring bij Babel tengevolge had, dat geheel hetzelfde doel bereikt werd, maar nu *zonder* dat eerst heel ons geslacht in dezen anarchistischen chaos werd geworpen, spreekt, ook bij die onderstelling, de Gemeene Gratie ten deze zich

hierin uit, dat ze aan ons geslacht deze bittere ellende bespaard heeft.

Een *Staat* kan het best omschreven worden, zoo men zegt, dat hij opkomt wanneer een zekere groep menschen zich vereenigt, om op een aangewezen territoir, onder eenzelfde autoriteit, samen te gaan leven, en saam aller onafhankelijkheid tegen elken aanval te verweren. Die groep menschen heet dan *een volk*, en hierbij is het uiteraard sterkend, zoo ze niet eerst door saam te gaan wonen een volk *worden*, maar krachtens eenheid van oorsprong ook één volk *zijn*; wat men dan een *natie* noemt. Er is dan zekere eenheid in het bloed, zekere eenheid van traditie, zekere eenheid van geest, zekere eenheid van taal. Toch is dit laatste voor het bestaan van een Staat niet noodzakelijk. Vooral in groote Staten leven vaak groepen saam, die van zeer onderscheiden afkomst zijn, zeer uiteenloopende tradities volgen en van elkaar afwijkende talen spreken. Vlak op onze grenzen ziet men dit in België, en veel sterker spreekt dit in Oostenrijk. Bij patriarchaal saamleven is eenheid van oorsprong geboden. Zonder die eenheid van oorsprong is geen patriarchaal saamleven zelfs denkbaar. Maar patriarchaal samenleven geeft nog geen Staat. Bij een Staat is het daarom zeer wel bestaanbaar, dat oorsprong, usantie, karakter en taal verschillend zijn, onder de onderscheiden groepen die in dien éénen Staat saamleven. Een Staat op zichzelf is door het Recht saamgebonden, niet door afkomst. Dit neemt echter niet weg, dat de kracht der eenheid in een Staat veel sterker spreekt, zoo bij een rechtsverband ook eenheidsverband van herkomst, usantie, karakter en taal bijkomt. Zelfs is in het dusgenaamde nationaliteitsbeginsel deze nationale eenheid derwijs toongevend geworden, dat zoowel de Italiaansche eenheid als de Duitsche eenheid er haar kracht aan danken. Slechts worde nooit uit het oog verloren, dat eenheid van nationale herkomst op zich zelf voor de vorming van een Staat niet noodzakelijk is, en dat uit de historie een rechtsverband kan zijn opgekomen, dat hiermede niet rekent.

Dat hierin een historische fout kan liggen en dat met name taaleenheid voor de kracht van den Staat bijna onmisbaar is, wordt juist door den oorsprong van de Staten uit de Spraakverwarring waarschijnlijk gemaakt. Eén *land*, één *volk*, één *wet*, één *hoofd*, één *taal* is het vijftal eenheden, waarin de kracht van den Staat zich het voordeeligst ontwikkelt, mits altoos onder beding, dat zulk een Staat op aarde geen andere macht boven zich hebbe te erkennen.

Zoo komt derhalve bij de zoo even aangestipte kenmerken van den normalen Staat, t. w. één land, één volk, één taal, één Overheid, één wet, nog als laatste onmisbaar kenmerk bij, dat de Staat onafhankelijk zij van elke andere hoogere macht op aarde, voor zoover zij niet zichzelve federatief in zulk een afhankelijkheid plaatste. Uit dit kenmerk der onafhankelijkheid en zelfstandigheid nu is tevens het begrip van Souvereiniteit opgekomen. In het patriarchaal stamverband kon de patriarch zijn gezag nog steeds uit zichzelf verklaren. Hij had zelf zijn zonen en dochteren, en door hen zijn kleinkinderen en achterkleinkinderen verwekt. Zijn huwelijk was *zijn* zaak geweest, en de huwelijken van zijn kinderen waren door zijn toedoen tot stand gekomen. Maar geheel anders werd dit in den Staat. Een Overheid in den Staat, die over leven en dood zeggenschap had, had niet het volk uit zichzelf verwekt, kon zelfs van buiten zijn ingekomen. Zoo drong zich vanzelf bij Overheid en Volk de vraag op, vanwaar het hoog gezag kwam, dat de Overheid uitoefende, en nu is het een inwerking der Gemeene Gratie geweest, dat van meet af bijna alle volken dien oorsprong *buiten* deze aarde, in de *onzienlijke* wereld, hebben gezocht. Of ge te rade gaat met de Heidensche volken of met de volken, die onder den Islam leven, zoo goed als allen leidden, sinds eeuwen her, het hoog gezag van den Staat steeds van de afgoden of van Allah af. Zelfs zocht men, nu nog in Japan, het van Overheidswege voor te stellen, als stamde de Vorst zelf van de goden af, en te Rome, gelijk elders, stempelde

men den Keizer zelf tot een god. Maar onder wat verschillenden vorm dit begrip ook ingang vond, het kwam er tenslotte altoos op neer, dat de Vorst regeerde *bij de Gratie Gods*. Zelfs worden de Rechters in de Psalmen *goden* genoemd. Hierbij maakt het geen verschil, of men leefde in een monarchie of in een gemeenebest. Ook het gemeenebest toch, dat zelf zijn Overheid aanstelde, deed dit in het besef, dat het de macht daartoe van Hooger ontvangen had, gelijk nu nog de Zwitsersche Republiek aan het hoofd van haar Grondwet heeft staan: *In Namen Gottes des Almächtigen*, en meer dan één Grondwet in Amerika van dezelfde gedachte uitgaat. Zelfs de Grieksche nationale vergadering, die haar Koning koos, schreef boven haar edict: *In den naam der H. Drieëenheid.* Eerst aan onzen tijd was het dan ook voorbehouden, dit uitwerksel van de Gemeene Gratie van zich te stooten. Het eerst in Frankrijk, waar Rousseau het verzinsel opstelde, dat oorspronkelijk de enkele personen zich vereenigd hadden, om zelve een Overheid aan te stellen, het bekende *Contrat social*, dat thans wel door niemand meer verdedigd wordt. In Duitschland verwierp men dit denkbeeld dan ook van meet af, maar kwam, bij dieper opvatting, toch even falikant uit. Het heette daar, dat de Staatsidee met den mensch zelf gegeven was, evenals de gezinsidee, en dat alzoo de Staat souverein in zichzelf was. Hiermeê werd de belijdenis der Christelijke Kerk, dat God de Overheid uit hoofde van de zonde instelde, terzij geworpen. En wel kon men toen eerst, op dit valsche standpunt althans, nog volhouden, dat de Staatsidee uit de Schepping was opgekomen, en alzoo door den Schepper ons gegeven was, maar toen de Evolutie de Scheppingsidee zelve te niet deed, ontviel aan de Staatssouvereiniteit ook dit hooge steunsel, en werd het laatste spoor der Gemeene Gratie ten deze uitgewischt.

Gemeene Gratie toch sprak zoowel in de Spraakverwarring bij Babel als in de daaruit gevolgde stichting der Staten, en voorts in het toen in die Staten gewekt besef van den hoogen oorsprong van het Gezag. De val in het Paradijs sloot zich aan bij Satan's ver-

lokking: *Gij zult als God zijn.* Haar doodelijke kracht gaat dan ook nog steeds uit van den onwil om zich aan God te onderwerpen. Alles geraakt dan in opstand. Ook in wat men bij Babel door poogde te drijven, sprak diezelfde trots en hoogheid. Alleen door genade, door gratie kon het besef, dat Hoogere macht onze onderwerping eischt, weer opleven, en dit besef nu vatte vanzelf post, toen er een Overheid optrad, als vertegenwoordigende de macht Gods op aarde; een macht, die zich als van God aan de Overheid toegestaan aandiende, en door het volk als zoodanig aanvaard werd. Dat dit al spoedig den onwaren vorm aannam van een macht, die door de afgoden ingesteld was, vervalschte weer dit besef, maar zoodra de religie zich van God naar de afgoden keerde, kon dit niet anders, en bleef toch ook zoo het besef, dat men in den Staat van een Hoogere macht afhing, gehandhaafd. De winste van deze Gemeene Gratie was alzoo, dat de chaos van het Anarchisme werd voorkomen; dat zich volken in Staatsverband vormden; dat in dit Staatsverband de idee der Souvereiniteit opkwam; en dat deze idee der Souvereiniteit bij Overheid en Volk weer het besef deed opkomen, dat de volken al te gader leefden onder de macht van een Hooger Gezag, dat zijn oorsprong van Boven deze aarde had.

III.

De Eenheid van ons Geslacht.

> Want alzoo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij zijnen eeniggeborenen Zoon gegeven heeft, opdat een iegelijk, die in Hem gelooft, niet verderve maar het eeuwige leven hebbe.
>
> JOH. 3:16.

Zoo is dan het optreden van de eenheid der wereld in een veelheid van zelfstandige Staten door God gewild en door de Gemeene Gratie bevorderd en verwerkelijkt. In haar zondigen toestand was de wereld niet meer in staat, om als machtige eenheid haar eigen toekomst te beheerschen. Deeling en splitsing was, zou hoogere ontwikkeling van het menschelijk leven mogelijk blijken, onmisbaar, en alleen de vorming van *Staten* kon aan die gedeelde groepen zulk een verband en vastheid geven, als noodig was, om een hoogeren vorm van menschelijk leven te doen opbloeien. Al wat aan het stamverband vasthield, gelijk nu nog een deel der nomadische Arabieren, of als horde bestond, gelijk dit bij de negers het geval is, kwam niet vooruit. Alleen waar een Staatsleven ontlook, was doorgaande ontwikkeling; en al wat de oudheid ons, onder het schild der Gemeene Gratie, voortreffelijks heeft nagelaten, is aan dien Staatsvorm te danken geweest, hetzij aan den *kleinen* Staatsvorm, gelijk die in Griekenlands steden ontlook, hetzij aan den breederen *Rijksvorm*, gelijk die in Midden-Azië, Egypte en het Romeinsche Rijk tot stand kwam. Alleen in den Staat is zekere hoogere menschelijke ordening, ernstige rechtsbedeeling, en bevordering van stoffelijke en geestelijke ontwikkeling tot aanzijn geroepen.

Dit nam intusschen niet weg, dat de eenheid van ons menschelijk geslacht, tegen dit beginsel van deeling, tot in het bloed trekken bleef. Dit kon niet anders. Immers krachtens zijn eenheid van

oorsprong, is en blijft geheel het menschelijk geslacht één levend organisme. De menschheid vormt één wezen. Al wat *menschelijk* in echten zin is, vindt bij al wat mensch is weerklank. De vormen, waarin dit zich uit, mogen verschillen, in den grond der zaak blijft al het menschelijke één. Vandaar de gedurig opkomende reactie tegen de indeeling van de wereld in Staten en het gedurig weer opkomende pogen, om de vele Staten tot eenheid te versmelten, teneinde alzoo tot de stichting van één groot, alomvattend *wereldrijk* te geraken. Vooral oudtijds kon deze gedachte daarom te lichter opkomen, omdat men de wereld nog zoo weinig in haar uitgestrektheid kende, en toch alles wat men er van kende, onder het begrip „de wereld" saamvatte. Amerika en Australië kende men ganschelijk niet. Van wat nu China en Japan zijn, wist men zelfs in Voor-Azië nauwelijks af, van Indië en den Archipel slechts zeer weinig, en het Midden en Zuiden van Afrika was en bleef een mysterie. Feitelijk rekende men dan ook alleen met wat om de Middellandsche zee lag, die destijds als de eigenlijke wereldzee gold, en voorts strekte men zich in Azië, Europa en Afrika alleen zoover uit, als men met *deelen* van deze werelddeelen voeling en aanraking had. Zoo kon de Keizer van Rome zich tenslotte geheel te goeder trouw inbeelden, dat *de geheele wereld* aan zijn gezag onderworpen was. Het zelfbedrog, dat hierin school, bleek toen de Volksverhuizing weer tot het optreden van afzonderlijke, zelfstandige Staten leidde, maar de idee van de eenheid der wereld sprak er toch luide in.

Veel sterker nog treedt die idee van de eenheid der wereld in de Heilige Schrift op den voorgrond. In de Heilige Schrift wordt de eenheid van ons menschelijk geslacht nooit los gelaten. Wel komt zelfs het woord: „menschheid" er niet in voor, maar te sterker spreekt de eenheids-idee in de gedurig herhaalde uitdrukking van de *wereld* of de *volkeren*. Reeds kort na de spraakverwarring gaat de belofte aan Abraham uit, dat „in zijn zaad *alle geslachten des aardrijks* zullen gezegend worden". Reeds in de belofte na den zond-

vloed was deze eenheid van ons menschelijk geslacht gehandhaafd, in de vijfwerf herhaalde uitdrukking, dat God zijn verbond oprichtte met „alle levende ziel tot eeuwige geslachten". Doch daarna wordt bijna altoos van de *wereld* of van de *volkeren* gesproken. God heeft alzoo lief *de wereld* gehad, dat hij, om haar te behouden, zijn eeniggeboren Zoon aan die *wereld* gegeven heeft. De akker, waarop het zaad des Evangelies moet worden uitgestrooid, is *de wereld*. De apostelen moeten uitgaan om het Evangelie des Koninkrijks te prediken en getuigen van Jezus te zijn *in de geheele wereld*. Jezus is het Lam Gods, dat de zonde *der wereld* wegneemt. Jezus geeft zijn lichaam *voor het leven der wereld*. Nog in zijn Hoogepriesterlijk gebed bidt de Christus, dat „*de wereld* gelooven moge dat Gij mij gezonden hebt." Onze Hoogepriester is gestorven aan het Kruis als een verzoening „niet alleen voor onze zonde, maar voor de zonde der geheele wereld". Johannes betuigt evenzoo, dat de Zone Gods gezonden is „tot een *Zaligmaker der wereld*." En in de Openbaringen heet het jubelend, dat „nu de Koninkrijken der *wereld* geworden zijn onzes Gods". Wat nu alzoo in het Nieuwe Testament in vervulling ging, was evenzoo reeds in psalm en profetie steeds de grondtoon geweest. „Looft den Heere alle gij Heidenen en prijst Hem alle natiën" is een toon, die door heel het Oude Testament weerklinkt. Schier elk volk uit die dagen ontvangt de profetie, dat velen eruit zich tot den Christus bekeeren zullen. Wel woeden de Heidenen, en stellen de Koningen der aarde zich op tegen Jehovah en zijn Gezalfden Koning, maar tot diezelfde koningen gaat toch de roepstem uit, dat ze den Zoon kussen mogen, en alzoo onder Hem de eenheid van ons menschelijk leven herstellen. Griek of Jood, Scyth of Barbaar, het valt al, als onderscheiding der volken, eens weg. In Christus is een eenheid voor heel de wereld gegeven, die boven de deeling in natiën, volken en Staten eens uit zal gaan, tot ten slotte de Christus zelf zijn Koninkrijk aan God en den Vader zal overgeven, en het worden zal *God alles en in allen*, juist zooals het, ware er geen

zonde tusschenbeide getreden, van meetaf reeds hier op aarde zou zijn geweest.

Dit verband, dat de Schrift gedurig tusschen de verschijning van den Christus en *de wereld* legt, is intusschen niet dan hoogst zelden als bedoeling van Jezus' Koningschap uitgewerkt. Bijna uitsluitend heeft men het toegepast op de zaligmakende genade. De uitverkorenen, die ten leven kwamen, waren niet enkel Joden, maar ook Grieken, en zelfs ook Scythen en Barbaren, ja uit alle volken, en in dien zin zou kunnen gezegd, dat Christus „de Zaligmaker *der wereld*" was. Nu is het voorzeker waar, dat in de apostolische brieven vooral die beteekenis op den voorgrond treedt. De Joodsche Christenen waren er nog steeds op uit, om de zaligheid aan de besnijdenis te binden. Vandaar dat de apostelen deze onjuiste voorstelling steeds weer afsneden, en er allen nadruk op legden, dat de Heere zijn volk riep uit alle natiën. In de Openbaringen wordt het lied des lofs dan ook aangeheven door wie Christus met zijn bloed gered heeft, „uit alle natiën, volken en tongen". Hiermede echter is de ernstige beteekenis van Jezus' optreden om *de wereld* te redden, allerminst uitgeput. Als eenmaal al zijn verlosten zullen zijn ingegaan, zal „de wereld" niet weg zijn, maar zal op de nieuwe aarde onder den nieuwen hemel de wereld juist behouden zijn. Uitvallen zullen dan de verlorenen, die Christus verworpen hebben. Zij vallen weg, maar de stam der menschheid, ons menschelijk geslacht, blijft, en zal zelfs dan eerst den vollen rijkdom vertoonen van al de gaven, die God de Heere bij zijn Schepping in ons menschelijk geslacht gelegd had. Al is de zaligheid een persoonlijk goed, toch is het een goed, dat persoonlijk niet kan bezeten worden dan in organisch verband met alle medegegadigden. Christus zelf predikte het ons in de gelijkenis van den Wijnstok met de ranken. De kwade ranken verdorren en vallen af en worden met vuur verbrand, maar de goede ranken blijven in den Wijnstok met de eigen levensvezelen gehecht.

Of om op het andere beeld te wijzen, dat de Schrift hiervoor herhaaldelijk bezigt, alle uitverkorenen en gezaligden saam vormen één mystiek Lichaam, en saam zijn ze lid of leden van het Lichaam, waarvan Christus het Hoofd is. Geheel de voorstelling van het geheel individualistisch karakter der zaligwording moet dus terzijdegezet, en daarentegen, juist voor de eere van Christus' naam, sterk naar voren worden gedrongen de eenheid en saamhoorigheid van alle geroepenen en gezaligden in *het Lichaam* van Christus. In den aanvang der dingen schiep God niet individuen, maar menschen die saam *een menschelijk geslacht* uitmaakten, alzoo een organische eenheid vormden, en saam met al wat er bestond *de wereld* uitmaakten. Dit werk Gods heeft satan gepoogd te verderven en te niet te doen, maar onze God waakte over zijn Schepping, Hij zond zijn eeniggeboren Zoon om dit zijn werk te behouden, en juist hierin sprak zich, naar luid Johannes 3 : 16, zijn liefde *voor de wereld* uit. „Alzoo lief heeft God *de wereld* gehad, dat Hij zijn eeniggeboren Zoon gaf".

Men wachte zich daarom op dit punt voor misverstand, en dit te meer, daar het woord *wereld* in de Schrift herhaaldelijk ook in kwaden zin voorkomt. De „vriendschap der wereld" heet toch „vijandschap tegen God". Heel „de wereld wordt voor God verdoemelijk" geacht. En waar van God gezegd wordt dat Hij de wereld lief heeft gehad, wordt ons daarentegen toegeroepen: „Hebt de wereld *niet* lief". Drieërlei beteekenis van het woord „wereld" heeft men daarom wel te onderscheiden, de eerste in goeden zin, de tweede in kwaden zin, en de derde neutraal. Neutraal is het woord „wereld" genomen, als er b.v. van Jezus staat: „geheel de *wereld* gaat hem na" (Joh. 12 : 19), of als het in Lukas 2 : 1 heet, dat „*de geheele wereld* zou beschreven worden", of ook als Jezus zijn apostelen opdraagt: „Gaat heen in *de geheele wereld,* predikende het Evangelie des Koninkrijks". In al zulke uitdrukkingen is „wereld" neutraal bedoeld, d. w. z. wordt onder „wereld" alleen verstaan de menschheid, gelijk ze op aarde leeft. Maar naast dit neutraal gebruik van het woord „wereld" is er tweeërlei ander gebruik; het ééne in

goeden zin, als bedoeld van de wereld gelijk God ze schiep, zooals ze Gods werk is en de openbaring van Zijn macht en wijsheid. Zoo in Psalm 50 : 12, als de Heere daar zegt : „Mijne is de wereld en haar volheid"; als het heet : „De wereld is bevestigd, zij zal niet wankelen"; en zoo dikwijls er sprake van is, dat God de wereld met zich zelve wil verzoenen, de wereld wil behouden, en de wereld alzoo lief heeft, dat Hij haar zijn Zoon geeft. Doch vlak hiertegenover staat de zondige opvatting van het woord wereld, zoo gedoeld wordt niet op dit aardrijk, gelijk het uit Gods hand kwam, maar zooals het door de zonde verdorven is. Dan toch leest men vlak tegenovergestelde uitdrukkingen, zoo als Jezus zegt : „Ik bid *niet* voor de wereld", „Mijn Koninkrijk is *niet* van deze wereld", en als zijn apostel getuigt, dat „de geheele wereld in het booze ligt", zoodat „we de wereld en haar begeerlijkheden" hebben te vlieden. Nu komt uiteraard bij het koningschap van Christus de *wereld* niet in neutralen zin, noch in kwaden zin ter sprake, maar uitsluitend de wereld als product van Gods scheppende macht en wijsheid. Wij zouden in den laatsten zin liever van ons menschelijk geslacht of van de menschheid spreken, maar de Schrift doet dit niet, omdat ze den mensch altoos in verband met de aarde zelve en als geroepen heer der schepping neemt. Dat intusschen toch wel ter dege de menschheid bedoeld is, en er onder verstaan wordt, blijkt uit het neutraal gebruik, wijl dit niet anders dan van *de menschen* kan gebezigd zijn. Als er staat, dat de geheele wereld Jezus naliep, is niet anders gemeend, dan dat de menschen Jezus naliepen, juist in gelijken zin als de Franschen van „tout le monde" spreken, d. i. van „heel de wereld", waar wij zeggen : alle menschen of iedereen, doelende op wat wij noemen : het groote publiek. Vandaar dan ook dat Jezus zelf de Zoon des *menschen* heet, d. w. z. niet landsman van deze of die nationaliteit, geen Griek of Jood, geen Scyth of Barbaar, maar Kind, Zoon *des menschen* in een zin die doelt op heel ons menschelijk geslacht.

Van den éénen kant is alzoo in den loop der eeuwen, de wereld, deze aarde, de menschheid gesplitst en gedeeld in tal van Staten; maar in weerwil van deze deeling blijft toch de wereld voor God staan in haar eenheid en vormt het menschelijk geslacht, niettegenstaande zijn indeeling in volken en natiën, één groot organisch geheel, dat God als eenheid schiep, en dat eens weer in den glans van hoogere eenheid schitteren zal. Iets voelt die gevallen menschheid zelve nog van dien eenheidsdrang, en vandaar het streven der machtige heerschers, om zooveel Staten als ze slechts even kunnen in één machtig wereldrijk op te lossen. Dit pogen echter mislukte bestendig. Het Rijk van Rome's Keizers het wereldrijk te noemen, was een pure illusie, het besloeg van de geheele wereld slechts een klein deel, en niet zoo lange jaren na zijn grootste uitbreiding viel het vanzelf ineen. Dit pogen liep uit op zelf-bedrog, bleef zonder resultaat, en ging in bittere teleurstelling onder. Maar tegenover die wereld-idee van Rome's Keizers verschijnt nu in het Heilig Kindeke van Bethlehem de drager van een gansch andere wereld-idee, die niet door geweld van wapenen, maar door kracht des Geestes zal verwezenlijkt worden. Deze eenheidsgedachte, die haar kracht zocht niet in de heerschzucht der machtigen, maar in de verootmoediging van den mensch voor zijn God, dient zich ook wel aan als een *Koninkrijk*, maar niet als een saamstel van Koninkrijken, maar als *één* Koninkrijk. Het komt niet uit de wereld op, maar daalt van boven neder, en heet daarom het *Koninkrijk der hemelen*; maar wordt evenzoo het Koninkrijk *Gods*, of door Jezus: *Mijn* Koninkrijk, genoemd, b.v. als hij tot Pilatus zegt: „*Mijn* Koninkrijk is niet van deze wereld". Maar onder al deze vormen is en blijft het toch een Koninkrijk, het rijk van een Koning. Niet maar een Lichaam met een Hoofd, niet maar een kudde onder haar herder, maar een Koning onder wiens schepter er een rijk is en die over dat rijk als Koning is aangesteld. De daardoor ontstane toestand is alzoo deze, dat er eenerzijds een wereld is in velerlei Staten en Koninkrijken ingedeeld, en dat daar-

boven en daartegenover nu optreedt één heel ander rijk onder één Koning, die daartoe van God gezalfd is; en het einde hiervan is, gelijk het in Openb. 11 : 15 heet, dat alle de koningen der wereld aan dezen éénen Koning onderworpen worden. Dan zullen alle aardsche „heerschappijen, machten en krachten" zijn te niet gedaan, die ééne Koning zal heer en meester over heel de wereld zijn, de eenheid zal hersteld zijn, en als eens de Christus alle zijn vijanden aan zijn voeten zal onderworpen hebben, dan zal Hij ook zelf zijn eigen Koninkrijk aan Hem, die er hem toe riep, over geven. Dan zal hij als Koning geheerscht hebben over heel de wereld, maar dan zal ook het einde er zijn en alles Gode onmiddellijk onderworpen worden. Ook in Efeze 1 : 19—23 wordt deze zelfde uitkomst naar een beeld van die dagen aangeduid, als 't feit, dat deze Koning in het Koninkrijk Gods gezeten is „aan de rechterhand des Vaders", verre boven alle Overheid, alle heerschappij, en macht en kracht, ja boven allen naam die genoemd wordt niet alleen in de geestelijke sfeer, maar ook op deze aarde, d.i. *in deze wereld*. De Christus is de Koning *der* koningen, de Heere der heeren. En het is des Vaders welbehagen, dat in Hem al de volheid wonen zal, zóó zelfs, dat alle dingen „te zamen bestaan door Hem".

De vraag is nu maar, hoe we deze twee met elkander in verband hebben te brengen, dat eenerzijds de deeling en splitsing van de eene menschheid in volken en Staten door God zelf in zijn Gemeene Gratie gewild is, en dat aan den anderen kant de eenheid van ons geslacht gehandhaafd wordt in het Koningschap van Christus, en dit wel zoo, dat eenmaal de Staten weer ondergaan, en er niets dan de eenheid van het eene Koninkrijk van Christus zal overblijven. Daarop toch komt het, zoo we het Koningschap van Christus in verband met het Staatsleven verstaan willen, in hoofdzaak aan. Om hierin nu een klaar inzicht te verkrijgen, moet er met hand en tand aan worden vastgehouden, dat de indeeling van de menschheid in Staten en volkeren niet in de Scheppings-idee lag, maar om der zonde wil, en om haar alleen, is ingetreden. Ware geen

zonde de eenheid van het menschelijk geslacht komen verstoren, zoo zou aan geen Overheid behoefte zijn geweest; er ware geen ongebondenheid der menschen te binden geweest; er zou ook geen rechtsbedeeling zijn geweest, waar van zelf allen in het spoor der gerechtigheid wandelden; en ook waar oorlog ondenkbaar was, zou geen leger gevormd zijn en aan geen veldheer, die ter overwinning kon leiden, gedacht zijn. Vanzelf zou er vrede in elken kring, vrede in elk gezin, vrede over heel de wereld geheerscht hebben. Aan regel noch ordinantie zou behoefte zijn gevoeld, waar allen de wet Gods in hun hart geschreven hadden, en geen anderen drang kenden dan om naar de wet Gods te leven. Gelijk een gezond lichaam geen behoefte heeft aan medicijn of verband, zou heel het menschelijk geslacht vanzelf uit eigen aandrift in goede orde geleefd hebben. En ook al had het menschelijk geslacht zich over heel de aarde in zijn millioenen en millioenen uitgespreid, het menschelijk leven zou vanzelf, zonder eenigen uitwendigen band, langs het rechte spoor zich van gelukstaat naar gelukstaat hebben voortbewogen. Doch door de zonde werd dit alles anders. Zoodra de zonde storend, splitsend en verdervend intrad, waren er rechters, was er een leger, was er politie, was de uitvaardiging van regelen en ordinantiën, en een macht om ze met dwang te handhaven, onmisbaar. Zoodanige regeling was intusschen, daar ze in menschelijke handen was gelegd, te zwak om heel de menschheid als eenheid te kunnen omvatten. En die zwakheid nu was oorzaak, dat óf alles in een chaos zou verward zijn, óf wel dat de groote, ééne menschheid gesplitst moest worden, en onder machten moest worden gesteld, om in kleine afdeelingen voor ons geslacht mogelijk te maken, wat in de menschheid als geheel genomen niet voor verwezenlijking vatbaar was.

Die indeeling van de menschheid in Staten en volken echter was geen vondst van de wijsheid der menschen, maar werd door God zelf in zijn Gemeene Gratie teweeggebracht. De mensch wilde veeleer de eenheid van ons geslacht tegen alle deeling en splitsing verweren. Vandaar Babel, en vandaar de gedurige pogingen om de Staten

in één wereldrijk op te lossen. En dit nu is de groote beteekenis van de Spraakverwarring, dat God zelf hierdoor de indeeling van de menschheid in volken, natiën en Staten te voorschijn heeft geroepen. God Almachtig heeft in het leven van ons geslacht ingegrepen, om die deeling tot stand te brengen. De gedachte ervan en de verwerkelijking van die gedachte is niet uit den zondigen mensch, maar is uit Hem. Door de deeling der ééne taal in velerlei talen heeft Hij de menschen in natiën en groepen ingedeeld, en uit deze indeeling is vanzelf het Staatswezen opgekomen; een Staatswezen, dat vanzelf de behoefte aan een Overheid met zich bracht, en er even natuurlijk en vanzelf toe geleid heeft, dat alle volken beseffen, hoe deze Overheden hun gezag aan Hooger macht ontleenden en regeerden bij de Gratie Gods.

Deze indeeling van de ééne menschheid in de veelheid van Staten, en daartegenover de handhaving van de eenheid der menschheid in het ééne Koningschap van Christus, zijn alzoo *twee*. Alle Staatswezen en alle overheid en alle nationaliteit is uitvloeisel niet van de Bijzondere genade, maar van de Gemeene gratie, en gaat dus niet van Christus als onzen Koning, maar van God uit in zijn algemeen wereldbestuur. Nooit heeft eenig Vorst zich Koning *bij de gratie van Christus* genoemd, maar altijd *bij de gratie Gods*. Het Staatswezen en de Overheid zijn er lang eer de Christus verschijnt. Ze bestaan beide bij alle volken, niet alleen waar een Christenbevolking is, maar evenzoo in heidensche landen, en onder de macht van den Islam. Ze houden geen verband met het mystieke Lichaam van Christus, maar behooren tot de algemeen menschelijke ordening. Ze hebben gebloeid in landen, waar de naam van Christus nog nooit genoemd was. Ze gaan, als we het scherp mogen uitdrukken, geheel buiten de verschijning van den Christus om. Ja, sterker nog, waar de Christus ten leste verschijnt, keert èn het Staatswezen èn de Overheid zich aanstonds tegen den Christus, zoowel in Herodes en

Pontius Pilatus, als daarna in de bittere vervolging die Staat en Overheid aan de Christenen hebben aangedaan, niet alleen onder de Romeinsche Keizers, maar evengoed in Japan en China, toen de Zending in de 16e en 17e eeuw ook deze landen binnentoog.

De indeeling van de menschheid in Staten is alzoo een van God gegeven middel geweest, om de chaötische verwildering van ons geslacht te stuiten. Wel kan men zeggen, dat de Gemeene gratie, die hierin sprak, het terrein voor de komst van Christus geëffend heeft, maar krachtens haar aard en natuur staat ze buiten het Koninkrijk der hemelen, buiten het Koninkrijk van Christus, en staat ze eer tegen zijn Koningschap over, dan dat ze hem als den eenigen Koning eeren zou. Toen de Christus, als vrucht van zijn zelfvernedering en lijden, uitermate zeer verhoogd is en gezet is aan Gods rechterhand, was hiermede reeds in kiem de overtolligwording van het Staatswezen en zijn vernietiging gegeven. Jezus' Koningschap zou niet een nieuw Koningschap naast de Koninkrijken der wereld zijn, maar over alle deze heerschen en ze hun zelfvernietiging tegemoet voeren. Satan wist het wel, toen hij tot Jezus zeide: „Al deze Koninkrijken zal ik u geven, indien ge nedervalt en mij zult aanbidden." Het Staatswezen en de Overheid vormen een *intermezzo*, d.w.z. ze zijn voor een tijd. Zoolang in de wereld de boozen en goeden nog dooreengemengd zijn, en de ongerechtigheid de gerechtigheid zoekt te verdringen, zijn ze onmisbaar. Zoolang de krankheid der zonde voortwoekert, is het verband, dat ze aan het lichaam der menschheid aanleggen, nog strikte noodzakelijkheid. Maar wijl Jezus gekomen is, om weder te komen, en bij zijn wederkomst de boozen en goeden te scheiden en alle ongerechtigheid ter neder te werpen, is daarmee vanzelf het oogenblik geprofeteerd, waarop alle reden van bestaan zoo voor den Staat als voor de Overheid zal wegvallen.

In het optreden van het Staatswezen en de Overheid is geen blijvende toestand ontstaan. Veeleer is het een toestand, die indruischt tegen de Scheppingsgedachte. Volgens den eisch van de Scheppings-

gedachte moest het alles één zijn; één zijn niet door uitwendig aangelegde, maar door geestelijke, innerlijk saambindende kracht. Vandaar dat niet de mensch, maar alleen Christus de eenheid herstellen kan, juist doordat hij die eenheid niet zoekt in uitwendigen band noch in geweld, maar in het geestelijk omzetten van den geest des menschen, het uitbranden van de zonde, en het te niet doen van de schuld, die de verdeeldheid had doen opkomen. Vandaar dan ook, dat de apostelen er gedurig op wijzen, hoe de Christus tot deze aarde komt niet als tot een hem vreemde wereld, maar tot een wereld, in wier schepping hij als het Eeuwige Woord zelf de natuur en den aard der dingen bepaald had, en er zelfs nadruk op leggen (Col. 1 : 16 v.v.), dat door Hem alle dingen geschapen zijn, dat hij vóór alle dingen is, en dat alle dingen te zaam bestaan door hem. Met Jezus valt de scheidsmuur, omdat hij alleen machtig is de oorzaak van onzen eeuwigen honger en kommer weg te nemen, de ziektekiem, die de deeling veroorzaakt had, te vernietigen, en hierdoor vanzelf de eenheid weer uit de Scheppingsidee zelve te doen herleven. Doch om dit doel te bereiken, moest een tusschenperiode worden ingeluid; een periode waarin de geestelijke eenheid nog niet kan doorbreken, waarin deswege de indeeling van Staten onder Koningen of Overheden nog moet standhouden; en waarin inmiddels toch het groote werk van de terugbrenging der eenheid van ons geslacht moet worden doorgezet. Daarvoor is het Koningschap van Jezus in het leven geroepen, daartoe heeft God zijn heilig Kind tot Koning gezalfd. En vandaar dan ook, dat bij het verschijnen van den Christus Johannes hem niet in de eerste plaats als Zaligmaker, maar met nadruk als Koning aankondigt. Immers zijn roepen is steeds, dat het *Koninkrijk* der hemelen nabij is gekomen, en Jezus, zelf optredende, begint evenzoo met niet zijn zaligmakende genade, maar zijn *Koningschap* op den voorgrond te stellen. Ook zijn eerste verkondiging toch is, dat het *Koninkrijk* nabij is gekomen. En als hij voor Pilatus staat, is het nóg zijn belijdenis, dat hij de *Koning* is, en om *Koning* te zijn in de wereld

is gekomen. Ook op zijn Kruis stond niet zijn eeretitel van Zaligmaker, maar van *Koning*. De toestand in deze tusschenperiode is alzoo, dat de Staten voortbestaan; en dat de koningen der aarde hun schepter blijven voeren; maar dat hoog boven en over alle deze koningen der aarde de Zone Gods en Zoon des menschen als *Koning* wordt ingezet, om een Rijk te vestigen, dat niet uit de aarde is, maar door hemelsche kracht zich zal handhaven.

IV.

Geschiedkundig Verloop.

> Een andere gelijkenis sprak hij tot hen, zeggende: Het koninkrijk der hemelen is gelijk aan een zuurdeesem, welken eene vrouw nam en verborg in drie maten meels, totdat het geheel gezuurd was.
>
> MATTH. 13:33.

Zoo is dan de *Schepping* het geslachtsverband der ééne menschheid; uit *de zonde* de verbreking van dien band; uit de *Gemeene Gratie* de Overheid en het Staatsleven; en zal *uit Christus* eens zijn het herstel van de eenheid van ons geslacht in het Koninkrijk der hemelen, als 't zijn zal *één Kudde en één Herder*. Eerst zóó de zaak bezien, zit al wat hier in aanmerking komt behoorlijk inéén, en wordt in het eind toch weer de oorspronkelijke Scheppingsgedachte gehandhaafd. De gedachten Gods staan zoo hoog, zijn zoo groot, en we dreigen zoo telkens in onze kleine, nietige aardsche verdeeldheid, de Majesteit, die ons uit de gedachten Gods toespreekt, geheel uit het oog te verliezen. God schiep de menschheid als één *lichaam*, waarvan de afzonderlijke menschen de cellen zijn; en daarom kan dit lichaam der menschheid wel krank zijn en gewond worden; moet ter wille

van die krankheid allerlei geneesmiddel aangebracht en allerlei verband aangelegd; en zal ten slotte een bange operatie wat ongemeeslijk blijkt verwijderen moeten; maar zoolang er leven is, blijft het ééne lichaam als geheel bestaan, want week 't leven, dan bleef slechts het lijk en volgde de ontbinding en vernietiging. Maar al moet ieder onzer dit bij eenig nadenken zelf inzien, in het gewone leven staan we er toch zoo gansch anders voor. We zien menschen, we weten van volken en natiën, we hooren van staten en rijken, maar de menschheid als één zien we niet. Die ligt, als we ons zoo mogen uitdrukken, in haar gipsverband en is daarom voor ons onkenbaar. Wij zien stukken verband, plekken windsel, breedte van pleisters, en hier en daar een streep huid, en voelen den polsslag nog kloppen, maar de eenheid van het lichaam der menschheid is achter en onder dit alles voor ons schuil gegaan. Tot zelfs de Kerk van Christus zien we in gelijke gedeeldheden neergetrokken, en van een wereldleven, van één 't al omvattend menschelijk geslacht, van één lichaam onder één hoofd bespeuren we ternauwernood de schaduw.

Maar bij den Heere onzen God is het niet alzoo. Hij schiep de menschheid als één. Hij houdt ze onveranderlijk steeds in die eenheid saam. Ook in Zijn genadewerk houdt Hij onveranderlijk aan die eenheid vast. Personen, dat zijn cellen van dat lichaam, kunnen voor eeuwig verloren gaan, maar het lichaam nooit. Dat wordt voor eeuwig gered. In het paradijs gaat de profetie van redding uit tot Adam en Eva, uit wie *heel* het menschelijk geslacht zou voortkomen. De Noachietische zegen gaat eveneens tot heel de menschheid uit. En uit Abraham zullen *alle volkeren* het heil zien opgloren. Nu zal het bij den zondvloed in niemand opkomen te zeggen, dat de menschheid te loor ging in den vloed, en dat slechts enkele personen gered werden. Ieder voelt, dat de Arke *de menschheid* droeg, en dat het slechts personen, op zich zelf staande levens, waren, die in den vloed omkwamen. Maar waarom het dan gedurig voorgesteld, alsof in Christus slechts losse personen gered worden, en alsof

het menschelijk geslacht te niet ging? Zoo als het bij Noach was, zoo ook is het bij Christus. En in de Arke én in Christus wordt de menschheid gered, en wat te loor gaat, valt van de menschheid af. God heeft niet losse personen, maar *de wereld* alzoo lief gehad, dat Hij zijn eenig geboren Zoon gaf, en redding is alleen mogelijk, omdat allen uit éénen bloede zijn, en Christus zelf het vleesch en bloed der kinderen heeft aangenomen.

Babel en Pinksteren staan daarin tegen elkander over. Babel is het teeken, waarin de eenheid gescheurd werd. Pinksteren is het symbool, waarin de eenheid weer opglansde, en zoo bij Babel als op Pinksteren uitte zich dit op *taalgebied*. Bij Babel spreekt alles eerst nog één-zelfde taal, maar de spraakverwarring trad in, en de groepen, die elkaar niet meer verstonden, verspreidden zich. Op het groote Pinksterfeest te Jeruzalem daarentegen zijn er Joden en Jodengenooten saam uit alle volk en natie, die allen hun eigen volkstaal naar Jeruzalem hebben meegebracht, en tot die gemengde menigte spreekt Petrus op eenmaal weer in een taal die ze allen verstaan, van wat herkomst ze ook wezen mochten. Daarna sprak hij dan wel weer zijn gewone taal, het Arameesch, en later het Grieksch, maar op den Pinksterdag heeft hij in den Tempel in een heel andere taal gesproken, die weer een eenheidstaal voor heel ons geslacht was, en die daarom Cretensers en Arabieren, Parthen en Scythen verstaan konden. Zoo was het spreken op den Pinksterdag het Goddelijk tegenspel van de spraakverwarring van Babel. In Babel was het eerst één, maar die eenheid wordt gebroken. Op den Pinksterdag is er veelheid van volkstalen, en Petrus spreekt zoo, dat alle volken hem verstaan. Bij Babel trad ten deele splitsing en scheiding in, op den Pinksterdag wordt de hereeniging, de weersaambinding, en hiermeê de finale eenheid en het triomfeeren van het Goddelijk Scheppingsplan ingeluid.

Op Pinksteren *is* die eenheid er nog niet. Ze begint er pas op te komen, maar met het zitten van Christus aan de rechterhand Gods is ze principieel gehandhaafd. Al wat daarna komt, zal die

eenheid ons nader brengen, en eens in het eeuwig Vaderhuis zal 't weer alles zijn uit éénen bloede en één van Geest.

In verband hiermede nu is het opmerkelijk, dat het beeld ons van den nieuwen toestand, die in Christus opkomt, gegeven, altoos weer op het *geslachtsverband* teruggaat. Met de Schepping kwamen geen staten op, maar geslachten, patriarchaal in Adam één. Daarna ging dit geslachtsverband teloor, en kwam voor het patriarchaal gezag het Overheidsgezag in plaats. Maar nauwelijks schept Christus om zich heen den *nieuwen* kring, of tot in de termen en woorden toe keert het oude geslachtsverband terug. Die in Christus Jezus zijn, heeten allen: *broeders en zusters* onder elkander, ze vormen een Goddelijk *gezin*, één huis, en als Jezus ons eens den sluier van voor de eeuwige mysteriën wegschuift, zien we een patriarchaal saamleven in het *Vaderhuis* daarboven. Gelijk een oud-patriarch zijn broeders, en zijn kinderen, en zijn kleinkinderen in vele tenten om zich heen had wonen, zoo heeft onder Jezus dat ééne Vaderhuis woningen; het is de *kindsbetrekking*, die allen met den Vader daarboven verbindt, en Jezus zelf is aller *broeder*. Alleen maar, die nieuwe toestand schuift niet plotseling al wat bestond op zij. Veeleer blijft aanvankelijk bij en na Jezus' komst de wereld haar oude gewone leven voortzetten. De principieele verandering kwam op den Pinksterdag uit, maar noch te Babylon, noch te Rome, noch in Griekenland noch in Egypte wist men er iets van. Veeleer vervolgde alles zijn oude leven, en schijnbaar was het of er geen verandering was ingetreden. Er kwam wel zeker gerucht naar het Keizerlijk paleis te Rome van zekeren Joodschen Rabbi, Jezus genaamd, maar zelfs het flauwste denkbeeld kwam bij den Keizer niet op, dat van dien Joodschen Rabbi een ommekeer van alle verhoudingen in deze wereld zou uitgaan. Het Kruis van Golgotha bracht den grootsten ommekeer te weeg, die ooit in deze wereld is waargenomen, maar terwijl elke andere ommekeer door geweld en

revolutie ging, is bij Golgotha ternauwernood in één enkel menschenhart een eerste aanvang van wat te komen staat voorhanden. Jezus breekt niet af, Jezus verandert niets, Jezus laat alles in onze wereld gelijk het was. Alleen werpt hij in den akker dezer wereld een zaadkorrel, die van zelf zwellen, dijen en ontkiemen zal, en hij vaart op ten hemel, om, als van Godswege met macht en eere bekleed, het proces, het historische proces van dien komenden ommekeer te leiden. Er was nog de deeling tusschen Israël en de volken, er was nog de polygamie, er was nog de slavernij, er was nog de alle nationale leven drukkende opperheerschappij van het Romeinsche Keizerrijk, en dit alles laat Jezus voor wat het is. Hij sterft aan zijn Kruis, hij staat op, hij vaart op ten hemel, hij stort den Geest des Vaders uit, en eer een halve eeuw voorbij is, is Jeruzalem gevallen; en weinige eeuwen later valt heel het Romeinsche Keizerrijk; en straks komt zijn Geest in de wet van het land en valt de polygamie om voor de monogamie plaats te maken. En al hield de slavernij langeren tijd stand, ook zij is in het eind ingezonken, en is thans, Afrika uitgezonderd, zelfs in Azië nauwelijks meer gekend.

Van zulk een langzaam doorwerkend historisch proces konden de eerste volgelingen van Jezus zich nauwelijks eenig denkbeeld vormen, en zelfs zijn naaste discipelen verkeerden aanvankelijk in de meening, dat de eindopenbaring van zijn heilig Koninkrijk zóó zóó aanstaande was. Zelfs Paulus was een tijdlang niet vreemd aan de gedachte, dat hij het einde van deze bedeeling nog zelf beleven zou. Dit hing saam met de Joodsche herkomst der eerste discipelen. Israël had zich ingedroomd in de verwachting, dat, als de Messias kwam, de Joodsche Staat niet alleen zou stand houden, maar de heerschappij over alle volken zou erlangen. Alles beidde daarom de komst van den Messias, en wie geloofde, dat in Jezus de Messias gekomen was, kon het zich daarom niet anders voorstellen, of Jezus zou alleen voor Israël het Koninkrijk weer oprichten. Voor de Pharizeën droeg deze verwachting een geheel ander karakter. Maar al nam voor Jezus' discipelen het Koninkrijk,

dat te komen stond, steeds meer een geestelijk en eeuwig karakter aan, ze konden toch de zuiverder verwachtingen nog niet losmaken van hun nationale illusiën. Vandaar dat ze, hoorende van Jezus' wederkomst, zich het niet anders konden indenken, of die wederkomst zou aanstonds op til zijn, zóó zóó intreden, en vermoedelijk nog door de oudsten van hen worden beleefd. Toch had Jezus reeds in zijn gelijkenissen tegen het onjuiste van die voorstelling gewaarschuwd, en duidelijk uitgesproken, dat nog eer het einde daar zou zijn, een steeds doorgaand historisch proces te wachten stond. Klaar toch had hij het uitgesproken, dat het Koninkrijk der hemelen gelijk was aan den zuurdeesem, dien een vrouw nam, en verborg in drie maten meels, en nu voorts stil in dit meel werken liet, tot de drie maten geheel doorzuurd waren.

Toch is men zelfs in onze eeuw nog zoo weinig van deze waarheid doordrongen, dat de gelijkenis van den zuurdeesem bijna altoos op het allengs doordringen van het Evangelie in ons eigen hart en eigen leven wordt toegepast, zonder dat er zelfs aan de historie der wereld sinds Golgotha bij gedacht wordt. Toch zegt Jezus uitdrukkelijk, niet dat het Evangelie, niet dat het zaad der genade, maar dat het *Koninkrijk der Hemelen* aan dat zuurdeesem gelijk is, en in de voorafgaande gelijkenis van het onkruid en de tarwe, en in de navolgende gelijkenis van het vischnet, spreekt Jezus het met zooveel woorden uit, dat hij doelt op het *einde der dingen*, als het oordeel zal ingaan. Jezus deed nog meer. De laatste maal, dat Jezus met zijn discipelen op den Olijfberg, vlak tegenover Jeruzalem, was gezeten, heeft Jezus zijn discipelen uitdrukkelijk gewaarschuwd, dat ze zich toch niet door een overijlde vreeze zouden laten misleiden. Zijn discipelen droomden nog altoos van het Koninkrijk in Israël, dat binnen enkele weken of dagen weer zou worden opgericht, en stelden daarom aan Jezus de vraag: „Zeg ons, wanneer zullen deze dingen zijn?" En hierop nu antwoordde

Jezus met het ernstig vermaan: „Ziet toe, dat u niemand verleide!" Nog een gansche reeks van gebeurtenissen stond te wachten. De wereld zou zijn naam verwerpen; hem niet als Redder willen begroeten; en allerlei andere machthebbers zouden optreden, voorgevende dat de redding der wereld niet door Jezus, maar door hun werking tot stand zou worden gebracht. Velen zouden komen en zeggen: „Ik ben de Messias, de Christus," en zouden er velen verleiden. Ook zouden er komen oorlogen en geruchten van oorlogen, en al deze dingen zouden dan ook komen, *„maar nog zou het einde niet zijn"* (Matth. 24:6). Dan weer zou het ééne volk opstaan tegen het andere volk, en het ééne Koninkrijk tegen het andere Koninkrijk. Er zouden komen pestilentiën, en hongersnooden, en aardbevingen in verschillende plaatsen. Een afval zou er intreden, zoodat velen geërgerd werden. Naamchristenen zouden de geloovigen overleveren. Haat zou de liefde vervangen. Vele valsche profeten zouden om gehoor vragen. Er zou een uitbreking komen van schandelijke ongerechtigheid. Aller liefde zou verkouden, en toch zou dit alles nog slechts „een *beginsel* zijn der smarten." En zóólang zou dit historisch proces aanhouden, dat het Evangelie vrijen tijd zou erlangen, om in geheel de wereld te worden uitgedragen, onder alle volken te worden gepredikt, en, eerst als onder alle volken dit getuigenis zou zijn uitgegaan, dan eerst zou het einde kunnen komen.

Duidelijker kon Jezus het toch wel niet uitspreken, dat heel de Joodschgetinte verwachting der eerste discipelen op zelfbedrog berustte. Zelfs gaf Jezus onder verwijzing naar Daniël (vs. 15) nog de nadere aanwijzing, dat de actie der wereld, die zich tegen hem zou keeren, ten slotte zich zou voortzetten in een Antichrist en in den „mensch der zonde". Vooral dit laatste heeft dan ook het apostolaat er toe geleid, later, bij monde van Paulus, de gemeente te waarschuwen, dat ze zich toch niet mochten laten misleiden, „alsof de dag van Christus reeds ophanden ware". (2 Thess. 2:1). Dit kon niet. Niet op eenigerlei wijze mocht men zich hierdoor laten misleiden. Eerst toch moest de afval gekomen zijn en de mensch der

zonde, de zoon der verderfenis, geopenbaard worden. En juist dit wijst op een langdurig historisch proces. Geheel feil toch gaat de meening, die zoo dikwijls is rondgevent, alsof Jezus' profetie reeds vervuld zou zijn, indien maar onder alle volken een enkele missionaris was uitgegaan, of het Evangelie in de taal van alle volken zou vertaald zijn. Jezus heeft voorzegd, dat het Evangelie een *getuigenis* onder alle volken zou zijn. En wie zal nu beweren, dat onder de Heidensche en Mohamedaansche volken, die saam meer dan twee derden van de bevolking der aarde uitmaken, dit getuigenis reeds in het volksleven is ingegaan, enkel op grond van het feit dat hier of daar Zendingsstations zijn opgericht, en enkele duizenden personen zijn toegebracht? Wat weten de millioenen en millioenen, die in Midden-China en in Achter-China huizen, van het Evangelie der behoudenis, omdat langs China's kusten de stations der missies vele zijn. Eer zulk een missie tot het eigenlijke volksleven in zijn vollen omvang *tot een getuigenis* is doorgedrongen, zal toch nog heel iets anders moeten gebeuren. Al heeft Jezus dan ook geen bepaald getal van eeuwen aangegeven, toch is uit zijn aankondiging dit klaarlijk op te maken, dat nog een geheel stuk wereldhistorie te doorleven stond, eer zijn komst aanstaande zou zijn. Het is uit zijn stellige uitspraken niet weg te cijferen, dat aan die komst een langdurig geschiedkundig verloop zou moeten voorafgaan. En het is juist met het oog op dit langdurig historisch proces, hetwelk nu reeds bijna negentien eeuwen aanhoudt, dat de beteekenis van zijn Koningschap ook voor het leven der volken en der Staten ons in de Schrift gepredikt wordt. Ware zijn wederkomst terstond ingetreden, zoo zou dit Koningschap elk terrein gemist hebben, en zóó begonnen, zóó weer geëindigd zijn, daar hij immers alsdan het Koninkrijk aan God en den Vader zou teruggeven.

Christus' Koningschap, wat het leven van Staten en volken betreft, moet daarom juist in verband met dit historisch proces worden

toegelicht. Christus bouwt al de eeuwen door aan het Koninkrijk der hemelen, niet aan het Koninkrijk dezer wereld. Van de ure van zijn hemelvaart af is hij bezig en doende om dit Koninkrijk der hemelen, dat *zijn* Koninkrijk is, en waarin hij als Koning heerscht, tot ontwikkeling te brengen. Zijn regiment omvat daarom al wat vroeger reeds ten leven inging en nu aan de overzijde van het graf de heerlijkheid verbeidt, en hier beneden de gansche wereld, met al wat krachtens de Schepping of krachtens de Gemeene Gratie tot het leven van deze wereld hoort. Er is alzoo vierderlei actie gaande. Ten eerste *in de natuur*, doordien alle krachten, die God bij de Schepping in deze wereld schiep, allengs tot voller ontplooiing komen. Ten tweede de actie van *de zonde*, die tegen Gods bestel inwoelt. Ten derde de actie van *de Gemeene Gratie* in het leven van alle volken. En ten vierde de actie *van Christus* uitgaande, die steeds de openbaring van het Koninkrijk der hemelen bedoelt, en heel het terrein van ons menschelijk leven bestrijkt. De actie in de *natuur* is al deze eeuwen doorgegaan, en heeft juist in de laatste eeuwen tot openbaringen geleid, die geheel de gedaante dezer wereld veranderd hebben. De actie der *zonde* hield al die eeuwen niet op, nieuwe ongerechtigheid te doen opkomen en de volken te verleiden. En evenzoo heeft de actie der *Gemeene Gratie* niet afgelaten tegen die ongerechtigheid in te werken, haar ten deele te stuiten, en een vruchtbaar menschelijk leven onder de van God gegeven Overheid in de historisch geworden Staten mogelijk te maken. Dit alles nu is doorgegaan, en deze drieërlei actie heeft rusteloos doorgewerkt, en wel elk uit haar eigen beginsel en krachtens eigen ordening, en het complex van deze drieërlei actie ligt in het historisch verloop van deze negentien eeuwen klaar voor ons. Maar onder dit alles door is nu *ten vierde* steeds de actie van Christus doorgegaan, om in dit complex *zijn* Koninkrijk, het Koninkrijk der hemelen, op te bouwen, en juist opdat hij dit zou kunnen doen, is Hem gegeven alle macht in hemel en op aarde. Maar ook de machten der onzienlijke wereld, die op onze aarde inwerkten, maar

ook de natuur, maar ook de Gemeene Gratie, werkten aldoor, even als de zonde en de ongerechtigheid. Dit alles ging zijn gewonen gang en werkte voort uit zijn eigen beginselen, maar onze Koning stond boven dit alles, en had macht ontvangen om dit alles zóó te leiden, zóó te sturen, zóó te regeeren, dat het aan *zijn* doel, om het Koninkrijk der hemelen te bouwen, dienstbaar werd. Zoo leefden de kinderen der menschen, zoo leefden de volken, en leefden de Staten hun eigen leven, maar onze Koning bezat de macht, om aan dit alzijdige volksleven zulk een gang, zulk een verloop, zulk een stuur te geven, dat, voor des menschen oog vaak ongemerkt, stil en machtig toch altoos de bouw van zijn Koninkrijk doorging. De wereld bouwde èn Jezus bouwde. De wereld naar haar plan, Jezus naar het plan, dat in Gods raad besloten lag. En dank zij zijn Koninklijke heerschappij was de uitkomst steeds gelijk ze door hem gewild werd, om den bouw van het Koninkrijk der hemelen te bevorderen, en aan alle dingen zulk een verloop te geven, dat de groote catastrophe, die met zijn wederkomst zou intreden, er als door ingeroepen werd.

Daartoe werkte hij op de harten in; brak baan voor zijn Koninkrijk door zijn Kerk; beheerschte het leven der volken in de Maatschappij; en daartoe ging ook zijn werking uit op het leven en het geschiedkundig verloop der Staten, die zich gevormd hadden, of nog steeds vervormden. Maar onderwijl bleef het menschelijk leven in het Gezin, in de Kerk, in de Maatschappij en zoo ook in die Staten wat het naar zijn aard zijn moest. Het zette alles zijn gewoon verloop onder Gods Voorzienig bestel voort. Het bleef alles het Koninkrijk der wereld, het werd niet het Koninkrijk der hemelen; maar Christus als onze Koning weefde rusteloos de draden van zijn onzienlijk Koninkrijk door het weefsel van dit aardsche leven heen. Hij deed dit als Profeet en Hoogepriester, maar niet alleen als zoodanig, hij deed het ook als Koning met koninklijke bestuurs- en regeermacht. En om dit te *kunnen* doen, daartoe had hij de macht verkregen, om alle ding aan zijn wil te onderwerpen, en alles zoo te leiden

en te sturen, dat het aan zijn Koninkrijk dienstbaar werd. Ge weet, ons lichaam leidt een eigen leven, dat slechts ten deele van onze ziel afhankelijk is. In ons bloed, in onze zenuwen, in onze spieren grijpt een proces plaats, dat zijn oorsprong niet in onze ziel, maar in ons lichaam heeft. Maar aan ons hooger *ik*, dat geestelijk in ons leeft, is, zoo we wedergeboren zijn, een Koninklijke macht over ons lichaam gegeven, zoodat een kind van God zijn vleesch en bloed beheerscht, en ook zijn lichaam dienstbaar maakt aan zijn geestelijke opbouwing. Welnu, evenzoo nu staat het met het Koninkrijk van Christus te midden van ons zienlijk leven in deze wereld. De Koninkrijken der wereld leven hun eigen leven, en de krachten, die in ons Staatsleven werken, zijn niet uit Christelijke ordinantiën, maar uit de Gemeene Gratie opgekomen. Ze vormen saam als het ware het groote lichaam der zichtbare dingen. Maar ook in dit lichaam werkt een geestelijke macht, en dit is de macht van Christus, en ook die geestelijke macht, die Christus in dit lichaam van de Koninkrijken der wereld uitoefent, maakt hij door dit lichaam aan zijn hoog en heilig doel, d.i. aan de openbaring van het Koninkrijk der hemelen, dienstbaar. De Koningen regeeren niet bij zijn gratie, maar *bij de gratie Gods*. Ze werken niet met hemelsche mogendheden, maar met natuurlijke krachten, ja, door dwang, juist zooals ook ons lichaam leeft door de scheppingskrachten, die God er in heeft gelegd, gedragen door stoffelijk voedsel. Maar gelijk onze ziel nochtans over dit stoffelijk lichaam heerschen kan, en het aan zich zelve dienstbaar maken, zoo ook doet de Christus. Dit nu zou hij niet kunnen doen, zoo de machten van de Koninkrijken der wereld zelfstandig tegen hem overstonden, en zijn werk verijdelen konden. Om dit groote doel te kunnen bereiken, moest hij dus ook de macht ontvangen om 't alles te zetten naar zijn wil, en het is deze macht waarvan hij zelf getuigde, dat hem alle macht in hemel en op aarde gegeven was, en waarvan zijn apostel het der wereld toeriep, dat God de Vader hem gezet heeft aan Zijn rechterhand verre boven alle overheid en macht en kracht en heerschappij, niet alleen in deze wereld,

maar ook in de toekomende. Hoe de uitoefening van deze macht op de Koninkrijken der wereld toegaat, is een mysterie, dat ons grootendeels verborgen blijft, maar waarin de Schrift ons toch genoegzaam inzicht geeft, om het in zijn wondere werking te eeren. En zooveel kan hiervan nu reeds gezegd, dat het historisch verloop, dat hierbij intrad, niet uitloopt op een langzame en gestadige kerstening van al wat bestaat, om het in het Koninkrijk der hemelen over te leiden, maar dat veeleer de uitkomst zijn zal een steeds scherper tegenstelling tusschen de Koninkrijken der wereld en Christus' Koninkrijk, zoodat hij eerst door zijn wederkomst den triomf van *zijn* Koninkrijk over de Koninkrijken der aarde zal voleinden.

V.

De Vorsten.

> En hij zeide: Wie zijt gij, Heere? En de Heere zeide: Ik ben Jezus, dien gij vervolgt. Het is u hard, de verzenen tegen de prikkels te slaan.
>
> HAND. 9:5.

STELT men zich nu de vraag, op wat wijs en door wat middel de Christus ook de Staten alzoo beheerscht, dat hij ze dienstbaar maakt aan zijn opbouw van het Koninkrijk der hemelen, dan dient in de eerste plaats gewezen te worden op de macht, die hij uitoefent op de persoonlijkheden. De Koningen der aarde zinnen en peinzen en zijn er op bedacht, om op de wijze, die hun het best dunkt, hun macht uit te breiden of het geluk van hun volk te bevorderen, maar onder dit zinnen en peinzen zijn ze in hooger macht. Reeds de Spreukendichter spreekt het uit: „Des Konings hart is in de hand des Heeren als waterbeken, Hij neigt ze tot al wat Hij wil", gelijk ook de Psalmist het zong: „Hij formeert hun aller hart". Onderwijl ze

niet anders denken uit te voeren dan hun eigen plannen en voornemens, is er een ongeziene Macht, die hen leidt en stuurt. Het ondoorgrondelijk mysterie van den verborgen samenhang tusschen de alles leidende Voorzienigheid en de zelfwerkzaamheid en eigen verantwoordelijkheid van wie tot handelen geroepen worden. De verborgen leiding van een hoogere Macht over het hart grijpt plaats bij alle kinderen der menschen en gaat bij allen door, maar ze heeft voor het lot der volken bij de Koningen der aarde een geheel eigen beteekenis. Een enkele gedachte, in het hart van een machtig Koning opgewekt, kan voor verre toekomst het lot van een geheel volk beheerschen, en ook voor andere Staten tot in verre toekomst beslissend over hun lotgevallen zijn. Het sterkst doet de Schrift dit uitkomen bij den Pharao in Jozef's dagen en bij Cores den Koning der Perzen. Pharao had een droom, en die droom geeft aanleiding om Jozef naar het Hof te roepen. Dat komen van Jozef aan het Egyptische Hof leidt er toe, dat straks Jacob met zijn zonen naar het land Gosen trekt. En heel de vorming van Israël tot een eigen volk, zijn verdrukking in Egypte en zijn wondere uitredding uit het diensthuis, 't vloeit al voort uit wat in dien éénen bangen nacht Pharao's brein in den droom verschrikte. En als Israel eeuwen daarna in het tweede diensthuis van Babylon zucht, en nogmaals het vrome volk om uitredding bidt, geeft de Heere het aan Cores, der Perzen Koning, in het hart, in de eerste plaats om aan Babylons macht een einde te maken, en in de tweede plaats, om, toen hij Babylon had ingenomen, de Joden uit hun ballingschap te verlossen, en hen met gave en have naar Palestina terug te zenden. Jesaja teekent het zoo prachtig als hij in het 45e hoofdstuk Jehova aldus sprekende invoert: „Alzoo zegt de Heere tot zijn gezalfde, tot Cores, wiens rechterhand Ik vat, om de volken voor Zijn aangezicht neder te werpen; en Ik zal de lendenen der Koningen ontbinden, om voor zijn aangezicht de deuren te openen en de poorten zullen niet gesloten worden", „En dit alles", zoo gaat het dan voort", zal u, o Cores, geschieden, opdat ge weten moogt,

dat Ik de Heere ben, die u bij uwen naam roep, de God van Israël." En dan volgt er: „Om Jacob, mijns knechts wil, en Israël, mijn uitverkorene; ja, Ik riep u bij uwen naam. Ik noemde u toe, hoewel gij Mij niet kendet. Ik zal u gorden, hoewel gij Mij niet kent."

Deze opvatting is steeds de leidende gedachte in heel de Schrift. Van Nebukadnezar heet het: „Nu heb Ik dit doen komen, *dat gij zijn zoudt*, om de vaste steden te verstoren"; en van den Assyriër lezen we in Jesaja 9:7: „Hoewel hij het zoo niet meent, en zijn hart alzoo niet denkt; maar hij zal in zijn hart hebben te verdelgen en uit te roeien niet weinige volkeren." Zulk een machtig Koning heet een bijl, waar de Heere mee houwt, een zaag, die de Heere trekt. Vandaar dat we lezen: „Zal een bijl zich beroemen tegen hem die daarmede houwt? Zal een zaag pochen tegen hem die daarmede trekt? Als of een staf bewoog dengene die hem opheft? Als men een staf opheft, is het geen hout?" Ook in wat Daniël ons van de Vorsten van Babylon en Perzië verhaalt, treedt steeds dezelfde gedachte op den voorgrond. Steeds meenen de Vorsten en Koningen slechts hun eigen raad uit te voeren, en zien de gedachten huns harten voor hun eigen gedachten aan. Feitelijk daarentegen staan ze allen onder hooger leiding, voeren ze slechts den raadslag Gods uit, en is het God de Heere, die de gedachten, waarnaar ze handelen, in hun hart opwekt. Altoos weer de harten des Konings, die in de hand des Heeren als waterbeken zijn. Keizer Augustus vat te Rome de gedachte op, om een volkstelling in heel zijn rijk te houden, en verordent daartoe dat de geheele wereld zal beschreven worden, en uitvloeisel van die gedachte in 's Keizers hart is, dat de Christus niet te Nazareth, waar Maria woonde, maar te Bethlehem, in de stad Davids, geboren wordt. Er is niet maar een uitwendig bestuur van Gods Voorzienigheid over de gebeurtenissen, maar Gods leiding, Gods bestuur, wordt oorzakelijk ook in het hart der Keizers en Koningen voorbereid. Hij de Heere formeert hun aller hart, wat innerlijk niet slechts zeggen wil, dat Hij in hun geboorte hun hart

schiep, maar dat Hij hun hart zóó schiep, en ook na hun geboorte het zóó bewerkte, dat het als vanzelf, en zonder het te weten, Gods raad uitvoerde.

Nu lette men er op, dat dit alles betrekking heeft op Heidensche Vorsten, en dat het, overgebracht op onzen tijd, ons te verstaan geeft, dat de Keizer van China, de Shah van Perzië, de Mikado van Japan, en wat Heidensche of Mohamedaansche Vorsten er meer zijn, al te gader Vorsten zijn, die de Heere onze God niet maar als zijn instrumenten gebruikt, maar personen, die tot in hun gedachten door Hem bewerkt worden, om uit te voeren wat in Gods raadsplan ligt, en alzoo Zijn raad te helpen verwezenlijken. Maar voor het Koningschap van den Christus erlangt dit alles natuurlijk een nog veel dieper indringende beteekenis, zoo we rekenen met Keizers en Koningen, die zelve voor den Christus als hun Koning de knie leerden buigen, of korter gezegd, die tot den Christus bekeerd zijn. Dan toch is bij deze Vorsten tusschen drieërlei te onderscheiden: 1o. de hun ingeschapen aanleg voor hun levenstaak; 2o. de leiding die ze in hun gedachten van hooger ontvangen; en 3o. hun toebrenging tot den Christus. Denk slechts aan Vorsten als Keizer Constantijn te Byzantium en Karel de Groote. Van hoe overwegenden invloed zijn niet de plannen en denkbeelden van deze beide machtige Potentaten op het lot der volken, ja op heel de geschiedenis van ons werelddeel geweest. Een algeheele vernieuwing van den toestand knoopte zich aan hun naam vast. We laten nu de critiek, die op beider optreden te maken is, hier rusten, maar ook wie hun zijn critiek niet spaart, moet toch volmondig erkennen, dat ze met groote doortastendheid in de destijds bestaande toestanden hebben ingegegrepen, dat ze hun stempel voor eeuwen lang op het leven hunner volken hebben afgedrukt, en dat hun staatkundig optreden van zeer gewichtige beteekenis geweest, ook voor het Koninkrijk der hemelen. Zelven nu hebben beide deze Vorsten de geestelijke kracht, die in hen werkte en die van hen uitging, niet afgeleid uit zichzelf, maar

dankbaar erkend, dat ze onder de hoede en inspiratie van den Christus stonden. Het was de Christus, die hen geroepen had ten leven, die hun den ingang in het Koninkrijk der hemelen had ontsloten, en die niet afliet op hen in te werken. Hier hebben we alzoo te doen met een uitvloeisel van Christus' Koningschap op het lot van volken en staten, dat rechtstreeks door hem als Koning over koningen in het hart van twee machtige Vorsten gewerkt was. En moge dit nu al, wat den vorm betreft, één zijn met hetgeen ons van Nebucadnezar en Cores wordt bericht, toch voelt men hoeveel rijker de uitwerking hier was. Hier toch is geen sprake van een onbewust geleid worden, maar van een zelf uit volle overtuiging zich door Christus leiden *laten*. Hier gaat eigen inzicht in de bedoeling van den Christus in en ijvert om die bedoeling te volbrengen. Ja, sterker nog, hier is sprake van een zelfovergave aan den Christus en van een heilig verlangen om aan het Koninkrijk der hemelen mede te bouwen. Zoo diep zelfs was men hiervan in die dagen overtuigd, dat nog boven een *Codex Justinianus* in gulden letters geschreven werd: *In nomine Domini nostri Jesu Christi*, d.w.z. „In den naam van onzen Heere Jezus Christus", en dit boven een Wetboek. De uitdrukking: „onze *Heere* Jezus Christus" heeft hier toch geen andere beduidenis dan: *onze Koning*.

Zoo gevoelt men, hoe ten volle *wezenlijk* de uitoefening van Christus' Koningschap door zijn inwerking op de harten der Vorsten in zake het leven der volken en Staten geweest is. Vooral in die eerste eeuwen, toen de Koning of Keizer zijn wil schier onbeperkt kon doen heerschen, oefende de Christus, door beslag op zulk een Koning te leggen, heerschappij over geheel den Staat uit. Ten deele zeker ook om het bestaan van zijn Kerk te verzekeren en aan zijn Kerk hooge bescherming te doen verleenen. Was er een Vorst, die eerst de Christenen verdrukte en vervolgde, en bracht de Christus zulk een Vorst tot bekeering, dan onderging van dit werk van den Christus in het hart van dien Koning, heel de Christenheid in zijn land een algeheelen omkeer in zijn uitwendigen toestand. Gevolg

waarvan dan gemeenlijk was, dat het geloof in den Christus zich onder zulk een volk uitbreidde. Maar toch is het niet dit, waarop hier in de eerste plaats te letten valt. Bij mannen als Keizer Constantijn en Karel de Groote is volstrekt niet alleen sprake van hun houding tegenover de Kerk aangenomen, maar van geheel hun bewindvoering, geheel hun politiek, geheel het stempel dat ze op hun Staten hebben afgedrukt. Het is het Staatsleven zelf, waarop Christus onze Koning door zijn inwerking op de harten van deze mannen zijn invloed heeft doen gelden. En moge dit nu al bij deze twee machtige Vorsten sterker dan bij anderen in het oog springen, toch kan en moet hetzelfde in den loop der historie van tal van andere Vorsten getuigd worden. Er zijn keer op keer Vorsten opgestaan, die als bezielde getuigen het voor de zaak des Heeren opnamen. Roemt ook niet ons Calvinistisch volk steeds in zijn geloovige Oranjevorsten, bleef Luther niet door de Keurvorsten staande, wierp de Zweedsche Koning Gustaaf Adolf de overmacht der Habsburgers niet terug, en toont de nieuwe historie ons niet even klaar en beslist als de geschiedenis van vroegere eeuwen, wat autoriteit en macht Christus onze Koning, door zijn beschikking over het hart der groote persoonlijkheden onder de Vorsten, op geheel den gang van het leven der Staten heeft geoefend. Zelfs nu nog is het opmerkelijk, hoe in deze tijden van afval, die vooral onder de beschaafde volksklasse zich gelden doet, er onder de Vorsten der aarde zoo telkens mannen en vrouwen naar voren treden, die zich de belijdenis van den Christus niet schamen.

Ditzelfde nu wat voor de Koningen en Keizers geldt, gaat natuurlijk evenzoo door bij de persoonlijkheden van minderen rang, die *onder* de Vorsten en in *hun* dienst den gang van het Staatsleven geleid hebben, en zelf vorsten in hun soort waren. Wat men in het Oosten een Groot-Vizier noemt, en wat in Europa Kanselier of leidend minister heet, 't zijn al te gader persoonlijkheden, die op den gang

van het leven van hun Staat een overwegenden invloed uitoefenen. Ze zijn de raadslieden der Vorsten, niet zelden zelfs de mannen, die voor hen denken en hun raadslag uitwerken. Denk slechts wat macht en invloed een man als Von Bismarck over den eersten Duitschen Keizer, en een man als Gladstone onder Koningin Victoria van Engeland heeft uitgeoefend. Daargelaten nu, of zulke mannen optreden als overtuigde belijders van den Christus of inzake het geloof van verre blijven staan, ook op hun hart heeft inwerking plaats. Ook zij worden bewust of onbewust geleid. Wat van Cores geldt, geldt ook van hen. Christus onze Koning heeft den toegang tot aller hart, invloed op aller overlegging, op aller gedachtengang, onverschillig of ge denkt aan de groote Staatslieden van het Christenland of aan de raadslieden in China en Japan. Ook het hart der invloedrijke Staatslieden wordt geleid als waterbeken. Doch komt hier nu bij, dat ook deze invloedrijke Staatslieden door den Christus getrokken worden in zijn Koninkrijk en zich onder hem als den oppersten herder der zielen voegen, dan komt door hen de Koninklijke heerschappij van den Christus op het leven der Staten tot nog veel voller uitdrukking, want dan bezit onze Koning de macht, om door zijn inwerking op het hart van deze invloedrijke persoonlijkheden, geheel het Staatsleven en geheel het Staatswezen te beheerschen. Zelfs gaat dit nog verder door. Al mogen de Keizers en Koningen, en onder hen hun hoogste raadslieden, de beslissing over het lot van Staten en volken in hun hand hebben, het hangt daarom niet minder af van andere persoonlijkheden, die hetzij bij Vloot en Leger, hetzij in den lageren Staatsdienst, hetzij op het terrein der rechtswetenschap de leiding der geesten in handen kregen. Denk slechts aan wat een Vlootvloogd als onze De Ruyter deed, of aan wat een Veldmaarschalk als Von Moltke gewrocht heeft, terwijl stellig niet minder hoog is aan te slaan de invloed op den volksgeest, die door bezielde wijsgeeren of door het volk meesleepende dichters op geheel de toekomstige ontwikkeling van het Staatsleven is uitgeoefend.

Men mag ook in dit opzicht niet overdrijven, en erkend moet, dat er ook geheel andere invloeden zijn, die beslissend op het leven van volken en Staten inwerken; maar, al willen ook wij hieraan alle recht doen wedervaren, toch blijft het een feit, dat ongemeen veel voor het lot der volken en voor hun bestaan steeds, alle eeuwen door, afhing van de persoonlijkheden die hun levenstaak ten behoeve van het volk vervuld hebben. Is het nu voor geen tegenspraak vatbaar; dat onze Koning de macht bezat en bezit, om op het hart, op de overleggingen, op den gedachtengang, die in deze persoonlijkheden tot rijpheid kwamen, op geheel mystieke wijze in te werken, en ze te leiden naar zijn wil, conform den Raad Gods, dan springt het toch in het oog, dat de Christus zijn Koningschap volstrekt niet alleen uitoefent doordat hij 't Hoofd zijner gemeente is, maar dat hij ook wel ter dege rechtstreeks ingrijpt in de ontwikkeling van het Staatkundig leven. Dit zou zoo zijn, al greep die inwerking slechts op enkele mannen plaats. Maar ook dit is niet zoo. *Aller* hart is in zijn hand, onverschillig of ze bekeerd of niet bekeerd zijn, of ze een groote rol vervuld hebben of slechts in gewone verhoudingen optreden. Er is niemand, of Christus onze Koning kan op zijn hart en op zijn gedachtengang inwerken. Farao en Nebucadnezer en Cores toonen het zoo duidelijk. En komt hier nu bij, dat zulke mannen van eersten rang of van meer ondergeschikte beteekenis bovendien nog in hun hart worden aangegrepen en door Christus tot bekeering worden gebracht, dan is het een invloed zonder grens, die van onzen Koning op hen uitgaat, om door hen als instrument zijn Koninklijken raadslag door te zetten. Natuurlijk is wat op den weg naar Damascus plaats greep, niet op allen toepasselijk. Op den weg naar Damascus greep een bepaalde verschijning van den Christus plaats, wat niet het geval was bij de persoonlijkheden waarvan we hier gewagen. Maar dit blijft dan toch, dat de Christus ons in de roeping van Paulus getoond heeft, hoe het hem beliefd heeft, door het rechtstreeks aangrijpen van een bepaald persoon een geheelen keer in den gang van het leven teweeg

te brengen, en hoe hij door zijn inwerking op het hart van menschelijke persoonlijkheden zijn raad weet te volvoeren. Voor de volvoering van dien Raad heeft Christus als onze Koning *menschen* noodig, en dit nu is de beteekenis van zijn toegang tot het menschelijk hart, dat hij al zulke instrumenten kiest naar welgevallen, en buigt gelijk hij wil.

Wie Christus toebehoort, is *door Christus gegrepen*, zooals de apostel het betuigt: „Ik jaag er naar of ik het grijpen mocht, *waartoe ik ook door Christus Jezus gegrepen ben*". Hij betuigt „alle dingen te vermogen door Christus die hem kracht geeft." En de eindtriumf van den apostel is, dat er van Christus „een werking uitgaat, waardoor hij ook alle dingen aan zich zelven kan onderwerpen". Met name zelfs verklaart hij, dat het Christus is, *die zijn weg richt* (1 Thess. 3 : 11). Zoo is er dus aan den invloed en aan de inwerking van den Christus op de persoonlijkheden metterdaad nergens een grens gesteld. Als onze Koning aan Gods rechterhand gezeten, weet hij, dat alle personen op aarde, ook overheden en machten, hem onderworpen zijn niet slechts in naam, maar daadwerkelijk, en is hij zichzelven volkomen bewust van de middelen, die hem hiertoe ten dienste staan. De aanwending van die middelen heeft volstrekt niet alleen plaats, om zijn Kerk uit te breiden. Acht de Christus het noodig, dat zijn volk lijden zal, om de tegenstelling tusschen het Koninkrijk der hemelen en het Koninkrijk der wereld te scherper te doen uitkomen, dan gaat het nog altoos met zijn Kerk, gelijk eertijds met Israël, dan geeft hij zijn Kerk over in druk en vervolging, en laat hij zijn macht en glorie door zijn martelaren verheerlijken. Het is één ontzaglijk drama dat moet worden afgespeeld, al de eeuwen door, om de wereld te overtuigen van zonde en ongerechtigheid, en het Koninkrijk der hemelen in stilheid te bouwen. Maar of het door den weg van verlossing of wel dat het door den weg van druk en vervolging gaat, niets gaat buiten hem om. Hij

leidt en stuurt het alles, en Nero is even goed een instrument in zijn hand, als Constantijn op zijn troon te Byzantium. Hij grijpt aan wien hij aangrijpen wil. Hij boezemt aan wien hij wil de gedachten in, die hij wil dat volvoerd zullen worden. Geheel de achtergrond van het leven der handelende persoonlijkheden is in zijn hand. Niets in hun doen, maar ook niets in hun innerlijk peinzen en zinnen is voor hem verborgen, en nog steeds blijft de uitdrukking van den Spreukendichter over het hart des Konings, dat als waterbeken geleid wordt, de treffende uitdrukking voor de actie, die nog telkens, al de eeuwen door, van onzen Koning op het leven van Staten en volken uitgaat.

Nu kan men zeer zeker hier de vraag stellen, of dan toch de werkzaamheid der Goddelijke Voorzienigheid en van het Koningschap van den Christus zoodoende niet geheel in elkaar vloeien, doch dit levert alleen moeilijkheid voor hem op, die niet van harte gelooft wat Jezus zelf uitsprak: *Ik en de Vader zijn één.* Voor de apostelen vloeide dan ook steeds het werk van den Vader en van den Christus inéén. „Onze Heere Jezus Christus zelf", zegt Paulus, „en onze God en Vader, vertrooste uwe harten en versterke u in alle goed werk" (2 Thess. 2:16, 17), hiermede niet doelend op twee afzonderlijke inwerkingen, maar op één Goddelijke werking, die door Christus en van den Vader uitgaat. Naar zijn menschelijke natuur is Christus van ons gescheiden, omdat wij op aarde zijn, en hij aan de rechterhand Gods in den hemel zit, maar door zijn genade, almachtigheid en geest is Hij alomtegenwoordig bij ons. Nooit mag dan ook in het Koningschap van den Christus zijn Goddelijke en zijn menschelijke natuur gescheiden worden. De raadslag die alle dingen beheerscht, is niet de raadslag van den Vader, in tegenstelling met den Zoon en den Heiligen Geest, maar de raadslag, van God Drieëenig, die evenzoo in en door den Zoon als in en door den Vader werkt. Naar luid van den proloog van Johannes' Evangelie was er zelfs reeds in de schepping een Middelaarschap van den Zoon. In dit scheppingsmiddelaarschap rust zijn heilsmiddelaarschap. En waar de Christus

thans als van God gezalfde Koning heerscht over deze wereld en koninklijk den raadslag van God Drieëenig over deze wereld uitvoert, ligt ook hier het mysterie in wat de apostel ons betuigt, dat alle dingen zijn *uit* God den Vader, maar *door* den Zoon.

Het was vooral Da Costa, die ten onzent deze werking van Christus op de persoonlijkheden op den voorgrond schoof. Hij ging hierin zelfs zoover, dat hij zich aanvankelijk tegen de actie van de belijders op staatkundig gebied ernstig verzette. Z.i. moesten niet de belijders zich opmaken, om de eere van Christus' Koningschap te verdedigen, maar zou de Christus dit zelf doen, door de machtige Vorsten en hun invloedrijke raadslieden in hun hart aan te grijpen, en als aan te porren, om in hun raadslagen een weloverwogen plan op te nemen, en dit in hun besluiten uit te voeren, waardoor de heerschappij van het Christelijk beginsel in het Europeesche staatsleven en in de verhoudingen tusschen de verschillende staten vanzelf zou worden hersteld, ten einde op die wijs den geest der Fransche Revolutie te bezweren.

VI.

De Wet.

> Er is geene wet.
>
> KLAAGL. 2:9*d*.

HET eerste instrument, waarvan de Christus als onze Koning zich bedient om zijn heerschappij in het Staatsleven te vestigen, is zijn eigen rechtstreeksche actie op het hart en op het denken der Vorsten en hun raadslieden, en wel een actie in dien dubbelen zin, dat hij vermag op aller zinnen en peinzen in te werken, onverschillig of ze Heiden, Mohammedaan of Christen zijn, maar dat deze actie dan vooral krachtig doorgaat, zoo hij de harten der Vorsten en van hun raadslieden aangrijpt tot

krachtdadige bekeering. Het tweede instrument nu, dat hierbij komt, is *de Wet*. Gelijk Calvijn het in het 20e Kapittel van het IVe hoofdstuk zijner *Institutie* zegt, is de Magistraat de levende Wet, en de Wet de zwijgende regeeringskracht. Natuurlijk moet Wet hier niet genomen worden in den verwaterden zin, waarin men thans den naam van wet zelfs geeft aan de begrooting van uitgaven, die voor één enkel jaar wordt vastgesteld, en uitbreidt tot elke regeling die de Overheid in overleg met de Staten-Generaal tot stand brengt. *Wet* in eigenlijken en hoogeren zin is het kort begrip van hetgeen we weten omtrent Gods wil voor zoover onze samenleving onder menschen aangaat. *Wet* en *Geweten* zijn in grondbegrip één. Beiden komen van den stam, dien we in *weten* hebben. *Geweten* is hetgeen wij saam weten, d.i. hetgeen God weet en wij weten, d.i. ons weten, gedaagd voor de rechtbank van ons innerlijk bewustzijn, waarin we voor God staan. *Wet* daarentegen is het inbegrip van wat ons ik weet, dat we om Gods wil te doen of te laten hebben. In dien zin is de Heere onze Koning en de Heere onze Wetgever. Er moet onder het volk een algemeene, vaststaande regeling van de onderlinge verhoudingen in de saamleving zijn. Deze regeling staat niet aan ons believen, maar wordt bepaald door hoogere ordinantiën. Van die hoogere ordinantiën leeft in het volk het besef. Toch zou hierbij eindelooze verwarring kunnen voorkomen, zoo we enkel op dit besef dreven. Dit besef toch kan vervalscht zijn, en is in zijn toepassing op de omstandigheden onzeker. Vandaar dat er ook een landswet moet zijn, die elken twijfel hierover opheft, en die, onder toepassing op allerlei omstandigheden, ons weten doet, hoe we ons in gehoorzaamheid aan de Overheid hebben te verhouden en te gedragen. Ontbreekt zulk een landswet, dan heerscht er of de wilkeur van het despotisme of de chaos van de anarchie. Vandaar dat Jeremia in zijn Klaagliederen het als een der bangste weeën van den verwoesten volksstaat beschrijft: *Er is geen Wet.* Het land is *wetteloos* geworden. Juist in de Wet ligt eenerzijds een waarborg tegen de onderdrukking van het volk door de Overheid, en anderzijds de

beveiliging tegen de wilkeur der verwilderde geesten, die heel den volksstaat op losse schroeven willen zetten.

Veel meer dan de Overheid beheerscht die Wet den volksstaat en houdt recht en orde staande. Verreweg het grootste deel van 't volk komt zoo goed als nooit met de straffende hand der Overheid in aanraking, en leeft toch in een vastgestelde orde. Die orde drijft deels op usantie, deels op uitgevaardigde Wet, maar beiden gaan in het leven over. Verreweg de meesten onder ons lazen nooit de landswetten, zelfs niet de wetboeken, die geheel de saamstelling van het volksleven beheerschen. Wel daarentegen gaat de inhoud van zulke wetten practisch in het leven over, de een hoort van den ander wat mag en niet mag, en hoe alle dingen te schikken en te ordenen zijn, en door die practijk leeft de Wet in het volksbewustzijn. In dit volksbewustzijn nu is die Wet met hoog gezag bekleed. Men leeft naar de Wet, niet omdat de Overheid het zoo heeft ingesteld, noch ook omdat men anders straf beloopt, maar omdat men zelf voelt, dat de hoogere orde, waaraan we ons te onderwerpen hebben, in die Wet bezegeld is. In kleine bijzonderheden moge men dit niet gevoelen, maar over het algemeen genomen, beseft men, dat de Wet die regeling aan het leven gaf, die uit de natuur der dingen, naar Gods wil, voortvloeit. Vandaar dat een Wet heel iets anders is dan een gebod, een bevel of een besluit. Deze laatste zijn incidenteele wilsuitingen van de Overheid, waarnaar men zich schikt, waarnaar men zich voegt, maar die morgen weer anders kunnen zijn, en die de conscientie niet toespreken. De eigenlijke wet daarentegen maakt niet den indruk van ons te binden, omdat de Overheid schending ervan straft, maar omdat ze aan de saamleving die eischen stelt, waaraan die saamleving moet beantwoorden. Al treedt dus de Overheid ook hier op om kwaadwilligen tot de orde te roepen en misdrijf te straffen, die wet als zoodanig heerscht en doet haar werking als zoodanig geheel buiten de Overheid om. Vóór één tiende moge de orde en regel in het land rusten op den dwang, dien de Overheid uitoefent, voor negen tiende rust ze op de stille

en zwijgende heerschappij der Wet. Vandaar het gewenschte om in deze wetten niet te veel verandering te brengen. Hierdoor toch verliezen ze haar indrukwekkend karakter. De gewoonte bij de Perzen, om zulk een Wet, eenmaal uitgevaardigd, nimmermeer te veranderen, ging uit van de gedachte, dat een Wet een Goddelijk blijvend karakter draagt, en daarom blijven moet wat ze eenmaal is. Dit nu was stellig niet alleen overdreven, maar innerlijk onwaar, daar de mensch geen feillooze Wet kan geven, maar er ligt toch deze juiste gedachte in, dat de Wet, als regeling van hooger en duurzamer orde, voor het volksbesef vast moet staan. Wispelturigheid in de wetgeving verzwakt het gezag zelf der Wet. Iets wat met name geldt van de Grondwet.

Nu komt intusschen de Wet niet vanzelf tot stand. In hoogeren zin genomen, is de Wet er wel reeds eer ze geformuleerd en in schrift gebracht werd, maar al gaat juist in dien mystieken zin van de Wet de hoogste kracht uit, toch geldt ze in het officieele Staatsleven als zoodanig niet, zoolang ze niet in de geschreven en bezegelde Wet haar belichaming heeft gevonden. De Wet in mystieken zin genomen, geldt voor alle landen en alle tijden, maar zoodra ze in aanraking zal komen met bepaalde toestanden en bepaalde tijden eischt deze toepassing nadere bepaling, en die bepaling kan alleen een geschreven Wet geven; iets waarbij herhaald zij, dat we hier van de Wet uitsluitend in dien algemeenen zin spreken, waarin ze onze algemeene verhoudingen in de saamleving van het volk regelt. Zels van de Wet gelijk ze voor Israël in de H. Schrift geboekt staat, kan niet gezegd, dat ze in dien vorm voor ons land geldt. De verwarring van begrippen, die zich hierbij telkens voordoet, komt daaruit op, dat we in de Schrift de mystieke Wet zoeken, en ons dan zoo licht inbeelden, dat deze mystieke Wet hier een adaequate uitdrukking gevonden heeft, die voor alle landen en tijden geldt. Toch geldt dit zonder voorbehoud zelfs niet van de

Tien Geboden. Niet van ons geldt wat aan het hoofd dezer Geboden staat: „Ik ben de Heere, uw God, die u uit het diensthuis, uit Egypteland uitgeleid heb." Geestelijk-mystiek ja, maar niet als wetsformule, want het volk van Nederland is nooit in het diensthuis der Pharao's, noch in het land van den Nijl geweest. En evenzoo kunnen wij niet begeeren onzes naasten dienstknecht of dienstmaagd, eenvoudig omdat er geen slavernij onder ons meer bestaat, en er van huurdienst hier geen sprake is. Wat het is, een os van zijn naaste te begeeren, begreep men in Israël, waar ieder landbouwer was, en een os als trekdier werd gebruikt, maar bij ons zou hier veeleer moeten gesproken zijn van een *paard*, daar bij ons het paard het algemeen ingevoerde trekdier is. Hoe nauwkeuriger men dan ook de Tien Geboden leest, hoe klaarder het worden zal, dat ook hierin allerlei uitdrukkingen voorkomen, die met de toenmalige volkstoestanden saamhingen, en daarom op ons niet letterlijk toepasselijk kunnen zijn, of althans in een Nederlandsche Wet anders zijn uitgedrukt. Toch hindert dit niet, overmits het ons niet er om te doen is, om aan een woord te blijven hangen, maar om den band te gevoelen van de mystieke Wet, die achter de Wet der steenen tafelen ligt. Dit is 't dan ook wat de Profeten aldus uitdrukken, dat de Heere hun God zijn Wet hun schrijven zal in de tafelen des harten, want dit juist is de zuiverste uitdrukking voor de beteekenis van de mystieke Wet.

Neemt men het nu in dien zin, dan spreekt het vanzelf, dat deze mystieke Wet ook voor Israël gold, en dat, waar aan Israël de uitwerking van deze mystieke Wet op Goddelijk bevel is gegeven, de geheele Mozaïsche wetgeving in haar verborgen wortel voor alle landen en tijden geldt, maar niet in haar uitgewerkten vorm, noch in haar bewoordingen. Bij elke aan Israël gegeven wettelijke bepaling behoort dan te worden onderzocht, wat in deze bepaling de geestelijke ondergrond, de uitgedrukte wil des Heeren is, die alzoo ook ons bindt, en wat de tijdelijke vorm, de plaatselijke toepassing en de met Israëls toestand saamhangende wijze van

uitdrukking van het beginsel is. Alleen dit beginsel bindt ook ons. Het bindt ons vanzelf, ook al ware het niet in de Heilige Schrift nader uitgedrukt, maar het bindt ons temeer, nu het ook in Israëls wetgeving een voor die tijden en die toenmalige toestanden passende vorm en uitdrukking verkreeg. Het was op dit onderscheid tusschen de mystieke Wet en de geschreven Wet, dat ook Jezus de schare gedurig wees. De Farizeëen wilden steeds juist den vorm van de Wet nog meer toespitsen en tot in de kleinste bijzonderheden doorvoeren, doch juist hierdoor raakten ze van de mystieke Wet vervreemd; en daarom zegt Jezus het hun aan, dat het hun niets baat of ze de tiendwet al toepasten tot op het kleinste stekje van hun hof, op een dille of komijnplant, want dat ze daardoor juist temeer afraakten van de geestelijk-mystieke kern der Wet, die barmhartigheid wil en oordeel. Men wachte zich daarom van den éénen kant, om ooit te zeggen, dat de Wet, door God aan Israël gegeven, voor ons geen beteekenis heeft, maar evenzeer van den anderen kant, om ooit te beweren, dat ze voor ons geldt in haar toenmaligen vorm en wijze van regeling en uitdrukking. De mystieke Wet, die achter de Mozaïsche Wet schuilt, geldt voor alle tijden en volken; het is diezelfde mystieke Wet, waarop onze conscientie zelve weerklank geeft, en die door de Gemeene Gratie ook ons volk blijft toespreken; doch waar deze mystieke Wet in onze conscientie veelszins vervalscht is, en ook door de Gemeene Gratie slechts ten deele tot ons bewustzijn is teruggekeerd, loont het wel terdege de moeite, om in Israëls wetgeving op de beginselen terug-tegaan, en hierdoor ons inzicht in de zuivere eischen der mystieke Wet te verhelderen. Steeds toch is het deze mystieke Wet, waardoor God ons zijn wil verkondigt, en die den eigenlijken bindenden band om ons hart slaat. Niet de Wet, uitgebeiteld op een der steenen tafelen van Horeb, maar de Wet, geschreven in onze harten, houdt de volken staande. Vandaar dat het zulk een volk het best vaart, in welks hart die mystieke Wet spreekt, en dat omgekeerd het volksleven in anarchisme uiteenspat, zoo de

mystieke Wet ophoudt Gods wil in de conscientiën te doen gelden.

Nu kan niet gezegd, dat voor het gelden van de mystieke Wet in de conscientie het uitvaardigen van een landswet volstrekt onmisbaar is. In het gezin weet ieder lid van het gezin dat er dingen zijn, die men niet doen mag, en andere dingen die gedaan moeten worden, zonder dat daarom het hoofd van het gezin een Wet in schrift brengt en in zijn huis ophangt. Er zijn dingen, die ieder van zelf weet, en waarvoor geen huisreglement behoeft te worden opgesteld. Evenzoo zijn er nu nog Staten, vooral in Afrika, waarin het volksleven geheel op usantiën drijft. In Negerstaatjes is het bezit van een geschreven landswet allerminst regel, en stellig mag gezegd, dat in den aanvang der Staat-vorming, toen de eerste grondslagen voor het Staatsleven gelegd zijn, de Wet *in* de Overheid school, maar nog allerminst in een beschreven landswet belichaamd was. Toch kon het uitvaardigen van beschreven wetten niet te lang uitblijven. Velerlei toch eischte al spoedig regeling, dat niet meer rechtstreeks uit de wet der conscientie in ons hart voortvloeide, maar in verband stond met uitwendige aangelegenheden van bijzonderen aard, zoo b.v. het recht op water voor den akker, waaraan in landen, die door droogte geplaagd worden, het leven kon hangen. En toen nu eenmaal de geschreven landswet haar loop begon, sprak 't vanzelf, dat ze steeds zich uitbreidde, en dat er van lieverlede ook datgene in werd opgenomen, wat reeds vanzelf sprak en krachtens conscientie en usantie sinds lang voor ieder als wet gold. Dat men niet moorden en niet stelen mag, gold zoo zeer uit den aard der zaak, dat er terstond straf op volgde, ook al kon het artikel niet geciteerd, waarin beide als misdaad geoordeeld werden. Het groote onderscheid tusschen *misdaad* en *overtreding* hangt hiermêe zelfs saam. Handelt men in strijd met een verordenende regeling, die iets uitwendigs op het oog heeft, en waarin de conscientie niet meespreekt, dan *overtreedt* men den gestelden regel,

waarvan men wel weet, dat de Overheid ze invoerde, maar waarvan men niet voelt, dat er Gods wet in is uitgedrukt. Daarom heet het ongehoorzaam zijn aan zulk een regeling *een overtreding*. Handelt men daarentegen in strijd met de inspraak van zijn consciëntie, schendt men de mystieke Wet, en randt men hooger ordening aan, dan begaat men een *misdaad*. Doch ook hier zijn onderscheidene grenzen. Dit op zichzelf klare onderscheid verflauwt niet zelden. Dan komt het op bijzonderheden en speciale verhoudingen aan. En juist daardoor doet zich al spoedig steeds meer de noodzakelijkheid gevoelen, om de Wet in haar geheelen omvang te boek stellen, en in dien bepaalden vorm uit te vaardigen.

Dit nu doet de Overheid. Zij alleen kan het doen en bezit er van Godswege het noodige gezag toe, maar toch kwam het niet dan hoogst zelden voor, dat een Koning zelf persoonlijk de Wet, die hij zou uitvaardigen, opstelde en in schrift bracht. Zijn daad van wetgeving ligt niet daarin, dat hij zelf de artikelen van de Wet uitdenkt en in wetsvorm overbrengt, maar in zijn onderteekening *van* en in het plaatsen van zijn zegel *onder* de Wet. Tot het schrijven in de Wet van wat er in staan moet, werken daarentegen allerlei andere factoren mee. Een Koning heeft daarvoor zijn raadslieden, en die raadslieden beschikken over vaardig personeel, om hun gedachten in den vereischten vorm te gieten. Op den inhoud van de Wet daarentegen werken nog geheel andere factoren in. Daarvoor toch rekent men met bestaande gewoonten en overleveringen, die met den aard van het volk en met zijn levensomstandigheden op het nauwst saamhangen. Zoolang die gewoonten en overleveringen den loop der zaken genoegzaam in goede orde regelen, vraagt men zelfs naar geen geschreven wet. Begint er echter verschil van inzicht op te komen, zoodat de één 't zus en de ander 't zoo verstaat, dan moet de beslissing van een hooger macht tusschen beide treden. Voor wat in de inheemsche gewoonten ontbreken mocht of niet goed geregeld mocht zijn, raadpleegt men dan het gewoonterecht of gegeschreven recht van naburige Staten, en ontleent daaraan wat ze

juister regelden. Onder de inwerking der Gemeene Gratie begint bij een bevoorrecht volk ook de rechtsstudie op te komen. Er wordt ook in het afgetrokkene over het Recht nagedacht en een juister rechtsvorm opgespoord. Het eene deel van het recht wordt met het andere in verband gebracht. Zoo dringt men in het wezen der rechtsbeginselen door. Vaste begrippen van het recht beginnen ingang te vinden. En zoo allengs vindt men een toetssteen, waaraan de ontworpen rechtsregelen gekeurd kunnen worden. Om heiliger karakter aan een wet te geven, wordt ook wel de wijding van de Wet te hulp geroepen en met het oordeel der priesters gerekend, opdat de Wet in niets zondige tegen het heilige. En ten slotte komt hier dan altoos de vraag bij, of hetgeen de Overheid als Wet uitvaardigt, niet in strijd komt met wat voor het volk als Hooger Wet geldt, en daarom in overeenstemming is met de uitspraak van het rechtsbesef in het volk. Niet, gelijk men dit thans wel verklaart, alsof volksleiders hun afwijkende denkbeelden, nu eens in dezen, dan in dien zin, aan het volk hadden in te prenten, om dan telkens de Wet te wijzigen naar wat dan het *rechtsbewustzijn* heette, doch feitelijk niet anders is dan de tijdelijke opinie van eenige rechtsgeleerden; maar eeniglijk in dezen zin, dat de Wet, om kracht te hebben, haar steunpunt moet vinden in het diepste rechtsbesef van het volk, gelijk dit voor Hooger wil zich buigt.

Dat nu Christus onze Koning op de totstandkoming van de Wet in het Christenland een overwegenden invloed heeft uitgeoefend, doorziet een ieder, die slechts even de wetgeving in China met de wetgeving in een Europeesch land vergelijkt. Niet dat alles verschillen zou. Ook in het Heidensche land kan de rechtsorde tot op vrij hoogen voet ontwikkeld zijn. Ook in het Romeinsche rijk was de religieuse godendienst en het volksleven Heidensch, maar toch was aan dit Romeinsche volk zulk een scherp ontwikkeld rechtsbesef ingeplant, dat het de kundigste rechtsgeleerden heeft voortgebracht en een

recht in het leven heeft geroepen, dat zelfs nu nog voor geen gering deel het recht in de meeste Staten van Europa beheerscht. In de *Codex Justinianus*, in de *Institutiones*, in de *Digesta* en in de *Novellae* schittert nog altoos een schat van recht, die door de Romeinsche juristen van den ouderen tijd en van later eeuwen gevonden was en aan het Christelijk Europa is overgeleverd; een schat van recht, dien men zoo weinig als Heidensch beschouwde, dat de Christenkeizers er allerlei regels zelfs voor de handhaving der Christelijke religie aan toevoegden, en den naam van Christus of van de Heilige Drieëenheid boven hun verzamelingen schreven. Nu de Gemeene Gratie onder ons weer tot klaarder belijdenis is gekomen, kan dit niet meer bevreemden. Het heeft onzen God behaagd, onder de bedeeling der Gemeene Gratie niet alleen de zelfverlaging van ons geslacht te stuiten, maar ook het menschelijk leven tot meerdere ontwikkeling te brengen. Daartoe gaf hij aan het ééne volk dit, aan het andere een ander talent, en het is de winst, door alle deze volkeren saâm met de hun toevertrouwde talenten behaald, die, aan de Christenheid als erfschat van het leven der volken is toegekomen. Zelfs is die overgeleverde schat door de Christelijke Vorsten en Regenten niet zelden al te hoog aangeslagen, en zijn thans nog rechtsbeseffen en rechtsbegrippen onder ons gangbaar, die aan het Romeinsche recht ontleend, nog altoos niet genoegzaam in overeenstemming zijn gebracht met de *rechtsbeginselen*, die ons in Gods Woord geopenbaard zijn. De Staatskerk, de heerschappij van de Overheid op religieus gebied, en name de kettervervolging zijn ons uit die onreine bron toegekomen. Maar al hielden deze verkeerde insluipsels nog langen tijd stand, toch is het recht in het Christelijk Europa allengs een ander geworden, en door de Wet in de Christenlanden allengs een Rechtsgebouw opgetrokken, gegrond op Christelijke grondslagen. Dit danken we in de eerste plaats aan de Christelijke Overheid, die, door het geloof onder de heerschappij van den Christus gekomen, al meer de neiging kreeg, om de Wet met de beginselen van den Christus in overeenstemming

te brengen. Toch was het niet enkel door de bekeerde Koningen en Overheden, dat de Christus hierop inwerkte. Veeleer is de historie der Christenvolken onder onzen Koning zóó geleid, dat eeuw na eeuw zijn Kerk op alle hooger terrein den verst reikenden invloed oefende. In de Kerk traden de meest geniale personen op, en naast de Kerk ontbrak schier elk instituut van hooger orde, dat haar concurrentie kon aandoen. Die invloedrijke mannen der Kerk predikten een eigen zedeleer, verkondigden een eigen beginsel, prentten deze aan het volk in en beheerschten hierdoor in tal van quaesties ook den raad des Vorsten. Op die wijze heeft Christus onze Koning aan de wetgeving in het Christenland almeer die eigenaardige plooi gegeven, die het recht van het Christenland en het recht van het Heidensche en Mahomedaansche land onderscheidde. Die nieuwe opvatting bracht allereerst te weeg, dat de Kerk van Christus niet meer vervolgd werd, maar een plaats der eere begon in te nemen, zoodat ze zich vrij naar alle zijden ontwikkelen kon, en land na land gekerstend werd. Heidensche gewoonten en opvattingen werden zoo almeer teruggedrongen. Het gezinsleven nam een vroeger ongekende eereplaats in. Aan het huwelijk werd een heilig karakter gegeven op zoo eervolle wijze, als dit in geen heidensch land ooit bekend was geweest. Er kwam een geest van barmhartigheid op en een pogen om in allerlei nood te voorzien, gelijk dit oudtijds nimmer voor mogelijk of denkbaar gold. De persoonlijke zelfstandigheid van den mensch als mensch wist van lieverlede allen boei van slavernij en allen band van menschonteerende afhankelijkheid af te leggen. Dit alles ging niet op eens, er had geen revolutionaire omkeer van zaken plaats, maar de hoogere beginselen, die de Kerk van Christus predikte, kregen vat op de geesten en werkten rusteloos door. Zeker, ook in de Middeleeuwen bleven nog op allerlei gebied toestanden heerschen, die dringend om verbetering riepen, maar toch was reeds destijds het menschelijk leven tot veel hooger standpunt opgeklommen, en kon meer dan in naam van een *Christelijk* Europa sprake zijn, en in dit Christelijk Europa kon het Koninkrijk

der hemelen steeds milder glans op het volksleven doen uitgaan.

Dit alles nu kwam niet bij geval of onwillekeurig tot stand, maar was gevolg en vrucht van het Koningschap van Christus. Hij was het, die de Vorsten en hun Raadslieden voor zich de knie deed buigen. Hij was het, die den overgeërfden schat van de Gemeene Gratie onder de Volksverhuizingen voor de christenvolken bewaarde. Hij was het, die zijn Kerk in alle landen indroeg en door die Kerk de volksopinie geheel omzette en wijzigde. Hij was het, die de geniaalste talenten, eeuw na eeuw, aan zijn Kerk verbond en hooger geest in zijn Kerk deed bevorderen. Hij was het, die door deze eigen rechtsstudie in het leven riep, en door zijn inwerking op den geest der volken, aan het rechtsbesef van deze volken een anderen inhoud schonk. De Wet, in die algemeene opvatting waarin ze hier ter sprake kwam, kreeg door Hem allengs een andere uitdrukking. Door die wijziging van de Wet veranderde het inwendig leven der Staten, en kwam in de architectuur der Staten een andere zin aan het woord. Zoo vervolgden de Staten hun eigen leven, maar in dit staatsleven werd almeer een hoogere invloed merkbaar, die ongezocht en van zelf aan dit staatsleven een ander karakter schonk. En het is niet het minst door dit instrument der Wet, dat Christus onze Koning het leven der Staten beheerscht heeft. Ge kunt daarom niet zeggen, dat de Staat een Christelijk instituut werd. De splitsing der menschheid in Staten toch is op zich zelf geen Christelijke idee. De Christelijke idee blijft aldoor roepen om de eenheid van ons menschelijk geslacht, en daarom hoort de indeeling in Staten niet thuis in het Koninkrijk der hemelen. Maar toch werd *dit* gewonnen, dat in het gesplitste staatsleven de beseffen en denkbeelden van het Koninkrijk der hemelen almeer indrongen, en dat het Staatsleven, in plaats van het Koninkrijk der hemelen te bestrijden en tegen te staan, bekwaam werd om het, onder de heerschappij van den Christus, te bevorderen.

VII.

Staatspartijen.

> Daarna kwamen de mannen van Juda, en zalfden aldaar David tot eenen koning over het huis van Juda.
> 2 SAMUEL 2:4*a*.

GRIJPT Christus als Koning der koningen in het Staatsleven in, ten eerste door zijn inwerking op de persoonlijkheden van de vorsten en hun raadslieden, en in de tweede plaats door den geest, dien hij in *de Wet* brengt, als derde instrument ten bate van zijn Koningschap komt hier nog bij het *Christelijk partijleven*, dat vooral in onze dagen van zoo hooge beteekenis werd. Ten grondslag ligt aan dit partijleven de overtuiging, dat wel de overheid het volk te regeeren heeft, maar dat toch ook het volk *recht van meespreken* heeft. Dit recht van spreken is ten slotte belichaamd in wat in den meest algemeenen zin een *parlement* heet, een instelling, die juist aan het *spreken*, het *parlare*, zijn naam ontleent. Toch miskent de historie, wie waant, dat dit toekennen van recht van spreken aan het volk eerst in het laatst der Middeleeuwen in Engeland is opgekomen. Veeleer vindt men de sporen van zulk een optreden van het volk tot in de oudste tijden, en ook in de Heilige Schrift zien we het tot in Jozua's dagen teruggaan. Reeds in Mozes' dagen was het volk van Israël in de woestijn geordend, en toen Jozua sterven ging, zoo lezen we, riep hij tot zich „de oudsten van Israël, en Israëls hoofden, en Israëls richters, en Israëls ambtslieden", en in deze breede vergadering werd het volk geacht vertegenwoordigd te zijn. Er volgt toch terstond op: „Toen zeide Jozua *tot het gansche volk*". De massa van het volk was er blijkbaar bij komen staan, en in geheel het verdere hoofdstuk (XXIV) hooren we dan ook gedurig, dat Jozua *tot het volk* spreekt, en dat *het volk* Jozua antwoordt, tot ten slotte in vs. 28 gezegd wordt: „Toen zond Jozua het volk weg,

een ieder naar zijn erfdeel". De uitspraak van het volk nu was ten principale geweest, dat het aan Jehovah trouw zou blijven. Er staat toch in vs. 24: „En het volk zeide tot Jozua: „Wij zullen den Heere onzen God dienen, en we zullen Zijn stem gehoorzaam zijn." Zoo vóór als na Jozua lezen we dan ook van de *Kahaal* en van de *Eede*, welke beide woorden beteekenen: de vergadering, de bijeenkomst, de verzameling, t. w. *van het volk*. Tot deze Kahaal had ieder recht van toegang, die besneden was en den volwassen leeftijd had bereikt. Door het Sacrament der besnijdenis was men in het Verbond des Heeren ingelijfd, en allen die tot het Verbond behoorden, kwamen op in de groote Bondsvergadering, die geheel op heilig terrein stond. Het is dan ook een vervalsching van de historie, zoo men het voorstelt, alsof dit recht van meespreken van het volk eerst bij de Grieken en Romeinen ware opgekomen. Nog eer hieraan onder Grieken en Romeinen veel kon gedacht worden, was het raadplegen van het volk en het spreken met het volk in de historie van Israël vast gebruik, en dit gebruik hield stand ook toen later onder het koningschap de regeering vaster vorm had aangenomen. Na Sauls dood op Gilboa is het niet, gelijk bij Saul, en bij Davids eerste verkiezing te Bethlehem, *de Ziener*, maar *het volk*, dat David tot koning verheft. Zoo toch lezen we in 2 Sam. 2 : 4: „Daarna kwamen de mannen van Juda, en zalfden aldaar David tot eenen koning over het huis van Juda". De zalving, die David te Betlehem van Samuel ontving, was het teeken van zijn Goddelijke roeping, maar de feitelijke opdracht van het koninklijk bewind over Juda ontving hij van het volk zelf, van „*de mannen van Juda*". En al moge onder Salomo dit optreden van het volk zeldzamer zijn geweest, onder Rehabeam vernieuwt het zich. Jerobeam trad tegen Rehabeam op, niet alleen, maar *met het volk*, en in I Kon. 12 : 12 lezen we: „Zoo kwam Jerobeam en *het gansche volk* tot Rehabeam op den derden dag, gelijk als de koning gesproken had, zeggende: Komt weder tot mij op den derden dag". De uitdruking: het *gansche* volk, is hier zelfs zeer sterk, en uit het zeggen van den koning

blijkt, dat hij zelf dit meespreken van het volk geheel in den haak vond. Dan meldt vs. 15 ons: „Alzoo hoorde de koning naar het volk *niet*", en in dat zich niet storen aan hun wenschen berustte het volk zoo weinig, dat er in vs. 16 volgt: „Toen gansch Israël zag, dat de koning naar hen niet hoorde, zoo gaf het volk den koning wederantwoord, zeggende: Wat deel hebben wij aan David? ja geene erve hebben wij aan den zoon van Isai. Naar uwe tenten, o Israël! Voorzie nu uw huis o David!" Alzoo viel dan Israël van het huis Davids af tot op dezen dag. En wel verzamelde toen Rehabeam een leger van 180000 man, om Israël te lijf te gaan, maar Semaja, de profeet, werd daarop tot Rehabeam gezonden, om hem in den naam des Heeren aan te zeggen: „Zoo zegt de Heere, gij zult niet optrekken, noch strijden tegen uwe broederen, *want deze zaak is van Mij geschied*".

Van meet af rekende het volk alzoo onder Israël wel terdege mede. Er was stamverband, en de stammen hadden hun natuurlijke hoofden, die, met anderen vereenigd, *„de oudsten"* vormden, een vergadering, met wat wij *Senaat* noemen min of meer te vergelijken; maar bovendien werd er gedurig ook heel het volk *als* volk geraadpleegd, en had dit volk over eenige benoemingen zijn zeggenschap. Dit hing saam met den krijgsdienst, waartoe ieder volwassen man in Israël geroepen werd. Vandaar de dubbele zegswijs: 1o. *de* mannen, of wel alle *mannen* van Israël, en 2o. het *volk* of wel het *gansche* volk, iets wat dan weer in de *Kahaal*, die op de heilige dingen zag, zijn achtergrond had, terwijl omgekeerd het slecht geregelde van dit optreden van het volk zeer dikwijls tot revolutionair optreden aanleiding gaf. Maar hoe gebrekkig dit recht van meespreken van het volk ook geregeld was, feitelijk bestond het, de koningen hebben er mee gerekend; zelfs heeft David zijn kroon over Juda uit de handen van het volk aangenomen; en het volk stond er gedurig op, dit zijn recht uit te oefenen. Het is, naar luid van 1 Kon. 12:1, *„het gansche Israël*, dat te Sichem verschijnt, om Rehabeam *koning te maken*", niettegenstaande hij den troon van Salomo erfde. Al spoedig heeft men in de noordelijke stammen

hier spijt van, en onder Jerobeam trekt nu „*de gansche gemeente van Israël*" (vs. 3) tot den koning op, en klaagt steen en been over de zware belastingen en over den harden krijgsdienst, die Salomo hun had opgelegd. „Uw vader heeft ons juk hard gemaakt, maak gij nu uws vaders harden dienst en zijn zware juk lichter, en wij zullen u dienen". Daarop houdt Rehabeam raad *met zijn Oudsten*, die evenzoo het volk vertegenwoordigen, en dezen zeggen tot hem: „Indien gij heden *knecht van dit volk* zult wezen en *hen dienen*, zoo zullen zij in alle dingen *uw knechten* zijn" (vs. 7), een zeer krasse uitdrukking, die aan het volk zeer groote rechten toekent, en den koning kenteekent als den *dienaar van zijn volk*.

Nu moet men dit niet op één lijn stellen met onze constitutioneele leer en met onzen parlementairen regeeringsvorm. Van een kiesrecht of een wet op het kiesrecht, of van een geschreven regeling van rechten was bij dit alles geen sprake, maar in den grond der zaak was er dan toch overeenkomst. Er sprak zich de waarheid in uit, dat de Overheid er om het volk is, en niet het volk om de Overheid; dat Oostersch despotisme ten eenenmale in strijd met Israëls instellingen was; dat een koning als David het recht van meespreken van het volk erkende, en zelf zijn kroon uit de hand van het volk aannam; dat in de *Kahaal* en in de *Eede* het volk zelfs zekere geordende regeling bezat, en dat men ook op het stuk van belastingen en van krijgsdienst van het recht van bemoeiing gebruik maakte. Iets waarop te meer moet gewezen worden, omdat Calvijn en zijn volgelingen op deze gegevens uit het Oude Testament bijzonderen nadruk hebben gelegd; zich voor de rechten des volks herhaaldelijk op deze Oud-Testamentische toestanden beroepen hebben; en omdat juist in die landen, waar Calvijns geest het diepst doordrong, de rechten van het volk om meê te spreken het best gewaarborgd bleven. Zelfs aarzelde Calvijn niet het volk gelukkig te prijzen, dat van Godswege het recht had ontvangen om zijn eigen Over-

heden aan te stellen. Hierdoor is er tusschen het Oude Testament en onze toestanden rechtstreeksche samenhang ontstaan, niet in den zin, waarin de valsche democratie dit thans opvat, alsof het hoogste gezag in het volk berustte, en door het volk eigener beweging aan de Overheden werd overgedragen. Integendeel, steeds is het, volgens Calvijn, vóór alles God de Heere, die 't zij op het volk, 't zij op den Koning zijn gezag doet rusten. Maar zooveel blijft dan toch, dat Calvijn het volk niet als een te verwaarloozen hoegrootheid beschouwt, die overgeleverd is aan de willekeur der vorsten. Van Godswege hebben beiden vorst en volk zeker recht, en de Staatskunst is maar, om nu die beide rechten zoo te regelen, en in zulk een onderling verband te zetten, dat beiden én de willekeur der despoten èn de euvele overmoed van den wilden hoop voor het Goddelijk gezag buigen.

De hooge, oorspronkelijke Souvereiniteit is alleen in God, en de mensch, wie hij ook zij, kan nooit anders dan een afgeleide Souvereiniteit bezitten, onder verantwoordelijkheid van Hem, die deze op hem doet rusten. Maar terwijl God Souvereiniteit bezit over het landsbestuur en over het volksleven beide, zoodat 't al in volstrekten zin van Hem, en van Hem alleen afhangt, heeft God op de Overheden alleen in zooverre de Souvereiniteit gelegd, als noodig is om het land wel te regeeren; maar daarnaast heeft Hij de Souvereiniteit in eigen kring gelegd op de gezinshoofden in het gezin, op de patroons in het bedrijf, op de geleerden in de wetenschap en op de artisten op het gebied van de kunst. Zoo regeeren de Vorsten en Overheden *bij de Gratie Gods*, maar bij de Gratie Gods is ook een vader hoofd van zijn gezin, de raad der kerken van de Gemeente, de landbouwer op zijn land, de geleerde in zijn wetenschap, en de kunstenaar als hij zijn inspiratie uitvoert. Er zijn alzoo twee reeksen van rechten, die beiden in God hun oorsprong vinden, en die beiden, omdat ze uit de Gratie Gods voortvloeien, om Gods wil moeten gehandhaafd worden.

Vandaar dat er wel te onderscheiden is tusschen de macht, het gezag en de bevoegdheid der Overheid eenerzijds, maar ook ander-

zijds tusschen de in het volk van Godswege klevende rechten, en dit nu leidt vanzelf tot het stelsel, om naast en bij de Overheid een vertegenwoordiging te plaatsen, die bij deze Overheid voor de handhaving van de volksrechten waken kan. Zoo echter, dat deze vertegenwoordiging van het volk nooit anders dan door de Overheid geregeld kan worden, en dat omgekeerd op de Overheid de taak en de plicht rust, deze zaak zoo te ordenen, dat eenerzijds haar eigen gezag geen schade lijdt, en anderzijds de rechten van het volk, voor zoover dit Souvereiniteit in eigen kring bezit, niet worden geschaad. Hiervoor nu zijn allerlei plannen en allerlei stelsels uitgedacht, en daaronder vooral sinds de Fransche Revolutie niet weinige, die hierin alle misgingen, 1o. dat ze de bron van alle recht en gezag niet in God, maar in het volk zelf zochten; 2o. dat ze voor het volk niet alleen de Souvereiniteit in eigen kring stelden, maar ook de Souvereiniteit over het land en het bewind; en 3o. dat ze het volk niet als een organisch ineenzittend lichaam beschouwden, maar als een verzameling van individuen, die krachtens hun vrijen wil over het hoogste gezag beslisten. Daartegen nu is strijd gevoerd eenerzijds door de conservatieve reactie, die er steeds op uit was, om uitgaande van dezelfde valsche praemissen, de macht aan de mannen van het geld te brengen, maar ook anderzijds van uit het Christelijk beginsel, dat erkenning van God als de bron van *alle* gezag en van *alle* recht op den voorgrond stelt, en tegelijk voor het volk en zijn organisch, veelzijdig volksleven tegen de reactie en den Mammon opkwam.

Bij den strijd, die hieruit ontbrandde, ging het om de diepste grondbeginselen. Aanvankelijk drong het Christendom ook in den Staatsvorm door van het Romeinsche rijk, gelijk deze zich onder de Keizers ontwikkeld had. Die Staatsidee had zich aanvankelijk tegen het Christendom gekant en het te vuur en te zwaard vervolgd. Naar de Heidensche opvatting toch had de Staat recht en bevoegd-

heid, om ook op geestelijk gebied de wet te stellen, en wat met die wet streed te keer te gaan. Maar inplaats van nu, toen de Keizers zelve tot het Christendom bekeerd werden, de Christelijke Staatsidee voor de Heidensche in plaats te stellen, bleven de Christen-Keizers aan de oude Heidensche Staatsidee vasthouden, alleen met dit verschil, dat thans de Heidensche eeredienst de vijand werd, en de Staat zich als beschermer van het Christendom opwierp, doch dan ook achtte in Christus' Kerk zich het hoogste zeggenschap te kunnen aanmatigen. Gelijk eertijds de Christenen door de Heidensche Keizers werden vervolgd, vervolgden nu de Christen-Keizers het Heidendom, sloten de tempels, braken de altaren af, en bedreigden de ketters met hun straffen. Zoo begint het groote wetboek van Keizer Justinianus, dat *in Naam van Jezus Christus onzen Koning* werd uitgevaardigd, met een eerste hoofdstuk over *de Heilige Drieëenheid*, handelt daarna van *de heilige Kerken*, voorts van de *Bisschoppen* en *dorpsgeestelijken*, en in gelijken vorm van geheel het kerkelijk leven, om eerst daarna tot de burgerlijke regeeringszaken over te gaan. Zoo is uit het Heidendom de idee van de Staatskerk opgekomen, en gelijken oorsprong had de booze idee, alsof de Overheid geroepen ware de ketters te vervolgen en ten slotte uit te roeien. Dit nu liet zich verstaan, zoolang men het Romeinsche rijk als het *ééne groote wereldrijk* beschouwde. Toen daarentegen dit wereldrijk opbrak, en Staat naast Staat gevormd werd, geraakte deze Caesaropapie in haar Heidensche grondgedachte in openlijken en onverzoenlijken strijd met de wereldbeteekenis van Christus' Kerk. De Kerk is, naar luid onzer Geloofsartikelen, *oecumenisch*, d. w. z. ze staat tegen de splitsing van ons menschelijk geslacht in onderscheiden Staten, als een alle volken omvattende instelling over. Het Koninkrijk der hemelen omvat heel ons menschelijk geslacht, en de Staatsidee, die dit geslacht in afzonderlijke Staten splitst, kan zich hiermee niet verdragen. Nooit had daarom de Kerk van Christus zich er toe moeten leenen, om zich in het *nationale* kleed te hullen, Kerk van één volk te willen worden, en zich met

een bepaalden Staat in huwelijk te begeven. Nog op de Synode te Dordrecht protesteerde men tegen deze valsche vermenging door de afgevaardigden van de buitenlandsche kerken er bij te roepen, maar beging niettemin de fout zich onder de voogdij van één bepaalden Staat te stellen. Op zichzelf zat in het zich noemen van *„nationaal"* toen de fout niet. Dit toch was niet anders dan gericht tegen de *provinciale* idee, en bedoelde alzoo juist een hoogere eenheid. Maar voor het overige moet betreurd, dat de Kerken der Hervorming, vooral in de Luthersche, maar ten deele toch ook in de Gereformeerde landen, de eenheid der wereldkerk niet genoeg in het oog hielden, en ten slotte toch weer bij de Caesaropapie van de Byzantijnsche Keizers zijn uitgekomen.

Dit nu hing daarmee saâm, dat men als vrucht der Middeleeuwen zich in had gedroomd in de idee van een geheel gekerstend volk, en dit wel in zoo engen zin, dat de tegenstelling tusschen het zondig-menschelijk leven en het Christelijk ideaal ten slotte geheel verdwenen was. De volken, die, na den ondergang van den Romeinschen Staat, de leiding op zich namen, waren allengs in hun geheel *gedoopt* geworden. Alles *scheen* daarom Christelijk te zijn, elk inwoner van het land heette Christen, de levensvorm kreeg het Christelijk cachet, en ten slotte kon men zich het niet anders inbeelden, of in de landen van het Christelijk Europa had alle tegenstelling tusschen de oud-Heidensche idee en de Christelijke idee zoo in het private als in het publieke leven opgehouden te bestaan. In rechtstreekschen strijd met de uitspraak van den Christus, dat het een klein kuddeke onder de massa zou zijn; dat de meesten door de breede poort gaan, en slechts weinigen door de enge poort binnentreden, waande men een toestand bereikt te hebben, waarin de kudde van den Christus *geheel* het volk, *alle* personen in dit volk, en *alle* uitingen van het leven onder dat volk omvatte. Het waren allen, zoo dacht men nu, Christen-volken, Christen-staten en Christelijke landen geworden. Vandaar dat men ten slotte tusschen het *burgerlijk* leven en het

kerkelijk leven geen verschil meer zag, en zich zoo van lieverlee inbeeldde, dat Kerk en Staat één waren; dat de Staat een Christelijke Staat en de Kerk een Staatskerk was geworden; en alzoo de Overheid haar zwaard ook bezigen moest, om het onkruid, dat op den kerkelijken akker opschoot, uit te wieden. Zelfs nu nog zijn er niet weinigen, die niet inzien, hoezeer heel deze beschouwing tegen de grondgedachte van het Koningschap der hemelen indruischt, en droomen daarom nog altoos van het herstel van een staat van zaken, die in de Middeneeuwen verklaarbaar en begrijpelijk, thans ten eenenmale onhoudbaar is geworden. Onhoudbaar daardoor, dat de heidensche ideeën, die in de Middeneeuwen schier geheel onderdrukt waren, deels onder het Humanisme, maar vooral als gevolg der Fransche Revolutie het hoofd weer opstaken, opnieuw breeden aanhang wonnen, en er ten slotte in slaagden de publieke opinie meerendeels aan haar zijde te krijgen.

Dit had vanzelf tengevolge, dat er in den boezem van elk krachtig levend volk steeds meer partij tegen partij kwam over te staan. De aanhangers van de oud-Heidensche idee sloten zich aaneen, om geheel het Staatswezen in den door hen gewenschten vorm om te gieten, en mannen van Christelijken huize stelden zich daartegenover, om de Christelijke idee te doen zegevieren. Zulk een partij komt niet uit een te veroordeelen streven op, maar is noodzakelijk. De Christus verschijnt niet, om het bestaande goed te keuren, maar als een steen des aanstoots en een rots der ergernis. Hij is gekomen niet om den vrede, maar om het zwaard te brengen. Wat hij wil, staat tegen hetgeen de wereld wil over. Daardoor bindt hij tegen die wereld den strijd aan, en waar zijn gemeente ook optreedt, zoolang ze hem trouw blijft, moet ze die tegenstelling voelen en doorzetten. Groen van Prinsterer sprak daarom zoo terecht van *le parti du Dieu vivant*, van de partij van den levenden God, die principieel overstaat tegenover hen, die alle gezag en macht

uit den mensch afleiden, en het leven naar het ideaal, dat de wereld najaagt, willen inrichten. Niet aanstonds intusschen is het in de Europeesche landen tot die scherpe tegenstelling gekomen. Wel kwam het telkens uit, dat ook op staatkundig terrein levensopvatting tegenover levensopvatting stond, maar aanvankelijk leidde dit niet tot een worsteling tusschen de diepste levensbeginselen. Er was wel verzet tegen het nieuwe, dat sommigen wilden doordrijven, maar veelmeer uit eigenbelang en uit vasthoudendheid aan het oude. Dit maakte den strijd onzeker. Het ging niet om het behoud van het bestaande, dat veelszins in merg en been vergiftigd was, en zoolang de Christenen, in welk land ook, niet anders bedoelden dan, in het gevolg van dit reactionair conservatisme, tegen het moderne streven den strijd aan te binden, was men gerust in Sion, en bedierf zijn eigen zaak. Toch moesten we ook die periode doormaken, tot het geloof weer opwakkerde, een dieper onderzoek naar de beginselen werd ingesteld, en men allengs tot helderder inzicht kwam, hoe het vroegere schijn-Christendom in den Caesaropapistischen Staat en in de Staatskerk ons niet redden kon; hoe veeleer de valsche toestanden, hierdoor in het leven geroepen, radicale verbetering eischten; en dat men wel naar een nieuwen toestand op weg moest, maar juist in dien nieuwen toestand uit eigen Christelijke beginselen hetgeen komen moest had af te leiden. Hierdoor eerst zijn de Christenen van de reactie van het conservatisme losgeweekt, en als zelfstandige partij opgetreden.

Thans worden dan ook steeds meer de Christelijke ideeën en de oud-Hollandsche ideeën op staatkundig gebied uit elkander geward, en valt daarmee het lijdelijk en tijdelijk verzet van het Conservatisme vanzelf weg. Tegenover elkander komen nu te staan, 1o. eenerzijds het geloof in God als de bron van alle gezag en leven, en de zondige mensch, die beweert uit zichzelf het staatsleven te kunnen opbouwen; en 2o. anderzijds de voorbereiding van het Koninkrijk der hemelen, gelijk dit onder Christus als onzen Koning in het leven der volken moet plaats hebben, en het wereldsch ideaal, dat geen

ander doel kent, dan om het Staatsleven aan eigen welstand en eigen genot dienstbaar te maken. Hierdoor is zuivering van den toestand verkregen. De Christenen beginnen ook op staatkundig gebied weer uit hun eigen beginselen te leven, en de wereld stelt hiertegenover steeds krasser een toekomst, gelijk ze zich die krachtens haar eigen zondige beginselen droomt. Dezen gang nam het leven niet bij toeval, noch bij vergissing, maar onder het bestel van Christus als onzen Koning zelve. Hij was het, die aan den bangen toestand van wilkeur een einde maakte; die de beginselen der wereld en *zijn* beginselen weer scherp tegenover elkander stelde; die in de harten der zijnen meer beslistheid, in hun denken meer helderheid aanbracht, en die thans weer te midden van het leven der volken zijn Kruis als *het* teeken heeft gesteld. Zijn verlosten, die lange jaren hem wel eerden als Heiland van zijn Kerk, maar niet verstonden, dat hij ook als Koning der koningen wil geëerd worden, begonnen weer hun plicht en roeping te verstaan, om hun Koning ook op het gebied van den Staat en te midden van het volksleven te eeren. Dit doel bereikte de Christus ten deele door onder de zijnen te werken en hun mannen te geven, die hen leiden konden, maar ook anderdeels door de lieden der wereld in steeds scherper-sprekende excessen hun wereldsche gedachten naar den voorgrond te doen dringen. Die beide werkten saam, èn de verlevendiging in eigen kring, èn de stuitende excessen van de tegenpartij, en hierdoor eerst is *le parti du Dieu vivant*, d.i. de partij van den levenden God, naar voren getreden, en staat deze thans schier overal, zij 't ook in zeer onderscheiden vorm, tegen de partij, die de oud-Heidensche ideeën vernieuwen wil, over.

Dit partijleven stelt uiteraard aan gevaren bloot, waartegen niet behoedzaam genoeg gewaakt kan worden, maar op zichzelf is het een normaal verschijnsel, dat op allerlei wijs het Koningschap van Christus over den Staat weer bevorderen kan. Dit partijleven heeft ook het eigenaardige, dat het in steeds breeder kring doorwerkt, en steeds meerderen noodzaakt om ook op politiek terrein de

tegenstelling tusschen de Christelijke en de wereldsche idealen in te denken. Vroeger hadden de Christenen een Christelijk geloofsleven, een Christelijk kerkelijk leven, en een Christelijk gezinsleven, maar om hetgeen op publiek terrein omging bekommerde men zich niet. Na onze vrijmaking van Spanje, en onder het opbloeien van ons groote Gemeenebest, hebben de Christenen zich bijna niet met het Staatsleven ingelaten. Ze lieten dit aan anderen over, en voelden niets van den verkeerden koers, dien ons Staatsleven allengs uitging. Bitterlijk heeft men daarvoor onder de Fransche overheersching geboet, en nog droever geboet toen de Fransche revolutie-ideeën hier in de beschaafde kringen steeds meer ingang vonden. Maar juist die verdrukking heeft ons gezegend. En thans reeds, na zoo korte jaren, is een toestand ingetreden, dat de ijver voor een leven naar Christelijke beginselen ook op staatkundig gebied in breeder kringen ontwaakt is, en tot zelfs de eenvoudigsten zich rekenschap beginnen te geven van wat die Christelijke beginselen op staatkundig gebied van ons eischen. Allengs hebben zich vereenigingen gevormd, om die beginselen toe te lichten en te verbreiden. Mannen van talent zijn voorgegaan om het Christenvolk daarbij in te lichten. Kennis is onder alle klassen der Maatschappij verspreid, en wat schade ook elke nieuwe stembusactie met zich moge brengen, ze heeft dan toch dit goede en dit schoone, dat op tal van samenkomsten beginsel tegen beginsel wordt gesteld, en dat ge niet alleen in de steden, maar evenzoo op het platteland, thans allerwege mannen ontmoet, vaardig in het woord, vast in overtuiging, en ter dege op de hoogte, die de eere der Christelijke beginselen bepleiten kunnen. Zoo is het Koningschap van Christus ook op staatkundig terrein weer aan het woord gekomen, en in de Staten-Generaal heeft dit de zoo gewenschte uitwerking, dat daar tegenstand kan geboden worden aan de onware beginselen, en ook daar allengs meer invloed van de Christelijke beginselen kan uitgaan.

VIII.

Koloniaal bezit.

> En de heerlijkheid des HEEREN zal geopenbaard worden; en alle vleesch tegelijk zal zien, dat het de mond des HEEREN gesproken heeft.
>
> JESAJA 40:5.

IN het Koninklijk bewind van den Christus over de volken der wereld is van niet minder ingrijpende beteekenis het opkomen van het *Koloniaal bezit*. Koloniën, door kolonisatie ontstaan, hadden ook in de oude geschiedenis een groote rol gespeeld, maar aan deze soort koloniën lag een geheel andere gedachte ten grondslag. De Grieken, die, na de Phoeniciërs, in het stichten van deze Koloniën een historischen naam verwierven, bedoelden hun overbevolking in andere streken te laten koloniseeren en door deze kolonisatie ook wel politieken invloed in andere gewesten te verwerven, maar toch altoos zóó, dat de kolonisatie hoofdzaak was en bleef; en zulke kolonisatiën vestigden ze tot hoog in de Zwarte zee en tot aan de Straat van Gibraltar. Ongetwijfeld poogden ze, evenals de Phoeniciërs, ook den handel door het stichten van deze Koloniën te bevorderen, maar toch was dit meer als gevolg bedoeld dan als hoofddoel. De Grieken namen geen Koloniën in bezit, maar *stichtten ze*, en in de tegenstelling tusschen stichting en inbezitneming lag het principieel verschil. De Grieksche kolonisatie bleef dan ook tot het gebied van de Middellandsche Zee beperkt. Men bleef bij huis, men onderhield familiegemeenschap, men vierde saam de groote Grieksche feesten. Wat we daarentegen in de 15e, 16e en 17e eeuw zien gebeuren, is heel iets anders. De koloniale beweging van den nieuweren tijd gaat veel verder van huis, en dringt door in Azië, Afrika, Amerika en Australië. Ze zoekt ook wel handel en Oostersche schatten, maar ze is er toch historisch op gericht, om zich het meesterschap over

uitgestrekte landstreken te verzekeren. In de tropische streken is dusver aan eigenlijke kolonisatie bijna niet gedacht. Men wil, gelijk het nu nog op Java heet, niet onder een klapperboom begraven worden. Door vloot en leger oefent men overheersching uit, en de landen van het verre Oosten en van het verre Westen worden aan het oppergezag van Europeesche Christen-mogendheden onderworpen. Aldus zijn de koloniale Mogendheden opgekomen, waaronder we eerst Spanje en Portugal, daarna ons land en Engeland zien optreden, en het eind is, dat Europa het machtige Azië en Afrika zich cijnsbaar maakt, en in Amerika en Australië zijn eigen leven overplant. De 16e eeuw, met wat vlak voorafging in de 15e, en er vlak op volgde in de 17e, brengt in elk opzicht het groote keerpunt in de geschiedenis teweeg. De uitvinding van 't buskruit en van de boekdrukkunst, met de ontdekking van Amerika en het uitbreken van de Reformatie, hebben in die periode geheel de gedaante van ons menschelijk leven gewijzigd, en het was nu in diezelfde periode, dat ook de groote evolutie viel, die Europa bezit deed nemen van de opperheerschappij over Azië en Afrika, Amerika en Australië. Vier werelddeelen tegelijk moesten aan het kleine Europa het zeggenschap overgeven of althans overlaten. Aan Spanje en Portugal verbleef de heerschappij over Amerika van het zuiden op tot aan Mexico; in Noord-Amerika kwamen wij het eerst, maar wisten de Engelschen ons te verrassen; terwijl Frankrijk wel op koloniaal bezit bedacht was, maar Canada en New-Orleans toch slechts een tijdlang onder zich hield. In Amerika, dat dun bevolkt was met Indianen van niet te hooge ontwikkeling, is toen de inlandsche bevolking teruggedrongen, Spanjaarden en Portugeezen zijn in massa's de rijke landen van dat nieuwe werelddeel binnengetogen, Engeland en Holland volgden gelijke gedragslijn in het Noorden. Zoo heeft zich in Amerika een geheel nieuw Staatsleven ontwikkeld van Europeeschen oorsprong, van meet af gekerstend, gelijk Europa zelf Christelijk was, en tenslotte hebben deze Staten zich van Europa losgescheurd, en zijn thans omgezet in heel een reeks van zelfstan-

dige republieken, van de Straat van Maghelaan tot aan de Niagarafalls.

In Afrika en Azië daarentegen houdt 't oude volksleven stand. Alleen aan de Kaap slaagde een kolonisatie, die zich naast de Hottentotten en Zulu's weet te handhaven. Wel wordt een goed deel van de Negerstammen uit Afrika gekerstend, maar niet in Afrika. Tot Christenen bekeerd en gedoopt zijn schier uitsluitend de negers, die als slaven naar Amerika verkocht waren, en die, vóór en na hun vrijmaking, het Christendom aannamen en nu nog in de besliste belijdenis van den Christus volharden. De negerkerken in Amerika zijn schier alle beslist orthodox, toonen een warm Christelijk leven, en leveren het bewijs, dat ook Afrika, mits goed aangevat, zeer wel voor den Christus zou te winnen zijn. In Afrika zelf daarentegen is zoowel de Portugeesch Roomsche als de Engelsch Protestantsche missie dusver niet tot eenigzins beteekenende resultaten gekomen. In het Noorden van Afrika heeft wel de Islam, maar, na een eerste korte opbeuring, nimmer het Christendom de inlandsche bevolking weten te boeien. En wat het zooveel grootere Azië betreft, mogen we hier en daar van een kleine Christelijke oäse kunnen spreken, maar is de overgroote meerderheid der zoo over talrijke bevolking nog altoos aan het Paganisme verpand of aan den Islam met hoofd en hart overgegeven. Uitkomst van de groote actie, die in de 15e en 16e eeuw werd doorgezet, werd derhalve, dat het Christelijk Europa in Amerika zichzelf in landbezit meer dan verdubbelde, zoodat, met inbegrip van Australië, thans drie werelddeelen onder het symbool van het Kruis leven, terwijl zich in Azië en Afrika de geduchte macht van het Heidendom en van den Islam saamtrok, maar onder erkenning van de machtshoogheid, die vooral Nederland en Engeland hier wisten door te voeren. Zoo zwaaide het Christelijk Europa in de nieuwe geschiedenis, en tot in de vorige eeuw, den scepter over geheel de wereld, die buiten ons eigen werelddeel lag. Vooral tegen den Turk had Europa nog in de 16e eeuw een harden strijd te voeren, maar zijn voortgang werd gestuit, Europa tegenover den Islam veilig gesteld, en

ten slotte ook in Turkije zelf genoodzaakt de meerderheid van Europa als gekerstend werelddeel te erkennen. Tot in het begin der negentiende eeuw gewende men zich in het Christelijk Europa dan ook aan het denkbeeld, dat de Christelijke Mogendheden de geheele wereld in hadden, en dat noch het Paganisme noch de Islam meer een wezenlijk gevaar kan opleveren. Ook in onzen Archipel waren de eens zoo machtige rijken van Padjadjaran en Modjapahit, het eerste in 1480 en het tweede reeds in 1474, voor den Islam gevallen, en de later opgekomen rijken Bantam en Mataram oefenden nooit van verre gelijken invloed. En zoo trad dan van lieverlede een toestand in, dat. over 't gemeen genomen, gezegd kon worden: Europa overheerscht geheel de wereld. Voor het Kruis buigt aller macht. Drie werelddeelen zijn gekerstend. En de Islam zoowel als het Paginisme bewijst eere aan de Christelijk-Europeesche Kruisbanier in Azië en Afrika.

Deze machtsverhouding sprong te meer in het oog, zoo men rekende met de verdeeling der bevolking over de aarde. De twee groote reservoirs van menschenkinderen zijn nog altoos China en Voor-Indië, die saam, thans zelfs nog, òver de helft van de bevolking der wereld vertegenwoordigen. China wordt thans reeds op 425 millioen geschat, Engelsch-Indië met de kleinere Engelsche bezittingen in Azië schat men op 303 millioen zielen. Saâm tellen alzoo deze beide conglomeratiën bijna 750 millioen, wat ongeveer de helft is van de totale bevolking der aarde. Rekent men daarbij nu Japan, Formosa incluis, met bijna 55 millioen zielen, dan blijkt het klaarlijk, dat in Azië de hoofdmacht der bevolking nog altoos principieel tegen het Christendom overstaat en dat, waakte die kolossale macht vroeg of laat op, om zich vereend, als in de dagen der Hunnen en van Djengis Khân, op Europa te werpen, een harde worsteling voor de deur zou staan. Juist dit nu maakt het tot zulk een kenteekenende periode in de geschiedenis, dat deze Paganisische en

Islamitische macht drie eeuwen lang zelfs geen poging gewaagd heeft, om zich aan de suprematie van het Christelijk Europa te ontworstelen. China en Japan trokken zich in zichzelf terug, en sloten zich binnen de eigen grenzen op, elk verkeer zelfs met de vreemdelingen liefst mijdend, en in het overige Azië zonken de Mohamedaansche rijken, Turkije, Perzië en Afganistan, tot machteloosheid ineen, terwijl in de rijkste staten van Indië en den Archipel Engeland en Nederland zich zoo wisten vast te zetten, dat ook hier ten leste zelfs de zucht tot verzet uitstierf. Een zeldzaam gelukkige constellatie, die het dubbel gevolg had, dat Europa ongestoord en zonder vrees zijn eigen Christelijke ontwikkeling kon voortzetten, en dat van Azië en Afrika niet alleen niets te duchten viel, maar dat in deze werelddeelen de oppermacht van het gekerstend Europa verwezenlijkt werd.

Gaat ge nu na wat de Schrift ons in het Oude Testament leert omtrent de leiding van het Godsbestuur in de rijken van Babylon, Egypte en Perzië, en wel in dien zin, dat het Jehovah is, die feitelijk het lot van deze landen en volken richt, de gedachten van hun Vorsten en Koningen leidt als waterbeken, en de geschiedenis van het toenmalige Azië zóó loopen doet, dat alles aan Zijn oogmerk beantwoordt, en dat alle overweldigers hiertoe medewerken, zonder het zelf te vermoeden, of er zich ook maar één oogenblik van bewust te zijn, — dan zult ge verstaan, dat ook bij dezen keer van zaken in de nieuwe geschiedenis de loop der dingen uit hetzelfde Godsbestuur moet verklaard worden. Het is noch toeval, noch willekeur, dat het Evangelie, dat uit Jeruzalem de wereld wordt ingedragen, zich verplaatst naar Europa, daar tot macht komt, alle Europeesche volken kerstent, daardoor de hoofdontwikkeling van ons menschelijk geslacht in Europa saamtrekt, en nu voorts deze macht van het gekerstend Europa zoo hoog verheft, dat er eindelijk een periode intreedt, waarin de Mogendheden, die het Kruis van Golgotha eeren, metterdaad de meesteressen van heel de wereld worden, onderwijl het Paganisme en de Islam zich in de afzondering der machteloos-

heid terugtrekken. Dit alles is van Hooger hand alzoo besteld, geordend en beschikt. God heeft 't zoo gewild. Niet om 't duurzaam zoo te doen blijven, maar om den invloed van het Evangelie te toonen, zijn stille doorwerking mogelijk te maken, en over heel de wereld zulk een historische periode te doen intreden, waarin de macht van den Christus over heel de aarde zou gevestigd zijn. Dit nu beteekent voor het Koningschap van Christus, dat de leiding der volken, die in het Oude Testament ons geteekend wordt als van Jehova uitgaande, in de bedeeling van 't Nieuwe Testament uitgaat van Christus als den van God over heel ons menschelijk geslacht gezalfden Koning. Men begaat daarom een grooten misslag zoo men waant, dat het Koningschap van Christus zich uitsluitend bepaalt tot de volken die zijn naam eeren. Het tegendeel is waar. Alle dingen zijn aan den Christus onderworpen. Hij ontving alle macht in hemel en op aarde. En of men rekent met de heidenen in China en Japan of met de Christenen in Amerika en Europa, het is alles aan den Christus overgegeven. Hij bestiert aller lot, als zijnde zelf God en in zijn menschelijke natuur de over al wat mensch heet van God gezalfde Koning. Hij, onze Koning, is het, die het lot van alle deze volken, de raadslagen van hun Vorsten en Staatslieden, en de uitkomst van hun worsteling alzoo beschikt heeft, dat Amerika als een tweede gekerstend wereldeel naast Europa optrad, en dat de macht van het Christelijk Europa in Azië en Afrika steeds hechter gevestigd werd. Men verstaat dan ook het Koningschap van Christus niet, zoo men dit enkel zoekt in de gemeente der geloovigen. Zijn Koningschap gaat over heel de wereld uit, en nog in het midden der vorige eeuw kon gezegd worden, dat hij de macht der Christenvolken over heel het aardrijk tot volkomen triomf had gevoerd.

Toch was niet dit het einddoel van zijn Koninklijk bestel, en zoo in Europa zelf als in de landen buiten Europa is sinds de

toestand geheel anders komen te staan. In het Christelijk Europa zelf kwam de afval. De Fransche Revolutie van 1789 heeft heel het aanschijn van Europa gewijzigd. Het schijn-Christendom zonk in, allerwegen waren de echte belijders genoodzaakt zich als minderheid terug te trekken. Het werd in het Christelijk Europa zelf een steeds heftiger strijd tusschen de Christelijke en de teruggekeerde oud-Heidensche levensopvatting. De kerstening van Europa was te snel toegenomen. Men had zich met den schijn tevreden gesteld, in plaats van het Evangelie tot de harten te doen doordringen, en de droeve uitkomst was, dat in Europa zelf de fakkel van twist en tweedracht, met het oog op de diepste levensbeginselen, opvlamde. Tegelijkertijd werd de loop der dingen zoo geleid, dat de technische ontwikkeling in Europa een ongelooflijke schrede vooruit deed, en dank zij die hooge ontwikkeling de oppermacht van Europa tot over alle deelen der aarde aanvankelijk stand hield. Slechts kon deze daarom niet duurzaam stand houden, omdat ook de volken van Azië allen aanleg bezaten, om deze technische vaardigheid uit Europa over te nemen, er zich zelve tegen Europa door te sterken, en hierdoor aanleiding te geven tot een weer krachtig opleven van het Aziatisch zelfbesef. Reeds kan dan ook gezegd, dat de aloude strijd tusschen Europa en Azië weer voor de deur staat. Japan versloeg Rusland. In Indië woelt het volks-element tegen het Engelsche gezag op, en allerwegen vertoonen zich in Azië teekenen van een nieuw opgewaakt Aziatisch leven, waardoor de groote wereldstrijd nu reeds naar de Stille Zuidzee verplaatst is. Het Heidendom voelt zich weer. Tot zelfs in Europa gaan de Boeddhistische missiën uit en de Theosophie werkt deze beweging in de hand. En terwijl op die wijze het Heidensche Azië weer wakker wordt, en droomen van een machtiger toekomst droomt, is er ook in den Islam een nieuwe actie te bespeuren, en breidt met name in Afrika de Islam zich gestadig uit. Reeds nu moet daarom aangenomen, dat de periode van de overmacht van het Christelijk Europa haar einde nadert, en dat zoowel op technisch gebied als in de wereld der ideeën, en niet 't

minst op religieus gebied, de aloude worsteling nogmaals met toenemende kracht opleeft. Amerika staat daarbij aan onze zijde, maar vervolgt toch eigen utopieën. En met klimmende ongerustheid vraagt men zich af, wat er uit dien chaos staat geboren te worden, als China met zijn 425 millioen straks Japan in ontwikkeling zal evenaren en ook Voor-Indië zijn zelfstandigheid zal herwonnen hebben.

Deze geweldige ommekeer van den algemeenen wereldtoestand is in tweeërlei opzicht aan het Christelijk Europa zelf te wijten. In eigen land daaraan, dat het den schijn voor lief nam, zonder het Evangelie in hooger en in lager kring te doen doorwerken, en wat de andere werelddeelen aangaat, door aan de kerstening van deze vergelegen landen zich veel te weinig te laten gelegen liggen. Als men zien wil wat het Christelijk Europa in de periode van zijn onbetwiste overmacht in Azië en Afrika had kunnen doen, let dan op wat de Islam deed. Stormenderhand dringt het thans weer in het midden van Afrika binnen, en weet den eenen tegenstander na den anderen aan Mohamed te onderwerpen, terwijl het ook diep in Voor-Indië en in onzen Archipel zich nog steeds zeer snel en zienderoogen uitbreidt. En zeg nu niet, dat het Christelijk Europa gelijk doel nimmer had kunnen bereiken, want de negers in Amerika bewijzen het tegendeel. Bijna zonder uitzondering zijn de negers in Amerika allen voor het Christendom gewonnen en zijn nog steeds zeer besliste en ijverige belijders. En ook in onze Koloniën toont een eiland als Amboina, dat onze vaderen zeer wel de kerstening der inlandsche bevolking in onzen Archipel met veel meer kracht hadden kunnen doorzetten. Doch nu nog, op dit eigen oogenblik, ontbreekt de vaste wil. De Islam heeft geheel Java, een goed deel van Sumatra, en tal van onze eilanden reeds weten te veroveren. Alleen in de verstafgelegen buitenbezittingen hebben we nog met Animisme, met Hindoeisme en Boeddhisme te doen. Hadden we nu, na ook onder deze bevolking onze macht te hebben uitgebreid, ons

als één man op deze streken geworpen, om ze voor het Christendom te winnen, zoo spelt alles ons, dat in betrekkelijk korten tijd alle deze streken voor het Christendom zouden gewonnen zijn, en dat de bevolking van deze streken, na eenmaal gekerstend te zijn, in onzen Archipel onze nationale macht op zeer beteekenende wijze zou gesterkt hebben. Men weet toch, hoe het eenmaal gekerstend Amboina ons nog steeds onze beste en trouwste manschappen voor ons Indisch leger biedt. Volgen wij nu hier de tactiek der onthouding, dan snelt de Islam ons vooruit, weet door zijn Hadjihs en kooplieden-zendelingen in minder dan geen tijd ook deze streken voor Mohamed te winnen, en maakt alle latere missie voor ons zoo goed als ondenkbaar. Dit nu voelen de Zendingsvrienden niet genoeg. Ze achten nog altoos, dat op Java de hoofdslag zal worden geslagen, iets wat stellig niet zoo is, en de actie der Rijnsche zending onder de Batakkers nu daargelaten, is onze missie in de Buitenstreken nog veel te onbeduidend, om op een algeheele kerstening van deze bevolking te kunnen rekenen. En ook ons Gouvernement durft niet doortasten, al staat het vast, dat niets zoozeer als de kerstening van deze streken ook de Gouvernementeele macht sterken zou. Reeds lang had de Regeering de Zending juist in deze Buitenbezittingen veel sterker moeten aanmoedigen, met name door de gemeenten, die aldaar ontstonden, als zelfstandige inlandsche gemeenten te erkennen, en ze voor haar eeredienst door tractementsverleening te steunen. Zoodra er zulke gemeenten, buiten bezwaar van de Zendingskas, gesticht waren, kon de missie dan weer dieper het land in trekken, en streek na streek kon gekerstend worden.

Tot op zekere hoogte moet dan ook met zelfbeschaming erkend, dat de Roomsche missies veel doortastender zijn te werk gegaan. Wat ze in China tot stand brachten is nog monumentaal. Op de Philippijnen deden ze desgelijks, en dat heel Zuid- en Midden-Amerika thans gekerstend zijn, is aan haar onverdroten ijver te danken; een ijver, die door de Regeeringen van Spanje, Portugal en Frankrijk steeds met voorliefde werd gesteund. De practische koloniale

Mogendheden daarentegen, dit mag niet verheeld, waren veel meer op koopmanschap en stoffelijke winst dan op kerstening van deze landen bedacht. Men deed wel iets, maar niet genoeg. De drijfveer, die deze Mogendheden bewoog, was niet veerkrachtig genoeg, en vandaar dat men met het Heidensch of Mohammedaansch blijven van zijn Koloniën vrede nam. Een valsch begrip van gelijkheid en broederschap leidde er vaak zelfs toe, om het voor den Islam tegen de missie op te nemen, en ook in onze Koloniën geldt nog steeds voor velen de regel, dat eerbied voor den Islam ons eer nopen moet om den missionairen ijver te matigen, dan om dien aan te vuren. Dit nu is steeds geweest, en is nog, een onvergeeflijke fout. Men heeft niet verstaan, dat de Europeesche overmacht over deze streken ons niet gegund werd ten eigen profijte, maar dat ze onder de beschikking van Christus' Koningschap een hooger doel had, dat de eere van onzen Koning moest verhoogen. Drie eeuwen lang is de kans ons schoon gelaten. In die drie eeuwen had een machtig werk tot stand kunnen komen, en met name de Protestantsche koloniale Mogendheden zullen er de verantwoordelijkheid voor dragen, dat ze een zoo groot deel van deze drie eeuwen verspeeld hebben, en, afgezien nu van wat ze stoffelijk aan profijt hebben ingeoogst, den drang van een hartstocht niet hebben gekend, om de eere van den Christus ten volle in deze Heidensche en Mohammedaansche streken te doen doordringen. En zelfs van de missie moet gezegd, dat ze veel meer gedreven werd door de zucht om de enkele zielen te redden en te bekeeren, dan door het heilig enthousiasme om de eere van den Christus in deze streken en landen te doen doorbreken. Veel meer de liefde voor den Moor en Indiaan, dan de liefde voor Christus is haar prikkel geweest, en daaraan juist is het te wijten, dat de zegen der missie nog zoo weinig aan geheele stammen en streken ten deel viel. In Europa zelf is het de gang van zaken geweest, dat geheele stammen en streken tegelijk gekerstend werden, en eerst uit deze kerstening van geheele volken en streken is later het dieper doordringen van het Evangelie tot de

enkele zielen opgekomen. Had men ook op Europa de methode der tegenwoordige missie toegepast, nooit zou heel Europa gekerstend zijn. Waarom zou men dan op de volken van Azië en Afrika niet gelijke methode mogen toepassen? Doch wie de houding van onze Christenboeren in Zuid-Afrika tegenover de negers nagaat, voelt, hoe ook onder de Boeren de hooge drang, om deze stammen voor den Christus te winnen, om niet meer te zeggen, althans veel te zwak sprak. Zijn in Amerika alle negers gekerstend, waarom konden ze dan ook in Afrika niet in massa voor het Evangelie gewonnen zijn?

Ook op koloniaal gebied zal men zich daarom veel meer dan dusver met het Koningschap van Christus hebben in te laten. Is alle macht in hemel en op aarde aan den Christus overgegeven, dan staat het vast, dat het onder 't bestel van onzen Koning is, dat aan de Mogendheden van Europa zoo uitgebreide bezittingen zijn toevertrouwd. Dan hebben ze er meê te rekenen, dat niets haar het voortdurend bezit van deze rijke Koloniën waarborgt. Dan hebben ze te verstaan, dat ze alleen door den Christus ook in deze Koloniën te dienen zich meer duurzaam van dit bezit verzekeren. En dan hebben ze, vooral met het oog op eigen toekomst, er mee te rekenen, dat, komt vroeg of laat de ure, dat deze bezittingen hun toch ontvallen, ze aan Christus als onzen Koning rekenschap zullen hebben te geven van hetgeen ze met deze bezittingen voor zijn eere en voor zijn Koningschap hebben gedaan. Aan den patriarch Abraham gaat reeds de heilige profetie uit, dat eens alle volken in zijn zaad zullen gezegend worden. Heel de profetie aan Israël door gaat de verkondiging van de toebrenging der Heidenen. Moor en Tyriër, Egyptenaar en Pers zullen zich tot God bekeeren. Het streeft alles naar het Koninkrijk der hemelen, en het Koninkrijk der hemelen stoort zich niet aan de indeeling in staten, maar doelt steeds op heel ons menschelijk geslacht in zijn vollen omvang. Door niets nu zooveer als door het koloniaal bezit is die groote, rijke gedachte, dat het om heel ons menschelijk geslacht gaat, tot de conscientie der gekerstende volken gebracht. Het is het bestel van onzen Koning

geweest, dat ons met deze verwijderde streken in aanraking bracht, en ook in de bewoners van deze streken medeleden van het menschelijk geslacht moest doen eeren. Zelfs voor de Joden komt eens de tijd, dat ze weer in grooten getale voor den van God over Sion gezalfden Koning buigen zullen, en daarom zijn de Joden in massa uit Afrika en Azië weggevoerd, en in het Christelijk Europa als opgesloten, opdat ze niet door het Heidendom zouden worden verleid en niet voor den Islam buigen zouden. Wanneer hun ure komen zal, weten we niet, maar hun bestendig voortleven, zelfs in een aantal van twaalf millioen, zegt ons toch, dat hun nog een toekomst wacht. Zoo gaat het bestel van onzen Koning over heel de wereld. Van Hem is ook het koloniaal bezit uitgegaan. Door dit koloniaal bezit is mede op het leven der Staten van Europa ingewerkt. Wat zou ons land zonder zijn Koloniën zijn geweest? Maar daarom kan niet genoeg ook op onze verantwoordelijkheid worden aangedrongen. Aan het brutaal exploiteeren van onze Koloniën is nu, Gode zij lof, een einde gekomen. Er heerscht thans meer toeleg om het geluk en de ontwikkeling van de volken, die onder onze oppermacht leven, te zoeken. Maar nog altoos houdt bij maar al te velen het besef stand, dat dit goede alleen in tijdelijke welvaart moet worden gezocht, en dat de hoogste zegen voor een volk het Evangelie van onzen Koning is, vindt nog altoos, zelfs onder de raadslieden, die Europa's Staten leiden, tegenstand.

IX.

Het Internationalisme.

> Ons bekend gemaakt hebbende de verborgenheid zijns willens, naar zijn welbehagen, hetwelk Hij voorgenomen had in zichzelven.
>
> Om in de bedeeling van de volheid der tijden wederom alles tot één te vergaderen in Christus.
>
> EFEZE 1:9 en 10*a*.

HET Koninkrijk der hemelen lost de onderscheidene Staten en volken weer in de eenheid van ons menschelijk geslacht op, in verband waarmee ook de reeds zoo krachtige internationale beweging hier ter sprake moet komen. De apostel betuigt ons, dat het „alles weer bijeenvergaderen" wat uiteen gevallen was een der gewichtigste mysteriën van Gods raad is. Wel staat wat Paulus desaangaande betuigt met het internationalisme niet geheel op dezelfde lijn, maar toch wordt het beheerscht door eenzelfde grondgedachte. Voor den apostel gold het de tegenstelling tusschen Israël en de volkeren, bij het internationalisme de tegenstelling tusschen de natiën en volken onderling; maar al is hier verschil in de tegenstelling, toch komen beide hierin overeen, dat ze in de gedeeldheid ingaan en tot eenheid komen willen. Zoo lezen we in Ef. 1:9, dat de apostel zich verrijkt gevoelt met de kennisse van „de verborgenheid van Gods wil, naar Zijn welbehagen, hetwelk Hij voorgenomen had bij Zich zelven", en dit mysterie bestond hierin, dat God voorgenomen had „om in de bedeeling van de volheid der tijden alles wederom tot één te vergaderen." In het tweede hoofdstuk komt de apostel er op terug, en zegt in vs. 14: „Want hij (Christus) is onze vrede, die beiden één gemaakt heeft, en den middenmuur des afscheidsels heeft verbroken". En in Ef. 3:9 wijst hij er ten derden male op, hoe alle verlosten moeten

„verlicht worden, opdat ze mogen verstaan, welke *de gemeenschap* der verborgenheid zij, die van alle eeuwen verborgen is geweest in God, welke alle dingen geschapen heeft door Christus Jezus". Zoo doelt alles op het wegvallen van den scheidsmuur, op het weer bijeenvergaderd worden, en op vernieuwing van gemeenschap. De taaleenheid van den Pinksterdag komt altoos weer tegen de spraakverwarring van Babel over te staan. Christus blijft de Zoon *des menschen* en God heeft *de wereld* lief. En het offer op Golgotha is gebracht niet voor onze zonde alleen, maar voor de zonde *der geheele wereld.* De Kerk van Christus op aarde kan en mag daarom niet anders dan oecomenisch en internationaal zijn. Het Koninkrijk der hemelen draagt geen nationaal of ethnologisch maar een algemeen menschelijk karakter, en al wat meewerkt om de breuke, die de zonde in de eenheid der menschheid sloeg, weer te helen, kan mede strekken om de kennisse van het Koninkrijk der hemelen te bevorderen. Het is dan ook opmerkelijk, hoe de Vredes-beweging, die in het Internationalisme zoo sterk naar voren treedt, van een godsdienstig-Christelijke secte is uitgegaan, namelijk van de Kwakers, die op hun beurt weer tot de algemeene groep van de Anabaptisten behooren. Ook de Kwakers braken met de Overheid en het burgerlijk bestuur. Ze bedoelden, geheel afgescheiden van den Burgerstaat, in eigen kring een soort hemelsch leven reeds hier op aarde te kunnen aanvangen. Ze veroordeelden daarom de Overheid, den eed en het zwaard, en legden onvoorwaardelijk elken oorlog onder den ban van hun woord. Ze wilden dus wel ter dege het Koninkrijk der hemelen thans reeds op aarde verwezenlijken, en lieten in dien zin hun vredegeroep uitgaan. Nu nog zijn de Baptisten, de Anabaptisten, de Kwakers, de Doopsgezinden, of wat groepen meer zich in dezelfde richting bewogen, de groote woordvoerders onder de dusgenaamde Pacifisten, en zonder overdrijving mag gezegd, dat het juist de Pacifisten zijn, die de internationale aaneensluiting van de natiën en volkeren het sterkst bevorderen en het warmst bepleiten. Zelfs in oorsprong is er alzoo wel ter dege verband

tusschen den ingang van het Evangelie in de wereld, en de internationale beweging, die thans zoozeer de aandacht trekt. Het Mysticisme, waartoe ook de Baptistische beweging behoort, beging steeds de fout, dat het de verwerkelijking van het Koninkrijk der hemelen nastreefde door zich *naast* en *buiten* de wereld te plaatsen, in plaats van het zuurdeesem *in* de drie maten meels te leggen en het meel te laten doorzuren; maar aan de grondgedachte van het Koninkrijk der hemelen, dat het alles weer bijeen moet vergaderd worden, bleef het trouw.

Maar hoe bezield ook telkens nog dat mystieke element in de internationale actie meespreekt, toch bespeurt men aan alles, dat het tegenwoordig Internationalisme uit den drang van het leven zelf is opgekomen. De grenzen tusschen *volk en volk* zijn allengs verflauwd. Tusschen *staat en staat* staan ze nog scherp afgeteekend, en nog steeds zou uit schending van de staatsgrenzen een oorlog kunnen opkomen, maar de grens tusschen de volken is op verre na niet meer wat ze eertijds was. Men komt te gemakkelijk bij elkaar, om elkander geheel vreemd te blijven. De nog altoos zich versnellende communicatie neemt steeds toe, en breidt zich steeds meer uit. Voor het bezoek aan vreemde landen vindt men in die landen alles op zijn ontvangst ingericht. Speciale bureaux bieden zich zelfs aan, om wat op reis en verblijf betrekking heeft zóó afdoende voor u te regelen, dat ge u met niets hebt in te laten, gevolg waarvan is, dat men elkander, over en weer, met breede scharen van reizigers als overstroomt. Naast deze reiscommunicatie staat de communicatie der gedachten, en zelfs de gesprekken door post, telegraaf en telefoon. Elkanders talen leert men aan, en spreekt ze spoedig met niet geringe gemakkelijkheid. Dit weer geeft over en weer toegang tot elkanders taalschat en letterkunde en wetenschappelijken arbeid en geestelijke bewegingen. Zoo weet men van elkander af. Men voelt zich bij elkander thuis. Dit leidt tot wederzijdsche aaneensluiting en waardeering. Gevolg waarvan is, dat men, vreemdelingen bij zich ontvangend, of in het buitenland bij

vreemden genoodigd, saam vergeet dat er nog verschil en onderscheid bestaat, en zich bij oogenblikken ééns lands kinderen gevoelt.

Toch is niet eerst uit de snelle, goedkoopere en meer uitgebreide communicatie dit besef van saamhoorigheid der volken opgekomen. Zelfs lag dit besef van oudsher reeds bezegeld in het dusgenaamde Volkenrecht. Reeds in de Instituten van het Romeinsche recht stond het uitgesproken, dat de Jurisprudentie rust op de kennis niet alleen van menschelijke, maar ook van Goddelijke zaken. „Jurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia". Zoo sprak men dan niet alleen van een burgerlijk recht, dat wederom in een publiek en privaat recht uiteenviel, maar eerst zelfs van een natuurrecht en een volkenrecht; van een natuurrecht, dat zelfs aan de dieren met de menschen gemeen was, en dan van een volkenrecht, waar alle volken zich in hun onderling verkeer aan hadden te onderwerpen. Dit volkenrecht heeft men steeds wel moeten erkennen. Zoodra eenmaal Staat naast Staat optrad, kwamen beide vanzelf op allerlei punten in aanraking, tusschen beide konden geschillen over rechten en belangen rijzen, en ook al leidde dit tot een oorlog, aan dien oorlog kwam toch een einde, en als men dan vrede sloot, ontstond vanzelf een volkenrechtelijke band. Zelfs voor het voeren van den oorlog gevoelde men alras, dat zekere algemeene beginselen behoorden vast te staan, zoo de krijg een menschelijk karakter zou bewaren en de met elkander worstelende volken niet met het elkander verscheurend wild gedierte op één lijn zouden komen te staan. Maar al bouwde zich dit volkenrecht op uit gesloten tractaten, die tractaten moesten toch de uitdrukking zijn van zeker voor alle volken geldend recht, en dit volkenrecht moest vastliggen niet in een wetboek, niet in een besluit, maar in het gemeen gebruik, dat door alle volken op grond van een gemeenschappelijke overtuiging geëerd werd. Hierin nu lag de feitelijke uitspraak, dat alle Staten erkenden, hoe er nog een hoogere

macht dan de Staatsmacht bestond. Zoo wees het volkenrecht onmiddellijk op een Goddelijken wetgever. Ook al kon een splitsing in Staten niet uitblijven, en al moesten de volken over de aarde verstrooid worden, elk volk en elke Staat bleef toch altoos een brokstuk van het ééne menschelijk geslacht. Het ééne lichaam der menschheid was gescheurd, maar niet te niet gedaan. Van die eenheid bleef de heugenis naleven en nawerken, en zoo dikwijls men geroepen werd om ten deze te handelen, besefte men over en weer, dat hier niet bloote willekeur en overmacht kon gelden, maar dat er altoos zekere menschelijke rechten bleven gelden, die men beiderzijds te eerbiedigen had.

De drang om dit volkenrecht nader te regelen en aan dit volkenrecht meerdere vastheid te geven, heeft dan ook in den loop der historie herhaaldelijk geleid tot het bijeenkomen van afgevaardigden van meerdere Staten, om onderling den vrede te bevestigen en wederzijdsche verhoudingen te regelen. Herinner u slechts het groote Weener congres na de dagen van onrust, die de eerste Napoleon over Europa en Afrika bracht. Zelfs beproefde men toen een heilige Alliantie te stichten, die in hooger beginsel geheiligd zou zijn, en waarbij de machtigste Keizers en Koningen zich verbonden, om een toestand van orde onder de volken van Europa te verzekeren. Doch ook hierbij bleef men niet staan. Men begreep, dat de onderscheiden Staten zeer wel allen saam op een conferentie genoodigd konden worden, om saam elkanders welstand en den algemeenen vredestaat te bevorderen. Rusland's Tsaar nam in 1899 hiertoe het initiatief, en zoo kwam de eerste Vredesconferentie in Den Haag saam, die wel bitter teleurstelde, inzooverre haar poging om den oorlog te stuiten, geheel mislukte, maar ook zoo bracht ze toch dit goede, dat de neiging opkwam. om althans geschillen van ondergeschikten aard voortaan niet met het zwaard uit te vechten, maar door een Hof van arbitrage te doen beslissen. Hierdoor toch werd dit goede verkregen, dat zich met gemeen accoord een soort macht vestigde, die boven alle Staten stond, en van hooger stand-

punt de verschillen tusschen de verschillende Staten tot beslissing kon brengen. Niet dan langzaam breidde zich sinds onze eerste Vredesconferentie dit denkbeeld uit. Maar ook de tweede conferentie bracht ons toch weer iets verder, en men mag verwachten, dat straks een derde conferentie aan dit gemeenschappelijk streven nog meerdere vastheid zal waarborgen. En dit te meer, overmits men van geheel andere zijde nog een geheel anderen stap in gelijke richting gedaan heeft, om namelijk ook het privaatrecht van het ééne volk met het privaatrecht van de overige volken tot betere aansluiting te brengen. Het steeds toenemend verkeer onder de volken leidt er gedurig toe, dat thans dit privaatrecht van het ééne land met dat van het andere land in conflict komt. Vandaar de behoefte om ook hiervoor een gemeenschappelijken regel te zoeken. Zoo heeft men dan ook met dit doel de afgevaardigden van de onderscheiden Staten bijeengeroepen, en is men er nu reeds tot op zekere hoogte in geslaagd, om zekere afspraken te maken, die voor alle aan deze bespreking deelnemende landen gelden, en waardoor de vreemdeling in het land van zijn tijdelijk verblijf de in zijn eigen land verkregen rechten beter verweren kan en kan doen gelden. Zoo is derhalve ook op het gebied van het Recht een veel nauwer verbinding der volken tot stand gekomen dan eertijds gold, is hierdoor veel oorzaak tot wederzijdsche verbittering weggenomen, en strijken vriendschappelijke overeenkomsten steeds meer de plooien en oneffenheden in de wederzijdsche verhoudingen weg.

Een derde internationale beweging sloot zich al spoedig hierbij aan, die van de wetenschappelijke, artistieke en oeconomische Congressen. Wetenschap en kunst konden zich bij haar onderzoekingen niet tot een enkel land bepalen. Beide voorwerpen van studie omvatten heel de natuur, heel het wereldleven, heel het werelddenken en heel de wereldkunst. En evenzoo gevoelden landbouw, nijverheid, handel en scheepvaart steeds sterker behoefte, om gemeenschappelijk

aller belang te onderzoeken, en voor de actie op elk terrein zekere gemeenschappelijke maatregelen vast te stellen. Steeds hebben dan ook deze wereld-congressen zich vermenigvuldigd. Hun aantal telt nu reeds ver over de honderd. En waar deze Congressen aanvankelijk losse bijeenkomsten waren, die bijeenkwamen en weer uiteengingen, is al meer de drang opgekomen, om deze losse Congressen op vasten voet te regelen en meer geregeld te houden. Er zijn er nu reeds, die elk jaar op vaste tijden saamkomen. En hieruit is dan weer de behoefte opgekomen, om voor deze Congressen vaste bureaux in te richten, liefst met een eigen gebouw en een eigen vast bestuur. Ook het aantal van deze wereldbureaux neemt steeds toe, en veilig kan gezegd, dat er bijna niet één belang meer denkbaar is, van wat aard ook, dat niet zijn eigen bijeenkomsten in het leven riep, en niet naar consolideering van zijn Congressen op weg is. Zoo ontstond er een gemeenschappelijk wereldleven, gelijk dit vroeger geheel onbekend was. Het nationale leven op elk gebied heeft zich steeds meer internationaal aaneengesloten. Dit internationale leven neemt steeds meer een eigen plaats in. Het oefent door zijn wereldbeteekenis vanzelf steeds machtiger invloed op het nationale denken en doen. Zelfs is het denkbeeld reeds geopperd, om de centrale bureaux van al deze Congressen in één centrale stad te vertegenwoordigen, en zoo deze stad tot de hoofdstad der wereld te maken. Genève stuurde in die richting, Bern deed er een worp naar, en ook in onze Residentie leeft men gaarne in de gedachte, dat de stad, waar het Hof van Arbitrage, straks het Hooggerechtshof voor zeebuit, en misschien ook het Hooggerechtshof voor internationaal privaatrecht zal gevestigd zijn, vanzelf zal zijn aangewezen, om het centrum of middelpunt van geheel deze internationale beweging te worden. Dat ook de wereldtentoonstellingen tot op zekere hoogte in gelijke richting werkten, behoeft nauwelijks aangestipt te worden. Ook deze tentoonstellingen toch brachten het nationale product uit de onderscheiden landen internationaal saam, en verrijkten de algemeene wereldkennis.

Zelfs is men nog verder gegaan, en is reeds niet vreemd meer aan het streven, om ook de nationale usantiën, de nationale kleeding en de nationale taal in wereldusantiën, wereldkleeding en wereldtaal te doen opgaan. Onder de hoogere standen der maatschappij is er reeds bijna geen onderscheid meer tusschen de levensusantiën te Parijs, Berlijn of Weenen. In alle beschaafde landen kleeden mannen en vrouwen zich in 't gewaad van eenzelfde snit, deels door de mode te Parijs, deels door die te Londen aangegeven. De Chineezen houden nog vast aan hun oud costuum, maar de Japanneezen kleeden zich reeds met rok en witte das. En wel heeft onder de lagere standen, met name ten platten lande, het origineel schilderachtig costuum, dat allerwegen in verschillenden vorm inheemsch was geworden, zich nog langen tijd weten te handhaven, maar ook dit nationaal costuum begint almeer te wijken, en reeds is de dag niet verre meer, dat ook dit nationaal costuum nog alleen in een museum van antiquiteiten of op een gemaskerd feest zal te bewonderen zijn. En daarbij komt dan nog het *Esperanto*, de nieuw uitgevonden wereldtaal, die steeds meer van zich spreken doet, al verder doordringt, en het daarheen poogt te leiden, dat althans de mannen van het algemeen verkeer zich allen deze taal zullen eigen maken, om ook het verschil in taal te doen wegvallen. En al is nu dit laatste een in zichzelf geoordeeld pogen, dat, met den aard der taal in flagranten strijd, niet slagen kan, toch telt het mee onder de verschijnselen, die ons zeggen, hoever het internationale streven reeds naar het *kosmo-politisme* op weg is. Het nationale karakter, zoo wil men, hebben de volken af te leggen. Het moet alles één, gelijk, en lotgemeen worden. De wereld-idee neemt de geesten in. Het eigen land is te klein en te eng, en de steeds in kennis en daardoor in macht toenemende mensch poogt almeer die nationale begrensdheid af te schudden, heel de wereld tot het terrein van zijn actie te kiezen, en als wereldmacht zich in die wereld thuis te gevoelen. Het gezinsleven moet opgaan in het publieke leven. Het publieke leven moet zich in het wereldleven verliezen. De *kosmos* beteekent

de wereld. Van dit woord *kosmos* is *kosmo-politisme* afgeleid en dit kosmopolitisme is het ideaal, dat thans almeer den „beschaafden" mensch voor oogen zweeft.

Zoo is ook deze internationale beweging, van wat nobel bedoelen ook uitgegaan, en hoeveel goeds ze ook tot stand bracht, al spoedig uitgegleden, en heeft ze tot tweeërlei misstand geleid. Het eerst in de *Sociaal-Democratie,* en thans in het streven naar een *wereld-staat.*

Doel van de Sociaal-Democratie was, de tegenstelling tusschen Staat en Staat, tusschen land en land, tusschen volk en volk te doen vervangen door een heel andere tegenstelling tusschen de twee klassen of standen van de maatschappij in alle landen. Kapitalisme en Proletariaat was de naam, waardoor deze twee maatschappelijke klassen tegenover elkander werden gesteld, en om wèl te doen uitkomen, dat deze tegenstelling tusschen Kapitalisme en Proletariaat over alle grenzen heenschoof, werd *de Internationale* de met opzet gekozen naam, om de eenheid van het Proletariaat in alle landen tot uitdrukking te brengen. Met de eigenlijke internationale beweging, die de eenheid van het menschelijk geslacht raakte, had deze sociaal-democratische actie niets uitstaande. Ze beoogde geen eenheid, maar strenge tweespalt. Alleen maar, ze wilde geen strijd meer, zooals vroeger, tusschen land en land, maar in alle land de worsteling om het sociale welvaren tusschen de twee groepen, waarin ze de bevolking van alle landen verdeelde en splitste. Voor haar gold niet meer de splitsing van de ééne menschheid in staten, maar de splitsing van de ééne maatschappij in sociale klassen. Want wel sloot ze zich aan bij het streven om de legers en vloten af te schaffen, maar blijkbaar had dit geen andere bedoeling, dan om het proletariaat den vrijen oorlog tegen het kapitalisme te geven. Geen oorlog meer met het buitenland, maar de volksoorlog in het binnenland. De revolutie met haar geweldenarijen in de eigen steden en dorpen, en opdat die revolutie slagen mocht, zou er geen leger

meer mogen zijn om tegenover die revolutie het gezag van de Overheid te handhaven.

En naast deze Sociaal-Democratie, doch geheel van haar afgescheiden, kwam het tweede pogen op, om ons den *wereldstaat* te verschaffen. Vroeger hadden machtige vorsten en veldheeren gepoogd één machtig wereldrijk te stichten. Daarvan zag men thans af, maar stelde er voor in de plaats de idee, om alle bestaande rijken en staten in bondgenootschap met elkaar te verbinden. We hadden in ons land vroeger *zeven provinciën*, die tot één gemeenebest confederatief verbonden waren. Op die wijze, zoo achtte men, was evengoed een wereld-confederatie denkbaar. Amerika gaf reeds het voorbeeld door het saambinden van 49 Staten, die onder één Congres en onder één President leefden, en den naam dragen van Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Waarom zouden dan ook de Staten van Europa, straks die van Azië en Afrika, zich niet evenzoo confederatief kunnen verbinden? En was dit eenmaal gelukt, wat zou dan beletten, dat deze groote bonden der vijf werelddeelen zich op hun beurt in nieuwe confederatie aaneensloten, en zoo de *Vereenigde Staten der wereld* vormden? Dan konden de legers vanzelf afgeschaft, zou een oorlog onmogelijk worden, en een eeuwige vrede vanzelf verzekerd zijn [1]). Doch al bedoelt men het niet zoo boos,

[1]) Nog onlangs meldden de bladen reeds het volgende:

Niet lang geleden werd te New-York een Liga voor een Wereld-federatie gesticht, welke ook buiten New-York haar vertakkingen vormde en een groote bedrijvigheid ontwikkelde. Nu zal, in overleg met deze Liga, in het Amerikaansche Congres een motie worden voorgesteld, strekkende om de wenschelijkheid uit te spreken, dat door de Vereenigde Staten het initiatief worde genomen om te komen tot stichting van „de Vereenigde Staten van de Wereld."

De motie zal binnen enkele weken in behandeling komen; zij wordt ingediend bij den Senaat door een der gezaghebbenden van dat lichaam. In de motie wordt een breede omschrijving gegeven van de bestuursorganisatie dier „Vereenigde Staten van de Wereld", zooals de voorstanders zich die denken. De stichting der V. S. v. d. W. beoogt in de eerste plaats het voorkomen van oorlogen. Het uitvoerend gezag zou moeten berusten bij een lichaam, dat den naam zou voeren van „Internationalen Raad". De verschillende rijken en staten der wereld zullen in dien Raad vertegenwoordigers hebben, en wel onderscheidelijk drie leden, twee leden of een lid.

toch spreekt in deze idee niet anders dan eenzelfde gedachte, die eens de mannen van Babel bezielde, en door de Spraakverwarring voor altoos opzij is gezet. Zulk een wereldconfederatie is ten eenenmale in strijd met geheel den gang der historie; de menschheid is er niet op ingericht; ze kan er zich niet toe leenen, en feitelijk heeft men in deze idee met niet anders dan met een utopie te doen, die opkwam uit de valsche gedachte, alsof niet de Heere onze God, maar de mensch de wereld regeeren en over haar lot beschikken zou.

Drie leden zouden hebben: de Vereenigde Staten, Engeland, Frankrijk, Duitschland, Italië, Oostenrijk-Hongarije, China, Japan, Rusland, Spanje en Turkije.

De overige staten zouden daarentegen in den Raad vertegenwoordigd zijn naar den maatstaf van het zielental der inwoners, en wel naar rato van één lid voor elke tien millioen zielen boven de 1e tien millioen.

De leden zouden door de eigen regeeringen moeten worden aangewezen en een bezoldiging genieten van 75,000 gulden 's jaars.

Zij zouden onschendbaar zijn tijdens de zitting van den Raad, en eveneens zoolang zij onderweg waren naar den Raad of op de thuisreis.

De stichtingsvergadering zou dienen te worden gehouden in den Haag, terwijl de wereld-grondwet definitief zou worden, zoodra zij zou zijn onderteekend door de Vereenigde Staten, Engeland, Frankrijk, Duitschland, Oostenrijk-Hongarije en Rusland.

De eerste vijf jaren van het in functie zijn van den Internationalen Raad zou deze kunnen resideeren in een tot dat doel aan te wijzen plaats. Na verloop van dien termijn zouden „de Vereenigde Staten van de Wereld" een klein gebied moeten hebben verkregen, waarbinnen zij zich permanent zouden vestigen. Binnen een jaar na de onderteekening van de wereld-grondwet moeten de legers der verschillende staten tot een vast te stellen percentage der bevolkingen worden teruggebracht. En binnen drie maanden na die onderteekening moeten *alle oorlogsschepen* ter wereld worden uitgeleverd aan den Internationalen Raad. Deze zou n.l. niet enkel het recht maar ook den plicht hebben, eventueel verzet tegen zijn scheidsrechterlijke beslissingen, en ook mogelijke onlusten in de samenstellende staten ... *met geweld van wapenen te onderdrukken!*

Het leger van de Wereld-federatie zou uit de bevolkingen der samenstellende staten worden gerecruteerd, op de basis van een vast te stellen percentage van van elks zielental. Indien noodig zou voor de samenstelling van dat internationale leger de loting worden ingevoerd.

De bestuursbevoegdheden van den Internationalen Raad zouden vooral liggen op het gebied van de bevordering der internationale arbitrage. en van het in de hand werken van de internationale overeenkomsten, voor welker handhaving en onschendbaarheid de I. R. zou moeten waken.

Maar om deze beide schadelijke uitwassen mag de internationale beweging zelve ons niet onverschillig laten. Immers ze ligt op den weg, die de komst van het Koninkrijk der hemelen voorbereidt. Dit Koninkrijk van den Christus zal ons de eenheid brengen en duurzaam waarborgen. In het Koninkrijk der hemelen zal geen splitsing in staten of volken meer denkbaar zijn. Het is de scheppingsidee van het ééne lichaam des menschelijken geslachts, die in dat Koninkrijk van Christus haar triomf zal vieren. Hoe ook de zonde die Scheppingsidee van onzen God aangevochten en tijdelijk te niet heeft gedaan, de Goddelijke idee wordt niet voor goed prijs gegeven. De zonde zal worden uitgeroeid. In het Koninkrijk der hemelen zal geen zonde meer geduld noch gekend zijn. En is eenmaal de zonde te niet gedaan, dan ook de verdeeldheid en splitsing, die ze als wrange vrucht met zich bracht, en alsdan zal vanzelf de eenheid van het menschelijk geslacht in het uit den hemel ons toegekomen Koninkrijk weer in al haar schoonheid schitteren. Al wat de internationale verhoudingen reeds nu verzachten en gladder kan maken, ligt daarom in de richting, waarin het Koninkrijk der hemelen in den loop der historie ons verder leidt. De bitterheid, wreedheid en onmenschelijkheid, die zoo lange eeuwen de internationale verhoudingen gekenmerkt heeft, is uit de zonde en niet uit God. En daarom, mag thans gezegd, dat deze bitterheid afneemt, de wreedheid wordt afgekeurd, en deze onmenschelijkheid met voorbedachten rade wordt bestreden, dan is dit een zegen, die ons toevloeit van het Kruis. Niet in Azië noch in Afrika zijn deze gedachten des vredes opgekomen en gerijpt, maar in het Christelijk Europa en in het Christelijk Amerika. Er is in de internationale beweging een late vrucht van het Evangelie gerijpt, en ook bij deze vrucht was Christus de landman. Hij is het, die als onze Koning de volken alzoo geleid en de volkeren der wereld alzoo bezield heeft, dat de kracht van aantrekking het almeer van de kracht der afstooting won. Onze Koning, aan wien gegeven is alle macht in hemel en op aarde, heeft de krachten der natuur ter beschikking van den mensch in

zulk een wondere mate aan ons ontdekt, en ons in eigen hand gegeven, dat de communicatie tusschen de volken en staten de vroegere afsluiting verving. Hij heeft ingewerkt op de geesten, en gedachten des vredes doen opkomen. Hij is het, die mensch en mensch nader tot elkander heeft gebracht, en een eenheidsbesef aan de kinderen der wereld heeft hergeven. Tot dit besef van hooge eenheid had hij de Christenvolken eerst geleid door onze oecomenische wereldkerk, thans deed hij het door ze veel meer dan voorheen met elkander in aanraking te brengen, en zachter zeden te doen zegevieren. Vandaar dat ook in alle landen al wat Christus' naam hoog houdt zich aan deze internationale beweging heeft aangesloten, maar steeds zoo heeft aan te sluiten, dat de uitwassen van deze beweging door ons worden uitgebannen, en noch de kracht van het nationale leven, noch het echte patriotisme, waarin onze sterkte is, er onder lijdt.

X.

De Staten onderling.

> Alzoo zegt de HEERE tot zijnen gezalfde, tot Córes, wiens rechterhand Ik vat, om de volkeren voor zijn aangezicht neder te werpen; en Ik zal de lendenen der koningen ontbinden, om voor zijn aangezicht de deuren te openen, en de poorten zullen niet gesloten worden.
>
> JESAJA 45:1.

DUSVER spraken we van het Staatswezen in 't algemeen, zonder te letten op de groote verscheidenheid der Staten en op hun onderling verband. Die verscheidenheid is schier grenzeloos. De drie kleinste Staatjes in Europa zijn Andorra in de Pyreneën met slechts 5000 inwoners

voor heel het land, San Marino in Noord-Italië met even 9000, en Monaco aan de Riviera met 19000 inwoners; en niettegenstaande de kleinheid van hun oppervlakte en het uiterst geringe aantal van hun bevolking, genieten toch alle drie deze Staten zoo goed als volkomen zelfstandigheid, leven onder een eigen Overheid, en staat een enkele zelfs in consulair verband met het buitenland. Stel daar nu tegenover de reuzen-Staten Rusland, China en de Vereenigde Staten van Amerika, en ge gevoelt, hoe beide reeksen, al vallen ze onder het ééne begrip van Staat saam, toch niet in één adem te noemen zijn. Maar ook al laat ge deze miniatuurstaatjes ter zijde, dan nog is in alle werelddeelen het verschil tusschen wat men de Groote Mogendheden en de Kleine Staten noemt toongevend voor heel den toestand. Het groote complex voor ons eigen werelddeel wordt gevormd door zes groote Staten: Duitschland, Rusland, Oostenrijk, Italië, Frankrijk en Engeland. Het zijn deze zes Staten, die zich als de Groote Mogendheden aandienen, en die zich zoozeer van hun overmacht bewust zijn, dat ze er aanspraak op maken geheel den toestand van Europa te beheerschen, en niet gedogen, dat er tegen hun wil en buiten hun goedvinden eenige verstoring in de bestaande verhoudingen van Europa zou plaats grijpen. Doch om en naast deze zes groote Staten slingert zich een geheele reeks van kleinere Staten, drie in het Noorden, twee op het Iberisch Schiereiland, vijf in den Balkan, Zwitserland in het hart van Europa, en ons land met België ten Westen. Reeds door dit groot verschil nu in uitgestrektheid en in bevolking vormen deze grootere en deze kleinere Staten, ook afgezien van allerlei ander onderscheid, een geheel verschillend beeld, waarvan de beteekenis nog nader bepaald wordt door hun wederzijdsche ligging, hun verband met de zee, hun hulpbronnen en hun sterkte van leger en vloot. Nu heeft men met het oog hierop Europa wel bij een legkaart vergeleken, uit zooveel blokjes en blokken gevormd als er kleinere en grootere Staten zijn, maar natuurlijk gaat deze vergelijking slechts in zeer oppervlakkigen zin door, en is integendeel de nu in Europa

bestaande toestand de uitkomst van een verleden van eeuwen, en is het een geheel complex van oorzaken, dat tot de tegenwoordige gesteldheid van ons werelddeel geleid heeft; oorzaken deels van stoffelijken, deels van geestelijken aard, waarin al te zaam zich een hooger bestel geopenbaard heeft. Reeds op zich zelf hebben de kleine Staten een eigen roeping te vervullen en verschilt deze roeping schier in elk opzicht van de taak, die voor de groote Mogendheden is weggelegd. Een Engelsch Staatsman heeft eens de kleine Staten het zout der natiën genoemd, en de historie toont, dat meer dan één kleine Staat voor onze hoogere ontwikkeling meer tot stand bracht, dan een veel minder ontwikkeld land van veel grooter afmetingen. Ieder weet dit van Zwitserland, en nog sterker zelfs trad oudtijds ons eigen land op den voorgrond. Juist de kleinheid van zulk een Staat is oorzaak, dat er zich een geheel ander volksleven vormt; dat er meer vrije ontwikkeling kan zijn; en dat het nationale leven er een sterker aaneengesloten eenheid kon bewaren.

Juist dank zij die ongelijkheid en verscheidenheid leenen nu deze groote en kleine Staten zich, veel beter dan anders het geval zou zijn, tot ineenschakeling. De één munt uit in wat de ander mist. Juist in hun ongelijkheid vullen ze elkander aan en passen ze in elkaar, en wel zoo, dat bij keer in de toestanden ook deze wederzijdsche verhoudingen zich wijzigen, en Europa allengs een geheel andere gedaante gaat vertoonen. Zelfs in de ééne negentiende eeuw is die gedaante op tal van punten geheel gewijzigd. Duitschland en Italië hebben zich aaneengesloten in een Duitsche en Italiaansche nationale eenheid, gelijk die vroeger nimmer zoo sterk uitkwam. Op het Balkan-schiereiland daarentegen zijn tal van kleine Staten van het eens zoo machtige Turkije afgebrokkeld; België is van Nederland, nog niet lang geleden Noorwegen van Zweden gescheiden. Zoo heeft in den loop der eeuwen de samenstelling van ons werelddeel schier nooit gerust. Gedurig treedt wijziging van den eerst bestaanden toestand in, en gevolg hiervan is volstrekt niet enkel een wijziging in grondgebied, maar in sterker zin nog een wijziging van den invloed, die

van den éénen Staat op den anderen en van elken in macht toenemenden Staat op den toestand van heel Europa uitgaat. Nu lijkt dit óns louter geschiedenis, omdat wij van de feiten eerst kennis krijgen als ze plaats grijpen, en omdat wij eerst van achteren de uitwerking van die wijzigingen kunnen waarnemen. Geschiedkundig zien we dus een hoogst belangrijk proces plaats grijpen, dat op de algeheele ontwikkeling van het menschelijk leven van ver reikenden invloed is. Maar al zien wij de dingen eerst van achteren, nadat ze geschied zijn, toch ligt achter die gestadige wijzigingen uiteraard een plan, een raadslag, een Goddelijk voornemen en bestel, dat zich in den loop der historie verwezenlijkt. De historie loopt niet naar toeval of gril, maar beweegt zich te midden der volkeren en natiën voort in een vooruit afgepaalde en uitgediepte bedding, waarin ze haar wateren voortstuwt. En niet dat alleen van Hooger hand de richting wordt aangegeven, waarin de voortstuwing zal plaats hebben, maar ook de beekjes, die het water aanvoeren, en de winddruk, die deze wateren voortstuwt, komt van Hooger. Het is onze God, die in de historie der volken zijn raad uitvoert, en alle gegevens schept, waardoor die raad zal kunnen worden voleind. Het is heel de historie door gelijk de Heere het in Jesaja 45 van Perzië en Babylon uitspreekt: „Ik heb Cores verwekt in gerechtigheid en al zijn wegen zal ik recht maken, want Ik heb de aarde gemaakt, en Ik heb de menschen daarop geschapen. Ik ben het, Mijn handen hebben den hemel uitgebreid, en aan al hun heir bevelen gegeven." (vs. 12, 13.)

Schijnbaar geschiedt het al, wat de historie ons toont, enkel door menschen, maar feitelijk is heel het wereldtooneel Gods machtige werkplaats, en zijn de vorsten, raadslieden en veldheeren, die de uitkomsten van die veranderingen tot stand brengen, slechts instrumenten in Zijn hand. Niet alleen van de hemelen, maar ook van de aarde geldt, dat „God aan al hun heir bevel heeft gegeven". Dit nn komt daarin te duidelijker uit, dat hetgeen plaats grijpt, zoo

elkens het logisch gevolg is van wat in een verafliggend verleden plaats greep, en wat alzoo de Vorsten en hun raadslieden, die toen handelden, niet in hun macht hadden. Er is in de historie één altoos voortgaande stuwkracht, waarin geheel een reeks van rassen, groepen en geslachten, zonder van elkaar af te weten, de dingen, die nu komen, heeft voorbereid. Natuurlijk, wie thans leven en aan de historie der volken en Staten arbeiden, kunnen rekening houden met het verleden en zich daaraan aansluiten: en hoe juister ze dit doen, hoe beter hun plannen en voornemens slagen zullen. De mannen daarentegen, die twee, drie en meer eeuwen geleden de dingen hebben voorbereid, die nu uitkomen, hebben wel *hun* verleden en *hun* eigen tijd gekend, maar niet de toekomst. Die was voor hen omsluierd. En toch, al zagen zij den band niet, die hun eigen doen met den toekomstigen stand van zaken verbond, die band bestond toch, en hij bestond niet alleen, maar werd met voorbedachten rade door God gelegd, ten einde er een door Hem gewilde toekomst uit te doen voortkomen. En al mag nu een enkel verziend man zekere profetische gave hebben bezeten, om iets van die toekomst te gissen, de *wetenschap* van wat de toekomst brengen zou, was toch alleen bij den Heere onzen God. Geheel de profetie van Israël ontleent hieraan haar hooge beteekenis. Juist door vooraf den loop, dien de dingen nemen zouden, door Zijn profeten aan Israël te laten aanzeggen, heeft God de Heere op geheel den loop der historie beslag gelegd. „Verkondigt en treedt hier toe, alzoo sprak „Jehova tot de volken," ja beraadslaagt samen: Wie heeft dat laten hooren van oudsher? Wie heeft dat van toen af verkondigd? Ben ik het niet de Heere? en er is geen God behalve Mij, een rechtvaardig God, een Heiland, en niemand is er dan Ik". De Heidenen „weten niets". En het is alleen in Israël, dat die God zich openbaart, die zeggen kan „Ik ben de Heere, die gerechtigheid spreek, die rechtmatige dingen verkondig." (Jes. 45: 19, 21). Voorzeker, de mensch maakt de historie, maar hij doet dit alleen in den dienst des Heeren, en bewust of onbewust, in dien dienst des Heeren werkende en hande-

lende naar Gods vaststaanden raadslag. De Heere onze God neemt geen bezit van de historie der volken, maar hij kent ook die historie eer ze kwam, omdat ze komt en komen moet naar zijn Goddelijken raadslag. Heeft nu de Vader den Zoon verheerlijkt, en onzen Koning gezet aan Zijn rechterhand, ver boven alle overheid en macht en heerschappij, zoodat hem alle dingen zijn overgegeven en alle macht in den hemel en op de aarde door hem wordt uitgeoefend, dan volgt hieruit, dat ook onze Koning de historie kent, eer ze komt, en ze naar Gods raadslag helpt tot stand brengen. Van God Drieeenig is de raadslag der historie, het zijn menschen, die als instrumenten Gods haar helpen voortzetten, maar dit alles geschiedt door vorsten en volken onder de leiding van onzen van God gezalfden Koning, aan wiens voeten het alles onderworpen is, en steeds meer onderworpen wordt.

Vragende naar het Koningschap van Christus in verband met den Staat, hebben wij derhalve niet enkel te letten op de macht, die Christus over Vorsten en Staatslieden persoonlijk heeft, noch ook enkel op den geest, dien hij in de wet doet opkomen, noch ook uitsluitend op de tegenstellingen, die hij door het partijwezen in het hart der volken doet opkomen, en ook niet alleen op den invloed, dien hij oefent door het Koloniaal bezit der Christenmogendheden en door de opwaking van het internationaal bewustzijn, maar ook wel ter dege op de verhouding, waarin de Staten onderling tot elkander worden geplaatst, en op de historische uitkomst, waartoe deze onderlinge verhouding van Staten, zoo groote als kleine, leidt. Er worden tusschen die Staten onderling banden gevlochten van Hooger hand. Juist deze gevlochten, dan weer losgemaakte, en straks op andere wijze gevlochten banden, geven wat we noemen de historie der volken. En dit alles gaat toe niet buiten den Christus, maar door zijn toedoen, naar Gods bestel. Zoo is sinds de Hemelvaart van Christus geheel de historie der volken het schouwtooneel van zijn Koninklijke werkzaamheid. Iets wat nooit uit het oog mag worden verloren, of de belijdenis van Jezus' eigen woord, dat alle dingen

hem overgegeven zijn, en dat hij alle macht in den hemel en op deze aarde bezit, gaat geheel te loor. Opmerkelijk is het dan ook, dat Jezus, waar hij het laatste oordeel aankondigde, uitdrukkelijk zegt: „En wanneer de Zoon des menschen zal komen in zijn heerlijkheid, en al de heilige engelen met hem, zoo zal hij zitten op zijn troon en voor hem zullen *al de volkeren* vergaderd worden, en hij zal ze vaneenscheiden".

Recht diep gevoelt men deze hooge leiding in de historie der volken vooral, zoo men let op het rasverschil, dat nog steeds zoo machtig in de historie werkt. Niets springt meer in het oog, dan de groote tegenstelling, die nog altoos in Europa bestaat tusschen de dusgenaamde Latijnsche, Germaansche en Slavische volken. Elk dezer drie groepen van volken leeft een eigen leven, bezit een eigen karakter, een eigen aard en eigen aanleg, een eigen bestaanswijze, die op heel hun bestaan een eigen stempel drukt. Een Zweed en een Spanjaard, een Duitscher en een Rus zijn, men zou bijna zeggen, een geheel ander soort van menschen. Ze verschillen in hun huiselijk leven, in hun religie, in hun levensopvatting, in hun idealen, in hun wijze van doen. Het Zuiden en het Noorden van Europa, het Westen en het Oosten van ons werelddeel vertoonden daardoor steeds een geheel ander levensbeeld, en heel de historie van deze drie groepen, ja, de historie van geheel Europa werd eeuw na eeuw door deze rasverschillen beheerscht. Nu nog werkt dit onverflauwd na, en bij alle groote gebeurtenissen ziet ge telkens weer dit machtig rasverschil uitkomen, iets wat te sterker spreekt, daar deze drie groepen van natiën, zoo men dieper in de historie teruggaat, toch weer hun opkomst uit eenzelfden oorsprong afleiden, zoodat de rasverschillen in Europa veel, veel zwakker zijn, dan de rasverschillen in Azië tusschen de Chineezen en de Indianen, en de rasverschillen in Afrika tusschen de Negers en de Berbers. We hebben alzoo in dit rasverschil met

een factor der historie te doen, die naar alle zijden invloed oefent, en zelfs in dezelfde groepen weer historische variatiën schiep, b.v. tusschen de Spanjaarden en Italianen, tusschen de Franschen en Portugeezen, en zoo ook tusschen de Scandinavische volken en de volken van Germaansche herkomst in enger zin. Nu hebben deze rasverschillen zich vastgezet in overoude tijden, en vaak is het historisch zelfs niet meer vast te stellen, wanneer dit rasverschil is ingetreden, vooral niet zoo men ook met de kleine variatiën rekening houdt. Toch werd reeds in die overoude tijden, toen deze rasverschillen en variatiën pas begonnen te werken, de grond gelegd voor de historie der volken, die eerst na eeuwen zich verwezenlijken zou. Niemand der thans levende vorsten of raadslieden heeft hier iets aan toegebracht. Ze vonden dien bestaanden toestand bij hun optreden. Zelve met hun volken zijn ze levenslang beheerscht, en worden ze nog beheerscht door toestanden, aan wier tot standkoming ze zelven niets hoegenaamd hebben toegebracht. Het raakt hier het bloed, en van dat bloed geldt het alle eeuwen door, dat *blood is thicker than water*, d.w.z. het bloed spreekt sterker dan de grootste afstanden die de oceaan schept.

Toch is ook dit bloed- en rasverschil niet bij geval of zonder oorzaak opgekomen. Ook dit diepgaande verschil rust in Gods bestel. Het is God de Heere, die het alzoo gewild heeft, die het alzoo verwezenlijkt heeft, en die het alzoo onder de volken deed opkomen, beginnende bij de spraakverwarring van Babel. Hiermee hangt nu wederom saam, dat elk ras, en elke variatie, in zijn eigenaardigheid een eigen roeping ontving, waarin het geheel ons menschelijk leven heeft te dienen. Ten gevolge hiervan is het ééne volk meer practisch aangelegd, het andere meer intellectueel, een derde meer sentimenteel, een vierde meer aesthetisch, een vijfde meer technisch, een zesde meer actief, een zevende meer mystiek. De Oosterling is meer mystiek van aard, de Duitscher meer intellectueel, de Brit meer practisch, en zoo is ook onder de volken geen eenheid van talent en gave, maar heerscht er een allerwegen

zich openbarend verschil en onderscheid. Zoo was het vroeger tusschen de Grieken en Romeinen, tusschen de Phoeniciërs en Egyptenaren, en zoo is het nog steeds tusschen de volken die in Europa en Amerika den toon aangeven. Naarmate nu deze zoo onderscheidene elementen krachtiger of zwakker op geheel het Europeesche leven inwerken, vertoont zich de historie van dit leven in de onderscheidene perioden in een zeer verschillend beeld. Geheel anders was de toestand, toen Spanje den toon aangaf, weer anders toen onder Lodewijk XIV Frankrijk den loop der historie bepaalde, hij werd weer anders toen Engeland zijn stempel op ons leven drukte, en opnieuw namen alle dingen een keer, toen Duitschland zich tot macht verhief en een al doordringender invloed op heel ons Europeesch leven begon uit te oefenen. Alles hing en hangt alzoo van den loop der historie af, welk volk, met welk talent begaafd, in een bepaalde periode der geschiedenis vooraan staat en zijn hoog gezag in de weegschaal werpt. De Fransche geest werkt geheel anders dan de Spaansche, de Engelschen oefenen een geheel anderen invloed dan de Franschen, en nu weer is 't de Duitsche geest die toongevend werd, op een geheel ander register spelend. En nu werkt zeer zeker ook hier de mensch in mede, maar toch ook hier nooit anders dan als instrument, en wel als instrument in den dienst van een Hoogere Macht, die ongezien alle dingen leidt en beheerscht. Steeds is derhalve de eigenlijke werker van de historie niet hier beneden, maar daarboven, en het groote werk, dat van Hooger hand op aarde gewrocht wordt, is niet een telkens nieuwe opzet, maar één doorloopend werken, dat reeds voor eeuwen voorbereidde, wat nu uitkomt.

Nog sterker spreekt dit, zoo ge rekent met de machtige gebeurtenissen, die in Europa's historie den grootsten keer tot stand brachten. Denk slechts aan de Volksverhuizing, die den val van het aloude Romeinsche Keizerrijk tengevolge had, en den grond

gelegd heeft voor de opkomst der meeste Staten in ons werelddeel. Onder de volken, die toentertijd uit Azië Europa binnentrokken, was een algemeene beweging ontstaan, om het werelddeel, waarin ze geboren waren, te verlaten, en naar het ongekende Europa heen te trekken. Wie nu heeft deze volken daartoe gebracht, niet één volk, maar heel een groep van volkeren, zoo dat het ééne achter het andere optoog? Wat wisten die volkeren van Europa af? wat schonk hun waarborg dat ze niet door de Romeinsche legioenen zouden verpletterd worden? Er moest onder die volkeren een nieuwe geest zijn opgekomen, die hun vroeger vreemd was, die geest moet allen tegelijk hebben aangegrepen, en in hen tot een onweerstaanbaren drang zijn geworden, waaraan ten slotte geen enkele stam meer weerstand kon bieden. Waar ze juist heen zouden trekken, ze wisten het niet. Het eene volk schoof achter het andere op, en, in Europa binnengetrokken, hebben ze zich tot diep in Spanje en tot hoog in het Noorden verbreid en verspreid, zonder te weten waar ze zich duurzaam vestigen zouden. Er moet dus wel van Hooger hand een geest in deze volkeren zijn uitgezonden, om ze tot dien tocht naar het ongekende land te prikkelen; en toont nu de uitkomst, dat deze Volksverhuizing tot in verre toekomst over het lot van Europa beslist heeft, dan moet ook hierin hooger raadslag zijn uitgevoerd en een stuk uit het Goddelijk plan der historie zijn volvoerd. Van den strijd met den Islam en de daaruit opgekomen Kruistochten kan hetzelfde gezegd. Waren de Turken bij hun inval in Europa niet gestuit en de Islam niet uit Spanje weer teruggedrongen, heel Christus' Kerk zou gevaar hebben geloopen om uitgeroeid te worden, gelijk ze in West-Azië en op de Noordkust van Afrika, waar ze eens zoo machtig bloeide, feitelijk uitgeroeid is. Vooral nu de Kruistochten, ook al mislukten ze wat den uitslag betreft, hebben onder de Christenheid van die dagen dat besef van eenheid en van plicht tot saamwerking doen opleven, dat aan Christus' Kerk in Europa den triomf over den Islam verzekerd heeft. Maar ook weer in die Kruistochten sprak een algemeen *élan*, dat

op schier onverklaarbare wijze op eenmaal de Christenheid in het grooter deel van Europa aangreep; iets wat wederom zonder inwerking van een hoogeren geest voor ons niet te verklaren is.

Ook in de dagen der Reformatie trekt het onwillekeurig de aandacht, hoe de Reformatie juist het meest gereeden ingang vond in die landen en staten, op wie juist in die tijden de machtspositie in Europa overging. Spanje, dat fel tegen de Reformatie gekant was, begon juist in die dagen van zijn hooge macht af te dalen, terwijl omgekeerd ons land en Engeland, die gunstig aan de Reformatie gezind waren, den toon begonnen aan te geven. In het algemeen kan men zeggen, dat aan het einde der Middeneeuwen de hegemonie zich van het Zuiden van Europa naar het Noorden verplaatst, en nu trekt het toch vanzelf de aandacht, dat het Zuiden tegen de Reformatie gekant was, terwijl juist de volken van het Noorden, die in macht wiesen, zich voor den geest der Reformatie ontsloten. Alleen in Frankrijk, dat gemengd was uit Latijnsche en Germaansche stammen, hield de oude macht nog stand, en de Bartholomeusnacht zegt ons, wat van die zijde te duchten was. Maar al hield Frankrijk tot in de dagen van Napoleon zijn gezag over Europa nog staande, thans ziet toch ieder, hoe ook voor Frankrijk de ure der decadentie geslagen heeft, en hoe het de noordelijke Staten van Europa zijn, die met de Amerikaansche Unie over het lot der volken beschikken. In dit alles nu zijn schikkingen, regelingen, ordeningen voor het verloop der historie, die ons van achter zoo duidelijk toonen, hoe dit alles door een Hooger Macht geleid is. Het moest alles zoo loopen als het metterdaad geloopen is, om ons tot de uitkomst te doen geraken, die we thans voor ons zien. Het is thans één complex van prachtige kristallen, die naar vaste ordening uit de wateren, gelijk ze vloeiden, geschoten zijn. Zie nu hoe bij en onder dit alles het heel de historie van Europa door steeds Christus' Kerk is, waarom de worsteling gaat; hoe de Volksverhuizing het groote middel was om al de volken, die Europa binnentrokken, eeuw na eeuw, Ulfilas, de bisschop der Visi-Goten vooraan, onder het Sacra-

ment van den Doop te brengen; hoe de Kruistochten en heel de strijd tegen den Islam en voor den triomf van het Kruis ging, en hoe in de 16e eeuw de zuivering van Christus' Kerk geheel den politieken toestand beheerschte; ja, hoe ook thans weer de tegenstelling tusschen de Christelijke en de humanistische beginselen onder alle volken de geesten splitst; en ge kunt u niet onttrekken aan de vaste conclusie, dat het Christus onze Koning is, die in dit alles de voorbereiding van het Koninkrijk der hemelen steeds verder heeft voortgezet. Wij zouden dit uit ons zelf niet weten, en zonder meer zouden wij tot geen andere conclusie kunnen geraken, dan dat Gods voorzienig bestel dit alles tot historie heeft gemaakt. Het hoe? zou voor ons verborgen zijn gebleven. Nu daarentegen Jezus zelf zich over den loop der toekomstige historie heeft uitgesproken, en de groote lijnen ervan ons uitstippelde, door zijn apostelen deze lijnen nog scherper liet insnijden, en nu het op grond hiervan onder ons vast staat, dat de Vader alle dingen door Christus onzen Koning regeert, — nu zou het tegen het Woord van God indruischen, zoo we het Koningschap van Christus alleen tot zijn Kerk wilden bepalen, en er het oog niet voor ontsloten, hoe de Koninklijke macht van Christus ook over het lot der volken gaat, en gestadig op het lot der volken inwerkt. Zijn Koninkrijk is niet van deze wereld. Wat hij bezig is te verwezenlijken is en blijft het Koninkrijk der hemelen, maar aan de komst van dit Koninkrijk moet de historie van de Koninkrijken der wereld dienstbaar worden gemaakt, en die ze daaraan dienstbaar maakt is onze Koning zelf. Zijn Kerk is *in* de wereld, en niet van die wereld afgescheiden. Het lot en de toekomst van zijn Kerk zou daarom afhankelijk zijn van een hem vreemde macht, zoo de Koningen der aarde den loop der historie in het leven der wereld bepaalden. En dan alleen is er garantie van den Christus voor zijn Kerk op aarde, zoo ook de historie der wereld, te midden waarvan zijn Kerk leven en worstelen moet, in de hand van Hem rust, aan wien alle macht in hemel en op aarde gegeven is.

XI *(Slot).*

Het Christenland.

> Maar de Godzaligheid is tot alle dingen nut, hebbende de belofte des tegenwoordigen en des toekomenden levens.
>
> Dit is een getrouw woord, en alle aanneming waardig.
>
> 1 TIM. 4:8*b*, 9.

DE hooge beteekenis, die het Koningschap van Christus dusver reeds voor het Staatsleven der volken gehad heeft, blijkt 't best uit wat men „het Christenland" pleegt te noemen, d. w. z. uit den omvang en de positie van dit deel van ons geslacht, dat het Sacrament van den Heiligen Doop ontving, en deswege op officieel terrein als *gekerstend* bekend staat, en in de Statistieken als *Christelijk* geboekt wordt. Niet, dat men op deze gegevens als op vaststaande cijfers zou kunnen afgaan. Van een volkstelling, gelijk wij die kennen, is noch onder de negers in Afrika noch in het hart van Azië sprake; en rekent men nu met het feit, dat zelfs in een hoog beschaafd land als het onze nog telkens allerlei vergissingen bij zulk een volkstelling voorkomen, vooral wat het stuk der religie betreft, zoo kan men daarnaar afmeten, hoe weinig staat is te maken op de juistheid der cijfers, die men voor de verschillende Kerken en religiën in de wereldstatistiek aangeeft. De cijfers, die ons worden voorgelegd, loopen dan ook vaak breed uit elkander. Zoo wordt het aantal Christenen op deze wereld door Brockhaus in zijn *Conversationslexicon* gesteld op 495 millioen, terwijl Barthelomeus in zijn *Atlas of the World's Commerce* dit cijfer op 535 millioen neemt; een verschil van niet minder dan 40 millioen. Houden we ons in dit verband aan het laatste en hoogste cijfer, dan staan volgens Barthelomeus tegenover deze 535 Christenen 175 millioen Mahomedanen, een

cijfer, dat stellig weer veel te laag is geschat, en vermoedelijk niet ver onder de 245 kan genomen worden. En tegenover het Kruis en den Islam staat dan nog in het Heidensche kamp niet minder dan een totaal van 823 millioen over. Christenland tegenover niet-Christenland is de verhouding alzoo: Christenland 535 millioen, niet-Christenland 1068 millioen, ongeveer *één* derde tegenover *twee* derden. En dan zijn deze cijfers nog geheel nominaal genomen, zonder dat er onderscheid kan gemaakt worden tusschen de wezenlijke belijders van het Christendom en hen die slechts bij traditie tot een der Christelijke Kerken gerekend worden, terwijl millioenen en millioenen in geheel hun optreden lijnrecht tegen het Christendom overstaan, en òf als geheel onverschilligen òf als atheïsten steeds verder afdolen. Op den keper beschouwd, laten de cijfers der Statistieken dan ook een ver van gunstigen indruk achter, moet het droombeeld alsof de Christelijke religie reeds bij het grooter deel van ons menschelijk geslacht ingang vond, geheel worden losgelaten, en moet wel verstaan, dat het reeds hoog geschat zou zijn, zoo men een vierde van de bevolking der aarde aan het Christendom toewees. Slechts zooveel mag zonder vrees voor tegenspraak staande gehouden, dat onder wat men noemt de wereldgodsdiensten de Christelijke religie ook in het cijfer de eerste plaats inneemt. Rekent men voor den Islam 245 millioen, 300 millioen voor het Confucianisme, 214 millioen voor het Bramahnisme, 122 millioen voor het Boedhisme en 188 millioen voor alle overige saam, dan staat de Christelijke Religie met haar 535, of ook zelfs naar de lagere raming met haar 495 millioen, als verreweg de hoogste in het cijfer over. In het geheel genomen kan men dan ook zeggen, dat zoo goed als geheel Europa en Amerika onder den H. Doop leeft, en dat men, in onzen tijd van het Christenland sprekende, daaronder drie van de vijf werelddeelen, t. w. Europa, Amerika en Australië, te verstaan heeft, terwijl tegenover deze drie dan de twee sterk bevolkte werelddeelen van Azië en Afrika staan, die nog altoos deels onder den Islam, deels onder het Heidendom leven.

De vooruitgang, dien het Christendom in de straks twintig eeuwen van zijn bestaan gemaakt heeft, is alzoo zeer aanmerkelijk, vooral zoo men bedenkt, dat het Evangelie van een der kleinste volken in Azië is uitgegaan. Het vond zijn bakermat bij een gansch ander ras, onder geheel andere hemelstreek, is van verren afstand ons toegekomen en overzee Europa en uit Europa weer Amerika binnengedrongen, en toch heeft 't zich onder de Europeesche natiën van geheel ander ras, geheel anderen taalstam, geheel anderen aanleg deswege weten uit te breiden, dat het allengs heel Europa innam, tot in de verste schuilhoeken van ons werelddeel drong, en geëindigd is met, op een kleine groep Joden na, geheel de Europeesche bevolking, except een klein deel van Turkije, religieus te beheerschen. Nu zou dit nog minder te verwonderen zijn geweest, indien de toenmalige machthebbers in ons werelddeel de Christelijke religie met vlag en wimpel hadden ingehaald. Maar men weet, dit was juist niet het geval. Wat destijds de macht in handen had, was veeleer geneigd zich met hand en tand tegen den voortgang van het Christendom te verzetten; de bloedigste vervolgingen hebben zich tegen de Christelijke religie gekeerd; en geen middel is onbeproefd gelaten om haar te keeren; terwijl bovendien bij die bittere vervolgingen zich nog het niet minder ernstige gevaar voegde, dat door Gnostieken en Manicheërs het uiterste beproefd is, om het Christendom te vervalschen, in de heidensche ideeën op te lossen, en zoo innerlijk van zijn kracht te berooven. Heeft nu niettemin de Christelijke Religie haar overwinningstaak toch rusteloos weten door te zetten, heeft ze ten slotte toch over allen tegenstand gezegevierd, is al wat in de macht stond door haar ondermijnd, en is op geheel nieuwen grondslag een Staatswezen en een Statenstelsel over drie werelddeelen door haar tot aanzijn geroepen, — wat schittert hierin dan anders dan de inwerking van Christus, onzen Koning, op den bouw en op het lot van de Staten in Europa?

Nader bezien, reikt intusschen die inwerking nog veel verder. Het staat toch niet alleen vast, dat het Christendom Europa veroverd heeft, maar evenzeer, dat Europa, dank zij den Christelijken doop, niet in macht gezonken, maar veeleer in macht geklommen is, en van lieverlede *de wereldmacht* is geworden. Zeer zeker gaat thans almeer van Amerika een macht en invloed uit, die aanspraak maken kan op een eigen zelfstandig karakter, maar dit neemt niet weg, dat Amerika uit Europa bevolkt is, en uit Europa de Christelijke religie ontving. In zooverre mag alzoo Amerika met Europa saam als één groote openbaring van de Christelijke wereldmacht gerekend worden. En zoo genomen nu is het duidelijk, dat, althans op dit oogenblik, de leiding van geheel het wereldleven nog van het Christenland uitgaat. Dat zich in Azië een beweging doet gelden, die hierin verandering zou kunnen teweeg brengen, wordt hierom niet betwist. De historie toch zegt ons, hoe de Hunnen, en na hen Djengis Khan, en na hem de Turken, als Aziatische macht ons werelddeel bedreigd hebben, en niets geeft ons waarborg, dat niet opnieuw een worsteling met de Aziatische macht voor de deur kan staan. Japan speelt reeds thans een niet onbeduidende rol in deze toekomsttragedie. Neemt men daarentegen niet wat de toekomst in haar schoot kan bergen, maar wat feitelijk in het heden de toestand is, dan is het voor geen tegenspraak vatbaar, dat het Christenland, en *niet* de Islam, noch het Paganisme, de leiding van het leven der wereld heeft. Het zijn de zes groote mogendheden van het Christelijk Europa, *plus* de eveneens Christelijke Vereenigde Staten van Amerika, die de macht in handen hebben, en niet alleen den toon aangeven, maar daadwerkelijk den gang der gebeurtenissen beheerschen. Nu heeft Europa's zuiderdeel ook in de dagen van het Romeinsche Keizerrijk ongetwijfeld een beheerschende positie ingenomen, na het Aziatisch westen en het noorderdeel van Afrika aan zich onderworpen te hebben; maar vooreerst sloot dat Romeinsche Keizerrijk slechts een betrekkelijk klein deel van de geheele wereld in, en ten anderen heeft het Romeinsche Keizerrijk het deel der wereld, waarop

het beslag had gelegd, nimmer in eenheid des geestes geleid noch met een eigen religie bezield. Het Romeinsche Keizerrijk rustte in zijn bouw op de overmacht van het zwaard, en miste alle innerlijke eenheid. Vandaar dan ook dat het zoo smadelijk onderging. Toen zijn oppermachtbezweek, zonk heel het Rijk in, en nieuwe Staten werden uit zijn brokstukken gevormd. Thans daarentegen vormt het Christenland geen staatseenheid, is niet één Rijk, en is veeleer uit tal van Staten saamgesteld, maar niettegenstaande die verbrokkeling in een veelheid van Staten, beheerscht het Christenland geheel de overige wereld door zijn eenheid van geest. Een eenheid, die velerlei variatie niet buitensluit, maar toch juist in die veelheid van variatiën te sterker spreekt.

Het Christenland toch is aan het hoofd van geheel ons menschelijk geslacht getreden door de hooge geestelijke positie, die het al spoedig innam. Men behoeft daarom niet laag neer te zien op de vrij hooge ontwikkeling, die in vroeger eeuwen in Babylon en Egypte, in Assyrië en Perzië. in Griekenland en Rome, en later onder den Islam bereikt is. De Gemeene Gratie heeft in de vrij hooge ontwikkeling, die deze landen bereikten, eenGodverheerlijkenden triomf gevierd. Maar toch, dit alles is ondergegaan, het heeft geen stand gehouden, het heeft tot geen algemeen *menschelijke* ontwikkeling geleid, en dit juist is het onderscheid tusschen hetgeen vroeger onder de Gemeene Gratie, en hetgeen in het Christenland onder het geklank des Evangelies bereikt is, dat namelijk alle vroegere ontwikkeling in hoofdzaak een beperkt *nationaal* karakter droeg, terwijl een algemeen *menschelijke* ontwikkeling eerst in het Christenland doorbrak. Ook vroeger had er wetenschap gebloeid; maar wat is de klassieke wetenschap van Griekenland en Rome, zoo ge die vergelijkt met de reusachtige ontwikkeling, die de wetenschap in het Christenland wist te bereiken? Uit Azië en Afrika komt men thans tot ons, om onze wetenschap te leeren en er zijn winste meê te doen. Hoe hoog de kunst ook in Griekenland hebbe gestaan, toch is ze allengs door de Christelijke kunst in de

schaduw gesteld. En gaat men de ontwikkeling na, die in het Christenland door landbouw, nijverheid, scheepvaart en handel bereikt is; let men op de technische macht, die ons ter beschikking is gesteld, en op de vaardigheid die op alle terrein zich ontplooide; dan zinkt alles, wat eertijds te dezen opzichte verworven was, daarbij geheel in het niet weg. De macht, waarover de mensch in elke sfeer van menschelijk leven in het Christenland beschikt, overtreft zeer verre alles wat daarvan oudtijds ook maar vermoed was. Iets waar dan bij komt, dat de welvaart en de rijkdom van de volken van het Christenland, zoo hier als in Amerika, tot een hoogte is geklommen, die alle legende van vroegeren Oostersche rijkdom en welvaart geheel in de schaduw stelt. Het Evangelie is gebleken niet alleen de belofte des toekomenden, maar ook de belofte des tegenwoordigen levens te brengen. Bewonderenswaardig moge de rijke ontwikkeling van China en Indië, van Perzië en Mexico zijn geweest, maar wat ook onder de Gemeene Gratie tot stand was gekomen, het komt van verre zelfs niet in vergelijking met wat thans in het Christenland als resultaat verworven is, en uit het Christenland naar Azië en Afrika wordt uitgedragen. Het is steeds meer gebleken, dat onder den zegenenden invloed van het Evangelie de hoogste ontwikkeling bereikt is, waartoe het menschelijk leven zich ooit had weten op te heffen. Niets in het verleden, noch ook iets wat thans nog in China en Indië bestaat, is ook maar van verre op één lijn te stellen met wat in het Christenland aller deel is geworden. En zoo diep is de indruk, die ook onder den Islam en onder het Paganisme van deze superioriteit van het Christenland gevestigd is, dat men uit Azië en Afrika gezanten naar het Christendom zendt, om ons onze wijze van doen af te zien, of allicht nabootsing van wat wij tot stand brachten voor hen mogelijk zou blijken.

Zelfs wat het eigenlijke Staatsleven betreft, gaat dit door. In het

Christenland, heeft zich een geheel andere opvatting van den Staat ontwikkeld, dan bekend was in de oudheid, die zelfs in Griekenland en Rome nog geen woord bezat, om het begrip van Staat uit te drukken. Een opvatting van den Staat, waarin de persoonlijke vrijheid allengs tot haar recht kwam, alle deelen des volks aan het algemeen welzijn konden medewerken, en verhoudingen in het leven werden geroepen, die op geheel andere wijze dan in de oudheid de gemeenschap bevorderden, de welvaart deden opbloeien, orde en rust wisten te handhaven, de financiën op vaster grondslagen deden rusten, geheel het Staatsbestuur onder behoorlijke contrôle stelden, en een rustige, welgeordende samenleving mogelijk maakten. Veel moge in dit opzicht ook bij ons nog te wenschen over blijven, en talrijke nieuwe theoriën en stelsels worden aanbevolen, en ook moge er nog aanmerkelijk verschil bestaan tusschen de Staatsinrichting in Amerika en in Rusland; maar over het gemeen genomen, staat toch de leiding, in het Christenland aan het Staatswezen gegeven, zoo onvergelijkelijk hoog boven alles wat elders zich gevormd had, dat men zelfs in Turkije, in China en in Japan niet beter weet te doen, dan onze Staatsinrichting na te bootsen, van ons het beste Staatsbeleid af te zien, en van ons de beste methode te leeren, om den rijkdom van een volk tot ontwikkeling te brengen en de algemeene welvaart te bevorderen. Men copieert ons, en geeft in dit copieeren zelf toe, dat het resultaat, waartoe men zelf gekomen was, geen steek houdt en moet worden prijsgegeven. Het is onder ons alles nieuw geworden. Op elk gebied van het menschelijk leven riep het Evangelie in het Christenland nieuwe toestanden in het leven, en in die nieuwe toestanden was dit het meest kenmerkende, dat het zedelijk peil in het Christenland zooveel hooger kwam te staan. Legt men onze wetboeken naast die van den Islam en van het Paganisme, dan voelt men op elk pas, dat in het Christenland een hooger standpunt wordt ingenomen. Het huwelijk verkreeg een heiliger karakter, het gezinsleven kwam op hooger standpunt te staan. De opvoeding van het volk werd van heel

andere natuur. De rechtspleging werd humaner. De ongelukkige lijder werd geholpen gelijk vroeger nooit. Aan de armen werd hulp geboden op een schaal, waarvan men vroeger nooit gedroomd had. De gezondheid van het volk werd bevorderd, zijn welstand kwam tot hooger ontwikkeling. De *mensch* werd in den mensch geëerd. Gebroken werd met alle slavernij en met alle den mensch onteerende menschelijke, persoonlijke afhankelijkheid. De innerlijke drang van het Staatswezen was niet meer als in oude tijden uitsluitend om macht te oefenen, maar een allengs komen tot het hooge besef, om als Overheid jegens volk en maatschappij een hoogeren plicht te vervullen. Bevordering van volksgeluk en volkswelvaart trad op den voorgrond, en na een worsteling van eeuwen is in het Christenland dan ook zulk een toestand van volksgeluk en volkswelvaart geschapen, als vroeger kortweg ondenkbaar was geweest.

In schuldige ondankbaarheid moge thans vergeten, ja tegengesproken worden, dat we deze uitkomst aan het Evangelie danken, en de vrijgemaakte mensch uit zich pogen te verklaren, wat hem door Christus onzen Koning is toegebracht, maar dit neemt het feit niet weg, dat de mensch voorheen in de niet-Christelijke landen nimmer het standpunt, waarop hij nu staat, wist te bereiken, en dat alleen in het Christenland deze uitwendige zegen ons deel werd. Het is niet op eens gegaan, het heeft ook onder het Evangelie eeuwen van strijd en worsteling gekost, eer we ons tot dit hooge standpunt hadden opgeheven, maar het resultaat blijft toch, dat de Staten van Christenland alle, zonder uitzondering, nog altoos op Christelijke grondslagen gevestigd zijn, en dat het aan deze Christelijke grondslagen voor den Statenbouw te danken is, dat we tot dit heugelijke resultaat zijn gekomen. Is nu dit alles onder de leiding en onder het regiment van Christus als onzen Koning in het Christenland tot stand gekomen; overtreft wat in het Christenland verkregen is, zeer verre in elk opzicht hetgeen in het niet-Christenland verworpen was; is het groote proces van menschelijke ont-

wikkeling op elk terrein nog steeds van het Christenland uitgaande; en kan men zeggen, dat de historie van ons menschelijk geslacht nog altoos door het Christenland in den meest volstrekten zin beheerscht wordt, — dan biedt zich hier aan onze beschouwing een terrein van menschelijken vooruitgang, die zich niet anders dan uit het zout van het Evangelie verklaren laat, en ons de wondere macht ontplooit, die het Evangelie niet alleen voor der ziele zaligheid, maar ook voor den gelukstaat van dit tegenwoordige leven geboden heeft. Juist doordien het Evangelie den mensch in zijn innerlijk wezen aangrijpt en hem uit dit verborgen middenpunt van zijn menschelijk bestaan tot hooger opvoert, heeft het Evangelie ons kunnen brengen, wat noch Buddha, noch Islam, noch Pallas Athene schenken kon.

Toch vergist zich, wie waant, dat dit proces bestemd is, ongehinderd en ongestoord door te gaan, en ons vanzelf tot steeds hoogeren gelukstaat op te voeren, om zoo ongemerkt het aardsche geluk in het Koninkrijk der hemelen te doen overgaan. De stellige uitspraak der Heilige Schrift, zoo in de profetische als in de apostolische geschriften, en, sterker nog, de duidelijke uitspraken van Christus zelf, verbieden ons ten stelligste om ons alzoo den loop der dingen, die naar het einde voert, voor te stellen. Nergens wordt ook maar de minste grond gegeven om te onderstellen, dat het leven op deze aarde zich toebeweegt naar een nog hooger gelukstaat, zoodat alles ten slotte de wederkomst van Christus zou inwachten, om de nu bestaande orde van zaken in zijn „Koninkrijk der hemelen" over te leiden. Veeleer wordt ons steeds aangezegd, dat het einde van den loop der dingen op deze aarde zal zijn een steeds verdergaande vervreemding van God, een steeds hooger klimmende openbaring der ongerechtigheid, een steeds toenemende afval van het Evangelie, en eindelijk een zich concentreeren van het demonische in een alles-beheerschende macht. Wie Christus aanhangen,

zullen dan niet den toon in het leven aangeven, maar veeleer teruggewezen, gesmaad en verdrukt zijn, ja buiten het actieve leven zijn gesloten. En eerst dan als deze ontwikkeling van de macht der ongerechtigheid op het hoogste zal zijn gestegen, dan zal de Christus wederkomen, niet om zich aan de bestaande orde van zaken aan te sluiten, maar om die geheel teniet te doen, en op de puinhoopen van het bestaande zijn Koninkrijk der hemelen te vestigen. Hiervan zien we thans reeds het voorspel in den afval, die in het Christenland steeds meer doorwerkt. De dusgenaamde beschaafde klasse der maatschappij leeft voor verreweg het grootste deel nu reeds buiten het Evangelie en heeft het loflied voor den Christus Gods op haar lippen laten verstommen. In de wereld der geleerden is het een uitzondering, zoo ge er een man ontmoet, die nog voor Christus als zijn Heiland en Koning de knieën buigt. En ook onder de lagere klasse van de maatschappij neemt steeds het aantal toe van hen, die het ideaal van het socialisme, dat den haat predikt, verre stellen boven het ideaal der zelfverloochenende liefde van het Evangelie. De strijd tegen het Christelijk beginsel wordt juist in het Christenland met toenemende schaamteloosheid aangebonden. En ook, waar, na de materialistische periode die we nu achter den rug hebben, weer 't gevoel voor iets hoogers opwaakt, ontwaart men, hoe de zoekende geest zich verlustigt in Spiritisme, in Theosophie, in in Christian Science en in Buddhisme, maar van het Kruis van Golgotha verre blijft. In het Christenland zelf is het Christendom een partijzaak geworden, die door de getrouwen tegen de afvalligen bepleit en verdedigd moet worden. Deze toestand is het natuurlijk gevolg daarvan, dat men in het Christenland van meet af den H. Doop heeft toebediend aan de millioenen en millioenen zonder dat van een innerlijke bekeering sprake was. Niettegenstaande de Christus ons stellig verklaarde, dat het slechts weinigen zijn, die door de enge poorte ingaan, heeft men op heele landen met hun talrijke bevolking het Christelijk stempel afgedrukt, en zich vermeid in de stille hope, dat nu ook alles Christelijk geworden was. De Kerk van

Christus werd zoodoende niet een eigen kring van geestelijk leven in het volk, maar *heel het volk*. Het was alles van de *kerk* geworden. De volkskerk werd ingeluid, en de Staat met de Kerk gehuwd op een wijze, die aan de Kerk almeer haar eigen geestelijk leven verliezen deed. Dit wreekt zich thans. Die schijn wordt door het wezen opgebroken. De groote volkskerken, schier niet meer wetend, wie onder haar leden voor of tegen Christus zijn, kunnen het niet verhinderen, dat tot op haar eigen kansels het Evangelie weersproken wordt. Ze staan daarom machteloos te midden van de algemeene afbrokkeling en zien zich almeer elken uitweg afgesloten, om zich uit dien onduldbaren toestand los te maken, weer zichzelve te worden, en de roepstem van Christus onder het volk in zijn breede rangen te doen uitgaan. En wat nog het pijnlijkst is, nog altoos zijn er thans dienaren van Christus, die niet inzien, dat deze schijntoestand van weleer zijn einde nadert, en die zich nog steeds uitputten in allerlei proefnemingen, om dien geoordeelden toestand te bestendigen.

Zoo staan we voor den toestand, dat op dit oogenblik het Christenland nog aan het hoofd van de menschelijke beweging staat en aan de volken de eer van den Christus en de macht van het Evangelie toont, maar dat in het Christenland zelf de afval begon, steeds verder doordringt, zoo zelfs, dat nu reeds de worsteling *tegen* den Christus in alle Christenlanden op breede schaal een aanvang nam. De worsteling trekt zich saam in de volksschool, daar de tegenstanders van den Christus zich van de volksschool willen meester maken, om het volk van den Christus te vervreemden, terwijl omgekeerd zij, die Christus trouw blijven, veel meer in de school dan in de Volkskerk het instrument begroeten, om het volk bij de belijdenis van den Christus te doen volharden. Doch hierbij blijft het niet. In de Volkskerken zet zich die onverzoenlijke worsteling voort, op wetenschappelijk gebied is ze openlijk aangebonden, en in het Staatsbestuur dringt ze steeds meer door. Geheel nieuwe toestanden en geheel gewijzigde verhoudingen zijn bezig zich voor te bereiden, en althans de mogelijkheid is niet uitgesloten, dat we

naar de eindworsteling op weg zijn, en dat „de mensch der zonde" reeds zijn onheiligen troon zoekt. Verrassen zal en kan ons dit niet, zoo we de profetie omtrent het einde niet uit eigen verzinning opmaken, maar van de Schrift afluisteren. Bange dagen kunnen voor ons en onze kinderen komende zijn, maar ook bij die bangheid vindt het geloof zijn ruste in de stille belijdenis van het Koningschap van Christus ook voor wat het lot der volken en natiën aangaat. Wat achter ons ligt, was vrucht en uitkomst van zijn regiment. Wat ons nu bedreigt, overkomt ons niet dan door zijn heilig bestel, en wat stormen ook mogen opkomen, dit weten we, dat Hem gegeven is alle macht in hemel en op aarde; dat uit dien hoofde niets ons buiten Zijn wil overkomen kan; en dat wie alleen de eere van den Christus en niet eigen glorie zoekt, eens mee zal jubelen in de zalige uitkomst, waartoe zijn Koninklijk bestel ons door alle stormen heen leidt.

PRO REGE.

HET KONINGSCHAP VAN CHRISTUS.

DEEL DRIE.

HET KONINGSCHAP VAN CHRISTUS IN ZIJN WERKING.

ZESDE REEKS.

Het Koningschap van Christus en de Wetenschap.

I.

Ons menschelijk Weten.

> En Jezus, bij hen komende, sprak tot hen, zeggende: Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde.
> MATTH. 28:18.

HET Koningschap is macht. Alzoo is overal, waar aan Jezus *macht* wordt toegekend, sprake niet van zijn Leeraarsambt, noch ook van zijn Hoogepriesterschap, maar van Jezus als *Koning*. Tot tienmaal toe nu wordt ons in de Heilige Schrift op de meest stellige wijze betuigd, dat de macht over alle dingen in de hand van den Christus is gesteld. Ten *eerste* in Matth. 11:27, waar het heet: „Alle dingen zijn mij overgegeven van den Vader. Ten *tweede* in Luk. 10:22, waar we lezen: „Alle dingen zijn mij van mijnen Vader overgegeven. Ten *derde* in Joh. 3:35, waar staat: „De Vader heeft den Zoon lief en heeft alle ding in zijn hand gegeven." Ten *vierde* in Joh. 5:22, waar Jezus het uitspreekt: „Want ook de Vader oordeelt niemand, maar heeft al het oordeel aan den Zoon gegeven." Rechtspraak nu gaat principieel altoos van den Koning uit, en is de *macht*, die beslissing geeft tot zelfs over leven en dood. Ten *vijfde* in Joh. 13:3, waar Johannes

ons zegt: „Jezus, wetende dat de Vader hem alle dingen in de handen gegeven had." Ten *zesde* in Joh. 17:2, waar Jezus het Hoogepriesterlijk gebed inleidt met deze woorden: „Gelijkerwijs Gij hem macht gegeven hebt over alle vleesch". Ten *zevende* in Matth. 28:18, toen Jezus, vlak voor zijn hemelvaart, het uitsprak: „Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde." Ten *achtste* in 1 Cor. 15:17, waar de apostel zegt: „Want Hij (God) heeft alle dingen aan zijn voeten onderworpen." Ten *negende* in Hebr. 2:8, waar het heet: „Alle dingen hebt Gij onder zijn voeten onderworpen." En ten *tiende* in Ef. 1:20, waar ons wordt aangezegd: „En heeft hem gezet tot zijn rechterhand in den hemel, verre boven alle overheid, en macht, en kracht, en heerschappij, en alle naam die genoemd wordt in deze wereld en in de toekomende, en heeft alle dingen zijnen voeten onderworpen." Het is alsof voorgevoeld was, hoe zelfs de Kerk van Christus zijn Koningschap in de schaduw zou stellen, en of juist daarom bijna geen waarheid in de Schrift ons zoo herhaaldelijk, en in zoo alomvattende en beslissende termen, op het hart wordt gedrukt, als juist dit stellige feit, dat niets aan de macht van den Christus onthouden is, want dat *alle dingen*, alleen God de Vader zelf uitgezonderd, hem zijn overgegeven en aan zijn voeten onderworpen zijn. Hoe zou dan de Wetenschap, een zoo ver en zoo diep in het Christendom ingrijpende en het leven zoo alzijdig beheerschende factor, aan de macht van den Christus onttrokken kunnen zijn? Zelfs is het in dit opzicht opmerkelijk, hoe in het Nieuwe Testament herhaaldelijk Psalm 8:7 op den Christus wordt toegepast. Daar toch lezen we: „Gij doet hem heerschen over de werken uwer handen en Gij hebt alles onder zijn voet gezet. Schapen, ossen, alle die; ook mede de dieren des velds, het gevogelte des hemels, en de visschen der zee; hetgeen de paden der zee doorwandelt." Al is het toch, dat dit hier in beginsel op den mensch slaat, die door zijn kennis al deze heerschappij over de wereld der dieren uitoefent, in zijn uitnemendsten zin wordt toch ook dit bovenal als op den Christus toepasselijk verklaard.

Tusschen kennis en macht bestaat een natuurlijk verband. Vaak drukt men dit uit door op den samenhang van *kennen* en *kunnen* te wijzen. De wondere werken, die Jezus deed, zijn niet alleen een machtsopenbaring, maar pleiten evenzeer voor een kennis, een wetenschap, die Jezus van de geschapen dingen bezat, die ver boven onze kennis uitgaat. Jezus' heerschappij over de „booze geesten", waarvan de slachtoffers hem om redding aanriepen, onderstelt, dat deze geestenwereld voor Jezus geen onbekend gebied was. Niet, alsof we daarom bij Jezus psychiatrische studiën onderstellen, maar toch was het evenmin de Goddelijke alwetendheid, die hem op dit demonisch gebied macht schonk. Ook de booze geesten toch wierp hij uit, niet als God, maar als in onze natuur ingegaan. Vandaar, dat Jezus dan de macht om de booze geesten uit te werpen ook aan zijn discipelen mededeelde. Dezen komen dan ook van hun zendingstocht door Palestina terug, al jubelend en dankend, dat de geesten hun onderworpen waren. Slechts van één geval lezen we, waarin ze den demon niet uitwerpen konden, en dan zegt Jezus hun, dat dit niet aan den demon, maar aan henzelven lag. Ook bij de genezing van ziekten onder het volk, onderstelt de macht tot genezing kennis en wetenschap van de kwaal en haar oorzaken. En neemt men de natuurwonderen, zooals de spijziging, het wandelen op zee, het stillen van den storm, het doen verdorren van den vijgenboom, dan gaat toch ook dit alles niet magisch toe, maar verricht Jezus dit alles met klare bewustheid, wist Jezus wat hij deed, en hield de machtsoefening steeds verband met Jezus' inzicht in de dingen, met zijn weten van de dingen, en met de hem vanzelf eigene kennis. Nergens ontvangt ge den indruk, dat Jezus een tooverstaf hanteert. Die deed opgeld bij de heidensche volken, wier Priesters, Magiërs of Goëten werkten met natuurkrachten, waar het volk niets van af wist, en die dan 't volk door de vertooning en de werking dier krachten bedrogen. Bij de wonderen van Jezus daarentegen ontvangt ge steeds den indruk, dat Jezus zich op elk gebied van 't leven thuis gevoelt;

er zich zonder iets ook maar, dat naar het gedwongene zweemde, op bewoog; en dat hij de groote wonderen tot stand brengt, zonder eenigen ophef, als ware het de eenvoudigste, meest gewone zaak ter wereld. En zoo weinig beroept Jezus zich daarbij op de eigenschappen van zijn Goddelijke natuur, dat hij tot zijn jongeren zegt: „Indien gij gelooft, zult gij grooter dingen doen dan deze." Voor hun geloofskracht zou 't alles zwichten. Iets wat Jezus eens zelf zoo kras uitsprak, dat hij zeide: Had u geloof maar de groeikracht van een mostaardzaadje, ge zoudt tot dezen berg zeggen: Word opgenomen en in de zee geworpen, en het zou geschieden. Ge kunt dus niet zeggen, dat er tusschen onze wetenschap en Jezus' kennen en kunnen een niet te overbruggen klove gaapt. Hoever beide bij den eersten oogopslag ook uiteengaan, toch blijft er verband. Jezus *wist* wat hij wist, anders dan wij wijs door wetenschap worden, maar toch blijven we ook bij Jezus binnen de perken van onze *menschelijke natuur*, en van het *weten*, dat aan onzen *menschelijken geest* gegund is.

Verliest men dit laatste uit het oog, dan ligt het voor de hand, om bij Jezus' weten aanstonds aan de Goddelijke *alwetendheid* te denken, maar dan viel uit Jezus' weten ook niets voor onze menschelijke wetenschap af te leiden. En toch, zal er van Jezus' Koningschap ook op het gebied der wetenschap sprake kunnen zijn, dan is voor alle dingen noodig, dat we voelen, hoe Jezus' weten en ons weten, hoezeer ook verschillend, in soort één zijn. Vooral de Gereformeerden legden er daarom steeds nadruk op, dat blijkens het Evangelisch verhaal Jezus' weten ten eerste een grens had, en ten andere zich ontwikkelde. Als Jezus betuigt, dat de dag van zijn wederkomst bepaald is, maar zóó dat van die ure niemand weet, ook niet de engelen, *noch de Zoon*, maar alleen zijn Vader, dan belijdt Jezus op dit punt zijn *onwetendheid*. En als we Luk. 2: 52 lezen, „dat Jezus toenam in wijsheid, en in grootte, en in genade bij God en de menschen", iets wat in vs. 40 dan nog nader aldus

wordt uitgelegd: „En het kindeke wies op en werd gesterkt in den geest, en vervuld met wijsheid, en de genade Gods was over hem", — dat blijkt hieruit, dat er bij Jezus een *vermeerdering* en toeneming van zijn weten plaats greep, gelijk dit binnen ons menschelijk kader valt. Waren er nu dingen, van welke Jezus zelf verklaart, dat hij ze *niet* wist, en hooren we van den anderen kant, dat de wijsheid, die in Jezus was, d. i. zijn *weten*, zich uitbreidde, — dan staan we, zoo wel bij dat *niet*-weten als bij dat allengs zich verrijken in *weten*, voor twee verschijnselen die van zelf de *alwetendheid* uitsluiten. Zoo komen we dan ook noodzakelijkerwijs tot de slotsom, dat het weten in Jezus een *menschelijk* weten was, en zoo vinden we vanzelf het aanknoopingspunt voor *onze* wetenschap in het *weten* van Jezus.

Juist daarom echter treft het ons te meer, dat Jezus' *weten* ons gewone weten zooverre te boven ging. Zoo lezen we in Joh. 2: 23—25 van Jezus' eerste prediking te Jerusalem, dat velen, ziende de teekenen die hij deed, in zijn naam geloofden, maar dat „Jezus zich zelven niet aan hem toebetrouwde, *omdat hij hen allen kende*, en omdat hij niet van noode had, dat iemand getuigen zou zijn van den mensch, *want hij zelf wist wat in den mensch was*." En evenzoo lezen we in Joh. 6: 64: „Want Jezus wist van den beginne, wie ze waren die niet geloofden." Niet minder opmerkelijk is, wat we van Nathanaël lezen, als Jezus tot hem zegt: „Eer u Philippus riep, daar gij onder den vijgeboom waart, *zag ik u*"; iets wat Nathanaël derwijs aangreep, dat hij terstond daarop uitriep: „Rabbi, gij zijt de Zone Gods, gij zijt de Koning Israëls". Zoo ook lezen we meer dan eens, dat als de discipelen apart gingen en onder elkander iets verhandelden, Jezus toch hun overleggingen, zonder ze beluisterd te hebben, zeer wel begreep en kende. Drie jaren vooruit lezen we, niet dat Jezus *vermoedde*, maar dat hij *wist* wie hem verraden zou. Jezus *wist* vooruit, dat Petrus hem in zijn lijdensnacht, eer de haan kraaide, driemalen verloochenen zou. Evenzoo wist Jezus vooruit, en kondigde het in Caesarea Philippi aan zijn jongeren aan, dat hij sterven zou aan een kruis,

en dat hij, na gestorven te zijn, ten derden dage uit den dood zou verrijzen. Jezus wist vooruit, dat hem de verheerlijking op den Tabor wachtte, en klom daarom met zijn drie meest geliefde jongeren dien berg op. Zoo ontvangen we, heel het Evangelie door, telkens weer den indruk, dat Jezus een hooger, een meer volkomen *weten* bezat, dan den mensch pleegt ten deel te vallen. Dit geeft dan zoo licht aanleiding tot de voorstelling, alsof dit alles uit Jezus' Goddelijke alwetendheid zou te verklaren zijn, en hierdoor snijdt men dan onwillekeurig allen samenhang tusschen Jezus' weten en óns weten af. Plaatst men zich nu eenmaal op dit standpunt, dan gaat uiteraard Jezus' weten geheel buiten onze wetenschap om, en is het ons niet mogelijk den overgang tusschen Christus' Koningschap en onze wetenschap te vinden. Als Jezus tot den geraakte zegt: „Sta op en zondig niet meer", toont Jezus te weten, dat zijn verlamming samenhing met vroeger door hem begane zonde, hoewel Jezus hem op dat oogenblik voor het eerst ontmoette. *Wij* zouden alleen door navragen daar achter zijn gekomen, zoo zijn ouders of vrienden ons op de hoogte hadden gebracht, maar Jezus weet het onmiddellijk, weet het zonder navragen, weet het uit zichzelf. Zal dit alles nu desniettemin in Jezus het karakter van *menschelijk* weten dragen, dan worden we voor de vraag geplaatst, of ons *menschelijk* weten al dan niet steeds aan onderzoek is gebonden en op navraag berust, of wel dat een onmiddellijk *weten* ook aan ons menschelijk weten eigen kan zijn. Dit punt moet derhalve nader worden onderzocht.

Te dezen opzichte nu zij er in de eerste plaats op gewezen, dat in onze menschelijke natuur de aanleg schuilt voor de aanwending van een *weetvermogen*, dat thans niet meer als regel in den mensch gevonden wordt. Denk b.v. aan de dusgenaamde *clairvoyance*, of helderziendheid. Slechts bij enkele personen komt dit verschijnsel nog voor, maar het vertoont zich dan toch in hun menschelijk wezen, en blijkt derhalve in zijn oorsprong niet vreemd aan onze natuur

te zijn. Vooral door Von Swedenborg, is op dit verschijnsel nogmaals de aandacht gevestigd, zoo weet men dat Von Swedenborg. blijvende waar hij was, een brand waarnam, die op een afstand van dagreizen was, gebroken, en waarvan het een dag later ingekomen bericht Von Swedenborg's waarneming als volkomen juist bevestigde. Verwant hieraan zijn de dusgenaamde voorgevoelens van komende gebeurtenissen, waarop reeds een man als Cicero nadruk legt. Hoewel in anderen vorm, doet zich iets soortgelijks ook bij slaapwandelaars voor. Langen tijd waande men aan de slaapwandelaars bewustzijn te moeten ontzeggen, maar hiervan is men teruggekomen. Er moge in hun wonderen slaap verandering van hun bewustzijnsvorm intreden, maar wat ze doen, kunnen ze niet bewusteloos doen. Alleen moet men ze in hun eigenaardigen bewustzijnsvorm niet storen, want in hun gewone bewustzijn kunnen ze niet doen, wat ze doen als ze in dien gewijzigden vorm met hun bewustzijn zijn ingegaan. Ze klimmen dan over daken, loopen langs goten, en doen toeren, waarvan ijst wie 't aanziet, maar alles gaat met vasten tred; angst kennen ze niet, en mits men ze begaan laat, komt alles terecht. Ook hier nu schuilt natuurlijk een *weten* in, een weten hoe ze den voet moeten zetten; niet een weten door begrijpen of als resultaat van oefening, maar een onmiddellijk weten, dat hen nooit in den steek laat. Hypnotische en biologische, mits niet gesuggereerde, verschijnselen kan men hier bijvoegen; ook onder de vele verhalen van gemeenschap met afgestorvenen kan niet alles als zelfbedrog worden weggecijferd. Dat wij zelven zulke verschijnselen niet hebben, bewijst niet, dat ze niet bij anderen kunnen bestaan; en hoe scherp critisch men ook al wat tot dit gebied behoort toetse, toch komt men altoos weer tot het resultaat, dat zich nu en dan teekenen voordoen van een gewaarwordings- en weetvermogen, dat bij verreweg de meesten niet meer werkt, maar dat toch blijkt aan onze menschelijke natuur niet geheel vreemd te zijn. Er moge zich hier bedrog onder mengen, het bijgeloof moge er zich van meester hebben gemaakt, zelfs demonische werkingen

mogen er zich onder mengen, maar na aftrek van dit alles bespeurt men toch, dat er nu en dan overblijfselen nawerken van een weet-vermogen, dat thans ophield een algemeen menschelijk bezit te zijn. En te waarschijnlijker is het, dat hierbij van afslijting sprake is, daar ook Adam de dieren doorzag op een wijze, die ons ontgaan is, ook al moge er in den temmer nog iets van nawerken, en zelfs nu nog bij zeer laagstaande, weinig ontwikkelde volken een instinctief weet-vermogen werken, dat bij hooger ontwikkelde volken niet meer bestaat. Instinct nu, hoe ook bezien, is altoos een *weet*-vermogen, dat tot zeker *doen* in staat stelt.

Al nu wat op deze lijn ligt, maakt onwillekeurig den indruk, dat het niet aangeleerd is, maar òf aangeboren, òf ingegeven, en dan meest in gereeden vorm. Er komt ook eenige *ontwikkeling* van het instinct voor, maar die ontwikkeling is altoos ondergeschikt, het onmiddellijke karakter van het instinctieve blijft hoofdzaak. Iets wat nog te sterker in het oog springt, zoo ge hetgeen instinctief bij den mensch voorkomt vergelijkt met het dier-instinct. Een enkele spinneweb is in dit opzicht reeds een zoo sterk sprekend getuigenis. Houdt men de pas uit den eierzak uitgekropen spinnen terstond apart, zoodat ze nooit een webbe gezien hebben, toch spinnen en weven ze, na gegroeid te zijn, hun eigen webbe geheel volgens model, met de grootste zekerheid, en na het rag, uit het eigen lijf getrokken, behoorlijk gladgemaakt te hebben. En daarbij spinnen ze de draden op de precies juiste afstanden, zetten op die overlangs gespannen draden de dwarsdraden weer precies op de juiste afstanden aan, en leveren in korten tijd een webbe af, die zoo volmaakt in zijn afmetingen is, dat geen mensch, zonder hulp van werktuigen, enkel met de hand, zulk een kunstwerk zou kunnen afleveren. Soortgelijke instinctieve verschijnselen nu vindt ge in de dierenwereld telkens. De zwaluw met haar nest, de trekvogel met zijn onbekenden tocht, de bij met haar graat, de mier met haar voorraadschuren, het verraadt alles een instinctieve vaardigheid, die ons verbijstert; een vaardigheid, die niet aangeleerd, die niet afgezien is, en die zich

bij elk nieuw exemplaar van dezelfde diersoort weer even duidelijk vertoont. Toch kan men niet zeggen, dat hierin een natuurkracht werkt, die het dier slechts als werktuig gebruikt. Wel ter dege is het de spin, de bij, de mier zelf, die het wil, er zich op toelegt, er zich voor inspant, het begint, 't volvoert, en als het gereed is, er zijn profijt van trekt. Dit instinct is en blijft dan ook nog steeds een onbegrepen en onverklaard iets. Want wel heeft men ook het instinct uit de Evolutie pogen te verklaren, zeggende, dat het tot stand kwam door overgeërfde eigenschappen; maar wie ooit, al was het maar het spinnen van ééne spinnewebbe, met aandacht gevolgd heeft, ziet terstond het volstrekt onhoudbare van zulk beweren in. Zulk een webbe komt uit één plan, naar één gedachte, en naar vaststaande evenredigheden tusschen de takken te hangen, en zelfs de keuze van de plaats voor het web is voor elke spin van overwegend belang.

Op eenigszins verwijderden afstand van deze verschijnselen ligt wat zich als *genie* en *kunst* openbaart. Ook bij deze beiden ontmoet ge dezelfde tegenstelling tusschen het *onmiddellijk* eigene, en het door *onderwijs* of *oefening* aangeleerde. Genie en kunst staan dichter bij de gewone menschelijke verschijnselen, omdat ze zich meer aansluiten aan het gewone doen, en niet op eens er zijn, maar allengs ontluiken, en evenmin in zichzelf genoegzaam zijn, maar vaak hulpmiddelen niet versmaden. Maar hiervan afgezien, staat men toch ook bij het genie zoowel als bij den kunstenaar voor een raadsel. Afstamming lost ons dit raadsel niet op, want de machtigste geesten zijn vaak geboren uit geheel onbeduidende ouders. Bij de meesten van deze mannen en vrouwen van hooger aanleg kondigde zich in hun jeugd hun hooge roeping gemeenlijk veel eerder voor anderen, dan aan hen zelven aan. Enkelen hunner zelfs waren eerst traag in hun ontwikkeling. Maar begint bij zulk een geniaal man, of bij zulk een hoog kunstenaar, de innerlijke inspiratie eenmaal door te werken,

dan is het meest als een stroom, die door de dammen breekt, dan *komt* 't er op eens, en *is* er op eens, en we zien het, maar verklaren het ons niet. We zien het, maar waarom het zoo is, en hoe 't er kwam, blijft ons een raadsel. Het is dan ook begrijpelijk, dat oudtijds de sage opkwam, dat men in deze buitengewone personen met halfgoden te doen had, of althans met *boven*menschelijke wezens. Vooral in oude tijden, toen het genie zich meest in heldendaden uitte, laat zich dit licht verstaan. Een Nimrod, een Hercules waren geen genieën, die op letterkundig erf blonken, maar mannen van de daad, mannen van het type van een Napoleon; slechts met dit verschil, dat *zij* redders en bevrijders waren, waar Napoleon zich met de overmacht van zijn veldheersgaven op de volken wierp, om ze te onderdrukken. In zulke bevrijders nu sprak een hooge kracht, een rijke vaardigheid, een aanhoudend slagen, dat boven het menschelijke scheen uit te gaan, en vandaar de volkswaan, dat men in zulke mannen met goden of halfgoden te doen had. Ons daarentegen boezemen deze genieën op allerlei terrein, en zoo ook kunstenaars, die werkelijk kunstenaars bij Godes gratie zijn, juist daarom zoo hooge belangstelling in, omdat we weten, dat ze met de hooge spanning van hun geest toch de grenzen van onze menschelijke natuur niet overschrijden, zoodat onze menschelijke natuur metterdaad blijkt de vatbaarheid en aanleg te bezitten, om zulk een hoogere geestesformatie in zich te dragen.

Verwant hiermede, zij 't al van lager orde, is de *tact* en de *Chokma*. Ook de tact moge voor oefening vatbaar zijn, maar aanleeren laat ze zich niet. De één heeft ze, de ander mist ze; wie ze heeft bezit ze van zelf, en wie ze mist, leert ze nooit. Aan zekere vaste gewoonten moge men zich gewennen, en zekere tactische regelingen moge men overnemen, maar de eigenlijke tact in het leven, om op een gegeven oogenblik uit de vele mogelijkheden, die zich aanbieden, steeds terstond en zonder aarzelen de juiste keuze te doen, is een verborgen, onmiddellijk weten, dat zich niet nader verklaren laat. De kundigste geleerden zijn er veelal geheel van verstoken, terwijl

een gansch gewone boerenvrouw op haar erf er soms in breeden kring door heerscht. Juist hierdoor is de tact verwant aan de *Chokma*, een Hebreeuwsch woord, dat de *Wijsheid* beteekent. Ieder voelt, dat een *wijs* man iets heel anders is dan een *geleerd* man. De *Wijsheid*, waarvan in de Schrift gedurig sprake is, is niet geheel aangeboren, want ze wordt ook aangeleerd en breidt zich uit, maar maar ze onderstelt toch een gesteldheid des geestes, die er zich toe leent. Die *Wijsheid* bedoelt een *blik* op het leven, die met het *wezen* van het leven overeenkomt, en daarom in en door het leven den juisten weg weet te vinden. Voor de verstandigen en geleerden vaak verborgen, kan ze den kinderkens geopenbaard worden. Ze drijft op zekere natuurlijke inspiratie, en houdt daarom verband met de vreeze Gods. „De vreeze des Heeren is het beginsel der Wijsheid." En wat op die manier als Wijsheid onder menschen openbaar wordt, vindt haar bron en oorsprong in *de* Wijsheid, die van eeuwigheid voor Gods aangezicht speelde in het Eeuwige Woord. Genie, hooge kunstgave, vaste tact, levenswijsheid, in den zin van de *chokma*, het ligt daarom alles op dezelfde lijn. Ook al worden ze door opvoeding en oefening ontwikkeld, toch wijzen ze op een eigen oorsprong; zijn ze verschijnselen van onmiddellijke inprenting in het gemoed, en alzoo van iets waarvoor de aanleg met en in de geboorte zelve gegeven was; doch altoos zoo, dat ze de grens van hetgeen in onze menschelijke natuur bestaanbaar is, niet overschrijden en alzoo binnen den kring van het menschelijke vallen, mits ge het menschelijke neemt in verband met de hoogere inwerkingen, die de menschelijke natuur toelaat.

Zelfs de *Profetie* spreekt hier mede. Elk profeet spreekt zijn eigen taal. Vergelijk maar de taal van Amos, den veehoeder, met de fijnontwikkelde, hoogstaande taal van een Jesaia. De profeet is niet maar een op goed geluk af gekozen persoon. „Eer ik u in uwer moeders buik formeerde, heb ik u gekend", zegt de Heere. Een profeet is reeds in zijn geboorte op het profeteeren aangelegd. Hij is niet een gramophoon, die werktuigelijk de klanken opvangt, maar

een van God verkorene, die de Goddelijke gemeenschap geniet, wiens gedachte, wiens zinnen en peinzen door God bewerkt wordt, en die alsnu uit wat God in zijn gedachte werkte, in eigen taal en in eigen beeld de gedachten Gods uitspreekt. En ook hier blijkt alzoo, dat onze menschelijke natuur door haar Schepper zóó is aangelegd, dat ze de mogelijkheid in zich draagt, om vertolking van de Gedachten Gods in menschelijke taal onder menschen te doen uitgaan. Uit al welke verschijnselen dit volgt, dat men bij de beoordeeling van het *weten van Jezus*, gelijk hij als Zoon des menschen zich uitsprak, niet te rekenen heeft met de beperkte gaven van onze natuur, gelijk die thans, in onzen zondigen toestand, in den gewonen mensch nog aanwezig zijn, maar veeleer met *alle mogelijkheden* van kennis en wetenschap, gelijk die in al zulke abnormale verschijnselen zich, als nog steeds inklevend in onze menschelijke natuur, nu en dan vertoonen.

II.

Het weten van Jezus.

> Nu weten wij, dat gij alle dingen weet, en gij hebt niet van noode, dat u iemand vrage. Hierom gelooven wij, dat gij van God uitgegaan zijt.
>
> JOH. 16 : 30.

MET opzet spraken we van ons *weet*-vermogen, niet van ons *ken*-vermogen, daar dit laatste gemeenlijk gebezigd wordt in een zin, die niet paste bij het onderzoek dat we instelden. Ons boeit toch bij Jezus telkens een onmiddellijk *weten,* waar voor ons zulk een weten een voorafgaand *leeren kennen* eischen zou. Om nu te beoordeelen, of dit *weten* van Jezus binnen het kader van onze menschelijke natuur valt, dan wel

als een Goddelijk weten, dat boven onze natuur uitgaat, moet worden aangemerkt, was het noodzakelijk na te gaan, of er ook onder menschen, zij 't al bij uitzondering, een weten voorkwam of voorkomt, dat met het onmiddellijk weten van Jezus zekere overeenkomst vertoont. Dit nu bleek metterdaad het geval te zijn. Wel gaven we de mogelijkheid toe, dat onder de verschillende vormen van Voorgevoel, Clairvoyance, Biologie, Hypnotisme en Spiritisme, bedrog en bijgeloof kan insluipen, en dat in de huichelarij zich zelfs het demonische mengt, maar toch kan niet alle werkelijkheid aan deze verschijnselen ontzegd worden, daar toch ook hier blijkt hoe ons menschelijk *weten* er zich als middel van bedienen kan. En bovendien bleek ons, hoe *instinct, genie* en *tact* en ten deele zelfs het automate *weten*, evenals de hooge kunst, vooral op dichterlijk gebied, en zelfs wat de Schrift *Wijsheid* noemt, en zoo ook de Profetie, ons te verstaan geven, hoe onze menschelijke natuur zich leent tot het in zich dragen van een *weten* en van een *mogelijkheid* van weten, die van den onder ons gewonen weg om tot *wetenschap* te geraken zeer aanmerkelijk afwijkt. De bedoeling, waarmeê we hierop wezen, was natuurlijk, om een van ons gemeene weten geheel afwijkend weten bij Jezus als mogelijk stellen, zonder dat daarbij de grens van onze menschelijke natuur werd overschreden. Niemand ontvange daarbij den indruk, alsof we het weten van Jezus ook maar in het allerminst uit zekere mantiek zouden willen verklaren. We staan bij het weten van Jezus voor de vraag, of we zijn ons weten verre te bovengaand weten uit zijn Godheid hebben te verklaren, dan wel of Jezus' hooger weten, hoeverre dit het onze ook overtreft, toch nog binnen de grens valt van wat onze menschelijke natuur als mogelijk stelt. Voor dit onderzoek nu is het geheel onverschillig, of ook onder menschen nu of dan een andere vorm van weten misbruikt is tot zondige doeleinden, maar is 't alleen de vraag, of het weten, waarvan bij deze verschijnselen sprake is, principieel bedrog is geweest. Voorzoover het toch bedrog was, bewijst het niets. Blijkt daartegen, dat er metterdaad en werkelijk

zulk een andere vorm van weten zich heeft voorgedaan, dan staat 't hiermee vast, dat onze menschelijke natuur zich hiertoe leent. En al moge het nu zijn, dat in meer dan één van de genoemde en opgesomde vormen vaak opzettelijke huichelarij plaats greep, die te veroordeelen en te mijden is, — van den anderen kant is het toch de Schrift zelve, die ons in het Genie, in de Dichtkunst, in de Chokma, in de Profetie en Apocalypse, tot zelfs in droomen en gezichten, verschijnselen aanwijst, waardoor een *weten* in den mensch ontstond, geheel afwijkend van ons gewone kennen. En ook al deze verschijnselen zijn toch voorgekomen, ja onder Goddelijke inwerking, maar dan toch altoos zoo, dat onze menschelijke natuur in staat bleek deze in zich op te nemen.

Maar, ook afgezien van deze twee reeksen buitengewone verschijnselen, is er nog een heel anders iets, waarop hier te wijzen valt, zullen we het *weten van Jezus* trachten te verstaan. Er worden ons namelijk in de Schrift zeer duidelijk twee dingen te verstaan gegeven, die op het vraagstuk, dat ons bezig houdt, niet alleen betrekking hebben, maar het zelfs beheerschen. Het eerste is de *verduistering van ons verstand* door de zonde, en het tweede is *de eindvorm*, dien ons weten in den staat der *heerlijkheid* zal dragen. Beginnen we met het laatste, dan leert 1 Cor. 13 : 8—13 ons, dat de tegenwoordige vorm van ons menschelijk weten eens zal te niet gaan, om door een veel hoogeren vorm van weten vervangen te worden. Ter verduidelijking vergelijkt de apostel dit met den overgang die plaats grijpt bij een kind, dat man wordt. Als kind had zulk een persoon zekere vormen van voorstelling, waarin het leefde en die hij niet missen kon, omdat ze pasten bij zijn leeftijd en wijze van bestaan. Maar man geworden legt zulk een die kinderlijke, onjuiste voorstelling af, en aanvaardt daarvoor inplaats een voorstelling van de dingen, gelijk die bij den mannelijken leeftijd hoort. En zoo nu, zegt de apostel, zal 't ook zijn bij onzen overgang uit dezen onzen toestand van vernedering in den staat der heerlijkheid, die ons wacht. Dan gaat alles te niet wat hier ons weten uitmaakte, en er komt

een *geheel ander weten* voor in de plaats. Er zijn drie dingen, die in ons bewustzijn blijven: het geloof, de hoop en de liefde, maar al 't overige wordt te niet gedaan. Vandaar zijn plechtig woord, dat aldus luidt: „De liefde vergaat nimmermeer, maar zelfs profetieën en talen zullen te niet gedaan worden, want we kennen hier ten deele, en profeteeren ten deele. Doch wanneer het volmaakte zal gekomen zijn, dan zal hetgeen ten deele is, te niet gedaan worden. Toen ik een kind was, sprak ik als een kind, was ik gezind als een kind, en overleide ik als een kind, maar toen ik een man geworden ben, zoo heb ik hetgeen eens kinds was te niet gedaan."

Er is alzoo niet alleen sprake van een toenemen in kennis, van een vermeerdering van ons weten, van een opklimmen van lager naar hooger, maar van een werkelijken *overgang*, van een geheele *omzetting*, van het intreden in een geheel *anderen* toestand. De vorm zelf van ons weten zal niet blijven gelijk die was, maar een geheel andere worden. Wat is gaat te niet, en er komt iets geheel anders voor in de plaats. Om ons ook dit nu duidelijk te maken, gebruikt de apostel een geheel ander beeld. Hij denkt zich een spiegel, waarin zich een landschap of wat ook afspiegelt. Nu waren in de dagen van de apostelen de spiegels nog niet wat ze nu zijn, meest van metaal, en in zulk een metalen spiegel zag men zulk een tafereel of landschap dan niet al te duidelijk. Zoo ongeveer, maar niet klaar. Hij noemt dit, dat we door een spiegel zien *in een duistere rede*, wat zeggen wil in een duister beeld van de zaak. We zien het wel, maar gebrekkig. Zoo ook is het bij het zien van een menschenbeeld in den spiegel. Staat ge voor zulk een spiegel, en staat er iemand in de kamer, waarin ge u bevindt, op zekeren afstand achter u, dan ziet ge in den spiegel wel zijn persoon, maar vaag en slecht omlijnd. Doch keert ge u nu van den spiegel om, en plaatst ge u met uw rug naar den spiegel toe en met uw gelaat naar dien persoon zelf, dan ziet ge hem op eens

van aangezicht tot aangezicht in volle klaarheid. En dit nu bezigt de apostel als beeld, om ons 't onderscheid te doen gevoelen tusschen ons *weten* in dezen aardschen toestand, en ons heel ander *weten*, gelijk het zijn zal in den staat der heerlijkheid. In dien hoogeren staat toch gaat de spiegel weg, we keeren den spiegel onzen rug toe, en een geheel andere vorm van kennen en weten treedt in, zoodat we alsdan zien zullen *van aangezicht tot aangezicht*; d.i., op den Heere onzen God toegepast, dat we kennen zullen, gelijk we door God gekend zijn, namelijk door een onmiddellijke visie, die tot het eigen bestand der dingen doordringt. Niet alles gaat te loor. Het geloof blijft, de hoop blijft, de liefde blijft, maar voor 't overige is ons bewustzijn alsdan in een geheel anderen vorm overgegaan, en bekomen we ons *weten* niet door studie, noch door onderzoek, maar door *onmiddellijke aanschouwing*. Stond het nu alzoo, dat we bij dien nieuweren, alsdan intredenden bewustzijnsvorm op hadden gehouden *mensch* te zijn, en *engelen* waren geworden, zoo zou hieruit voor onze menschelijke natuur niets zijn af te leiden. Maar zoo is het niet. Ook in den staat der heerlijkheid zijn en blijven we *menschen*. Onze menschelijke natuur wordt in den staat der heerlijkheid *niet* afgelegd, maar behouden. En alzoo blijkt, dat toen God onze menschelijke natuur schiep, Hij haar alzoo schiep, dat ze ook voor dien hoogeren vorm van bewustzijn vatbaar was.

Op dit beeld van den spiegel komt dan de apostel in 2 Cor. 3 : 18 terug. Hij zegt daar, dat onder Israël de kennisse Gods nog zeer omsluierd was. Daarom lag er een *deksel* op Mozes' aangezicht. Maar door de komst van Christus en de prediking van het Evangelie is dit deksel ons van het aangezicht afgenomen, zoodat we nu het beeld van den onzienlijken God als in een spiegel kunnen aanschouwen. We zien in den spiegel niet God zelf, maar zijn beeld. Doch juist het zien van dit beeld heeft op ons een eigenaardige uitwerking, en wel *deze* uitwerking, dat we kinderen Gods worden; iets wat hij alzoo uitdrukt, dat we door dit beeld Gods te aanschouwen, zelve een verandering ondergaan, zoodat we door ditzelve beeld „van gedaante veranderd

worden", en wel door des Heeren Geest. Hij stelt alzoo *twee* overgangen. De eerste is die van het zien met *bedekt* aangezicht tot het zien van het beeld in den *spiegel*. Deze eerste overgang in ons grijpt reeds in dit leven plaats, als we tot God bekeerd worden, en bij het licht van het Evangelie wandelen, zoodat we, alsnu kinderen Gods geworden, althans zijn beeld in Christus leeren kennen. Maar dan komt de *tweede* overgang, wanneer zelfs alle profetie en alle kennis wordt te niet gedaan, en als het zien in klare visie komt, als *van aangezicht tot aangezicht*. Iets wat hij in 2 Cor. 5:7 aldus omschrijft: „We wandelen nu door het *geloof*, maar dan zullen we wandelen in de *aanschouwing*." Ook de apostel Johannes spreekt hiervan in 1 Joh. 3:2. Nu, zegt hij, zijn we in den toestand van *kinderen van God*, en kennen God, gelijk een jong kind zijn vader kent, dien hij liefheeft, door wien hij verzorgd en opgevoed wordt, maar dien hij nog niet verstaat. Maar gaat de eeuwigheid in, dan zal de verhouding een geheel andere wezen. Hoe en wat we dan zullen zijn, weten we nu nog niet, wijl het ons nog niet geopenbaard is geworden. Maar dit weten we dan toch, dat als Christus bij zijn wederkomst ons geopenbaard zal zijn, we aan Christus gelijk zullen wezen, want dan zullen we hem *zien* gelijk hij is. Ook hier dus eerst het veranderd worden naar zijn beeld, en gaat eens de heerlijkheid in, dan, het beeld Gods in ons dragend, hem gelijk geworden, en alsdan zullen we hem met de onmiddellijke aanschouwing *zien* gelijk hij is, en zulks wel tengevolge daarvan, dat we zelf in den staat der heerlijkheid zullen zijn overgegaan. Doch altoos zóó, dat we ook in dien staat van heerlijkheid *menschen* zullen blijven, en dat onze menschelijke natuur niet zal zijn te niet gedaan, maar zich in haar hoogsten vorm zal ontplooien.

Het tweede punt nu, dat met het voorafgaande samenhangt, is de *verduistering van ons verstand* door de zonde. De apostel wijst

hierop in Rom. 1 : 21 en in Ef. 3 : 18. In Rom. 1 : 21 spreekt hij van de volken, die buiten het licht van Israël wandelen, en zegt dat ze verijdeld zijn gewordenin hun overleggingen en dat hun onverstandig hart is verduisterd geworden. En in Ef. 3 : 18 zegt hij, dat de Heidenen wandelen in de ijdelheid huns gemoeds, *verduisterd in het verstand*, vervreemd zijnde van het leven Gods, en dat ze daardoor de prooi zijn geworden „van de *onwetendheid* die in hen is, en zulks wel tengevolge van de *verharding van hun hart*." Beide malen wordt alzoo de *ijdelheid* met de verduistering van het verstand in verband gebracht. Het *ijdele* nu staat tegen het *wezenlijke* over. Is ons hart klaar en zuiver en leeft het in een helder bewustzijn, zoo ziet het de dingen gelijk ze zijn, in hun wezenlijk en werkelijk bestaan. Is daarentegen het hart verhard, dan is het met ons hart evenals met het oog, dat beneveld is; dan ziet het niet meer de dingen *gelijk ze zijn*, maar vormt het er zich een geheel onjuiste, verwarde, onwezenlijke voorstelling van. Er was ook na den val nog zekere kennisse van God in den mensch overgebleven, juist genoeg om hem niet te verontschuldigen, maar die kennisse was troebel en vaag en onzeker, en met den loop der eeuwen was de mensch dan ook steeds verder van de kennisse Gods afgedwaald, zijn hart was steeds meer verhard, zijn verstand steeds meer verduisterd, en het einde was, dat hij inleefde in een geheel verwarde voorstelling, die almeer haar verband met het wezenlijke verloor, en ten slotte opging in volkomen *ijdelheid*. Nu brengt de wedergeboorte bij het licht des Evangelies te weeg, dat de schellen ons van de oogen vallen; dat we ons van die ijdele, onwezenlijke voorstelling afkeeren; dat we Gods beeld althans weer in een spiegel aanschouwen, en als kinderen van God onzen Vader hebben leeren verstaan. Maar ook dit blijft op deze wereld en in dit leven nog altoos een wandelen *door geloof*, zonder tot de klare *aanschouwing*, tot de heldere *visie* te komen. Daartoe kan en zal het eerst komen in den staat der heerlijkheid, waarin niet alleen de schellen van de oogen gevallen zijn, maar ook het oog zelf zijn oorspronkelijke en hoogste zienvermogen zal

hebben herkregen en verkregen, en dan zullen we den Christus, en in Hem God Drieëenig, zien van aangezicht tot aangezicht; altoos in onze menschelijke natuur. Zoo krijgen we dan dezen loop der dingen: De mensch is in het Paradijs geschapen met het vermogen om God te kennen. Dit vermogen verloor zijn intrinsieke kracht door de zonde. De zondaar met dit verzwakte vermogen tot in de verborgen dingen willende doordringen, is steeds meer verduisterd in zijn verstand en in het ijdele vervallen. Het Evangelie klaart dit vermogen weer op, zoodat de wedergeborene zijn Vader weer, als zijn kind, in een spiegel aanschouwt. Doch ook dit is geen blijvende toestand. Die treedt eerst in als de staat der heerlijkheid uitgaat, en alsdan zal de verloste zijn God en zijn Christus in volle klaarheid *aanschouwen*, als van aangezicht tot aangezicht.

Brengen we deze uitkomst van ons onderzoek nu op het *weten van Jezus* over, dan staan ons drie vragen ter beantwoording. De eerste is, welk weetvermogen Jezus ontleende aan de menschelijke natuur, die hij van ons had aangenomen. De tweede is, voor welke inspiratie zijn menschelijke natuur vatbaar was. En de derde is, wat hij wist uit de herinnering van zijn eeuwig zijn bij den Vader vóór zijn menschwording. Wat nu de eerste vraag betreft, heeft Jezus zich zelven vernederd door het aannemen van onze menschelijke natuur in haar staat van zwakheid. Doch dit raakt wel het lichaam en Jezus' existentie op aarde, maar niet zijn innerlijk zielsleven. Zonde was in hem niet. Hij verkeerde in staat van volkomen heiligheid. Van een verduistering van het verstand kon alzoo bij Jezus geen sprake zijn. Hem kon geen deksel op het aangezicht liggen. In het ijdele van de zondig menschelijke verzinning kon Jezus geen oogenblik vervallen. Hem stonden alzoo voor zijn menschelijk weten *alle* vermogens ten dienste, die in onze menschelijke natuur naar Gods ordinantie scholen. Met dezelfde klaarheid, waarmee Adam vóór zijn val in het Paradijs de wereld doorzag

en zijn God kende, had ook Jezus klare wetenschap van het bestaande. Tusschen hem en zijn Vader zweefde geen enkele nevel, en ook van omsluiering der wereld was voor hem geen sprake. De naamgeving der dieren door Adam is hier leerzaam. God voerde de dieren tot Adam, om te zien hoe hij ze noemen zou. Hierbij mag natuurlijk niet gedacht worden aan een speelsgewijze uitdrukken van zekere klanken, maar komt hetgeen God beval en Adam deed, dan eerst tot zijn recht, zoo we het alzoo verstaan, dat Adam het wezen van elk dier doorzag, en in den klank, waarmede hij elk dier noemde, het wezen van dit dier uitdrukte. Alzoo was den oorspronkelijken mensch, gelijk God hem schiep, een weetvermogen eigen, waardoor hij alle creatuur om zich heen onmiddellijk verstond en doorzag. Doch hierbij bleef het bij Jezus niet. Niet alleen dat hij God kende en doorzag de wereld om zich heen, en zulks wel met een onmiddelijk weetvermogen, maar in Jezus was het van meet af een zien van aangezicht tot aangezicht. De verheerlijking op den berg Tabor toont toch, dat Jezus, nog zijnde in den staat der vernedering, toch duidelijk reeds in zich droeg, wat bij ons eerst in den staat der heerlijkheid zal ontkiemen. Al wat het menschelijk weetvermogen in den staat der rechtheid, in den staat van zonde, in den staat van wedergeboorte en in den staat der heerlijkheid den mensch kan doen weten, moet alzoo als ook in Jezus mogelijk worden gedacht, zonder dat dit ook maar op eenigerlei wijze de eigenschappen der menschelijke natuur, gelijk ze ook in hem vertegenwoordigd waren, te boven ging. Van geen der drie voorwerpen van onze menschelijke kennis, t. w. van God, de wereld en ons zelf, mag gezegd dat ze voor Jezus iets verborgens opleverden. Hij kende zich zelf ook als mensch door en door. De wereld lag voor hem als een open boek. En hij zag en kende zijn Vader als van aangezicht tot aangezicht. Dit alles was in Jezus geen bovennatuurlijke kennis, maar een wetenschap, die steeds tot het uiterste in het kader van ons menschelijk weten doordrong.

Doch hierbij bleef het niet. De menschelijke natuur laat ook

inspiratie toe, gelijk de profetie en zooveel meer ons dit toont. Die inspiratie is het werk van den Heiligen Geest, en van Jezus staat geschreven, dat hij den Heiligen Geest ontvangen had *zonder mate*, d.w.z. nog machtiger, voller en overvloediger, dan ze ooit aan eenig profeet was ten deel gevallen. Jezus stelt zich dan ook met de profeten des Ouden Verbonds op één lijn, als hij in Joh. 3 : 11 tot Nicodemus zegt, niet *ik*, maar „*wij* spreken, wat wij weten, en getuigen wat *wij* gezien hebben". Alles wat Jezus sprak en een profetisch karakter droeg, ten aanzien van Petrus' verloochening, van zijn eigen wederkomst en wat aan die wederkomst zou voorafgaan, en zoo ook van zijn eigen Kruis en zijn opstanding ten derden dage, moet hieruit verklaard worden. De kennisse van dit alles was zeer zeker bovennatuurlijk van aard, maar niet anders dan bij de profeten. Alleen met dit onderscheid, dat er tusschen profeet en profeet verschil in graad is. De eene profeet is praeciezer dan de andere. Bij Jezus nu bereikte de inspiratie haar hoogsten graad, en ging over in den graad van volkomenheid. Toch kwam ook dit niet met zijn menschelijke natuur in botsing, in zoover de menschelijke natuur blijkens de profetie de ontvangbaarheid bezit, om zulk een geopenbaarde kennis door inspiratie in zich op te nemen en te vertolken.

En hierbij komt dan in de derde plaats Jezus' weten uit wat we de *herinnering* noemden. Geheel juist is de uitdrukking „herinnering" hier niet gekozen, omdat er in het eeuwige Zoonschap van den Middelaar geen *verleden* is; maar een geheel juiste uitdrukking biedt onze taal hier niet aan, en Jezus zelf sprak van een heerlijkheid, die hij bij den Vader had, *eer de wereld was*. En een andermaal sprak Jezus evenzoo van een opvaren daarheen, *waar hij van te voren was*; beide uitdrukkingen die evenzeer op het *verleden* zien. Nu houde men wel in het oog, dat Jezus niet een menschelijken *persoon* heeft aangenomen, maar als *persoon* God was en bleef, en als Goddelijk persoon slechts aannam onze *menschelijke natuur*. Er

is uit dien hoofde in Jezus niet een tweeërlei *ik*, maar slechts het ééne *ik* van zijn Zoonschap. De voorstelling, alsof in den Middelaar een bijeenvoeging van tweeërlei *persoon* was, is de oude dwaling van de Nestorianen, en met name de Gereformeerde Godgeleerden hebben steeds tegen een terugvallen in deze dwaling ten ernstigste gewaarschuwd. De vernedering van den Zone Gods bestaat daarin, dat hij „de *gestaltenis* van een dienstknecht" had aangenomen, en gevonden was in „de *gedaante* van een mensch"; doch ook in die zelfvernedering bleef hij de tweede Persoon in de H. Drieëenheid, zichzelven hiervan met onbedriegelijke zekerheid bewust, en dus evenzoo zich bewust van het onderscheid tusschen zijn toestand, eer het Woord, en den toestand daarna, toen het Woord vleesch was geworden. Vanzelf kon dus in zijn menschelijk bewustzijn dit herinnerend weten van Jezus overgaan. Immers ook ons menschelijk bewustzijn is vatbaar, om zich in dit voortbestaan van Jezus in te denken. Waar wij dit nu vermogen, hoe zou daar de aangenomen menschelijke natuur den Zone Gods dan ooit hebben kunnen beletten of verhinderen, om ook toen hij „Zoon des menschen" geworden was, terug te leven in en zich terug te denken in den staat, toen hij nog in „de gestaltenisse Gods" was? Eerst zoo ge dan ook met dit weten van Jezus uit de herinnering rekent, rondt zich dit *weten* van Jezus voor u af. Het Goddelijk weten in Jezus blijft bij zijn ingaan in den menschelijken bewustzijnsvorm geen *alwetendheid*. Anders toch had Jezus nooit van de ure van zijn wederkomst kunnen zeggen, dat daarvan ook de Zoon niet wist, want dat de Vader deze dingen in zijn eigen macht gesteld had, Doch dit raakte de *toekomst*, niet het *verleden*, en ook met het oog daarop spraken we van het weten van Jezus uit de herinnering.

Tegen dit veelomvattend weten van Jezus, dat de sfeer van ons weten verre overtrof, voere men intusschen niet aan, dat Jezus *toenam* ook in wijsheid. Over het karakter van Jezus' weten wordt hiermede niets uitgesproken. Reeds op twaalfjarigen leeftijd verstond Jezus de Schriften veel beter en doorzag hij ze veel helderder, dan

de in hun geleerdheid vergrijsde Rabbijnen. Door dit *toenemen* wordt in Luk. 2:40—52 dan ook blijkbaar op niets anders gewezen dan op het verschil tusschen het bewustzijn van het *kind* en het bewustzijn van den volwassen *man*, en zelfs het woord *wijsheid* wijst er op, dat hier alleen sprake is van de *ontplooiing* van zijn rijk bewustzijn. Daarom staat dan ook in vs. 40: Jezus, kind zijnde, wies op, zijn geest werd allengs krachtiger, en hoe krachtiger zijn geest zich ontplooide, hoe meer hij met wijsheid, heel iets anders dan met geleerdheid of boekenkennis, vervuld werd.

III.

De Wetenschap als macht.

> Want er is geschreven: Ik zal de wijsheid der wijzen doen vergaan, en het verstand der verstandigen zal Ik te niete maken.
>
> 1 Cor. 1:19.

Met opzet spraken we dusver van het ons menschen verleende *weetvermogen*, niet van ons *kenvermogen*, en zoo ook van het *weten* van Jezus, en niet van zijn *wetenschap*. Het komt er toch op aan, duidelijk te doen uitkomen, hoever het vermogen in de menschelijke natuur ging om onmiddellijk zekerheid te erlangen, zonder opzettelijk ingesteld onderzoek, en om bij Jezus' weten in het licht te stellen, hoever zijn kennis van God, van de wereld en van den mensch ging, zonder dat hij, wat wij noemen, een wetenschappelijk onderzoek instelde. Reeds op twaalfjarigen leeftijd zette Jezus zich in den tempel te Jeruzalem onder de wetenschappelijke mannen van die dagen neder, en toonde de Schrift zóó te verstaan en zóó te kennen, dat een ieder verslagen was over zijn vragen en antwoorden. Dit weten en verstaan van de Schrift nu was bij Jezus geen vrucht van een op-

leiding in ééne der Rabbinistische scholen, maar blijk van een kennis, die hem op andere wijze was toegekomen. Een wetenschappelijk onderlegd en opgeleid geleerde was Jezus niet. Het is daarom wel zaak, helder in te zien, wat men thans vooral onder *wetenschap* verstaat, teneinde scherp het onderscheid te beseffen tusschen wat voor ons de wetenschap is, en hetgeen Jezus uit zich zelven wist en doorzag. In drieërlei zin kunnen wij van wetenschap spreken. Men kan, hoorende van iets dat gebeurd is, vragen: Hadt ge daar wetenschap van? Dan bedoelt men alleen te vragen, of ge daarvan af wist; wist dat het gebeurd was en zóó gebeurd was; en dan komt het neer op enkel *weten*. Ook in dien zin nu komt het woord *wetenschap* herhaaldelijk in de Schrift voor. Zoo in Job 10:7, als Job zegt: „Het is in uw wetenschap, dat ik niet goddeloos ben", of ook als er Num. 24:16 gesproken van de „wetenschap des Allerhoogsten", en als het in Hand. 24:22 heet: „Als ik nadere wetenschap van dezen weg zal hebben". Zelfs kan tot op zekere hoogte gezegd, dat in de *Spreuken* het woord „wetenschap" hoofdzakelijk in dezen gebezigd wordt. De beteekenis, door ons aan het woord *wetenschap* gehecht, vindt ge in de Schrift nog bijna niet. Dit neemt intusschen niet weg, dat thans *wetenschap* gemeenlijk in heel anderen zin gebezigd wordt. Deels als men spreekt van een bepaalde wetenschap, zoo b.v. de geneeskundige wetenschap, de rechtskundige wetenschap enz., deels als men spreekt van *de* wetenschap in het gemeen. Spreekt men toch van de medische wetenschap, zoo verstaat men daaronder gemeenlijk de samenvatting van alle kennis en kundigheid, die op een gegeven oogenblik ter beschikking van de artsen staat, om hun kranken te genezen. Dit beduidt in het minst niet, dat alle geneeskundigen tot eenzelfde inzicht zijn gekomen. Integendeel, ook op medisch gebied staat school naast school. Er is de allopathie, er is de homoeopathie, er is de natuurgeneeskunde, en er zijn nog andere methoden. En ook onder de mannen, die in hoofdzaak eenzelfde methode volgen, loopen de overtuigingen nogmaals zeer uiteen. Wat de een aanbeveelt, wordt

door den ander vaak als ondoeltreffend bestreden. Maar dit hebben allen gemeen, dat hun kennis en inzicht rust op een nauwkeurig onderzoek van het menschelijk lichaam, in zijn samenstellling, in den gang van het leven, in de functie van zijn organen, en in al wat den toestand van het lichaam beheerscht; voorts op een onderzoek naar de krankheden en verwondingen, die het lichaam ontredderen kunnen; dan op een onderzoek naar wat deze ontreddering kan voorkomen; en op een onderzoek naar de middelen om krankheden te genezen en verwondingen te heelen. Het is dit wetenschappelijk onderzoek, dat aan allen gemeen is, en aan dit wetenschappelijk onderzoek ontleent de verkregen kennis haar wetenschappelijk karakter.

Hetzelfde geldt van alle overige afzonderlijke wetenschappen, die evenzeer niet anders geven dan de samenvatting van de kennis en kundigheden, die door wetenschappelijk onderzoek op dit bijzonder gebied aan kennis en wetenschap verkregen zijn. Het gebied, waarop de ééne wetenschap werkt, verschilt natuurlijk geheel van het andere. Bij elk dier afzonderlijke wetenschappen duiken opnieuw verschillen van methoden, bevindingen en zienswijzen op. Op elk gebied staat de ééne geleerde vaak beslist tegen den anderen over. Ook hier staat school tegenover school. Wat in de ééne periode geloofd werd, wordt niet zelden in de andere met beslistheid verworpen. Zelfs omtrent de beginselen, waarvan elke wetenschap heeft uit te gaan, bestaat allerminst eenstemmigheid. Maar hoe breed deze verschillen ook gapen, dit is nochtans bij de wetenschap aan al haar beoefenaren gemeen, dat ze een wetenschappelijke methode volgen, wetenschappelijk hun onderzoek instellen, en evenzoo naar logischen regel de daarop gebouwde stellingen of onderstellingen vaststellen, en juist in het stevig vasthouden aan dit wetenschappelijk karakter van hun onderzoek het eerebrevet zoeken voor hun wetenschappelijken naam.

Doch bij dit, zoo men wil, nog tamelijk onschuldig optreden van de priesters der wetenschap blijft het niet, en geheel anders komt de zaak te staan, zoodra men de aandacht aftrekt van de afzonderlijke wetenschappen en richt op wat zich aandient als *De Wetenschap*. Dan toch geraakt men aanstonds onder den indruk van een *Macht*, waarvoor men wil, dat we zonder voorbehoud eerbiedig knielen zullen, en die haar scepter in onbetwistbare heerschappij over ons en over heel ons menschelijk leven zwaaien zal. Genomen als De Wetenschap, werpt deze macht zich op als een Koningin, die geheel de bestaande wereld tot haar rijksgebied mag rekenen. Ja, meer nog, we zien deze macht niet zelden aangediend als een godin, bij wier orakel al wat mensch heet te zweren zal hebben. En met een: „Groot is de Diana der Ephezeren!" wordt de roem van deze godin der kennis steeds verder verbreid. Zoolang ge nu met een bepaalde, met een afzonderlijke wetenschap, b.v. met de wiskunde, met de scheikunde, met de geneeskunde, of met wat ook te doen hebt, kunt ge u van zulk een wetenschap nog een tamelijk heldere voorstelling maken, maar zóó niet gaat ge van de afzonderlijke wetenschappen op het algemeene begrip van *De Wetenschap* over, of alles verandert. Ge kunt niet zeggen: De Wetenschap is gelijk aan de som van alle afzonderlijke wetenschappen, want ieder voelt, dat met *De Wetenschap* nog heel iets anders wordt bedoeld. Niet maar een bijeenvoeging van allerlei geleerdheid, maar een mystieke macht, die een onvoorwaardelijken eerbied voor haar orakel en onderwerping aan haar uitspraken afvergt. Het is niet een macht met een bepaald orgaan of vertegenwoordigd in een aanwijsbaar College van geleerden, waarvan de beslissing ware in te roepen. Haar dienst is veeleer een soort eeredienst, en niets is gewoner dan te hooren spreken van den tempel der Wetenschap, of te hooren gewagen van haar priesters en koorknapen. Alle Overheid wordt dan ook opgeroepen, om haar goud en zilver ter harer beschikking te stellen. Inrichtingen in steeds grooter aantal en steeds prachtiger van bouw eischt ze voor haar studiën op. Wie haar

smaden durft, wordt schier eerloos verklaard, en wie niet vooruit gereed is voor haar uitspraken te zwichten, telt onder het verlichte deel van de bevolking niet meê. Tot voor den Rechter toe verschijnen haar priesters, om over toerekenbaarheid van schuld getuigenis af te leggen. Welk geschil er ook oprijst, *de Wetenschap* zal de solutie moeten brengen. En wat veel meer nog zegt, in heel onze gedachtenwereld, in heel onze levensopvatting, in heel onze wereldbeschouwing is het *de* Wetenschap, en *de* Wetenschap alleen, die den toon moet aangeven. Van daar, dat ten leste ook De wetenschap geeindigd is, gelijk ze moest eindigen, met den Christus naar de kroon te steken.

Niet zij toch buigt zich voor den Christus om zich door hem te laten beoordeelen, maar ze aarzelt geen oogenblik als rechter te gaan zitten over hem. Niet de historie zal ons zeggen, wie en wat de Christus op aarde was, en niet het zelfgetuigenis van den Zone Gods zal ons waarborgen wat hij nu is, en straks in het eind der eeuwen zijn zal. Dit alles is eeuwenlang wel zoo voorgesteld en onbedachtzaam nagepraat, maar *de* Wetenschap weet het thans beter. Van een voorbestaan van den Christus geen sprake, van een bovennatuurlijke geboorte uit de Moedermaagd evenmin. Zoo er al ooit een Jezus geweest is — want dit zelfs werd nog onlangs te Berlijn op hoogen toon betwist — dan is deze Jezus gelijk een gewoon menschenkind geweest, uit Maria en Jozef geboren, is hij 't zij strafrechtelijk 't zij buiten het strafrecht om, om het leven gekomen, is hij uitgedragen naar 't graf en in 't graf gebleven en kan noch op zijn beweerde opstanding noch op zijn hooggeloofde hemelvaart anders dan schouderophalend worden neergezien. Dat alle verhaal van door hem verrichte wonderen op verzinsel rust, gedt als vanzelf sprekend. Al wat van hem achter bleef was de weldadige indruk van zijn verschijning en de heugenis van een enkel aangrijpend woord. Zoo heeft dan de heugenis van zijn naam zich voortgeplant, in den loop der historie heeft men zijn beeld met sagen en legenden omhangen, en vandaar de eeuwenlange afgoderij

die met zijn heugenis is gedreven. En nu is het dan eindelijk de Wetenschap, die deze sieraden der phantasie weer van zijn waarachtig beeld afrukt, en ons Jezus kennen leert in dien gewonen nuchteren vorm, waardoor de moderne hem nu kent als een nobele van hart, als een aantrekkelijke figuur, als een echt vrome onder de Rabbijnen van Israël, maar toch in elk geval niet anders en niets meer dan een mensch onder de menschen. Eeuw na eeuw is Christus *de* macht in het Europeesche leven geweest en bewoog zich het leven der volken om hem als 't middenpunt. Zóó volstrekt zelfs heerschte die macht van den Christus, dat de wetenschap haar kapel voor een tempel voor lief moest nemen. Maar ten slotte is ook hierin het keerpunt gekomen. Het beeld van den Christus verloor zijn aureool. Christus als Koning werd onttroond. Zijn oorsprong, naam en persoon werden tot gewone proportiën herleid. Van een knielen voor den Christus kan en mag dus geen sprake meer zijn. De Evangeliën, die van hem verhalen, zijn onbetrouwbaar; de apostelen, die in zijn naam optraden, waren zelf-misleiden, die ook de schare op een dwaalspoor leidden. De Schrift is geen heilig boek, maar een gewone verzameling van zeer gebrekkige stukken letterkunde, waaruit niet dan met de grootste zorg enkele betrouwbare gegevens zijn op te visschen. Zoo is het met de Godheid, met het Koningschap, met de Macht van den Christus gedaan. Steeds meer gaat zijn gestarnte onder en verdonkert zijn beeld. En waar deze star van Bethlehem in het Westen ondergaat, klimt steeds hooger aan den horizont het geniale gestarnte van de Wetenschap; breidt zij haar Koninklijk gezag steeds verder uit; is haar macht steeds toenemende; en maakt zij steeds meer den indruk van een mystieke godin, wier orakeltaal als *de* waarheid te beluisteren valt. *De* wetenschap drong den Christus opzij, en zette zichzelve op het gestoelte der eere, waarop de Christus eeuw na eeuw geschitterd had.

Het was dan ook niet te sterk gesproken, dat *de* Wetenschap

Jezus naar de kroon steekt. Hoe nu is de Wetenschap tot dezen euvelen moed gekomen? Feitelijk kan men zeggen: doordat ze zichzelve ontadeld heeft. Gelijk ons toch blijken zal, is er in de Wetenschap zelve tweeërlei strooming opgekomen, en is het de jongste van die twee stroomingen, die thans het hooge woord voert. Reeds bij de volken der oudheid had de Wetenschap zich tot taak gesteld, niet alleen om de zienlijke, maar ook om de onzienlijke dingen in haar sfeer op te nemen en in diep doorgedachte en hooggaande wijsbegeerte een oplossing van de raadselen des levens te vinden; een pogen en streven, dat zich in een zijtak der Wetenschap nog steeds voortzet. Maar bij dit hooge streven gevoelde men zich nog steeds onvast. Er bleef altoos teveel meening tegenover meening, vondst tegenover vondst, school tegenover school staan. Trok men in den kring der Wetenschap niet alleen de wereld, maar ook den geestelijken mensch en de onzienlijke dingen, dan kon men nooit tot een vaste slotsom komen. Dit gemis aan vaste conclusiën brak de macht der Wetenschap. Er moest dus gestreefd worden naar zelfbeperking, de Wetenschap moest zich terugtrekken op een terrein waarop uitsluitend met vaste gegevens te werken viel. Dan eerst lag het fundament voor den bouw van haar tempel vast in den bodem van het leven, en kon in dien tempel de troon van haar Koninklijke oppermacht een plaats vinden. Dat er nog een verborgen ondergrond, een achtergrond van het leven kon zijn, viel wel niet te ontkennen, maar met dit verborgene had de Wetenschap zich niet in te laten, met dit verborgene had de mensch zijn hoofd niet te breken. Ons waren zintuigen eigen. Met die zintuigen konden we de zichtbare wereld waarnemen. Dit in de wereld waargenomene konden we meten, wegen, passen, onder cijfers en formules brengen. Aan die cijfers en formules viel niet te tornen. Die stonden onomstootelijk vast. En mits nu de Wetenschap haar gebied en domein maar bepaalde tot het alleen met wiskunstige zekerheid meetbare, had men steeds vasten grond onder de voeten, en kon van de Wetenschap als een volstrekte zekerheid biedende macht gesproken worden. En op

wat daaronder, daarachter of daarboven lag paste men dan welbewust niet alleen het *ignoramus*, maar ook het *ignorabimus* toe. Wat zeggen wilde, dat men daarna opzettelijk *geen* onderzoek instelde, en het tot stelsel verhief om ook in de toekomst niets hiervan te willen weten.

Vanzelf was men hierdoor in het materialisme vervallen; niet alsof men dit aanvankelijk zoo bedoeld had, maar men kwam er noodzakelijk toe. Zoo toch niet verheft men zich boven den vlakken bodem van het stoffelijke en zienlijke, of op geestelijk gebied keerden de oude vragen en problemen terug. En juist dit wilde men niet. Op die algemeene vragen en problemen kan de mensch uit zichzelf geen allen bevredigend en allen tot onderwerping dwingend antwoord geven. Het ging om de macht, en die macht der Wetenschap was niet te vestigen, dan op den vastliggenden bodem van hetgeen onze zintuigen, waarnemen en onze logica uitrekenen kon. Men loochende daarom het bestaan van een geestelijk element in den mensch niet. Dat men wetenschap beoefende en tot het vormen van besluiten in staat was, toonde en bewees immers reeds het bestaan van een geestelijk element, maar ook dit geestelijk element kon zeer wel stoffelijk verklaard worden. Onze zintuigen vingen indrukken op. Die indrukken werden overgeplant op ons zenuwleven. Die zenuwen stonden met ons hersenleven in verband. Zoo vormden zich gedachten en voorstellingen. Doch dit alles kwam dan ook uit zinlijke aandoeningen op. Nog van een ziel in den mensch als van iets afzonderlijks te gewagen, was een stap in den blinde. Daar wist niemand iets van af. Dit was en bleef al vermoeden en gissen. Zoover we immers, naspeurend, in den mensch, den gang van zijn gevoelen, van zijn gewaarworden, van zijn denken konden waarnemen, bleven we steeds gebonden aan de stoffelijke bestanddeelen zijns lichaams. Een zelfstandig iets, dat dan geest of ziel zou heeten, viel nooit te ontdekken. We stelden het ons wel anders voor, maar deze voorstelling was enkel spel der verbeelding. Misschien dat er nog iets achter lag, maar dit onttrok zich in elk

geval aan onze waarneming. Daar konden en mochten we niet mee rekenen. En al spoedig stond de slotsom vast, dat ook het geestelijke uit het zienlijke en waarneembare moest verklaard worden. De mensch bracht in zich zelf niets met zich mee. Hij was een spiegel, niets meer en niets anders. En in dien spiegel kaatste zich het zichtbare af. Bij den gewonen mensch zeer onhelder, omdat zijn spiegel bevlekt was. Maar in den geleerde, in den man of priester der Wetenschap werd deze spiegel steeds helderder, steeds klaarder. Ten slotte als kristal zoo schitterend en glinsterend. Het aldus in *zijn* spiegel opgevangen beeld van de wereld was het juiste. Of wil men een ander beeld, de mensch was een stuk papier, waarop geen letter geschreven stond, en op dit blanke papier schreef de wereld zelve wat ze was en is.

Het sterkst werd dit streven zich van zijn doel bewust in de bewering, dat eigenlijk alleen de *sciences exactes*, d. i. de op stipte berekening van gewicht, getal en maat rustende wetenschappen in engeren zin op den naam van Wetenschap aanspraak kunnen maken. Vooral in Engeland en Frankrijk is dit ver gedreven. In Engeland verstaat men nog altoos onder *sciences* uitsluitend de op berekening rustende wetenschappen, zooals wiskunde, stelkunde, rekenkunde, scheikunde, natuurkunde, sterrenkunde enz. En in Frankrijk is wel niet zoo sterk, maar toch ook overwegend de opvatting van het woord *science* gangbaar als passend uitsluitend op de exacte wetenschappen. Steeds meer werd dan ook het begrip van Wetenschap ingeperkt, en dit eeniglijk onder den drang om aan de Wetenschap een volstrekt vast karakter te geven. Reeds de geschiedenis viel er daardoor buiten, als buiten staat om ons het verloop der dingen met wiskunstige zekerheid weer te geven. Bij het schrijven der geschiedenis onderging ieder den invloed van zijn nationale of andersoortige sympathieën of antipathieën. Een Protestant beschreef van zelf den Bartholomeusnacht anders dan een Katholiek, een

Franschman de oorlogen van Napoleon anders dan een Duitscher of Engelschman. Het partijleven althans in zijn eigen land kon niemand geheel onpartijdig in schets brengen. In het schrijven van geschiedenis sprak de mensch in den Geschiedschrijver te veel mee. Niet anders was het op 't gebied der letterkunde, en vooral op dat der wijsbegeerte. Dit alles werd daarom alras buiten het gebied der Wetenschap gedrongen. Het was een terrein, waarop men wel met wetenschappelijken ernst en nauwkeurigheid onderzoeken kon, maar wisse en waarachtige zekerheid gaven deze studiën nooit. En juist dit wisse en waarachtige kon en wilde men niet prijsgeven. Immers, gaf men *dit* prijs, dan stond men weer machteloos tegenover het geloof en tegenover de speculatieve methode. En juist dit machtelooze moest voorkomen worden. Zou de wereld, zou heel ons menschelijk leven willig aan *de* Wetenschap onderworpen worden, dan was vóór alle dingen noodig, dat alleen het volstrekte en onwankelbaar zekere zich als Wetenschap kon aandienen. Men verloor door deze inperking wel veel terrein, maar de macht, waarop men afging, was dan toch dien prijs waard en tot dien prijs alleen te verwerven. Als *De* Wetenschap gesproken had, moest het uit zijn. En dit doel was niet te bereiken, dan zoo men losliet al datgene wat niet voor ieder denker tot stellige uitspraak leiden kon. Iets wat natuurlijk zijn recht had tegenover vooroordeel en domheid, maar elk recht miste tegenover de hoogere factoren, die feitelijk het menschelijk leven beheerschen.

Het opmerkelijke hierbij is echter, dat tenslotte zelfs de vast veronderstelde bodem van het zienlijke almeer de Wetenschap begeeft. Vooral de leer der dusgenaamde Ionen en Electronen leidt hiertoe. Hoemeer men toch de oorzaak der beweging van het zienlijke heeft trachten na te sporen, hoe meer men tot de overtuiging is gekomen, dat ten slotte heel de actie van de natuur berust op gansch kleine, nietige, ongrijpbare atomen, en dat in die atomen zich nog weer een geheele wereld van nog veel kleinere deeltjes bevindt, die op gansch onwaarneembare en onverklaarbare wijze een electrische

beweegkracht in zich dragen. Een opvatting of onderstelling, die er nu reeds toe geleid heeft, om zelfs de wetten van de Statica en andere verwante wetenschappen, die men vroeger dacht dat muur vast stonden, als allicht onhoudbaar prijs te geven. Zoo leidt het zich vastklemmen aan het bloot zienlijke en stoffelijke er van zelf toe, om de gewaande vastheid van het gebouw, waarin men rondwandelde, ten slotte toch weer in twijfel te doen trekken. 's Menschen geest kan niet bij het bloot waargenomene blijven staan, maar gehoorzaamt van zelf aan een drang, om ook de oorzaak, zij 't ook al enkel de stoffelijke oorzaak, van wat men waarneemt te gaan onderzoeken; en hoe dieper men daarbij nu in het stoffelijke en zienlijke indrong, hoe meer men ontwaarde, dat de diepere grond en oorzaak van het zienlijke zelf ten slotte onzienlijk werd, en zich verloor in een wereld, die aan onze zekere waarneming ontsnapt.

En dit kon niet anders. Op den diepsten bodem van al het bestaande werkt toch altoos de alomtegenwoordige kracht Gods, die het al staande en gaande houdt. Aan de oppervlakte nu moge dit alles zich laten vergeten, zoo, dat men alleen met de voor de hand liggende uitkomst rekent, maar duikt men in de wateren, die onder die oppervlakte stroomen en vloeien, dan begeeft den onderzoeker terstond die vaste bodem en is waggelen de noodzakelijke, niet af te wenden uitkomst. En ditzelfde nu, wat bij de zienlijke dingen der wereld niet te vermijden is, doet zich evenzoo voor bij het wetenschappelijk onderzoek van den mensch zelf. Ook bij den mensch toch kan men door waarneming, opmerking en vaststelling van de lichamelijke verschijnselen wel een hooge mate van zekerheid verkrijgen, maar ook in den mensch ligt achter al dit lichamelijke een verborgen achtergrond, en nauwelijks poogt men daarin door te dringen, of ook hier begeeft de vastheid, en verliest men zich óf in raadselen òf moet wel gaan rekenen met een zelfstandig geestelijk element, dat alles weer op losse schroeven zet, althans voor hem, die alleen zweert bij de exacte wetenschap.

IV.

De Bespiegeling.

> Want wie van de menschen weet hetgene des menschen is, dan de geest des menschen, die in hem is? Alzoo weet ook niemand hetgene Gods is, dan de Geest Gods.
>
> 1 COR. 2:11.

HET optreden van de Wetenschap als allesbeheerschende macht, in voege als dit, vooral in de jongste halve eeuw die verliep, met steeds klimmende pretentie plaats greep, is voorafgegaan door een periode van bespiegeling, die aan de Wetenschap een geheel verschillend karakter leende. Om als beheerschende macht ook tegen het religieus geloof te kunnen optreden, zoekt de Wetenschap thans almeer kracht in zelfbeperking, om zich ten slotte geheel saam te trekken in het zienlijke, en wel in dit zienlijke voorzoover het met meten, wegen, passen en tellen te benaderen is. Macht eischt vastheid van grondslag, en die vastheid van grondslag dreigde men te verliezen zoodra men over het terrein van het zintuigelijk waarneembare heenschoof. Voorheen daarentegen liet de Wetenschap, met name in haar wijsgeerig streven, zich niet binnen deze enge muren opsluiten. Wel waren er ook vroeger, zelfs reeds bij de Grieken, mannen opgetreden die in dezelfde richting stuurden, en had deze tegen alle bespiegeling gekante richting zich ook in de Middeneeuwen en straks onder de Encyclopedisten der Fransche Revolutie voortgezet, om uit te loopen op de ten schildverheffing van het individu en het losrafelen van alle organisch verband; maar toch hadden de grootste denkers steeds een anderen weg verkozen, en aan de bespiegeling boven de weegschaal en het meetsnoer voorkeur gegeven. We bezigen hier het woord: *Bespiegeling*, om in een boek, voor breeden kring bestemd, zooveel het kan, vreemde termen te mijden, en wijl het

de zaak niet onduidelijk uitdrukt. Op het standpunt van het Empirisme toch, dat noodzakelijk op Materialisme uitloopt, is de denkende mensch lijdelijk. Hij staat te midden van de natuur en de menschenwereld, zooals men er een kiosk met spiegelruiten zou kunnen zetten, waarin heel de omgeving zich afteekende. Bij Bespiegeling daarentegen is niet de mensch zelf de spiegel, maar *heeft* de mensch een spiegel, dien hij zelf op de natuur en het leven richt, en waarin hij die beelden opvangt, welke hij behoeft, en ze zóó opvangt als hem dit verkieselijk voorkomt. Voor dit laatste nu is met zijn spiegel de wereld bespiegelen een de zaak vrij juist weergevende uitdrukking. We laten daarom de technische termen van idealisme, rationalisme enz. rusten, en leggen liefst den nadruk op het *bespiegelend* karakter van alle wijsbegeerte, die zich in deze richting bewoog.

Als de mensch zich een voorstelling poogt te vormen van al wat bestaat, en met zijn rede het bestaan van alle dingen en de onderlinge verhouding van alle dingen poogt in te denken, komt hij vanzelf te staan voor het onderscheid, ja, voor de tegenstelling van den mensch, die dit poogt te doen, en van de wereld om hem heen, waarop hij zijn denken richt. Als ge bij een prachtige zomerglinstering het Zevengesternte aan den trans begluurt, staat gij hier op deze aarde en glanst het Zevengesternte op onmetelijken afstand, en nu hangt de uitkomst van dit begluren niet enkel af van het Zevengesternte zelve, maar ook van den persoon van den waarnemer. Is die waarnemer slecht van gezicht, dan zal 't beeld doffer zijn dan bij een begluurder met scherper oogen blik. Wie opziet met ongewapend oog zal minder zien, of althans anders zien, dan hij die een machtigen telescoop tot zijn beschikking heeft. En ook iemand die als vrucht van lange waarneming en studie zich op het groote veld van het firmament thuis gevoelt, zal veel rijker indruk opvangen dan de gewone landbewoner, die zonder veel activiteit in eigen geest, zich slechts even en voor enkele oogenblikken door het prachtig schouwspel geboeid voelt. Wie de waarnemer of onderzoeker is, maakt alzoo ter dege verschil, en wel verschil op elk terrein

van het weten. Om uit het gelaat van een kind van tien, twaalf jaar te lezen, wat er in zijn kinderhart omgaat, beschikt de intelligente moeder over veel rijker gegevens, dan een vreemdeling, die het kind voor het eerst aanziet. En zoo nu is het letterlijk op elk terrein. Als twee eenzelfde voorwerp bezien, ziet de één wat de ander niet ziet, en dit verschil ligt niet in het voorwerp, want beiden richten hun aandacht op geheel dezelfde zaak of op geheel denzelfden persoon, maar al dit verschil schuilt in de twee personen die waarnemen, zich het waargenomene voorstellen, en het indenken. De onderzoeker is niet neutraal. Hij is geen stuk wit papier waarop zijn omgeving schrijft. Hij is geen kiosk met vier spiegelruiten waarin alles van zelf zich afbeeldt. Integendeel, voor de uitkomst van elk onderzoek rekent niet alleen de te onderzoeken zaak, maar evenzoo de persoon van den onderzoeker meê. Men noemt den onderzoeker gemeenlijk het *onderwerp*, en de te onderzoeken zaak het *voorwerp*, en wil men dien schoolschen term ook hier bezigen, zoo kunt ge zeggen, dat de uitkomst van elk onderzoek volstrekt niet alleen afhangt van de gesteldheid van het *voorwerp*, maar ten minste evenzoo van de gesteldheid van het *onderwerp*. Kennis is het resultaat van de op elkander inwerking van twee wel te onderscheiden gegevens, eenerzijds van de *zaak* waarom het gaat, maar ook anderzijds van den *denker* die op kennis uitgaat.

Hier komt nog iets anders bij. Omdat we *redelijke* wezens zijn, hebben we vanzelf behoefte aan een *redelijk* inzicht in de dingen. De enkele wetenschap dat iets is, en zóó is, als het zich aan ons voordoet, bevredigt ons niet. Als op golven van den Oceaan een kruik danst, en er komt een schip voorbij, dan zal de kapitein van dit schip niet volstaan met te constateeren, dat het ding dat hij ziet een kruik is, en dat die kruik waarschijnlijk gekurkt of dichtgestopt is, daar anders het steen de lichte kruik zou doen zinken, maar hij zal het vermoeden in zich voelen opkomen, dat deze kruik door

een schipbreukeling kan zijn te water gelaten, en dat in die kruik eenig schrift van zulk een schipbreukeling kan verborgen zijn. Hij zal daarom die kruik door zijn manschap doen opvisschen, haar ontkurken, en zien wat er in schuilen mocht. Hier spreekt de behoefte, om te weten niet alleen wat soort van ding die kruik was, maar ook om te weten hoe die kruik daar kwam, en met welk doel, met welke bestemming die kruik daar dreef. En deze zelfde behoefte nu spreekt in ons menschelijk bewustzijn bij alle ding waarmee we in aanraking komen. Er is verschil, in zooverre deze behoefte om te weten *wat* iets is, *hoe* 't er kwam, en *waartoe* het dient, in den scheepsjongen zwakker zal spreken dan in den stuurman, maar althans in de groote denkers, die zich als wijsgeeren beroemdheid verwierven, sprak die behoefte met een drang waaraan geen weerstand was te bieden. En op die allesbeheerschende vragen geeft wat zich thans als *De* Wetenschap bij uitnemendheid als macht en als beheerscheresse van het leven aandient, slechts een zeer gedeeltelijk antwoord. Ze leert ons het ding, de zaak, het voorwerp als verschijnsel kennen, voor zoover dit onder het bereik van onze zintuigen valt, maar ze is onmachtig om in het innerlijk bestand, in het logisch saamstel er van in te dringen, weet den oorsprong van eenige zaak slechts een eindweegs op te sporen, en kent de bestemming ervan slechts voor zoover ze er de werking technisch van kan waarnemen. Daarentegen blijft ze het antwoord schuldig op de vraag naar den samenhang der dingen onderling, naar de algemeene wetten die de dingen beheerschen, naar den oorsprong aller dingen en naar de toekomst waarheen 't al te zaam zich beweegt. Ze gist en vermoedt wel soms, dat er achter de waargenomen verschijnselen nog een onbekend iets schuilt, maar met dit onbekende laat ze zich niet in. Ze heeft het besef, dat ze hier toch niet achter kan komen, en sluit daarom al wat hierover werd uitgedacht buiten *de* Wetenschap.

Doch hiermede juist neemt op den langen duur het menschelijk bewustzijn tòch geen vrede. Het weigert bij het verschijnsel als ver-

schijnsel te blijven staan. Zulk een kennis van de dingen moge ons in staat stellen, om practisch en technisch allerlei nuttige dingen uit te voeren; aan het leven een veel rijker aanzien te geven; en op stoffelijk terrein profijt van de natuur en haar krachten te trekken; maar het bevredigt onze diepere geestesbehoeften niet. De mensch voelt, dat hij meer *kan* en *moet* weten. Er ligt een oneindige wereld achter de eindige dingen. Aan die oneindige wereld voelt hij zich verwant. Als verwant aan die oneindige wereld, voelt hij zich verheven boven de wereld der eindige dingen, en daarom kan hij met de kennis van de eindige dingen in hun geïsoleerdheid niet volstaan. Natuurlijk voelt hij zeer wel, dat hij thans rijker leeft dan zijn voorouders voor tien, twaalf eeuwen geleden, en dat hij fietsen kan, in een auto rondsnorren, over den oceaan in een mailboot glijden, met spoor en tram zich bewegen, gas en electriciteit kan ontsteken, telegrapheeren en telephoneeren kan: en hij stelt 't op prijs. Maar als dit alles genoten is, en het leven ten einde loopt, staat hij toch, zonder meer, nog altoos even arm als zijn minderbevoorrechte voorouders voor de vragen der eeuwigheid. En die vragen der eeuwigheid komen niet pas op bij het sterven, maar dringen zich reeds in dit leven bij alle ding aan zijn zelfbewustzijn op. Reeds nu en reeds hier werkt de drang in hem, om het leven in zijn samenhang te verstaan, om terug te zien in het verleden en vooruit te zien in de toekomst, en om te tasten naar de grondoorzaak, waaruit het bestaande opkwam en naar de grondkracht die 't al in stand houdt en in actie zet. De mensch voelt zich als lichamelijk, maar ook als geestelijk wezen, en ontwaart nu al spoedig, hoe de hem omringende natuur wel voorziet in de nooden van zijn lichamelijk bestaan, maar even stellig, dat ze aan zijn geestelijk bestaan niet geeft wat dit van noode heeft. Al neemt hij dan ook dankbaar aan, wat *De* Wetenschap hem omtrent het eindige en zienlijke leert, hij vraagt om meer, hij vraagt om hooger. Zelfs neemt bij den edeler denker van ons geslacht die vraag naar meer en hooger zoozeer zijn bewustzijn

in, dat hij allicht er toe neigt, om de kennis der natuur te verwaarloozen, en zich schier geheel op te sluiten in de bespiegeling van deze dieper-liggende vraagstukken, en daarin de eigenlijke wijsheid te zoeken. Er is niet maar een natuurlijke orde der zintuigelijk waarneembare dingen, er is ook een zedelijke wereldorde, er is ook een orde van de kunst-ontwikkeling, er is ook een orde van het denken als zoodanig, en bovenal er is ook een orde van wat het vroom besef alleen bevredigen kan. En dit alles kan niet los het een naast een ander liggen. Dit alles vormt samen de eenheid van ons menschelijk leven. Er moet dus tusschen dit alles samenhang en een eenheid bestaan, en de geest des menschen kan niet rusten, tenzij hij in dien samenhang althans een eenigszins bevredigend inzicht heeft verworven.

Dat nu, in onzen zondigen toestand, hiervoor het licht der Goddelijke Openbaring ons onmisbaar is, is buiten de kennis van het Evangelie slechts zeer ten deele ingezien. Wel hadden ook de oude wijsgeeren hun orakels, gelijk dat van Delphi overal wereldvermaardheid bezat, maar toch heeft de wijsheid der wereld, voorzoover ze vóór Christus een antwoord op de wereldproblemen poogde te vinden, niet bij het licht der Openbaring, maar meest bij eigen licht gewandeld. Vandaar, dat met name de Heidenapostel zoo kras en scherp het Evangelie tegen de wijsheid der wereld overplaatst. Hij deed dit vooral in zijn brief aan de kerk van Corinthe, omdat het met name de Grieken waren, die wijsheid zochten, en van het standpunt hunner wijsheid het Evangelie een *dwaasheid* keurden. Hij predikte Christus, en Christus alleen, den Joden wel een ergernis, en den Grieken een dwaasheid, maar voor wie geloofden de wijsheid Gods en de kracht Gods. De natuurlijke mensch, d.i. de mensch, die nog onwedergeboren is, begrijpt niet de dingen, die des Geestes Gods zijn, veeleer zijn ze hem dwaasheid, en hij kan ze niet begrijpen, omdat ze *geestelijk* onderscheiden

worden. Doch al kon de wijsheid der Grieken de raadselen van het leven niet oplossen, toch neemt dit niet weg, dat vooral een wijsgeer als Plato heerlijke dingen te boek stelde, en niet alleen hij maar allen, die hem in gelijken zin voorafgingen, of op zijn voetspoor verder zochten door te dringen in de geheimen des levens, zich uit hebben geput in denkkracht, om zich een levensbeschouwing van al wat bestond te vormen. Want wel waren er reeds destijds denkers, die op gelijke manier als thans *De* Wetenschap al deze hooge vragen op zij schoven, en zich bepaalden tot het indenken van het zintuigelijk waarneembare; maar de meest invloedrijke wijsgeeren der oudheid en zoo ook zij, die in later dagen voor het licht der Openbaring het oog sloten, waagden toch telkens opnieuw een poging, om uit de veelheid tot de eenheid op te klimmen, en zich het bestaande in verband met zijn oorsprong en zijn toekomst te verklaren.

Hierbij nu gingen de meesten *van den mensch* uit. Zij gevoelden, dat de mensch onder al het waarneembare het hoogste creatuur is; dat stof en plant en dier en natuurkracht verre beneden den wensch stonden; en leidden hieruit af, dat de mensch uit zichzelf en in zichzelf de bevrediging moet vinden voor de behoefte van zijn denken. Denken doet hij als mensch alleén. De natuur denkt niet, en bij het dier werkt slechts het lager staand instinct. Vandaar dat de wijsgeeren zich almeer in zichzelf opsloten, en zoo in den waan geraakten, dat ze zeer wel uit hun eigen denken zich heel de wereld verklaren konden. Ze zonnen en peinsden, dachten na, en vormden zich in de voorstelling gedachtenbeelden, doch zij verloren zich zoo doende in louter bespiegeling; een bespiegeling, die almeer het vaste verband met de zintuigelijk waarneembare wereld verloor. Voor kennis van de wereld was h.i. *kennisneming* van die wereld niet onmisbaar. 's Menschen geest was rijk genoeg in zich zelf om het beeld der wereld zelf te ontwerpen. En wijl ze vast op hun denken, op hun redeneering en op de conclusie van hun overleggingen afgingen, sprak het dan ook vanzelf, dat de

wereld, ook zonder nader onderzoek, aan hun voorstelling beantwoorden moest. Die neiging nu om zich uit de reëele wereld in de eigen denkwereld terug te trekken, hield later ook in oppositie tegen het Christelijk dogma stand, en heeft zich voortgeplant tot in onze eeuw. Ook nu nog gaat 't hooge woord uit van tal van wijsgeeren, die weigeren met de bestaande wereld te rekenen, en die uit den denkenden mensch zelf het beeld van de wereld willen doen opkomen. Krachtig leeft thans de wijsbegeerte niet meer. Haar periode van kracht genoot ze in het begin der 19e eeuw, of juister gezegd, reeds in het eind der 18e eeuw, en de namen van Kant, Schelling, Fichte en Hegel overschaduwen nog steeds de namen van hen die na hen zijn opgestaan. Slechts in zooverre kan men zeggen, dat hun pogen om de wereld uit den mensch en uit het menschelijk denken te verklaren, ook in later jaren nieuwe kracht ontving, als hun jongere navolgers aan de wijze van onze waarneming nieuwe bewijsgronden wisten te ontleenen, om deze subjectiveering van ons kennen tot de uiterste grenzen door te voeren. De steeds voortgaande ontwikkeling toch van het waarnemingsproces, waarin *De* Wetenschap op haar materialistisch standpunt steeds meer kracht zocht, scheen hun juist het krachtigste bewijs te leveren voor de onbetrouwbaarheid der waarneming, en voor de noodzakelijkheid om ten slotte toch alles uit den mensch zelf en uit zijn denken te verklaren.

Dit lag dan ook voor de hand. In het gezinsleven hadden we er ons aan gewend, de functiën van onze zintuigen ons als rechtstreeks werkend te denken. Ons oog zag, ons oor hoorde, onze neus onderscheidde de geuren, onze smaak proefde, en onze hand tastte. Niets was, zoo 't scheen, eenvoudiger, dan dat hetgeen we door deze zintuigen waarnamen, alzóó bestond als het door onze zintuigen zich aan ons voordeed. Maar juist dit werd ons allengs anders geleerd. We zagen aan de bloem kleuren, maar deze kleuren

zaten daarom niet aan de bloemkelk. De kleuren kwamen van ons. Er was in die bloemkelk niets dan zekere stof, een stof van een bepaalde soort; viel op die stof het licht, en ontdekte het licht die stof aan ons oog, dan had er niets anders plaats, dan dat deze stof door het lichteffect zekere aandoening aan ons oogvlies gaf. Bij de ééne stof zus, bij de andere zoo, zoodat het lichteffect op ons oog onderscheiden was. Door dit lichteffect op ons oog werden de zenuwen, die met ons oogvlies in verband stonden, in zekere trilling gebracht, bij de ééne stof veel sneller dan bij de andere. Die trillingen van onze gezichtszenuw plantten zich dan voort in ons centraal zenuwleven. Daardoor drongen ze door tot ons bewustzijn, en eerst in dit bewustzijn ontstond de kleur van groen, rood of blauw. De bloemkelk had de kleur niet, de bloem zelve maakte de kleur niet. De kleur maakten wij zelf. En zoo als het met de kleur stond, zoo was het met alles wat onze zintuigen waarnamen. Wat we proefden, wat we roken, wat we hoorden, wat we tastten, het was alles in zijn vorm niet anders dan kleurlooze, geurlooze, geluidlooze, smaaklooze stof. Er was wel iets, maar dat iets was geheel neutraal; het kon niet anders dan zekere hardheid ot dichtheid hebben; en deze naakte stof kleedden wij aan met kleur, geur, geluid en smaak. Er ging van die stof nooit anders uit dan zekere aandoening op oogvlies, gehoorvlies, neusvlies en tongvlies. Dit gaf trillingen in ons zenuwleven. Die trillingen in onze gevoelszenuwen plantten zich over naar ons centraal zenuwleven, dat men zich veelal in de hersenen dacht, en eerst binnen in den mensch had nu de eigenlijke schepping plaats van al de eigenschappen, waarin het beeld der wereld voor ons verscheen. Er gingen wel werkingen van de natuur en van het wereldleven op ons uit, maar, al werkten de onderscheiden aandoeningen hiervan in onderscheiden golven van trillingen, toch school in die trillingen op zich zelve nog niets anders dan beweging, en het bleef tóch altoos de mensch, die in zijn verborgen centraal zenuwleven op een onbekende wijze de veelheid der variatie schiep.

Doch eenmaal dien weg op, kon men ook hier niet blijven staan.

Zoo alle vormen en eigenschappen van de natuur en van het wereldleven een schepping van onzen geest waren, waartoe zou men dan nog aan de stof zelve, een zelfstandig bestaan toekennen? Hetgeen in den mensch omging, en door zijn denken gedacht kon worden, schiep al wat ze waarnamen; waartoe dan een uitzondering gemaakt voor de stof zelve die met deze vormen en eigenschappen omkleed zou worden? Die naakte stof, dit naakte zijn had nooit iemand waargenomen. Het werd slechts ter verklaring van de verschijnselen *ondersteld*. Doch ook die onderstelling zelve was weer uit ons denken opgekomen. We hadden tot ons zelven gezegd: „Al die vormen en eigenschappen zijn wel het kleed, dat wij borduren en omhangen, maar er moet toch iets zijn, waarom dit kleed gehangen wordt." Niets lag dus meer voor de hand, dan om ten slotte ook in dit *onderstelde* iets niets anders te zien dan een product van ons eigen denken. Zoo kwam men tot de slotsom, dat er feitelijk *niets* bestond; dat alles schijn en inbeelding was; en dat er niets was dan de denkende mensch, die uit zichzelf alle deze dingen, heel deze wereld dacht, ze zich alzoo voorstelde, en er nu in leefde alsof ze wezenlijk bestonden. 's Menschen geest was de spin, die zetelde in het middenpunt van de webbe, die hij uit het rag van zijn eigen denken gesponnen had.

Toen bleef nog slechts één schrede te doen over. Nog altoos heette het, dat de mensch dan toch *bestond*, en dat die bestaande mensch *dacht*, en uit dit zijn denken de wereld *voortbracht*. Maar ook dit was niet vol te houden. Ook de mensch zelf wist niet anders dat hij bestond, dan door zijn denken. Hij dacht zich als mensch. Hij was alzoo zelf de bron waaruit zijn bestaan opkwam. In 's menschen denken was ook de mensch zelf niets anders dan gedachtenproduct. Zich alle andere menschen als voortbrengsel van zijn eigen gedachte te denken, en alleen zichzelf niet, was immers een onhoudbare stelling. Er was niets dan gedachte, en die gedachte schiep alles, niet wezenlijk maar als gedachtenbeeld. Zoo bleef er ten slotte niets over dan een denkende menschelijke geest, en die

geest tooverde voor 's menschen besef èn zijn eigen persoon èn heel de wereld, die hij buiten zich dacht. Een voorstelling, die nogmaals bevestiging waande te kunnen ontleenen aan het feit, dat niet alleen de werkingen onzer zintuigen uit enkel trillingen geboren worden, maar dat almeer werd ingezien, hoe ook de stoffelijke wereld in haar atomen niets dan trilling en beweging was. De atomen immers bleken in nog veel kleinere deelkens uiteen te vallen, en in die gansch onwaarneembaar kleine deelkens bleek niets te zijn dan een eigen wereld van beweging en trilling. Alle stof loste zich in beweging op, en met die trillingen. die zich als stof voordeden, correspondeerden de trillingen van ons zenuwleven, en met deze weer het wondere zelfbewustzijn van het denken in den mensch. Zoo werd het alles bespigeling, zonder iets wezenlijks dan de denkende geest van den mensch, en die denkende geest zetelde in den mensch als zelf God. Immers uit den geest kwam het alles voort, en door dien geest werd 't alles beheerscht. Dit nu was de uitkomst waarbij de mensch wel moest uitkomen, toen hij het licht der Openbaring afwees en toch het hoogste zocht.

V.

De Waarheid.

> Wat is waarheid!
> Ik ben de weg, en de waarheid, en het leven.
>
> JOH. 18:38 en 14:6.

PILATUS' half spotzieke, half melankolieke uitroep: Wat is waarheid! kenteekent den geest, die destijds onder de beschaafde klasse heerschte. Nog altoos in 't hart een zucht, door altoos nieuwe teleurstelling afgemat, het nu opgevend, en in 't eind onder den last der vertwijfeling zich wrekend op 't noodlot dat steeds nieuwe teleurstelling baarde.

Het kon bijna niet anders. Wijsgeer na wijsgeer was opgestaan, om dan eindelijk toch de oplossing van het wereldraadsel te geven, en in breeden kring had men zijn orakeltaal met blijde verwachting begroet. Nu zou 't mysterie dan toch eindelijk ontsluierd worden. En toch, nauwelijks had men zich van deze orakeltaal rekenschap gegeven, of een andere groep van wijsgeeren stond op, die juist een vlak tegenovergesteld uitgangspunt kozen, en nogmaals alles wat vast scheen onvast maakten. Bij 't al dieper gaan der bespiegeling gevoelde men ten slotte toch, dat heel deze bespiegeling zich in pure schijntheorie verloor. Wat als vrucht van de hoogste inspanning van het denken werd aangediend, bleek tenslotte zoo wonderwel op 't blazen van zeepbellen te gelijken, dat er iets tragisch-komisch in heel het geleerd gedoe kwam. Hadden dan de lichtzinnigen geen gelijk, die aan hun hersenen zoo bovenmenschelijke inspanning spaarden, en meer lachend dan nadenkend het practische leven genoten, gelijk het zich aanbood. Scepticisten van ouder en van later tijd, voor wie het altijd weer op een half spotziek: Wat is waarheid! neerkomt. Doch al is die uitroep volkomen verklaarbaar en in een man als Pilatus zelfs met betamelijken ernst bestaanbaar, wat er in ontbreekt is besef van eigen schuld en bewustzijn van eigen onmacht. In het enkele denkbeeld van den val in zonde ligt tweeërlei; ten eerste dat we als menschen in onzen oorspronkelijken toestand na de schepping niet alleen den prikkel van dorst naar kennis in ons omdroegen, maar ook over alle gegevens beschikten om dien dorst te bevredigen. Nu daarentegen, na den val, bleef wel de prikkel, maar de bevrediging van wat dien prikkel zoeken deed stond niet meer in onze macht. Men had zich ingebeeld, dat de zonde eigenlijk alleen de religie afsneed, en ons het vermogen om én braaf én wijs te blijven liet. Doch dit kwam anders uit. De uitkomst toonde, dat in ons menschelijk wezen alles onderling saamhangt, en dat, waar de religie als band van de ziel aan God niet meer zuiver werkt, niet alleen ook het zedelijk leven zijn kracht inboet, maar ten slotte ook de wijsheid der menschen vergaat. De

zonde verduistert ook het verstand, en doet een geestelijke krankheid door heel ons geslacht trekken, die in het eind het ware en het onware niet meer kan afscheiden, en juist de edelste geesten aan den bangsten twijfel overlevert. De één kan zich dan aan het stoffelijke en zienlijke vergapen, een ander weer in denkspinsels zelfverheerlijking zoeken, en een derde een veelkleurig boeket uit anderer denkgaarde saamlezen, maar altoos komt weer de bange vraag op: Is dit nu wel wezenlijk alles zoo, of beelden we het ons slechts in? Is onze denkwereld de *wezenlijke* wereld, of is het een sneeuwpaleis, waar niemand in wonen kan, en dat straks toch versmelt door den gloed der nieuwe lente?

Niet wetenschap, niet wijsbegeerte, niet bespiegeling, maar *waarheid* is daarom het goud in het weten waarop 't allereerst aankomt. Niet de *inhoud*, maar het waar zijn van de waarheid is het eerste dat vast moet staan, zal er weer vastheid in ons innerlijk zelfbesef komen. Het in ons bewustzijn losgeraakte rad van realiteit moet voor alle dingen weer worden vastgeschroefd. Anders toch wordt met den rijksten *inhoud* der waarheid straks hetzelfde spel gedreven als met het geknutsel der diepzinnigste bespiegeling. De uitkomst van meer dan achttien eeuwen heeft het dan ook getoond, hoe volstrekt onmachtig de innerlijk nog niet weer vastgeschroefde geest is, om de klare Goddelijke waarheid *als waarheid* met vaste hand te grijpen. Ook hier blijft het een tweeledig geding: Niet alleen de *voorwerpelijke* waarheid, die tot ons komt, moet van dwaling vrij zijn, maar ook de *onderwerpelijke* geest in ons, die deze waarheid in zich opneemt, moet van zijn doodelijke wonde genezen zijn. Voorwerpelijk moet niet alleen voor de verzinning des menschen de waarheid der Openbaring in de plaats treden, maar ook onderwerpelijk moet de lichtstraal uit den hooge de verduistering van het verstand doen opklaren. Steeds draagt daarom wat ons redt een tweezijdig karakter: er moet ons waarheid worden aangebracht, en onze geest moet opgeklaard. We worden geboren krank van zin, en daarom blijft 's menschen toestand op het stuk

van waarheidsonderscheiding van nature altoos een staat van krankzinnigheid, hierin zich steeds verradend, dat onze geest aan zich zelf twijfelt, en blijft vragen, of wat we als waarheid beschouwen wel waarlijk waarheid is. Voor den lacher verlof om met alles te spotten, voor den man van ernst oorzaak van zielsbenauwing en zelfvertwijfeling. En dit nu klaart dan eerst op, zoo er tweeërlei gebeurt: dat ten eerste de zon door de wolken breekt, en dat ten andere voor de verduistering van den geest „het verlichte oog des verstands", dank zij onze wedergeboorte, in de plaats treedt.

Nu treedt te midden van deze aan zich zelve vertwijfelende wereld Jezus Christus op en spreekt het uit: „Ik ben de weg, de waarheid en het leven". Hij *spreekt* niet slechts de waarheid, maar *is* de waarheid.

Doch ook bij dit *zijn* van de waarheid blijft het niet; hij is ook *de weg* voor ons om tot de waarheid te komen. En leidt hij ons langs dien weg in de waarheid in, die hij zelf in eigen persoon is, dan is de vrucht voor ons niet, dat we nu over de waarheid redeneeren en besluiten kunnen, maar dat die waarheid *ons leven zelf* omzet en de vrucht levert in de heiligste practijk. In onzen toestand van zonde is ons denken los van ons wezen en los van ons leven. Het is een rad in het uurwerk van ons aanzijn geworden, dat op zich zelf draait, maar het uurwerk niet meer voortstuwt. Het is een dolgeloopen rad, dat eindeloos, eindeloos doorwentelt, maar geen effekt meer op ons aanzijn heeft. Vandaar onze denk-ellende. Ons wezen moet de incarnatie van een gedachte zijn, en uit die gedachte ons eigen denken opkomen. Wezen en denken moeten één zijn. En zoo ook moet ons leven niet naast ons denken loopen, maar het rad van ons denken en het rad van ons leven moeten, tand na tand, in elkaar grijpen. Zoo nu is het in ons niet meer, maar zoo was het in den mensch Jezus Christus. Jezus denkt niet naast zijn wezen, maar zijn denken komt uit zijn wezen zelf op. En ook zijn

denken schiet niet door zijn leven heen, maar beweegt het leven zelf voort. Vandaar dat hij alleen zeggen kon: „Ik *ben* de weg, de waarheid en het leven", hiermee uitsprekend, dat in zijn zondeloos bestaan de *waarheid* en de *vastheid* van de waarheid hersteld was, en ons toeroepend, dat zielsaansluiting aan hem het eenige middel voor ons zondaren is, om uit al ons zinnen en peinzen, bespiegelen en oordeelen weer tot waarheid te komen, en het waarheidskarakter van de waarheid weer te leeren verstaan, te leeren gevoelen, en te leeren genieten.

Een beeld moge dit ophelderen.

Denk u een monumentaal, reusachtig groot prachtgebouw, gelijk ons paleis op den Dam te Amsterdam of als de Dom te Keulen. In zulk een gebouw kunnen scheuren, afwijkingen, verzakkingen voorkomen, die de vastheid van het geheele gebouw dreigen te ontredderen, gelijk dit met den Dom te Keulen metterdaad in toenemende mate het geval is. Dit merkende, voelt wie voor zulk een gebouw te zorgen heeft van zelf de gedachte, om in het geschondene herstel aan te brengen, in zich opkomen. Maar hoe dit herstel aan te vangen, en hoe dit herstel tot stand te brengen? Zulk een monumentaal gebouw is een mysterie. Men kan er van buiten niet aan zien, hoe het innerlijk in elkander zit, en toch, om het te herstellen, moet men op de oorspronkelijke constructie teruggaan. Leeft nu de architect nog, die zulk een gebouw schiep, dan is het eerste, wat men te doen heeft, dien grooten bouwmeester te ontbieden, en hem af te vragen, hoe, in verband met de oorspronkelijke constructie, het herstel van het gebouw moet worden aangelegd. Of ook, is de architect reeds ten grave gedaald, dan zoekt men de oorspronkelijke bouwplannen op, speurt die na, en poogt zoo te weten te komen, op wat wijze het herstel moet ondernomen worden. Vergelijk nu met zulk een monumentaal prachtgebouw de wondere schepping van deze wereld. Dit wondere gebouw van deze wereld is geschapen door den oppersten Kunstenaar en Bouwmeester. Maar het is geschonden. De opstand van satan tegen God en de daaruit ge-

volgde afval van den mensch bedreigt geheel dezen Goddelijken bouw met afwijking, verzakking en ondergang. En nu maken de wijsgeeren der wereld zich op, om ook in dien noodstand te voorzien. De zedemeesters zullen het zedelijk verval stuiten. De denkers heel de constructie van het leven verbeteren. De mannen van de practijk zullen het leven van zijn hindernissen ontdoen. Maar het blijft bij knutselen en probeeren, alleen omdat deze goedbedoelende herbouwers de oorspronkelijke constructie van dezen wereldbouw niet kennen en ze de bouwplannen niet vinden kunnen, die bij den bouw dienst deden. Maar nu verschijnt de Christus. Hij die het Eeuwige Woord is, van wien geschreven staat, dat alle dingen door Hem geschapen zijn, en dat zonder hem geen ding gemaakt is dat gemaakt is, en door Wien alle dingen, zienlijke en onzienlijke, alsnog bestaan. Hij dus is de Bouwmeester en opperste Kunstenaar, naar wiens plan het al tot aanzijn kwam. De innerlijke constructie van heel den bouw dezer wereld, de mensch inbegrepen, is van Hem. Het is alles *uit* den Vader, maar *door* den Zoon. Het zijn zijn gedachten, die in heel den bouw dezer schepping belichaamd en verwezenlijkt zijn. Hij alleen weet dus, hoe het herstel kan worden aangebracht. En nu verschijnt deze opperste Bouwmeester ten slotte zelf in deze wereld, verklaart ze ons, licht ze ons toe, en wijst het punt aan, waar de reconstructie moet worden aangevangen. Vandaar dat ze door Hem alleen, maar dan ook met vaste zekerheid, kan gelukken.

De *weg* was zoek, de *waarheid* verloren, het *leven* verijdeld, maar nu komt hij en zegt: „Zie op mij, volg mij, doe naar mijn woord, en het zal alles terecht komen, want ik ben zelf de weg, de waarheid en het leven. Geef daaraan nu gehoor, geloof dat God hem u gezonden heeft, word in hem ingelijfd en met hem lotgemeen, en ge komt tot vaste uitkomsten, die u zeggen, waar in u zelf allereerst, en voorts in de wereld, het herstel moet worden aangebracht.

Dan zijt ge er. Dan is er weer vastheid. Ge tast niet meer in den blinde rond. Ge zijt in den Heilige en weet in en door hem alle dingen. Maar ook, keer u van hem af, misken hem in zijn Goddelijke zending, weiger in hem te zien wat hij u van God is, en ge bezondigt u op onherstelbare wijze, en wat ge dan ook buiten den Christus zelf beproeft, om in het gebouw van u zelf of van deze wereld herstel op eigen hand aan te brengen, het blijft altoos bij knutselen en beproeven, en het eind is, dat de verzakking van het wereldgebouw steeds verder doorgaat. Dit ziet ge dan ook aan de uitkomst. In den kring der Christenheid is genezing van de wonden, is herstel van de geestelijke krankheid, is terugkeer tot vastheid en waarheid, een wederopbouw van het leven, een hooger glans die zich ontwikkelt. En naast en om dien kring blijft het oude tobben van de wijsheid der oude en der nieuwe wereld. Gedurige overgang van stelsel in stelsel. Twijfel na twijfel opkomende, om wat eerst gewonnen scheen, weer af te breken. Het blijft alles krank, en die krankheid verergert, en in een zin, zooals zelfs Pilatus het nog niet kon bedoeld hebben, duikt. telkens in steeds intenser zin Pilatus' vraag: „Wat is waarheid!" weer op. De schroef in het innerlijk bewustzijn van den mensch wordt niet vastgeschroefd. Het dolgeloopen rad blijft zich eindeloos omwentelen. Men kent het plan van den bouw niet, en verloopt daardoor in allerlei constructies, die op hetgeen bestaat niet passen. Men gist, men vermoedt, men zint, men peinst, maar de waarborg, dat wat men vermoedt *waarheid* zijn zal, blijft ten eenenmale ontbreken. Men komt niet verder. Men bereikt zijn doel niet. En, teleurgesteld in zijn schoonste verwachtingen, sterft wijsgeer na wijsgeer, denker na denker, zedemeester na zedemeester, levensheld na levensheld weg in den dood.

Eén groot zelfbedrog leidt hierbij de zoekende menschheid op een dwaalspoor. Ze beeldt zich toch in, dat de uitkomst van een diepzinnig wetenschappelijk onderzoek hooger staat dan hetgeen onmiddellijk door

ons als waarheid wordt aangegrepen. *Kennis* komt daardoor in aller schatting hooger te staan dan het *weten*. Wat onmiddellijk door ons weetvermogen gegrepen wordt, kan het deel van de *eenvoudigsten* zijn; wat daarentegen door diepzinnig wetenschappelijk onderzoek ter onzer kennisse komt, is alleen het deel der *geleerden*. Van een *weetvermogen* van den mensch hoort men daarom zoo goed als nimmer, wel van zijn *kenvermogen*. Wat we onmiddellijk met onze zintuigen waarnemen, telt nauwelijks mee; hoog daarentegen staat, wat wordt waargenomen met microscoop of telescoop. Er moet moeite aan zijn ten koste gelegd. Er moet denkinspanning bij te pas zijn gekomen. Het moet zoo zijn, dat een gewoon mensch er niet bij kan, en alleen een vaardige, scherpzinnige, vindingrijke geest er achter kan komen. Het moet in echten zin aristocratische geleerdheid en geen democratisch weten zijn. Er is dan een schare die de wet niet kent, en er zijn geleerden die de wet van natuur en leven uitvonden. Dit laatste staat dan het hoogste, dit eerst zal tot het ware weten leiden, en wie het resultaat van dit wetenschappelijk onderzoek niet als het eenige ware en bestaanbare wil aanvaarden is een domper en achterling.

Nu ligt hierin ongetwijfeld een deel waarheid. Ons weetvermogen is verzwakt, verzwakt is de werking van onze zintuigen, en de verduistering van het verstand heeft ons onmiddellijk weten op hoogst bedenkelijke wijze ingeperkt. Het staat er nu mede als met ons brood. Vóór den val in zonde leefde de mensch van de vrucht van het geboomte, die vanzelf in het Paradijs wies. Arbeid voor het verkrijgen van voedsel was niet geëischt. Maar na den val in zonde keert dit in zijn tegendeel om, en wordt tot den nu zondigen mensch gezegd: „Omdat gij gegeten hebt van den boom, waarvan ik u gezegd had: daarvan zult gij niet eten, zoo zij het aardrijk vervloekt om uwentwil, en met smart zult gij daarvan eten al de dagen uws levens. Ook zal het u doornen en distelen voortbrengen, en gij zult het kruid des velds eten. *In het zweet uws aanschijns* zult gij brood eten, tot dat ge tot de aarde wederkeert." Geheel ditzelfde nu is

ook toepasselijk op het voedsel van onzen geest. Ook de geest van den mensch zou zich van nu voortaan alleen kunnen voeden *in het zweet zijns aanschijns*. Het onmiddellijk weten zonk in, en het weten door moeizamen arbeid des geestes trad er voor in plaats. Gelijk de spade in de aarde moest worden gestoken, zou ze haar brood uitgeven, zoo moest nu ook de geest des menschen gaan delven in wat de wereld aan zijn denken aanbood. Onderzoek en nadenken werd levensregel voor 's menschen geest, en alzoo is het wetenschappelijk onderzoek, met al de inspanning waartoe het noodzaakt, thans van God gewild, en hebben wij ons aan dien wil te onderwerpen.

Doch gelijk het eten van het brood in het zweet des aanschijns ons niet verbiedt om ook de vruchten van de ooftboomen te plukken, en het eten van de rijpe, zelf gegroeide vrucht het eten van het brood blijft aanvullen, ja, in den grond der zaak hooger staat, zoo is het ook hier. De ons nu opgelegde taak, om onzen geest met kennis te voeden in het zweet onzes aanschijns, is en blijft een gevolg van de zonde, en staat niet hooger dan het onmiddellijk weten, maar verre er beneden. God Almachtig stelt geen wetenschappelijk onderzoek in, om zijn wereld te leeren kennen, maar weet hoe en wat in de wereld is, door onmiddellijke aanschouwing. Vóór den val in zonde was ook den mensch iets van deze onmiddelijke aanschouwing toebedeeld. En zal eens de gedaante dezer wereld zijn voorbijgegaan, en onder den nieuwen hemel een nieuwe aarde opbloeien, dan zullen de gezaligde bewoners dezer aarde „zien van aangezicht tot aangezicht, en kennen gelijk ze gekend zijn". Er zal op die nieuwe aarde geen kerk of tempel meer zijn, omdat er geen afscheiding meer zal bestaan tusschen het gewone en het zalige leven. Er zal geen strafgevangenis meer zijn, omdat er geen zedelijke onvoegzaamheid meer zal voorkomen. Er zal geen krankzinnigengesticht meer wezen, omdat 's menschen geest zijn krankheid zal hebben afgelegd. Maar ook zullen er geen microscopen of telescopen, geen laboratoriums of polytechnicums bestaan,

omdat er van wetenschappelijk onderzoek in het zweet des aanschijns geen sprake meer zal wezen. Het moeitevolle wetenschappelijk onderzoek als middel om tot kennis te geraken, staat volstrekt niet *boven* het onmiddellijk weten, maar integendeel er verre *beneden*. Het is een bezigheid, die thuis hoort bij de lagere orde der dingen, waarin we thans verkeeren. Het is niet denkbaar bij God, het bestaat niet bij de engelen, het was niet in het paradijs, en het zal ook voor ons in het Vaderhuis plaats maken voor het onmiddellijk aanschouwen, het onmiddellijk plukken van de vrucht der *waarheid*. Wat nu moet, is een straf, ons om der zonde wil opgelegd. Een noodzakelijkheid, waaraan we ons hebben te onderwerpen. Een noodmiddel, waarvan we dankbaar gebruik hebben te maken. Alleen maar, het is volstrekt het hoogste niet; het blijft niet, maar doet slechts tijdelijk dienst; het gaat eens voorbij. Op de nieuwe aarde zal geen ploeg meer door den akker worden gedreven, en boomvrucht aller voeding zijn. En zoo ook op die nieuwe aarde zal er geen school, en geen geleerdheid, en geen spannende inspanning der hersens meer zijn, maar de kennis in volmaakten zin vanzelf aller deel worden. „We zullen kennen gelijk we gekend zijn."

Maar gelijk we, al is brood ons voedsel geworden, dan toch de vrucht van den palmboom en dadelboom, en de vrucht uit onzen boomgaard allerminst versmaden, maar deze veeleer hooger in waarde stellen dan het brood, — zoo ook verliest bij en naast dit wetenschappelijk onderzoek, dat ons is opgelegd, het onmiddellijk grijpen en plukken der waarheid allerminst zijn beteekenis. We hebben steeds behoefte aan wetenschappelijke kennis, maar waarderen daarnaast en daarboven hetgeen ons als onmiddellijke kennis, d. i. als *waarheid*, ter beschikking wordt gesteld. Nu is dit onmiddellijk weten, dit onmiddellijk grijpen van waarheid velerlei in ons practisch leven. Ons eigen zelfbewustzijn kan geen wetenschappelijk onderzoek ons geven, dat hebben we vanzelf. Ons practisch, tactisch optreden in het leven rust op onmiddellijke gegevens, die we in ons hebben, zonder dat er ooit twijfel omtrent bij ons opkomt. Het ver-

schil tusschen een normaal mensch en een krankzinnige rust geheel op de constateering van dit feit. Een normaal mensch heeft het, een krankzinnige verliest het, althans voor een deel. Van dit onmiddellijk weten zien we zelfs in het instinct der dieren de schitterendste proeven, en bij volken, die nu nog een natuurleven leiden, werkt het sterker dan bij ons in onze beschaafde landen. Ons heeft het te sterk hechten aan het wetenschappelijk onderzoek voor een niet gering deel in onmiddellijke aanschouwingskennis achteruit doen gaan. Nog in de 16e en 17e eeuw bloeide hier te lande op het gebied van nijverheid, kunst en scheepvaart een zeldzame kennis op, zonder dat er voor dit alles, gelijk nu, allerlei afzonderlijke scholen waren opgericht. En zoo is er een belangrijk gebied, waarop wel kennis werd aangeleerd, maar toch het aangeleerde door onmiddellijk inzicht versterkt en verhelderd werd. Wat men in de wandeling noemt „een wijs man" of „een wijze vrouw", is veelal geen vrucht der school, maar van het onmiddellijk leeren. Jesaia zegt het zoo schoon, dat Jehova zelf den landman het bedrijf van zijn akker leert.

Doch daarbij blijft het niet. Er is ook openbaring in bijzonderen zin. Een openbaring, die door inspiratie den mensch *waarheid* ontsluiert. En bovenal is er de Openbaring in Christus, d.w.z. de Openbaring in en door Hém, die zelf de Bouwmeester en Opperste Kunstenaar van het heelal is, en die ons omtrent dit heelal, met inbegrip van den hemel en onszelven, zoo veelszins de waarheid heeft geopenbaard, en wel onmiddelijke *waarheid* getoond en medegedeeld heeft. Daarom nu juist staat deze onmiddellijke *waarheid*, die we aan Christus danken, hoog boven alle resultaat van het wetenschappelijk onderzoek. Ze is Goddelijk van oorsprong, ze draagt een hemelsch karakter; alleen maar, juist omdat ze geopenbaarde *waarheid* en geen *wetenschap* is, kan ze, evenals alle onmiddellijke *waarheid*, alleen aanvaard door het *geloof*.

VI.

Gods Gedachte Nagedacht.

> Totdat Hij zal hebben daargesteld
> de gedachten zijns harten.
> JEREMIA 23 : 20.

DRIEËRLEI is alzoo de richting, waarin het menschelijk bewustzijn zich beweegt. Eenerzijds staat de geleerde met passer en weegschaal, die, al verder onderzoekend, steeds luider zijn *Ignorabimus* uitzingt; anderzijds de diepzinnige wijsgeer, die steeds dieper in de Oneindigheid ingluurt en ten slotte in zijn bespiegeling zich zelf verliest; en tegenover deze beide knielt dankzeggend en jubelend de geloovige neder, die *gelooft*, in Hem dien de Vader gezonden heeft, en die rust met zijn hart in de *waarheid*, die in Christus vleesch is geworden. Deze verhouding nu dreigt er op uit te loopen, dat de geloovige, rijk in zijn beleden waarheid, er toe neigen gaat, om het erf der wetenschap te mijden, en dat omgekeerd de geleerde met de weegschaal en de wijsgeer met zijn spiegel zich van alle geloof afkeeren. Geloof en wetenschap bevinden zich dan in rechtstreeksche tegenstelling, en de harmonie van het leven gaat te loor. Daarmêe begon het in de dagen, toen de apostel Paulus te Corinthe optrad; daarvan was men teruggekomen in de dagen der Scholastiek; maar thans gaat het weer dien zelfden weg op, en dit vooral sinds op wetenschappelijk erf *de Evolutie* als Evangelie is aanvaard. Toch mag deze toestand niet zonder protest geduld, en zij, die op de waarheid, die in Christus is, van harte amen zeggen, mogen zich niet onttrekken aan de roeping, om, van hun standpunt uit, de groote levensproblemen in te denken, zich van wat bestaat en geschiedt rekenschap te geven, en zich een wereld- en levensbeschouwing te vormen, die wat in hen omgaat met wat buiten hen bestaat in eenheid van gedachte saambindt. Het misleidend karakter van onze veelszins feil

gegane rede mag ons nimmer verleiden, op onze rede den ban te leggen. We kunnen onze rede niet tot rechter nemen; de rede moet de openbaring van Hooger niet verdringen; onze rede heeft feitelijk een correctief noodig; en ook, we kunnen bij onze rede niet blijven staan. Naast onze rede staat ook onze wil, die niet zint maar kracht oefent, en behalve rede en wil, is ons ook een gevoel geschonken, dat zelf niet met onze rede en onzen wil op één lijn staat, omdat deze twee *actief* zijn, en het gevoel *lijdelijk* is, maar dat toch het leven zelf grijpen kan, en dan genieten of lijden doet. Verstand, wil en gevoel moeten daarom steeds saam en in juiste evenredigheid tot ontwikkeling komen. Ook de Religie eischt alle drie op. En ons Christelijk geloof boet helderheid in, zoo het de rede, kracht zoo het den wil, en mystieke innigheid zoo het ons gevoel buiten werking stelt. We moeten niet drie soorten van vromen hebben: vromen die enkel redeneeren, vromen die enkel practisch optreden, en vromen die in hun gevoelsmystiek verzinken, maar elk kind van God moet in het heelal inzien met verlichte oogen des verstands, optreden met een wilskracht die Christus in hem werkt, en inleven in het leven met iets van die gevoelige liefde, die Paulus in I Cor. XIII bezong. En dan moet de heilige coöperatie van deze drie functies vastliggen in dat wondere *geloof*, dat zich magnetisch voelt aangetrokken door Hem die „de weg, de waarheid en het leven" is, en die de ziel, die Hij trok en greep, nimmer loslaat.

Nu rijst de moeilijkheid, die zich hier voor ons denken voordoet, uit het diepgaand verschil tusschen het *eindige* en het *oneindige*. Ons verstand, onze rede is beperkt en zoekt het perk. Elk cijfer, hoe hoog ook opgevoerd, drukt een eindige hoegrootheid uit; en wel kan de rekenaar dan aan het eind van zijn berekening zeggen, dat het zoo tot in het oneindige voortloopt, en zelfs het begrip „oneindig groot" in zijn rekenopstel toelaten, maar dit begrip zegt hem niets positiefs; het ontkent slechts het vast berekenbare, en

het begrijpen houdt op. Zoo is het op elk gebied. Juist inzicht vraagt om bepaalde gegevens en duidelijk aangewezen grenzen, en waar alle grens wegvalt en elke vraag om gegevens onbeantwoord blijft, verliest al ons denken zich in de vaagheid. Wat de geleerde denker juist boven den gemeenen denker voorheeft, is de praecisiteit van zijn weten. Vergelijk slechts de voorstelling, die een man als Groen van Prinsterer zich allengs van onze vaderlandsche historie vormde, met wat aan een gewoon scholier, die de lagere school verlaat, is bijgebracht. Alleen het bepaalde, het juist gekende, geeft zekerheid, vastheid en daarom rust. Het is dan ook volkomen natuurlijk, dat men, zoover het eenigszins kan, dat stipte narekenen uitstrekt; maar over de grens van het eindige schuift deze rekening nooit heen. Zóó niet gaat het eindige in het oneindige over, of 't begint al voor u te glibberen en te wankelen. Dit is geen gevolg van eigen nalatigheid of gemis aan volharding. De oorzaak hiervan ligt veeleer in ons denken zelf. Overal zoeken we verband tusschen oorsprong en gevolg. Iets kan er niet vanzelf wezen. Het moet door iets veroorzaakt zijn. Er moet dus altoos iets achter liggen, en het oorzakelijk verband met wat er achter ligt, moet door ons zijn in te zien. En deze behoefte om de oorzaak te kennen, dringt zich niet alleen aan den geleerde op, maar evenzoo aan den gemeenen man. Een jongen, die door een bosch wandelt, en op een eenzaam pad een pet vindt liggen, kijkt vanzelf om zich heen, of hij ook iemand in den omtrek ziet, aan wien die pet toebehoort. Te vragen, te tasten naar de oorzaak van wat we zien of hooren, is inderdaad van ons bewustzijn onafscheidelijk. Maar dit juist sluit het Oneindige buiten onze natuurlijke denkwereld. Immers *oneindig* wil juist zeggen, dat we van het zoeken naar den oorsprong afzien.

Toch snijdt dit ons denken van het Oneindige niet af. Hoe dan ook in ons ontstaan, er leeft in ons een gewaarwording van het Oneindige, d.w.z. iets dat niet meer aan de wet van het eindige

onderworpen is. Er is in ons innerlijk bewustzijn een gemeenschap met iets onverklaarbaars, en dat zich toch als een niet te weerstane macht in ons openbaart. We zien een wereld om ons heen; we kunnen ons die wereld uitgebreid denken over alle landen en zeeën; we zien aan het firmament duizenden glanspunten schitteren, waarvan men zegt dat ze weer eigen werelden zijn; die bollen en sterren zweven in het luchtledig of nemen er een vasten stand in; maar al denken we ons de afstanden dier zonnen en sterren nog zoo groot, zoodat de nullen ons ontbreken om de cijfers te vergrooten, toch moeten we ons met noodwendigheid één dier sterren als de verstafschijnende ster denken; en dan? Wat is er dan achter die verste ster? Houdt daar het luchtledig op? Sluit daar een muur van diamant het heelal af? Maar al was dit zoo, wat is er dan achter dien muur? en zoo vragen we altoos door, en ons denken kan niet rusten, eer het weer de vraag heeft gesteld: En wat is daar dan achter? Altoos willen we een einde vinden, maar dit einde vinden we nooit, en ten slotte lost zich ons eigen antwoord op in een negatief. Maar deze gebondenheid van ons denken aan grens en oorzaak belet niet, dat we in ons verborgen zielsleven een gewaarwording, een aandrang hebben van iets hoogers, van iets dat ons denken te boven gaat, van iets waaruit ook ons denken zelf zich verklaren moet. De 139ste Psalm teekent het ons zoo schoon. Ge denkt ook over u zelf na. Hoe kwaamt ge er? En dan wijst men u op uw vader en moeder. En weer vraagt ge: Van waar waren die? En men wijst u dan op heel het geslacht uwer voorouders. Ge denkt die geslachtslijn door tot Adam en Eva toe. Maar nu verder. Hoe kwamen die er? Ga nu desnoods op den weg der Evolutie mee, en zeg: de eerste mensch was uit het dier, dit dier uit de plant, die plant uit de stof. Het baat u alles niets.

Dan toch moet in die stof iets, wat ook, hebben gescholen, waardoor dit alles vanzelf alzoo zich ontplooien kon, en van waar was dan die stof en de kracht in die stof? Acht ge nu met ons die Evolutie zelfmisleiding, en zegt ge, Adam en Eva waren recht-

streeks tot aanzijn geroepen, zonder vader en zonder moeder, dan staat ge weer voor dezelfde vraag: Vanwaar waren ze dan en hoe kwamen ze er? En dit nu geeft de sensatie van het Oneindige, die ge dan vanzelf ook op uw eigen bestaan overbrengt. Al waart ge naar het lichaam uit uw ouders, stellig niet naar uw ziel. Uw ziel heeft een eigen oorsprong en ge belijdt met David, dat er een God is, die uw ongevormden klomp heeft aanschouwd, en u geweven heeft als een borduursel, ja, dat uw geboortestond, en al wat in en aan u zijn zou, reeds in het Boek van God geschreven stond, eer ge het levenslicht zaagt. Zoo voelt ge het Oneindige niet alleen in den oorsprong van uw denken, maar ook in den oorsprong van *uw eigen wezen*. Uw bestaan zelf vertelt het u, dat ge met het Oneindige in contact staat.

En daarbij blijft het niet. Ge voelt uit die verborgen wereld krachten, werkingen, indrukken op u uitgaan. Ge voelt een tegenstelling in u opkomen tusschen die Hoogere macht en uw eigen wil. De zedelijke levensstrijd in u is de worsteling tusschen wat uit u en hetgeen op en in u werkt. Maar al overwint ge in dien strijd door uw wil door te zetten, dan is het niet uit, maar komt het oordeel van uw conscientie. Altoos blijft dit Oneindige zijn stempel op u drukken. Ge kunt er niet van onder uit. En als ge dan denkt aan het einde van uw leven, als eenmaal gij sterft, zooals ge anderen zaagt sterven, dan is het nog niet uit, want dan voelt ge vooruit hoe het resultaat van uw leven in den dood met u meegaat, u ten oordeel zoo ge buiten Jezus sterft, u tot heerlijkheid zoo ge sterft in Hem. Zoo werkt dit oneindige in u en op u van uw eerste geboorte af, al de dagen uws levens door, en gaat in uw sterven met u. En dit nu is uw religie, dat ge *dit* oneindige als *den* Oneindige gewaar wordt; dat bewondering, dankzegging en aanbidding uw ziel vermeestert, en dat ge u persoonlijk aan dien Oneindige als aan uw Vader in de hemelen verbonden gevoelt. Die Oneindige werkt op uw wil, op uw gevoel, op uw denken. Niets dat in u is, kan zich aan zijn alles overheerschenden invloed

onttrekken. Zoo vormen zich twee werelden voor u, de ééne de zienlijke wereld waarin ge verkeert, en de andere de onbegrepen, onzienlijke wereld, waaruit die hoogere invloeden u toekomen. Die twee staan dan tegenover elkander. Die twee botsen gedurig tegen elkander in. En toch blijft in u de drang en onbetwistbare behoefte, om die beiden te verzoenen, om beiden tot eenheid saam te smelten. Ge gelooft en ge denkt, maar dit geloof en dit denken, ze kunnen niet rusten eer ze in innerlijke harmonie geheiligd zijn. Ge zoudt zeggen, dit kan niet, en toch komt het er toe. Bij den eenvoudige, die minder diep denkt, gemakkelijker dan bij den diepzinnigen wijsgeer. Maar toch ook, velen der rijkste genieën hebben beleden, dat het ten slotte tot die harmonie in hun innerlijk zelfbewustzijn gekomen was. Het Oneindige en eindige heeft zich tenslotte zelfs bij de helden der gedachte, die alles waagden door te denken, verzoend.

Hoe nu is deze harmonie tot stand gekomen? Niet door het denken op zij te zetten en zich te verliezen in de mystiek. En ook niet door zich op den wil te werpen en zich op de praktijk te werpen. Ongetwijfeld heeft ook de mystiek haar deugdelijk recht, en is zonder practijk het geloof ijdel. Maar dit neemt niet weg, dat ook de *gedachte* niet alleen tot haar recht moet komen, maar zelfs de leiding moet behouden. De mystiek, die zich van de rede vervreemdt, wordt ziekelijk mysticisme, en de wilsenergie, die met de rede breekt, tast in den blinde rond. De rede, het verstand, de bezinning, de gedachte mag nimmer uit haar centrale plaats worden gedrongen. Er mag en moet iets zijn wat de gedachte opwekt en haar inhoud geeft, maar zonder de gedachte komen we niet verder. Ons zelfbewustzijn is het eerste; wie zijn zelfbewustzijn verliest, wordt zinloos of verliest zich in droomen. We moeten wel beginnen met het afweten van ons eigen ik, van ons bestaan, van ons bedoelen, en dit alles is zonder zelfbewustzijn ondenkbaar, gelijk op zijn beurt het zelfbewustzijn er niet is, zonder werking van de

rede in ons. Het komt niet maar aan op het voorwerp waarover we denken: maar vooraf moet in ons zijn het besef van een *ik* dat denkt, en een besef van wat dit *denken* is. Het denken gaat vooraf aan het doen. De wil doet het, maar de rede en de gedachte zetten er toe aan en leiden het. De wil is als het paard dat voor den wagen trekt, maar de rede is de man die op de bok zit, en het paard stuurt. Hierbij kan verwarring plaats grijpen en het gevoel kan de teugels aan de rede uit handen nemen, maar altoos toch eerst dan, als de aandacht van het gevoel in het bewustzijn is gekomen, en zoo toch nooit anders dan door wat in het bewustzijn omgaat. Zeer terecht is dan ook steeds door de beste denkers aan de rede, aan de gedachte, aan het bewustzijn de hooge plaats toegewezen. Wat is, moet gedacht zijn, eer het er kwam. De groote daden, die van menschen zijn uitgegaan, waren in hun gedachte, eer ze die heldendaden volvoerd hadden. Wat van hen *uit*ging was eerst *in* hen, in hun bewustzijn, ook al was het, dat veel ervan in hun bewustzijn nog school, eer het helder door hen werd ingedacht. En dit nu kon, zoodra het geloof in den Oneindige de ziel aangreep, tot geen andere slotsom leiden, dan dat ook in den Oneindige de gedachte was, ja, dat die gedachte er in den Oneindige was, eer de schepping van Hem uitging.

Feil ging men daarom door te zeggen: God is denken, God is gedachte, God *is*, God denkt, God wil, God gevoelt. Hij is het zijn, Hij is de eeuwige wijsheid, Hij is de almachtige kracht, Hij is de heilige Liefde, en dit alles is van Gods wezen niet gescheiden, het zijn geen eigenschappen, die, gelijk bij ons, bij Zijn wezen bijkomen. Dat alles is zijn wezen zelf, ondeelbaar en volzalig één. Doch altoos zoo, dat het bewustzijn in onzen God steeds volkomen is. Niets in God slaapt of sluimert. Er is niets in Hem, dat schuilt, of buiten het Goddelijk bewustzijn is gesloten. In Hem was van alles de gedachte, eer hij het schiep en tot aanzijn riep. Juist daardoor is in alles een gedachte, in alles de verwezenlijking van een gedachte, en kan het denken alle ding doordenken. God doordacht Zijn

schepping eer ze er kwam, Hij doordacht den loop van alle ding eer het zijn weg begon, en het is niet onze gedachte, maar de gedachte Gods, die al wat aanzijn heeft, innerlijk draagt en dragen zal tot den einde toe. De gedachte wordt niet door ons in het creatuur gelegd, maar werd door God er in geschapen, en in het creatuur vastgelegd. En dit nu geldt niet alleen van elk ding op zich zelf, maar evenzoo van alle dingen in hun onderlingen samenhang. Er is in God geen deeling, geen splitsing, geen naast elkander liggen van het een en het ander. God is één en zijn gedachte is één, en al wat bestaat is de uitdrukking van die eenheid der gedachte Gods. Vandaar dat het gansche heelal saam één groot organisch geheel vormt, dat in al zijn deelen onderling saamhangt en in den grond der zaak slechts eéne gedachte uitdrukt. Wij mogen die gedachte deelen, om door de onderscheiding van wat ze saamsmelt, tot inzicht der deelen te geraken, maar het vormt alles saam de ééne schepping, de ééne wereld, het ééne heelal, het ééne monumentale gebouw van den Grooten Bouwmeester en Kunstenaar. Gelijk het kind in den moederschoot niet gevormd wordt door op een romp een hoofd te zetten, en in romp en hoofd zenuwen en aderen aan te brengen, maar heel het lichaam van het kindeke met al zijn bestanddeelen en organen uit éénzelfde kiem opkomt, zoo vormt ook heel de Schepping één lichaam, dat aan één gedachte Gods zijn oorsprong dankt. Dit nu onderwijst de Schrift ons, als ze van *het Eeuwige Woord* spreekt, ons onderwijst dat alle ding is uit den Vader, maar door den Zoon en krachtens den Heiligen Geest. In dit Eeuwige Woord nu is de eeuwige Wijsheid, die als de gedachte Gods speelde voor Zijn heilig aangezicht. Vandaar dat Jezus, in onze menschelijke natuur optredend, zeggen kon, dat Hij voor ons menschen was *de Waarheid zelve,* die ons den zin en de gedachte Gods, voor zooveel dit voor ons onmisbaar was, openbaarde, toonde en zien liet. „Wie mij gezien heeft, heeft den Vader gezien."

En ziehier nu het diepgaand verschil tusschen de Bespiegeling en de Waarheid. De bespiegeling gaat uit van het denken, van de gedachte in den mensch. Voor haar is het de mensch, of althans de denker onder de menschen, die met zijn denken niet alleen alles doordenkt, maar door zijn denken aan alles inhoud geeft, tot zelfs het zijn ervan wezen geeft, en tenslotte door zichzelf te denken, zichzelf schiep, en God in zijn denken opnemend, dien God niet anders denken kan dan in zijn eigen *ik*. De grondfout hiervan is, dat zulk een denker ook het denken zelf uit zichzelf verklaart, inplaats van ook het denken uit onze schepping naar Gods beeld en Gods gelijkenis te verklaren. Niet ons denken is oorspronkelijk; oorspronkelijk is alleen de gedachte Gods; en het is dank zij onze schepping naar den beelde Gods, dat ook ons het hooge voorrecht van het denken is gegund, en dat ook wij het gedachte Gods eenigermate kunnen indenken en nadenken. Er is alzoo tweeërlei. Er is ten eerste de gedachte Gods, die uitgedrukt ligt en belichaamd is in heel de Schepping, en er is ten tweede in den mensch een gelijkenis met het beeld Gods, waardoor ook wij denken kunnen, niet uit onszelf, maar door het denkvermogen dat God ons inschiep. In de wereld ligt alzoo de gedachte Gods verborgen, en het is den mensch gegeven, uit die Schepping de gedachte Gods op te sporen en zelf na te denken. Vandaar onze plicht en roeping om die wereld, met inbegrip van de natuur en den mensch, te onderzoeken. We spinnen de gedachten der wereld niet uit onszelf, maar krijgen kennis van haar door die wereld te bezien, na te gaan en te onderzoeken. Er komt ons uit die wereld zelf de kennis van Gods Schepping en daardoor kennisse van Gods gedachte toe. God heeft in die Schepping, gelijk onze Geloofsbelijdenis het zoo schoon zegt, als met kleine letterkens zijn Goddelijke gedachte geschreven, en wij lezen die gedachte Gods van de Schepping af. Eerst spellen we, dan leeren we, dan kennen we het van buiten. In de natuur en in de geschiedenis is metterdaad Gods algemeene Openbaring. Mits de mensch zelf er onder begrepen worde, en ook hetgeen God in den mensch

rechtstreeks inwerkt door zijn Heiligen Geest niet buiten rekening worde gelaten. Daarbij komt dan in Christus de bijzondere Openbaring, noodzakelijk geworden door wat de zonde onleesbaar had gemaakt, en nu door Christus wordt aangevuld. Maar zoowel bij de Algemeene als bij de Bijzondere Openbaring is het altoos een werk Gods *buiten* ons en een werk Gods *in* ons, waardoor wij de gedachte Gods, nu ook de gedachten van genade en ontferming, leeren verstaan.

Toch is hiermee nog niet alles gezegd. De vraag blijft toch, hoe wij in de Schepping zelve de gedachte, die er in schuilt, van de uitwendige verschijning onderscheiden kunnen. We zeggen, dat we een boom, een leeuw, een adelaar zien, maar onze zintuigen vangen toch niet anders op dan een indruk van eenige stof, van eenige kleur, van eenigen vorm, van eenige reuk, van eenigen smaak. Als in den herfst aan twee boomen van denzelfden boomgaard, aan den éénen appelen en aan den anderen peren hangen, weet ook de voorbijganger wat de appelboom en wat de pereboom is; maar in den winter, als alles kaal is, weet dit alleen de kenner. Nooit zouden we daarom bij het zien van een boom den indruk van een boom ontvangen, noch bij het zien van een leeuw den indruk van een leeuw, zoo er niet in ons was de mogelijkheid om uit stof, kleur, vorm en vrucht zelf het beeld van een boom of van een dier te vormen. Dit heeft velen verleid om te zeggen, dat alle begrippen ons aangeboren waren, zoodat we de beelden niet uit de Schepping opvingen, maar uit ons zelf. Doch dit is niet zoo. Uit de Schepping zelve ontvangen onze zintuigen de indrukken; deze indrukken worden door onze zenuwen in ons centraal bewustzijn overgebracht, en eerst daar is het wondere vermogen, waardoor we, omdat we naar Gods beeld geschapen zijn, die indrukken tot de eenheid van het beeld van een boom, van een adelaar of van een leeuw verwerken. Hadden we dit vermogen niet, we zouden niet anders weten dan van stof, kleur en vorm. Eerst door dit vermogen zien we de gedachte die er in schuilt, en komt het beeld, gelijk

God het gedacht heeft en uit Zijn gedachte schiep, ook voor ons op. Zoo is het niet bij het mechanische wat de mensch knutselt. Een schip, een huis, een toren zijn mechanisch ineengezet, en deze herkennen we daarom alleen uit de herinnering; maar het organisch leven der natuur, dat rechtstreeks uitdrukking van Gods gedachte is, kennen en herkennen we door het ons inwonend kenvermogen, waarin de gedachte Gods zich afspiegelt.Die gedachte Gods kennen we nu bij voortgang steeds beterder en zuiverder, en ook ziet de één e mensch in de Schepping veel meer dan de andere, en zelfs bij den kundigsten waarnemer en bij den diepzinnigsten denker is er geen sprake van dat hij alles doorzien zou. Daarom is ook in Christus niet alle waarheid ons geopenbaard. Op verre na niet. Maar dan toch al datgene wat ons van noode is, om in dit leven onzen God te dienen, en om bij Hem zalig te zijn.

Kort en goed komt dus onze slotsom hierop neer:

In God is de gedachte van alle ding. Alle ding is uit die gedachte voortgekomen. De Heere onze God heeft in zijn Schepping zijn Goddelijke gedachte uitgedrukt en belichaamd. Ons is het vermogen geschonken, om, als geschapen naar Gods beeld, uit de Schepping de gedachte Gods af te lezen, en innerlijk in beeld te brengen. En waar de zonde ons oog verduisterd had, en de vloek de Schepping had gedenatureerd, is in Christus de Waarheid verschenen, de Waarheid omtrent ons zelf en de waarheid van Gods heelal.

VII.

De Verborgenheden.

> Gedenk, dat gij zijn werk groot maakt, hetwelk de lieden aanschouwen.
> Alle menschen zien het aan; de mensch beschouwt het van verre.
> Zie, God is groot, en wij begrijpen het niet; er is ook geene onderzoeking van het getal zijner jaren.
> JOB 36:24, 1, 2, 6.

UIT den in schets gebrachten stand van zaken vloeit vanzelf voort, dat de mensch zich op allerlei manier geplaatst vindt voor *Verborgenheden*. Tot op zekere hoogte kan men zeggen, dat voor het kind *alles* nog verborgenheid is, en dat het de ingeschapen dorst naar kennis is, die den mensch onder het opgroeien prikkelt sluier na sluier op zij te schuiven, en telkens weer in iets, dat eerst voor hem verborgen was, te leeren inzien. Zóó echter is de *verborgenheid* hier niet bedoeld; in ernstigen zin genomen is alleen datgene voor ons een *Verborgenheid*, wat de mensch, met de middelen tot onderzoek die hem ten dienste staan, niet alleen *nog niet* kon uitvinden, maar ook *nooit* uitvinden zal. Geheel hiervan onderscheiden is echter datgene, wat slechts *tijdelijk* nog niet tot zijn kennis is gekomen, maar dat hij bij meerdere ontwikkeling helder zal inzien. Die twee verwarre men niet. Er is in ons menschelijk weten een langzame, gestadige *vooruitgang*, die maakt dat we allengs te weten komen, wat we eerst niet doorzagen; maar er is ook aan ons menschelijk weten een absolute *grens* gesteld, die we nimmer overscheiden kunnen. Er kan dan van over die grens ons wel kennis toekomen, t.w. door rechtstreeksche openbaring, maar voor wat ons menschen aangaat, staan we voor dit ons onbekende terrein machteloos, en al wat tot dit voor ons ontoegankelijk terrein behoort, vormt sâam het rijk der *Verborgenheden*. Een diepe klove scheidt ons van dit

terrein af, en wel van de overzijde kan over die klove een brug worden gelegd, die gemeenschap zal geven, maar onze rede, ons verstand, ons denken staat voor die klove, zonder haar op wat manier ook te kunnen overbruggen.

Doch dit heeft niets te maken met die tijdelijke onkunde, die gevolg is van een *nog niet* weten. Deze onkunde toch kan het gevolg zijn van velerlei oorzaak. We kunnen persoonlijk nog achterlijk zijn in ontwikkeling; de tijd waarin we leven, kan nog achterlijk zijn in historische ontplooiing; of ook, er kan over de zaak zelve nog een sluier liggen, die voorshands onderzoek uitsluit. Een kind, dat spelen leert, kan nog geen wetenschappelijk probleem verstaan. In de dagen onzer vaderen kende men de werking der natuurkrachten nog slechts zeer ten deele. En ook, zoolang Amerika nog niet ontdekt was, kon van een onderzoek naar de Amerikaansche talen geen sprake zijn. Toch hing dit alles slechts aan tijden en gelegenheden. Het kind, straks man geworden, beheerscht een breed terrein van kennis, waar het eerst niet bij kon. Toen eenmaal de stoom in haar werking ontdekt was, ging de toepassing hiervan op 't leven van zelf voort. En zoo ook, nadat Columbus eenmaal Amerika gevonden had, ontsluierde zich de nieuwe wereld van zelf. Toch raakt dit alles nog in het minst de *Verborgenheden* niet, het heeft alleen betrekking op het aanvankelijk en tijdelijk *nog niet gekende*. Nu is vooral in de laatste drie eeuwen de vooruitgang in kennis op dit kenbaar terrein, in klimmende mate zelfs, zeer groot geweest. Ook hier waren de eerste beginselen het moeilijkst, en hoe verder men kwam, hoe gemakkelijker de uitbreiding van onze kennis almeer werd. Het leggen van het fundament was ook hier het bezwaarlijkst, en vooral het geven van vastheid aan dit fundament onzer kennis eischte de uiterste inspanning en stelde gedurig teleur. Maar toen dan ook eindelijk het vastleggen van dit fundament onzer kennis gelukt was, ging het doen verrijzen van de muren op dezen deugdelijken grondslag wonderbaar snel. Nog steeds bouwt men daaraan voort. Wat eerst een werkloods bij den bouw was, is thans

reeds een in de wolken zich verheffend gebouw van tal van verdiepingen geworden. Niets staat thans meer aan het voortbouwen in den weg. Alle gereedschap en grondstof ligt gereed. Aan het bouwplan behoeft niets meer veranderd te worden. Men bouwt aan dezen reuzenbouw van alle zijden te gelijk, en doet het in onderling overleg. Zoo gaat 't voort en voort bijna van jaar tot jaar. De ééne verrassende ontdekking is niet gedaan, of reeds de tweede wordt aangekondigd. Dit prikkelt den ondernemingsgeest. Dit verhoogt den durf van den levensmoed. Men spant zich in gelijk vroeger nooit. Het goud wordt er bergenhoog voor opgestapeld. De wereld is niet meer in loketten ingedeeld, maar door de stuwkracht van stoom en electriciteit één geworden. De eerst provinciale actie is nationaal, thans de nationale actie tot een wereldactie geworden. Bijna ieder weet thans wat vroeger niemand wist. De algemeene gedachtenkring breidt zich uit. Gedurig worden nieuwe terreinen in het algemeene wereldleven opgenomen. De menschheid als *menschheid* is zooveel rijker in kennis dan voorheen geworden. Op het uitdeelen van die verkregen kennis onder de groote menigte heeft men zich toegelegd met een ijver, die elken hinderpaal voor de algemeene ontwikkeling uit den weg ruimde. Onze menschelijke kennis van thans overschaduwt alle kennis van vroeger eeuwen. En nog is het einde er niet. Dit proces gaat voort en voort, en als ook deze twintigste eeuw zal voleind zijn, zal, naar men nu reeds profeteeren kan, het veld onzer kennis en de nauwkeurigheid van onze kennis allicht verdubbeld zijn.

Doch al *deze* kennis heeft met de kennis der *Verborgenheden* niets uitstaande. Dit gestadig toenemen in practische kennis is uitsluitend een gevolg van onzen menschelijken aanleg. We zijn niet op eenmaal in het licht geplaatst, maar waren er op aangelegd, om trede voor trede steeds hooger te klimmen. Gelijk het kind begint met hulpeloos wicht te zijn, dan loopen leert, allengs knaap

wordt, zoo opgroeit tot de jongelingsjaren, eindelijk man wordt, en nu eerst als man zich in zijn volle kracht ontwikkelt, zoo ook is het met ons geslacht gegaan. We waren niet op eens waar we zijn moesten, maar ontwikkelden ons in den loop der eeuwen uiterst langzaam. We gingen vooruit, maar ongemerkt en niet dan na reusachtige inspanning. Het ééne geslacht, dat ging, liet zijn erfenis achter aan het geslacht dat daarna kwam, en zoo zijn we van eeuw tot eeuw, van geslacht tot geslacht, gestadig vooruit gekomen. Het geslacht, dat kwam, stond op de schouders van het geslacht, dat wegstierf. Het was een uit de vlakte opstijgen naar den bergrug eerst, en van den bergrug allengs naar den bergtop, en hoe hooger men kwam, hoe meer de gezichtseinder zich verbreedde. Dit verruimen van den gezichtseinder breidde van zelf ook de vatbaarheid uit om zijn blik te bepalen. Zoo ging het al *crescendo*. Steeds bleef *excelsior* de leuze. Nauwelijks was de ééne bergtop bereikt, of daarachter bleek zich nog een hoogere bergtop te verheffen, en met een moed, die alles aandurft, wedijverde het alles onder elkander om 't eerst dien weer hoogeren top te bereiken.

Doch dit alles gold het veld van kennis dat van meetaf voor ons open lag, en *bestemd* was om allengs door den mensch ontdekt te worden. Hoe ver de grenzen van dit kenbare terrein zich uitbreiden, is nog door niemand te bepalen. De ééne ontdekking roept de andere. En steeds nog gaan we op den weg der kennis, thans zelfs met reuzenschreden, vooruit. Slechts dit blijkt steeds duidelijker, dat dit breede gebied van het kenbare naar alle zijden moet uitloopen op een geheel in nevelen gehuld gebied, waarvan de kenner nu reeds voelt, dat het zich voor altoos aan onze uit eigen kracht verkregen menschelijke kennis onttrekt. Juist de groote vooruitgang in de kennis van het zichtbare en tastbare stelt dit in steeds helderder licht. Toen in vroeger eeuw ook onze kennis van het zichtbare nog zoo alleszins gebrekkig was, voelde men het diepgaand onderscheid niet tusschen het kenbare en het onkenbare. Men was gewoon halve kennis voor lief te nemen. Halve

kennis van het zienlijke en halve kennis van het onzienlijke; en werd zich juist daardoor van de diepgaande klove niet bewust, die tusschen de kennis van het kenbare en de kennis van het onkenbare gaapt. Thans echter, nu de kennis van het natuurlijke, zichtbare leven een zoo hooge mate van nauwkeurigheid en zekerheid heeft bereikt, ziet men die diepe klove gapen op elk terrein. Voor wat als *wetenschap* zal gelden, vraagt men thans stipte nauwkeurigheid, juist daarin onderling verband, zekerheid en vastheid, en naarmate men er in slaagt om zijn wetenschap in de sfeer van het natuurlijk leven steeds stipter aan dien hooggestelden eisch te doen beantwoorden, ziet men te klaarder zijn onvermogen in, om in de sfeer van het onzienlijke, dat achter het zienlijke ligt, in te dringen. Wel waagt men zich hier aan gissingen, aan vermoedens, aan veronderstellingen, en vormt zich een reeks van denkbeelden, maar telkens voelt men hier opnieuw, hoe dit alles juist het wetenschappelijk karakter blijft ontberen, zekerheid en vastheid mist, en nooit met overtuigende kracht ook aan den onwillige door strikt bewijs kan worden opgelegd. Men voelt, erkent en spreekt uit, dat wat men onze wetenschap noemt, in dit rijk der onzienlijke dingen niet kan binnendringen. Men ziet in, en geeft toe, dat deze beide sferen van ons aanzijn een geheel verschillend karakter dragen. En hoe machtig ook de vooruitgang is, die op het gebied van het natuurlijk leven telkens opnieuw mag geconstateerd worden, toch belijdt men steeds oprechter, dat die andere sfeer van het onzienlijke aan onze kennis*neming* ten eenenmale ontgaat, en dat we hier alzoo staan voor een geheel ander rijk, voor het rijk der *Verborgenheden*.

Trotsch en hoogmoedig heeft toen de nieuwe wetenschap in haar zelfinbeelding tegen die sfeer van de Verborgenheden haar *Ignorabimus* uitgeroepen. Ze moest wel erkennen, dat er onder den diepsten grond der dingen nog een diepere diepte gaapte, die geen onzer peilen kon, ja, waarin we zelfs ons dieplood niet kunnen doen

wegzinken; maar, zoo betuigde zij, met die diepere diepte in ons leven hebben we ook niet van noode. Die valt buiten onzen gezichtskring, behoort niet tot de sfeer van onze menschelijke kennis. Daarom hebben we ons dus niet met haar in te laten. Die diepere grond gaat ons niet aan. Op haar onderzoek is ons menschelijk weten niet aangelegd. We zien dus eens voor goed af van elke poging om er in door te dringen. *Ignorabimus*, d.w.z. we zullen er niet aan doen, en we zullen er ons niet op suf peinzen, en we zullen te werk gaan, alsof die sfeer van het *Verborgene* niet bestond. De sfeer ging ons niet aan. Het was den man der wetenschap onwaardig om er zich mee in te laten. Het voegde den man der wetenschap niet den sluier, die over dat rijk der onzienlijke dingen hing, op zij te schuiven. Eer integendeel was het eisch van echte wetenschap, om dezen sluier ten voete toe uit te spreiden. Geen reet mocht meer openblijven. Geen inzicht mocht ons meer gegund worden. En de leuze werd: „We zullen aan onze wetenschap arbeiden alsof die sfeer van het Verborgene niet bestaat".

Zoo verzonk de wetenschap in puur materialisme. De stof, die kende men. De krachten, die op de stof werkten, kon men nagaan, en die zou men steeds beter en juister pogen te leeren kennen. Maar daar zou 't dan ook bij blijven. Verder kon men niet. Verder ging men niet, want verder *wilde* men niet. En waagde één het zijn schreden derwaarts te richten, dan riep men hem in koor terug, en bezwoer hem terug te komen. Het eerde, het paste den man van wetenschap niet, in dit onbekende land te verdolen. De stoffelijke wereld moest ons genoeg zijn. *Die* wereld kon men door en door kennen. Meer dan de kennis van die stoffelijke wereld had de mensch niet van noode.

Maar toch bevredigde dit niet. Althans één vraag was en bleef er, de vraag naar den oorsprong der dingen, die zich telkens weer opdrong, en waarop de stoffelijke wereld zelve het antwoord steeds schuldig bleef. Men zwoer wel bij zijn *Ignorabimus*, maar had er toch eigenlijk geen vrede meê, en door niets kwam die innerlijke

ontevredenheid klaarder in het licht, dan door den jubel, waarmeê in heel deze wetenschappelijke wereld de vondst van Darwin, zijn *Evolutie*-stelsel, begroet werd. Nu was men er. Nu hield ook die tergende vraag naar den oorsprong der dingen almeer op een vraag te zijn. Uit de ondeelbare deelkens van de cellen, die alle organisch leven saamstellen, zou vanzelf elk organisme allengs zijn opgebouwd. Dit organisch leven, eerst uiterst onvolkomen, zou door keuze en strijd om 't aanzijn (struggle for life) allengs tot hooger organisch leven ontwikkeld zijn. Ten slotte zou de rijker plant tot aanzijn zijn gekomen. Uit dit leven van de plant zou zich het leven eerst der kleine, toen der groote dieren ontwikkeld hebben, en uit die dierenwereld zou zich allengs een nog volkomener wezen hebben afgezonderd, dat den eerenaam van *mensch* droeg. Zoo dacht men dat men er was. Het diepste, het alomvattend mysterie van den oorsprong van het leven was nu ontraadseld. Voor niets stond men meer. Het rijk der Verborgenheden was binnen het rijk der natuurkunde getrokken. En tegenover de belijdende gemeente, die nog steeds haar: „In den beginne schiep God den hemel en de aarde" uitjubelde, waande men thans zijn eigen Evangelie gevonden te hebben. Niet God had hemel en aarde geschapen, maar hemel en aarde, en al wat op de wereld zich bewoog, was vanzelf uit de grondstoffen van het heelal opgebouwd. Was het dan te verwonderen, dat er een twintig jaren in deze grootsche en machtige zelfinbeelding doorleefd zijn, en dat men metterdaad waande het groote levensraadsel te hebben opgelost, en in de materie zelve de verklaring van het mysterie des levens gevonden te hebben.

Doch langer duurde het dan ook niet. Reeds nu wordt de onvoldoendheid van de Evolutieleer almeer ingezien. De moeilijkheid, het mysterie was slechts verplaatst en allerminst tot oplossing gekomen. Indien dan al in de oorspronkelijke stofdeeltjes de drang aanwezig was, om zich op de aangegeven wijze te verbinden, saam te worstelen, en onder die worsteling om 't leven zich allengs te volmaken, dan bleef toch altoos nog de vraag onbeantwoord, hoe die

drang, hoe die wijze van proces, in die allerkleinste, eerste, oorspronkelijke stofdeelkens was ingekomen. Was dit alles oorspronkelijk in die stofdeeltjes ingelegd, dan moest er toch een verborgen macht zijn, die deze stofdeeltjes met die hooge eigenschappen in het aanzijn riep. Had God dit gedaan, dan was men weer in het rijk der Verborgenheden terug. En zoo hierbij van God niet mocht gesproken worden, vanwaar waren die stofdeeltjes, en vanwaar waren die drang en die leiding bij het wordingsproces dan? Ook die vondst stelde daarom al spoedig teleur. Zoo ver de heugenis terugging, waren de dieren, waren de menschen wat ze nu waren, en elke poging om de ontbrekende verbindingsleden (the missing links) te vinden, liep op niets uit. Niet allen erkenden dit, maar toch het getal van wie het erkenden nam steeds toe. De onvoldaanheid, die men waande overwonnen te hebben, keerde terug, en weer kwam de neiging op om het bestaan van een rijk van *Verborgenheden* aan te nemen. Het had niet gebaat, of men den sluier, die over dat rijk hing, al ten voete toe neerliet. Wat daarachter lag, kon men toch niet vergeten. De mannen van wetenschap waren toch ook menschen, menschen met menschelijke behoeften, en juist aan die behoeften werd noch door het *Ignorabimus*, noch door de *Evolutie*leer voldaan. Men zocht iets hoogers, iets heiligers. En men kon het niet langer weerspreken, dat de geestelijke wereld tegenover de stoffelijke wereld een eigen bestaansrecht doet gelden, ja, doet gelden in het hart zelf van de mannen, die zich *con amore* aan het onderzoek der stoffelijke wereld wijden.

De vereering der *Kunst* had een tijdlang deze innerlijke behoefte van het menschelijk hart tot zwijgen gebracht. De kunst liet op geen punt de stofielijke wereld los. Ze gebruikte penseel en kleur, keel en snaar, brons en marmer, papier en pen, maar al tooverde ze uit het stoffelijke, *wat* ze tooverde droeg toch een hooger, een geestelijk karakter. Verhief hart en zinnen, sprak van scheppende genieën. En had ook dit, dat ze tevens het geestelijke streelde. Er ademt in de kunst zelfs een religieuse trek. De kunstenaar en de materialist zijn

twee antipoden. En zoo verklaart het zich, dat ons innerlijk leven, dat aan heiliger religie ontzonk, in de kunst een vergoeding zocht voor wat het verloor, en ten deele althans in de kunst dan ook een bevrediging van zijn behoefte vond.

Maar juist op het terrein der wetenschap gaf de kunst het minst bevrediging. Wel staat ook de kunst met de *gedachte* in verband, maar toch *is* ze nooit uit de gedachte, uit het denken, uit de rede. Ze speelt er om heen, maar beweegt zich steeds op haar eigen vleugelen. En juist dit maakt, dat de man der wetenschap, hoe hoog hij ook de kunst moge eeren, er zich toch nooit door in slaap laat wiegen. Veeleer komt ook de kunst uit het rijk der Verborgenheden in onze stoffelijke wereld binnendringen, en stelt hier de klemmende vraag, in welke verhouding de man van wetenschap zich tegenover dit rijk der Verborgenheden te plaatsen heeft.

En toen heeft men zich eindelijk in de armen van de *Theosophie* geworpen. Eerst deed dit slechts een enkele, allengs nam hun aantal toe, en nu reeds is de Theosophie een macht in het leven geworden, zoo zelfs, dat geschrift na geschrift ter aanprijzing van de Theosophie de pers verlaat. De Buddhist in Indië hoorde dit, en kwam op ons toe, om ons zijn aloude droomerijen aan te bevelen. Daar in het verre Indië had men van oudsher het tegen de *Verborgenheden* aangedurfd, en in steeds rijker vorm geboden wat menschelijke verzinning omtrent dit rijk der Verborgenheden zich in beeld weet te brengen. In Indië had men geen Bijzondere Openbaring, men had er, Panheïstisch, niets dan den drang van het eigen hart, den eigen geest, en de eigen verzinning, en heeft toen met behulp van deze pure menschelijke gegevens zich een ideale wereld voor den geest getooverd. Zoo nu ook hebben onze Theosophen geen Bijzondere Openbaring, of verwerpen althans haar absoluut karakter, en zoo vinden ook zij zich, evenals de oude Indiërs, aan eigen geestesdrang en bespiegeling overgelaten, vanzelf geheel terug in diezelfde wereld van gedachten, waarin Indië eens is ondergegaan.

Zoo krijgt dwaling na dwaling macht over de geesten. Men *kan*

het rijk der Verborgenheden niet immer terugdringen. Met steeds vaster greep houdt het de geesten onrustig. Op het eene voor, het andere na werpt men zich nu, om rust voor zijn peinzen te vinden. En dit proces gaat door, en moet doorgaan, tot de afgematte ziel ten slotte weer bij den Christus Gods om hulpe komt. Maar dit is alhans het voordeel van dezen zwerftocht der geesten in het Ignorabimus, in de Evolutie, in de Kunst en in de Theosophie, dat het bestaan van het rijk der Verborgenheden er zich steeds machtiger door aan het menschelijk bewustzijn opdringt, en de vraag, wie er ons den toegang tot ontsluiten zal, tot *de* levensvraag onzer eeuw stempelt.

Dit rijk der Verborgenheden nu begint reeds in de stoffelijke wereld zelve. Het is zoo als Elihu het Job aanzegde. Niet alleen Gods wezen, en Gods deugden, en Gods raad zijn voor ons verborgen, maar zijn verborgenheid is *tot in zijn werken.*

„Alle menschen, zoo betuigt Elihu, zien dit werk des Heeren aan, maar de mensch ziet het werk Gods ook in de natuur *als van verre*".

Wat ge *van nabij* ziet, ontdekt zich voor u, maar wat ge slechts *van verre* ziet, blijft in eigenlijk bestand voor u verborgen.

Zoo staan we dan ook tegenover het *werk* Gods in de natuur altoos *van verre.* Vandaar steeds bij vernieuwing ook onder ons de uitroep, die eens van Elihu's lippen aan Job in de ooren klonk: „De mensch beziet het werk Gods slechts van verre". En dan voelen we het zelf. God is groot en wij begrijpen Hem niet. Zijn verborgenheid kleeft tot zelfs aan zijn werk.

VIII.

De Verborgenheden (2).

> Tot allen rijkdom der volle verzekerheid des verstands, tot kennis der verborgenheid van God en den Vader en van Christus.
>
> In denwelken alle de schatten der wijsheid en der kennis verborgen zijn.
>
> COL. 2:2, 3.

MET tweeërlei sfeer komt alzoo ons menschelijk bewustzijn in gestadige aanraking, eenerzijds met de sfeer van hetgeen voor ons verstand door waarneming en onderzoek kenbaar is, en anderzijds met de sfeer der Verborgenheden, maar dan toch altoos met dit in het oog springend onderscheid, dat de sfeer der Verborgenheden zich zoo eindeloos veel verder uitstrekt, dan de sfeer van het kenbare. Hierbij denke men niet aan de kleinheid van deze aarde, waarop we wonen, vergeleken bij de oneindige afmetingen van het firmament. Ook dat starrenheir bestaat stoffelijk, en voorzoover het stoffelijk bestaat, kan het wel ter dege onder onze waarneming vallen en voorwerp van verstandelijk onderzoek zijn. Reeds nu maakte ook de sterrekunde, bij de astronomie van vroeger eeuwen vergeleken, indrukwekkende vorderingen, en niemand kan zeggen, hoeveel verder onze kennis op dit terrein niet nog zal voortschrijden. Te groote afstanden, gebrekkige hulpmiddelen, en wat dies meer zij, mogen aan volledige onderzoek nog in den weg staan, maar in beginsel is hier van verborgenheid heen sprake. Hier vooral moge Elihu's woord toepasselijk zijn, dat de mensch het werk Gods slechts *van verre* ziet, en dat het daarom te groot is, om geheel door hem gegrepen te worden, maar op zichzelf is er geen enkele reden denkbaar, waarom zon, maan en starren geen voorwerp van ons verstandelijk onderzoek zouden zijn. Onze verstandelijke kennis kan reiken zoover als de

waarneembare stoffelijke wereld reikt, en niemand kan vooruit zeggen, hoever het wetenschappelijk onderzoek het in de sfeer van het zienlijk waarneembare nog eens brengen zal. Neen, het groot verschil waardoor het rijk der Verborgenheden zooveel rijker is dan de sfeer van het voor ons waarneembare, verklaart zich alleen uit den aard van het *geestelijke* in zijn onderscheiding van het *stoffelijk* waarneembare. Het stoflijk waarneembare is belijnd, scherp bepaald, in vasten vorm zich aan ons voordoende, en daarom altoos begrensd en beperkt. Het verborgene daarentegen dat in dit zienlijke speelt of er achter schuilt, is één tinteling van zich telkens vervormend leven, waarvan de rijkdom nooit is uitgeput. Reeds aan het menschelijk hart voelt ge dit. Als vleeschelijk orgaan van het lichaam is uw hart een massa cellen, vezelen en zenuwen van een bepaald gewicht, van een bepaalde constructie, in een bepaalden vorm zich vertoonend, op een bepaalde plek in uw lichaam zetelend, en zijn functie voor wat onzen bloedsomloop aangaat naar vast tempo volbrengend. Kleine verschillen mogen hier intreden, krankheden en afwijkingen mogen zich hier voordoen, maar in het gemeen genomen is dit hart, als vleeschelijk orgaan, bij allen eender, en de volledige kennis omtrent het *normale* vleeschen hart, dat we in onzen boezem met ons omdragen, is in een enkel boekdeel saam te vatten. Maar neem nu ditzelfde menschelijk hart, niet in zijn tastbaar waarneembare beteekenis, maar als zetel van ons innerlijk gemoedsleven, en ge gevoelt terstond, hoe zich nu op eens in dit hart geheel een wereld ontsluit, die, reeds bij één enkel sterk levend persoon, met alle grenzen spot. En zoo is het op elk terrein. Het zienlijk waarneembare en daarom vanzelf kenbare is weinig meer dan een eiland midden in den oceaan van Verborgenheden, waardoor het omspoeld wordt. Op het zienlijk waarneembare terrein kunnen we onze zintuigen door instrumenteele hulp in hun werking verscherpen, maar de machtigste microscoop of telescoop doet toch nooit iets anders dan het gezichtsvermogen te hulp komen en versterken. Met zulke versterkende instrumenten gewapend, kan het zintuig dan ontdekken

wat het, zonder die instrumenteele hulp, niet zag of waarnam. Aldus gewapend, kan het ontleden en deelen, en straks weer verbinden en saamstellen. Hierdoor kan de mensch dan toegang krijgen tot de schatkameren van krachten en stoffen, die in de natuur schuilen. In het bezit hiervan kan hij wonderen verrichten op stoffelijk gebied, die de gedaante van het leven omzetten. Dit spant dan weer zijn kracht en verhoogt zijn moed om steeds verder te grijpen, en niemand kan vooruit zeggen hoever die machtsontwikkeling van den mensch op stoffelijk gebied nog zal voortschrijden. Maar als dit dan alles waargenomen, onderzocht, verwerkt en op een practisch doel gericht is, wat is dit alles dan nog vergeleken bij één enkelen beker, dien ge uit de fontein der ideale wereld indrinkt? Wat is de macht van stoom en electriciteit vergeleken bij de macht der liefde, die de harten verteedert en den geestelijken tempel opbouwt? Ge gevoelt immers, ze *zijn* eenvoudig niet te vergelijken!

Nu is het hoog en heilig middenpunt in dit rijk der Verborgenheden altoos God zelf. Dit gaat door, ook afgezien van alle vroom besef, als eisch van het *bewustzijn*, zoodra dit bewustzijn in den mensch slechts de kracht erlangt om zich te doen gelden. Bij verreweg de meesten is hier geen sprake van. Half droomend brengen ze het bewuste leven door, en ze missen de denkkracht om met hun bewustzijn in al wat is en bestaat in te dringen. Maar voorzoover in den mensch dit bewustzijn wakker werd, de vleugelen uitsloeg, en al het bestaande in zijn geestesvlucht omvatte, kon hij zich dit bestaande niet anders dan als een eenheid denken, denken als één machtig geheel, hoe dan ook door een alomvattende kracht saamgehouden, bewogen en geleid. Zelfs zij, die deze *eenheid* in hun uitspraken loochenden, en juist in de *veelheid* een verklaring van het levensraadsel zochten, namen in het lotsgeheim, dat ze hierbij spelen lieten, die eerst losgelaten *eenheid* toch weer op. Maar hoe het denkend verstand ook uit het zinlijk waargenomene tot die een-

heid poogde op te klimmen, het slaagde er niet in. Die ééne macht, die aan het al zijn aanzijn schonk, het al in stand hield, en aan het al zijn bezielde uitdrukking gaf, bleef steeds als een ondoorgrondelijke geheimenis tegenover den denker staan. Het vrome hart mocht onder dien drang zijn God aanbidden, maar de wetenschap voelde tegenover dit probleem aller problemen steeds haar trotschen bouw ineenzinken. Zonder die ééne Macht der machten kon het denken niet tot rust komen, en toch voelde al ons denken zich tegenover die geheimzinnige macht steeds als vergruizeld. De sluier was niet weg te nemen, en in geheimzinnige Verborgenheid trok steeds weer die alles beheerschende macht zich terug. God is groot en wij begrijpen Hem niet, was steeds het laatste woord der zichzelf uitputtende wijsheid. Den naam van God kan men stamelen, maar zijn Wezen, zijn innerlijk bestaan, zijn deugden, zijn raadslag, zijn wijze van werken, het trok zich alles in diep mysterie terug. De oorsprong, het bestaan, het in stand blijven, het geheele proces der dingen kan alleen uit Hem verklaard worden, en toch bleek die God wel steeds weer de Zon, die 't alles met leven bezielt, maar tevens de Zon, die het oog verblindt, dat het waagt in die Zon te staren.

Aan die diepste Verborgenheid van de Macht, die 't alles zijn doet en in stand houdt, sloot zich onmiddellijk de tweede Verborgenheid aan *van den mensch zelf*. Het lichaam van den mensch heeft de wetenschap onderzocht. Ze heeft dit lichaam in zijn fijnste deelen ontleed, de werking van elk deel nagespeurd, het samenstel van de deelen uiteengezet, en den gang van het leven in dit lichaam pogen weer te geven. Dit alles was zienlijk waarneembaar, was stoffelijk in zijn aard. En dit alles is onderzocht, is gemeten, is gewogen, is nagegaan tot in zijn fijnste sluipholen. Nog zijn er geheimen, maar toch kan nu reeds bijna gezegd, dat het lichaam des menschen als een open boek voor ons ligt. Doch als ge nu de anatomie en de physiologie van het menschelijk lichaam met bijna volledige klaarheid hebt blootgelegd, welk antwoord hebt ge dan

nog om het raadsel *van het leven* in den mensch te verklaren? wat weet ge dan nog van zijn innerlijk zielsbestaan? wat zijt ge dan nog te weten gekomen van den *eigenlijken* mensch? Zeker, uw lichaam is hoogst interessant, maar wat geeft ge in een vergadering met mannen van talent saamgekomen om de lichamen die daar voor en om u zitten? Alles is in zijn kleed gehuld, ge ziet er niets van dan den uitwendigen vorm, en alleen het gelaat en de handen zijn bloot. Hun lichaam boezemt u zelfs geen belangstelling in. Wat u interesseert, is alleen wat die mannen om u heen spreken, wat ze getuigen, wat ze uitlaten, wat naar buiten treedt van hun innerlijk leven, van hun denken, van hun beseffen en hun oordeelvellingen. Het komt dus altoos weer op dat innerlijk wezen van de menschen aan, op hun geestelijk bestaan, op het leven dat zich uit hun ziel uit; en van die ziel, van dien geest, wat weet de wetenschap u daarvan te zeggen? De talen heeft men nagespeurd, de spreekorganen in hun werking bespied, het denken als een proces van den geest in zijn wetten vastgelegd, maar dit alles raakt alleen de uiting, den vorm, de uitwendige verschijning, en van de ziel zelve, die achter dit alles schuilt, weet de Wetenschap u niets te zeggen. Niet zelden zelfs ontkent ze heel het bestaan van de ziel, en zegt ze, dat al deze geestelijke werkingen niets dan de functiën van cellen en krachten zijn. In haar trots, om toch maar niet haar onkunde te moeten belijden, loochende zoodoende de Wetenschap het eigen karakter en het zelfstandig bestaan van uw innerlijk leven. Maar de ziel leeft niettemin en werkt tegen haar dwaze uitspraak in. Maar het eind is dan toch, dat ook in den mensch het hoogste, dat hij heeft, aan alle nasporing der Wetenschap ontsnapt, en zich steeds weer terug moet trekken in stille *Verborgenheid.*

Altoos weer het kleine eiland van onze zekere, op zinlijke waarneming berustende kennis, te midden van den oceaan van Verborgenheden, die ons van alle zijden omringt, niet alleen wat God en

den mensch zelf aangaat, maar ook voor den gang van het leven. Er is *geschiedenis*. Het leven is allerminst van eeuw tot eeuw een gestadige herhaling van hetzelfde. En voorzeker, er is ook in de geschiedenis een grondtrek van het leven, die zich steeds gelijk blijft, maar uit dien éénen, zich zelf steeds gelijk blijvenden grondtrek komt bijna van jaar tot jaar een gestadig wisselend leven op. Het wordt alles gedurig anders dan het was. En in dit anderswordenis geen loos spel, maar een steeds doorgaande gedachte, die zich verwezenlijkt. Ons menschelijk leven is niet een scheepke, dat zonder stuur op de wateren dobbert, maar er zit vaart in, het volgt en houdt een koers, het beweegt zich met een doel voorwaarts. Storm en golven mogen het tijdelijk uit zijn koers slaan, maar straks ziet ge de geschiedenis toch weer haar koers hernemen. Ge voelt, ge ziet het, er is aan dat scheepken een roer en er is een, die dit roer vastklemt en richt. Zoo is het met het leven der menschheid in het groot, zoo is het met het leven der enkele volken en staten in het klein. In alles is een proces, soms teruggang, maar meest vooruitgang, en als weer een eeuw is voorbij gegaan, kunt ge van achteren bijna met zekerheid vaststellen, wat de verandering is, die het leven opnieuw ondergaan heeft. Ja, veel sterker nog. Dien overgang van het leven vindt ge tot in een enkel gewest, in een enkele stad, soms zelf in een enkel dorp, een enkel geslacht, een enkele familie, zoodat ge het leven ook in die kleine kringen zich ziet voortbewegen, en zóó voortbewegen, dat er iets bereikt wordt dat er eerst niet was, en dat uit den voorbijgaanden toestand een nieuwe toestand geboren wordt. Ten slotte zelfs kunt ge dit van meer dan een sterk levend persoon zeggen. Ook bij dien enkelen persoon was er geschiedenis in zijn leven, en in die geschiedenis was een vast proces merkbaar. Zijn leven ontwikkelde zich van vorm in vorm, maar altoos gericht op een bepaald doel, dat als resultaat van het leven ten slotte bereikt werd.

Heeft nu de menschheid, heeft zulk een land, zulk een gewest, zulk een geslacht, zulk een persoon zelf die geschiedenis van het

leven uitgedacht, het zich als een plan voorgesteld en dit plan uitgewerkt? Ging aan wat gebeurde de raadslag, het plan, het voornemen om het zóó te doen gebeuren, vooraf? Aan u zelf weet ge dit het beste, en dan zegt immers heel uw levensgeschiedenis u, dat er wel een plan van uw leven was, maar dat niet gij dit uitgedacht hadt, en dat ge het veeleer eerst van achteren, nadat het in uw geschiedenis zich verwerkelijkt had, uit uw leven zelf hebt leeren kennen. En gaat dit reeds door bij een persoon, die dan toch op enkele punten van zijn leven nog zelf een keuze deed en zelf een beslissing nam, hoeveel meer geldt het dan niet van de volken, en met name van de geheele menschheid? Wat wisten de Batavieren, die hier hun tenten opsloegen, van de glorie waartoe ons land in de 17e eeuw zou geraken? Wat wisten onze Geuzen van wat er nu uit ons land geworden is? En ook, wat wisten de volken, die met de volksverhuizing Europa binnentrokken, van wat Europa eens worden zou? Van achteren bezien, was er in dit alles plan en toeleg, nergens spel of toeval, schier als naar vaste wet heeft de eene toestand zich gedurig uit den anderen ontwikkeld; maar dit ziet ieder kenner der historie dan toch, dat de helden, die in welk tijdperk ook optraden, zelve van verre niet wisten noch gisten, wat er uit hun doen later zou voortvloeien. Zoo kan het niet anders, of een Ander moet hierin *zijn* plan hebben volvoerd, en met het oog op dit grootsche plan, dat volvoerd moest worden, heeft die Leider der volken alle personen en toestanden zoo beheerscht, en zoo doen handelen, dat in het eind *zijn* raad volvoerd werd. Ook hier dus een macht, die uit het Verborgene heel het leven beheerscht heeft, en eerst door de geschiedenis van het gebeurde deze diepe verborgenheid althans ten deele voor ons ontsluiert.

En dit gaat door. Van het verleden weten we althans iets, omdat het gebeurd is, maar de vaart van het leven gaat voort, en wij weten niet waarheen. Er is Een, die ons, die alles leidt, maar zonder dat wij hiervan vooraf kennis dragen. We gaan voort en

verder, met ons volk, met alle volken. De geschiedenis staat niet stil. Eer we een eeuw verder zijn, zullen weer geheel andere toestanden zijn ingetreden. Het scheepken kan niet stil blijven liggen, maar de Stuurman, die het scheepken stuurt, woont in het Verborgene, en als ge aan de Wetenschap vraagt: Waar gaat het heen? zal alle profetie, waaraan ze zich waagt, eerst uit de Verborgenheid haar oordeel ontvangen.

En nu bleven we nog binnen het perk van *dit* leven. Maar ook daarin kan ons denkend bewustzijn niet rusten. Ons bewustzijn gluurt over het graf heen. Allereerst voor ons zelf en voor wie we op aarde liefhadden, maar dan ook voor ons geheele menschelijk geslacht, voor de aarde die we bewonen, voor het heelal waarin we ons met deze aarde omwentelen. En ook hier rijst vanzelf de vraag: Waar gaat het heen? Wat is er buiten deze aarde? Zijn er geestelijke wezens ook buiten ons menschelijk geslacht? Gaat al dit bestaande in het niet terug of heeft het een toekomst? Ligt het doel van ons aanzijn hier beneden, of ligt het hooger? Er is in alles proces, er is vooruitgang, er is een geschiedenis, die spreekt van een plan naar hetwelk het alles zich voorbeweegt, maar wat wordt uit dit alles zoo we over de grenzen van dit tijdelijke gluren? Reikt het wereldplan niet verder dan deze kleine wereld en dit tijdelijk bestaan? En, *is* er een hooger doel, waar het zich alles heen beweegt, wat zal dit einddoel zijn? Altemaal vragen, die zich niet laten onderdrukken; die, hoe ook teruggedrongen, telkens opnieuw oprijzen, en die ons menschelijk bewustzijn geen rust laten. En toch, ook op al die vragen heeft een Wetenschap, die bij haar eigen licht wandelt, en alle bijzondere Openbaring verwerpt, u niet één woord te antwoorden. Hoogstens zegt ze u, dat deze onze aarde vroeg of laat, 't zij door het vuur, 't zij door het water, te niet moet gaan, en dat er aan het bestaan der menschheid alzoo vanzelf een einde zal komen. Of liever nog, ze

dringt, om niet haar onkunde te moeten belijden, ook al deze vragen naar het einddoel des levens op zij, en ontzegt u zelfs het recht om ze te stellen. Iets wat alzoo feitelijk op niets anders neerkomt, dan dat de Wetenschap zelve ze al te gader verwijst naar het rijk der *Verborgenheden*.

En trekt men zich dan, gelijk thans zoo veelszins geschiedt, terug op het *zedelijk leven*, om u te zeggen, dat, ook afgezien van alle religie, de zedelijke standaard van het leven en het doen gelden van recht en gerechtigheid de alleszins genoegzame prijs van het leven hier op aarde is, dan loopt ook hier de Wetenschap dood en verwijst ons door haar onmacht toch weer naar het rijk der Verborgenheden. Aanvankelijk toch waande men, ja, dat althans de zedelijke standaard en de standaard van het recht uit zich zelf vaststonden, doch op hoe bittere teleurstelling liep ook deze waan uit. Eens stond, zeer zeker, de zedelijkheid en het recht vast, omdat ze door de Christelijke overheid vast, op grond van Gods Woord, gefundeerd waren, en vandaar dat de Wetenschap een tijdlang in den waan verkeerde, dat die basis althans onwrikbaar in het leven zelf lag vastgeplaveid. Maar geen halve eeuw verliep, of van alle zijden kwam de tegenactie op. Het zedelijk leven bleek even wisselend als het maatschappelijk leven. Ook op zedelijk terrein stond niets meer vast. Zelfs het huwelijk werd uit zijn voegen gewrikt. Wat het heiligst scheen, werd losgerafeld. De zedelijkheid zou men inrichten naar eigen zinnelijken lust, en het recht naar eisch van eigenbelang. Niet de vermoorde, de moordenaar zou het slachtoffer heeten. Van straf daarom door het Recht geen sprake meer. Zoo geraakte alles op losse schroeven. Zooveel hoofden, zooveel zinnen. En als ge straks aan de strikte Wetenschap vraagt, om althans op dit tweeërlei gebied van zedelijkheid en recht door haar stellige uitspraak de raadselen van het maatschappelijk leven op te lossen, en de maatschappij der toekomst op hechteren grondslag te vestigen, dan staat de Wetenschap ook hier steeds weer verlegen, en blijkt het steeds meer, hoe ook deze eerste beginselen van onze mensche-

lijke saamleving onverbiddelijk verwezen worden naar het rijk der *Verborgenheden.*

Voor al wat den stoffelijken kant van het leven raakt, is de Wetenschap, die bij haar eigen licht wandelt, en hooger licht verwerpt, in rijke weelde machtig. Machtig in de beheersching van de krachten der natuur, in de vermeerdering van welvaart, in vervulling van aller behoeften, in de zorge voor het lichaam, in al wat het *uitwendig* leven aangaat. Nu reeds zoo ongelooflijk machtig, en bestemd om nog steeds machtiger te worden. Maar zoodra ge het terrein van het hoogere, van het ideale, van het geestelijk leven betreedt, is diezelfde Wetenschap doodarm, buiten staat ook maar één enkelen lichtstraal te doen vonken, en u terugwerpend op de armoede van uw eigen hart. En zoo blijft ge in de donkerheid, tenzij ge het oog ontsluiten wilt voor het licht, dat van Boven komt en de Verborgenheden voor u doet opklaren.

Drieërlei kan nu de Wetenschap doen.

Ze kan òf in eigen trotschheid de realiteit van het Verborgen leven loochenen en feitelijk den mensch tot materialist verlagen. Of ze kan, op den gis af, zelve in die Verborgenheden willen indringen, en gelijk oud-Indië, oud-Griekenland en menig later philosoof deed, een stelsel verzinnen, dat licht belooft, maar het nooit geeft. Of, en dit is de keuze der *Christelijke* wetenschap, zij kan voor het zienlijke den zienlijken maar dan ook voor het geestelijke den geestelijken maatstaf aanleggen, en voor al wat het rijk der Verborgenheden aangaat, wandelen bij het licht van den Christus Gods, in wien al de schatten der wijsheid en der kennisse verborgen zijn.

IX.

De Verborgenheden. (3)

> Maar wij spreken de wijsheid Gods, bestaande in verborgenheid, die bedekt was, welke God tevoren verordend heeft tot heerlijkheid van ons, eer de wereld was.
>
> 1 Cor. 2: 7.

De oorzaak, waardoor het komt, dat wij, menschen, ons voor zulk een rijk van Verborgenheden geplaatst vinden, is niet ver te zoeken. Zeer wel toch weten we voor ons zelf, dat we als persoonlijke wezens een kleine wereld in ons omdragen, die alleen ons zelven bekend is, en voor ieder ander geheim en verborgen blijft tot op het oogenblik, dat we zelf er iets uit openbaren. We kunnen denkbeelden, verlangens, plannen en voornemens koesteren, waarvan niemand ter wereld iets afweet, en die dán pas aan anderen bekend worden, zoo we hen of opzettelijk in ons geheim opnemen en 't hun mededeelen, óf ons voornemen onopzettelijk aan een ons ontvallen woord merken laten. Maar 't zij de wereld van ons eigen verborgen leven geheel, 't zij dat ze slechts ten deele ons bezit blijft, *dit* brengt ons persoonlijk leven dan toch altoos mee, dat we ons de voorstelling kunnen maken van een wereld van gedachten, die eerst dan naar buiten bekend wordt, zoo hij, die ze denkt, zelf er mede voor den dag komt, of ze in wat hij doet of werkt merken laat. Zoo bevinden we het in ons zelf, en niet anders vinden we het in andere personen. Wat onpersoonlijk en onbezield zich aan ons voordoet, kunnen we aan een onderzoek onderwerpen, waarbij wij heer en meester blijven; maar als we weten moeten wat er in iemands hart, in iemands gedachten, in zijn innerlijk leven is omgegaan, moet hij zelf spreken willen, of we komen er nooit in bijzonderheden achter. Juist dit maakt het oordeel over menschen en het oordeel over hun handelingen zoo uiterst

moeilijk. Al wat uit eigen initiatief in een ander opkomt en omgaat blijft voor ons een verborgenheid tot tijd en wijle hij 't ons zelf openbaart. Ten deele gaat dit zelfs in de dierenwereld door. De hooger bewerktuigde dieren zien we krachtens instinct handelen, maar nooit kunnen we er achter komen, hoe deze werking bij hen toegaat. Mededeeling kunnen de dieren ons niet doen van wat in hen omgaat; zich zelf aan ons openbaren kunnen ze niet; en daarom behoort de wijze, waarop een spin haar webbe weeft, of de zwaluw haar nest bouwt, of in de bijenkorf het huishouden zich regelt, voor ons menschen tot een wereld van verborgenheden en geheimenissen, waar we nooit 't rechte van verstaan. De apostel zegt 't zoo scherp en juist: „Wie weet hetgeen des menschen is, dan de geest des menschen die in hem is?" Op gelijke wijze toch moet beleden, dat niemand weet wat in het dier omgaat, dan de geest van het dier die in bij of mier werkt. Telkens komt 't dus neer op iets eigens, op iets, dat we alleen kennen kunnen zoo het zich aan ons mededeelt, en dat, zoolang 't zich niet aan ons openbaart, vanzelf verborgen voor ons blijft.

Onderstelt nu alle wetenschap, dat er *gedachte* in de dingen schuilt, dan kan het niet anders, of de gedachte, die in een ster, een bloem, een natuurkracht belichaamd is, moet er geweest zijn eer dat ding zelf er was. Die gedachte moet, zonder en buiten het ding om, in een *denkend* wezen gescholen hebben. En zoo komen we er vanzelf toe, om het geheimzinnige van ons eigen persoonlijk wezen over te brengen op dat alle macht in zich dragende Wezen, waaraan 't al zijn oorsprong dankt. Er ligt alzoo niets vreemds voor ons in, zoo de gedachte, die zich in het heelal belichaamd heeft, in God een geheel *persoonlijk* karakter draagt. Zonder een persoonlijk denkend wezen kunnen wij ons het bestaan van de wereldgedachte zelfs niet voorstellen. De verborgenheid, die in ons eigen persoonlijk leven schuilt, strekt ons ten voorbeeld, hoe de gedachte van heel de wereld in God besloten was, eer ze uitkwam. Ook al mogen we ons eigen persoonlijk bestaan nooit op God over-

brengen, ook bij Hem, in Wien de oorsprong aller dingen was, vinden we dan toch eerst het in Hem zelf besloten plan, d.i. de gedachte die belichaming zoekt; daarna het uitkomen van dit plan in Zijn werk; en ten derde de vraag, hoe we het innerlijk beleid van dit denken en doen des Heeren hebben te verstaan. Daarbij nu kan alleen hetgeen we in ons zelf waarnemen ons een voorstelling geven, en die voorstelling stelt met noodzakelijkheid, dat, veel meer nog dan in ons, deze wereld der gedachten in God een verborgenheid is, die dan eerst zich voor ons ontsluiten kan, zoo het Gode zelf belieft ze ons te openbaren, en zoo Hij in ons de vatbaarheid schept, om dit geopenbaarde in ons op te nemen. Let er toch wel op, dat we hier niet van het leven, maar van de *Wetenschap* handelen; dat de Wetenschap altoos met ons *bewustzijn* te rekenen heeft; en dat wat zich ook aan ons voordoet, in den vorm van *gedachte* moet worden omgezet, zal het voor onze *wetenschap* meêrekenen.

Nu staat op zichzelf de waarnemer tegenover de wereld van gedachten in een denkenden geest, tenzij die geest zichzelf openbaren wil, altoos machteloos. Zoo kan het zelfs met den rechter tegenover den misdadiger zijn. Zijn er geen uitwendige bewijzen in feiten of omstandigheden, en wil de man, die de misdaad bedreef, niet spreken, zich niet openbaren, zich niet uiten, dan staat de scherpzinnigste rechter er machteloos tegenover. Niet anders is het bij verhandelingen tusschen twee regeeringen. Niet anders zelfs in den gewonen omgang van menschen. Als de uitwendige gegevens te kort schieten, en hij, met wien we te doen hebben, wil niet spreken, dan komt men er nooit achter hoe de zaak in elkaar zit. Men kan dan gissen en vermoeden, maar zekerheid verkrijgt men niet. Dit toch is het privilege van alle persoonlijk leven, dat het zich kan afsluiten en in zichzelf opsluiten, en zich daardoor voor anderen toegankelijk maken. Ware derhalve in den Heere onzen God niet de wil en bedoeling om zich te openbaren en aan den

mensch kennis van zichzelf, zijn raad en zijn doen mede te deelen, zoo zouden we in volstrekte geestelijke blindheid steken blijven, en van een alle ding omvattende wetenschap zou geen sprake kunnen zijn. Wel is er altoos een feitelijke openbaring in het werk Gods zelf, d. i. in de schepping, maar evenals we bij het instinct der dieren wel alles zien wat ze uitrichten, maar op de vraag naar het *hoe* ze dit alles alzoo uitrichten het antwoord schuldig moeten blijven, zoo ook kan de mensch, zonder hooger openbaring, wel het werk Gods aanschouwen en nagaan, maar van het *hoe* en *waarom* en *waartoe* dit alles alzoo gewrocht werd, weet hij niets. Eeuwige kracht en Goddelijkheid was van de schepping der wereld af in al het geschapene te zien en te aanbidden; maar ook afgezien van het feit, dat de zonde de gezichtskracht van ons geestelijk oog zoozeer verminderd heeft, zou toch hetgeen we in de natuur en al haar wonderen zien en lezen kunnen, ons nooit in de *geestelijke gedachte*, die dit alles beheerscht, doen indringen, en zou alzoo *wetenschap* nooit mogelijk zijn geweest. Wetenschap is de kennis der gedachte, die in alles belichaamd is; die gedachte is uit het geestelijk Wezen onzes Gods voortgekomen; en alleen zoo dit geestelijk Wezen anderer geest met zijn Geest benadert, en zich aan ons mededeelt, of wilt ge *openbaart*, is voor ons wetenschap denkbaar. Moge daarom de Wetenschap al beginnen met het feitelijke, dat voor oogen is, waar te nemen en te onderzoeken, toch is dit alles nog slechts *het begin* van haar taak. Het is nog niets dan het voorloopige werk, dat ons in staat moet stellen om straks het hoogere in ons op te nemen, en dit hoogere nu kan in ons denken eerst ingaan, zoo Hij, wiens deze hoogere gedachtenwereld is, ons zelf daarin leidt, ons die ontvouwt, en ons bovendien de vatbaarheid verleent om het aldus geopenbaarde in ons bewustzijn op te nemen, en in wetenschappelijken vorm uit ons bewustzijn terug te geven.

Alles hangt hier dus aan ons geschapen zijn *naar Gods beeld*. Stonden we tegenover de wereld van onzen God even vreemd als

we tegenover de wereld van het dier staan, zoo zouden we in de wereld van onzen God slechts de feiten constateeren kunnen, maar er nooit iets van kunnen verstaan of in ons opnemen. Alleen uit onze schepping naar Gods beeld daagt hier het licht. Die schepping van den mensch naar Gods beeld toch roept verwantschap in het leven, verwantschap tusschen óns geestelijk bestaan en het geestelijk bestaan van onzen God. Zooals Paulus te Athene het van een heidenschen dichter overnam: „We zijn van Gods geslacht". Een rijke gedachte, die het Evangelie in het kindschap van God nader uitwerkt en verinnigt. Ons eigen persoonlijk bestaan, onze eigen gedachtenwereld, het uitgaan van ons eigen woord, het uitvoeren van eigen raad en plan, het geeft ons alles een hulpmiddel aan de hand, om ons in het verborgen bestaan van onzen God, in den raad dien Hij vormde, in het plan dat hij volvoeren wilde, in het woord, waardoor Hij alle ding openbaart, in te denken, en ten deele zelfs in te leven. Omdat we naar het beeld Gods geschapen zijn, zijn we in staat de taal, die God spreekt, te verstaan. Evenals wij afgesloten in ons zelven zijn, is ook God afgesloten in zich zelven. Niemand, zegt de apostel, weet wat in den mensch is, dan de geest des menschen. Zoo nu ook weet niemand wat in God is, dan de Geest van God. Maar dan laat hij volgen, dat ons die Geest van God geschonken is. „Wij, zoo toch schrijft hij, hebben niet ontvangen den geest der wereld, maar den Geest die uit God is, *opdat wij zouden weten de dingen die ons van God geschonken zijn*." Aan den tweeërlei eisch, die te stellen was, is alzoo voldaan. De in zichzelf verborgen God *heeft* zich geopenbaard. Dit is het eerste. En ten tweede, die God heeft aan wie in Christus is ingelijfd de *vatbaarheid* geschonken om zijn openbaring in zich op te nemen. De Geest van God keert in het hart van den verlosten zondaar, om hem de dingen, die Godes zijn, te doen verstaan.

Nu gaan we niet in op de vraag, hoe die nadere, hoogere open-

baring zou zijn toegegaan, zoo geen verduistering der zonde tusschenbeide ware gekomen. De wetenschap, waarmee *wij* te doen hebben, is de wetenschap, die verkrijgbaar is voor den *gevallen* mensch. In dien gevallen mensch nu is de *vatbaarheid* om de openbaring, die God ons in zijn Verborgenheden geeft, te verstaan, althans wat de fijnere deelen betreft, geheel teleur gegaan. De dorst om al wat bestaat en leeft uit God te verklaren, is van hem geweken. Ja, voor dien dorst naar God is veeleer de trots en de hoogmoed van het hart in de plaats getreden, om de gedachte aan God uit al het bestaande te bannen, en het al niet uit God, maar uit de natuur en uit den mensch te leeren verstaan. Vandaar de ongeestelijke wetenschap, die zich alleen met het onderzoek van het feitelijke en van hetgeen voor oogen is bezighoudt, en alle verder indringen in het mystieke leven opzettelijk ontwijkt. En dit pogen nu om in den trots van zijn hart zich een wetenschap buiten God op te bouwen, zou steeds verder zijn doorgedrongen, en allengs zich van allen hebben meester gemaakt, indien het werk der Genade niet tusschenbeide ware gekomen. Dit werk der Genade toch breekt dien trots van het hart, opent het eerst blinde oog, en doet ook in de wetenschap den dorst, om alle ding in zuivere eerheid uit God te verklaren, weer vanzelf in den mensch opkomen. Het werk der Genade verlost niet alleen van doem en verderf, scheldt niet alleen de schuld kwijt, en bepaalt er zich niet toe, om den mensch een verschiet van eigen zaligheid te ontsluiten, maar tast ook zijn persoon zelf aan, zuivert en reinigt het hart, doet andere begeerten en verlangens in het hart opkomen, en verleent aan 's menschen geest die hoogere vatbaarheid, die hem in staat stelt de hoogere Openbaring Gods in zich op te nemen. In dit verband moet dan ook het heerlijk woord worden verstaan, dat God „deze dingen voor de wijzen en verstandigen verborgen heeft, en heeft ze den kinderkens geopenbaard". En Jezus voegt er bij: „Ja Vader, want alzoo is het welbehagen geweest voor U!"

Natuurlijk wil dit niet zeggen, dat daardoor elk kind van God

in verstandelijken zin genomen een man van wetenschap is geworden. Dit zal altoos het voorrecht van zeer enkele geesten blijven, aan wie God hiervoor de bijzondere talenten geschonken heeft. Het in onderling verband zetten van de gewonnen kennis der feitelijke dingen met den raad der verborgenheden is een zoo uiterst inspannend werk voor den menschelijken geest, dat slechts zeer enkelen tot een doordenken hiervan bekwaam zijn. Maar dit neemt niet weg, dat zelfs de eenvoudigste onder Gods kinderen de vatbaarheid ontving, om zelf, om persoonlijk met de geestelijke wereld der verborgenheden in contact te treden. In zooverre heeft ook de eenvoudigste de zalving des Geestes en weet alle dingen, d.w.z. hij bezit den sleutel om elk probleem, waarvoor het leven hem plaatst, voor zich zelf in zijn God op te lossen. *Hij* ziet wat de man zonder genade niet *ziet*. Hij wordt gewaar wat een mensch, die niet den Geest ontving, niet waarneemt. Hij voelt tot diep in zijn innigste wezen wat de nog onbekeerde zelfs niet merkt dat bestaat. Hij herwon de gemeenschap met zijn God in Christus, en dank zij die gemeenschap, is de sluier over de wereld der Verborgenheden voor hem ten deele weggenomen. Hij heeft de hoogere wereld, die in het paradijs voor ons teleur ging, terug. Hij mag weer wandelen bij 't licht van Gods aanschijn. En blijft er ook voor hem nog een wereld van Verborgenheden over, hij weet vooruit, dat hem steeds klaarder licht op zijn weg zal gegund worden, en dat eens, aan het einde der dagen, het *volle* licht voor hem zal opgaan. Voegt zich hierbij nu een hoogere verstandelijke ontwikkeling, en ontving hij het talent om ook in de gewichtigste denkproblemen met zijn eigen denken in te gaan, dan kan hij geen vrede hebben met een zich noemende wetenschap, die enkel van passen, weten en wegen weet en zich bepaalt tot het feitelijke en grijpbare; die toch zou hem wel het eiland in den Oceaan leeren kennen, maar hem omtrent dien Oceaan zelve, waarin de schatten der wijsheid verborgen zijn, onkundig laten. En dan heeft hij er geen vrede meê, om *naast* die feitelijke kennis zijn *geloof*

als een andersoortig element van overtuiging te plaatsen. Wetenschap, voor hem dien naam waard, moet 't al in zich opnemen, zoowel de kennis der feitelijke wereld als der wereld van gedachten, die hem uit het rijk der verborgenheden toevloeit, en al zijn streven is dan, om tot zulk een echt Christelijke wetenschap te geraken, die voor zijn bewustzijn een gedachtenwereld ordent en als één geheel saamvat, die èn uit de dingen zelf èn uit de verborgenheden van zijn God hem toespreekt.

Die wetenschap nu straalt van den Christus als het heilig middenpunt uit, en heet Christelijke wetenschap, niet omdat ze door Christus beoefend wordt, maar omdat ze alleen dank zij de openbaring, ons in Christus gegeven, mogelijk werd en bestaat. De Schrift legt er daarom zulk een nadruk op, dat „in Hem al de schatten der kennis en der wijsheid verborgen zijn"; een waarheid, die haar grond vindt in die andere belijdenis, dat „het des Vaders welbehagen is, dat in den Christus al de volheid wonen zou." In Christus is de realiteit van die volheid, en daarom straalt van dien Christus ook de afschaduwing van die realiteit uit in de wereld der kennis, der wijsheid en der gedachten. En deze beiden gaan dan weer terug op den oorsprong der dingen, want „door Hem zijn alle dingen geschapen, die in den hemel en die op aarde zijn, die zienlijk en die onzienlijk zijn, zoodat Hij vóór alle dingen is en alle dingen nu nog te zaam bestaan door Hem." Dat voorts de realiteit der dingen en dus ook de kennis van alle dingen niet alleen in Hem *rust*, maar *uit* Hem is, ligt uitgesproken in den proloog op het Evangelie van Johannes, waar ons in jubel bezongen wordt, hoe de Christus is het eeuwige *Woord*, d.w.z. de uiting van alle scheppende gedachte, en hoe het door den Christus is, dat deze gedachte in alle creatuur haar belichaming vond.

Toch is hiermee nog niet genoeg gezegd. Wel volgt reeds hieruit, dat het rijk der verborgenheden voor den Christus geheel door-

zichtbaar is, en dat hij ons de gedachten Gods uit dit rijk der mysteriën vertolken kon, althans in die mate en in dien vorm, waarin wij dit behoeven en in ons op kunnen nemen; maar ging het niet verder, zoo zou de profetie of apocalypse ons soortgelijke kennis hebben kunnen aanbrengen. Niet om *mededeeling* alleen omtrent God, om *God zelf* is het ons te doen, zal in de wetenschap van ons bewustzijn metterdaad al wat bestaat in eenheid liggen saamgevat en in die eenheid als het product van den levenden God gekend worden. Vandaar dat alle belijdenis van den Christus, ook op wetenschappelijk gebied, steeds moet uitgaan van de apostolische getuigenis, dat Hij is het beeld des Onzienlijken Gods, dat Hij bij God en God was, en dat, gelijk Jezus het zelf uitsprak, wie Hem gezien heeft God zelf heeft gezien. Niet om afgetrokken kennis is het ons te doen, niet om een veelheid van weten, niet enkel om een afbeelding in ons bewustzijn van de wereld om ons heen. Ons bewustzijn kan niet rusten eer het den levenden God zelf ontmoet heeft; van aangezicht tot aangezicht met Hem, die niet wijsheid *heeft*, maar de Wijsheid *is*, in aanraking is getreden, en in die aanraking ontwaard heeft, hoe het die heilige, hooge Wijsheid is, die alle dingen zijn doet, draagt en voleindt. Geen mensch, geen profeet, geen engel kan ons dit brengen. Dit kan ons alleen gegeven worden in Hem, die belijden kon: „Ik en de Vader zijn één".

Maar nu komt hier in de tweede plaats bij, dat Hij, die in de gestaltenisse *Gods* was, óns verschijnen moest in de gestalte eens *menschen*. Het wezen Gods is ondoorgrondelijk, en ondoorgrondelijk is de Wijsheid in God. Een verschijning Gods in zijn Godelijke Majesteit zou daarom verblind hebben door haar glans en ons het licht in het oog eer verduisterd dan verhelderd hebben. En daarom ligt hierin het heil voor ons, dat Christus God *en mensch* was. God in menschengedaante. De volheid Gods in Hem, maar in menschelijken vorm voor ons verschijnend, in menschelijke gedaante zich aan ons openbarend, in menschelijke taal ons toesprekend. Dat dit kon, vindt zijn verklaring in de schepping van den mensch naar

het beeld Gods, maar bracht dan ook met zich, dat alleen zij, die als kinderen Gods zijn beeld weer dragen mochten, in staat waren, om in den mensch Christus Jezus de openbaring van God zelf te begroeten. Zoo hangt het hier alles saâm. De uitdelging van onze schuld en de verzoening door het bloed des Kruises breekt den scheidsmuur weg, die ons van de sfeer der Verborgenheden hermetisch afsloot. Het werk der genade in de wedergeboorte en bekeering neemt van den enkelen persoon den blinddoek weg, die alle inzicht in de wereld der verborgenheden verhinderde. En waar nu de scheidsmuur is weggebroken, en de blinddoek van de oogen is gelicht, en de Geest van God in den geest des menschen werkt, verschijnt voor het zielsoog God zelf in den mensch Christus Jezus, om ons het diepst geheim te ontsluieren, en ons tot in de diepste verborgenheid te doen inzien. Zoo wordt de oceaan van verborgenheden voor ons ontsloten. Het dringt alles tot ons bewustzijn door. Dit bewustzijn poogt allen indruk, dien het ontvangt, in gedachten te vertolken. Het poogt die gedachten te ordenen, tot eenheid samen te vatten, en ook met wat de feitelijke dingen der natuur ons leerden in verband te zetten. En zoo komt allengs die alomvattende wetenschap op, die én wat stoffelijk én wat geestelijk, wat zienlijk en wat onzienlijk is, tot één majestueus geheel ineenzet. Zoo hangt ook de wetenschap aan de belijdenis van de Godmenschheid in Christus. Wie deze heilige belijdenis verwerpt, valt vanzelf weer óf in het materialisme óf in de wijsgeerige bespiegeling terug. Het Licht *is* ons opgegaan, maar wie voor dit Licht het oog moedwillig sluit, hij zal geen dageraad meer hebben.

X.

De Vrijmaking van den Geest.

> Want zijne onzienlijke dingen worden van de schepping der wereld aan uit de schepselen verstaan en doorzien, beide zijne eeuwige kracht en Goddelijkheid, opdat zij niet te verontschuldigen zouden zijn.
>
> ROM. 1 : 20.

NU verdient 't al aanstonds opmerking, dat de groote bloei der Wetenschap nog steeds in het Christenland valt waar te nemen. De bevolking der aarde bestaat uit drie groote groepen van belijders. Van deze drie is de Heidensche nog altoos het sterkst vertegenwoordigd met ruim 800 millioen, het kleinst is de groep van den Islam, die op 250 millioen is te schatten, en tusschen beide in staat de Christelijke groep, die als tusschen de 5 à 600 millioen wordt aangegeven. Ook al letten we nu niet op de millioenen van ongeloovigen, die onder de Christenvolken gevonden worden, toch is op verre na nog niet de helft van de bevolking der aarde onder den Heiligen Doop gekomen, en juist in het dichtstbevolkte werelddeel van Azië en ook van Afrika telt de Christelijke Kerk nauwelijks meê. En toch lijdt het geen tegenspraak, dat de hoogere wetenschappelijke ontwikkeling thans zoo goed als uitsluitend in het Christenland gevonden wordt. Wel hebben ook de Heidensche volken in Egypte, in China en in Griekenland een wetenschappelijke ontwikkeling van eigen oorsprong doen opbloeien, en heeft daarna de Islam in zijn bloeiperiode ook zijnerzijds een wetenschappelijke eereperiode gekend, maar dit alles verloor zijn beteekenis of ging onder, en feitelijk is het licht der wetenschap, dat stand hield, eerst in het Christenland ontstoken, en van daaruit ook naar Azië, met name naar Japan en Engelsch-Indië, uitgedragen. De Mandarijnen in China mogen nog aan hun oude geleerdheid vasthouden, maar ze vorderen er niet mee en

kunnen er niets meê uitrichten; het Buddhisme mag ons uit Voor-Indië nog zijn apostelen zenden, om afgedoolde geesten voor zijn mystiek te winnen; ja, zelfs van den Islam moge nieuwe kracht uitgaan om het bewustzijn der volken door zijn scholen te beheerschen; toch gaat dit alles buiten den stroom der wetenschap om. Voorzoover de ontwikkeling der wetenschap een algemeen menschelijk karakter draagt en het leven der menschheid voor haar aandeel beheerscht, is ze in het Christenland opgekomen, heeft ze zich in het Christenland tot die bezielende hoogte weten op te voeren, en zwaait ze nog steeds in de Christenlanden haar scepter, met een vastheid en doorzettende kracht, die elken weerstand tart. Niet uit het Christenland trekt men naar Peking, Cairo of Athene om er zijn schat van kennis te vermeerderen, maar uit het Heidensche land en het land van den Islam trekt men naar Berlijn, Londen en Parijs, om er zich op de hoogte te stellen en den daar gevonden schat van kennis naar zijn eigen land over te brengen. Japan ging zoo op groote schaal te werk, en dankt er zijn onverwacht opleven aan. China maakt zich op om Japan's voorbeeld te volgen. En zelfs in Voor-Indië wordt men onrustig. Men spreekt daarbij veel van Europeesche ontwikkeling, alsof de opgekomen liefde voor de wetenschap uit den aard der Europeesche volken te verklaren ware. Toch geschiedt dit ten onrechte. In Amerika doet men in elk middenpunt van het volksleven schier nog meer voor de wetenschap dan in Europa, en wat vooral opmerkelijk is, in Amerika gaat die actie voor de wetenschap van het volk zelf uit, terwijl ze in Europeesche Staten bijna geheel regeeringszaak is. Het is daarom stellig juister, van de ontwikkeling der wetenschap *in het Christenland* te spreken, in zooverre onder dien éénen naam Europa en Amerika, in hun tegenstelling met Azië en Afrika, worden saamgevat.

Reeds dit feit nu wijst op een samenhang tusschen den levensstroom, die van Golgotha de wereld inging, en deze voorheen ongekende beteekenis der wetenschap. Het wijst op een hoogeren ernst die zich van de geesten heeft meester gemaakt; op een sterker

drang om 't bewustzijnsleven te verhelderen, die allengs bij de volken doorbrak; op een ontluiking van het denkend genie in machtiger gestalte dan voorheen; op een offervaardigheid om de wetenschap op groote schaal van alle hulpmiddelen te voorzien; op een geest van saamwerking om de onderzoekingen van den een aan die van den ander te doen aansluiten; en ten slotte op een moed, die alles aandorst, die al het bestaande aan zijn onderzoek onderwierp, en voor geen levens- of denkprobleem, hoe diepgaand of hoe alomvattend ook, terug deinsde. Dien geest heeft noch het Paganisme noch de Islam gekweekt, alleen in het Christenland is die geest wakker geworden. Er moet alzoo onder de Christenvolkeren een actie van den geest zijn opgekomen, die in dezen alomvattenden vorm voorheen ongekend was. Niet uit bijoorzaken, maar alleen uit den Christus zelf is het opkomen van dien geest te verklaren. Het is de Christus, die de nationale omheiningen, waarbinnen vroeger alle wetenschap besloten was, op elk gebied van den geest doorbrak. De Christus is niet voor ééne natie, maar voor heel de wereld, niet voor een volk, maar voor de menschheid. Het is die trek van algemeenheid, die steeds van het Christendom onafscheidelijk is, en die ook op het gebied der wetenschap heeft doorgewerkt. De Chinees zoekt de Chineesche, de Egyptenaar Egyptische, de Arabier Arabische wetenschap. Tthans daarentegen staat men voor een ontwikkeling, die niet doelt op Engelsche of Fransche of Duitsche wetenschap, maar de *menschelijke* wetenschap aan het licht poogt te brengen, en daarom niet tot rust komt eer ze vastligt in haar *absoluut* karakter.

Tot op de verschijning van den Christus lag de menschelijke geest gebonden, niet alleen in de banden van het nationale leven, maar meer nog in de kluisters van het bijgeloof. Onder alle volken besefte en gevoelde men, dat het leven der wereld niet in wat voor oogen was opging, en veel min nog uit wat men zintuigelijk waarnam

te verklaren was. Van het bestaan van een wereld van verborgenheden, gelijk de Schrift 't noemt, was men zich allerwegen bewust; men zag in, dat de werking, die uit die verborgenheid in het leven uitging, veel machtiger werkt dan de feitelijke dingen die men met zijn zintuigen waarneemt en onder zijn bereik had; en men leefde onder den diepen indruk, dat voor het welzijn van staten, volken en personen veel meer afhing van wat ons uit die verborgenheid toekwam, dan van hetgeen de mensch zelf tot stand bracht. Alleen maar, die verborgen wereld kende men niet; de sluier, die er voorhing, was niet weg te schuiven; het licht dat in den Christus is verschenen, was over die verborgen wereld nog niet opgegaan. Vandaar dat men allerwegen in bijgeloof verviel, en zich ten prooi waande aan allerlei geheimzinnige machten, die zich op mysterieuse wijze terugtrokken, en op een wijze, die aan onze kennis ontsnapte, ons leven beheerschten. Wel was er allerwegen religie, en vond men in die religie, hoe afgedoold ook, zekere vertroosting en de gegevens voor zekere berusting, maar bij dit weinige goede, dat de afgodische godsdiensten boden, mengde zich overal het bijgeloof, d. i. het geloof aan de mogelijkheid, dat ongeziene, verborgen geesten en krachten ons lot beheerschten. Nu nog is in alle Heidenland dit bijgeloof veel machtiger factor in het leven, dan de afgodische godsdienst. China is er nog vol van. In heel Azië is dit bijgeloof nog onder allerlei vorm heerschende. Lange eeuwen gaf het ook in Europa den toon aan. Zelfs mag gezegd, dat het in onze groote wereldsteden nog weer onder allerlei vorm opleeft. En dit kon en kan niet anders. Of al een materialistische wetenschap de wereld van het Verborgene loochent, de volken weten beter, en kunnen zich aan het geloof aan zulk een wereld van verborgenheden niet onttrekken. Vandaar, dat zoolang de Openbaring van Christus den sluier van die verborgen wereld niet opheft, het bijgeloof vanzelf en noodzakelijkerwijs moet opkomen, standhouden, en den geest binden.

Israël was het eenige volk der oudheid, dat zich hieraan ont-

worsteld had. In Egypte was ook Israël met de macht van het bijgeloof in aanraking gekomen, en de neiging ook bij de afstammelingen der Patriarchen was vrij sterk, om er zich aan te onderwerpen. Vandaar de gedurige vermaningen aan Israël om toch met deze guichelarij, waarzeggerij, duivelsbezwering en wat dies meer zij te breken. Licht was er noodig, er was een verborgen wereld, en die wereld kon ons niet onverschillig laten; maar Israël's God zou op geheel andere wijze dan door het bijgeloof in deze behoefte van het volk voorzien. Scherp en beslissend spreekt Mozes het uit: „Wanneer gij komt in het land, dat de Heere uw God u geven zal, zoo zult ge niet leven en doen naar de gruwelen dezes volks. Onder u zal niet gevonden worden, die met waarzeggerij omgaat, een guichelaar, of die op vogelgeschrei acht geeft, of een bezweerder, die met bezwering omgaat, of die een waarzeggenden geest vraagt, of een duivelskunstenaar, die den duivel vraagt, want al wie zulks doet is den Heere een gruwel". En dan laat Mozes er op volgen, dat de Heere hun God hun in de profetie een eigen openbaring zou geven, en dat die profetie eens haar hoogtepunt zou bereiken in dien grooten Profeet, waarvan het heet: „Een profeet uit het midden van u, uit uwe broederen als mij, zal u de Heere uw God verwekken. *Naar hem zult gij hooren.*" De tegenstelling was hiermee scherp geteekend. De wereld van Verborgenheden is er, ze laat ons geen rust, en het is een zielsbehoefte des menschen, dat er licht over die verborgen wereld opga. En nu staan eenerzijds de afgedoolde volken, die dit licht missen, en nog altoos in die donkerheid op het bijgeloof afgaan en met dat bijgeloof zich pogen te redden, maar anderzijds daartegenover het ééne volk van Israël, dat bij het aanvankelijk licht der profetie wandelt, en eens in den grooten Profeet uit Nazareth het volle licht zal zien opgaan.

Dit is in de volheid der tijden geschied. Uit die verborgen wereld

is de Zone Gods tot ons gekomen. Hierdoor viel de sluier, ging het klare licht op, en met het opgaan van dit licht werd de geest des menschen van den ban van het bijgeloof vrijgemaakt. Bij het eerste opkomen van de Christenheid merkt ge dan ook onder de Christenen van dit bijgeloof niets. De Zoon had hen werkelijk vrijgemaakt. Men gevoelde, niet meer met geheimzinnige machten, maar met den levenden, Drieëenigen God te doen te hebben, en met dien God bezat de verloste ziel haar levensgemeenschap, dank zij haar inlijving in Christus. De geest des menschen kon zich nu vrij en rijk ontplooien. De diepste verborgenheden waren ons geopenbaard en konden worden ingedacht, en groot was dan ook het aantal denkers, die bij het licht van den Christus wandelden, zich met wetensdorst op het onderzoek der dingen wierpen, en ten slotte zag men in Augustinus een denker optreden, die de wetenschap tot een vroeger ongekende hoogte verhief. Toch heeft het lang geduurd, eer deze vrijmaking van den geest des menschen van het bijgeloof ook in het volksleven was doorgezet. Die vrijmaking ging vanzelf, zoolang de Christelijke Kerk zich door de bekeering van de eenlingen uitbreidde, en onder de vervolging gedurige zuivering onderging. Maar anders werd dit, toen in een latere periode geheele stammen en geheele volkeren tot het Christendom overtraden. Zulk een doop van de massa kon aanvankelijk niet anders dan tot een uiterst oppervlakkig Christendom leiden. Men nam Christelijke vormen over, maar bleef onder die Christelijke vormen zijn oud-Heidensch bijgeloof aanhouden. De heerschende religie werd een vermenging van Christelijke bestanddeelen met de nog nalevende elementen van het oude Heidensche bijgeloof. Heel de Middeneeuwen door heeft de Kerk van Christus dan ook met deze elementen van het bijgeloof te strijden gehad. Het heksengeloof is zelfs met de Reformatie nog niet geheel vernietigd. Eigenlijk kan men zeggen dat dit bijgeloof nog nooit geheel uitgeroeid is geweest. Vooral ten platte lande bleef er nog steeds iets van hangen, waar men dan wel niet voor uitkwam, maar dat men in 't geheim toch steeds aanhield.

En sinds in onze groote steden het Christelijk geloof bij een breede klasse der bevolking zoo goed als verdween, is ook in die steden het oude bijgeloof weer aan het woord gekomen, en bieden kaartlegsters en waarzegsters zich openlijk in de bladen aan, om aan den weetgierige de toekomst te voorspellen; aanbiedingen, waar zelfs mannen en vooral vrouwen uit den hoogeren stand op in gaan.

Lang heeft 't daarom geduurd, eer deze vrijmaking van den geest ook in het middenpunt van het volksleven tot stand kwam. Maar komen moest die vrijmaking, want de macht van het Christendom werkt rusteloos door. En toen het hiertoe gekomen was, toen is niet alleen de weeropleving der wetenschap gekomen, maar is er ook in de wetenschap een geest van ernst en van hoogen moed gevaren, waardoor ze zich in den loop der eeuwen tot haar tegenwoordige hoogte heeft kunnen opheffen. De twee deelen der wetenschap bleven daarbij aanvankelijk op het nauwst verbonden. Er was studie van de zienlijke dingen, er was studie van de onzienlijke dingen, en beide vormden aanvankelijk één geheel. In mannen als Thomas van Aquino en Calvijn waren beide deelen nog op het innigst saamverbonden. Dit vond hierin zijn oorzaak, dat de belijdenis van de dingen der onzienlijke wereld door de Kerk tot aller gemeengoed was gemaakt. Omtrent het wezen Gods en zijn deugden, omtrent het wezen van den mensch, zijn val en wederopstanding, omtrent den raadslag, die den loop der eeuwen beheerscht, en de persoonlijke gemeenschap van den geloovige met den Eeuwige, bestond een vaste, allerwegen beleden, en met kracht verdedigde overtuiging, en het was met die overtuiging, dat men het bestaande in overeenstemming zocht te verklaren, en door het denkproces eenheid in dit alles poogde te doen uitkomen. Doch deze eenheid hield slechts zoolang stand, als het de Kerkvorsten waren, die ook op wetenschappelijk terrein uitblonken. Die eenheid spleet daarentegen, toen de wetenschap in haar hoogescholen zich allengs tot een zelfstandige macht verhief, en zich eerst naast, toen tegenover de Kerk plaatste. Dit gaf botsing; men denke slechts aan den strijd over de

vraag, of de aarde zich om de zon, of de zon om de aarde zich bewoog; en toen heeft helaas de Kerk, in plaats van deze vrijheid van het onderzoek te eerbiedigen, op echt Heidensche, verre van Christelijke wijze gepoogd deze tweespalt te onderdrukken; iets waardoor vanzelf de scheiding nog scherper werd. Toch bleef deze scheiding in de eerste periode nog meer in het verborgen doorwerken. Wie aan de hoogescholen optraden, voegden zich vormelijk nog bij de Kerkelijke belijdenis, en zochten hun vrijheid in de uitwerking van de détails, waarover de Kerkelijke belijdenis zich niet opzettelijk uitsprak. Maar deze toestand kon niet duren. Steeds meer maakte de wetenschap zich van de Kerk los, en eenmaal losgekomen, stelde zij er haar eere in, om steeds meer de belijdenis der Kerk te ondermijnen, en een gansch andere wereldbeschouwing tegen die der Christenheid over te plaatsen.

Dit nu is onder het Koninklijk regiment van den Christus niet slechts toegelaten, maar de geest, die van den Christus uitging, drong zelfs naar die vrijmaking. Het in zich opnemen der Openbaring mocht geen gedwongen zaak zijn. Alleen vrije persoonlijke overtuiging ontsloot den toegang tot het geestelijk inzicht, dat de Christus ons geschonken had. Daarom moest de geest des menschen worden vrijgelaten, om 't nogmaals zelf te beproeven, hoever hij in eigen kracht de raadselen des levens zou kunnen ontsluieren. En dit te meer, omdat zoo alleen het onderzoek der natuur en de studie van de zienlijke dingen tot haar recht konden komen. Men wist wel veel van de natuur, maar toch had de mensch zich dusver nog nimmer met al zijn kracht en geest op de kennis der zienlijke en stoffelijke dingen geworpen. Die kennis was verwaarloosd. Met wat men er van wist, nam men vrede. Daar leefde men bij. En op dieper onderzoek ging men slechts zeer zelden uit. De geestelijke spanning hield de geesten bezig, en liet geen tijd noch rust, om het paradijsgeboc, dat wij als menschen geheel de zichtbare natuur beheerschen

zouden, te volvoeren. De natuur bleef als een ongekende macht ons overweldigen, en wij misten de kennis, om omgekeerd de natuur aan onzen wil te onderwerpen. De openbaring Gods, die van het begin der schepping af in de schepselen ons geboden was, kwam niet tot haar recht. Juist dit gaf dan gedurig aan het bijgeloof nieuw voedsel, en de mensch kon zijn taak en roeping, om de natuur en haar kracht aan zich dienstbaar te maken, niet verruilen. Ons was het gebod gegeven: „Weest vruchtbaar en vervult de aarde, *en onderwerpt haar*", en nog steeds bleven we tegenover die natuur als tegenover een geheimzinnige macht staan, die ons onderwierp aan zich. Dit nu kon niet zoo blijven. Wat God in die natuur voor den mensch ter beschikking had gesteld, moest aan het licht gebracht, en een geheel nieuwe ontwikkeling van het menschelijk leven moest hiervan het gevolg zijn. Daartoe nu was noodig, dat de wetenschap van het zienlijke en zinlijke tijdelijk van de wetenschap van het verborgene gescheiden werd, en dat de zoekende geest des menschen zich met al zijn kracht op de natuur wierp.

Hiertoe zou het nooit gekomen zijn, indien de vrijmaking van den geest niet was doorgegaan. Dat zich werpen op de natuur gaat dan ook niet tegen Christus in, maar is een gevolg van de vrijheid des geestes, die hij heeft aangekweekt. Vandaar dan ook, dat deze nieuwe ontplooiing van de wetenschap alleen in het Christenland mogelijk was, en alleen in het Christenland is opgekomen. De macht, die we thans, dank zij deze nieuwe ontplooiing van de wetenschap der natuur, over de natuur en haar elementaire krachten bezitten, is dan ook een vrucht van de Christelijke religie, waarvoor we onzen God hebben te danken. Eerst als heer en meester over de natuur en haar krachten bekleedt de mensch de plaats, die God voor hem beschikt heeft. Schijnbaar leidt dit tot machtsverheffing, maar feitelijk is het een openbaring van de macht van 's menschen geest. Niet van den geest van dit of dat volk, maar van den geest des *menschen*, en juist daardoor is het die macht over de natuur, die ons de eenheid der *wereld*, waarop steeds het werk van den Christus gericht is, te beter doet verstaan. En dit niet

alleen daardoor, dat onze macht over de natuur de gemeenschap tusschen de volkeren zoo in het oog loopend versterkt heeft, maar veeleer nog hierdoor, dat ze uit alle volken thans naar het Christenland komen om deze algemeen menschelijke ontwikkeling van ons over te nemen.

Nu is het zeker waar, dat deze heerschappij over de zienlijke dingen begint met 's menschen hoogmoed te voeden, hem van het gevoel zijner afhankelijkheid vervreemdt, en hem aanvankelijk niet zelden geheel in zijn stoffelijken rijkdom doet opgaan. Het kan niet genoeg betreurd, dat juist de mannen van dit deel der wetenschap bij al de wondere uitkomsten, waartoe hun onderzoek leidt, zoo blind bleven voor „de eeuwige kracht en de Goddelijkheid", die van het begin der Schepping aan in dit alles uitblinkt. Doch dit kon niet anders. Reeds de apostel had 't ons voorzegd. Waar geen licht in de ziel de verduistering van het hart doet opklaren, ziet men bij het onderzoek van al het stoffelijke niets dan de stof, en blijft daarbij. Maar zoo zijn niet allen. Naast deze inwerking op de ontwikkeling der wetenschap loopt toch steeds het geestelijk werk des Heeren, dat oogen geeft om te zien en de ziel voor het verborgen leven ontsluit, en voor hen, in wie dit geestelijk werk gewrocht werd, ontdekt de natuurstudie wel waarlijk een inzicht in het leven en in de wonderen van het creatuur, die er God in aanbidden doet, en er zijn eeuwige kracht en Goddelijkheid in doet verstaan. Er zijn ook geloovige natuurkundigen, en er zijn tal van geloovigen, die van de uitkomsten van het natuuronderzoek kennis nemen, er voor danken, en er hun God in verheerlijken. Ja, zelfs hierbij blijft het niet. Ook zij, die nog geen ander licht bezaten dan het natuurlijk licht, kunnen zich toch op den duur in het materialisme niet vinden. Ook zij gevoelen een drang, om in de mystiek van het leven in te dringen, en al zoeken ze dan de oplossing voor zich zelf in de doolpaden van het mysticisme, of in de bespiegelingen der philosophie, *dit* geeft toch ook hun de natuurstudie, dat ze de paden van het bijgeloof voor altoos mijden, en althans *dit* daghelder doen uit-

komen, dat er naast de vraag naar de zienlijke dingen nog een andere vraag naar de geestelijke orde der dingen overblijft. En voor die vraag zal de wetenschap nooit het antwoord vinden, tenzij ze het opnieuw zoeken wil in den Christus Gods.

XI. (*Slot*).

De Majesteit.

In denwelken alle de schatten der wijsheid en der kennis verborgen zijn.
COL. 2: 3.

DE plaats der eere, die de Christus in het rijk der Wetenschap inneemt, is alzoo geheel eenig in karakter, geheel het terrein beheerschend, in strikten zin vol Majesteit. Er is dan ook geen sprake van, dat er vrede mee zou zijn te nemen, zoo de Christus in één adem wordt genoemd met de vele groote geesten van ons geslacht. Niet als denker onder de denkers neemt de Christus zijn geheel eenige plaats in. Het is niet het velerlei onderzoek, door hem ingesteld, waaraan we zekeren schat van kennis danken. Het zijn niet wetenschappelijke geschriften, door Jezus te boek gesteld, die zijn naam onder ons vereeuwigen. Aan geen school van hooge geleerdheid heeft hij door den luister zijner wijsheid geschitterd. Veeleer is, in den gewonen zin des woords genomen, de Christus een ongeletterde onder de ongeletterden geweest, een man onder het volk, een rabbi onder de schare, een volksleeraar onder de eenvoudigen. Gemeten naar den gewonen maatstaf, die ter bepaling van iemands geleerdheid en wetenschappelijke beteekenis pleegt aangelegd te worden, zou de Christus onder de mannen van wetenschap zelfs niet meetellen. Elke poging, om naar deze opvatting de beteekenis van Christus op het erf der wetenschap te waardeeren, wijzen we daarom met beslistheid af. Wie den

heiligen naam van den Christus naast dien van Confucius, Socrates, Plato of Augustinus noemt, onderschat Hem ten eenenmale, miskent zijn geheel eenige positie, en omsluiert ook op wetenschappelijk gebied zijne Koninklijke Majesteit.

De Christus is in de eerste plaats de voleinding van de profetie. Wat nu was die profetie? Ze was de lichtstraal uit den Hooge, die, na den val, in het verdonkerd en verduisterd leven der menschheid werd ingelaten. Na zijn schepping en krachtens zijn schepping wandelde de mensch aanvankelijk in het licht van het Goddelijke aanschijn. Dit licht schitterde toen nog niet in zijn vollen glans. Het was slechts de dageraad, en ware geen verduistering tusschenbeide gekomen, het volle licht der heerlijkheid zou steeds voller over de menschen zijn opgegaan. Maar deze paradijstoestand in zijn oorspronkelijk schoon is verstoord. Wolken van donkerheid zijn om onzen gezichtseinder zich komen legeren, en het zielsoog van den mensch verloor het heldere gezichtsvermogen. De ideale weretd van het hooger menschelijk leven was te niet gedaan. Er was breuke gekomen tusschen den mensch en zijn God, naar wiens beeld hij geschapen was; en had de mensch zelf herstel moeten aanbrengen, die verstoring zou eeuwiglijk aldus gebleven zijn. Op allerlei manier is in de Heidenwereld dit herstel door menschelijk initiatief beproefd, maar om steeds op even bitter fiasco uit te loopen. We hebben nu nog in China en in Voor-Indië de feiten voor ons, die toonen op wat bittere mislukking dit menschelijk initiatief steeds uitliep en nog altoos uitloopt, en wat de historie ons meldt van den eerst zoo hoogen bloei in Egypte, in Babylon, in Griekenland en in het Romeinsche rijk, maar ook van den ondergang, waarin al deze Heidensche grootheid verzonken is, toont en bewijst, dat uit dit menschelijk initiatief nooit iets duurzaams, iets dat verder kon brengen, iets dat bevrediging schonk en het levensraadsel oploste, is voortgekomen.

Een vaste lijn, die van meetaf zelf haar koers bepaalt, en in dien koers volhardt, vindt ge alleen in Israël, en deze lijn sluit zich aan

bij wat, van het Paradijs af, Gods openbaring aan den gevallen mensch was. Israël was klein onder de volkeren; zijn politieke macht telde nauwelijks meê; het behoorde niet tot de natiën die door ongemeenen rijkdom zich staande hielden; zijn kunstzin was weinig ontwikkeld; en scholen van wetenschap in hoogeren zin kende het zoo goed als niet. En toch is alleen van dat Israël het licht der wereld uitgegaan, en toch is dat Israël, toen de groote crisis voor de volkeren gekomen was, de leidsman der natiën geworden. En dat wel niet door wat 't zelf uitdacht of uitvond, noch ook door wat 't zelf tot stand bracht, maar eeniglijk door het Goddelijk element, dat van meetaf in de historie van Israël was opgenomen; dat aan die historie haar eigenaardig karakter heeft verleend, en, toen de volheid der tijden gekomen was, Israël tot het zuurdeesem voor het leven van heel ons menschelijk geslacht heeft gemaakt. Profetie is voor de indraging van dit Goddelijk element in Israël's historie de gemeene naam. Onder de volken daarbuiten sprak alleen de mensch zelf, maar hier in Israël zweeg de mensch, om het woord aan zijn God te laten. In Israël sprak God de Heere; onder Israël was het licht der geestelijke kennisse door God zelf ontstoken. Eerst nog tanend en zwak; toen allengs winnend in klaarheid. Het is, of Jehovah telkens nader tot zijn volk komt, en alsof zijn volk telkens hooger wordt opgetild om zijn God te naderen. En dit gaat voort en door, tot eindelijk de toenadering volkomen is geworden, en in den Christus het Goddelijke en het menschelijke als ineenvloeit.

In de Profetie was mededeeling van kennis omtrent de geestelijke Verborgenheden. Van dit rijk der Verborgenheden was 's menschen geest vervreemd. Hij wandelde bij wat voor oogen is, en kende naar die verborgen wereld slechts het heimwee. Onder alle volken heeft men toen over die Verborgen wereld gezonnen en gepeinsd, gissingen en vermoedens geuit, zich phantasieën en verbeeldingen geschapen, maar men *wist* feitelijk niets, en geraakte door zijn

gissingen steeds meer in de macht van het bijgeloof beklemd. Alleen Israël kreeg wezenlijke kennis; kennis omtrent God; kennis omtrent het werk en het doen Gods; kennis van Gods bestel en raadslag; kennis omtrent den mensch in zijn innerlijk wezen; kennis omtrent den grondslag van het zedelijk leven en van het recht; kennis omtrent het doel van dit leven, omtrent de verlossing en verzoening, en omtrent de eeuwige heerlijkheid die komt. Maar ook voor Israël hing die kennis nog veelszins in nevelen, en dit werd eerst anders, toen de Heere onze God, die tot de vaderen op velerlei wijze gesproken had door de profeten, nu in de laatste dagen tot ons sprak *door den Zoon*, die hierin van alle profeten onderscheiden was, „dat hij was de erfgenaam van alles, en dat door hem zelven de wereld gemaakt was". Wel degelijk is alzoo door den Christus alle vroegere kennis vastgelegd, toegelicht, verklaard en aangevuld. De Christus, die zelf uit die wereld der Verborgenheden tot ons kwam, die geheel die wereld van Verborgenheden kende, en zelf het Eeuwige Woord was, waardoor in dit alles de Verborgen gedachte Gods tot belichaming was gekomen, heeft den sluier der verborgenheid van voor de geestelijke wereld opgeheven, en ons in die wereld een inzicht gegeven, dat niet op gissing of berekening berust, maar de klare mededeeling is van hetgeen werkelijk in die Verborgen wereld bestaat. Geen ander heeft als Hij ons deze wetenschap kunnen schenken. Elk ander was slechts instrument van den Geest Gods, Hij was zelf God, die, in de Verborgenheden thuis hoorende, uit zijn eigen levenssfeer tot ons sprak. Hier is dus wel waarlijk de voleinding der profetie, en een openbaring van wetenschap, die ons op geen andere wijze kon toekomen. De zienlijke dingen konden we zelf onderzoeken, maar het veel breeder terrein van kennis, dat in de geestelijke sfeer lag, ontging ons ten eenenmale, en het is de wetenschap van die veel breedere, veel interessantere, veel heerlijker sfeer, die we aan den Christus en aan den Christus alleen danken. Zeer zeker had ook de Gemeene Gratie beteekenis, maar beteekenis alleen voor de

alledaagsche ontwikkeling van het gewone leven, en niet uit de Gemeene Gratie, maar eeniglijk uit de Bijzondere genade, die in Christus Jezus is, kwam ons de wetenschap omtrent het rijkste, grootste en meest interessante deel van het breede erf der Goddelijke wetenschap toe.

Die wetenschap schonk de Christus ons, niet ter bevrediging van onze nieuwsgierigheid, niet alsof we op de schoolbanken zaten en oplossing vroegen en verkregen voor allerlei vragen der nieuwsgierigheid. Die mededeeling omtrent de wetenschap der Verborgenheden bepaalde de Christus geheel *naar onze behoefte*, en wel naar de in ons bestaande behoefte, gelijk Hij zelf die kende en vaststelde. Jezus richt zich daarbij niet op onze verstandelijke uitspinsels, maar op ons innerlijk bestaan voor God, op onze samenleving onder elkander, en op onze eeuwige toekomst. Hij noodigt ons uit, niet tot een halsbrekende denkgymnastiek, alsof we ooit met ons eindig denken de oneindigheden vatten en omvatten konden. Niet om onze verstandelijke nuchterheden, maar om *ons*, om onze ziel, om onzen persoon is het den Christus te doen. En nu stelt hij ons met alles vastzettende zekerheid, met niets uitlatende volledigheid, en in volkomen heldere klaarheid al die wetenschap over de Verbergenheden ter beschikking, die we van noode hebben, om uit de nevelen in het licht, uit de donkerheid in de klaarheid te komen. We behooren als menschen niet alleen tot de zienlijke verschijnselen, maar krachtens ons innerlijk bestaan evenzoo tot de wereld der onzienlijke dingen. We dragen die onzienlijke wereld in ons eigen hart. Wat ons tot mensch maakt, in onderscheiding van alle andere creaturen op deze aarde, is juist onze aanhoorigheid tot de Verborgen wereld. Zonder kennis, zonder vaststaande kennis omtrent de geestelijke wereld, bleven we ook vreemdeling in ons eigen hart; onbekend met ons eigen innerlijk wezen; onbekend met de hoogere orde, waarin ons eigen leven speelde; onbekend met onze bestemmming; onbekend met ons levensdoel; onbekend met het eigenlijk karakter van onze innerlijke kracht. Voor al die onbekend-

heden nu geeft de Christus ons klare nuchtere kennis in de plaats. En de uitkomst is dan ook geweest, dat terwijl eenerzijds de wijzen der aarde met hun bespiegelingen al meer verdoolden en zich in hun gissingen verloren, de ware wetenschap omtrent ons innerlijk wezen geopenbaard is aan de eenvoudigen onder de kinderen Gods, die van nu af voelden dat hun voet op effen baan stond, en dat ze niet meer in de nevelen omtastten, maar wandelden in het licht van Gods aanschijn.

En dit alles gaf de Christus ons niet als louter mededeeling, maar als uitspraak van zijn eigen wezen. We ontvingen door hem niet als door de andere profeten louter mededeeling van kennis, maar in Hem zelf *verscheen* de Waarheid. Hij alleen kon zeggen: Ik ben de weg, de waarheid en het leven. Hij sprak niet maar van God, maar God zelf was in Hem openbaar. Hij sprak niet maar van den oorsprong der dingen, maar hij was zelf het Eeuwige Woord, waardoor alle dingen geschapen zijn en bestaan. Hij was niet maar een openbaring van *macht*, maar *de* openbaring van *de* Waarheid, omdat de Zoon in het Drieëenig Wezen het Woord en aldus de werker der *gedachte* is. De realiteit der dingen en de gedachte van die realiteit was in Hem één. Waarachtige wetenschap, zoo omtrent het zienlijke als het onzienlijke, kwam ten slotte neer op een wetenschap van den Christus, omdat in Hem alle schatten der kennis en der wijsheid verborgen zijn. Dit alles moge onze verstandelijke wetenschap in begrippen pogen te formuleeren, zoeken te ontbinden, en trachten weer in verband te zetten, maar altoos blijkt toch de waarheid der dingen in Hem te rusten, in Hem besloten, in Hem verborgen te zijn, en kan ze daarom alleen uit en door Hem ons geopenbaard worden. Zijn Majesteit ligt niet daarin alleen, dat Hij de hoogste waarheid geopenbaard en bevestigd heeft, maar bovenal hierin, dat Hij zelf de Waarheid is en de Waarheid in Hem is. Alle waarachtige wetenschap moet daarom

uit Hem komen, is alleen uit Hem te verklaren, en moet altoos zijn verheerlijking bedoelen.

Doch juist daarom bepaalt de Christus zich niet tot zijn redenen en tot de openbaring van zijn heilige persoon, maar grijpt hij ook den mensch aan. Bij alle wetenschap is 't om tweeërlei te doen. Ten eerste om de kennis van het voorwerpelijke, maar ook ten tweede om zulk een bewerking van de persoon, dat hij die voorwerpelijke waarheid in zich op kan nemen. Ge kunt een knaap, die alleen zijn moedertaal kent, te midden van de rijkste bibliotheek plaatsen, waar in breede rijen alle schatten van menschelijke kennis in allerlei talen liggen uitgestald; maar dit alles baat den knaap niet, tenzij hij zelf die talen leere en zulk een ontwikkeling bereike, dat hij wat die boeken te verstaan geven begrijpen en in zich opnemen kan. Het zou ons dus niet gebaat hebben, of de Christus al schatten van kennis voor ons te boek had gesteld, zoo we de gave misten, om wat hij ons aan kennisse schonk te verstaan. En die innerlijke bewerking konden de profeten zelfs aan Israël niet geven; die innerlijke bewerking konden we alleen verkrijgen van en door den Christus. De Christus toont ons niet alleen wat we *zien* moeten, maar opent ook *ons oog*, zoodat we het getoonde zien kunnen. Hij grijpt ons innerlijk aan. Hij zet ons innerlijk om. Hij verleent ons de innerlijke vatbaarheid om de kennis der verborgen dingen in ons op te nemen. Hij openbaart ons niet alleen wetenschap, maar zet die wetenschap in ons eigen wezen vast. Hierin ligt het geheim der wedergeboorte en van onze inlijving in Christus. Tenzij iemand wederom geboren zij, hij kan het Koninkrijk Gods *niet zien*. Maar wie wedergeboren is, die ziet het dan ook klaarlijk. Hij *weet*. Valsch was het uitgangspunt van de wijzen der aarde, alsof de mensch alleen weten kon door zijn verstandelijke waarneming en overlegging. De vastheid van het *weten* komt uit allerlei gewaarwordingen en indrukken op, die volstrekt niet uitsluitend door ons verstand tot ons komen. Er zijn innerlijke gewaarwordingen in het diepst verborgene van ons wezen met de eeuwigheid en met onzen

God, die reëel en geestelijk zeker zijn, en die gegrepen en begrepen worden door het *geloof;* een veel dieper vermogen dan het *verstand.* Een in ons opnemen niet door één orgaan van ons bewustzijn, maar door ons onmiddellijk bewustzijn in het innigst van ons wezen. Hier kwam het alzoo aan op een verrijken van dit innerlijk wezen, en dit nu geschiedt door de inwerking van den Heiligen Geest, of gelijk de Schrift dit noemt, door de zalving van den Geest. Op dien grond betuigt de apostel: „Wij *weten,* dat we overgegaan zijn uit het rijk der duisternis in het rijk des Lichts." Gij, zoo spreekt hij het uit, hebt de zalving van den Heilige, en *weet* alle dingen." En dan weer: „Wij *weten,* dat we uit den dood overgegaan zijn in het leven." Het is nooit een aarzelen en gissen, maar altoos een *weten* en *zekerheid* hebben, niet als vrucht van hooge geleerdheid, maar dank zij de bewerking, die Christus ons innerlijk heeft doen ondergaan. Het is alzoo drieërlei, waarin de Majesteit van den Christus op het gebied der wetenschap uitschittert. In de eerste plaats deelt hij ons de geheimen van het verborgen leven meê. In de tweede plaats geeft hij ons den waarborg voor de waarheid van deze dingen in zijn eigen persoon, omdat Hij 't eeuwige Woord is. En in de derde plaats schept hij in zijn verlosten de vatbaarheid om deze kennis in zich op te nemen, en er de zekerheid van te gevoelen in hun eigen hart. Hij *spreekt* niet slechts de Waarheid, maar Hij *is* zelf de Waarheid, en Hij ontsluit het hart der Zijnen om die Waarheid te verstaan en *als* Waarheid in zich op te nemen.

En hierbij komt nu ten laatste de Majesteit, die Hij ten toon spreidt *in zijn Koninklijk regiment.* Zijn openbaring der Wetenschap ontslaat toch den mensch niet van de zware taak, om *ten eerste* het gebied der zienlijke dingen zelf te onderzoeken, en als vrucht van dit onderzoek te beheerschen; maar dan ook *in de tweede plaats,* de Wetenschap, die in Christus is, te vertolken in zijn menschelijke wetenschap; en om *ten slotte* de kennis der zienlijke en de kennis

der onzienlijke dingen in de harmonie van zijn geloofsbewustzijn saâm te vatten. Nu neigt onze menschelijke geest er toe, om die twee objecten van wetenschap te scheiden, en het ééne aan het andere op te offeren. Wie zich werpt op de geestelijke dingen, acht allicht de kennis der zienlijke te onbelangrijk om er zijn krachten aan te spillen. En omgekeerd, wie zich werpt op de kennis der zienlijke dingen, wordt allicht verleid hierin het eenig wezenlijke te zien, en de kennis der geestelijke dingen te versmaden. Er is veel vrome wetenschap geweest, die de studie van de natuur voorbijzag, maar er is ook veel bespiegelende wijsheid geweest, en ze is er nog, die zich in het hooge verloor en het lage gebied van de dingen der natuur verwaarloosde; en evenzoo is er veel studie van de zienlijke dingen geweest, die op puur materialisme uitliep, en ten slotte alle geestelijk voorwerp van kennis loochende. Nu staat buiten allen twijfel de kennis van de geestelijke dingen veel hooger, is veel belangrijker en gewichtiger, dan de kennis van de stof en de in haar werkende krachten. Voor een ieder onzer persoonlijk is ons lichaam niet van verre in waardij te vergelijken met het innerlijk leven van onzen denkenden, willenden en gevoelenden persoon. Het had zich alzoo laten denken, dat de Christus in zijn Koninklijk regiment de geesten alzoo geleid had, dat ze uitsluitend op de onzienlijke dingen zich richtten, en dat de studie der zienlijke dingen allengs geheel ten onder ware gegaan. Had het aan ons gestaan, het gevaar zou metterdaad groot zijn geweest, dat we den gang der wetenschap in die richting geleid hadden. Maar niet alzoo de Christus. Vooreerst toch is geheel de natuur met haar zienlijke wonderen het groote schouwtooneel van Gods mogendheden, waarin Christus' eigen mogendheid als die van het eeuwige Woord zich uitspreekt. Reeds daarom mag er van een verwaarloozing van de studie der natuur geen oogenblik sprake zijn. Maar bovendien, in de natuur schuilen van de schepping af krachten en mogendheden, die eerst door den mensch naar buiten kunnen treden, aan haar ontlokt kunnen worden, en kunnen openbaren wat

er in school. Liet de mensch dit terrein onbearbeid, zoo zou hij aan de eere van zijn God tekort doen. De mijn geeft het goud, maar wat uit dat goud te maken is, kan eerst de mensch openbaren. In stoom en electriciteit schuilen verborgen krachten, maar eerst de mensch kon met deze krachten de wonderen scheppen, die thans de gedaante der wereld hebben omgezet. En hierbij komt dan nog, dat het geestelijke zelf om het rijk der *heerlijkheid* roept, dat juist in heerlijkheid van het zienlijke eens zijn hoogsten triomf zal vieren.

Doch dit niet alleen. Er komt nog iets zeer gewichtigs bij. Door strijd moeten we ter overwinning, en juist door ons te midden van de wereld te plaatsen, waarin de zienlijke en onzienlijke dingen gedurig tegenover elkander komen te staan, worden ook wij in dien strijd verwikkeld, en kan de triomf van het geestelijke in ons nooit een waarachtige triomf zijn, tenzij we zelf den strijd tusschen het zienlijke en onzienlijke leven hebben meegemaakt. Die strijd nu openbaart zich op het gebied der wetenschap, die de natuur tot haar eenig voorwerp heeft, en die andere, veel hoogere wetenschap, die haar peillood werpt in den oceaan van het verborgen leven. Zal nu de denker, en op zijn voetspoor de meeloopende menigte, zich aan het onzienlijke toewijden, dan moet dit niet een hebbelijkheid, maar een zaak van overtuiging zijn. Door strijd moet hij hiervoor gewonnen worden. Hij moet zelf geestelijk zijn, om in het geestelijke zijn vleugels te kunnen uitslaan. En nu zien we in het Koninklijk regiment van den Christus de volkeren niet buiten den strijd gesloten, maar tot dien strijd veeleer geprikkeld. Met de wisseling der tijden wisselt onder zijn regiment ook de stand der wetenschap. Nu eens dringt de studie van het geestelijke de studie der natuur terug. Dan weer doet de studie der natuur de liefde voor de geestelijke wetenschap verkoelen. Nu eens staat de studie op beide terreinen los naast elkander of vijandig tegenover elkander, en dan weer werpt het denken van den mensch zich op de eenheid, die beide wetenschappen in harmonie moet saamvatten. De eene

maal verwekt de Christus de groote geesten bijna uitsluitend onder de geloovigen, en dan weer is het, alsof de geesten op het gebied van het denken alleen onder de ongeloovigen gevonden worden. Zoo daagt er in den loop der historie voor elk terrein van studie een eigen tijd. Reeds ver achter ons ligt de periode, waarin de Christelijke levensbeschouwing schier aller deel was. Daarna kwam de periode der menschelijke bespiegeling, die Kant zoo schitterend inwijdde. Voor kort nog doorleefde men een periode, waarin de studie der natuur het een en al scheen. En aan het opkomen is nu weer een nieuwe periode, waarin het heimwee naar het verborgene de poorten van den tempel der mystiek ontsluit. Maar onder dit alles door waren er toch ook onder de wedergeborenen steeds denkers van hooger aanleg, die het tweëerlei gebied van onze wetenschap weer in eenheid wisten saam te vatten, en het was onder hun geleide, dat de geloovige schare der Christenheid in alle landen niet alleen onverzettelijk aan de Christelijke levensbeschouwing, die Christus tot haar middenpunt heeft, vasthield, maar ook steeds klaarder in de waarheid dier heilige wetenschap inleefde, er in genoot, er haar sterkte aan ontleende, en ze voortplantte van geslacht tot geslacht.

Dit alles staat dan weer in verband met het leven der natiën en volken, en met de groote wereldgebeurtenissen, die den loop der historie beheerschen. En wie nu gelooft, dat in deze breede ontwikkeling van het wereldprobleem zich steeds de macht openbaart van Hem, aan wien alle macht in den hemel en op de aarde gegeven is, die eert en aanbidt ook in deze historie der wetenschap de majesteit van Hem, die, ook waar het de schatten van kennis en wetenschap geldt, de bron is, waaruit alle leven opwelt.

PRO REGE.

HET KONINGSCHAP VAN CHRISTUS.

DEEL DRIE.

HET KONINGSCHAP VAN CHRISTUS IN ZIJN WERKING.

ZEVENDE REEKS.

Het Koningschap van Christus en de Kunst.

I.

Een gave Gods.

> Want hij verwachtte de stad, die fundamenten heeft, welker kunstenaar en bouwmeester God is.
>
> HEBR. 11 : 10.

HET laatste gebied, waarop het Koningschap van Christus zal zijn na te gaan, is dat *der Kunst*; en dit volstrekt niet alleen in zooverre de kunst ook in het Heilige haar wonderen tooverde, maar in haar geheelen omvang, en wel als eigenaardig, noodzakelijk en zelfstandig verschijnsel in ons menschelijk leven. Ook de kunst is niet een verzinsel van menschen, maar een door God zelf in ons leven ingelegde functie van den menschelijken geest. Het woord: *kunst,* afgeleid van *kunnen*, toont, dat ze bedoeld is als een in den mensch zich openbarend vermogen; als een macht; als een talent, dat ter zijner beschikking is gesteld. Een talent of vermogen, dat de één bezit en de ander mist, en dat wie 't bezit, niet zich zelf gaf, maar 't *ontving*. En wel een vermogen, dat vooral waar van hoogere kunst sprake is, zoo nauw met heel den aanleg van den kunstenaar samenhangt, dat het in rechtstreekschen samenhang met zijn geboorte staat, en zelfs op dien grond niet anders kan beschouwd

worden dan als *een gave Gods*. Toch wordt het woord *kunst* ook op *lager* gebied gebezigd, en dat bij alle volken. We spreken van kookkunst, van huishoudkunst, van scheepvaartkunst, en zoo ook nu van vliegkunst, zonder dat dit gebruik van het woord ons stuit. Kunst is altoos iets wat de een kan en de ander niet. Op den weg loopen kan een ieder maar zich op het strakke of slappe koord voortbewegen is een kunst, en bij zulk een kunst denkt men dan altoos aan iets, dat niet ieder die maar wil, kan leeren, maar steeds aan iets, dat met een bijzondere eigenschap van wie zulk een kunst uitoefent, samenhangt. Te studeeren, een examen te doen en een diploma te verkrijgen, moge de kracht van den zwakzinnige te boven gaan, maar het ligt binnen het bereik van elk gewoon jong man met normale geestvermogens. Zulk een diploma te verwerven moge voor velen een *toer* zijn, maar 't is geen *kunst*. Wat daarentegen afhangt van een bijzondere handigheid of gevatheid, van slappen, lenigen en toch sterken lichaamsbouw, van bijzonderen moed of durf, of van wat ook, dat aan den normalen mensch niet in die mate eigen is, bekwaamt tot kunst, onverschillig of dit zwemkunst, vechtkunst, springkunst, vliegkunst, of wat dan ook zij. Dit grondbegrip van iets te *kunnen* wat een ander *niet* kan, is daarom aan alle kunst, in haar hoogere en lagere opvatting, eigen. Al weet men, dat alle tooveren bedrog is, toch blijft men van toover*kunst* spreken, omdat een vaardig goochelaar grepen doet, die een ander hem niet nadoet. Wat ieder kan, of althans door oefening zich eigen kan maken, is geen kunst. Kunst doelt altoos op iets bijzonders, dat met iemands eigenaardige talenten en gaven, ja met heel den aanleg van zijn persoon saamhangt. Het komt altoos op het *kunnen* neder, en dit kunnen is bij kunst, dien naam waard, altoos een iets in den een wat de ander niet heeft, of althans niet een ieder. En juist omdat dit *iets* uitvloeisel is van iemands geheele persoon, en de aanleg van zijn persoon in zijn geboorte gegeven was, is alle kennis van dien aard een gave van God. Een gave, die verspeeld, die misbruikt, die verzondigd kan worden, maar die toch altoos

weer op den Schepper van het persoonlijke en eigenaardige in den mensch teruggaat. Kunst is en blijft altoos een kunnen waartoe God bekwaamt. Dit wil daarom niet zeggen, dat het talent, dat God den kunstenaar schonk, geen oefening zou vereischen. Oefening is zelfs bij den meest idealen virtuoos in de vrije kunsten volstrekt onmisbaar. Maar een talent, dat ge niet ontvingt, kunt ge niet oefenen. Oefening onderstelt juist, dat het talent aanwezig zij, en de buitenmenschelijke oorsprong van dit talent komt vooral daarin zoo sterk uit, dat er onder de grootste corypheeën der kunst zoovelen geweest zijn, die van der jeugd af lange jaren doorleefd hebben, zonder dat ze óf zelf óf een ander ontdekten, dat dit talent in hen school. De wetenschap, dat men hooger kunsttalent bezit, is altoos een ontdekking. Afdoend bewijs, dat de mensch niet zelf dit talent zich geeft, maar 't bezit eer hij weet dat hij 't heeft, en 't dus van Hooger moet ontvangen hebben. Dat zulk een talent daarom toch een erfelijk karakter kan dragen, wordt hiermee niet ontkend. Vooral op het gebied der lagere kunsten plant zulk een talent zich ver van zelden in de familie en in 't geslacht voort. Niet zoo, dat alle leden van zulk een geslacht 't bezitten, maar dat 't toch dikwijls een eeuw en langer zich bij 't één of het ander lid van zulk een familie terug vindt. Reeds dit toont, dat er zelfs bij deze erfelijkheid keuze van Hooger hand plaats grijpt. Maar wat alle verklaring van de kunst als zoodanig uit overgeërfde eigenschappen van den geest afsnijdt, is het onloochenbare feit, dat juist bij de virtuosen in de hoogere kunsten van zulk een erfelijke overplanting vaak schijn noch schaduw te ontdekken valt. De virtuosen zijn bijna altoos de eersten van hun geslacht, en hun kinderen zijn er in den regel geheel van beroofd. Toegegeven moet, dat vooral bij vroeg wegstervende personen talenten konden geschuild hebben, die verborgen bleven en die niet ontloken; toegegeven ook, dat de periode waarin men leeft, de kring waarin men opgroeit, een talent schuil kan doen blijven, of het tot zijn ontwikkeling kan brengen; maar nooit is de hooge kunstenaar kind van zijn tijd of van zijn omgeving. Hij moge dit

zijn, wat de wijze van ontwikkeling en toepassing zijner talenten betreft, maar nooit wat het bezit zelf van zijn talent aangaat. Dat talent is en blijft altoos een bijzondere gave, die de kunstenaar van God ontving. God deelt die talenten vrijmachtig uit naar Zijn welbehagen. Zoo ergens, dan geldt hier in den gestrengsten zin verkiezende en uitverkiezende beschikking. God gaf 't u of onthield 't u, en ook op kunstterrein geeft God geen rekenschap van zijn doen. Vooral op kunstgebied staat elk onzer in de diepste afhankelijkheid van Gods albestnur. De Heere onze God geeft den een dit, den ander een geheel ander talent, aan den één een enkel, aan den ander tien talenten; maar wat ge ook hebt, ge hebt het altoos ontvangen, en dat niet op uw bede, maar eer ge nog bidden kondt. Het was u toebeschikt, eer ge het aanzijn ontvingt, en met uw aanzijn zelf was elk waarachtig talent u reeds in kiem gegeven. Niets is daarom stuitender dan een machtig kunstenaar, die zich zelf laat eeren, en het zielsoog niet voor zijn God ontsluit. Dit moge de nachtegaal in zijn zang doen, maar het betaamt niet den mensch, die van God afweet, en weet dat hij 't al van zijn God heeft ontvangen.

Juist daarom moogt ge 't u niet voorstellen, alsof het gebied van de kunst op zich zelf een *demonisch* karakter zou dragen, in strijd met het heilige zou zijn, en in strijd met Gods wil zou bestaan. Toch zijn zulke voorstellingen aan de kringen der geloovigen niet altoos vreemd geweest. Men voelde een tegenstelling tusschen wat men zelf op het heilige gebied najoeg, en hetgeen zich op kunstgebied aandiende. En in stee van nu te onderscheiden tusschen hetgeen op kunstgebied *rechtmatig* gebruik en *zondig* misbruik was, veroordeelde men om 't zondig misbruik de kunst als zoodanig. Reeds de eerste Christenen vervielen hierin, omdat destijds de kunst schier geheel in dienst van het Paganisme stond. Ook bij het opkomen der Reformatie openbaarde zich deze neiging, en dat

wel ter keering van het misbruik, dat in den beeldendienst van de kunst gemaakt was. En nog steeds blijven vele geestelijke secten een min of meer vijandige houding tegenover de kunst aannemen. Zelf interesseert men zich dan niet voor de kunst; men heeft er geen zin of smaak voor; men mist de gave om de kunst te waardeeren; wat men er van leerde kennen of zelf zag of hoorde, was meest van lager allooi, zoodat 't niet kon boeien; en nu het zondig misbruik van de kunst met de echte kunst verwarrend, liet men zich maar al te spoedig verleiden, om *alle* kunst uit zijn leven te bannen en aan anderen den eisch te stellen, dat ze evenzoo zouden doen. Een gemoedsneiging, die vooral sterk zich uitsprak in tijden, waarin de heilige kunst terrein verloor en de wereldsche kunst schier geheel het gebied der kunst innam.

Hoe prijselijk nu echter dit bannen uit eigen leven van de bedorven zondige kunst zijn moge, nooit mag deze afkeer van het zondige er toe leiden, om het oog te sluiten voor de heerschappij, die ook op het gebied der kunst aan onzen God toekomt. De kunstgave, het kunsttalent is iets, dat geen mensch scheppen kan. Alleen God Almachtig kan zulk een gave of talent aan iemand bij zijn geboorte inplanten. En waar het nu blijkt, dat het God beliefd heeft, alle eeuwen door en onder alle volk van eenigszins hoogere ontwikkeling zulk een kunstgave aan enkele personen te verleenen, zoo volgt hier uit, dat Hij het bestaan van het gebied der kunst gewild heeft; dat Hij zelf de kunst in het leven riep; en dat Hij geheel vrijmachtig ook op dit gebied zijn gaven uitdeelt. Vooral bij het kunstgenie in de virtuosen en de corypheeën op dit gebied spreekt dit zóó sterk, dat men het niet loochenen kan, zonder het Albestuur van onzen God zelf aan te tasten. Er is geen kunstgebied, omdat de mensch het verzon, uitdacht en in het leven riep, maar de kunst bestaat, evenals de landbouw, de nijverheid, de handel en elke andere levensuiting, alleen bij Gods gratie, en krachtens Zijn ordonnantiën. Hij zelf wordt daarom door den apostel de Opperste Kunstenaar en Bouwmeester genoemd. Wat in de kunst

hoog en edel schittert, is door Hem in ons menschelijk leven te voorschijn geroepen. En waar nu de onderscheidene kunsten met elkander in verband staan, eenzelfden grondtrek vertoonen en gelijk in strekking zijn, kan men niet volstaan met te belijden, dat het kunstgenie van God komt, maar moet dankbaar erkend, dat het onze God is, die geheel het *kunstgebied* in ons menschelijk leven indroeg. Zelfs is de kunst niet iets bijkomstigs, dat even goed ontbreken kon en gemist kon worden. Wat is, is noodzakelijk. Elk gebied van menschelijk leven, dat God schiep, is van dit leven een onmisbaar bestanddeel. Men krimpt dus het menschelijk leven in en verarmt het, zoo men het kunstgebied van ons menschelijk leven afsnijdt. Zal het in de wereld naar Gods bestel toegaan, dan moet ook aan het kunstgebied zijn eigen terrein vrij blijven.

Dit komt nog te sterker daardoor uit, dat ons tevens de gave geschonken is, *om kunst te genieten*. De groote genieën op het gebied der kunst staan geheel geïsoleerd, wat hun gave en productie betreft. Niemand doet hun na, wat zij deden. Maar toch staan ze met hun omgeving in *kunstverband*. Zooals de prachtige sterrenhemel ons dwingt om aanbiddend in het firmament te staren, en de zang van nachtegaal of leeuwerik zelfs den eenvoudigen boerenknaap tot luisteren dwingt, zoo ook heeft de eminente kunstenaar vat op zijn omgeving. Hij boeit ze. Oog en oor trekt hij tot zich. Er is in de personen van zijn omgeving een vatbaarheid om een indruk van zijn kunstschepping in zich op te nemen. In enger kring ontstaat zelfs een hooger waardeering, die soms eer te ver gaat dan te kort schiet. En niet lang meer, of het kunstgenie wordt meester op zijn terrein, beheerscht anderer zin en neiging, en bereidt dan aan dien enger kring een hoog genot. De kunstzin bij de schare sluit zich bij die uiting van het kunstgenie aan. En zoo blijkt, dat God niet alleen den *kunstenaar* schept door hem talent en gave te verleenen, maar dat God ook in de schare een zin en neiging, een

ontvankelijkheid en *vatbaarheid* heeft gelegd, om de kunst hoog te schatten, in de uitingen der kunst in te leven, ze te waardeeren en te genieten. Gelijk oog en kleur, oor en tonen bij elkaar hooren, en saam één gebied vormen, zoo nu ook hooren op kunstgebied eenerzijds talent en genie en anderzijds de zin voor kunstgenot bij elkaar en vormen één geheel. En waar deze beiden, èn dit genie van den virtuoos, èn die kunstzin bij het volk, door God èn in den kunstenaar èn in het volk gelegd zijn, zoo blijkt ook hieruit, dat dwaalt, wie waant het kunstgebied als in zichzelf onheilig buiten het Goddelijk bestel te mogen plaatsen. Zelfs doet ook bij dien kunstzin zich dezelfde vrijmachtige beschikking onzes Gods voor. Ook kunstzin toch is een gave, en een gave, die in zeer uiteenloopende mate aan den een in onderscheiding van den ander is toebedeeld. Gedurig ontmoet men zelfs hoog ontwikkelde personen, wien het aan allen boeienden kunstzin ontbreekt, terwijl men omgekeerd soms onder de eenvoudigsten in den lande mannen en vrouwen vindt, die vooral door een heerlijke hoogstaande muziek als betooverd worden. Als ge in een museum de vreemde reizigers ziet rondwandelen, treft het u gedurig, hoe er soms eenvoudige personen zijn, die onmiddellijk het waarachtig schoone van het middelmatige weten af te zonderen, en hoe er daarentegen personen van aanzien zijn, die 't al over één kam scheren, en geen waarachtig genot smaken kunnen. De poging om den kunstzin algemeen te maken, zal dan ook steeds op teleurstelling uitloopen. Wel kan men de groote menigte, vooral onder de halfbeschaafden, er toe brengen, om zich voor te doen als stelde ze de kunst op hoogeren prijs, maar de kenner weet, dat dit niets dan schijn ot zelfbedrog is, en dat op elk dozijn personen er altoos zes zullen zijn, die schier alle innerlijk contact met de waarachtige kunst missen en het genot der hooge kunst nimmer gesmaakt hebben.

Wat daarentegen wel aanmoediging verdient, is de poging, om het kunstgenot onder het bereik van alle rangen en standen te brengen. Niets is toch bedriegelijker dan de inbeelding, dat alleen de aanzienlijken in den lande, de intellectueel hoog staanden en de fijner

beschaafden de vatbaarheid zouden bezitten om kunst te genieten. Ook deze gave is door onzen God onder alle rangen en standen gespreid, en niet zelden vindt men onder de eenvoudigsten en minst ontwikkelden enkele personen, die een waarachtig schoon veel hooger weten te schatten, dan een die hooger opleiding ontving. Nog minder is dit met de kunst van het oog, maar vooral met de kunst van het oor het geval. Ook de kunstzin is een gave, die de één bijna geheel mist, en de ander in zeer rijke mate bezit; en wijl de uitdeeling van deze gave aan stand nog rang gebonden blijkt te zijn, is het onbarmhartig het kunstgenot alleen aan de hoogere klassen der maatschappij te willen verschaffen. De kunst blijft, zoowel wat het genie en talent, als wat den zin voor kunst en de vatbaarheid om ze te genieten betreft, een eigen terrein innemen, dat God zelf haar in het leven toewees. Hij heeft gewild, dat er in het menschelijk leven ook een gebied zou zijn, waarop de kunst zou schitteren en zou kunnen genoten worden. Bij zijn hoog bestel over het leven van het menschelijk geslacht heeft Hij van meetaf, d.i. reeds in de ure der schepping, het kunstgebied verordend als een deel van dit leven, dat niet mocht ontbreken, en waar zonder het menschelijk leven een gevoelige leemte zou vertoonen. Van wat zijde ook bezien, in God blijkt altoos weer de oorsprong ook van de kunst te liggen. Zonder Gods bestel is ook de kunst ondenkbaar. In onze wereld, gelijk God haar het aanzijn gaf, is ook de kunst een onmisbaar bestanddeel van het volle, rijke menschelijk leven.

En dit nu hangt weer daarmede saâm, dat God den mensch geschapen heeft naar zijn beeld en zijn gelijkenis. Is God zelf, gelijk de apostel betuigt, de opperste Kunstenaar, dan vloeit het hieruit vanzelf voort, dat ook in de menschheid, die naar zijn beeld geschapen is, èn de zin voor kunst, èn de gave van het kunstgenot op moest komen. Hoe dieper men in de kennis der natuur indringt, hoe warmer men in verrukking geraakt over de Goddelijke kunst,

die in geheel de natuur en in elk harer deelen zich aan ons oog en oor ontdekt. Er is kunstschoon in de schepping van de plant, in de schepping van het dier, in de schepping van den mensch. Er is kunstschoon in den glans en in de tinten, die het licht der zon over de natuur uitspreidt. Er is kunstschoon in het ruischen van de beek, in den zang van de leeuwerik, en in het kraken van den donder. Er is kunstschoon in het firmament, dat zich over ons welft. En alle menschelijke kunst is slechts nagalm en nabootsing en afschijnsel van de Goddelijke kunst, die in heel de schepping zich uit. God *schiep* niet slechts de stoffelijke wereld, maar speelde ook van de ure der schepping af in de stoffelijke wereld met zijn Geest. De stoffelijke wereld lag niet als een onverteerbaar blok tegenover Hem, maar werd door Hem aangegrepen als de stof, waarin door het instrument zijner Almacht zijn Goddelijkheid zou uitschitteren. Het is, zooals de apostel ons betuigt, een wereld van zienlijke dingen, waarin van de ure der schepping af niet alleen zijn onzienlijke kracht en almacht, maar ook zijn *Goddelijkheid* door den mensch te bewonderen viel. (Rom. 1 : 20.) Doch hieruit volgt dan ook vanzelf, dat aan den mensch, die naar Gods beeld geschapen was, tweeërlei moet zijn verleend, ten eerste zin en smaak om dit Goddelijk schoon te kunnen ontdekken, te zien, te hooren en te genieten, en ten tweede de gave van het genie om op zijn wijze, en in afhankelijkheid van zijn God, een eigen wereld van het schoone te voorschijn te brengen.

De zin voor het schoone in Gods schepping mocht in den mensch niet ontbreken, of het zou voor den mensch alle doel hebben gemist. Doel was, dat ook het staren in die Goddelijkheid der Schepping den mensch tot die aanbidding zou uitdrijven, en tot die aanbidding kon het niet komen, zoo de mensch geen oog had om dat eenig schoon te zien, en geen oor om het te beluisteren. Doch dan moest oog en oor hiertoe ook van meet af in geestelijk verband met 's menschen geest bestaan. Ook het paard heeft oog en oor, en bij menig dier is oog en oor als zintuig scherper dan bij den mensch,

maar geen dier kan er de Goddelijkheid van grijpen, ook al is 't, dat niet alle schoonheidszin aan het dier kan worden ontzegd. Oor en oog kan daarom bij den mensch dan eerst tot aanbidding uitdrijven, zoo hij in de schepping het schoon als „*Goddelijkheid*" ontwaart, en dit nu ware ondenkbaar en onmogelijk, zoo aan den mensch niet een eigen smaak en zin voor het schoone ware gegeven, waardoor hij in staat is het in zich op te nemen, te waardeeren, te genieten, en er den oorsprong van te kennen.

Doch hierbij zou het niet blijven. Als geschapen naar Gods beeld en gelijkenis, moest de mensch ook in staat zijn, om althans op zijn manier te *kunnen*, wat God *kon* blijkens zijn schepping. Er moest een navolging bij ons ook op dit terrein opkomen. God schept dier en mensch in vleesch en bloed. Dit kan de mensch niet. Maar wel kan hij het marmer of brons zich uitverkiezen, en in dat marmer of brons zich het beeld van mensch of dier boetseeren. God schept in de menschenwereld het leven der menschen, gelijk zich dit voor een ieder in zijn levenskring afspeelt. Dit wederom kan de mensch niet. Maar wel kan de mensch op het doek met palet en penseel elk hem toelachend tooneel van het menschelijk leven naar eigen fantasie in beeld brengen. God schept de historie door het woord zijner Almacht. En wederom, dit kan de mensch niet. Maar wel kan de mensch in dicht of proza zich personen verkiezen, uitbeelden met een karakter, en onderling met elkaar in verwikkeling brengen, om alzoo een eigen uitgedacht leven aan zijn gehoor, of aan wie het leest, uit te brengen. God schept in de natuur de glansen van het licht, de toovermacht der kleuren en de eindelooze verscheidenheid. Ook dit kan de mensch niet. Maar wel kan de mensch het natuurtafereel nabootsen, schikken, en in den glans der kleuren doen schitteren. God schept in het menschenhart en tusschen menschenharten een rijk, diepgevoeld leven. Ook dit kan de mensch niet. Maar wel kan de mensch in muziek en zang de innerlijke gedachten, die hij zelf ervoer, of in anderen onderstelt, tot een uiting brengen, die verre te boven gaat wat de gewone mensch bespeurt

in wat er in zijn hart omgaat. Zelfs ten deele van de bouwkunst kan gezegd, dat God de Bouwmeester van het heelal is, en in dit heelal een rijke eenheid van leven schiep. En natuurlijk, ook dit kan de mensch niet. Maar wat de mensch wel vermag is, om in kathedraal of paleis zich een afgesloten wereld te bouwen, die, als afschaduwing van Gods werk, een rijke eenheid te aanschouwen geeft.

God alleen kan dit alles Goddelijk-groot en in de majesteit zijner Almachtigheid. En de mensch, die alleen naar Gods beeld en Gods gelijkenis geschapen is, kan dit alles niet anders doen, dan in menschelijke afhankelijkheid, in zijn mate, op zijn wijze, zooals het bij zijn creatuurlijke positie betaamt. Maar hoe onmetelijk ook de afstand zij, die hier tusschen het *kunnen* van God en het *kunnen* van den mensch, en daarom tusschen de oorspronkelijk Goddelijke en de afgeleide menschelijke *kunst* bestaat, — toch stoelen beide op één wortel, zijn ze aan elkander verwant, hebben ze één doel, en zou het menschelijk leven onvolkomen zijn, en geen gelijkenisse in zijn leven aan Gods leven kunnen zijn, zoo de *kunst* in ons leven ontbrak. Dat de mensch die kostelijke gave, die God hem verleent, misbruikt en verzondigt, en dat hierdoor een strijd tusschen het heilige en de kunst aangebonden wordt, die elk kind van God verplicht om *tegen* de kunst en *voor* het heilige partij te kiezen, doet hieraan niets te kort. De Farizeër heeft de religie misbruikt en verzondigd, gelijk de kunstenaar zoo vaak de kunst bederft en tegen God keert; maar zal iemand daarom zeggen, dat ter wille van den Farizeër de Godsdienst zijn eere derft? En zoo niet, dan mag ook nimmer de gedachte bij ons opkomen, alsof het verzondigen van de kunst door den kunstkring ons de kunst als gave Gods zou mogen doen verachten.

II.

Het ideëele en het practische.

> En Ik heb hem vervuld met den Geest Godes, met wijsheid, en met verstand, en met wetenschap, namelijk in alle handwerk;
>
> Om te bedenken vernuftigen arbeid; te werken in goud, en in zilver, en in koper,
>
> En in kunstige steensnijding, om in te zetten, en in kunstige houtsnijding, om te werken in alle handwerk.
>
> EXODUS 31 : 3, 4 en 5.

ALLE kunst is alzoo een *kunnen*, dat 1e den mensch van God toekomt, waarvoor 2e de waardeering door God in ons verwekt wordt, en dat 3e in zijn oorsprong samenhangt met ons geschapen zijn naar den Beelde Gods. Om dit op overtuigende wijze duidelijk te maken, bepaalden we ons tot de kunst in haar edelste opvatting, tot het terrein van wat gemeenlijk de *vrije* of ook wel de *fraaie* kunsten pleegt genoemd te worden; dichtkunst, toonkunst, beeldhouwkunst, schilderkunst, en ten deele ook bouwkunst. Toch bleek bij de laatste reeds, dat de kunst ook een minder ideaal doel kan vertoonen, zonder daarom haar hoog karakter te verliezen. Een paleis, een kathedraal, een stadhuis dient niet uitsluitend om een uitdrukking van het schoone in den stijl te zijn, maar zelfs in de eerste plaats om bewoond, voor den eeredienst gebruikt of voor het stadsbestuur opengesteld te worden. Hoog ideëel kan zulk een gebouw in zijn uitdrukking zijn, maar het dient tegelijk een practisch doel. In zeker opzicht kan dit ook gezegd worden van de muziek. Op het slagveld wordt de muziek niet aangebracht, om de kunst te doen schitteren of muzikaal genot te schenken, maar gebruikt als strijdmiddel om de manschappen aan te vuren; zelfs in zekeren zin, om hun den langen vermoeienden marsch lichter te maken. Van den dienst, dien

het orgel in onze kerken verricht, kan ten deele hetzelfde gezegd worden. En dat ook de dichtkunst practisch dienst kan doen, toont reeds het volkslied. Toch blijft bij alle deze kunsten het overwicht aan het ideale, en is het practische doel ondergeschikt. Maar juist daarom is het erf van onze menschelijke kunst met deze vijf vrije kunsten dan ook allerminst ten einde toe afgeloopen. Veeleer ligt achter deze vijf vrije kunsten een *kunst* van lager orde, die heel ons leven overspant, en waarbij het practisch doel hoofdzaak is. Er is een kunst om zich te kleeden, er is een kunst om zijn huis te meubelen, en daarnaast is er een kunst om zijn kleederen en zijn meubelen te vervaardigen. In dien zin nu openbaart zich de macht van ons kunnen in heel ons menschelijk leven. Er is veldheerskunst, er is bestuurskunst, er is opvoedingskunst, er is belegeringskunst, er is scheepvaartkunst, en zelfs is er kookkunst, ja, ten slotte wordt dit *kunnen* van zoo uitsluitend practischen aard, dat dat men er veelal aan geen *kunst* bij denkt. Toch ligt ook aan deze lagere kunsten het algemeen begrip van ons menschelijk *kunnen* ten grondslag. Dat men dit tweeërlei terrein van hoog-ideëele en van in hoofdzaak practische kunsten zoover van elkaar gescheiden heeft, is dan ook alleen daaruit te verklaren, dat de schrijvers over aesthetische onderwerpen zich veelal uitsluitend met de „vrije consten" inlieten en uit hun hoogdrijvende wolken meest al te laag dunkend op de kunsten van het practische leven neerzagen.

Toch mag hieraan geen voet gegeven. Het kunnen vol majesteit van onzen God is volstrekt niet uitsluitend een scheppen van het schoone. Het Goddelijk *kunnen* omvat veeleer ook heel den kring van ons practische leven, en met name in het instinct der hooger bewerktuigde dieren openbaart zich dit *kunnen* van God als in elk opzicht op een practisch doel gericht. In ons menschelijk lichaam ziet ge hetzelfde. God schiep èn ons oog èn ons oor, en beide dienen ons als zintuigelijke instrumenten, maar toch altoos met dit sterk sprekende onderscheid, dat een menschen*oog* u roerend schoon kan aandoen, terwijl het *oor* niets heeft waardoor het u

toespreekt; doch wie zal daarom zeggen dat het *kunnen* van God minder uitkomt in de schepping van het wondere geluidsorgaan, dan in het soms zoo aangrijpend schoone oog? Houdt ge daarom ook op kunstgebied aan het gronddenkbeeld van *kunnen* vast, en staat dit *ons* kunnen in verband met het Goddelijk kunnen krachtens onze schepping naar zijn Beeld, dan is hier drieërlei gebied wel te onderscheiden, t. w. ons practische kunnen, ons ideaal kunnen, en dan nog een derde kunnen waarbij het practische doel zich met het ideëele vermengt. Veldheerskunst is volstrekt practisch; schilderkunst is louter ideaal; bouwkunst is gemengd van karakter; doch in alle drie spreekt dezelfde grondgedachte, dat een mensch het talent bezit, om een leger te *kunnen* aanvoeren, een stuk leven in glans en tint op het doek te tooveren, en een woonstede te bouwen, die tevens een machtige conceptie uitdrukt. Het is daarom een dwaling zoo men van het begrip van het *schoone* uitgaat; het uitgangspunt moet in het veel algemeener begrip van het *kunnen* worden gezocht. Onze taal spreekt daarom van *kunst* zoowel bij het ideale als bij het practische doen des menschen, en de taal misleidt ons hierin niet. In den Heere onzen God is niet de Almacht een gevolg en uitvloeisel van de Heerlijkheid, maar omgekeerd de Heerlijkheid van de Almachtigheid. Zal hier nu onze gelijkenisse met het Beeld Gods spreken, dan is ook bij ons niet het *kunnen* uitvloeisel van onzen smaak, maar komt omgekeerd onze smaak en schoonheidszin uit in de openbaring van onze macht, d. i. van ons kunnen. Wel dient opgemerkt, dat dit in de Romaansche talen, die niet van *kunst*, maar van *artes, arts* enz. spreken, minder sterk spreekt, en ook in het Grieksche woord *technê* niet zoo duidelijk uitkomt. Toch verschilt dit slechts in schijn. Het Romaansche woord toch komt af van een wortel, die beteekent: *passend maken*, en het Grieksche woord hangt saam met het grondbegrip van *baren* of voortbrengen. We houden daarom aan het denkbeeld van *kunnen* vast, en dit te meer, daar in het woord *kunde* en *kundigheid* zich dezelfde grondgedachte uitspreekt. We

spreken van geneeskunde, van opvoedkunde, van predikkunde enz., als we bedoelen, dat iemand, door zich deze kunde eigen te maken, in staat wordt om te genezen, om op te voeden, om te prediken. Eer hij die kunde zich eigen maakte, *kon* hij dit alles niet; dank zij die kunde, *kan* hij 't nu wel. En toch spreekt ook hier het onderscheid. Er is geneeskunde, en er is geneeskunst, en er zijn tal en tal van artsen, die de geneeskunde op het vlijtigst bestudeerd hebben, zonder dat ze daarom in hoogeren zin de *geneeskunst* bezitten. Er zijn evenzoo tal en tal van onderwijzers, die de opvoedkunde op hun duim kennen, en toch de *kunst* van het opvoeden maar niet vatten kunnen. En ook onder predikers komt het voor, dat ze desnoods college in de predikkunde geven konden, en toch niet bezitten die eigenlijke predik*kunst*, die soms aan niet-gestudeerden zoo schitterend eigen is.

Altoos komen we dus weer op het *kunnen* terug. Alle kunst is een kunnen, een vermogen, om iets tot stand te brengen, dat een ander niet kan. Deze kunst, dat kunnen komt op uit een aanleg, dien de mensch niet zich zelf geven kan, maar die hij van zijn God ontvangen moet. Wie 't heeft, die heeft 't, wie 't niet heeft, krijgt het nooit. Iets wat zoowel bij de hoogste als bij de laagste kunst doorgaat. Wie niet als een Rembrandt of Bach geboren is, wordt het nooit; maar evenzoo ligt er waarheid in, dat wie den aanleg voor het koken en bereiden van spijzen niet met zich brengt, nooit kunstenaresse in de keuken wordt. Twee zoo onmetelijk ver van elkander liggende vermogens die we hier met opzet bijeenvoegen, om aan te toonen, hoe het algemeen begrip van *alle* kunst ligt in een *kunnen*, dat we niet onszelf gegeven hebben, en dat we door de ijverigste studie en inspanning onszelven niet verwerven kunnen, maar dat rechtstreeks opkomt uit den aanleg, dien God ons in de schepping van onze persoonlijkheid gaf. Bij niets komt dit zelfs zoo sterk uit, als bij het *spreken*. Spreken is het algemeenst menschelijk verschijnsel, en toch welk een afstand tusschen den geleerden redeneerder, en den eenvoudigen volkstribuun, die door

gloed van taal en rijkdom van beelden de schare die hem aanhoort, meêsleept. Oefening helpt ongetwijfeld en brengt verder, maar wie van nature den aanleg voor dezen gloed van taal niet met zich brengt, krijgt ze nooit.

Nu is hier intusschen wel te onderscheiden tusschen het *kunnen* als algemeen menschelijke eigenschap, en het bijzondere kunnen van enkele personen. Mits binnen zekere grenzen beperkt, kan ieder mensch een kleed maken, zich een tent of woning verschaffen, zich spijzen bereiden, kinderen opvoeden, zich verweren, en iets uitvoeren in het leven. Vandaar, dat men deze verschijnselen in de oudste tijden bij alle volken, waar ook wonend, en hoe laag ook staande, terugvindt, Maar geheel onderscheiden hiervan is het hoogere kunnen, dat bij de laagst staande volken geheel ontbreekt, allengs eerst opkomt, en slechts in enkele personen glans van zich uitstraalt. Het is er meê als met het *denken*. Op eigen manier denken en nadenken is een algemeen menschelijk verschijnsel, dat aan ieder mensch eigen is, maar *denkers* in hoogeren zin komen eerst van lieverlede op, en blijven steeds hooge uitzonderingen. En nog hooger uitzondering vormen de *scheppende* denkers, die een geheele wereld van gedachten weten saam te voegen tot één welsluitend geheel. Doch van beiden geldt, dat ze een gave Gods aan hun volk zijn. Er is geen kunst die meer algemeen verbreid is dan de kunst om het land te bebouwen. Zóó niet houdt het nomadische leven op, en vestigt zich een volk op een bepaald grondgebied, of waar ook volken wonen, openbaart zich de kunst om het land zoo te bewerken, dat het den mensch zijn voedsel uitgeeft. Reeds in het paradijs werd het den mensch aangezegd: „In het zweet uws aanschijns zult ge brood eten" en er wordt bijgevoegd, „dat hij met smart van het aardrijk eten zou al de dagen zijns levens, want dat hij stof was, en tot stof zou wederkeeren." En toch, niettegenstaande de landbouw een zoo algemeen verschijnsel is, zegt Jesaia

ons uitdrukkelijk, dat het de Heere God is die den landman onderwijst. Goldt dit nu voor den landbouw, dan geldt dit uiteraard voor alle voorziening in menschelijke levensbehoefte. Het eerste kleed hing God zelf den mensch om, ten einde zijn schaamte te bedekken.

En dit nu gaat evenzoo door, waar sprake is van meer speciale practische kunsten voor het leven. Als onder Israël in de woestijn de tabernakel moet worden gebouwd en het gereedschap voor den heiligen dienst bereid moet worden, treden Bezaleël en Aholiab op den voorgrond, als mannen begaafd met een bijzondere kunst. *Zij* konden wat de andere Joden *niet* vermochten. Maar ook van die mannen wordt uitdrukkelijk verklaard, dat ze hun kunst van God hadden. Dit was nu nog niet de hoogste kunst, gelijk wij die in een Rembrandt, Vondel of Beethoven bewonderden. Het was veeleer wat wij noemen kunstnijverheid. Maar toch, ook den daarvoor noodigen kunstzin hadden deze mannen niet van anderen, noch uit eigen vinding, maar was hun gegeven van hun God. Breedvoerig zelfs geeft Mozes ons hiervan het bericht. Hij schreef toch: „Daarna sprak de Heere tot Mozes, zeggende: Zie, Ik heb met name geroepen Bezaleël, den zoon van Hur, den zoon van Nun, uit den stam van Juda, en Ik heb hem vervuld met den Geest Gods, met wijsheid en met verstand en met wetenschap, namelijk in alle handwerk, om te bedenken vernuftigen arbeid, en te werken in goud, in zilver en in koper, en in kunstige steensnijding om in te zetten, en in kunstige houtsnijding om te werken in alle handwerk, en Ik heb hem bijgevoegd Aholiab, den zoon van Ahisamach, van den stam van Dan, en zij zullen maken al wat Ik u geboden heb." Wat is dit alles nu anders dan wat wij kunstnijverheid plegen te noemen? Nog niet kunst in den hoogsten zin, maar het vermogen, om uit de schatten der natuur, uit goud, uit zilver, uit koper en uit hout een kunstproduct voort te brengen. En zoo weinig wordt dit onderschat, en bij de hoogere kunst achtergesteld, dat de Heere zelf op de meest indrukwekkende wijze het uitspreekt, hoe deze beide mannen deze gave voor hun kunst van Hem, hun God, ontvangen hadden. Er is

sprake niet van ideale kunst, maar van *handwerk*, maar er wordt toch bijgevoegd, dat het de kunst was, om *vernuftigen arbeid te bedenken*. Hierin ligt natuurlijk het vindingrijke, tot op zekere hoogte zelfs het *geniale*, en van dezen bijzonderen aanleg, die aan Bezaleël en Aholiab eigen was, wordt ons uitdrukkelijk geleerd, dat ze door den Geest Gods tot ontplooiing was gebracht. Dit sluit natuurlijk niet uit, dat ze in Egypte met de kunstnijverheid der Egyptenaren hadden kennis gemaakt, en hieraan ten deele voorbeelden konden ontleenen. Maar te zien wat anderen deden, stelt u daarom nog niet in staat, het zelf evenzoo te doen. Bijna ieder draagt een horloge, kan het opendoen en van binnen bezien, maar wie zal daarom zeggen, dat hij zelf zulk een uurwerk namaken kan, tenzij hij er voor zij opgeleid? Dit nu waren deze mannen stellig niet. De Joden in Egypte deden harden dienst, en leerden geen fijne kunsten. Dat desniettemin Aholiab en Bezaleël in staat bleken „vernuftigen arbeid te bedenken", dankten zij aan den aanleg dien God hun gegeven had, en aan de inspiratie Gods, waardoor deze hun kunstaanleg tot ontwikkeling kwam.

Het helderst ziet men dit verborgen drijven Gods ook in het practisch menschelijk kunnen, zoo men hetgeen de *mensch* doet, vergelijkt met het instinct der *dieren*. Ook in hetgeen de dieren kunnen, straalt niet zelden iets Goddelijk schoons uit. Denkt ge u de spin weg, dan biedt de webbe u een prachtig weefsel, boeiend vooral door zijn juiste evenredigheden; doch daarentegen is het grijpen door de spin van het vliegje, dat in die webbe verward geraakt, iets foeileelijks. Slechts bij uitzondering kan daarom bij het dierenleven van een schoone kunst sprake zijn, maar niettemin bezit bijna elk dier in zijn instinct een wonder vermogen om iets te kunnen uitrichten en tot stand te brengen; en welken vorm dit kunnen van het dier ook aanneme, het is toch alles een kunnen waartoe God het bekwaamd heeft in zijn aanleg en nog steeds bekwaamt in zijn doen. Daargelaten de vraag of het jonge dier niet ook enkele dingen van de oudere afziet, blijft toch

het instinct de eigenlijke bron van zijn kracht. Een jonge zwaluw die wel uit het nest kwam, maar nooit een nest had zien bouwen bouwt zijn nestje, als het voorjaar in het land komt, precies zoo vast en zoo juist als de moederzwaluw het deed. Niet alle vindingrijkheid kan men het dier ontzeggen. Te ontkomen als hij in 't nauw zit, maakt de rat slim. Maar welke proportie men hieraan ook mocht willen toekennen, als regel blijft het gelden, dat het kunnen van het dier geheel aan zijn instinct gebonden en door zijn instinct bepaald is. Een bij, een mier kan veel, maar hetgeen ze kan, blijft alle eeuwen door op dezelfde hoogte staan. Wat de dieren kunnen, is niet door oefening of ontwikkeling verkregen, maar was hun ingeschapen; en boven hetgeen hun ingeschapen was, komen ze niet uit. Ze ontvingen een soms keurig en voor ons onnavolgbaar kunnen, maar hun vermogen groeit niet, wast niet aan, het blijft wat het was. Ze hebben het op eens. Ze behouden het zoolang ze leven. Maar het blijft steeds op dezelfde hoogte staan.

Dit nu leert ons tweeërlei.

Ten eerste, dat het niet in strijd is met de majesteit Gods om zich met het kleinste en nietigste in het leven van zijn creatuur in te laten; de levensbeweging van zijn creatuur voor te denken; de middelen daarvoor saam te voegen; en het noodige kunnen aan zijn dierlijk creatuur in te prenten. De Schrift schrijft daarom in zekeren zin ook aan het dier een *ziel* toe. Zoo lezen we in Gen. 9 : 10: „van alle levende ziel die met Noach in de arke was, van het gevogeltje, van het vee en van alle gedierten der aarde." Dit is dan natuurlijk iets anders dan wat het woord ziel bij den mensch beduidt, maar toont toch, dat ook een dier niet enkel stof is; dat zich ook in het dier een innerlijk wezen bevindt; en dat het dit innerlijk wezen is, dat geest, talent en eigenschappen van zijn God ontving. Het is dit innerlijke wezen in de spin, in de bij, in de mier, dat webbe, nest en raat vormt, en aan dit innerlijk wezen van deze dieren heeft onze God zulk een kunnen verleend, dat zij in staat zijn, hun vernuftigen arbeid met volkomen juistheid uit te

voeren. De mensch brengt hier niets aan toe, het dier zelf vindt het niet uit. Het gaat bijna alles machinaal toe, maar machinaal zonder eigen plan en zonder gereedschap. Het mierennest, de spinneweb, de honigraat beantwoorden altoos aan de verordende gegevens en afmetingen. Maar wat God in het dier door dit instinct gegeven heeft, is en blijft dan ook *zijn* gave, *zijn* werk, *zijn* almachtig doen. En hieruit nu zien we, dat het in het minst niet strijdt met de majesteit Gods, om ook aan Bezaleël en Aholiab soortgelijke gave van vernuftigen arbeid te verleenen. Juist het dier leert ons, dat het meest gewone kunnen van den mensch aan dien mensch van zijn God toekomt.

Maar in de tweede plaats zien we hieruit het principieele onderscheid tusschen mensch en dier. Wel toch kan ook aan den mensch niet alle instinct worden ontzegd. Veeleer moet erkend, dat bij het kind dit instinct soms nog zeer sterk meê spreekt, alsook, dat het bij laagstaande volken een nog vrij breede plaats in het leven inneemt. Maar hierin spreekt het verschil tusschen mensch en dier, dat het dier het levenslang met dit instinct moet doen, terwijl omgekeerd bij den mensch deze beteekenis van het instinct gaandeweg afneemt, en ten slotte geheel soms verdwijnt, om alsdan plaats te maken voor een eigen verworven, door God hem geleerd *kunnen*. Het dier blijft bij zijn oorsprong staan, de mensch gaat hoog boven zijn oorsprong uit. Hoe machteloos de mensch ook aanvankelijk tegenover de natuur en de dierenwereld stond, allengs neemt zijn macht van het *kunnen* toe, en het eind is, dat hij geheel die dierenwereld en alle krachten der natuur aan zich onderwerpt. Een dier *zwemt* van nature beter dan de mensch, maar de mensch kan *varen*, en zoo over alle zeeën zich bewegen. Dit kunnen van den mensch is een *vrij* kunnen, en vertoont juist daarin het karakter van zijn idealen oorsprong. Niet het dier, de mensch is naar Gods beeld geschapen, en daarom is het kunnen van het dier nooit anders dan een beperkt, instinctmatig en bijna mechanisch kunnen, maar draagt daarentegen het kunnen van den mensch daarin een hoogeren afglans van

het Goddelijk kunnen, dat de mensch steeds verder komt, zich nieuwe banen schept, tot een *vrij* kunnen overgaat, en ten leste tot de ideale kunst van het schoone opklimt.

Juist daarom nu moet ook de menschelijke kunst als één geheel worden saamgevat. Zoodra het vrije en zelfstandige, het niet meer instinctmatige kunnen zich in den mensch begint te openbaren, wordt door hem de voet op de eerste trede van de ladder gezet, waarlangs hij zal opklimmen om ten slotte de hoogste, de ideale, de Goddelijk schoone kunst te bereiken. Van het practische kunnen gaat het uit, om zoo allengs den toegang tot het ideale kunnen in de hoogere kunsten te bereiken. Alleen zoo wordt het grondbegrip van *kunnen* in de *kunst* vastgehouden, terwijl men ander bloesem, vrucht en loover van stam en wortel afscheidt. De hoogere ideale kunst komt nooit eerst; altoos komt eerst het practisch kunnen, waarvoor de prikkel in den nood des levens ligt. Ons kunnen richt altoos eerst op de eerste levensbehoeften, op onze woning, op onze kleeding en op ons zelfverweer. Eerst als de mensch hierdoor zeker kunnen machtig is geworden, komt de zin en zucht op, om in woning en kleeding ook iets te zoeken dat het oog weldadig aandoet en den smaak streelt. Bij de Godsvereering neemt dit bevredigen van smaak en zucht naar schoonheid het eerst hoogere evenredigheden aan. En eerst zoo maakt het kunnen zich ten slotte van de behoeften des levens los, neemt een zelfstandig karakter aan, en leidt zoo vanzelf tot die hoogere opvatting van het kunnen, die in de eigenlijke *kunst* tot ontplooiing komt. Eenmaal op die hoogte aangeland, zal de kunst, op haar weg teruggaande, ook de kunstnijverheid verhoogen, en ten slotte haar schoon tot in de gewone levensbeweging indragen; maar de natuurlijke en bij alle volken waarneembare gang van ons menschelijk *kunnen* blijft toch altoos, dat het eerste kunnen zich richt op de natuur en op het zich verschaffen van zijn levensbehoefte; dat hierin zich daarna het zoeken van het schoone mengt, en dat zoo eerst de zucht naar het schoone op zich zelf komt te staan, en de eigenlijke *kunst* in het leven roept.

Alzoo heeft God de kunst gewild, en hebben we de kunst aan onzen God te danken. Niet alleen in zooverre Hij alleen de gaven schept, en de talenten inspireert, en den kunstzin in het leven roept, maar ook in dien geheel anderen zin, dat Hij 't was die aan den mensch, als naar zijn beeld geschapen, het vermogen verleende, om boven het instrument uit te gaan, en tot een zelfstandig *kunnen* te geraken. Een vermogen, dat èn den mensch in staat stelde om in zijn nooden te voorzien, om zich tegenover de natuur en het gedierte als de kroon der schepping te handhaven, èn om in de werking van dat vermogen allengs dat hooger kunstverschijnsel te mengen, dat zin voor het schoone als zoodanig uitlokt, en straks, afgescheiden van de behoeften des levens, de edeler vrije kunst deed opkomen.

Van God is het alles, wat wij als mensch kunnen, en daarom is het einddoel van alle kunnen en van alle kunst, dat het God verheerlijke en Zijn naam groot make.

III.

Het Schoone.

> Hij heeft ieder ding schoon gemaakt op zijnen tijd; ook heeft Hij de eeuw in hun hart gelegd; zonder dat een mensch het werk, dat God gemaakt heeft, kan uitvinden van het begin tot het einde toe.
>
> PRED. 3:11.

INTUSSCHEN, al komt *kunst* van „kunnen", en al bezigen we daarom 't woord *kunst* ook voor het *in staat zijn*, om door eigen kracht of vinding ofte oefening aan opkomende neigingen te voldoen, zooals in zwemkunst, rijkunst, stuurmanskunst, enz., en al is kunst evenzoo in gebruik voor *het vermogen* om het leven te versieren, zooals in borduurkunst,

modekunst, decoratiekunst enz., toch beteekent 't woord *kunst* in hoogeren zin iets geheel anders, en ontleent zijn beteekenis aan het rijk van het *Schoone*, aan de sfeer van de *Schoonheid*. Dit Schoone met het *Ware* en het *Goede* veelal in driebond genoemd, is iets op zichzelf, dat aan het Ware en Goede verwant moge zijn, maar er nooit in opgaat. De sfeer van het Ware is voor ons denkend, de sfeer van het Goede is voor ons zedelijk leven, en het Schoone bekleedt naast deze beide een geheel eigen plaats. In de wereld van het Schoone is met ons denken niets uit te richten, en met de wet van het zedelijke komt de Schoonheidskunst zelfs gedurig in botsing. De drie sferen van het Ware, Goede en Schoone mogen daarom naast elkaar liggen, en soms ten deele over elkaar heenschuiven, maar toch blijven ze drie eigen, drie zelfstandige sferen, die elk een eigen wereld in het leven roepen. Vandaar, dat ook de wereld van het Schoone uit zichzelf moet worden verstaan, en nimmer uit de beide andere mag worden afgeleid. Schijnbaar moge dit b. v. in het Leerdicht geschieden, maar meer dan schijn is dit niet. Het eigenlijke Leerdicht toch, dat in de waarheid onderwijzen of deugd inprenten wil, ligt geheel buiten het terrein der Kunst, ook al trippelt het in maat en al speelt het met woordrijm.

De verwarring die op dit punt in onze taal heerscht, komt op uit ongezochte verwarring in het woord, vooral sinds het woord *mooi* bij ons in zwang kwam, om het begrip van 't Schoone uit te drukken. Voorheen had *mooi* een lagere beteekenis en werd voor het echte kunstschoon nooit gebezigd. In de middeneeuwen sprak men van *mooi* waar het kleeding, opschik, figuur moest uitdrukken, en bedoelde dan iets *warmer* te zijn dan wat men met *netjes* en *keurig* uitdrukte. *Mooi* was wat aantrok en zinlijk streelde, terwijl *keurig* meer bewondering uitdrukte, en *netjes* meer goedkeuring. Van dit *mooi* gebruikte men zelfs afleidingen als „mooilijk", „mooiheid" en „mooijaardij"; dit laatste van mooi afgeleid op de manier van hoovaardij. Maar hoe veelszins dit woord met zijn afleidingen ook in gebruik was, het bleef steeds in de lagere sfeer hangen, en in

onze Statenoverzetting, die telkens en telkens ook het gevoel van het schoone had weer te geven, vindt ge het woord *mooi* nergens. Vooral in de laatste halve-eeuw daarentegen is er, niet alleen in 't gesprek maar ook bij schrijvers van naam, zeker opzet te ontwaren, om het woord *schoon* terug te dringen en zooveel 't maar kan van *mooi* te spreken. Spottenderwijs zei men vroeger: „Dat 's ook een *mooie* redeneering", als men wilde uitdrukken dat ze kant noch wal raakte; thans daarentegen spreekt men van een mooi betoog, juist om 't te prijzen als keurig ineengezet. „Schoon" wordt al minder, „mooi" al drukker gebezigd, en dan liefst in de drie sferen, zoowel in mooi *betoog*, als in mooie *daad*, en in 't mooie *kunststuk*. Een mooi betoog nu hoort thuis op het terrein van het Ware, een mooie daad op het gebied van het Zedelijke, en alleen een mooi beeld of een mooie gedachte in de sfeer van het Schoone. Al zulk gebruik brengt dus verwarring in het taalbesef van het volk teweeg, en met name dit gebruik van *mooi* in plaats van *schoon* verraadt een neiging van het volksbesef om, min of meer materialistisch, het zinnelijk aandoende op den voorgrond te schuiven, en het geestelijke terug te dringen. Mooi hoort bij het lagere, Schoon bij het hoogere, en als men nu toch al meer ook bij het hoogere van *mooi* gaat spreken, toont dit, dat hetgeen men *geniet*, zwaarder weegt dan de waardeering en bewondering. Een „mooie preek" is een verbinding van twee woorden die niet bij elkaar hooren. Men kan spreken van een mooi paard en van een mooi kind, maar men spreekt zelfs niet van een mooie koningin of een mooie prinses. Toch is dit gebruik van 't woord „mooi" voor 't oogenblik niet meer te stuiten. Wie niet spaarzaam van schoon en druk van mooi spreekt en schrijft, is thans niet op de hoogte van zijn tijd.

Nog allerlei andere woorden van ongeveer gelijke beteekenis of althans van verwante beteekenis spelen om 't begrip van 't Schoon heen. Men spreekt van fraai, van prachtig, van lief, van snoezig, van beelderig, van „om te stelen", en op Java onder de Europeanen zelfs van „lekker", ook al eischt de zin der taal, dat lekker

uitsluitend bij het reukorgaan en bij de tong dienst doen. In geen geval is het bij het zintuig van oog en oor op zijn plaats. Hooger opgaande, staat dan boven *schoon* nog 't begrip van 't *verhevene*, van het *wondere*, en eindelijk boven deze nog het begrip van het *heerlijke* en de *heerlijkheid*. Hoe scherper men nu tusschen deze onderscheidene uitdrukkingen de grens trekt, hoe beter men zijn taal toont te verstaan, en hoe meer de taalzuiverheid ook op onze gewaarwording inwerkt. Mengt men daarentegen deze woorden en uitdrukkingen al meer door elkaar, en spreekt men zelfs van een mooien sterrenhemel, dan verwart zich onze taal, verliest ons gevoel zijn onderscheidingen en gaat de klaarheid van 't besef in 't spreken en in 't genieten teloor.

In de Schrift treden slechts twee uitdrukkingen op den voorgrond, t. w. die van *schoon* en van *heerlijk*. Een enkel maal lezen we ook van *prachtig* en *verheven*, maar slechts bij hooge uitzondering. Van den rijken man in de gelijkenis staat, dat hij leefde „vroolijk en prachtig", en zoo ook spreekt Ezechiël (32 : 18) van de „prachtige Heidenen". „Verheven" daarentegen wordt veelal in afkeurenden zin gebezigd voor den mensch die in zijn trotschheid zichzelf verheft. Zoo b. v. „den verhevene kent Hij van verre", „de verheveuen zullen vernederd worden". Doch ook lezen we van den hoogen en verheven troon des Heeren, zelfs wordt God in Jesaia 57 : 14 zelf genoemd: de Hooge en Verhevene. Rijk is daarentegen het gebruik, dat in de Schrift gemaakt wordt van de beide uitdrukkingen *schoon* en *heerlijk*. Schoon bezigt de Schrift voor 't zakelijke, voor planten, voor dieren, maar ook voor menschen, en zelfs voor den Christus. Jezus spreekt van een schoone parel, en van graven die schoon schijnen. Er wordt gesproken van de schoone steenen in den tempel. Gedurig lezen we van een schoone vrouw, en wordt schoon gebezigd van menschen in 't gemeen en van kinderen. En zoo ook spreekt de Schrift van schoone koeien

(Gen. 41 : 26) en van een schoone vaars (Jeremia 46 : 20). Van Jeruzalem heet 't dat 't „schoon van gelegenheid is, een vreugde der gansche aarde". We lezen van een schoone erfenis, van 't schoon der liefde (Hoogl. 4 : 10), van een grootheid die schoon is (Ezechiel 31 : 7, 9). Van het schoone der stem, van 't schoone der woorden, van een schoone gedachte. En zoo nu ook lezen we van den Christus in Psalm 45 : 3: „Gij zijt veel schooner dan de menschenkinderen", en staat er in Jesaja 33 : 17: „Uwe oogen zullen den Koning zien in zijn schoonheid." En zoo ook heet 't van heel de schepping, dat God alle dingen *schoon* geschapen heeft. Dit vindt dan zijn hoogtepunt in wat van Sion staat, dat het „de volkomenheid der schoonheid" is. „Uit Sion, de volkomenheid der schoonheid, verschijnt God blinkende."

Boven dit Schoone nu, dat in de Schrift telkens op den voorgrond treedt, en van alle creatuur, en, met het oog op zijn vleeschwording, ook van den Christus gezegd wordt, staat als tweede, veel hooger begrip *de Heerlijkheid.* Ook op menschen wordt dit begrip van heerlijk toegepast. Heerlijk heeten de grooten der aarde, Davids helden worden heerlijk genoemd, een kroon heet heerlijk, er wordt van ons verheerlijkt lichaam gesproken. Damascus heet een heerlijke stad. Maar in hoofdzaak wordt toch het woord heerlijk zoo goed als uitsluitend gebezigd, om het hemelsche, het bovenaardsche, het Goddelijke uit te drukken. Heerlijk is de naam des Heeren. „De Heere, zegt Jesaja, zal zijn heerlijke stem doen hooren." Heerlijk zal de Heere zich eens aan zijn gemeente voorstellen, zonder vlek of rimpel. Van den Messias wordt betuigd: „Zijn heerlijke zal uit Hem zijn." God *is* niet maar heerlijk, maar Hij *heeft* heerlijkheid, Hij deelt die heerlijkheid mede, zoodat ook Gods kind ontvangen zal „een zeer uitnemend gewicht der heerlijkheid". Majesteit en heerlijkheid zijn voor zijn aangezicht. God is met heerlijkheid bekleed. Zijn doen is majesteit en heerlijkheid. De gansche aarde is van zijn heerlijkheid vol. In den Man van Smarte was geen gedaante noch heerlijkheid dat we hem zouden begeerd

hebben, maar bij het oordeel zal de Zoon des menschen verschijnen in zijn heerlijkheid. Op Tabor heeft die heerlijkheid reeds vooruit in Hem geblonken, en ook in zijn woorden kwam zijn heerlijkheid uit (Joh. 2:11). Vandaar ook het zeggen van Jezus in het gebed van Joh. 17: „Verheerlijk mij met de heerlijkheid die ik bij u had, eer de wereld was." Hij heet dan ook het afschijnsel van Gods heerlijkheid, gelijk in het Onze Vader niet alleen de kracht en het koninkrijk, maar ook de heerlijkheid Gode wordt toegeschreven, terwijl van het nieuwe Jeruzalem in Openb. 21:11 staat, dat het bevat de heerlijkheid Gods, en dat de Koningen der aarde de heerlijkheid der volken in Jerusalem zullen indragen.

Tweeërlei uitnemends kent alzoo de Schrift, het Schoone en het Heerlijke, en al is het dat een enkel maal het *schoon* ook op 't Goddelijke toepasselijk wordt gemaakt, en het *heerlijke* evenzeer een enkel maal in het schepsel wordt geloofd, als regel moet toch gesteld, dat *Schoon* is het uitnemende op aarde en in deze bedeeling, en dat daarentegen de hooge voortreffelijkheid van het *Heerlijke* ziet op God, op de hemelsche dingen en voorts op de nieuwe aarde en den nieuwen hemel die komt.

Vraagt men nu, wat de Schrift met dit Schoone en Heerlijke op het oog heeft, dan is dit het Goddelijk stempel, het Goddelijk cachet, als we ons zoo mogen uitdrukken, dat door Hem op de Schepping is afgedrukt, en dat de onbedorven mensch daarin van zelf lezen kon, maar zoo, dat de zonde het oog hiervoor altoos min of meer verduistert. Als de apostel in Rom. 1:20 van God zegt: „Zijn onzienlijke dingen worden van de schepping der wereld aan uit de schepselen verstaan en doorzien", en dan volgen laat: *„beide zijn eeuwige kracht en Zijn Goddelijkheid"*, dan ligt hierin een beschrijving van God als den Oppersten Kunstenaar. In die „eeuwige kracht" spreekt zijn door niets gestuit of belemmerd *kunnen,* en in die „Goddelijkheid" het geheel eigenaardig stempel, dat God op

wat zijn *kunnen* schept, afdrukt. Zooals de kenner aan een beeld of schilderij aanstonds de hand van den meester ontdekt, zoo is het ook hier met het kunstwerk Gods. Ontleden en beschrijven en nader bepalen kunt ge dit Schoon niet, even ondoenlijk als het is het geheim van de kunst van een Rubens of Rembrandt letterlijk te vertolken. De Goddelijkheid in het werk van den Oppersten Kunstenaar is en blijft een mysterie. Het is iets onuitsprekelijks, maar dat niettemin door wie er de ontvankelijkheid voor bezit, kan gekend en genoten worden. Dit mysterie spreekt hier nog veel sterker dan bij onze lagere waarnemingsorganen. De geur van een roos doet u weldadig aan, maar ge zijt onmachtig om die geur te ontleden, en te zeggen wat er in is, en waardoor ze u zoo weldadig aandoet. Voor wie het reukorgaan verloor, bestaat die geur dan ook eenvoudig niet. Zoo is het met de geur van alle bloemen en kruiden. Ge kent hun geur, ge herkent ze, ge drinkt ze in en ge geniet er in, maar hierbij blijft het. Iets wat nog sterker geldt van het smaakorgaan. Ge proeft vanille en ze streelt uw smaak, maar wat het nu eigenlijk aan uw tong of verhemelte doet, weet ge zelf niet, en kan niemand u ontleden of verklaren. En wat zoo sterk geldt bij deze lagere zintuigen, geldt evenzoo bij het oor. Ge hoort een redenaar spreken, en zijn stem doet u weldadig aan, zijn stem is schoon, er klinkt iets in die stem, dat ge bij andere sprekers niet vindt, en dit eigenaardige geeft u genot en doet er zijn woorden te gemakkelijker bij u ingaan. Maar ook in de stem is dit schoon een mysterie. In volslagen duisternis herkent ge uw vader, uw broeder, uw kind aan de stem, omdat elk hunner een eigen stem heeft, die geen ander bezit, geheel daargelaten of die stem schoon of leelijk is. De stem van een u bekend persoon heeft iets, waardoor ge *zijn* spreken onderscheiden kunt van wat anderen zeggen. Uw oor moet daarop natuurlijk geoefend zijn, maar zoo het dit is, heeft deze stem voor u kenmerken, die haar onderscheiden en herkenbaar maken. Doch als men u nu vraagt, waardoor herkent ge nu die stem, dan kunt ge pogen ze na te doen, maar ze ontleden

kunt ge niet. Ze blijft u een mysterie. En ditzelfde nu geldt bij zang en muziek. Hier moge oefening intreden, hier moge menschelijk ingrijpen verbetering kunnen aanbrengen, onzuiverheden kunnen wegnemen, en zoo 't genot verhoogen, maar de klank van 't zingen en de rythmus der tonen blijft in zichzelf een onoplosbaar raadsel, een nooit te ontsluieren geheim. Ge kunt die klanken classificeeren, ge kunt ze een naam geven, ge kunt er de overgangen en onderscheidingen van beluisteren, maar de klank als klank zelf, in zijn eigenaardigheid en in zijn verborgen wezen, blijft voor u zoowel als voor ieder ander een mysterie. Ge kunt beoordeelen of de klank valsch of zuiver is. Ge kunt gewaar worden wat er u in hindert of boeit, en ook kunt ge trachten er het hinderlijke uit te verwijderen en het boeiende er in te vermeerderen, maar dit alles speelt om een klank heen, en het eigenlijke wezen van den klank blijft alleen voor uw gehoor waarneembaar. Mist ge het gehoor om het schoone van die klanken te grijpen, te waardeeren en te genieten, dan kunt ge er wel bij zitten, maar het gaat niet in u in, het grijpt u niet aan, ge leeft er niet in mee, en ge mist de aandoeningen en gewaarwordingen die schoone zang en schoone muziek in den kenner wekt. Doch ook die kenner redeneert er niet bij, en legt het voor zichzelf niet uit; hij laat alleen in zijn op die klanken aangelegd zintuig, in verband met de gewaarwordingen van zijn innerlijk wezen, die klanken inwerken, en zoo grijpt en smaakt hij er het genot van. Wie die fijngevoeligheid in zijn gehoor niet heeft, en in zijn hart de juiste correspondentie tusschen zijn oor en zijn innerlijk wezen mist, leeft buiten die wondere klankenwereld en geen oefening kan er hem inleiden. Voor de zoodanigen bestaat 't schoon der muziekwereld niet, en alleen wie er in kan leven, geniet er in, doch als in 't genieten van een mysterie.

En zoo nu ook is het *schoon* in al wat God schept of doet. Wat reeds bij den kleinen kunstenaar onder menschen geldt, geldt in nog veel hooger mate en in veel hooger zin bij den Oppersten Kunstenaar die God is. Hij kan niet werken, of zijn werk draagt

vanzelf zijn Goddelijk stempel. Voor een kenner behoeft onder een schilderstuk van Rembrandt de naam van Rembrandt niet te staan. Hij herkent het vanzelf aan het persoonlijk cachet, dat een kunstenaar als Rembrandt aan zijn werken inprentte. En zoo ook behoeft bij het kunstwerk van onzen God er niet bij te worden gezegd, dat het van God is. De kenner ziet dit onmiddellijk aan iets onuitsprekelijks, onbeschrijfelijks, aan het onmiddellijk Goddelijke dat er in glanst. Dat dit thans in de creatuur niet meer zoo sterk is, en dat er zelfs leelijke dingen in de schepping zijn, doet hieraan in niets te kort. We komen hierop nader terug, doch merken nu reeds op, dat de vloek het schoone veelszins wegnam en bedierf. Een rotskust aan zee is prachtig, maar de duinen missen dit schoon. De woestijn is beeld van verwoesting en boeit niet. Ook het nijlpaard en zoo menig ander dier wekt eer onzen tegenzin. Doch hiermee moet dan ook niet gerekend. Ge moet rekenen met het paradijs, dus met wat te aanschouwen viel, eer de zonde, en na de zonde de vloek, intrad. En zoo nu genomen, is het schoon in de schepping dat schoone merk van Goddelijken oorsprong, dat merkteeken van waarachtige Goddelijkheid, dat den Psalmist bewoog tot den uitroep, dat zelfs nu nog de aarde van zijn heerlijkheid vol is. Dit schoone is niet opzettelijk aan het creatuur toegevoegd. God heeft niet eerst het creatuur gemaakt, om er daarna een stempel van schoonheid op te drukken. Neen, in het scheppen zelf kon het niet anders dan met dit Goddelijk stempel te voorschijn komen. Zelfs een menschelijk kunstenaar maakt niet eerst zijn kunstproducten, om ze daarna eerst met schoonheid te versieren. Zóóals hij ze produceert zijn ze schoon, en ze konden niet anders zijn, omdat hij er zijn ziel in heeft gelegd. Het schoone van creatuur of menschelijk kunstproduct is met het ontstaan ervan van zelf gegeven en gereed. Maar bij het werk Gods geldt het ook hier: God is groot en wij begrijpen Hem niet. Ge kunt u baden in het licht, maar wat het schoone van het licht is, blijft een eeuwig geheimnis.

In dit schoone en heerlijke geniet God zelf. Het brengt Hem

geen nut aan. Zonder zijn creatuur is en blijft God in zich zelf even rijk, maar niettemin heeft Hij aan wat Hij schiep een welgevallen; een welgevallen in Genesis 1 telkens uitgedrukt in de woorden: „En God zag dat het goed was." God heeft aan zijn werk welgevallen, welbehagen, het spreekt Hem toe, Hij voelt er zijn Majesteit in, en zoo schiep Hij alle ding om Zijn zelfs wille. Ook het schepsel geniet er in, maar dit is gevolg, geen hoofdbeweegreden van de schepping. Zoo ge een kind bezit, en dit kind mag een kind van God zijn, dan hebt ge in dit kind een niet uit te spreken genot, maar toch *niet* dáárom is het geschapen. Het is geschapen *om Gods wil*, en om *Zijn* naam te verheerlijken. „Uit den mond der zuigelingen hebt Gij U lof bereid." Het schoone wordt genoten, en meer dan doen genieten, kan het niet. Als het dit genot heeft geschonken, heeft het zijn roeping vervuld. Toch heeft God niet gewild, dat Zijns alleen deze genieting zou zijn. Toen hij dit schoone schiep, schiep Hij ook den mensch naar zijn beeld, en juist omdat de mensch naar Gods beeld geschapen is, bezit hij de vatbaarheid om 't schoon van dit Goddelijke meê te genieten. In het zeer grove bezit ook een hooger bewerktuigd dier eenige vatbaarheid hiervoor, maar slechts in zeer algemeenen zin, en van een grijpen van het Goddelijke in het creatuur is bij het dier nooit sprake. De wezenlijke vatbaarheid bezit alleen de mensch. Maar al mag men nu aannemen dat in het Paradijs, in den oorspronkelijken staat der rechtheid, *elk* mensch deze gave bezat, en bezat in genoegzame mate, thans is dit niet meer zoo. Er moge in al wie mensch is, nog een overblijfsel van deze gave zijn, zoodat allen nog tot op zekere hoogte b.v. in den sterrenhemel genieten kunnen, maar de fijnere gave om dit kunstschoon van den Oppersten Kunstenaar te genieten, is thans slechts het deel van enkelen, wier oog en oor daarvoor het talent van God ontving. Zooals de apostel zegt dat de onzienlijke dingen Gods, en met name zijn eeuwig *kunnen* en zijn Goddelijkheid, oorspronkelijk van een ieder te doorzien waren, zoo geldt evenzeer wat hij er bij voegt, dat de zondige

mensch „God niet meer kennende, Hem als God niet heeft verheerlijkt, maar verijdeld is in zijn overleggingen." Juist daarom spreekt er genade in, dat het Gode nochtans beliefd heeft, sommiger oor en oog hiervoor te openen, en deze enkelen als tolk te gebruiken, om er priesterlijk iets van onder menschen te doen verstaan.

Doch dit niet alleen. God heeft ons ook een nog meerdere genade geschonken. Hij had den mensch naar zijn beeld geschapen en hierbij hem het vermogen ingeprent, om het beeld van den Oppersten Kunstenaar ook daarin te vertoonen, dat althans enkelen onder de kinderen der menschen *ook zelve kunstenaar zouden zijn.* Kunstenaar in dien zin, dat ook zij iets van het Goddelijk cachet, van dit Goddelijk stempel zouden kunnen uitdrukken ; natuurlijk niet in eenig creatuur, want geen mensch kan in eigenlijken zin scheppen, maar in hun *productie.* De mensch schept niet, maar produceert. En hierin nu alleen is de ware kunst en treedt de ware kunstenaar op, zoo de mensch iets kan produceeren, dat, afgezien van alle gebruik en van alle nut, zij 't ook in zwak afschijnsel, het merk van het Goddelijke vertoont en belichaamt. Waarin, dit doet er niet toe, zoo maar dit afschijnsel van het Goddelijk mysterie der schoonheid er in schittert, en dit wel zoo, dat de kenner er dit in voelt, het er in grijpt, en er in geniet. De schepping naar Gods beeld zegt hier alzoo, dat den mensch : 1o. vatbaarheid is gegeven om het Goddelijke in Gods werk te zien en te hooren, 2o. vatbaarheid om in afschijnsel dit Goddelijk schoon na te bootsen, en 3o. vatbaarheid om dit Goddelijk schoon als afschijnsel ook in het werk van menschelijke kunstenaars te grijpen.

IV.

Het Schoone een Mysterie.

> En God zag het licht, dat het goed was.
>
> GEN. 1 : 4*a*.

DAT kunst in edeler zin haar doel vindt in het geven van schoonheidsgenot, karakteriseert juist haar hoogeren oorsprong. Alleen God is zich zelf genoegzaam. Hij is niet gelijk het schepsel als iets behoevende. Hem kan niets worden toegevoegd, Hem kan niets iets toebrengen. Niets kan Gode waarde of voordeel opleveren. Heeft nu onze God nochtans behagen in wat schoon en heerlijk is, en kwam in wat God schiep die schoonheid en die heerlijkheid vanzelf uit, dan is het welgevallen Gods in den luister zijner heerlijkheid in den grond niet anders dan *zelfbehagen*. Het is er mede als met de offerande. In tabernakel en tempel was een offerdienst ingesteld. Verkeerd verstaan maakte dit vaak den indruk, alsof God het offerdier begeerde. Doch juist daartegen gaat dan ook het protest in Psalm 50 : 7—14 : „Hoor, mijn volk, en Ik zal spreken; Israël, en Ik zal onder u betuigen, Ik God, ben uw God. Om uwe offeranden zal Ik u niet straffen, want uwe brandofferen zijn steeds voor Mij; Ik zal uit uw huis geen var nemen, noch bokken uit uwe kooien. Want al het gedierte des wouds is mijne, de beesten op duizend bergen; Ik ken al het gevogelte der bergen, en het wild des velds is bij Mij. Zoo Mij hongerde, Ik zoude het u niet zeggen; want mijne is de wereld en hare volheid. Zoude Ik stierenvleesch eten, of bokkenbloed drinken ? Offer Gode dank, en betaal den Allerhoogste uwe geloften." Wat de Heere zoekt, is niet het voorwerp dat geofferd wordt, maar een dank en de liefde die in het brengen van het offer zich uitspreekt. Het slachten van het offerdier, het vergieten van het bloed en het verbranden van het vleesch is eer leelijk en stoot af. Wat het offer heerlijk en schoon, of zelfs verheven maakt, is de zin in

het hart van den offeraar, is de liefde die in dezen zin van den offeraar tot uiting komt, is liefde uit de liefde Gods, die door God in zijn hart is uitgestort. Een wijsgeer als Kant maakte de kunst van het schoone te zeer los van God, maar op zich zelf stelde hij terecht als regel, dat schoon datgene is wat ons aangenaam aandoet, zonder dat het zakelijk nut voor ons afwerpt. En wel stelde Bilderdijk hier tegenover, dat er voor God geen schoon kan bestaan, omdat Hij Geest is, en alle kunst in iets stoffelijks uitkomt, hetzij in vorm, klank, tint of actie, maar hiermee miskende hij het feit, dat niet in den stoffelijken vorm zelf, maar in hetgeen in dien vorm zich uitspreekt, het eigenlijk schoon is te eeren, en dat het God zelf is die iets van zijn afschijnsel in het creatuurlijke spreken doet. De Schrift leert ons dan ook met zoovele woorden, dat er wel wezenlijk voor God een welbehagen, een welgevallen, een zelfbehagen, *een zich vermaken* is. *Wij* zouden dit Gode niet durven toeschrijven. In ons eigen leven maakt *het vermaak* bijna altoos den indruk van iets lagers, van iets dat beneden onzen levensernst en beneden het volvoeren van onze taak staat. Juist daarom is het voor de juiste beschouwing der Kunst van zoo groot aanbelang, er wel op te letten, dat naar luid der Schrift, onze God *vermakingen* heeft. We lezen toch in Spreuken 8 : 30, dat nog eer eenig creatuur tot aanzijn was geroepen en „aleer de bergen ingevest waren, de Wijsheid van het Eeuwige Woord speelde voor Gods aangezicht, als een voedsterling bij Hem was, en zoo dagelijks *zijn vermakingen* vormde."

Denk dit nu wel in. Er is sprake van der eeuwen eeuwigheid, die aan het ontstaan van het heelal voorafging, toen er nog geen natuur, geen stof, toen er nog niets creatuurlijks bestond, en het schoone zich dus nog niet aan eenig stoffelijk iets kon hechten. Maar al vond toen het schoone nog niets waarop het zijn stempel kon afdrukken, toch was het er, was het in het eeuwige Woord, in den Zone Gods, en zooals een moeder met heel haar ziel geniet in het kindeke dat aan haar borst zich voedt, zoo ook was die eeuwige Wijsheid als een voedsterling bij den Heere. Er was *„een spelen"*,

zegt de Spreukendichter, om juist door dit woord de tegenstelling tusschen den ernst die spant en tusschen hetgeen vrije genieting geeft, te doen uitkomen, en in dit *spelen* van het Eeuwige Woord had God zijn *vermakingen.* Als nu bij de Schepping vanzelf en ongedwongen dit spel der schoonheid zich ook in het creatuur afdrukt, er door heen straalt, er door uitschijnt, zoodat ook het schepsel het genieten kan, is er toch niet de minste reden, waarom er geen vermakingen in den Heere onzen God zouden zijn bij het ontwaren van zijn eigen levensstempel dat in het creatuur getoond en gezien wordt. Natuurlijk, zoo het schepsel dit Goddelijk stempel bederft of misbruikt en het dus ontheiligt, stoot het af in stee dat 't aan zou trekken, en het kan niet anders of hierop heeft Bilderdijk gedoeld. Hij bewoog zich daarbij op dezelfde lijn, waarop Socrates en Plato vooral het waarachtig schoone alleen in de ideeënwereld wegschoven en daarom tegen alle kunst als onheilig zich aankantten. Doch laten we dit voor een oogenblik rusten, en nemen we het schoone alleen als geschapen, dan kan het niet anders of God moet in zijn eigen werk welgevallen hebben, gelijk het dan ook in het Scheppingsverhaal heet, dat als weer een stuk der Schepping voleind was, God het aanzag en *„zag dat het goed was"*. Dit welgevallen nu aan zijn eigen creatuur kan verstaan worden met het oog op het doel waarmee God het schiep; met het oog op de plaats die het innam in het geheel; met het oog op de actie die er in tintelde of werkte; met het oog op den hoogen trap waartoe het zou opklimmen; zelfs mag niets van dit alles hierbij uit het oog worden verloren; maar tot dit complex behoort dan toch óók de uiting in vorm, klank, glans en beweging; en om *goed* in Gods oog te zijn, moest in dit complex dat wondere afschijnsel staan afgedrukt, en er uit spreken, waarin juist aller dingen Goddelijke oorsprong uitkwam, als zijnde het in hoogsten zin magistrale werk, waarin het merk van den Oppersten Kunstenaar leesbaar was.

Nu heeft men getracht een antwoord op de vraag te geven, *waarom* het schoon schoon was, en waarin dan het schoon bestond, en daarbij met name gewezen op de harmonie, op de symmetrie, op den rythmus, op de eenheid in de veelheid, op het levende en sprekende. En hierop moet ongetwijfeld gelet. De behoefte aan harmonie spreekt voor ieder in de kleurenwereld; en vooral deze wereld der kleuren gaf hiertoe aanleiding, omdat de kleuren uit den eenen lichtstraal ontstaan. Het kleurlooze licht heeft alle kleur in zich, en zoodra de lichtstraal breekt, komt de kleur. Het prachtigst zien we dit aan den regenboog, die de zeven hoofdkleuren van rood, oranje, geel, groen, blauw, indigo en violet in vaste orde als in een bundel weergeeft; variatiën die vanzelf ontstaan door de trillingen in den lichtether. Trillingen die b.v. voor het violet, naar men heeft meenen uit te rekenen, 821 billioen in aantal zijn. Hieruit volgt dat de kleuren, hoe verscheiden ook, toch een eenheid vormen, één in oorsprong zijn, en niet wilkeurig, maar in vaste orde bij elkander passen. Allerlei theorie nu heeft men, vooral in het kleuren-kompas, daarop uitgedacht. Reeds Newton hield zich hiermee bezig, en Goethe deed het na hem. Zoo nam Goethe twee polen aan, het wit en het zwart. Nu werd het wit volgens hem eerst geel. Het zwart ging in blauw over. Geel en blauw gaven het groen, en zoo ook rood en blauw gaven het violet, het rood en het geel oranje. Brück plaatste de kleuren in een cirkel, waarin de polen in drie middellijnen, stersgewijze, gevormd werden door het groen en rood, het blauw en oranje, het geel en violet. Anderen gaven weer als de polen van drie middellijnen groen en rood, geel en violet, blauw en oranje aan. Weer anderen gingen op het aantal slingeringen en trillingen terug, en vergeleken de trillingen die de kleuren voortbrengen, met de trillingen die de klanken en tonen geven, om zoo een symmetrie tusschen de kleuren en de geluiden te ontdekken. Maar hoe ook genomen, de behoefte aan harmonie spreekt hier te nadrukkelijk om geen voldoening te eischen, zou er iets waarlijk schoons geproduceerd worden. Op gelijke wijze spreekt deze behoefte

aan harmonie, waar tegenstrijdige elementen in het spel waren. Bij al wat gebouwd wordt, zijn er twee dingen, de staande muur of zuil die den last draagt, en de last van het dak of front dat gedragen wordt. Te zware last bij te laag staanden muur of zuil voldoet niet en doet ons onaangenaam aan. Te hoog staande muur en zuil bij te kleinen last voldoet evenmin. En zoo is er een juiste en onjuiste proportie tusschen wat draagt en gedragen wordt, in dier voege, dat alleen de juiste proportie tusschen beide ons bij het aanzien voldoet en een indruk van het schoone geeft. Proportiën die niet willekeurig uitkomen, maar die in het schoone als zoodanig door God gelegd zijn.

Ditzelfde is het geval met andere proportiën en symmetrieën, gelijk dit even sterk in het gelaat en den lichaamsbouw van den mensch uitkomt. Zoo gaf Arnold aan, dat de romp van ons lichaam driemaal het hoofd, het been driemaal de voeten, de arm driemaal de hand moet zijn, en zoo ook dat in onze lengte vier gelijke deelen moeten zijn, van den schedel tot de borst, van de borst tot aan het einde van de romp, van daar tot de knie, en van de knie tot de voetzool. En wat den kop van het beeld betreft, deelde men dien in vier deelen, het haar, het voorhoofd, van de wenkbrauwen tot de neuslijn en van de neuslijn tot het strottenhoofd. En al mogen nu bij de menschen, die we ontmoeten, deze proportiën zeer uiteenloopen, toch is niet tegen te spreken, dat het hoofd en het gelaat een steeds schooner uitdrukking hebben, naarmate deze vijf proportiën juister uitkomen. Daar nu de mensch niet zichzelf schiep, maar geschapen is door God, zoo kan het niet anders, of deze proportiën èn in de kleur èn in den lichaamsbouw en gelaatsformatie moet alzoo door God gewild en geformeerd zijn, en alzoo een Goddelijk idee van schoonheid uitdrukken. Derhalve heeft men alle recht om deze proportiën en harmonieën als kenmerk van het schoone op te vatten, evenals de symmetrie, die uitkomt in de twee oogen, in de twee ooren, in de twee neusgaten, in de twee armen en in de twee beenen.

Zelfs moet men hier nog verder gaan, en ook in den rythmus een eigen kenmerk van het schoone eeren. Rythmus doelt op een reeks bewegingen, die gelijk kunnen zijn, maar ook afwisselend, en juist eerst in die afwisseling een schoonheid openbaren. Men ziet dit reeds in den loop en gang van dier en mensch, in den vleugelslag van het gevogelte, en het wiegelende van den dans. Maar diezelfde rythmus vertoont zich ook in de beweging van stem en geluid, en doet zoo geheel de tonenwereld en de vormen der poëzie ontstaan. Er is in dit alles actie, trilling, slingering, beweging, en alle deze bewegingen zijn, om schoon te wezen, aan vaste wetten onderworpen, die vooral in de toonkunst op zoo wondere wijze uitkomen. Men kan op het orgel niet musiceeren gelijk men wil, op de viool niet tooveren naar willekeur. Er heerscht in onze geheele wereld van beweging, zoolang ze zuiver is, een vaste ordinantie en wet. Er zijn saamvattingen en onderscheidingen in, die niet in onze macht staan, maar in de tonenwereld zelve voor ons liggen, en waarnaar zelfs de grootste kunstenaar op dit gebied zich heeft te voegen. En hoe meer hij in deze wereld inleeft, en er gehoor voor heeft, en de macht bezit om met die vaste gegevens te tooveren, hoe hooger hij als kunstenaar staat. Ook die tonenwereld, en in het algemeen die wereld van actie en beweging, roept derhalve uit zichzelf om den rythmus, dien God er bij de schepping van het geluid in gefundeerd heeft.

Zoo heeft men er ook op gewezen, dat iets, om schoon te zijn, het karakter van het interessante moet dragen, dat er niet maar regelmaat en orde en de tegenstelling van het contrast in moet zijn, maar dat ook *het geheel* dat zich aan ons voordoet, in zichzelf iets moet hebben waardoor het ons belang inboezemt. Men heeft er op gewezen, dat een kunstwerk, om schoon te zijn, den indruk moet maken van af te zijn, te zijn voltooid, te zijn afgewerkt, en geen leemte moet overlaten. Ook hierop, dat het vrij moet zijn; wat zeggen wil dat het niet door een bijkomende oorzaak moet bepaald worden noch daarvan afhankelijk mag zijn, maar in volkomen vrijheid moet geboren zijn. Niet minder hierop, dat een kunstwerk niet dood

mag zijn, maar moet spreken, op ons aan moet dringen, ons moet boeien, en dat het, om dit te kunnen doen, niet in zijn veelheid mag wegvloeien, maar één en in zichzelf besloten moet zijn. Al te gader opmerkingen, die bij al wat waarachtig schoon zal zijn, doorgaan, maar die ons toch nog altoos niet zeggen, waarom dit alles tot het schoone behoort, en waarin het eigenlijk schoone, dat het voor ons oog of oor toovert, bestaat.

Wel kunnen we zeggen, dat al wat aan dezen eisch beantwoordt, ons aangenaam en welgevallig aandoet, ons schoonheidsgevoel streelt, ons vreugde geeft en genot bereidt, en dat hetgeen met dien eisch in strijd is, ons hindert. Een menschelijk gelaat met te kort voorhoofd, te lange wenkbrauwen, te korten neus en te groote kin stoot ons eer af, dan dat het ons aantrekt. Men behoeft slechts een kop van een aap met een menschelijk hoofd te vergelijken, om zich te overtuigen, dat de zin die in ons is, hier onmiddellijk spreekt. Maar ook dit brengt ons geen stap verder. Dan toch verplaatst men de quaestie slechts. Men acht dan dat schoon is, wat ons schoonheidsgevoel weldadig aandoet, maar laat nog altoos de vraag open, wat dit schoonheidsgevoel is. En hier staan we weer voor dezelfde raadselen. Waarom doet harmonie, juiste proportie en zuivere rythmus ons weldadig aan? We hebben aan onszelf dit alles niet ingeprent. We mogen het ontwikkeld en door oefening juist werkend hebben gemaakt, maar al kunt ge een roos door kweeking in soorten ontwikkelen en fijner soorten in het leven roepen, ge moet toch eerst de roos hebben, en die roos hebt niet gij gemaakt, maar schiep God. Door van het schoone op de gewaarwording van het schoone over te gaan, gaat ge wel van het voorwerpelijke op het onderwerpelijke, van het objectieve op het subjectieve over, maar het raadsel blijft wat het was. Ten slotte toch komt 't dan hierop neer, dat God niet alleen het schoone schiep en in zijn schepping liet doorstralen en uitschijnen, maar dat hij bovendien nog *dit tweede* deed, dat Hij in óns schiep den zin, den smaak, het gevoel om dat schoone te zien en te hooren, het in ons op te nemen, het schoon te vinden en van dat schoon

te genieten. Iets wat daarom vooral zoo sterk spreekt, omdat deze zin en smaak lang niet in alles even sterk uitkomt, aan den een slechts poovertjes en aan den ander zeer overvloedig is gegeven, en bovendien lang niet in allen op gelijke wijze werkt. Reeds het bekende spreekwoord: *de gustibus non est disputandum*, d.w.z. wiens smaak, bij verschil van smaak, de beste is, kan niemand uitmaken, hoezeer een stellig ten deele onjuiste zegswijze, heeft dan toch dit ware in zich, dat ze het verschil van smaak sterk doet uitkomen.

Zoo blijft *het mysterie*. We nemen allerlei dingen waar, die zich aan ons vertoonen, en waarin iets schoons zich aan ons voordoet, en daardoor ontvangen we een gewaarwording van het schoone, die aan het hooge schoon beantwoordt en het in zich op kan nemen; maar ten slotte is een *ontleding* van het schoone, waardoor het ons duidelijk zou worden, waarin dan nu het schoone zelf bestaat, ondenkbaar. Zelfs de maat van het menschelijke speelt hierbij een zoo groote rol. Om een schilderij, om een landschap, om een gelaat in zijn schoonheid te genieten, moet ge er op een bepaalden afstand van staan. Staat ge te ver af, zoo verflauwt de gewaarwording en spreekt het schoone u niet meer zoo toe; en komt ge er te dicht bij, dan vat ge de eenheid niet meer, en ziet wanvormen. Een gelaat door een vergrootglas bezien, toont u huidvlakken met haren er in, maar geeft u geen indruk van het gezicht. Een stem mag niet te zwak zijn of ze mist klank, maar ze mag ook niet te hard zijn, of ze wordt schreeuwerig. De noodige proportiën liggen dus niet alleen in het schoone zelf, maar ook in de verhouding waarin het tot ons en wij tot het voorwerp staan. Kortom, er heerscht, waar wij het schoon gewaar zullen worden, de maat van het menschelijke. Al wat die maat te buiten gaat, moge in het v*erhevene* een ander schoon doen opleven, maar veel meer nog doet 't al den indruk van het schoon voor ons teloorgaan. Ook die *maat van het menschelijke* nu is niet door den mensch uitgevonden noch

verzonnen, maar we vonden die maat en we zijn er aan onderworpen, niet alleen bij het schoone in de kunst, maar ook bij het natuurschoon. Ware ons oog anders dan het is, we zouden geen schoon in de natuur zien. De natuur is aangelegd op ons oog, en ons oog op de natuur. Beiden hooren bijeen en staan met elkander in verband, en wederom is 't alleen God die èn die natuur èn in ons het gezicht en het gehoor geschapen heeft. Hoe men het dan ook wende of keere, of men zich vastklemt aan het objectieve schoon of meer den nadruk legt op onze gewaarwording en waarneming ervan, altoos is het weer God die beiden schiep, die het schoone in het leven riep en er onze zintuigen op inrichtte, en altoos komt het dus weer uit bij de vraag, wat het is, dat God de Heere hiermede verwezenlijkt heeft. En kan dit nu niet anders zijn, dan het afschijnsel van zijn eigen heerlijkheid, dat in zijn creatuur en in onzen geest inschijnt en er van uitstraalt, dan hangt het schoone onmiddellijk met het Wezen Gods saam, en is evenals het Wezen Gods voor ons ondoorgrondelijk.

Is nu onze God in zijn majestueuze goedertierenheid nog verder gegaan, en heeft Hij ons niet alleen het schoone in zijn natuur getoond en ons den zin voor het schoone ingeprent, maar heeft Hij daarenboven nog aan enkelen de gave geschonken, om zelf op het schoone vat te krijgen, en bovendien nog de gave verleend, om zelf schoon te procudeeren, dan is dit *de kunst*, en treedt alzoo de *kunstenaar* op. Doch in de kunst en in den kunstenaar staat ge weer voor hetzelfde mysterie. De mensch verzint niet zelf iets, dat hij voor schoon zal houden, en als kunst zal eeren, maar er heeft in heel ons menschelijk geslacht een Goddelijke actie plaats, waaruit de kunst opkomt en de kunstenaar geboren wordt. Het gaat hier alles in het rijk der verborgenheden toe. Niemand kan zeggen, hoe een man van hooge kunst de gave daarvoor zich eigen maakte. Bij dit zich eigen maken blijkt telkens oefening slechts zijdelings mede te werken, maar de wezenlijke aandrift er toe, het vermogen er toe, de gave er voor, hem te zijn ingegeven. En dit niet alleen,

het is niet enkel de gave die de kunst in den kunstenaar mogelijk maakt, maar ook bij de ontplooiing van zijn kunstgave is het gestadig een hooger *inspiratie* die tot het kunstwerk aandrijft, en tot het kunstwerk bekwaamt; ja zelfs blijkt gedurig, dat, hoe beslister die inspiratie is, des te grooter ook het kunstvermogen aanwast en uitkomt. Reeds de Grieken erkenden die inspiratie al, brachten ze op de Muzen over, zonder aan God te denken, maar ook in die Muzen eerden ze dan toch bovenmenschelijke wezens, die, in het bezit van het schoone, tevens de gave bezaten, om de kunst van het schoone in menschen over te planten en hun in te prenten. Een voorstelling die, uit de oude mythologie overgenomen, onder den invloed van het klassieke Humanisme zelfs Christenzangers verleid heeft, om niet rechtstreeks aan God, maar aan de denkbeeldige wezens der Muze de eere te geven. Zelfs het *Gierusalemma liberata* vangt met *O, Musa tu, que di caduqui allori* aan, en verplaatst u weer in de Grieksche voorstelling. Toch was dit slechts een overgeleverde vorm, en steeds bedoelden de Christenzangers wel degelijk, hun *God* voor de hun verleende gave te danken, en in *Zijn* inspiratie de kracht voor hun lied te zoeken.

Het komt hier alzoo alles uit een verborgen, mystieke wereld op. Het natuurschoon is het afschijnsel van Gods heerlijkheid in zijn schepping, de inschijning en uitstraling van het heerlijke van Gods Werk in zijn creatuur. Evenzoo komt uit de wereld der verborgenheden de gave in den mensch op, om 't schoone te kunnen waardeeren en te genieten. En niet minder komt ten leste uit die verborgen, mystieke wereld de kunstziel op waaruit het kunstenaarsgenie zich ontplooit. De kunstenaar is er mee geboren, en alleen Goddelijke inspiratie drijft hem aan om zijn kunst te produceeren, ook al blijft het oog van den kunstenaar voor het werk Gods hier geheel gesloten, en al beeldt hij zich in, gave en inspiratie uit zichzelf te hebben. In dit alles nu beweegt zich 't schoone en het schoone wordt er door bewogen; maar wat we ook als kenmerken van dit schoone bijeenvoegen, het schoone zelf blijft iets ondoorgrondelijks

en onkenbaars. Een mysterie uit de Goddelijke volkomenheid, dat we eeren, genieten en waaruit we produceeren kunnen, maar zonder dat iemand ooit zou kunnen zeggen, wat het schoon zelf is.

V.

Ons Schoonheidsbesef.

> En ik zeg u, dat ik van nu aan niet zal drinken van deze vrucht des wijnstoks, tot op dien dag, wanneer ik met u die nieuw zal drinken in het koninkrijk mijns Vaders.
>
> MATTH. 26 : 29.

DE drang naar het Schoone is ons dan ook niet uit de natuur toegekomen, maar uit wat God als aanleg in ons schiep en door inspiratie in ons opwekt. Hiermede is niet ontkend, dat het natuurschoon hierbij meê kan werken, maar zelfs in zwakken vorm kan toch nooit gezegd, dat we aan de natuur ons schoonheidsbesef danken. Zelfs zouden we zonder dit eigen, ons ingeprent schoonheidsbesef niet weten wat natuurschoon was. Altoos moet deswege aan onze gewaarwording van het Schoone een zelfstandig karakter worden toegekend. Dit komt vooral sterk uit, zoo we letten op het hooger Schoon, dat ons in de *heerlijkheid* wordt aangekondigd. Hieruit toch blijkt, dat we een schoonheidsbesef bezitten, dat in zijn volle werking zelfs boven het schoonste schoon der natuur uitgaat en naar een hooger schoon, gelijk onze berijming 't uitdrukt, naar een „hooger schoon dan Salmon ooit kon geven", grijpen doet. Er is alzoo met onderscheiden graden in die wereld van het Schoone te rekenen, en de hoogste graad van het Schoone wordt dan uitgedrukt door *heerlijk*. Tevens stelt deze klimming in het Schoone tegelijk de mogelijkheid van daling in graad, en zoo op die *klimming* als op die *daling* is onder-

scheidenlijk de aandacht te vestigen, nu we leven op een wereld, waarover de vloek om der zonde wil uitging. Zoo staan we hier voor twee vragen. De eerste is, of de mensch in het paradijs bestemd was om tot *hooger* Schoon dan het Paradijs geven kon, op te klimmen; en de tweede, of zonde en vloek stoornis in het Schoone van deze wereld bracht, en zoo ja, welke dan hier de *Katharsis* is; d.i. de genezing der toegebrachte wonde.

Wat volkomen is kan zich ontplooien, maar leent zich niet tot ontwikkeling. Dit geldt van al Gods deugden en eigenschappen, en zoo ook van de heerlijkheid, waarmeê Hij zich bekleedt. In het Schoone is een excelsior denkbaar, het kan toenemen en winnen; in de heerlijkheid daarentegen is geen wasdom of toeneming, ze is wat ze is, en blijft dat eeuwiglijk. Dit hangt saam met het algemeene onderscheid tusschen deze bedeeling en de toekomende. In deze bedeeling geeft de plant het beeld van alle leven: eerst het zaad, dan de kiem, daarna de halm en ten leste eerst de are. Ook in het paradijs vinden we dit zoo aangegeven. Nog eer er van den val sprake was, reeds onmiddellijk na de schepping van den mensch, ontvangt deze van zijn God geen mindere roeping, dan om zich te vermenigvuldigen, de aarde te vervullen en haar aan zich te onderwerpen, en wel zoo, dat de mensch heerschappij zou erlangen over al wat zich op de aarde of in de wateren bewoog. De paradijstoestand is alzoo niet op eenmaal af en voleind. Ook al blijft het paradijs 's menschen deel, hij zal zich hebben in te spannen zijn sluimerende krachten te ontwikkelen, en zoo een hoogere harmonie van al het geschapene in het leven te roepen, dan hij bij zijn schepping vond. Die trek van ontwikkeling en groei is den mensch ingeschapen, en spreekt zich reeds in zijn geboren worden als hulpeloos kindeke, om eerst allengs tot man te worden, op het nadrukkelijkst uit. Voor wat het schoon aangaat, bevond zich de eerste mensch in een schoonen lusthof, die alle nu nog aanwezig natuurschoon overtrof, maar tegelijk droeg de mensch een dorst naar *nog* hooger schoon in zich. Hoezeer hij geschapen was

in het paradijs, lag toch zijn bestemming nóg hooger, t.w. in het rijk der heerlijkheid, en het besef van die aanhoorigheid tot een nóg hooger orde van het leven sprak onmiddellijk. Als Henoch wordt weggenomen, is dit niet om verlies aan schoonheid te lijden, maar om, voor wat het schoone betreft, in nog rijker wereld van het schoone over te gaan. Er waren alzoo in het paradijs twee gegevens, eenerzijds de schoone mensch in de schoone natuur, maar ook anderzijds in dien schoonen mensch een profetie van een nóg hooger schoon, dat door den naam van *heerlijk* van het aardsche schoon wordt onderscheiden.

Denken we ons nu een oogenblik, gelijk we bij een quaestie als deze altoos doen moeten, dat de zonde niet ware uitgebroken, en de vloek geen wonde in dit aardsche schoon geslagen had, dan zouden we dus dezen toestand hebben gehad, 1o. dat het schoon van het paradijs in ongebroken glans schitterde, maar als een schoon van lagere orde; 2o. dat de mensch in dit paradijs de vatbaarheid bezat om dit paradijsschoon te genieten, maar dan met in zich den dorst naar een hooger schoon; en 3o. dat die volmaaktheid van het schoone niet in het paradijs maar bij God was, en dat de mensch, zonder te sterven, in die wereld van het volmaakte schoon zou zijn overgegaan. Iets wat daarom van zoo groot belang is, omdat de opvatting van de kunst er door wordt beheerscht. Van oudsher toch deed zich een richting gelden, die de hoogste kunst en het echte wezen der kunst daarin zocht, dat de mensch het natuurschoon nabootste; en dan nog wel niet eens het natuurschoon van het paradijs, maar wat er na den vloek aan schoonheid in de natuur overbleef. Maar even beslist is telkens, zoo dikwijls deze theorie in de nabootsing aan het woord kwam, door hooger kunstgevoel daartegen protest ingediend; en men behoeft slechts de muziek in de natuur in het ruischen van de beek, in het loeien van den wind, in het dreunen van den donder en in den zang van het vogelenheir te vergelijken met wat de tonenwereld aan den mensch in stem en muziek wist te ontlokken, om aanstonds de

onhoudbaarheid als bootste de kunst slechts de natuur na, helder in te zien. Met name bij de beeldende kunst en de schilderkunst moge de natuur aan de kunst onschatbare diensten bewijzen, en moge verwaarloozing der natuur zich altoos bitter wreken, toch gaat alle hooge kunst *boven* de natuur uit, en vindt haar oorsprong niet in de natuur, maar in den Schoonheidsdrang dien God den mensch inschiep.

Bij lagere ontwikkeling moge het aardsche schoon den mensch kunnen bevredigen, hoe meer de mensch zijn wezen ontplooit, des te meer begint de dorst naar een nog hooger genieting te spreken. Men voelt dit op het schoonst in de bede van Jezus: „Verheerlijk mij, o Vader, met de heerlijkheid die ik bij u had, eer de wereld was." Krachtens zijn menschwording behoorde Jezus gedurende de 33 jaren zijns levens tot deze orde der dingen. Hij genoot het schoone dat in deze wereld was overgebleven. Denk slechts aan wat hij van de leliën uitsprak, dat Salomo in al zijn heerlijkheid niet bekleed was geweest gelijk één van die. Maar de dorst naar het hoogere schoon was niet tot zwijgen te brengen. Reeds op Tabor genoot hij dit in zijn verheerlijking. Toch ging het weer onder in Gethsemané en op Golgotha. Maar eer hij den lijdensweg insloeg, drong hem de dorst naar heerlijkheid, om 't van den Vader af te bidded, dat hij weer in mocht gaan in hemelsche heerlijkheid. Nu is de woordenkeus, om het aardsche *schoon*, het hemelsche *heerlijk* te noemen, niets dan een taalonderscheiding. Of ge spreekt van 't schoone, 't verhevene, het majestueuze, of van het heerlijke, ge handelt van eenzelfde zaak, maar in verschillende gradatiën. Het is al te gader afschijnsel van de majesteit Gods, maar de eene maal in flauwer, de andere maal in helderder schijnsel, en ten slotte in zijn voleinding. Slechts doet de afzonderlijke benaming van „heerlijkheid" dienst, om ons wel te doen gevoelen, dat er niet slechts een klein verschil tusschen beide uitingen van het

schoon bestaat, maar dat het schoon hier op aarde slechts in zwakken glans en op zwakken toon geeft te verstaan, wat de voleinde schoonheid van het Heerlijke bij onzen God is. Even duidelijk spreekt Jezus dit uit bij de instelling van het Avondmaal, als hij betuigt niet meer van deze vrucht des wijnstoks te zullen drinken, totdat hij die *nieuw* zal drinken in het Koninkrijk zijns Vaders. En nog sterker komt dit uit in de teekening, die in de Openbaring ons gegeven wordt van het *nieuwe* Paradijs, als er staat dat er geen licht der zon meer zal zijn, noch afwisseling van dag en nacht, en dat er boomen des levens zullen zijn, die hun vrucht zullen geven in elke maand, alzoo twaalf maal elk jaar. Uitdrukkingen, die natuurlijk niet letterlijk zijn op te vatten, maar die dan toch strekken, om ons het denkbeeld te geven van een voleind natuurschoon op de nieuwe aarde onder den nieuwen hemel, en om te doen uitkomen hoe dit toekomstige natuurschoon alle schoonheid van het paradijs, waarin God den mensch schiep, nog verre zal overtreffen. Ook wat ons bericht wordt over de verheerlijking van den mensch leidt tot gelijke uitkomst. Te midden van het natuurschoon in het eerste paradijs was er niets schooner dan de mensch zelf, in zijn gelaat, in zijn lichaamsbouw, in geheel de uitdrukking van zijn wezen. Toch betuigt de apostel ons, dat in de toekomst het schoon van den mensch tot nog veel hooger schoon zal opklimmen. Christus is nu in de heerlijkheid, voor wat zijn lichaam betreft. Reeds op Tabor had die heerlijkheid geblonken, en als Christus op den weg naar Damascus aan Paulus en op Pathmos aan Johannes verschijnt, ontbreken aan den schrijver de woorden, om ons den indruk weer te geven, dien de aanblik van deze heerlijkheid van den Christus bij zijn verschijning op hem maakte. En nu wordt ons in stellige bewoordingen aangezegd, dat in de opstanding der dooden ook het lichaam der gezaligden tot die hoogere schoonheid zich ontplooien zal, en dat Christus „ons verderfelijk lichaam in heerlijkheid gelijk zal maken aan zijn verheerlijkt lichaam, door de kracht waarmee hij ook alle dingen aan zich zelven onderwerpen

kan". Met het schoon waarmee de mensch geschapen werd, behoorde hij tot de orde der dingen, gelijk die in het paradijs met zijn voorloopig schoon was ingesteld; maar in de eeuwige toekomst zal hij bekleed zijn met een lichaam, dat in schoonheid het paradijsschoon verre te boven gaat, en dat aansluit bij de orde der dingen gelijk ze in de heerlijkheid is. Johannes betuigt dan ook: „We zullen hem gelijk wezen, want we zullen hem zien gelijk hij is." Ware nu den mensch in het paradijs geen hooger schoonheidsbesef ingeschapen geweest, dan wat paste bij het schoon van het paradijs, zoo zou zijn besef in dit paradijsschoon ten volle bevredigd zijn geweest. Maar zoo was het niet. In zich droeg de mensch van meet af de dorst, het voorgevoel van een nog veel hooger schoon; en het is juist hieruit, dat de kunstaandrift in den mensch is opgekomen. Zijn kunstaandrift kon er niet in berusten, om slechts na te bootsen wat hij zag en beluisterde. Hij wilde boven het reëele uit. En juist hieruit werd de kunst in haar edeler opvatting geboren.

Juist dit geloof aan een hooger schoon, dan deze aarde biedt, heeft intusschen bij anderen het denkbeeld gewekt om aan hetgeen deze bedeeling te aanschouwen geeft, alle schoon te ontzeggen. Vooral Plato ging hierin voor. Wat we in de natuur aanschouwden, was z. i. niet het wezenlijke, het werkelijke, maar slechts afdruksel van de ideeënwereld die bij God was, en wat we hier waarnamen was hiervan slechts een uiterst gebrekkige, eer leelijke dan schoone afdruk. Dit wekte tegenzin tegen het aardsche schoon en afkeer van de kunst, en niet verzwegen mag worden, dat in de oude Christelijke Kerk deze afkeer van de kunst nawerkte, en dat na de Reformatie in puriteinsche kringen gelijke afkeer weer opkwam. Toch sproot dit laatste uit een geheel ander motief voort, dan Plato aangaf. Plato rekende niet met den val, terwijl bij de oudste Christenen en bij de Puriteinen juist dit geheel nieuwe element den blik op

de wereld van het schoone bepaalde. Zelfs de ongeloovige kunstenaar kan niet loochenen, dat de natuur, hoe schoon ze ook zij, „gleichsam bedeckt ist met Wundmulen, die der Mensch selbst von seinen Vorfahren im Kampf mit den Individuen um's Dasein davongetragen hat, denn nicht alle Wunde heilen ohne Narben;" wat kort saamgevat de erkentenis inhoudt, dat het natuurschoon in en om den mensch bedekt is met wonden, die men nog herkennen kan, in zooverre wonden vaak niet genezen zonder een litteeken achter te laten. Nu vat de Schrift dit nog veel dieper op. Ze spreekt ons van een paradijs dat eens in schoonheid blonk, maar sinds verdween, en van een vloek die door de zonde en om der zonde wil over den mensch en over de natuur gekomen is. Al aanstonds in de verschijning van den mensch zelve spreekt dit overduidelijk. Er zijn ja nog schoone mannen en schoone vrouwen, maar ze komen slechts als uitzondering voor. Wie in gedachte de 1500 millioen bewoners dezer aarde voor zijn verbeelding laat voorbijgaan, ontvangt veeleer een pijnlijken indruk van de gestalte waarin thans ons geslacht op deze aarde omwandelt. Er zijn de verdorvenen door eigen zonde, en er zijn er die in hun lichaam nog de nawerking van de zonde van vroegere geslachten omdragen. Geheele stammen in Afrika vooral, maar ook onder de Aziaten, hebben alle menschelijk schoon ingeboet, en zoo ge in een kerk of in een vergadering van menschen, waar ook, met eenige nauwkeurigheid de gelaatsuitdrukking der saamgekomen nagaat, krijgt ge geen anderen indruk, dan dat het schoon in het algemeen genomen van ons is geweken. Bij het jonge kind is dat nog beter, en eenige jaren houdt dat betere nog aan; maar als de leeftijd klimt, neemt het al af, en wie ooit een bestjeshuis of gesticht voor oude mannen en vrouwen bezocht en zich dan afvroeg: waar is het paradijsschoon gebleven, zou niet anders dan een indruk van teleurstelling met zich wegdragen. En toch, hierop vooral moet gelet, want de mensch is het hoofdcreatuur op aarde, en toen Adam en Eva vóór den val in het paradijs omwandelden, was er geen hooger natuurschoon dan van dien

man en van die vrouw. Toch bleef het hier niet bij. De vloek, dien de zonde over deze wereld bracht, heeft niet alleen den mensch zelf aangegrepen, maar ook de wereld om hem heen. Reeds wezen we op de woestijn, die in haar droeve dorheid het verlies van de schoonheid van het leven zoo welsprekend droef uitdrukt. Met onze duinen, en met een streek als de Veluwe, voor zoover ze onbewoond is, staat het niet anders. Machtig veel schoons is er nog in de natuur overgebleven, en de zon geeft nog altoos haar ongebroken schijnsel, haar glans en haar levenswarmte, maar telkens stuit ge, naast hetgeen u door schoonheid boeit, op verstoring en verwoesting. Tot in de planten- en dierenwereld is deze verstoring doorgegaan. De roos van Saron en de leliën, waarvan Jezus sprak, zijn nog altoos wonderschoon, maar er zijn ook onooglijke planten evenals menschen, wanstaltige visschen en onooglijke dieren. Berggroepen mogen verheven zijn door de rotsformatie, maar hoe hooger ge komt, hoe meer de woestheid u aangrijnst. De natuur is op verre na niet meer wat ze in het paradijs was. Haar schoon is ingekrompen, is verflauwd, is enger dan eertijds beperkt, en schier op elk punt kunt ge de uitwerking van den vloek nawijzen. Zelfs in de wereld der geluiden en der tonen gaat dit door. Het brullen van den leeuw blijft indrukwekkend, de nachtegaal zingt schoon, maar hoeveel geluiden geven allerlei dieren niet uit, die u eer afschrikken; en zelfs het geratel van den donder, hoe indrukwekkend en verheven het ook zijn moge, het is niet schoon. Dit nu voelt de mensch, in wien het schoonheidsbesef nog krachtig genoeg werkt. Want wel is het zoo, dat ook het schoonheidsbesef in den mensch schade leed en verzwakte, zoo zelfs dat de kunstzin bij verreweg het grooter deel der menschheid nauwelijks meer meespreekt, maar iets er van bleef dan toch zelfs bij de massa nog over, zij 't ook veelal bedorven. En wat vooral hier moet opgemerkt, het heeft Gode behaagd, dien kunstzin, dat schoonheidsbesef, dat in de meesten wegvloeide, in enkele kringen van mannen en vrouwen van talent nog zoo krachtig te doen opleven, dat ze, als waren ze

nog kinderen van het Paradijs, met hun eigen besef verre boven hetgeen de natuur aan schoon biedt, uitgaan.

We komen alzoo tot dit resultaat, dat er in het menschelijk schoonheidsbesef en in 's menschen kunstzin tweeërlei is, dat hem naar hooger doet grijpen, dan de natuur biedt. In de eerste plaats heeft hij dorst naar en voorgevoel van het hoogere schoon, dat in de Heerlijkheid schittert, en dat hem, krachtens die aandrift, iets hoogers en beters doet zoeken dan eenig creatuur in deze wereld hem geven kan. En in de tweede plaats, dat het schoon van onze eigen natuur en van onze wereld schade leed door den vloek, en dat dit den mensch naar het oorspronkelijk paradijsschoon doet teruggrijpen. Komt uit dit tweeërlei motief nu de kunst op, dan ziet ge duidelijk, dat een kunst die enkel wil nabootsen wat de natuur thans nog biedt, geen kunst in echten, hoogeren zin is; dat de kunst veeleer niet alleen boven het gebrekkige van het natuurschoon wil uitgaan, maar bovendien nog grijpt naar een nóg hooger schoon dan zelfs het paradijs bood, en dat alzoo edeler kunst een aandrift van God in den kunstenaar is, om ver boven het bestaande een hooger iets te toonen en te doen smaken, en die juist daardoor het edeler kunstgenot schenkt. Zelfs komt zoo eerst het begrip van ons *kunnen* in de *kunst* tot zijn volle recht. De mensch vindt zich met een dorst naar een hooger schoon geplaatst in een wereld, die hem slechts een lager orde van het schoone te zien en te beluisteren geeft. Hieruit ontstaat een strijd tusschen wat in zijn geest hem drijft en de wereld waarin hij zich bevindt. Die wereld wil dien hoogeren dorst in hem smoren, die edeler aandrift in hem tot zwijgen brengen, en juist hier gaat hij tegen in. Daartoe is een macht, is een vermogen onmisbaar, dat hem in staat stelt zijn innerlijke wereld over die uiterlijke wereld te doen triomfeeren. *Kan* de mensch dit? En nu toont de Kunstenaar zijn *kunnen*, en doet het, en schept in vormen, tinten, tonen en actie een eigen wereld, waarin hij

zich boven het bestaande verheft, en het bewijs levert, dat zijn innerlijke drang geen werk van verbeelding of verzinning was, maar dat hij reëele krachten en vermogens bezit, om een hooger iets te realiseeren, dan deze wereld den mensch biedt. Natuurlijk is hier alleen sprake van die ware kunstgaven, die in een scheppend kunstenaar schitteren. Achter hem aan komen dan de kunstenaars, die het van hem door oefening leerden, om iets soortgelijks, van minder gehalte, te produceeren. Achter dezen komen dan weer de muzikanten die spelen, de volkstribunen die boeiend spreken, de spelers voor vermaak die piano, orgel of viool hanteeren kunnen. En eindelijk, achter dezen, weer zij, die zelf niets produceeren, noch ook zelf uitvoeren, maar althans de gave bezitten, om het kunstwerk te genieten en te waardeeren. Maar altoos blijft alleen een scheppend genie in den kunsttempel de hoogepriester; zijn de producenten van lagere orde hoogstens de priesters; en zijn al de overigen slechts de koorknapen en levieten, die het outer bedienen; een kring, die zich bij toenemende volksontwikkeling wel steeds uitbreidt, maar toch boven den rang van den koorknaap nooit uitkomt.

Zoo nu genomen is de kunstwereld een bezielende en verheffende verschijning in het menschelijk leven. Zoo toch ligt er in die wereld profetie van onsterfelijkheid, en van een rijke toekomst die ons wacht, en niet minder het getuigenis dat er buiten en boven deze wereld nog een ander iets bestaat, dat in adel-hoogheid ons aardsche leven zeer verre te boven gaat. Zelfs ligt er iets heiligs in, zoo dikwijls uit die kunstwereld een streven en pogen uitgaat, om de verderving die de vloek aanbracht, te boven te komen, en al ware het slechts het paradijsschoon terug te roepen. Natuurlijk zou dit veel sterker spreken, zoo wie in die wereld der kunst den toon aangaven, zich van het werk Gods in hun geest steeds helder bewust waren, hiervoor uitkwamen, en uit nooit eindigenden dank saam zich het doel voor oogen stelden, om in hun kunstwerk dien God te verheerlijken. Maar juist dit is vaak niet het geval. Een wezenlijk schoone vrouw ontving haar schoonheid, gelijk vanzelf spreekt, van

haar God; maar toch ziet men telkens, dat zulk een vrouw deze schoonheid voor zich zelve rooft, er zelve trotsch op gaat, er zelve in wil schitteren, en niet zelden juist *door* haar schoonheid van haar God en zijn eere vervreemd wordt. En geheel ditzelfde neemt ge telkens in de kunstwereld waar. De toejuiching die haar talent ontmoet, schept voor haar een verzoeking waarin ge haar telkens ziet bezwijken. Een wonderschoone zangeres heeft haar stem van haar God in haar schepping ontvangen, maar de wereld die haar hoort, denkt hier niet aan. Het is het publiek alleen om het hooren van dien prachtigen klank te doen. En hoort het dien dan, dan jubelt men mee, dan offert men zijn goud, dan is men overdadig in lof, in toejuiching en in applaudissement, en wordt heel de beschaafde wereld door, de lof van zulk een wondere zangeres bezongen. Overal wil men haar hebben. Overal moet ze zingen. Men roept haar, zoo ze in Amerika geboren werd, naar Europa, en lokt ze, zoo ze een Europeesche is, naar Amerika. En onder dien lof bezwijkt in haar zelve zoo vaak het teederder besef, en haar God wordt vergeten. We zeggen niet, dat dit altijd zoo is; er zijn ook hier uitzonderingen; maar dat het in den regel zoo gaat, kan moeilijk geloochend worden. Van God komt ons alle kunst, dien naam waard. Ze is een gave van God niet alleen aan den kunstenaar, maar in hem aan ons geslacht geschonken. Doch het verheerlijken van den Naam des Heeren in de kunst is, meer zelfs dan vroeger, aan heel haar optreden vreemd. De kunstwereld sluit zich op in zichzelf, en daardoor maar al te vaak van God af. Maar zelfs dit mag er ons nooit toe verleiden, om over de kunst als zoodanig een verwerpend oordeel uit te spreken. Als verschijnsel in ons menschelijk leven blijft ze een genadegift Gods, juist zooals we den zang van de nachtegaal hoogschatten, niet omdat de nachtegaal God bedoelt, maar omdat wie God kent weet, dat Hij alleen aan de nachtegaal dien wonderen slag ingaf.

VI.

Het schoone en de zonde.

> Omdat zij, God kennende, Hem als God niet hebben verheerlijkt of gedankt; maar zijn verijdeld geworden in hunne overleggingen, en hun onverstandig hart is verduisterd geworden.
> ROM. 1:21.

Zoo heeft dan heimwee naar het hoogste Schoon, dat in het rijk der heerlijkheid schittert, 's menschen kunst bezield, en de drang om de schoonheid verwoestende gevolgen van zonde en vloek weer te boven te komen, gaf haar nieuwe aandrift. Jammer slechts, dat er anderzijds ook van de zonde een maar al te sterke invloed, en wel een verderfelijke invloed, op de kunst zelve uitging. Dit kon niet anders. Vooreerst toch is de zonde een gif, dat niets spaart, doch door alles heenvreet, en ten andere is aan de kunst een zinlijke kant. De samenhang tusschen de kunst en de afgoderij is dan ook onloochenbaar, en gedurig weer komt het uit, gelijk de apostel het betuigd heeft: Het schoone van het Goddelijk werk straalt u uit de Schepping toe en leidt u tot God op; maar als ge, God kennende, Hem als God niet eert, dan wordt ge verijdeld in uw geestelijke actie, en vervalt ge van kwaad tot erger; of gelijk hij letterlijk zegt: „Omdat ze, God kennende, Hem als God niet hebben verheerlijkt of gedankt, zijn ze verijdeld geworden in hun overleggingen en hun onverstandig hart is verduisterd geworden" (Rom. 1:21). Op zich zelf zoudt ge verwacht hebben, dat de kunst zich met het vrome versmolten zou hebben, wijl in beide een hoogere inspiratie werkt, en in beide die inspiratie eenzelfden oorsprong heeft in den Vader der geesten. Maar toch bleek dit anders, en niet alleen anders naar menschelijke opvatting, maar ook naar Gods bestel. Twee feiten spreken hiervoor sterk. Het eerste is, dat de uitvinding der muziek-

instrumenten, naar luid van Gen. 4 : 31, niet plaats heeft onder de nakomelingen van Seth, maar onder die van Kaïn. Aan Lamech's naam is de eerste vermelding van het opkomen van een maatschappelijk leven onder menschen verbonden. Vooral drie zijner zonen, Jabal, Jubal en Tubalkain, doen groote dingen. Jabal vindt het wonen in tenten uit. Tubalkain brengt het zoover, dat hij de kunst verstaat om koper en ijzer te smeden, wat ook voor ons onderwerp van gewicht is. En Jubal vindt harp en orgel uit. En aan dit eerste opmerkelijk feit sluit zich later een tweede van gelijke strekking aan, hierin bestaande, dat als op Sion de Tempel van Jehova zal verrijzen, de bouwmeester van dezen Tempel uit het heidensche Tyrus moet worden geroepen. Hiram, die van heidensche afgodentempels zijn bouwkunst heeft geleerd, moet als een ander Lamech's kind naar Jerusalem komen, om 't reuzenwerk, dat Salomo ondernam, te doen gelukken. In Israël was zulk een man niet. Nu bewijst dit vanzelf in het minst niet, dat kunst en vreeze des Heeren niet saam kunnen gaan, maar wel blijkt er uit, dat de kunst ook zonder vroomheid zijn kan, en dat het bestel Gods, gelijk dit in de historie spreekt, veelal zelfs de vreeze Gods van de kunst gescheiden hield. Dat juist Jubal harp en orgel het eerst bespeelt, is naar hooger beschikking. Jubal had dit niet uit zich zelf. En ook dat in Salomo's dagen de heidenen virtuosen, wat de bouwkunst aangaat, in hun midden hadden, terwijl Israël van zulke coryphéëen in de bouwkunst ontbloot was, liep vanzelf alzoo krachtens geheel den loop der historie. Iets wat te sterker spreekt, omdat het optreden van Bezaleël en Aholiab bij het bouwen van den Tabernakel toont, hoe God zeer goed ook in Salomo's dagen onder Israël kunstenaars van hoog talent had kunnen verwekken. Dat de Heere dit *niet* deed is daarom van beteekenis, en verklaart het ons, hoe eenerzijds de trouwe dienaren des Heeren zoo telkens een beslist vijandige houding tegenover de kunst konden aannemen, en hoe anderzijds de kunst onder menig volk tot hoogen bloei kon geraken onderwijl het volksleven van God vervreemd was. We komen op de verhou-

ding tusschen Religie en Kunst nog terug, maar toch moet hier reeds vastgesteld, dat de kunst van meet af een eigen zelfstandige positie innam, en zich aanstonds veel rijker en rijper ontplooid heeft juist bij dat deel van ons geslacht, dat zich van God vervreemdde, dan bij het veel kleiner deel dat aan zijn God vasthield. De keer door Christus hierin teweeggebracht, komt later ter sprake; hier is 't er ons slechts om te doen, wel te doen uitkomen, dat de Kunst zich al spoedig van den steun dien de vroomheid haar bieden kon, losmaakte, en juist daardoor te sterker in de verzoeking kwam, om zich door de ingeslopen zonde te laten vergiftigen. Wel is waar heeft de kunst ook onder de heidensche volken zich eeuw na eeuw aan hun tempels en hun eeredienst vastgeklampt, maar deze afgodische eeredienst ging zelf van een valsch standpunt uit, was in beginsel Godverzaking en menschverheerlijking, en de uitkomst heeft dan ook getoond, hoe zelfs de eerste begrippen van kuischheid en zedelijkheid ten slotte in deze eerediensten met voeten getreden zijn. Gerekend naar onze tegenwoordige verhoudingen kan men zeggen, dat de kunst van meet af een *wereldsch* karakter aannam in tegenstelling met het geestelijke, en dat waar de kunst in het heilige binnendrong, ze tot in het heilige het geestelijke door het zinnelijke poogde te verdringen. Ge moogt daarom niet zeggen dat er in Israël geen kunst was, want de psalmodie in Israël stond zelfs zeer hoog, zoo hoog dat het te betwijfelen valt, of ze ooit zou kunnen overtroffen worden, en ook op de muziek in den Tempel wordt in de Schrift, en met name in de Psalmen, telkens ernstige nadruk gelegd. Vooral de laatste psalm die den bundel sluit, spreekt hier sterk, als het heet: „Looft God met het geklank van de bazuin, looft hem met de luit en de harp, looft hem met de trommel en fluit, looft hem met snarenspel en orgel!", waar niet minder dan zeven muziekinstrumenten genoemd worden, die ons althans eenigszins een indruk geven van wat het muziekkorps van den tempel was. Alleen maar, muziek in het heilige zonder meer schept nog geen allesomvattende kunstwereld. En juist die alles in zich opnemende kunstwereld nu bloeide oudtijds, en bloeit nu weer,

veel schooner onder de kinderen der onverschilligheid, dan onder de kinderen Gods.

Toch onderscheide men hierbij wel. Ge moogt toch vooral in de kunstwereld volstrekt niet alles over één kam scheren. Er is ook in de kunstwereld een adel van aristocratie, en daarnaast de gemeene man, en onder dien gemeenen man scheidt zich weer de ordinaire meedoener af van den ellendeling, die de kunst exploiteert in dienst van satan. Aan die nobele artistieke aristocratie, die vanzelf iets dweperigs heeft, is het metterdaad om de kunst te doen. Voor wat waarlijk kunst is, hebben deze Kunstaristocraten schatten over; ze genieten er een hooger genot in; en er spreekt voor hen iets ideaals in, waaraan ze zich, vaak niet zonder hartstocht, overgeven. Zoo is het èn bij de echte kunstenaars, èn zoo is het bij de echte kunstbewonderaars, die, al missen ze zelve het kunstgenie, toch voor het kunstgenie onmisbaar zijn, zal het zijn vleugels kunnen uitslaan. Gelijk geen redenaar groot kan worden zonder een publiek dat hij toespreekt en boeit, zoo kan men zich ook geen kunstenaar denken, die, eenzaam op een afgelegen eiland zijn dagen slijtend, zijn volle talent tot uiting zou brengen. De kunstproducent in hooger zin leeft voor een deel van het oor en oog van het kunstminnend publiek. In die betere kringen nu mag aan deze kunstgenieën en wie ze bewonderen, niet verweten worden, dat ze lust in het lage hebben. Integendeel, de kunstwereld waarin ze zich bewegen en waarvan ze leven, is veelal aan het lage en verachtelijke geheel gespeend, heeft een hooger doel voor oogen, leeft in hoogere opvattingen, en schuwt het gemeene. Het gevaar waaraan deze edeler kring is blootgesteld, ligt in heel iets anders, en wel in drieërlei: 1o. in het verafgoden van de kunst, 2o. in het prikkelen van de hoovaardij van den kunstenaar, en 3o. in het opeischen van een zelfstandig karakter voor de kunst, ook wat betreft de zedelijkheid en het heilige. Elk dezer drie eischt een korte toelichting.

Vooreerst dan, in deze kunstwereld neigt men tot verafgoding van de kunst. We doelen hiermee niet op een formeelen afgodendienst. Daartoe komt het niet. Veeleer ligt die verafgoding hierin, dat de kunst zelve het voorwerp van vereering wordt. Op elk terrein waarop de hoogste aandrift werkt, is er iets dat men het hoogste stelt, dat ons de meeste belangstelling inboezemt, waar we het meest voor over hebben, en waar we het rijkst in genieten. Voor den vrome vindt dit zijn uitdrukking in het: *nearer my God to Thee, nearer te Thee, e'en though it be a cross that raiseth me*, d.w.z. steeds God meer nabij, en dichter bij mijn God leven, ook al moet het een kruis zijn, dat mij tot mijn God opheft. Maar juist dat ideaal kent men in de kunstwereld niet. Daar heet 't veeleer: Steeds meer in de kunst leven, beter de kunst leeren verstaan en en waardeeren, al meer kunst genieten, wat of het mij ook kosten moge. Al wat de kunst raakt, maakt de lieden van die kunstwereld warm, boezemt hun belang in, ze dwepen er mee, ze geven er zich aan over. Kunst te genieten is hun wellust, feitelijk hun hoogste goed. Staatkunde, wetenschap, philanthropie, religie mogen enkelen er bij nemen, maar het is hun geen hoofdzaak. De hoofdschotel op hun disch is en blijft alleen de kunst. Al 't overige zijn hors d'oeuvres, die er bijkomen, die ze er bij waardeeren, maar hun hartstocht richt zich eeniglijk op de kunst. Valt nu niet te ontkennen, dat God de Heere de kunst in het leven riep en dat hij de kunst aan den mensch gaf, om Hem daarin te verheerlijken, dan lijdt het geen tegenspraak, dat in deze kunstwereld een verafgoding van de kunst plaats grijpt, en dat men in die wereld almeer van den levenden God afraakt. Het is die kunstwereld, die, voor wie er in opgaat, het middenpunt van zijn leven vervalscht, hierdoor aan geheel zijn existentie iets onharmonisch geeft, en er een sterke disonnant den toon in laat aangeven. De mensch toch, die naar Gods beeld geschapen is, verliest zijn innerlijke harmonie, zoo iets anders, wat dan ook, zijn hoogste Goed wordt, dan God en God alleen.

Het tweede gevaar voor deze kunstwereld ligt daarin, dat de kunstenaars verleid worden tot een zelfverheffing, die hen dan op hun beurt verlokt, om het publiek dat hen toejuicht en soms bijna aanbidt, naar de oogen te zien en zich naar de begeerte van dat publiek te schikken. Dat ook dit onder de heerschappij van den Christus anders kon worden, zal ons later blijken, maar, de groote kunstgenieën nu uitgezonderd, lijdt 't geen tegenspraak, dat de kunstenaars die gedurig met het publiek in aanraking komen, door dit publiek bedorven worden; en zelven in hun eigenwaan bederven zij dan op hun wijs weer hun publiek. En deze verheerlijking van het kunsttalent niet alleen, maar ook het geld begint in zulk een kring al spoedig een rol te spelen. Dit nu zou minder schaden, mits het publiek altijd even hoog stond en slechts door echte kunstminners gevormd werd; maar dit is niet zoo. Het echte kunstminnend publiek is daartoe te klein in aantal, en bij dit élite publiek sluit zich altoos aan een nasleep van meeloopers, die het mode vinden, om met de kunst mee te doen, en zich zoo den schijn pogen te geven van een hooger ontwikkeling dan ze hebben. Dit gevaar bestaat minder bij de bouwkunst en beeldhouwkunst, maar spreekt zeer sterk bij muziek, zang en tooneelspel. De volle zaal speelt hier een rol van beteekenis, omdat zij het geld aanbrengt. En zoo ontstaat er vanzelf een toegeven aan de begeerte van het publiek, die aan de wet van het Schoone onderworpen moest zijn, maar nu omgekeerd door haar smaak en zin de wet van het Schoone wil beheerschen.

En dan komt hier nog in de derde plaats bij de pretentie, dat de kunst een onafhankelijk en geheel zelstandig verschijnsel in het menschelijk leven wil zijn, dat zich aan de wet van het Heilige niet heeft te storen. Is de schilder of beeldhouwer een bijzonder schoone vrouw op 't spoor, dan moet die vrouw, zoo ze arm is, haar schaamte op zij zetten, en zich er toe leenen om in zijn atelier het kleed te laten afglijden, en zich in haar naaktheid te vertoonen; om straks in beeld of op het doek het genot van haar vrouwelijke

schoonheid aan duizenden te gunnen. Nadere toelichting ware hier overbodig. Men weet genoegzaam hoe de kunst op dit punt het meest schaamtelooze heeft aangedurfd, en hoe ze u van bekrompenheid en enghartigheid beschuldigt, zoo ge beweren durft, dat ook de schaamte aan de kunst een grens moet stellen. Neen, die grens behoeft, zoo oordeelt men, de kunst niet te eerbiedigen. Ze gehoorzaamt aan geen andere dan aan haar eigen wet. Ze laat zich in haar openbaringen door geen zedemeester inperken. Al wat schoon is, is voor haar het heilige, is voor haar het hoogste. Omdat iets schoon is, is het niet alleen begeerlijk, maar geoorloofd. Het schoone is om gezien, om geëerd, om bewonderd te worden, en men verzekert u, dat de echte kunstenaar en het hoogstaand kunstminnend publiek, zelfs waar de schaamte gehoond wordt, niets dan kunstschoon ziet en niets dan kunstschoon geniet, en dat dit met het gemeene en onfatsoenlijke niets uitstaande heeft. Elke eisch, dat de kunstenaar hier althans eenige beperking bij in acht zal nemen, wordt onder hevig protest afgewezen. Wie dien eisch stelt is geen kenner van het Schoone, en verraadt slechts de zinnelijkheid van zijn eigen natuur, waarboven de echte kunstenaar verre verheven is. Zoo loopt 't dan ook hier uit op verafgoding van de kunst. Hooger dan de kunst is er niet. De wet van het Schoone moet heerschen boven elke andere wet. En ook bij het terrein der schaamte duldt de kunst geen versperring.

Zoo gaat het toe onder de aristocratie in deze kunstwereld, en we willen gaarne toegeven, dat in deze aristocratische kunstkringen metterdaad niet het zoeken van het zinnelijke, maar alleen de onafhankelijkheid van de kunst in deze pretentie aan het woord komt. Maar, gelijk we reeds opmerkten, er is in deze kunstwereld ook een publiek van lager allooi, dat vooral de tooneelzaal vult, op wellustig geteekende schetsen of schilderijen afgaat, en druk opkomt in die vele kunstzalen van laag gehalte, waar 't schier al berekend is

op het prikkelen van den zinnelijken hartstocht. Die gelegenheden nu worden in steeds grooter aantal in onze groote steden geopend. Het publiek verdringt er zich, en al staat de kunst in deze soort zalen zeer laag, toch heffen de leiders daar de kunstbanier omhoog, en willen den indruk maken, alsof wie er komt, niet anders bedoelt dan kunstgenot te smaken. Dit soort kunstgenot, dat door alle echte kunstminnaars diep veracht wordt, trekt het publiek, en zoozeer weet men, dat uit deze soort aanbidding van kunst het meeste geld te slaan is, dat vooral op het tooneel, zelfs in stedelijke schouwburgen, steeds meer in deze richting gedurfd wordt. Hoe meer naakt, hoe beter, hoe meer gemeen en grof, des te kostelijker. Bij de opvoering van echte kunststukken vaak leege zalen, maar als er een scabreus stuk ten tooneele zal komen, geen plaats die onbezet blijft. Zoo is het met de liedekens, die men in tingeltangels ten gehoore brengt, zoo is het met de grove muziek, die men er weerklinken laat. Geld opzamelen is het doel; om geld te winnen, moet er een goede opkomst zijn; en om die opkomst goed te maken, ontziet men ten leste niets meer. En dit heeft dan weer tengevolge, dat de muzikanten, die er spelen moeten, en de acteurs en actrices, die er moeten optreden, steeds dieper zinken. Men kan niet avond aan avond in zulk een omgeving verkeeren en in zulke practijken doende zijn, zonder er zelf door te worden besmet. De hoogheid van de kunst houdt hen niet meer op. Alles daalt en zinkt, en ten slotte komt men tot een gestadige, steeds verdergaande verontzedelijking van het publiek en van wie er spelen, die maakt, dat wie er in betrokken zijn, in het eind alle achting voor zichzelf en voor elkander verliezen. Het wordt een Sodom en Gomorrha, waar geen redden aan is. En al is het nu zoo, dat de kunstaristocratie zich hier van verre houdt, toch blijft het feit, dat beide kunstterreinen binnen de grenzen van eenzelfde kunstwereld liggen, en dat de afstand tusschen het Heilige en deze kunstwereld steeds grooter wordt.

Toch is ook hiermee de wonde nog niet tot op den bodem gepeild. Sondeert men toch de wonde, die de zonde aan de kunst toebracht, tot op haar diepste insnijding, dan stuit men nog op een geheel ander, en wel op een principieel kwaad, dat vooral in de toonkunst zich openbaart. Bij alle kunst moet wel onderscheiden worden tusschen het instrument en de inspiratie, die dit instrument bespeelt. Men zou het ééne het formeel Schoone, het andere het zakelijk Schoone kunnen noemen. Of ge bouwkunst en beeldhouwkunst, dan wel toonkunst en dicht, of wel schilderkunst en zangkunst neemt, de middelen, waardoor deze kunsten werken, zijn en blijven zich steeds gelijk. Niet alleen wat de uitwendige hulpmiddelen en instrumenten betreft, maar ook wat aangaat de innerlijke elementen, die het schoon produceeren. Of men den psalm van het hijgend hert dat dorst naar de waterstroomen, dan wel de Marseillaise of een wilkeurigen deun neemt, het formeele schoon blijft één, en het is volstrekt onzinnig, om in dit opzicht een heilige kunst van de onheilige te willen onderscheiden. Een David en een Voltaire beschikten over dezelfde middelen om het effect van het Schoone te voorschijn te roepen. Maar dit formeele schoon maakt het *eigenlijke* Schoon niet uit. Dit formeele schoon *dient*, en hetgeen het beheerscht is de inspiratie, in verband met den geest die er door geïnspireerd wordt. Is er een inspiratie van waarachtige vaderlandsliefde, dan krijgt ge het Wilhelmus, is er een inspiratie van nationale zelfvoldaanheid, dan krijgt ge het Wien Neerlandsch bloed. Is er een inspiratie van hoop voor de nationale toekomst, dan krijgt ge het: Holland bloeit weer, Holland groeit weer, van Bilderdijk, en is er een inspiratie van opstand en revolutie, dan krijgt ge de Marseillaise of de kunstwerken van Meyerbeer. Kunstinspiratie toch hangt saam met den geest, die in den man is. De inspiratie zet dien geest niet op zij, maar verhoogt de kracht van dien geest en geeft aan dien geest schooner uiting. De kunst kan zich daarom even goed leenen aan het duivelsche en demonische, als aan het Hooge, Goddelijke en Heilige. Ze kan elken geest in zich opnemen, en aan

elken geest uitdrukking geven. Dringt nu heimwee naar de heerlijkheid een kunstenaar bij de Gratie Gods hooger op, om door lied of beeld dat hoogere als in te roepen, of ook stuwt hooge kunstenaarsdrift al voort, om na den val terug te leven in het Paradijs, en zoo den vloek tegen te staan, — formeel belet niets, dat de kunst omgekeerd hunkert naar het satanische, en juist het zondige, het zinlijke, het wellustige, het revolutionaire tot schoone uiting zoekt te brengen. Zelfs de liederkensliefde onder het gemeene volk bewijst dit door den hartstocht, waarmee het zich werpt op een gemeenen deun en dezen eindeloos uitgilt. En dit nu juist is de strooming, waarin de kunst zich keer op keer poogt te bewegen. Kunst komt op uit de bijzondere aandoeningen en roerselen van het hart. Naar nu dit hart is, zullen die roerselen en aandoeningen zijn. En naardat die aandoeningen en roerselen zijn, zal het kunstproduct wezen. Gelijk eenzelfde pistool in eerlijken krijg instrument kan wezen om den vijand af te weren, maar tevens in de hand van den moordenaar het instrument wordt om een onschuldige neer te leggen, zoo ook is het met de kunst. Ze kan elken geest dienen. Ze kan elken geest roeren en tot kunstopenbaring brengen, om door die kunstopenbaring dien geest voort te planten. Vandaar, dat ook in de kunst twee heerschers als tegen elkander over staan. Eenerzijds de kunst, die naar de heerlijkheid dorst en het paradijs terugroept, en anderzijds de kunst, die zich in dienst van het gemeene en demonische stelt, en een macht wordt niet om de zonde te stuiten, maar om haar te breeder de vleugelen te doen uitslaan. Dan sluipt de zonde in de kunst zelve en wapent haar om het rijk der duisternis machtig te maken tegenover het rijk des Lichts. Het is daarom niet alleen het bijkomstige, waaruit hier het kwaad opkomt. Het is niet alleen de hoogmoed, die de zonde in den kunstenaar prikkelt, het jagen naar het zinlijke waardoor ze de kunst ontadelt, en de kwade effecten die ze op het publiek heeft, waarop hier gewezen behoort te worden. Op den voorgrond moet veeleer staan, dat de kunst als middel ter beïnvloeding volstrekt neutraal is. Gelijk eenzelfde mes dienst kan

doen, om het brood aan den disch voor te snijden, of om een mensch, dien de inbreker op zijn bed overrompelde, den hals af te snijden, zoo ook leent de kunst als een neutrale macht er zich toe, om zoowel te verheffen in heiliger sfeer, als om de geesten neer te trekken in het lage en zondige.

Zeker, ook op het zintuigelijke, dat in alle kunst werkt, moet de aandacht worden gevestigd, omdat ze daardoor zich zoo vanzelf leent om de zinlijke hartstochten te prikkelen; maar toch ook dit is het eigenlijke nog niet, nog het diepste niet van het kwaad, dat hier mogelijk wordt. Dit kwaad ligt in het wezen der kunst zelf. Ze bloeit door een *kunnen*, waardoor de mensch zich een eigen wereld kan scheppen voor zijn oog en oor. Maar die wereld blijft onbezield en dood, zoolang er niet een geest in opwaakt, die de harten vermeestert. Die geest komt er in door de inspiratie van den kunstenaar, en die inspiratie van den kunstenaar wordt beheerscht door den geest, die hem innerlijk vervult. Is dit nu een geest, die nabij God en het Heilige en het Heerlijke leeft, dan zal de kunst ons boven dit aardsche en zienlijke opheffen; maar ook is die geest, die den kunstenaar beheerscht, door en door aardsch, met dit aardsche voldaan, en zelfs door het demonische aangegrepen, dan zal het effect van zijn kunst zijn, dat hij zijn bewonderaars naar beneden trekt, ze in het aardsche doet opgaan, en zelfs beneden dit aardsche aanraking doet vinden met het demonische en satanische.

VII.

De oorspong van het Schoone.

> In hetzelve was het leven, en het leven was het licht der menschen.
> JOHANNES 1 : 4.

DE verhouding, waarin de mensch zich tegenover de Kunst plaatst, is alzoo verschillend naar 's menschen eigen geest is. In de onheilige sfeer maakt men de Kunst veelszins dienstbaar aan het *demonische*; in de kleurlooze kringen eischt de mensch de eere van de Kunst *voor den mensch zelven* op; en alleen in hoogstaande kringen erkent men dankend en aanbiddend, dat de Kunst en haar inspiratie ons toekomt *van God*. Zelfs echter onder hen, die het „bij de gratie Gods" ook voor den kunstenaar gelden laten, wordt niet dan uiterst zelden gelet op de bijzondere verhouding, die tusschen de Kunst *en den Christus* bestaat, en toch juist met het oog hierop kwam in onze pleitrede voor het Koningschap van Christus ook de Kunst ter sprake. Het is op dit punt vooral, dat we thans onze aandacht hebben te vestigen. Niets toch schijnt naar de gewone opvatting verder van den Christus te liggen dan de Kunst, vooral zoo men de Kunst neemt zooals ze zich in het gewone leven aandient, en als van lager orde ons puriteinsch gevoel vaak hinderlijk aandoet. Licht neigt men er dan toe, om in den Christus steeds uitsluitend onzen Heiland en Verlosser te aanbidden, en trekt de hooge beteekenis van den Christus voor ons leven bijna geheel saam op de zaligheid onzer zielen, zoodat zelfs het voor een oogenblik saamvoegen van den hoogheiligen naam van Christus met de Kunst naar heiligschennis schijnt te zweemen. Het is dit schier eeniglijk letten op het Verlossingswerk van den Christus, waardoor geheel onze Christelijke voorstelling al meer gedrukt is. Zal ons nu duidelijk worden, welke hooge en vanzelf aangewezen plaats de Zone Gods ook in de Kunst inneemt, dan kan hier niet met een vluchtige aanduiding worden

volstaan, maar is een eenigszins breeder uiteenzetting eisch. Toch denke men hierbij niet in de eerste plaats aan hetgeen de Kunst deed om in beeld, bouw, schilderstuk, muziek en zang den Christus zelven groot te maken. Ook dit is zeer zeker van beteekenis, en moet daarom evenzoo ter sprake komen. Maar toch niet dit is het, waarin het Koningschap van Christus over de Kunst principieel gevoeld wordt. Het vraagstuk moet daarom dieper worden opgevat, en er moet onderzocht, of de Kunst zelve, en als zoodanig, binnen het Rijksbewind van den Koning van het Godsrijk ligt. Of er in den oorsprong zelve van de Kunst iets ligt, dat rechtstreeks met den Christus samenhangt. En of dientengevolge de groote gang van het leven op dit terrein al dan niet door den Christus beheerscht wordt.

Om zich hiervan nu rekenschap te geven, worde van meet af tusschen tweeërlei wel onderscheiden, namelijk tusschen de Kunst, zooals ze buiten de zonde zijn zou, en de Kunst, zooals ze zich in deze zondige wereld ontwikkeld heeft. Al mag toch vermoed, dat de Kunst in ons zondig leven om verzoening vraagt, en alzoo ook met het verlossingswerk in verband staat, bij de Kunst buiten zonde genomen kan dit *niet* het geval zijn. Er zou Kunst geweest zijn, ook al ware de mensch in de eerste verzoeking van satan staande gebleven. En zoo nu genomen, hebben we natuurlijk te vragen niet naar den Christus als onzen Verlosser, maar naar den Christus als Zone Gods, als de tweede Persoon in de heilige Drieëenheid, en als degene, van wien ons getuigd wordt, „dat *alle dingen* door hem gemaakt zijn".

Natuurlijk voegt het ons niet, om anders dan met den heiligsten eerbied in deze geheimen van het mysterie der Drieëenheid in te gaan. Zoo ergens dan gevoelen we altoos weer, hoe in dit heilige der heiligen al ons spreken slechts stamelen is. Al wat we hier doen kunnen is ons er toe zetten, om het Woord te beluisteren; wat de Schrift ons in dit opzicht openbaart, met het uiterste der voorzichtigheid bijeen te voegen; en ons dan zonder al te ver

gedreven weetzucht het verband voor oogen te stellen, dat uit de stellige gegevens der Schrift ook voor het kunstgebied is af te leiden. Tot dusver waagde men zich hier bijna nimmer aan, omdat al zulke onderwerpen bijna nimmer anders dan in de Dogmatiek ter sprake kwamen, en de Dogmatiek zich schier eeniglijk plachte te richten op het Verlossingswerk. De hoogere beteekenis van wat in ons leven buiten dit Verlossingswerk valt, is daardoor te veel in de schaduw gebleven, en zelfs waar men zekere voorliefde voor Christelijke Kunst bleek te bezitten, bleef dit meest een geheel uitwendige en bijkomstige bijeenvoeging van de Kunst met den Christus, en kon nooit diep genoeg gevoeld worden, dat we hier te doen hebben met een *noodzakelijk* verband. Het komt er hier dus op aan, wel in te zien, in welk verband de Kunst tot de Schepping aller dingen staat; dan na te gaan welk een beteekenis in het Scheppingswerk aan den Zoon wordt toegekend; en na deze beide te hebben vastgesteld, den band bloot te leggen, die in het Scheppingswerk den Zone Gods aan de Kunst, en de Kunst aan den Zone Gods verbond. Iets waarbij dan uiteraard streng alle bederf en misbruik der Kunst ter zijde moet worden gelaten, om de Kunst alleen in dien hoogen zin te nemen, waarin ze door God gewild is en krachtens Zijn heilige ordinantie in ons menschenleven optrad; in dit leven een eigen roeping heeft te vervullen; en door het volbrengen van die roeping zijn grooten naam heeft te verheerlijken.

Nu ligt, wat het eerste punt betreft, het motief voor alle Kunst in het feit, dat in de Schepping nog pas de kiem en nog niet de bloem en de vrucht was gegeven. De vol ontloken bloemen en de gerijpte vruchten worden genoten in het rijk der heerlijkheid, dat bij God is, maar onze wereld reikte zelfs in de Schepping aan die heerlijkheid nog op verre na niet; ze nam een lagere orde, een lageren rang in. Wel draagt ze de kiem in zich om zich verder te ontplooien, maar in het Paradijs was nog op verre na de heerlijkheid

niet; er was slechts datgene wat vatbaar was, om in het eind der dingen in heerlijkheid over te gaan. Het werd, als ge wilt, een schepping met drie sferen, de sfeer der heerlijkheid bij God, de sfeer van het Schoone in het Paradijs, en de sfeer van het afschuwelijke in het rijk van satan. In zekeren zin zou men kunnen spreken van een bouw met drie verdiepingen, de hoogste in de hemelsche heerlijkheid, de benedenste in de donkerheid van het demonische, en daartusschen in die van deze wereld, die kiemen in zich droeg, die zich tot heerlijkheid zouden kunnen ontplooien, maar die evenzoo de mogelijkheid inhielden om tot het demonische af te dalen. De onderscheiding van deze kiem in het Paradijs en van deze ontloken bloem in de heerlijkheid drukt de Schrift kort uit, door te spreken van een *nieuwe aarde*, die eens onder een *nieuwen hemel* schitteren zal. Die nieuwe aarde toch zal niet zijn een nieuwgeschapene, maar een *herschapen* wereld; niet een andere, maar deze zelfde wereld; en bij dit alles zal het God zijn, die niet door langzame ontplooiïng maar door een plotseling ingrijpen den grooten omkeer zal doen tot stand komen. Dit geldt zelfs voor ons lichaam. Ook dit ons lichaam zal niet van lieverlede uit zijn vegen toestand van nu in in den staat der heerlijkheid overgaan, maar, evenals de aarde zelve, plotseling in zijn nieuwen, hemelschen vorm ontluiken. Er is slechts één ding, dat hierop uitzondering maakt, en dat ééne ding is 's menschen geest. Wat zijn geest aangaat, is de mensch naar Gods beeld geschapen, en hieraan dankt hij het, dat reeds hier voor den mensch een rijker ontplooiïng van zijn geest mogelijk is, en dat hij besef en voorgevoel kan hebben van de boven alle aardsche schoon uitgaande heerlijkheid die hem wacht, en wel zóó, dat hij bekwaamd wordt, om, nog in dit leven zijnde, reeds iets van dit hoogere te postuleeren; en, slaagt hij hierin, dan is al dat hoogere, dat hij openbaart, voortbrengsel van *Kunst*, de Kunst hierbij in haar hoogste opvatting genomen. Alles gaat hier alzoo op de Schepping terug. Onderscheidenlijk schiep God Almachtig het rijk der heerlijkheid om zijn troon, en het rijk van het Paradijs

als van lagere orde; maar in dit Paradijs schiep hij den mensch naar zijn evenbeeld, en aan dit geschapen zijn naar den beelde Gods dankt de mensch het vermogen, èn om heimwee naar een hooger Schoon in zich om te dragen, èn om in de Kunst reeds hier iets ervan voor oog en oor waarneembaar te maken.

Maar hierbij nu sluit zich vanzelf de tweede vraag aan, deze namelijk, welke de beteekenis is, die in dit aldus tot stand gekomen Scheppingswerk toekomt *aan den Zoon*, en dan worden we als vanzelf verwezen naar de veelomvattende uitspraken, die de Schrift ons omtrent dit gewichtige punt voorlegt; uitspraken, die allen, neerkomen op dit ééne, dat alle ding geschapen is *uit* den Vader, maar *door* den Zoon; een waarheid, die dan in het Drieënig Wezen weer rechtstreeks saamhangt met de eeuwige generatie van den Zoon uit den Vader. In den Christus ligt nooit het uitgangspunt van het creatuur. De almachtige Mogendheid, die spreekt en het is er, gebiedt en het staat er, wordt door de Schrift altoos in den Vader gelegd; en als de Apostel spreekt van de twee dingen, die uit de schepselen verstaan en doorzien worden, namelijk de eeuwige kracht en de Goddelijkheid, dan is bij *die eeuwige kracht*, waaruit alles komt en opkomt, steeds aan den Vader te denken. Maar anders staat het bij de *Goddelijkheid*. In die eeuwige kracht ligt de *oorsprong* van alle creatuur besloten, maar zal het creatuur tot aanzijn komen, een eigen wezen erlangen, en een eigen vorm vertoonen, dan moet die „eeuwige kracht" des Vaders zich ontplooien in een rijke wereld van *vormen*; dan moet in elk dier vormen een eigen gedachte spelen; en moet in dit spelen van de Goddelijke gedachte in den creatuurlijken vorm het Schoon van het creatuur tot uitdrukking komen, d.i. de Goddelijkheid zich uitspreken. Nu draagt de tweede Persoon in de Heilige Drieëenheid, d.i. de Zone Gods, juist daarom den naam van het *Eeuwige Woord*, om wel te doen inzien, dat het *door den Zoon* is, dat deze rijkdom van het leven, deze verscheidenheid en deze schoonheid van het creatuur opkomt. Christus zelf spreekt dit uit, als we van de verpersoonlijkte Wijsheid in

Spreuken 8 : 22 v.v. lezen, dat de Vader deze Wijsheid bezat in het beginsel zijns wegs, d.w.z. eer de Schepping begon. En dan spreekt de Christus, in den persoon der eeuwige Wijsheid, aldus van zich zelve: „De Heere bezat mij in het beginsel Zijns wegs, vóór Zijn werken, van toen aan. Ik was geboren, als de afgronden nog niet waren. Ik ben van eeuwigheid af gezalfd geweest, van den aanvang, van de oudheden der aarde aan." Niet eerst door de Schepping is alzoo deze verhouding ingetreden. De Zone Gods *was* deze eeuwige Wijsheid van den aanvang aan. Hij was als een „voedsterling" bij den Vader. „Hij was dagelijks zijn vermakingen, en was te allen tijde als spelende voor zijn aangezicht, spelende in de wereld zijns aardrijks", nog eer die geschapen was, „en zijn vermakingen waren met de menschenkinderen", nog eer God den eersten mensch in het Paradijs schiep. Het lag al in den raad Gods als voorgeteekend, en wat in dien raad voorgeteekend lag, stond weer in onmiddellijk verband met het Wezen Gods zelf.

Reeds bij Job vinden we een gelijke gedachte, als het in Job 28 : 20 v. v. heet: „Die wijsheid dan, vanwaar komt zij? en waar is de plaatse des verstands? Want zij is verholen voor de oogen aller levenden, en voor het gevogelte des hemels is zij verborgen. Het verderf en de dood zeggen: Haar gerucht hebben wij met onze ooren gehoord. God verstaat haren weg, en Hij weet hare plaatse. Want Hij schouwt tot aan de einden der aarde; Hij ziet onder alle de hemelen. Als Hij den wind het gewicht maakte, en de wateren opwoog in mate; als Hij den regen een gezette orde maakte, en eenen weg voor het weerlicht der donderen; toen zag Hij haar, en vertelde ze; Hij schikte ze, en ook doorzocht Hij ze. Maar tot den mensch heeft hij gezegd: zie de vreeze des HEEREN is de wijsheid, en van het kwade te wijken is het verstand." Ook hier komt alle vormenonderscheid van het creatuur door de Eeuwige Wijsheid, d. i.

door den Zoon, tot stand. En geheel hetzelfde betuigt ons Johannes in den aanhef van zijn Evangelie, waar hij den Zoon invoert als *het Woord*, en nu van dit Woord zegt, dat „het in den beginne er was, dat dit Woord bij God en zelfs God was, en dat alle dingen door dit Woord gemaakt zijn, zóó, dat zonder dit Woord geen ding gemaakt is dat geschapen werd; dat in dit Woord het eigenlijke leven in zijn rijkdom van vormen verscholen lag, en dat dit leven het Licht was van de menschen". Zelf werkt de apostel Paulus dit nog nader uit, als hij schrijft, dat de Christus is „het beeld des onzienlijken Gods", vóór alle creatuur geboren, want „dat door hem alle dingen geschapen zijn, die in den hemel en op aarde zijn, zoo zienlijke als onzienlijke; ja dat alle dingen *door* Hem en *tot* Hem geschapen zijn"; en wel zóó, dat Hij „was vóór alle dingen en dat alle dingen te zaam bestaan door Hem"; want dat het „des Vaders welbehagen is geweest, dat in Hem al de volheid wonen zoude". Vandaar dat „alle schatten der wijsheid en der kennis in den Christus verborgen zijn". Ook elders schreef de apostel, dat de verborgenheid van alle eeuwen af verborgen geweest is in God, die alle dingen geschapen heeft door Jezus Christus. (Ef. 3 : 9). Ja, in Hem woont „al de volheid Gods lichaamelijk" (Col. 2 : 9). Vandaar dat de Zoon heet „het uitgedrukte beeld Zijner zelfstandigheid en het afschijnsel Zijner heerlijkheid". Dit alles nu laat geen andere voorstelling toe, dan dat hetgeen het eene schepsel van het andere onderscheidt, dat al hetgeen op het creatuur zijn wezensstempel drukt, kortom dat alle vorm, zoo lichamelijk als geestelijk, waardoor eenig schepsel, welk ook, als schepsel uit de Almacht Gods kon voortkomen, er gekomen is door het Eeuwige Woord, door de Eeuwige Wijsheid, door den Zone Gods, door den Christus. De Goddelijke *kracht*, waaruit het creatuur aanzijn ontvangt, is uit den Vader, maar de *vorm*, waarin het optreedt en zijn eigen karakter ontvangt, is *door* den Zoon. En dit, let wel, niet enkel wat ons menschen aangaat. Van de engelen geldt hetzelfde. Uitdrukkelijk toch zegt de Apostel, dat „alle tronen, heerschappijen enz. door

den Zoon geschapen zijn", en met deze tronen en heerschappijen zijn immers de engelen bedoeld. Niet alleen het lichamelijke en zichtbare heeft een vorm, ook de onzienlijke dingen, zooals 's menschen geest en de heirscharen der engelen, treden in een eigen vorm op, en daarom spreekt de Apostel met zulk een nadruk uit, dat niet alleen de zienlijke, maar ook de *onzienlijke* dingen geschapen zijn door Christus.

Het besluit, dat hieruit te trekken valt voor de wereld van het Schoone, ligt voor de hand. Het Schoone ligt als zoodanig niet in de kracht waaruit het opkomt, maar juist in *den vorm*, dien het creatuur aanneemt, hetzij geestelijk, hetzij lichamelijk. Zoolang alles in de eenheid van de Goddelijke almacht besloten was, kon er van het Schoone geen sprake zijn. De wereld van het Schoone kon zich eerst ontplooien, toen hetgeen uit die eeuwige Kracht opkwam een eigen stempel ontving, een eigen karakter aannam, en zich in eigen vormen vertoonde. Het is juist uit de verscheidenheid van die vormen, dat het Schoone opkwam, en zich aan oog en oor kon ontdekken. Is nu dit alles wel *uit* den Vader, maar toch eerst *door* den Zoon tot ontsluiering en ontplooiing gekomen; lag de volheid van dit alles in den Christus als het eeuwige Woord en de eeuwige Wijsheid; en is het uit zijn volheid in het creatuur tot differentieering, saamvatting en harmonie gekomen, dan volgt hier ook uit, dat het stempel der „Goddelijkheid", d.i. het stempel van het Goddelijk Schoone, te danken is aan den Zoon, tot zijn gebied behoort en door hem bestaat. Iets wat zeggen wil, dat de geheele wereld van het Schoone, het afschijnsel van Christus in zijn schepping is. Natuurlijk is alles *uit* den Vader, en is alle creatuur het product van een scheppingsdaad van God drieëenig, maar zoo niet beginnen we de eigenschappen van deze Goddelijke personen te onderscheiden, of terstond blijkt, dat de wereld van het Schoone met den Zoon in nauwer betrekking staat, dan met den Vader of den Heiligen Geest. Eerst door den Zoon is

de wereld alzoo geformeerd, dat er van Schoonheid in haar sprake kon zijn. Al wat zich in geestelijken of lichamelijken vorm, zienlijk of onzienlijk, met de oneindige magnetische kracht van het Schoone aan ons vertoont, is rechtstreeksch afdruksel van wat ook de Zoon van eeuwigheid was, en bij de schepping door Hem in het creatuur geformeerd is. Er is alzoo geen quaestie van, dat men bij de besprekíng van het Schoone er den Christus, gelijk men zegt, zou moeten bijhalen, om Hem ook in de kunstwereld de hem toekomende eere te doen erlangen. Hij was er van eeuwigheid vóór het Schoone; eer het Schoone er was, droeg hij het van eeuwigheid af in zichzelf; en eerst door Hem is het Schoone in deze wereld tot ontluiking gekomen.

Te sterker komt dit uit, zoo we het Schoone in verband brengen met de *heerlijkheid*. Het is toch niet alzoo, dat wel het Schoone er door den Christus zou zijn, maar dat het rijk der heerlijkheid buiten hem om zou zijn tot stand gekomen. Het Schoone en Heerlijke verschilt in graad, maar is in grondbegrip één. En vandaar moet er nadruk op gelegd, dat naar luid van het apostolische getuigenis, niet alleen het aardsche creatuur, maar ook de engelenwereld, die in het rijk der heerlijkheid vertoeft, door Christus geschapen is. Beiden, het rijk van het Schoone hier beneden en het rijk der heerlijkheid hier boven, zijn alzoo door den Zone Gods geworden wat ze zijn. Op beide trappen van het creatuurlijke leven, zoowel in onze wereld als in de wereld daarboven, is de vormenweelde, de verscheidenheid, die zich openbaart, en de harmonie, die deze verscheidenheid tot eenheid verbindt, door den Christus tot stand gekomen. Beide danken Hèm haar aanzijn. En waar in het groot heelal ge ook het Schoone of het Heerlijke begluren of beluisteren wilt, het is altoos het glansen van een Goddelijkheid, die door Christus op het creatuur gestempeld is. Zoo is de Christus in geheel het rijk der schoonheid het ééne en eeuwige middenpunt, de zon, uit wie alle glanzen afstralen, de drager van alle leven, de bezieler van alle kunst en majesteit. Elke beschouwing van het Schoone,

van het Heerlijke of van de Kunst, die buiten den Christus omgaat, rukt alzoo den boom van zijn wortels af, rekent met het water, dat afvloeit, maar niet met de bron, en verzuimt tot den oorsprong van heel deze wereld van het Schoone terug te gaan. Dat deze wereld van het Schoone *tegen* den Christus misbruikt wordt, en in zonde zich zelve verlaagt en onteert, doet hieraan allerminst te kort. Satan was onder alle engelen de machtigste en heerlijkste en is toch de wederpartijder Gods geworden. Doch juist daarom is het te meer Christenplicht, om, waar de wereld in haar heidensche sfeer al het Schoone voor zich en voor hare afgoden geroofd had, en onze tegenwoordige paganistische wereld desgelijks doet, in stille aanbidding den Christus weer de eere te brengen, die Hem vooral in de wereld van het Schoone en in de kunstwereld toekomt. De wereld verstaat dit niet, en kan Hem die eere niet brengen. Maar zoo ook wij nu, om het misbruik, dat de mensch van het Schoone maakt, ons uit antipathie van het Schoone en van de Kunst afkeeren, treft òns het verwijt en rust op ons de schuld, zoo ook wij den Christus de hem toekomende eere onthouden.

Het Koningschap, dat Christus van den Vader ontving, is niet de opdracht van een macht over eene hem *vreemde* wereld. Hij was van eeuwigheid af gezalfd, nog eer de wereld ontstond en de val intrad, en die zalving van eeuwigheid hing rechtstreeks saam met zijn aandeel, als we dit zoo mogen uitdrukken, in het Scheppingswerk. Dat alle dingen in hemel en op aarde in zijn macht gesteld zijn, stond in rechtstreeksch verband met hetgeen Hij aan de schepping van hemel en aarde had toegebracht. Hemel en aarde zijn er niet buiten Hem gekomen, zoodat Hem eerst daarna over eene buiten hem tot stand gekomen wereld de heerschappij werd toebetrouwd. Veeleer kon dáárom alleen het Rijksbewind hem worden opgedragen, omdat het al door hem ontstaan was, en door hem bestond. De Christus ging met zijn Koningschap niet tot een hem vreemde

wereld in, om over die vreemde wereld het gebied te voeren. Eer omgekeerd ontving hij in dit Koningschap de heerschappij over *zijn eigen wereld,* dat is over een wereld, die door Hem zelven geschapen was, en door Hem zelven zoo bestond als ze bestaat. Die wereld hoorde bij hem, en hij bij die wereld. Hij was *in* dat heelal en dat heelal is van hem niet af te scheiden. Hij en die door hem geschapen wereld hoorden bijeen. Aan geen ander, zelfs aan geen engel, hoe hoog ook geplaatst, kon dit Koningschap zijn opgedragen. Alleen op hem kon het rusten; alleen hij kon het aanvaarden, en, als Koning in zijn rijk optredende, vond hij in dat rijk niet anders dan het hem van ouds bekende, d.i. dáárom bekend, omdat het al door Hem geschapen was, ontstond en bestaat.

Juist daardoor echter is het onbestaanbaar met dit Koningschap, om er de wereld van het Schoone en van de Kunst van uit te sluiten. Noch het Schoone noch de Kunst ontstond door enkele nachtsopenbaring; het Schoone en de Kunst kleven altoos aan de vormverscheidenheid *onder* het creatuur en *in* het creatuur, en deze zijn niet anders dan door den Zoon tot stand gekomen. Elke voorstelling van het Koningschap van den Christus, waarbij men deze wereld der harmonieën, van 't Schoone en van 't Heerlijke, buitensluit, doet daarom aan de eere van den Christus afbreuk; miskent hetgeen de Zone Gods in de oorspronkelijke schepping was; en dringt dit Koningschap terug naar een enger terrein, dan Hem van rechtswege toekomt.

Natuurlijk heeft ook de Verzoener en Verlosser beteekenis voor de wereld van het Schoone, in zoover de zonde en de vloek ook in die wereld van het Schoone stoornis, ontheiliging en verderving aanbracht; en ook deze beteekenis van den Christus voor het Schoone vereischt bespreking. Doch deze bespreking kan eerst volgen, zoo vooraf wel is ingezien en erkend, dat de geheele vormenwereld, waarmee we hier geestelijk en lichamelijk te doen hebben, van den Zone Gods moet worden afgeleid. Wat de zonde hier teweegbracht, is slechts een wijziging van den *oorspronkelijken* toestand, en uit

dien hoofde kan ook de Verzoening hier niet anders doen dan een reiniging in het bestaan van de verstoorde schoonheid teweeg brengen. Hoe belangrijk dit verzoenend karakter van den Christus in de wereld van het schoone dan ook zijn moge, het zou verstaan noch begrepen kunnen worden, zoo niet vooraf duidelijk in het licht ware gesteld, dat de band tusschen den Christus en onze wereld van het Schoone een *eeuwige* band is, die zelfs aan de schepping voorafging, en in de schepping door hem zelve gelegd werd. Niet slechts wat we noemen de *Christelijke* kunst, maar de Kunst *als zoodanig*, hoe ook misbruikt en verdorven, hoort tot zijn rijksgebied. De Kunst kan niet spelen dan met vormen, harmonieën en symmetrieën, die door Hem geschapen zijn, en die ook de mensch van Hem ontving. Aan de belijdenis van de Godheid van den Christus hangt daarom de eenig juiste waardeering van de wereld van het Schoone. Wie aan die belijdenis ontzinkt, kan ook in de kunstwereld aan den Christus de eere niet meer geven, die hem toekomt. Zelfs met te erkennen, dat het Schoone, het Heerlijke en zoo ook de Kunst *uit* den Vader zijn, treffen we het doelwit nog niet. Er moet bij beleden worden, dat dit alles *door* den Christus is. En wie dit niet belijdt en toch naar den oorsprong van het Schoone wil gissen, moet dan wel òf den oorsprong van het Schoone in den mensch zoeken, òf het Schoone als een afgod gaan vereeren, of eindelijk het Schoone vergiftigen door de inspiratie te zoeken in het rijk der demonen.

VIII.

Het Schoone in Christus.

> En dat Hij door hem, vrede gemaakt hebbende door het bloed zijns kruises, door hem, zeg ik, alle dingen verzoenen zoude tot zichzelven, hetzij de dingen die op de aarde, hetzij de dingen die in de hemelen zijn.
>
> COL. 1 : 20.

ZIJN *door* het eeuwige Woord, dat bij God en zelf God was, *alle* dingen geschapen, dan behooren hier van van zelf ook toe de dingen, die het Schoone doen uitkomen, en ware het al te ongerijmd, den band, die van nature het Schoone aan den Christus en den Christus aan het Schoone bindt, te loochenen. Het ware aan de belijdenis van de Heilige Drieëenheid te kort te doen, zoo we welk terrein des levens ook, in zijn oorsprong en instandhouding, aan den Christus ontrokken. Immers de apostel betuigt het ons zoo stellig en nadrukkelijk, dat door Hem alle dingen, zoo zienlijke als onzienlijke, ontstaan zijn en bestaan. Lezen we nu in verband hiermede, dat door den Vader *alle dingen* aan den Christus, als onzen Koning, zijn overgegeven, dan stelt het te leur, dat zelfs belijders van den Christus, wanneer ze over het Schoone te schrijven kwamen, zoo bijna altoos verzuimden deze wereld van het Schoone ook met den Christus in verband te brengen. Is het Koninklijk gebied van den Christus alomvattend, dan sluit het ook van zelf het kunstgebied in. De afdolingen op kunstgebied bewijzen hier niets tegen. De zonde op zedelijk gebied en de leugen op het gebied der waarheid zullen niemand verleiden om het Koningschap van den Christus op het terrein van het zedelijke leven en op dat der waarheid te ontkennen. En mocht nu al op kunstgebied de dwaling nog verder gaan, nooit kan de dwaling het feit te niet doen, dat ook de wereld van het

Schoone door den Christus tot aanzijn kwam, en alzoo ook in zijn Koningschap besloten is. Het komt er nu slechts op aan, in de geschiedenis zelve het spoor van Jezus' Koningschap, wat dit gebied aangaat, bloot te leggen, en het alzoo ook voelbaar te maken voor ons geestelijk besef. Iets wat te meer noodig is, waar verkeerde opvatting er langen tijd toe drong, om Christus zelf in zijn menschwording als toonbeeld van het *onschoone* voor te stellen. Een vraagstuk, dat, al beslist het de zaak niet, toch wel terdege zijn gewicht in de schaal werpt. Wie ook hier van den persoon van Christus uitgaat, gaat 't veiligst.

Aanleiding tot de voorstelling, alsof de Christus op aarde in een bijna afstootende gedaante verschenen was, gaf Jesaia 53. De smarte van den Man van Smarte moest, zoo meende men, ook in den persoon van den Christus tot uitdrukking zijn gekomen. De lijdensgestalte moest hem van meet af eigen zijn, daar hij niet eerst aan het Kruis, maar al de dagen zijns levens den toorn Gods tegen onze zonden gedragen heeft. Vooral de woorden: „Als wij hem aanzagen, zoo was er geene gestalte, dat wij hem zouden begeerd hebben", gaven den doorslag. En in de tweede plaats kwam hierbij, dat in de dagen toen Jezus optrad, het kunstschoon bijna geheel door de Heidensche wereld aan zich was getrokken en veelszins een onheilig karakter droeg. Tusschen het rijk van Christus en de wereld van het Schoone moest daarom de klove blijven gapen. En zoo kwam men er toe, om tot in de gestalte zelve van den Christus deze tegenstelling te laten spreken. Door een beroep op wat de psalmist zong: „Gij zijt veel schooner dan de menschenkinderen," liet men zich hierbij allerminst uit het veld slaan. Dit toch behoefde niet te worden verklaard van Jezus' verblijf op deze aarde, maar kon veel beter zelfs uitgelegd van zijn zitten aan Gods rechterhand. En dat de Christus aan Gods rechterhand in de *heerlijkheid* is ingegaan, werd niet betwist. De strijd liep uit sluitend over de gedaante van den Christus gedurende zijn omwandeling op aarde.

Hier nu ligt de beslissing in de vraag, of de Zone Gods onze

menschelijke natuur heeft aangenomen in haar oorspronkelijke paradijsgestalte, dan wel in haar vernederden toestand. Adam en Eva zijn ongetwijfeld toonbeelden van verrukkelijke schoonheid geweest, en ware Jezus in paradijsgestalte verschenen, dan zou zonder zweem van bedenking moeten worden toegestemd, dat in hem het hoogste ideaal van menschelijke schoonheid ware verwezenlijkt geweest. Zoo echter is de belijdenis der Christelijke Kerk niet. Steeds beleed ze veeleer op grond van het getuigenis der Schrift, dat de staat van Jezus, tijdens zijn verblijf op deze aarde, een staat van vernedering was, en dat hij alzoo deelde in het lijden, dat deze vernedering over ons geslacht heeft uitgestort. Hieruit volgt intusschen in het minst niet, dat Jezus in zijn gestalte en gedaante niet in hooger zin het edeler schoon vertoonde. Ook onder wie ons omringen komt gedurig dit edele schoon voor ons uit, zoo er in de trekken van een door smart en droefenis verbleekt en ontzet gelaat een teedere liefde, een hoogere geloofsmoed heen speelt. Een moeder, die bij het ziekbed van haar liefste kind en voor droeven afloop beducht, met den bleeken ernst op het gelaat haar innige liefde voor haar kind uit haar oog en om haar lippen doet spreken, maar toch in die bleekheid op haar gelaat overglansd is van de energie om nog het uiterste tot redding van haar kind te beproeven, vertoont zich in een heel ander en veel hooger schoon, dan toen ze als bruid aller bewondering wekte. Het zinlijk oog zal alleen aan dit bruidschoon hechten, maar het geestelijk oog zal veel hooger nog het edele schoon in de moeder bij het ziekbed van haar lieveling waardeeren. En zoo nu staat het vraagstuk ook hier. Adam en Eva schitterden door een verblindend natuurschoon, en in zulk een gestalte verscheen de Christus. Maar hieruit volgt volstrekt niet, dat daarom de verschijning van den Christus onschoon was. Integendeel, zoo op zijn gelaat de liefde van den Heiland en de geloofsmoed van der Leeuw uit Juda's stam door den hoogen ernst, die zich in zijn vernedering uitdrukte, heenspeelden, kon juist hieruit een schoon ontstaan zijn, dat alle schoon in het Paradijs te boven ging, maar

in anderen zin. En dit nu te stellen is geen gissing, maar de saamvatting van wat de Evangeliën ons omtrent den Christus berichtten. Jezus stiet niet af door zijn verschijning, maar trok aan. Geheel zijn optreden boezemde vertrouwen in. Hij imponeerde waar hij zich ook vertoonde, maar toch altoos op innemende wijs. Zoo is het dan ook altoos door de eerste meesters onder de groote kunstschilders verstaan. Ze geven u een beeld te zien, waar ge het oog niet van kunt afhouden. Een beeld, dat het merkteeken van den Man van Smarte draagt, en dat toch een schoon vertoont, dat alle paradijs-schoon te boven gaat.

Ge merkt dan ook gedurig, dat het Schoone in Gods schepping Jezus volstrekt niet onverschillig laat. De leliën des velds, die Salomo in al zijn heerlijkheid met hun schoon te boven gaan, spreken Jezus bewonderingwekkend toe, en hij wijst er de schare op. Het schoone van den tempel op Sion laat hem zoo weinig onverschillig, dat er smart spreekt in het woord, waarin hij de verwoesting van den tempel met zijn heerlijke kunstschatten aankondigt. Zelfs boeit het kunstschoon in Jezus' woord nu nog zelfs de ongeloovigen. De Bergrede blijft nog steeds onovertroffen, en in het Onze Vader bewonderen de meesters van den stijl nu nog den prachtigen rythmus. Het indrukwekkend schoon van zijn woord greep de schare dan ook derwijs aan, dat ze betuigde, hoe hij sprak als machthebbende; iets wat niet doelt op het gezag, dat zijn woord droeg, maar op de welsprekendheid, waarmee het aangreep. Het schoon der levensvreugd, gelijk zich dit op de bruiloft uit, ontweek Jezus dan ook niet, maar hij had er een open oog voor, en nam er zelf deel aan. Het spel der kinderkens op de markt trok hem aan. En zelfs mag beweerd, dat in zijn wonderen een hooger Schoon, een edeler kant niet te miskennen viel. Onschoon is een kreupele, en als Jezus den kreupele weer opricht en in zijn organisch schoon wandelen laat, is het leelijke weg en het schoone er voor in plaats getreden. In

zijn wonderen was Jezus de Opperste Kunstenaar, die het wanstaltige verdwijnen deed en er het natuurlijke schoon weer voor in de plaats stelde. Jezus schilderde het schoon niet, maar droeg het in in de werkelijkheid. Als de storm op het meer van Gennesareth gestild is en de pracht van het meer terugkeert, is er herstelling van het gestoorde schoon. Het eerst blinde oog, dat zich opent op zijn machtwoord, weerglanst en spreekt van herwonnen schoon, dat ten onder was gegaan. Op alle manier heeft dan ook de schilderkunst het waarachtig schoon in de ontmoeting van Jezus met zijn discipelen, met de kinderkens, met de schare die hij spijzigde, op het doek gebracht. Heel het optreden en de omgang van Jezus, bij al wat de Evangeliën ons van hem berichten, heeft als een eigen wereld van het Schoone de beste schilders aangetrokken, en Jezus zelf heeft ze bij het ontwerpen en voleinden van hun meesterstukken bezield.

Hiermede is de verheerlijking op Tabor dan ook geheel in overeenstemming. Op den Tabor blonk Jezus in de heerlijkheid. Gelijk Petrus, Johannes en Jacobus Jezus daar gezien hebben, was hij de uitdrukking van het menschelijk schoon in zijn voleinding. En dit hoogste schoon, dat toen in Jezus' gestalte en op zijn gelaat uitblonk, was niet een andere, hem als 't ware ingeschoven gedaante, maar een hemelsch schoon, dat uit zijn menschelijke gestalte opkwam, zich daarbij aansloot, en er op paste. Toen deze hemelsche uitstraling van zijn verborgen schoon afliet, vertoonde de Heere zich aan de overige jongeren weer in zijn gewone gestalte. Zelfs aan het Kruis moet de uitdrukking van Jezus' wezen onuitsprekelijk schoon zijn geweest; wel gedempt en beklemd, maar een geestelijk schoon doorlatend, dat verrukken moest wie het aanzag, en door het penseel op allerlei wijs is weergegeven. Na de opstanding treedt het begin der verheerlijking in. Het is Jezus nog, nog altoos dezelfde Jezus, maar toch is er iets aan hem van hooger orde, dat maakt, dat de jongeren aarzelden hem te herkennen. De banden des doods zijn nu ontbonden, de vernedering heeft uit. De overgang komt. En door

dien overgang gaat Jezus geleidelijk en als vanzelf in de hemelsche heerlijkheid over. En als Jezus dan later op den weg naar Damascus aan Paulus en op Patmos aan Johannes verschijnt, dan is het schoon der heerlijkheid zoo verblindend en zoo alles overschijnend geworden, dat Johannes als dood aan zijn voeten neerviel. En zoo dikwijls ge dan ook in uw gebed of in uw lofzang u uw Koning aan de rechterhand des Vaders voorstel, ziet ge hem in uw verbeelding veel schooner dan de menschenkinderen, en zegt de apostel u, dat ge eens hem gelijk zult zijn, omdat ge hem zien zult gelijk hij is, maar dan met een oog, dat den glans van die heerlijkheid verdragen en genieten kan. Ge tast daarom mis, zoo ge u uw Koning denkt, als in zijn eigen persoon buiten die wereld van het Schoone staande. Zoolang hij op aarde was straalde uit hem het Schoone, gelijk dit ontstaat zoo de zielsdrang met hooger adel door den gedempten vorm der vernedering heen speelt. En niet alleen op Tabor, maar evenzoo van zijn opstanding af en in en na zijn hemelvaart valt het gedempte weg, en leeft met vollen glans het verborgen Schoon van de menschelijke gedaante in Jezus met volle heerlijkheid op.

Doch niet alleen in zijn eigen persoon, in zijn woord en in zijn werk, maar evenzoo in wat als gevolg van zijn optreden zich al spoedig in de wereld der menschenkinderen vertoonde, komt die band tusschen Jezus en het Schoone tot uitdrukking. Vraagt ge u toch af, waar op deze wereld sinds eeuwen, en nu nog, de kunst het hoogst staat en de wereld van het Schoone haar rijkste ontplooiing vond, dan wijst alles u op het Christenland, en op die volken, waaronder het Kruis van Christus is uitgedragen. Er is Kunst ook in China en Japan, er is Kunst ook in Indië en onder de heerschappij van den Islam, en ook dit Schoone vraagt onze waardeering en heeft op die waardeering recht. Zelfs moet erkend, dat in Griekenland, en ten deele zelfs in Egypte, oudtijds de Kunst in haar hoogeren vorm het eerst is opgekomen en dat in deze landen

de waardeering van de wereld van het Schoone het eerst is uitgeokt. Tot op zekere hoogte mag zelfs niet verzwegen, dat de klassieke vormen van bouwkunst, beeldhouwkunst en ten deele zelfs van de dichtkunst in oud-Griekenland gevonden zijn en uit Griekenland, vooral na de Renaissance, opnieuw de wereld zijn ingedragen. Maar dit alles neemt het feit niet weg, dat de Kunst in haar hoogere openbaring eerst in het Christenland tot voller ontplooiing is gekomen, en dat de kunstwereld, die thans nog in Japan en China bestaat, van verre zelfs niet met de kunstwereld in het Christenland voor vergelijking vatbaar is. Iets wat vooral sterk uitkomt, zoo ge deze vergelijking toepast op de schilderkunst, de toonkunst en de dichtkunst. Ook op het gebied van de bouwkunst en beeldhouwkunst heeft de kunstenaar in het Christenland wonderen getooverd; maar met opzet laten we deze twee kunsten hier toch rusten, omdat de grondvormen, waarin ook in het Christenland deze beide kunsten zijn opgekomen, ons toekwamen uit de heidensche oudheid. Iets wat te minder verbazen kan, daar reeds Genesis ons bericht, hoe de Kunst het eerst bij de afvalligen, in Lamech's gezin, beoefend werd. In de Gotiek moge ook de bouwkunst in het Christenland iets hebben voortgebracht, dat al het klassieke in de bouwkunst te boven gaat, maar toch ook de Gotiek was slechts de aansluiting van de aloude bouwkunst aan het hemelsche, om zoodoende het drukkend-aardsche in de klassieke bouwkunst te boven te komen; en zelfs op het Vaticaan keerde men door de Renaissance naar de klassieke oudheid terug. Maar heel anders was het met de schilderkunst, de toonkunst en de dichtkunst. Al ligt het toch in den aard der zaak, dat de schilderstukken der oudheid niet dan in zeer klein getal of op fresco's tot ons gekomen zijn, toch is het aan geen twijfel onderhevig, dat de schilderkunst destijds op een lager trap stond, en geheel in de schaduw wordt gesteld door wat ze in het Christenland geworden is. Iets wat nog veel sterker geldt van de toonkunst, die nog steeds in alle Heidenland en onder den Islam verbaast door haar geringe

ontwikkeling. Wat wij thans op het gebied van de toonkunst aan onsterfelijke schatten bezitten, staat bergenhoog boven al wat als muziek of zang in de oudheid geschitterd heeft. En al kan niet ontkend, dat de dichtkunst ook onder de Grieken een zeer hoogen graad had bereikt, toch kan er geen verschil van gevoelen over bestaan, of de tresoren van dichtkunst, die wij thans in het Christenland bezitten, gaan al wat de oudheid, Israël uitgezonderd, aan dichtschat bezat, in rijkdom zeer verre te boven.

Waaraan dit is toe te schrijven, valt niet moeilijk in te zien. De oorzaak is hierin te zoeken, dat het Paganisme en de Islam het oog meest *naar buiten* keeren, terwijl het Evangelie het oog liefst keert *naar binnen*. Het Evangelie roept den mensch op tot inkeer in zichzelven, en keert het oog zich eenmaal daarheen, dan ontdekt het en vindt het een wereld veel rijker en veel grootscher, dan de natuur en het leven buiten om ons heen doen zien. Eerst door die verborgen wereld van het hart tot voorwerp van beschouwing te maken, komt het echt-menschelijke tot zijn recht, gaat het eigenlijke menschelijk wezen voor ons open, treedt het zichtbare en wat voor oogen is ten deele terug, en komt er achter dit zichtbare en zienlijke een geheel andere wereld voor ons op, die blijkt veel rijker en grootscher te wezen. En dit nu verklaart het geheel, hoe met name de muziek oudtijds kwijnde en eerst in het Christenland tot hoogere openbaring is gekomen. Alle toonkunst speelt in het menschelijk hart. Ze doet door den toon, dien we opvangen, ons hart aan. Ze wekt in dit hart aandoeningen en gewaarwordingen. Ze onderscheidt en ze vermengt die gewaarwordingen, en doet ons zoodoende in ons hart een geheele reeks van gewaarwordingen doorleven, die ons de roerselen van ons eigen hart op zoo klare wijze vertolken, dat we vaak eerst door de toonkunst ons eigen hart leeren verstaan. Niet ieder is even rijk besnaard, om de diepstgaande gewaarwordingen van zelf uit zijn hart te laten opkomen. Aan zeer enkele geesten slechts is het gegeven, alzoo innerlijk rijk te bestaan, en uit dien innerlijken schat de dingen, die ze voelen,

in tonen over te gieten, en hierdoor ook voor anderen genietbaar te maken. Wie dat dan hoort, ervaart inwendig, wat hij uit zichzelf nooit zou ervaren hebben. Er worden roerselen in hem opgewekt, die uit zich zelf nooit in zijn eigen hart zich zouden bewogen hebben. Op dien stroom der tonen wordt zijn innerlijk leven dan meêgevoerd, en hij gevoelt dan dieper dan hij 't ooit zelf zou gevoeld hebben voor wat aandoeningen en gewaarwordingen ons menschelijk hart vatbaar is. Wat bij den gewonen mensch gemeenlijk slechts flauw aanstemt, zwak meêklinkt, en snel weer afbreekt, wordt door zulk een Kunstenaar bij de gratie Gods vol en krachtig doorleefd, en het wordt in hem tot een inspiratie, die hem bekwaamt om het doorleefde in tonen te vertolken. En is dit eenmaal geschied, en is de muziek uit zijn hart op de notenbalken vastgelegd, dan ontstaat dit machtig voordeel, dat deze rijke wereld van het innerlijk zielschoon, waartoe deze Kunstenaar toegang had en waaruit hij musiceerde, telkens weer ten gehoore kan worden gebracht, om nog eeuwen na zijn verscheiden aan veler hart een genieting te schenken, veel hooger en rijker dan hun eigen hart hun zou hebben gegund.

Zeer zeker gaat dit muzikaal gepaard met een ernstig gevaar, het gevaar namelijk, dat het *schijnaandoeningen* wekt, waaraan geen innerlijke realiteit beantwoordt. Wie bij een grootsche muziekuitvoering achtereenvolgens aandoeningen van diepe smart en weedom, aandoeningen van tragische pijn, aandoeningen van heldenworsteling en triomf, aandoeningen van versmeltende liefde en verkleefdheid, aandoeningen van teleurstelling en van hooggestemde vreugde, aandoeningen van verkwijnen en van weeropleven doorleeft, wordt in zijn hart bespeeld, en voelt al deze gewaarwordingen in zich trillen, maar zonder dat ze beantwoorden aan den wezenlijken toestand van zijn hart op dat oogenblik. Iets wat te sterker uitkomt, zoo bij eenzelfde concert allerlei muziekstukken op elkander volgen, die geheel uiteenloopende, niet zelden geheel tegenstrijdige aandoeningen opwekken. Dan is het alleen om het streelende, om het

aangrijpende, om het diepdoordringende van die muzikale gewaarwordingen te doen. Men voelt dan in zijn hart een oogenblik trillen, wat niet het eigen hart, maar het hart van een ander doorleefd heeft; en minder de hooge beteekenis van die sensatiën voor het leven, dan het wegsleepend schoon van de klanken bezielt ons. Doch al is dit gevaar onmiskenbaar, en al is er ook in de genieting der toonkunst niet zelden een min ernstig spelen met de heiligste aandoeningen waarvoor het menschelijk hart vatbaar is, dan blijft toch altoos dit, dat de toonkunst schittert in de verborgenheden van ons innerlijk leven, en daarom in de oudheid, toen het innerlijk leven in zoo menig opzicht nog een gesloten boek was, niet tot een krachtige openbaring kon komen. Juist daarom is de toonkunst eerst in het Christenland tot haar hooge ontwikkeling gekomen, en kon ze noch onder het Paganisme, noch onder den Islam opklimmen tot die reusachtige hoogte, waartoe ze in het Christenland opgeklommen is. Van de dichtkunst geldt hetzelfde. Het heldendicht en de tragedie kende ook de oudheid in haar glorie, maar de dichtkunst, die het fijnere leven van het menschelijk hart in zang zou uitstorten, toefde tot de wereld van dat menschelijk hart breeder ontsloten werd. Het hing alles aan dit ééne onderscheid, dat de wereld buiten Christus het menschelijk hart opsloot en de uitwendige wereld op dat gesloten hart drukken liet, terwijl in het Christenland ons hart van dien druk is vrijgemaakt, nu zelf mee ging tellen, en ten slotte zelfs de heerschappij verkreeg.

Ook in de schilderkunst neemt ge hetzelfde verschijnsel waar. Is de binnenwereld van het menschelijk hart ontsloten, dan verkrijgt de mensch op het leven een geheel anderen blik. Het gewone leven, dat hem eerst nauwlijks belangstelling inboezemde, begint interessant te worden. Dat leven boeit hem. Allerlei tafereelen uit dat leven maken een blijvenden indruk. En dien ontvangen indruk, die hem niet loslaat, poogt hij nu vast te leggen op het doek, ook om door het doek dien indruk bij anderen te vertolken, en zoo ook bij hen te doen opkomen. De schilder is de man die *gezien* heeft; die in

de natuur of in zijn verbeelding gezien heeft wat anderen niet zagen; die door wat hij zag diep getroffen is; het schoone er uit indronk; en nu dat schoone weergeeft, weergeeft uit eigen drang om iets Schoons voort te brengen, en het weergeeft om er ook anderen bij te roepen, en hen mee te doen genieten. Vandaar dat de oudheid, voor wie de diepere trek van het menschelijk leven een gesloten boek was, ons bijna niets achterliet, en dat eerst in het Christenland de schilderkunst tot haar volle en hooge ontplooiing kwam.

Maar al is deze verwakkering van het innerlijk leven en van de belangstelling in het menschelijk doen en laten eerst in het Christenland tot hooger uiting en tot nobeler resultaat gekomen, toch blijft de kunst ook in het Christenland een *algemeen* karakter dragen, en is ze allerminst aan de belijdenis van het Evangelie gebonden. Het kunstschoon bezit een algemeen *menschelijk* karakter, en zoo 't maar, door wat oorzaak ook, bij den Kunstminnaar tot hooger artistiek bewustzijn komt, geniet de Jood en Heiden er evenzoo van als de belijdende Christus, en niet zelden zelfs meer. De wereld van het Schoone is een zelfstandige wereld, die zich aan geen belijdenis binden laat, op zichzelf voortleeft en verder voortschrijdt, en wel de kracht van het Evangelie in de vrijmaking van den geest in zich opneemt, maar zonder daarom als zoodanig zich aan de belijdenis van het Evangelie te binden. Wel *kan* ook deze band worden aangelegd, en voorzoover de kunst hierdoor in enger zin *Christelijke* kunst werd, bereikte ze op meer dan één gebied het hoogste. Ze schiep in dien zin een hoogere bouwkunst, een eigen schilderkunst, een eigen toonkunst, een eigen dichtkunst, en al wat de kunst op het heilig terrein, met Christus als middenpunt, gewrocht heeft, staat zelfs in de schatting van ongeloovigen bovenaan; iets wat wel het sprekendst uitkomt in de ongelooflijke sommen, die voor de schilderstukken van de coryphaëen onder de Christenschilders nog steeds geboden worden. Maar ook die Christelijke

kunst werkte steeds en werkt nog altoos met de gewone, formeele middelen der kunst, die in zichzelf neutraal zijn. Al ontsluit de vrijmaking van den geest, die het Evangelie in het Christenland bewerkte, een wereld van innerlijk leven, die oudtijds verborgen bleef, toch schept het Evangelie die nieuwe wereld niet. Die wereld was er, en stond, eens ontsloten, ook den ongeloovige ter beschikking. Alleen mag en moet gezegd, dat de inspiratie bij den Christen-kunstenaar een ander karakter erlangde, daardoor dieper ging, en zoo schatten voortbracht, die nog steeds aller bewondering wekken. Slechts moet er tegen gewaakt, dat het heilige geen uitsluitend beslag op de wereld van 't Schoone ga leggen, alsof er geen ander gebied dan het heilige ware, waarop het kunstschoon zijn wonderen kon uitstallen. Daarom was het vooruitgang, toen het Calvinisme deze te enge verbinding losmaakte en ook het gewone menschelijke leven binnen den omtrek van het kunstschoon trok. Omdat Vondel en Bilderdijk onze eenige twee geniale dichters zijn, en beide de heiligste tonen in hun zangen deden klinken, behoeft geen leekendichter van minderen rang en gave daarom buiten waardeering te blijven. Slechts maakt de Verzoening tusschen beide het verschil. Christus is onze Koning juist doordien hij onze Verlosser en Verzoener werd. In de hooge Christelijke Kunst nu komt die Verzoening tot uiting. Het is de Christen-kunstenaar, die zich weer één voelt met dien God, naar wiens beeld hij geschapen is, en juist daardoor neemt *zijn* Kunst een hoogere vlucht. Wie daarentegen die Verzoening buiten de Kunst sluit, kan daarom wel het profijt hebben van de vrijmaking des geestes, die het Christendom allerwegen bracht, maar mist toch altoos die hoogere verheffing, die alleen het weer één zich met den Oppersten Kunstenaar gevoelen aan de kunst geven kan.

IX.

Het Verhevene en de Aanbidding.

> Want alzoo zegt de Hooge en Verhevene, die in de eeuwigheid woont, en wiens naam heilig is: Ik woon in de hoogte en in het heilige, en bij dien, die van eenen verbrijzelden en nederigen geest is, opdat Ik levend make den geest der nederigen, en opdat Ik levend make het hart der verbrijzelden.
> JESAJA 57:15.

ONS bestek laat noch het bespreken van de afzonderlijke kunsten, noch het nader toelichten van de onderscheidene categoriën van het Schoone toe. Het verband eischt dit ook niet, en alleen voor *het Verhevene* is een uitzondering te maken. Vooral sinds Edmund Burke in 1756 zijn: *Inquiry into the origin of the Sublime and the beautifull* in het licht gaf, hebben de aesthetici en wijsgeeren op allerlei manier gepoogd het karakter van het Verhevene vast te stellen. Te betreuren valt het hierbij, dat Burke's uitgangspunt zoo onjuist gekozen was, en dat Kant zich desniettemin bij hem aansloot. Burke's hoofdgedachte bestond hierin, dat er twee motieven in onzen geest werken: 1o. het individueele, dat ons dringt om ons tegenover anderen te handhaven, en 2o. het sociale, dat ons aandrijft, om ons aan anderen aan te sluiten. In het eerste motief werkte een afstootende kracht, in het tweede een aantrekkende kracht. En gelijk nu, althans naar zijn oordeel, het individueele in ons het Verhevene in het leven roept, zoo het sociale het Schoone. Burke was, toen hij dat werk uitgaf, nog zeer jong, zijn loopbaan begon pas, en hieruit is het te verklaren, dat de tijdgeest ook hem het objectieve aan het subjectieve deed opofferen. Plaatst men zich nu eenmaal op het subjectieve standpunt, zoodat men ook het Verhevene uit den mensch poogt te verklaren, dan valt niet te ontkennen, dat er aan Burke's

opvatting zelfs een schoone kant is. Immers in de Schrift vindt ge het begrip van *Verheven* keer op keer ook toegepast op den mensch, die zich zelf verheft. Als het in Psalm 138 : 6 van God heet: „Den verhevene kent hij van verre", is met dien verhevene bedoeld een trotsaard, die voor zijn God niet buigen wil. Evenzoo is het, als we bij Jesaja (2 : 12) lezen: „De dag des Heeren zal zijn tegen alle hoovaardige en hooge, en tegen allen *verhevene*, opdat hij *vernederd* worde"; en niet anders is het woord *verheven* te verstaan, als in Spreuken 18 : 11 gesproken wordt van een „verheven muur in zijn inbeelding." In onze Statenoverzetting is dit trotsche denkbeeld van ongerechtvaardigde, zondige zelfverheffing, met name van zelfverheffing tegenover God, in den regel met het begrip van Verheven verbonden. God is verheven, God alleen mag verheven zijn, en zoo de mensch verheven poogt te worden, doet hij aan Gods eere te kort, matigt zich aan wat hem niet toekomt, en verplaatst zich uit de werkelijkheid in de wereld van zijn inbeelding. Zoo nu opgevat, bestaat het waarachtig Verhevene buiten ons, en vindt zijn hoogste openbaring in God, terwijl Burke omgekeerd het verhevene uit den mensch, d.i. geheel subjectief, poogde te verklaren, en juist daardoor het waarachtige begrip van het Verhevene verloor. Dat Kant hem op dien subjectieven weg volgde, was bij het subjectief karakter van heel Kant's wijsbegeerte niet anders denkbaar. Ook andere wijsgeeren gingen in ditzelfde spoor, en het is eerst Herder, en na hem Carrière, die tot den objectieven maatstaf terugkeerden.

Het Verhevene is datgene, wat zoowel in het zienlijke als onzienlijke de maat des menschen op in 't oogloopende wijze te boven gaat. Op die maat van het menschelijke werd reeds in een vorig hoofdstuk gewezen. Wat voor ons schoon zal zijn, moet, zoo in het zienlijke als in 't hoorbare, met de maat van ons gezicht en met de maat van ons gehoor saamhangen en accordeeren. Dit gaat zelfs door bij onze lagere zintuigen. Ware onzer een reukorgaan, even sterk werkend als het reukorgaan bij den hond, bijna elke atmosfeer zou voor ondragelijk worden. Er is ook onder menschen verschil

in de kracht van ons reukorgaan. De één onderscheidt spoediger dan de ander een reuk dien hij opvangt, en zelfs bij denzelfden persoon zal zijn reukorgaan in normale tijden sterker reageeren, dan wanneer hij zwaar verkouden is. Maar al geven we het bestaan van deze verschillen toe, toch staat vast, dat er ook voor ons reukorgaan zekere grenzen zijn, die we niet kunnen overschrijden. Zelfs van den smaak kan gezegd, dat hij een normale werking heeft, die aan een bepaalde maat gebonden is. We merken dan ook aanstonds bij ziekelijke verschijnselen in keel of verhemelte of tandvleesch of tong, dat de smaak van spijs en drank ons ontgaat, en alle smaakgenot ophoudt. Hieruit volgt alzoo, dat de dingen, die we door ons reukorgaan of smaakorgaan moeten waarnemen, zoo zijn ingericht, dat ze allen op bepaalde sterkte zich gunstig aan ons kunnen mededeelen. Alzoo kan men zeggen, dat de sterkte van reuk en smaak in die dingen op onze organen is aangelegd, of of omgekeerd, dat onze organen zijn aangelegd op de sterkte van reuk en smaak in die dingen. Wie daarentegen den oorsprong aller dingen evenals zijn eigen oorsprong in zijn God vindt, prijst in dit accordeeren van de dingen met onze organen, en van onze organen met de dingen, niet anders dan de Wijsheid Gods en Almacht Gods. Geldt dit nu reeds van de lagere zintuigen van smaak en reuk, en ten deele zelfs van het tastgevoel, dan gaat dezelfde uiteraard nog veel sterker door bij de hoogere zintuigen van gezicht en gehoor, zoodat het Schoone voor ons althans van die vaste maat van het menschelijke volstrekt afhankelijk is; iets wat Bilderdijk eens tot de uitspraak bracht, dat het Schoone voor God niet bestaat. Op de fout in deze uitspraak kunnen we thans niet ingaan. Voor God geldt geen maat, en nooit zou God voor ons het Schoone in deze wereld hebben kunnen doen opkomen, zoo het Schoone, dat ons zal bezielen, niet ook door God zelf gekend was, en alzoo ook voor God bestond.

Op het gebied van het geluid ontwaren we gedurig, hoe hetgeen zekere maat te boven gaat, overslaat in gegil, in geknars, in geschreeuw, in gesis en wat dies meer zij, en ons dus niet welgevallig aandoet, maar hindert, zoodat we soms zelfs onwilkeurig de hand op het oor leggen, om het ons te onmatige geluid af te weren. De slag van leeuwerik of nachtegaal doet ons weldadig aan, omdat ze op de sterkte van het gewone menschelijke gehoor is aangelegd. Geheel de tonenwereld, die ons het schoon van de toonkunst biedt, staat dan ook met de sterkte van ons gehoor in onlosmakelijk verband. Persoonlijke verschillen zijn ook hier niet uitgesloten. Er zijn lieden met een verbazend fijn gehoor, die beluisteren kunnen wat den gewonen mensch ontgaat, en zoo ook zijn er personen met bedorven gehoor, die òf de tonen niet meer zuiver kunnen opvangen, òf bij wie het accoord tusschen het gehoor en de trilling in hun hart ontbreekt. Maar dit belet ons niet, ook hier van een menschelijke maat te spreken, van een maat in dien zin, dat wat daar onder blijft ons ontgaat, en dat hetgeen te hoog daarboven ligt, ons hindert in stee van ons te bekoren. En met het gezicht is het niet anders. Wat ge, al is het door een zwakken microscoop, beziet, doet u heel anders aan, dan wat ge beziet met het bloote oog. Beziet ge een schoon gelaat, dat u in vorm en tint weldadig aandoet, microscopisch, dan is op eens al 't schoone weg, en ziet ge niets dan lijnen en vormen in zoodanige vergrooting, dat ze u op geheel andere wijze treffen. Telescopisch bezien, zou een natuurtafereel, dat u, met het bloote oog bezien, door zijn Schoon boeit, u eer afschrikken. De telescoop past bij het firmament, dat op te verren afstand ligt, om ons, zoo we alleen het bloote oog aanwenden, al zijn wonderen te ontdekken. Maar toch moet zelfs van het firmament gezegd, dat het alleen met het bloote oog begluurd zijn eigenlijke pracht en heerlijkheid ontvouwt, en dat in dien zin zelfs het firmament, wat afstand betreft, op ons oog, en ons oog op het firmament is aangelegd. Met den telescoop bezien, vertoont de maan ons vormen, die ge anders niet ziet, maar de

glans der zilveren maan, die ons zoo geheel eigenaardig aandoet, gaat bij telescopische waarneming te veel teloor.

Staat alzoo vast, dat onze waardeering en onze genieting van het Schoone afhankelijk is van de vraag, of de maat ervan met de maat van het menschelijke overkomt, dan ligt het voor de hand, datgene *Verheven* te noemen, wat deze maat overschrijdt en te boven gaat, en zoo ook hetgeen beneden die maat blijft van het normale Schoone te onderscheiden. Wat zich in het kleine verliest, kan op ons den indruk maken van het lieve, snoezige en juweelachtige, maar klimt niet tot het normale Schoon op. Drie kleine katjes, in bekoorlijke omarming saam vereenigd, kunnen den indruk van het lieve maken en het oog boeien, maar het tooneel, dat ze aanbieden, staat te laag om in eigenlijken zin het Schoone te openbaren. En zooals er nu een overgang naar beneden is, zoo is er ook een overgang naar boven. Er kan ook een voorwerp zijn, dat de maat van het menschelijke te boven gaat, en toch bekoort, boeit, en aantrekt, zonder door de gewone, normale grenzen van het Schoone begrensd te zijn. Bij hetgeen de maat te boven gaat, is het dan echter altoos de afstand, die bepaalt, of er Schoon in zal te bewonderen zijn. Een machtige rotspartij in het midden van een woestijn kan een prachtigen indruk maken, mits ge u op een afstand bevindt. Nadert ge daarentegen die rotspartij van te dichtbij, zoo gaat bij elken voetstap, dien ge verder zet, het Schoon almeer verloren; en als ge eindelijk op die rots geklommen zijt, en het alles van *zeer* nabij beziet, neemt ge niets anders meer waar dan het ruwe en geweldige. Een storm op zee, van de duinen bezien, kan prachtig zijn; maar de schipper, die op zijn schip midden in den storm verkeert, ziet niet anders dan het opduiken van de golven, het geweld van de baren, en hoort niet anders dan het dreunen en bulderen van den orkaan. Het Schoone kan alzoo schoon blijven, ook al blijft het eenerzijds beneden onze maat en al gaat het anderzijds verre boven die maat uit, maar zelfs dan zijn we aan een vasten afstand gebonden. Het schoone van het kleine gaat teloor,

zoo ge te ver afstaat, en het schoone, dat boven de maat gaat, verkleint zich voor uw oog, zoo ge er te dicht bijkomt. Is nu het Verhevene iets, dat boven de menschelijke maat uitgaat, dan kan het daarom nog zeer wel binnen de sfeer van het Schoone vallen, maar neemt in de wereld van het Schoone toch een eigen karakter aan, en het is dit eigen karakter, dat we alsdan door het begrip van het *Verhevene* uitdrukken. Als Jehova op den Sinai aan Mozes, en ten deele aan Israël, zich openbaart, wordt gesproken van een „vreeslijk gezicht" en wordt het terrein om den Sinai afgepaald, opdat het volk op goeden afstand mocht blijven, daar anders de gloed van boven hen zou hebben verteerd.

Nu openbaart zich dat Verhevene in de natuur meest in wat we het gevolg van den vloek zouden willen noemen. In het Paradijs kunnen we ons het Verhevene niet voorstellen. Het Verhevene roept altoos een gevoel van ontzetting in ons wakker, en voor dit gevoel van ontzetting was in het Paradijs geen plaats. Zelfs waar Satan tegen God in het Paradijs optreedt, gaat het altoos toe in zachte, vriendelijke vormen. Van het geweldige is geen sprake. En waar een brullende leeuw in zijn majesteit thans den indruk van het verhevene kan maken, ziet ge in het Paradijs den leeuw tot den mensch naderen, zonder dat van verschrikking of ontzetting sprake is. Wat op het terrein van de natuur thans aanstonds den indruk van het Verhevene wekt, is bijna altoos tot den vloek te herleiden, d. i. tot de verstoring, die door dezen is aangericht. Zoo is het met den vuurspuwenden berg, Zoo is het met de beving van de aarde. Zoo is het met den storm op zee. Zoo is het met de donderkoppen, die eerst onderling worstelen, en dan de schicht van den bliksem doen uitschieten. Zoo is het met de machtige rotsgevaarten in haar woestheid. Zoo is het met de groote verscheurende dieren. Het wijst alles op een toestand, waarin de vrede van het Paradijs is teloor gegaan, en een doorbreken van de Almacht in de ontzette

natuur plaats grijpt. Alzoo is het ook met elke openbaring, die Gods nabijheid doet ervaren, bij de Roode zee, in de Woestijn, in den tabernakel met zijn vuur- en wolkkolom, in den tempel op Sion, in de verschijning van engelen, en in de openbaringen van den verheerlijkten Christus. De uitwerking van het Verhevene is dan in eerste instantie ook altijd *vreeze*, en steeds wordt die vreeze eerst gestild, als de Openbaring zelve ons door Jezus toeroept: *Vrees niet.* Dit Verhevene kan daarom zoowel in de onzienlijke als in de zienlijke wereld zich toonen, en dan zoowel in het heilige als in het demonische. Ook het demonische toch gaat boven de maat van het menschelijke uit, en Lucifer of satan is een figuur in de Kunst geworden, die zich steeds boven onze maat verheft. Het demonische kan zich eerst dan wel in mindere grootte openbaren, maar komt de vorst der demonen zelf te voorschijn, en trekt satan zelf op, dan vormt zich steeds een indrukwekkende, boven onze maat uitgaande verschijning, en treedt daarom het Verhevene in, zij 't ook met omgekeerde hoedanigheid.

Geheel ten onrechte heeft men daarom het Verhevene op den mensch toegepast. Er zijn niet, gelijk Nietzsche stelde, *Uebermenschen*. Zeer zeker zijn er genieën, coryphaeën, virtuosen, helden, die verre boven de maat van den gewonen mensch uitgaan, maar ze gaan daarom niet uit boven de maat van het menschelijke. Het menschelijke zelf laat gradatiën toe. Van het kind aan 's moeders borst tot den volwassen man. Van den kleinen denker tot den wijsgeer. Van den zwakkeling tot den held. Van den pygmee tot den reus. Maar dit alles zijn niets dan variatiën, die het type mensch toelaat. Toch heeft de gewone mensch er steeds lust in gehad, om deze hoogstaande personen van zich af te zonderen, boven zich te stellen, en in hoogeren rang te plaatsen. Zoo schiep de Heidensche wereld haar halfgoden, zoo kreeg men op godsdienstig gebied de heiligen, en zoo stuit ge thans weer op de *Hero worship* gelijk men het noemt; dat is op de bovenmenschelijke vereering van de grooten onder ons geslacht. Zelfs beeldhouwers poogden hiertoe mee te werken,

door de figuren voor hun standbeelden reusachtig groot te nemen. Maar toch reikt dit alles niet aan het Verhevene, het blijft binnen den menschelijken kring, mits men in dien kring de dwaze idee van *gelijkheid* varen late, en de machtige variatiën van het kleine tot het groote erkenne. Wel daarentegen treedt het Verhevene op in de menschelijke kunst, mits deze het Verhevene niet in het menschelijke zoeke, maar in het Goddelijke en demonische. Zelfs in de toonkunst kondigt zich dat Verhevene aan, zoo b.v. in Händels Halleluja, en in Beethovens Finale. Doch vooral bij de toonkunst springt het dan telkens in het oog, hoe zij 't Verhevene alleen dan bereikt, zoo ze het hemelsche voor ons hoorbaar poogt te maken. Zoo nu doet ook de Bouwkunst, maar bijna uitsluitend in tempel- en kerkbouw. Zoo doet ook de Beeldhouwkunst, maar bijna eeniglijk als ze in beeld heilige figuren uit de Openbaring weergeeft, of ze evenzoo uit de mythologie nam. Zoo doet de Schilderkunst, maar dan vooral zoo ze de heilige tafereelen voor ons oog toovert. En zoo doet de Dichtkunst, maar dan 't meest als ze zingt van wat God deed en de hoofdmomenten van den strijd tusschen God en het demonische rythmisch na doet klinken. Het Verhevene is alzoo tegelijk het verheffende. Een macht, die ons ontrukt aan onze gewone wereld en voor ons het inzicht ontsluit in een wereld van hoogere orde, en die wereld van hoogere orde openbaringen uit de natuur of uit ons menschelijk leven doet plaats grijpen. Daarom boeit het Verhevene zoo sterk en spreekt ons zoo geweldig toe, zonder dat we er ons in thuis gevoelen. Het maakt op ons den indruk van iets Schoons, omdat het ons een begin der Heerlijkheid of van de overmacht van het Heerlijke over de Natuur openbaart. Maar onderwijl het ons van den eenen kant boeit, doet het van den anderen kant den drang uitgaan, die ons vluchten doet. Het Verhevene boezemt altoos verschrikking in, het overweldigt ons, en het wekt daarom vreeze. En die vreeze komt niet uitsluitend voort uit het machtige van het schouwspel, maar wordt altoos gesterkt door ons zondebesef. Wat Jesaja gevoelde, dat hij een man van *onreine* lippen was, reden

waarom een engel hem van die *onreinheid* bevrijdde, is de algemeene indruk, dien het Verhevene in zijn machtsopenbaring wekt. We gevoelen ons tegenover het Verhevene niet alleen klein en nietig, maar tegelijk zondig en onrein.

Juist daarom nu is de beteekenis van den Christus voor het Verhevene zoo overwegend. In den Christus is het Goddelijke en menschelijke niet tegenover elkander staande, maar één. Hij is de maat tegelijk van het Goddelijke en van het menschelijke. En de Christus is het, die het onrein-menschelijke weer met het Goddelijke verzoent. In Christus is de onreine mensch weer een kind van zijn God geworden, en bij deze liefdeverhouding van Vader en kind wijkt alle vrees voor het Verhevene vanzelf. Het is zooals de apostel Johannes het betuigt: „De volmaakte liefde drijft de vreeze buiten." De zonde maakt de tegenstelling tusschen God en mensch tot een klove, waarover geen brug is te slaan. In Christus is die klove gedempt en treedt de oorspronkelijke betrekking tusschen God en den naar zijn beeld geschapen mensch weer te voorschijn. Krachtens zijn schepping naar Gods beeld gaat het nabij God en met God één zijn de maat van het menschelijke niet meer te boven. Een storm, een aardbeving, een onweder doen daarom in het Christenland zoo gansch anders aan dan in het Heidenland. In het Heidenland ontzetting, schrik en vreeze, in het Christenland, althans bij wie in Christus zijn ingelijfd, bewondering en aanbidding. En dit laatste, *de aanbidding*, dat is het juist wat het Verhevene in ons verwekken moet. Het Verhevene is een heilig Schoon, dat rechtstreeks op God wijst, van God getuigt, voor God op de knieën brengt, onder den indruk van zijn majesteit komen doet, en onze bewondering doet uitvloeien in aanbidding van den heiligen en Almachtigen God. Het Verhevene is dan niet meer een macht, die ons doodt en ter neer werpt, maar optrekt en opheft naar hooger en daardoor ons Gode nader doet komen. Wie kind van zijn Vader in den hemel

mag zijn, en zich in heilige liefde als kind van dien Vader mag gevoelen, geniet in het Verhevene, omdat het hem de majesteit zijns Vaders toont, en in de hoogheid van dien Vader de hoogheid van zijn eigen geluk doet waardeeren. Nu spreekt het vanzelf, dat in ons aardsche leven het zondebewustzijn nog altoos nawerkt, en nawerken moet. Zekere ontzetting zal dus hier op aarde nog altoos standhouden, ook al lost ze zich ten slotte in aanbidding op. Maar zoo zal 't niet blijven. Wat komt, wordt ons geteekend in het beeld van het Vaderhuis, en uit het Vaderhuis is alle ontzetting verdwenen. Hoe heerlijk de Christus ook moge wezen, we zullen hem gelijk worden, omdat we hem zien zullen gelijk hij is, en zelve, als Priesters en Koningen gezalfd, zullen we met hem zitten op tronen. Altegader beeldspraak, die er op doelt, om ons te doen verstaan, dat de tegenstelling tusschen het Schoone en Verhevene eens zal wegvallen; dat de tegenstelling tusschen het Heerlijke, het Schoone, en het Verhevene alleen hier op aarde intrad en verscherpt werd door zonde en vloek, die inmiddels reeds hier op aarde in Christus kunnen verzoend zijn.

Hoe dieper we dan ook in de wereld van het Schoone indringen, hoe machtiger telkens weer de beteekenis van den Christus voor het Schoone uitkomt. Alle ding, en zoo ook het Schoone is door Hem geschapen, uit het Eeuwige Woord voortgekomen, en als zoodanig altoos weer tot den Christus te herleiden. Zijn verschijnen in deze wereld, eerst in engelengestalte en toen als de mensch Jezus Christus, is één openbaring van Goddelijk Schoon geweest, zoodat de Christus in zijn omgang, in zijn werk en in zijn woord een geheel afzonderlijke wereld van het Schoone, voor bouwkunst, beeldhouwkunst, schilderkunst, toonkunst en dichtkunst, in het leven riep. Door de vrijmaking van den geest, die van hem uitging, heeft hij uit het menschenhart schatten en schatten doen voortbrengen, die de gradatiën van de kunst in het Heidenland onder den Islam, en in het Christenland door rijke verschillen op zoo schitterende wijze toonden. Van hem ging de inspiratie op de geloovige kunstenaars

uit, die hen boven hun medegenooten vaak zoo verre verhief. Van den Christus is een verzoening in de geesten uitgegaan, die velerlei strijd oploste in Goddelijke harmonie. En boven dit alles is ook dit de vrucht van Christus' verschijning, dat hij het Verhevene van vloek en zonde afscheidde, en ons genieten doet niet met de vreeze en schrik van een Kaïn, maar in bewondering en in aanbidding van Hem, die in dit Verhevene zich aan ons openbaart. En in dit alles saam spreekt zijn Koningschap. Altoos weer zijn heerschappij over geheel ons menschelijk leven. Altoos weer zijn doen opleven van het beeld Gods in ons. En daarom ook altoos weer het verhoogen van ons menschelijk kunnen, om in hooge en toch teedere kunst tot uiting te brengen, hoe rijk God ons menschelijk hart schiep en wat verborgen krachten in ons menschelijk wezen schuilen.

Dat daarom de Kunst en geheel de wereld van het Schoone ook door wie niet gelooft geëerd en tot openbaring kan worden gebracht, is hiermee niet ontkend. We bespreken de verhouding van de Kunst tot de religie afzonderlijk, en komen dan op dit punt terug. Het Schoone moge door het geloof in karakter verhoogd worden, toch gaat het er niet in op. De wereld van het Schoone is een eigen wereld met zelfstandig bestaan, en met middelen van eigen kracht om het Schoone te doen uitkomen. Maar zij 't al, dat ook de kunstenaar, die den Christus niet belijdt, op het gebied van het Schoone kan uitblinken, toch komt ook hem ten goede wat de Christus formeel in de wereld van het Schoone tot uiting heeft gebracht. Ook hem komt, formeel althans, het profijt toe van wat door Christus in de wereld van het Schoone gesticht is en nog schittert.

X.

Kunst en Religie.

> Want die naar het vleesch zijn, bedenken wat des vleesches is; maar die naar den Geest zijn, bedenken wat des Geestes is.
>
> ROM. 8:5.

VOOR niet weinigen in onze dagen neemt de Kunst almeer de plaats der Religie in, en zij, bij wie dit zoo is, behooren tot de besten en edelsten onder de Kunstminnaars. Ge moet hierbij van verre niet denken aan die velen, voor wie de Kunst geen andere aantrekkelijkheid heeft, dan dat ze genot en tijdverdrijf biedt, noch ook aan hen voor wie de Kunst een zaak van gewin is. Wie in de lagere kunstsfeer hangen blijft, zweeft voor het grijpen naar een religieuse Kunst te laag. Van Kunst als surrogaat voor Religie kan alleen sprake zijn bij hooger aangelegde geesten, die den dorst naar het ideaal kennen, maar door den geest des tijds van de Religie vervreemd, en in hun hart voor 't kinderlijk geloof onvatbaar geworden, almeer in de Kunst vergoeding zoeken voor de leegte van hun innerlijk bestaan. Vandaar dan ook, dat de zoodanigen de Kunst steeds van haar hooge zijde aangrijpen; dit hooge der Kunst met het hoogere leven in hun eigen binnenste in verband brengen; en, ook al worden ze nooit voldaan, toch eenige bevrediging vinden voor hun diepere zielsbehoeften. Zoo is voor den tempel der Aanbidding al meer de tempel der Kunst bij hen in de plaats getreden. Ook in dien tempel der Kunst vinden ze hun priesters en koorknapen. Groote muziekuitvoeringen van den eersten rang zijn voor hen en hun geestverwanten geworden, wat voor het Christenvolk de eeredienst bij het opgaan ter hoogtijde in Gods huis is. Op den Zondag, als gewijden dag, heeft zulk een muziekuitvoering van hoog karakter voor hen ongemeene aantrekkelijkheid. En zij 't al, dat er ook in hen nog het

vragen naar den hun onbekenden God opkomt, toch achten ze dat de gewijde stemming van hun eigen hart nooit stichtelijker en machtiger in hen opleeft, dan zoo een hooge kunstopvoering beslag op hen legt. Tegenover de Religie staan ze lauw en onverschillig, met de Kunst daarentegen dwepen ze. Niet de apostelen en profeten en martelaren spreken hun toe, maar de groote corypheeën der Kunst bevolken hun artistisch pantheon. Hun liefde voor de Kunst gaat met adel van geest gepaard, en steeds wordt hun opvatting van de Kunst reiner en bezielder. En moge wat zij hierin vinden en genieten, nu al geen religie in engeren zin zijn, toch heeft hun kunstmin en hun dwepen met de Kunst dit met de Religie gemeen, dat het hen opheft, van het lage naar het hoogere trekt en hun ziel en zinnen richt op een heilig ideaal, waaraan het Goddelijke merk niet kan ontzegd worden.

Hoe nu hierover te oordeelen? Ongetwijfeld is in deze strooming der geesten iets, dat niet alleen aantrekt, maar zelfs eerbied afdwingt, een gulweg moet erkend, dat in dit dwepen met edeler en hooger Kunst een heimwee naar het Goddelijk ideaal meespreekt. Alleen maar, deze neiging des geestes kan haar voleinding niet vinden, of ze verloopt in afgoderij. Bij tegenstelling zijn we veelal gewoon op de afgoderij met spot en verachting neder te zien, en in de weegschaal gelegd tegenover den dienst van God in geest en waarheid, komt ze vanzelf in haar nietig, zondig karakter uit. Maar dit neemt niet weg, dat er ook in de afgoderij wel ter dege iets is, dat boeit. Ook in het Heidenland splitst zich de bevolking evenals bij ons in een religieus deel en een deel, dat met allen religieusen eeredienst spot; ook onder de Heidenen vindt men vrome en goddelooze lieden, en als ge zulk een land bezoekt, en met deze onderscheidene deelen van de bevolking kennis maakt, kan het niet anders, of ge gevoelt u tot dit vromer deel, ook al draagt zijn vroomheid een afgodisch karakter, veel sterker aangetrokken. De massa leeft voort in 't zinlijke, en bij die meer vrome afgodendienaars vindt ge dan ten minste nog een hooger bedoelen en een rekenen met de

verborgen Goddelijke macht. Alleen maar, het afgodisch karakter van hun vroomheid doet ten slotte die vroomheid op bittere teleurstelling uitloopen. Den vrede in hun ziel brengt ze hun niet. En juist datzelfde vindt ge heden ten dage in de kringen der edeler kunstminnaars terug. Dat het dwepen met de Kunst een afgodisch karakter draagt, valt niet te weerspreken, De wereld van het Schoone is Gods gave, van God is de kunstzin, door God ontvingen we de kunstgeniëen, en deze virtuozen der Kunst werden door God geïnspireerd. Wie zich nu op deze schepping Gods werpt, en dit product van Gods Almacht in steê van Hem zelven eert, schuift het creatuur voor den Schepper in de plaats; en het brengen van zijn diepste hulde niet aan God Drieëenig, maar aan wat creatuurlijk hoog staat, wat is het anders dan het wezen der afgoderij? Voor het aanwezig zijn van afgoderij is het volstrekt niet noodig, dat er een officieele eeredienst met een altaar, met een offerande en met een priesterschaar zij ingericht. Dit alles raakt slechts den vorm, waarin het afgodische zich uit en belichaamt. Voor de vraag daarentegen, of we met een afgodische neiging te doen hebben, beslist alleen het feit, of er aansluiting aan iets Goddelijks in het creatuur is, en of aan dit Goddelijke in het creatuur de hulde en eere wordt toegebracht, die Gode alleen toekomt. Juist dit nu is het karakteristiek verschijnsel, dat we heden ten dage in de hoogste kunstkringen waarnemen. Men dweept in die kringen met iets Goddelijks, dat in de Kunst uitkomt, maar men blijft aan dit *creatuurlijk*-Goddelijke hangen en klimt van het creatuur niet tot den *Spiritus Creator* op. En de uitkomst blijkt dan ook hier te zijn, wat ze steeds in afgodische kringen was. Zulk een afgodische kunst nu kan bezielen, kan doen dwepen, kan tot de grootste offers in staat stellen, maar den vrede der ziel brengt 't den dweper niet, omdat het hem niet *tot God* brengt, en hem leven en sterven laat buiten de grenzen van het Koninkrijk der hemelen.

Opmerkelijk is hierbij, dat reeds bij de oude volken, wier afgoderij een hooger karakter aannam, zulk dwepen met de Kunst in het heilige was doorgedrongen, zoo sterk zelfs, dat het schier moeite kost, om te beslissen, wat zwaarder in de schatting woog, de voorstelling van den afgod, dien men aanbad, of de kunstschittering, die zijn vereering omstraalde. Aanvankelijk zelfs was de hoogere ontplooiing der Kunst niet anders dan op religieus terrein denkbaar. Zoolang het Goddelijk karakter van het waarachtig Schoone sterk genoeg sprak, en omgekeerd de godsdienstige behoefte meer in het uitwendige dan in het verborgen-geestelijke bevrediging zocht, kon het niet anders, of Kunst en Religie hadden elkander noodig, en waren op elkander aangewezen. Het hoogste moest aan de goden worden toegewijd, en hooger dan de Kunst had men niet. En omgekeerd, de Kunst moest, om hoog te staan, zich in de Godsvereering heiligen, en rijker dan de tempeldienst leende zich niets hiertoe. Hierbij kwam dan nog het nationaal karakter, dat van de afgodische eerediensten steeds onafscheidelijk was. Het Polytheïsme, het veelgodendom, mist de eenheid van een wereld-conceptie, het klimt tot een God, die hemel en aarde schiep en voor alles één is, niet op. De afgod wordt een patroon van het nationale leven, en vandaar dat heel het volk aan zijn eeredienst deelneemt. Alleen door dat meeleven van heel het volk in zulk een afgoderij was het mogelijk, om de schatten bijeen te zamelen, die voor de instelling van zulk een prachtigen eeredienst noodig waren, en hieruit volgde dan vanzelf weer, dat de coryphaeën der Kunst van zelf en ongemerkt zich naar den tempel voelden heengetrokken. Wat ze daarvoor schiepen, leverde het beste bestaan op, kon hen het meest bezielen, en beloofde de hoogste eere, tot bij het nageslacht. Van alle Kunst in haar hoogere ontplooiing mag en moet dan ook gezegd, dat ze zich oorspronkelijk in dienst van het heilige heeft gesteld; en alleen leunende en steunende op het heilige steeds hooger klom. Hiernaast ontplooide zich ook wel de meer algemeen menschelijke kunst, maar niet dan op veel lagere schaal, en niet zelden geheel aan den

dienst der zinnelijkheid overgegeven. Veilig kan dan ook vastgesteld, dat de Kunst zonder de Religie nooit zoo spoedig tot haar edele hoogte zou zijn opgeklommen, en dat omgekeerd de Religie nooit zoo machtigen indruk op de volken zou hebben gemaakt, zoo ze niet in de Kunst het middel had gevonden, om voor oog en oor in zoo boeienden vorm op te treden. Jammer slechts, dat hier telkens alles hing aan de vraag, of de Kunst de Religie, dan wel de Religie de Kunst zou dienen. Zoo het eerste, dan was het een eeren van den Goddelijken oorsprong van het Schoone; zoo het laatste, dan kon het niet anders worden dan een bederf der Religie, om de Kunst boven haar te laten uitgroeien.

Nog in onze dagen komt dit uit. Ook van Christelijke zijde toch is het beproefd, om het huwelijk tusschen kunst en religie duurzaam te eeren. Eerst niet. In de Apostolische kerk vindt ge hier geen spoor van. Veelal zelfs kwam men saam in een of ander groot vertrek van een particuliere woning. Maar toen ten slotte de groote strijd tusschen het Paganisme en de Christelijke religie beslist was, en het Paganisme ter neder lag, kwam vanzelf de stille begeerte op, om nu ook de Christelijke religie te laten pralen en glansen in dezelfde weelde van vormen, waarin eertijds het Heidendom zijn kracht zocht. Op zich zelf nu lag hierin niets zondigs. Voor een gebouw, waarin men saam zal komen om Gode de aanbidding toe te brengen, behoeft men geen architecten van lagere orde te zoeken; en werpt de bouwkunst er zich eenmaal op, om in den bouw van het huis des gebeds een hooger ideaal uit te drukken, dan ligt het voor de hand, dat de Kunst het hoogste poogt te leveren, waartoe haar talent in staat is. Evenmin is er iets tegen in te brengen, dat men in beeld of op het doek de heilige tafereelen herleven doet, en in de herinnering ideaal doet voortleven. En dat men ook anderzijds muziek en zang te hulp roept, om de stemming te verhoogen, heeft evenmin iets, waartegen principieel bezwaar zou zijn in te brengen. De Grieksche Kerk eerst, en daarna de Kerk van Rome, sloeg dien weg in, en zij 't al met onderscheid voor wat de beeldenvereering aan-

belangt, toch bewogen beide wereldkerken zich meer en meer in de richting, om door hooge, edele kunst den glans der religie in het Huis des gebeds te verhoogen. Op zichzelf nu was hier niets tegen in te brengen, indien niet het gevaar, dat hiermeê dreigde, uit de zonde van het menschenhart ware aangewakkerd. Vooral de groote massa toch is nu eenmaal geneigd, om meer aan het uitwendige en zienlijke te hechten, dan aan het onzienlijke en geestelijke. Een te rijke vormendienst van het heilige heeft daarom steeds het effect, dat hij meer door indrukken en stemmingen werkt, dan door geestelijke bezwangering. Hoe dan ook de Kerk van Rome in haar uitspraken hiertegen waakte, en alle creatuurvergoding poogde te keer te gaan, toch gelukte dit haar niet; en wie vooral in de zuidelijke landen van Europa den werkelijken toestand met eenige nauwkeurigheid bezag, kon niet wel tot een andere conclusie komen, dan dat het uitwendig-zienlijke het intiem geestelijke heeft overmocht en overmeesterd, en toch weer tot creatuur-vergoding geleid heeft. En in de oudheid en in de dagen der Reformatie heeft dit zelfs tot een beeldenstorm geleid, en de tegenstelling tusschen den zienlijken en den geestelijken eeredienst scherp in het licht gesteld. Men beoelt dit niet, veeleer betreurt men het, en poogt er tegen te waken; maar het protest baat niet, het kwaad sluipt toch weer telkens in, en zoo is het volkomen verklaarbaar dat in de dagen der Reformatie, toen het geestelijke sterk naar voren drong, en vooral in de Calvinistische landen geheel den eeredienst opeischte, de gedachte rijpte om uit den kerkelijken dienst al het kunstschoon voor het oog te bannen, en alleen dat voor het oor toe te laten.

Dit nu zou het Schoone voor de religie hebben doen te loor gaan, zoo men de wereld van het Schoone alleen in het uitwendige en zienlijke zoekt. Erkent men daarentegen, dat er ook een geestelijk schoone wereld is, die in de toonkunst haar overgang vindt tot de meer zienlijke kunst, dan gaat het niet aan, een kerkedienst, waarin het geestelijke op den voorgrond staat, onschoon te noemen. Veeleer moet dan ook erkend, dat, gelukt het zulk een eeredienst geestelijk

hoog te staan, het onzienlijke schoon hier het zienlijke schoon in ideaal karakter te boven gaat. Zang en orgelspel zijn daarbij niet buiten te sluiten, maar veeleer in te roepen; gelijk dan ook bekend is, dat Calvijn meer dan eenige andere reformator op rijker ontplooiing van zang en orgelspel in den kerkelijken dienst prijs stelde, mits altoos in dien zin, dat het schoone van den zang uit de Gemeente zelve zou opkomen, en niet ten aanhoore van de Gemeente zou worden uitgevoerd. Ook de rijker ontplooide zang mocht niet ontaarden in een genot voor de gemeente, maar moest blijven een uiting van wat geestelijk in de Gemeente omging. Intusschen moet worden toegegeven, dat dit geestelijke ideaal in den eeredienst rijk schitteren kon in de dagen der Reformatie, toen het godsdienstig leven in zoo hoog opgewekten toestand verkeerde, maar tekort schoot in de eeuwen die daarna kwamen, toen het geestelijk leven zelf inzonk, en er ten slotte een tijdlang niets dan dorheid overbleef. Wat men toen van Groninger en van moderne zijde beproefd heeft om 't zielledige door koorgezang als anderszins aan te vullen, liep al spoedig op een volkomen fiasco uit. Ook wat men in Amerika beproefde, om operazangers en -zangeressen in de kerk te laten zingen, kon niet tot het doel leiden. Te Genève had men in de kerk, waar eens Calvijn leeraarde, voor eenige jaren een prachtigen tenor als voorzanger aangesteld, om den zang te verhoogen, en het resultaat was geen ander, dan dat de kerkgangers van hun plaatsen opstonden, en zich om dien zanger in dichte rijen schaarden, doch alleen om zijn zang te genieten. Zelf zong niemand meê. Het juiste midden is hier niet gemakkelijk te vinden. Men moet òf als Rome zijn kracht zoeken in wat stemming teweeg brengt, maar staat daardoor aan de gevaren van creatuurvergoding bloot, òf wel men moet het Schoon in het geestelijke laten uitkomen, maar ontkomt dan weer niet aan het gevaar, dat waar dit geestelijke afstompt, dorheid intreedt en de eeredienst zijn hoog karakter verliest. De beweging gaat ook hier langs historische lijnen, waarvan de richting bepaald wordt in de periode der historie, waarin het type zich vastzet. Ook de Calvinist

blijft zich daarom vastklemmen aan het ideaal, dat in Genève gegrepen werd. Hij duldt het zinlijke in den eeredienst niet. Het zou hem een verlaging van het heilige zijn, zoo het geestelijke ongenoegzaam bleek om een heilig schoon te voorschijn te roepen; maar juist daarom moet het dan ook steeds zijn streven zijn, om het geestelijke voor verdorring en versteening te bewaren. De glans van het geestelijke moet telkens weer door de dofheid van het leven heenglinsteren. En die glans moet niet opzettelijk worden aangebracht, maar moet van zelf uit het verwakkerde geestelijk leven opkomen. Nog in de dagen der doleantie kon men van een Engelschen kunstminnaar in een Engelsch blad de opmerking lezen, dat hij een godsdienstoefening in een der lokalen had bijgewoond, en daar hooger geestelijk schoon bewonderde, dan de beste High-Church in Engeland kon bieden; een schoon, dat sprak uit de schare zelve, in wat glansde in haar oog, in wat klonk in den toon van haar stem, en dat noch door een prachtig schilderstuk, noch door een wonderschoon beeld was te vervangen.

Niet minder groot is de invloed, die van deze keuze van standpunt uitgaat op de Kunst zelve. Zoolang de Kunst in het heiligdom wordt binnengeroepen om het op te luisteren, neemt ze veelszins een kerkelijk karakter aan, d.w.z. wendt ze steeds al haar beschikbare krachten aan, om deze kerkelijke behoefte te bevredigen. Het aantal kerken is zoo ongelooflijk groot, en de schatten, die beschikbaar waren om de kerken op te luisteren, wiessen zoo met den dag aan, dat zich in dienst van het heilige te stellen de vanzelf aangewezen roeping voor den kunstenaar was. Niet dat er daarom niet ook beoefening van andere kunsten voor meer burgerlijke doeleinden was, maar toch, de hoofdkracht van de Kunst bleef zich eeuw in, eeuw uit, werpen op het heilig terrein. Daarbij gaf dit heilige terrein de hoogste inspiratie, en oefende den verstreikenden invloed. De kerken

waren als een museum van het Schoone, waarin de schare zich verzamelde om in een stemming van aanbidding dit schoone te bewonderen. Vandaar dat de hoogere ontplooiing van het schoone geheel tot het kerkelijk leven bepaald bleef, en ook, dat de Kunst zich almeer in vormen verloor, die, zonder conventioneel te zijn, toch een eigen stempel aan de heilige sfeer ontleenden. En hierin kwam eerst een keer, en kon eerst een keer komen, toen de Gereformeerde eeredienst zich geestelijk vastzette, en dientengevolge, met name in ons land, de Kunst vanzelf genoodzaakt werd op ander terrein haar eere te zoeken. Zoo is het dan ook geloopen, en men behoeft slechts de Italiaansche schilderschool in haar glansperiode met de Nederlandsche schilderschool in de dagen van haar hoogsten bloei te vergelijken, om aanstonds het verschil in het oog te voelen springen. De beeldhouwkunst heeft hier nooit gebloeid, maar onze schilderschool genoot, en geniet nog, de bewondering van geheel de kunstwereld; en van die schilderschool nu is het onderscheidend kenmerk, dat ze zich met zekere voorliefde op het buiten-kerkelijk leven wierp, en voor zoover ze nog aan het heilige hing, meer Schriftuurlijk dan kerkelijk was, met name bij Rembrandt. Hierdoor nu is de Kunst tot een rijker ontplooing gekomen, dan ze voorheen ooit bereikt had. Het Schoone is als gevolg hiervan meer en beter begrepen als een Goddelijk merk, dat op *heel* de Schepping en in *heel* het menschelijk leven uitkwam. Ze is vrijer, ze is onafhankelijker, ze is zelfstandiger geworden, en dankte niet alleen aan de Renaissance, maar zeer zeker ook aan de Reformatie een rijkere, geheel nieuwe ontluiking. Dat ook hierbij zich schaduwzijden voordeden, spreekt vanzelf. Er is later in de Kunst een realisme ingedrongen, dat haar veelszins onteert, en ook mag niet verzwegen, dat de lust om zich met het heilige bezig te houden, en door het heilige te laten inspireeren, reeds in de 17e eeuw zichtbaar onder ons afnam. Doch dit is niet anders dan het gewoon menschelijke. Gedurig verliezen we het evenwicht, telkens weer vervallen we in eenzijdigheden, en keer op keer poogt het onheilige profijt te trekken van wat het heilige te voorschijn riep. Zelfs het

demonische laat zich, zoo min als elders, zoo ook op het gebied van de Kunst niet duurzaam afweren.

Juist op dit pas heeft Christelijke waakzaamheid dan ook steeds op haar hoede te zijn. Er is drieërlei kunstsfeer, de sfeer van het heilige, de sfeer van het gewoon menschelijk leven, en de sfeer van het booze en onreine, en zoodra de grenspaal van die derde sfeer ook maar in het gezicht komt, treedt wie den Christus belijdt vanzelf terug. Niet alleen in het heilige, maar ook in de sfeer van het gewoon menschelijke leven is het Goddelijk stempel van het Schoone terug te vinden, doch nooit in het booze of demonische, in het onzedelijke en onreine. Het schoone, wat hier uitkomt, is nooit anders dan het misbruik door satan gemaakt, om door het formeel schoone den menschelijken kunstzin van God af te trekken en aan den Schepper ook van het Schoone de eere van zijn werk te ontrooven. God gaf ons het Schoone om ons te verheffen, satan misbruikt het Schoone om ons te verlagen. Hier alzoo is de Christelijke critiek onmisbaar, en wie die Christelijke critiek niet vanzelf in zich voelt opkomen, is arm aan Christelijken geest. Het Schoone en de Kunst zijn gaven Gods, en zijn alzoo geroepen om den Naam des Heeren groot te maken, zoowel in het heilige, als in 't gewone menschelijk leven. Door zich van het Heilige los te maken, heeft intusschen de Kunst vooral in onze dagen almeer elken band afgeworpen, zich vooral op streeling van de zinnen toegelegd, soms aan alle schaamtegevoel het zwijgen opgelegd, zelfs het humane teruggedrongen, en niet zelden het dierlijke zich als ideaal gekozen. Zoo verlaagde zich de beeldhouwer. Zoo zon de schilder op zinnen-prikkelende tafereelen. Zoo verliep het tooneel bijna overal in den triomf der onkuischheid. Zoo offerden zangers en toonkunstenaars aan wat onheilige trillingen in het menschelijk hart kan wakker roepen en dat hart in onreine stemming kan brengen. Zoo ontaardde met name de roman en de novelle vaak in gemeene

pornographieën. Dit nam niet weg, dat toch in veel van dit alles wezenlijke kunst sprak, en dat het formeel schoone er in aan het woord kwam; maar dan een formeel schoon, dat als gif werkte op steeds breeder kringen van de maatschappij. Zulks nu was het droef noodlottig gevolg van de emancipatie van de religie, waarin eerst een groot deel der maatschappij en toen met haar de Kunst verviel. Het is onjuist gezien, zoo men ten dezen de Kunst tegenover de zedelijkheid plaatst. Rekent men uitsluitend met de ethische wetten, en met de wetten van het Schoone, dan is het te begrijpen, dat het Schoone zich de wet niet laat stellen door wat buiten zijn sfeer ligt en alleen aan de wet van zijn eigen sfeer gehoorzaamt. Zelfs bij het naakte gaat dit door, want in het paradijs schitterde dit naakte in onovertroffen schoonheid. Neen, de slagboom om het Schoone en de Kunst in zoo onzalige vaart te stuiten, ligt eeniglijk in de Religie. Immers de Religie wijst op God, en het is aan dien God, dat ook het Schoone, en evenzoo de Kunst, haar ontstaan dankt. Het eeren van haar Schepper is daarom ook voor de Kunst de hoogste wet, die alle formeele wetten van het Schoone beheerschen moet, en het is hierom, dat alleen de religie ook de Kunst naar het doel, waartoe ze ons gegeven werd, kan terugroepen en haar dien hoogeren adel kan verleenen waarin haar glans ligt. Doch dan juist, en dit is het punt, waarom alle tegenstelling hier zich beweegt, dan is ook op het gebied van de Kunst met de zonde te rekenen en met den Christus, in wien alleen de verzoening van zonde en de heiliging der ziel gegeven is. Dit verstaat natuurlijk de ongeloovige niet. Hij kan den Christus niet in zijn Godheid en in zijn Goddelijke offerande belijden. Maar hier spreekt dan ook de hooge roeping van een iegelijk, die kunstgave en kunstzin in zich voelt, en die tegelijk voor den Christus als zijn Goddelijken Verzoener nederknielt. Wie in dien zin kind van God mag zijn, voelt de grenslijn tusschen het heilige en onheilige, ook in de kunst, vanzelf in zijn eigen hart. Hij eerbiedigt die grens, en roept anderen tot eerbiediging van die grens op, en voor hem ligt het mysterie

dat ook de kunst zal moeten imponeeren, niet in de zedewet, maar in het Koningschap van den Christus, dat zich vanzelf over beide terreinen, èn over het Zedelijke èn over het schoon in de Kunst uitstrekt.

Ten Besluite.

Ons pleit voor het Koningschap van Christus liep met hetgeen we over de Kunst ten beste gaven ten einde. Aanleiding tot dit pleidooi gaf, gelijk men zich herinneren zal, de waarneming, hoe in het land van den Islam de eere van Mohamed steeds hoog wordt gehouden, niet alleen in de Moskee, maar op elk terrein des levens, en niet enkel door fanatieke dwepers, maar ook door hen, die onder modern-Europeeschen invloed op merkbare wijze van het oorspronkelijke geloof vervreemdden. Hiermede nu contrasteerde het op zoo in het oog vallende wijze, hoe weinig in het land der Christenheid op breede schaal voor het Koningschap van Christus werd gevoeld. Het optreden der Jong-Turken in Macedonië, en de daaruit voortgevloeide omwenteling in Constantinopel, heeft deze tegenstelling nog verscherpt. Deze Jong-Turken hadden hun studie veelal te Parijs gemaakt, waren in Frankrijks hoofdstad geheel van den modern-radicalen geest doordrongen geworden, en daarom kon bij het uitbreken en slagen van hun revolutie in Stamboel althans in het Westen kwalijk vermoed worden, dat hun bewindvoering reeds van meetaf een nog feller strijd tusschen het Mohamedaansche en het Christelijke element zou teweegbrengen. Veeleer had men vermoed, dat hun moderne opvatting geleid zou hebben tot een nieuw soort anti-clericalisme, dat zich even beslist tegen den Islam als tegen der Christenen geloof gekeerd had. Toch viel dit geheel anders uit. Al spoedig toch bleek, hoe de Jong-Turken als echte Mohamedanen optraden, voor het Ottomaansche karakter van den Staat fier den handschoen opnamen,

en al spoedig hun actie tegen hun Christenlandgenooten, die tot de Grieksche of de Armenische kerk behoorden, begonnen. Het bleek dan ook, hoe de *Sheikh oel Islam*, dien men als den hoogepriester van den Islam kan voorstellen, wel verre van achteruit te zijn gezet, veeleer een gewichtiger rol dan voorheen begon te spelen, en dat de Jong-Turken, bij elken keer in de zaken, er aanstonds op bedacht waren, een Sjeikh oel Islam, die hun gunstig gezind was, in het Kabinet op te nemen. Het behoeft wel nauwelijks gezegd, hoezeer het standpunt, dat we, eer zij hun revolutie begonnen, voor nu vier jaren, bij den aanvang van deze studie innamen, door dezen stand van zaken versterkt is. Zoolang het aloude Sultanaat zich te Constantinopel nog wist te handhaven, kon nog beweerd worden, dat despotisme de religie misbruikt had, om eigen gezag staande te houden, en dat alzoo uit de vereering van Mohamed niet anders viel af te leiden, dan dat de Sultan die vereering als gezagmiddel noodig had, en ze daarom tot in de hoogere kringen in stand hield. Een onderstelling, waaruit, zoo ze juist ware geweest, noodzakelijk gevolgd zou zijn, dat deze vereering schier plotseling zou zijn ingezonken, zoodra de moderne Turken er in slaagden aan dit despotisch Sultanaat een einde te maken. Nu het hier niet toe kwam, en eer omgekeerd geconstateerd moet worden, dat men thans in Turkije onder het nieuwe bewind op de overheersching van andere nationaliteiten nog meer nadruk dan vroeger legt en het Ottomaansch karakter van het Rijk nog beslister dan eertijds op den voorgrond schuift, treedt het in nog helderder licht dan voorheen, hoe hoog de Islam, en daarmeê de eere van Mohamed, nog steeds, nu ruim twaalf eeuwen na de *Hedgira*, in het land der Sarracenen staat aangeschreven.

Het kwam er daarom in ons uitvoerig betoog allereerst op aan, het in het oog loopend verschil tusschen de vereering van Mohamed in het land der Sarracenen en van den Christus als Koning in het Christenland in juiste teekening te brengen en er de oorzaken van op te sporen. Daarna moest in de tweede plaats het juiste beeld

van dit Koningschap uit de Schrift worden voorgehouden. En eerst als dit gelukt was, kon met de hoofdzaak een aanvang worden gemaakt, die hierin zou bestaan, om het Koninklijk gezag van den Christus over geheel ons menschelijk leven toe te lichten. Zoo viel deze studie in drie gedeelten uiteen. Voorop moest als Inleiding het betoog gaan, dat er metterdaad een tekort in de vereering van Christus als onzen Koning in het Christenland bestaat, en hoe dit te verklaren is. Dan moest als tweede gedeelte de uiteenzetting volgen van wat dit Koningschap immers naar luid der Schrift zijn moet. En daaraan moest zich dan het derde en verreweg het meest uitgebreide gedeelte aansluiten, waarin op alle terrein des levens de realiteit en de eisch van dit Koningschap in beeld werden gebracht.

Het eerste gedeelte werd afgehandeld in zeven en twintig hoofdstukken, waarvan de eerste reeks in elf hoofdstukken het feit der verdonkering van Christus' Koningschap vaststelde, en de tweede reeks in de zestien volgende hoofdstukken de oorzaak van deze verdonkering in het licht stelde. Die oorzaak bleek deels te schuilen in het algemeen verloop der wereldhistorie en in de geestesrichting, die het moderne leven beheerscht, maar toch minstens evenzeer in de eenzijdige ontwikkeling, die het geloofsleven vooral onder den invloed van het Methodisme ondergaan had. Hierdoor was toch de beteekenis van den Christus als *Heiland* en *Verlosser* voor de *enkele* personen zoo buiten alle evenredigheid naar voren geschoven, dat er voor de algemeene wereldbeteekenis van den Christus geen plaats in de beschouwing des geloofs overbleef. Toch zou het verkeerd zijn geweest, ten deze het Methodisme als den eenig schuldige aan te klagen. Er bleek toch, dat in de Reformatie zelve reeds aanleiding was gegeven, om het Koningschap van Christus in zijn wereldbeteekenis terug te dringen. Naardien de Roomsche Kerk aan het Koningschap van Christus de macht van diens Stedehouder ontleende, neigde reeds de Reformatie er toe, om het Koningschap van Christus te eenzijdig als een Koningschap over de geloovigen alleen uit te leggen, gelijk ook onze Catechismus, in het antwoord op

vraag 31, het Koningschap van Christus uitsluitend hierin zoekt, dat Hij als „onze eeuwige Koning ons met zijn Woord en Geest regeert, en bij de verworven verlossing beschut en behoedt." Dit sloot vanzelf de breeder beteekenis van Christus' Koningschap niet uit, voor zooverre de beschutting en behoeding van zijn Kerk ondenkbaar zou zijn, zoo Christus niet alle macht in hemel en op aarde had ontvangen; maar onze Catechismus zweeg dan toch van die breeder beteekenis, en juist dit zwijgen gaf aanleiding, om het Koningschap al te eenzijdig in zijn regiment enkel over de geloovigen te zoeken.

Vandaar de noodzakelijkheid, om uit de Schrift zelve in een derde reeks de volle majesteit van het Koningschap van Christus aan te toonen. Dit is dan ook geschied in de zes en twintig hoofdstukken, welke de derde reeks uitmaken, en die met de beide eerste reeksen in het eerste deel van dit werk zijn samengevat. Het betoog in deze derde reeks is niet exegetisch-dogmatisch gevoerd, maar deels aan de idee van het Koningschap, deels aan het historisch proces van de openbaring van dit Koningschap ontleend, en ten slotte gezet in het kader van de principieele tegenstelling tusschen het Koningschap Gods en het rijk van satan. Alleen zoo toch kon de eenzijdigheid om het Koningschap van Christus uitsluitend in zijn heerschappij over de geloovigen te zoeken, in beginsel overwonnen worden. Het Koningschap van Christus toch wordt eerst dan recht verstaan, zoo men het beziet niet van het standpunt des menschen, maar in verband met den Raad Gods, waarin zeer zeker ook het besluit ligt tot zaliging der uitverkorenen, maar toch de handhaving van Gods eere tegenover de demonische macht steeds de eerste plaats behoort in te nemen. De zaliging der geloovigen is ongetwijfeld in die handhaving van de eere Gods een der hoofdmomenten, maar ze wordt toch dan eerst recht verstaan, zoo men in deze zaliging der uitverkorenen

den triomf van den Drieeënigen God over het Rijk der duisternis weet te eeren. Steeds staat dan ook in de Schrift de wederkomst des Heeren op den voorgrond, die zeer zeker de verheerlijking der gezaligden met zich brengt, maar toch steeds in de eerste plaats gericht is op de volkomen zegepraal van het Rijk Gods over het rijk der duisternis, en daarom steeds op de nieuwe aarde onder den nieuwen hemel als einddoel gericht is. De strijd tusschen Christus en satan gaat óók om den mensch, maar niet om den mensch alleen. Geheel de worsteling, die vooraf ging en nog steeds aanhoudt, doelt zeer zeker in hoofdzaak op de behoudenis van het menschelijk geslacht in zijn geheiligden staat, maar ze isoleert den mensch niet van de overige schepping. Het einde moet zijn en het zal zijn, dat *al* wat God schiep, tot zijn verheerlijking, aan de macht van satan ontrukt wordt, en dat tenslotte de verheerlijkte schepping in hemel en op aarde de voldongen overwinning van God over het rijk van den Booze teweeg brengt.

Eerst nadat dit in duidelijk licht was gesteld, kon worden overgegaan tot de behandeling van wat het tweede en derde deel van dit werk aanbieden, t. w. de uiteenzetting van het feit, dat Christus als Koning zijn heerschappij doet gelden op *alle* gebied van ons menschelijk leven. Dit gebied van het menschelijk leven moest daarom in zijn onderdeelen worden bezien. Vandaar, dat achtereenvolgens aan de orde kwamen de heerschappij van Christus als onze Koning in den enkelen persoon, in de Kerk, in het Gezin, in de Maatschappij, in den Staat, in de Wetenschap en in de Kunst. Onder deze zeven categorieën toch liet zich geheel het terrein van ons menschelijk leven saamvatten. Voorop moest daarbij gaan de heerschappij van den Christus over de enkele personen van zijn geloovigen. Het is toch in zijn geloovigen, dat Christus door hun toebrenging zijn Koninkrijk fundeert. In de rij der schepselen stond, naar luid van Genesis I, de mensch als kroon der Schepping boven aan, en aan *zijn* heerschappij werd al wat bestond onderworpen. In den eersten mensch, gelijk hij in het Paradijs verschijnt, was het

Koningschap van Christus voorgebeeld. De eerste mensch in het Paradijs was Koning van dat Paradijs, en ontving als zoodanig de roeping en de taak, om al hetgeen hem omgaf aan zich, en, in zijn gezag, aan God te onderwerpen. Vandaar dat de strijd in het Paradijs moest beginnen met een aanval van satan op den mensch. Tusschen satan en den Koning van het paradijs lag toen de principieele beslissing. Toen het derhalve aan satan gelukt was, in het hart van den gevallen mensch zijn troon te vestigen, kon het herstel van het Koningschap, ook van den Christus, niet anders beginnen, dan door uit het hart der uitverkorenen den machtszetel van satan terug te dringen, en er den troon van Christus in te vestigen.

Hierop moest in de tweede plaats volgen de vaststelling van het Koningschap van Christus in zijn Kerk. Die Kerk toch, naar haar geestelijke beteekenis genomen, was het doen optreden van een nieuw menschelijk geslacht, waarin de zonde in beginsel zou overwonnen zijn, en dat niet langer door den geest van satan, maar door den Heiligen Geest zou worden geleid. Die Kerk valt niet saam met het saamleven der menschheid in haar geslachten. De vader kan een geloovige zijn, en de zoon buiten het geloof blijven en buiten Christus sterven. De Kerk is alzoo een geheel nieuwe verbinding van mensch en mensch, die vrucht is van de wedergeboorte. Het menschelijk geslacht in zijn paradijsvorm gaat onder, maar staat in de Kerk der heiligen als in nieuwen vorm op. Valt dan bij de wederkomst des Heeren die vorm van Kerk weg, dan zal het de geheele menigte van hen, die leden der waarachtige Kerk waren, gegeven worden, om als nieuw menschelijk geslacht het oude te vervangen.

Toch mag daarom de verkeerde voorstelling niet gevoed, alsof het leven der Kerk buiten den geslachtelijken samenhang der aloude menschheid omging. Naar bij de uitkomst bleek, heeft het Gode behaagd, de geslachtslijn van zijn geloovigen veeltijds met de geslachtslijn van het natuurlijk leven te doen saamvallen. Zoo trad vanzelf reeds het gezinsleven naar voren als voor de Kerk

van hooge beteekenis, en kon het gezin niet beschouwd als staande buiten het Koningschap van Christus. Bovendien, het Koningschap van Christus doet zich gelden niet alleen in dat deel der menschheid, dat wedergeboren wordt, maar omvat *heel* ons menschelijk leven; en daar nu ook voor ons menschelijk leven het gezinsleven de bakermat van alle verdere ontplooiing en ontwikkeling is, moest onderzocht, in hoever en op wat wijs het Koningschap van Christus het gezin, in het gemeen genomen, tot hooger standpunt verheft, en, ook afgescheiden van de vraag der wedergeboorte, ons in onze menschelijke saamleving in alle Christenland den zegen van zijn Koningschap doet ervaren.

Hiermeê was echter niet genoeg gezegd. Gods hoog bestel gaat niet alleen over de saamvoeging van ouders, kinderen en dienstbaren in één gezin, maar strekt zich evenzoo uit tot alle verdere verbintenissen, die hieruit opkomen en het familieleven grondvesten, en dringt vandaar dan door tot geheel ons maatschappelijk saamleven. Niet alleen de schepping van een enkelen mensch is van God, maar van God is ook elk motief in den mensch, dat hem tot saamleven en saamwerken met anderen noopt. Zoo trad in de vierde plaats *de Maatschappij* naar voren en behoorde onderzocht te worden, op wat wijs ook in die Maatschappij de worsteling tusschen God en satan zich voortzette, en welke macht de Christus als onze van God gezalfde Koning ook op het gebied der Maatschappij uitoefent.

's Menschen saamleven gaat intusschen in Gezin en Maatschappij niet op, en naast beide verheft zich *de Staat* als een inrichting, die om der zonde wil in het leven is geroepen, teneinde de ongerechtigheid te stuiten, goede orde in het leven mogelijk te maken, en een hoogere ontwikkeling van ons geslacht te bevorderen. Na de Maatschappij kwam daarom *de Staat* aan de orde. en moest onderzocht in welken zin, en op welke wijs, het gezag en de macht der aardsche Koningen zich tot het eeuwig Koningschap van Christus verhoudt. Beide machtsideeën waren eeuwenlang met elkander ver-

ward. en het kwam er daarom op aan, eenerzijds de idee van den *Staat* en anderzijds het *Koningschap van Christus* juist te begrenzen, en daarna den invloed te schetsen, dien Christus ook op den Staat uitoefent, zoo wat het Staats*wezen* als het *verloop* der Staten en hun historie betreft.

Wat de uitwendige organisatie van het menschelijk leven aangaat, was hiermeê onze taak voleind. De enkele personen vinden hun organisatie in het Gezin, in de Kerk, in de Maatschappij en in den Staat. Andere, het geheele leven beheerschende organisaties zijn er niet, en zijn zelfs niet denkbaar. Wel vormt de mensch ook allerlei particuliere organisatiën, maar deze alle vallen onder het begrip van Maatschappij, en naast deze particuliere staan als vaste organisaties niet anders dan het Gezin, de Staat en de Kerk. Maar afgezien van deze vaste organisaties wordt het menschelijk leven in niet minder mate beheerscht door de ideëele machten van ons denken en van ons artistiek kunnen. De denkwereld is een ongemeene macht, die onweerstandelijk in het Gezin, in de Kerk, in de Maatschappij en in den Staat doordringt, op alle vier invloed oefent, en in den loop der eeuwen aller vormen en gedachten omzet. Vandaar, dat het Koningschap van Christus niet in genoegzaam helder licht zou geplaatst zijn, zoo niet ook op de denkwereld als zoodanig de aandacht ware gevestigd, om een antwoord te zoeken op de vraag, in hoever, en op wat wijs, Christus als onze Koning ook op het gebied der *Wetenschap* zijn Koninklijk gezag doet gelden.

Doch ook dit was niet genoeg. Als mensch hebben we niet alleen een *denkend,* maar ook een *beeldend* leven, waarin op zeldzame wijze het geschapen zijn van den mensch naar Gods beeld uitkomt. Er was in God de gedachte van zijn heelal, eer hij dit heelal schiep. Maar die gedachte zocht de realiteit, en kwam tot die realiteit eerst door de Schepping zelve. Het is in zijn geschapen wereld, dat God Drieëenig zich zelven verheerlijkt. Vandaar in den naar Gods beeld geschapen mensch de *Kunst*-aandrift, die ook hem oproept om een scheppend vermogen te openbaren, dat wel niet een *nieuwe* realiteit voort-

brengt, maar toch een afglans vertoont van wat het scheppen der realiteit in God was. Te meer was het noodig om ook hierop de aandacht te vestigen, overmits in onze dagen het gebied der Kunst zoo machtig aantrekt, en voor een niet gering deel het menschelijk leven beheerscht. Eerst met een onderzoek naar het Koningschap van Christus in verband met *de Kunst* kon alzoo deze uiteenzetting haar einde bereiken.

Het op deze zeven tereinen ingesteld onderzoek vormt den inhoud van het tweede en derde deel van dit werk. In het tweede deel vindt men de beschouwing van Christus' Koningschap in verband met de enkele Geloovigen, de Kerk en het Gezin, en in het derde of laatste deel die over de Maatschappij, den Staat, de Wetenschap en de Kunst. Het behoeft wel nauwelijks gezegd, dat hierbij de diepste levens- en denkproblemen aan de orde kwamen, en dat het vaak inspanning kostte, zoo ingewikkelde vraagstukken te behandelen op een wijze, die voor de meesten onzer lezers niet geheel onverstaanbaar werd. Dat hiernaar gestreefd is, gestreefd met allen ernst, behoeft wel niet gezegd. Ook hebben we ons zooveel mogelijk van het gebruik van ongewone termen onthouden, en waar ze onmisbaar waren, ze zooveel mogelijk toegelicht. Toch durven we niet zeggen, dat het ons altijd gelukt is genoegzaam in den populairen toon te blijven. Waar dit ondoenlijk bleek, zij in de moeilijkheid der behandeling onze verontschuldiging. Of het over het algemeen gelukt is, beoordeele de lezer zelf.

Hoofdvraag blijft ons, of het ons gelukt is, de Gemeente des Heeren helderder dan dusver het oog te doen ontsluiten voor de hooge beteekenis van *Christus' Koningschap* als zoodanig. Lange jaren liggen achter ons, waarin van Christus als onzen Koning bijna niet meer gerept werd, en dat Hij bijna eeniglijk als onze eenige Hoogepriester werd geëerd. Niet, dat er onder de geloovigen ook maar iemand was, die zijn Koningschap loochende. Aan de

drievoudigheid van zijn ambt als Profeet, Priester en Koning werd niet tekort gedaan. Voetstoots gaf men het toe, dat Christus óók onze Koning was. Alleen maar, bij die nominale erkentenis bleef het veelal, en van de toepassing van dat Koningschap op ons zelf en op ons menschelijk leven was bijna geen sprake. Het was er meê als met de *Gemeene Gratie*. Op Calvijn's voetspoor beleed men ook de inwerking der genade op het leven der volken wel, maar feitelijk werd over het leven der volken gesproken, alsof het ook in zijn hoogere verheffing het product ware van menschelijke vinding, en buiten verband met het Godsbestuur stond. In de drie deelen van de *Gemeene Gratie* is daarom een poging gewaagd, om de hooge beteekenis van Gods werk in het leven der volken, en in de maatschappij buiten Christus, in saamhangend beeld te schetsen. Doch hiermee was het onderzoek nog allerminst uitgeput. Maar al te vaak toch leefde men voort in de voorstelling, alsof er tot op Christus' wederkomst twee afgescheiden deelen in het leven van ons menschelijk geslacht bestonden, het ééne de saamleving van Christenen, en het andere de saamleving buiten de Christenheid, en alsof nu het Koningschap van Christus wel ging over dat eerste deel, maar op het overige menschelijk leven zonder invloed bleef. In zooverre is *Pro Rege* dan ook als een vervolg op de *Gemeene Gratie* te beschouwen. Was in het laatstgenoemde werk aangetoond, hoe ook het leven der volken vóór Christus en na zijn verschijning al wat het schoons en edels vertoonde alleen dankte aan de genade Gods, die zich over de volken ontfermd had, in *Pro Rege* poogden we in het licht te stellen, hoe ook het Koningschap van Christus den gang van geheel ons menschelijk leven beheerscht.

Toch zouden we het doel van dezen tweeledigen arbeid niet bereikt achten, zoo we er alleen in geslaagd waren, de hier beleden waarheid opnieuw in het bewustzijn der geloovigen te doen post vatten. Al achten we de zuivering van ons bewustzijn van geen gering aanbelang, zijn ware beteekenis voor ons leven ontving toch het Koningschap van Christus eerst dan, zoo we ons zelven per-

soonlijk als *onderdanen* van Christus *onzen Koning* gevoelen; en zoo 't ons niet genoeg is, dat we hem eeren als den Verzoener van onze schuld, maar van het *Kruis*, waaraan hij stierf, ook opzien naar den *Troon* der heerlijkheid, vanwaar zijn Koninklijke heerschappij uitstraalt. Wie in Christus alleen zijn Verzoener eert, valt zoo licht in de verleiding om hem te hulp te roepen als Medicijnmeester voor de krankheid zijner ziel, maar dan ook, is die ziel zich van haar redding en genezing bewust, met zijn Heiland te doen, wat we zoo vaak met den arts op aarde deden, om, eenmaal van onze krankheid gered, hem verder te laten varen, en voorts onzen eigen weg te gaan. Zoo licht blijven we in onze schatting dan zelf de hoofdpersoon en is de Christus slechts de te hulp geroepen Redder, die ons zijn hulp ter genezing bood, en feitelijk ons *zijn dienst* bewees. Geheel anders daarentegen wordt dit, zoo we voor den Christus in aanbidding als onzen van God gezalfden Koning nederknielen. Dan toch is Hij de hoofdpersoon, om wiens eere en heerlijkheid het gaat, en zijn wij niet dan zijn *onwaardige dienaren*, die geen andere taak en roeping kennen, dan om heel ons leven met al de ons verleende krachten in zijn Koninklijken dienst te besteden. De Verzoening aanvaardt ons geloofsbesef in één moment maar de Koninklijke dienst van den Christus strekt zich over heel ons leven uit; die dienst omvat heel ons leven in al zijn vertakkingen, en gaat eens in de eeuwigheid over. Zoo blijft hij alleen de Zon, en zijn wij de planeten, die ons om hem wentelen, om *zijn* glans terug te kaatsen. In het Koningschap ligt de band van zijn onderdanen aan hem, die altoos en bij alles trekt en geheel ons leven opeischt. Bereikt zal ons doel daarom dan eerst zijn, zoo het trekken van dien band levendiger gevoeld wordt; zoo het onderdaan zijn van dien Koning niet maar alleen nominaal beleden maar ook practisch beleefd wordt; en zoo het meer dan dusver uitspraak van het innerlijk geloof der geroepenen des Heeren mag zijn, dat de verloste met lichaam en ziel, beide in 't leven en in 't sterven, niet meer zichzelven toebehoort, maar als het gekochte eigendom van Christus,

zich aan Hem als zijn Heere en Koning onderwerpt. Wie alleen op het Kruis terugziet, slaat den blik naar wat achter hem ligt; wie ook opziet naar den Troon der heerlijkheid van onzen Koning, voelt een macht in het heden op zich in werken, en juicht nu reeds in wat de toekomst hem als vrucht van dat Koningschap brengen zal.

INHOUD.

HET KONINGSCHAP VAN CHRISTUS.

DEEL DRIE.

HET KONINGSCHAP VAN CHRISTUS IN ZIJN WERKING.

VIERDE REEKS.

Christus' Koningschap en de Maatschappij.

		Bldz.
I.	Een eigen sfeer	1
II.	Uit de Schepping	12
III.	Tweeërlei eisch	22
IV.	Gezin en Maatschappij	33
V.	Vreeze voor gevaar	44
VI.	De uitzetting van het leven	54
VII.	De uitzetting van het terrein	64
VIII.	De Maatschappij en de enkeling	74
IX.	Gebruik en gewoonte	85
X.	De coryphaëen	95
XI.	De macht van het woord	105
XII.	Het geld	115
XIII.	Het spel	125
XIV.	De vrouw	135
XV.	Particulier initiatief	145
XVI.	De Overheid	155
XVII.	De Christelijke Kerk	164
XVIII.	De Christelijke School	174
XIX.	De Christelijke organisatie	184
XX.	De publieke opinie	194
XXI.	Goede en booze Geesten	205
XXII.	De eindtriumf	215

VIJFDE REEKS

Christus' Koningschap en de Staat.

I.	De Spraakverwarring	227
II.	De splitsing in Staten	238

		Bldz.
III.	De eenheid van ons Geslacht	249
IV.	Geschiedkundig verloop	261
V.	De Vorsten	272
VI.	De Wet	282
VII.	Staatspartijen	294
VIII.	Koloniaal bezit	306
IX.	Het internationalisme	318
X.	De Staten onderling	330
XI.	Het Christenland	342

ZESDE REEKS.

Het Koningschap van Christus en de Wetenschap.

I.	Ons menschelijk weten	354
II.	Het weten van Jezus	365
III.	De Wetenschap als macht	376
IV.	De bespiegeling	387
V.	De Waarheid	397
VI.	Gods gedachte nagedacht	408
VII.	De Verborgenheden	419
VIII.	De Verborgenheden (2)	429
IX.	De Verborgenheden (3)	439
X.	De vrijmaking van den Geest	449
XI.	De Majesteit	459

ZEVENDE REEKS.

Het Koningschap van Christus en de Kunst.

I.	Een gave Gods	470
II.	Het ideëele en het practische	481
III.	Het Schoone	491
IV.	Het Schoone een Mysterie	502
V.	Ons Schoonheidsbesef	512
VI.	Het Schoone en de zonde	523
VII.	De oorsprong van het Schoone	534
VIII.	Het Schoone in Christus	546
IX.	Het Verhevene en de Aanbidding	558
X.	Kunst en Religie	569
	Ten Besluite	580

REGISTER EN TEKSTENLIJST.

REGISTER.

A.

Aarde; Gebod om de — te bevolken. I, 134.
Aboriginal Societies; traden in Engeland op, naast de Zending, I, 258, 318.
Adam; als geslachtshoofd, I, 332, 335; als oorspronkelijke Koning van ons geslacht. I, 462, 488. Zie: *Weten*; tweede —. Zie: *Christus.*
Afgodendienst; onder het Joodsche volk, gepaard met zedelijk bederf, I, 399.
Afhankelijkheidsgevoel; — van God, kweekt religie, I, 43, 44, 48, 58. Zie: *Natuur.*
Afrika; zie: *Islam, Kerk.*
Aholiab; zie: *Kunst.*
Afval; verschillende oorzaken v. d. — in onze dagen, I, 30—39. Zie: *Natuur, Afhankelijkheidsgevoel, Christenlanden, Rust, Kunst, Concentratie, Drukpers, Wereldsteden, Geldmacht.*
Alliantie (heilige); zie: *Recht.*
Almacht; zie: *Wonder.*
Alwetendheid; zie: *Weten.*
Ambten; zie *Christus, Kerk.*
Amerika; zie: *Christendom, Staatsleven.*
Anabaptisten; — en de vredesbeweging, III, 319; hunne opvatting van het Koninkrijk der hemelen, III, 320.
Antichrist; de groote —, die aan Jezus' wederkomst voorafgaat, II, 230, III, 8; — als valsche leeraars, II, 230, 239. Zie: *Wonderen.*
Antinomianen; oorsprong der —, II, 13; — en de naaktlooperij, II, 513.
Anticlericalisme;—gekant tegen het koningschap van Christus, I, 249.
Apostelen; roeping der —, II, 145 v.v.; onderwijs van Jezus aan de —, II, 150, 151; — eerst tot de Joden gezonden, II, 155; eerste uitzending der —, II, 156; waarom het getal twaalf ongeschonden bewaard werd, II, 158; macht der — in de zichtbare Kerk, II, 157; plaats van Petrus onder de —, II, 172, v.v.; Kerkformatie door de —, II, 177; Apostolische geloofsbelijdenis, II, 196. Zie: *Demonen, Kerk, Gave der gezondmaking, Wederkomst, Wonderen.*
Aquino (Thomas); zie: *Wetenschap.*
Arbeid; verdeeling van —, III, 37.
Artikel 36; — onzer geloofsbelijdenis, I, 120.
Athanasius; zie: *Geloofsbelijdenis.*
Augustinus; zie: *Wetenschap.*
Azië; zie: *Heidendom, Islam.*

B.

Babel; zie: *Spraakverwarring.*
Beeld; (Christus') de geloovigen naar Christus' — vervormd, II, 86; het — van Christus in ons moet gezien worden, II, 89, 94; het — van Christus in ons, onze geestelijke uniform, II, 90; — — in ieder geloovige

verschillend, II, 91; — — zal de haat der wereld opwekken, II, 94, 95.
Beeld Gods; zie: *Kunst, Natuur, Schoon, Wetenschap.*
Beest; het — uit de Openbaringen, I, 418, 444, III, 225.
Belijden; — plicht van elk onderdaan van Koning Jezus, II, 27, 28; — geschiedt met woorden, II, 29, 30; — onderscheiden van getuigen, II, 32.
Bevolking; zie: *Aarde.*
Bezaleël; zie: *Kunst.*
Bezorgdheid; Jezus waarschuwing tegen —, II, 505 v.v.
Buddhisme; gezocht als bevrediging der mystiek-geestelijke neiging, I, 204; liefde voor het— in de Christenlanden, I, 248,257.
Burgerlijk leven; het — staat onder Christus' Koningschap, II, 353; — wortelt in de Schepping, II, 353; — en kerkelijk leven verscheiden van aard en oorsprong, II, 348, 355.
Bijgeloof; — der heidenen, III, 451, v.v. 462; — onder Israël verboden, III, 453; — in Christenlanden, III, 455.
Byzantinisme; het — heeft de eenheid der Christelijke Kerk gebroken, I, 262.

C.

Caesaropapie; in haar grondgedachte Heidensch, III, 300; — in strijd met het grondbeginsel des Evangelies I, 263; — poging om het Koningschap met het Priesterschap te vereenigen, I, 440; — in strijd met het Koningschap van Christus over de Kerk, II, 338.
Calvijn; zie: *Wetenschap.*
Calvinisme; het — huldigt de wereld-eenheid van Christus' Kerk, I, 264, 265.
Chodcha's; — als secte, I, 5.
Chokma; zie: *Weten.*
Christendom; zijn verbreiding en ontwikkeling in Europa, III, 344; zijn aanhangers in vergelijk met die der andere godsdiensten, III, 343, 449; — heeft Europa en Amerika tot wereldmacht verheven, III, 345; — heeft rijke ontwikkeling in de Christenlanden gebracht, III, 347.
Christenlanden; beheerschen de wereld, III, 346, 350; superioriteit der — erkend door Islam en Paganisme, III, 347; hooge ontwikkeling van het Staatswezen in de — III, 348; ontwikkeling der wetenschap in de — III, 449; gunstig ontwikkelingsproces in de — zal niet doorgaan tot het einde der dingen, III, 350; hedendaagsche afval in de — III, 351. Zie: *Wet.*
Christelijke deugden; — in onderscheiding met maatschappelijke deugden, II, 97 v.v.; — in naam op de openbare school onderwezen, I, 14, II, 67.
Christelijke feestdagen; viering der —, I, 13.
Christelijke Levensbeschouwing; zie: *Publieke opinie.*
Christus; — als het Leven, I, 424, 425, 428; — als de ware Wijnstok, II, 9, 20, 122; — Consolator, II, 328; — als het Woord Gods, III, 107; — weinige vereering van — in Christenlanden, I, 7; formeele en traditioneele huldiging van den — in Christelijke landen, I, 14; weinige vereering van — op het terrein van het publieke leven, I, 16, 19; vijandschap tegen —

op het terrein van het publieke leven, I, 18, 19; — de Zaligmaker der geheele wereld, III, 252—254, 319; vereering van — als Zedenleeraar, I, 17; — als Profeet nog in ruimen kring geëerd, I, 26, 27; — als onze eenige Leeraar, II, 229; de persoon van — door dwaalleeraars aangetast, II, 230 v.v.; — in Zijn drie ambten, I, 441, II, 10; — als Priester-Koning, I, 390; Zijn Priesterschap, in de gemeente beter begrepen dan zijn Koningschap, I, 24 25; — als Koning, tevens Middelaar, I, 379, 438; Middelaarschap van — tijdelijk, I, 380; waarom — Koning en niet Keizer, I, 280; — als Koning in onderscheiding van Profeet en Priester, I, 287, II, 257; — als Zoon des menschen met Koninklijke macht bekleed, I, 371, 379; — officieel door de Christelijke Kerken als Koning gehuldigd I, 12; — als Koning en — als Hoofd der Gemeente, I, 28, 29; — als Hoofd van het Lichaam, I, 325, 326, 327, 339, 342, 362, 429; II, 8, 117, 123, 189, 434; — als de Behouder des lichaams, I, 458, 459; behouder der wereld, I, 460, 466; — als Hoofd Zijner gemeente, II, 123, 311; band tusschen — en de leden van Zijn Lichaam, II, 185; het mystiek karakter v. h. Lichaam van —, II, 130; het Lichaam van — blijft eeuwig, II, 131; het Lichaam van — representeert 't menschelijk geslacht, I, 334, II, 127; — als de tweede Adam, hoofd van ons menschelijk geslacht, I, 329, 335; — is opgestaan als Hoofd van ons menschelijk geslacht, I, 336; vleeschwording van —, noodig om het menschelijk geslacht te behouden, I, 382; verschijningen van — in het oude Testament, I, 381; — als de Heere, I, 342, 344, 348; Souvereiniteit van — in Zijn Koninkrijk, I, 118. Zie: *Eenheid van 't menschelijk geslacht, Geld, Natuur, Schoon, Wetenschap, Jezus, Gezin, Koningschap van Christus.*

Clairvoyance; zie *Weten.*

Classis; Zie: *Kerkelijke tucht, Kerkverband.*

Clerus; Zie: *Kerk.*

Concentratie (v. d. menschelijken geest); gebrek aan — in onze dagen, I, 59—63, 72, 73. Zie: *Drukpers, Wereldsteden.*

Concilie; doel van — van Nicea, II, 232.

D.

Dankbaarheid; stuk der —, II, 12; — overwint werkheiligheid, II, 14; — in 't algemeen, II, 14; — aan God Drieëenig, II, 15.

David; zie: *Koningschap.*

Demonen; het werkelijk bestaan der — en hunne macht, I, 197—199, 215, 217, 218; macht van Jezus over de — krachtens Zijn menschelijke natuur, III, 356; macht over de — door Jezus aan Zijn discipelen gegeven, III, 356, 357; strijd van Christus tegen de —, III, 205, 207; strijd der Christelijke Kerk in de middeleeuwen tegen de —, I, 223; strijd tusschen engelen en —, III, 212; invloed der — op het wereldleven, III, 206, 212; Satan, als hoofd der —, III, 213; aanbidding der —, I,

215; in de vroegste tijden zocht de mensch hulp bij afgoden tegen —, III, 53, 54; het bestrijden der — met demonische middelen, I, 224. Zie: *Geest.*

Diaconaat; instelling van het — II, 176; ontwikkeling van het — II, 201; het — ingesteld ter voorziening in den stoffelijken nood, II, 331; opvatting van het — in de verschillende Kerken, II, 331; het — en de verzorging der kranken, II, 333; het — en het Koningschap van Christus, II, 334; het — mag geen hulp van de Overheid aannemen, II, 333; het — allereerst voor de behoeftige leden der Kerk, II, 336. Zie: *Gezin.*

Diaken; afleiding v. h. woord — I, 345;

Dienaar des Woords; wetenschappelijke opleiding tot — I, 301, v.v.; practische opleiding tot — II, 305; — als herder, II, 288; onderhoud van den — door de gemeente, II, 492.

Dienstboden; zie: *Gezin.*

Dienstknecht; — van Christus, I, 297, 345, 346.

Dieren; hunne veelvormigheid, I, 136, 137; — hebben een ziel, I, 128; het temmen der wilde — sporadisch overblijfsel van vroegere heerschappij over de dieren, I, 135, 157; heerschappij van den mensch over de — I, 135; het instinct der — gave Gods, III, 487—489. Zie: *Geestenwereld, Huwelijk, Weten, Wonderen.*

Dierlijk; Zie: *Heerschappij.*

Docetisme; optreden van Johannes tegen het — II, 226.

Doop; — van Jezus, I, 220; — van Johannes den Dooper, I, 220, 394, 404; prosylieten — I, 219; — en duivelafzwering, I, 220, 221; de kinder — II, 264; de — der volwassenen bij de Dooperschen, II, 261. Zie: *Sacrament.*

Doopersch; — mijding is in strijd met het woord „Alles is uwe", II, 69, v.v.; zie: *Doop, Antinomianen.*

Drieëenheid Gods; zie: *Overheid.*

Drukpers; de — dwingt tot alzijdig medeleven, I, 63—67; haar invloed op het maatschappelijk leven, III, 113, 114. Zie: *Publieke opinie.*

Duivelen; zie: *Demonen.*

E.

Éénheid van 't menschelijk geslacht; — door de zonde verwoest, III, 228, 233, 244; — hersteld in Christus, III, 233, 234, 251, 255, 260, 264; — door de spraakverwarring verbroken, III, 235; — ook zonder spraakverwarring niet mogelijk geweest, III, 244; — zich uitend in het volkenrecht, III, 322; — *poging tot mechanisch herstel;* — bij den torenbouw van Babel, III, 231, 232, 234, 258; — in de wereldrijken, III, 233, 250, 255; — door het Internationalisme, III, 328. Zie: *Maatschappij, Staat, Staten.*

Egyptenaren; zie: *Natuur.*

Emancipatie, zie *Moderne tijdgeest.*

Engelen; — als dienende geesten, I, 209, 213, 217, 489; de mensch zal de — oordeelen, I, 419. Zie: *Geestenwereld.*

Esperanto; zie: *Internationalisme.*

Europa; zie: *Christendom, Geschiedenis, Heidendom, Islam.*
Evangelisatie; — in hare verhouding tot de Kerk, I, 291; — en Zondagsschool, II, 322; — zoekt meestal de mindere klassen, I, 289, 290; — richt zich te eenzijdig op de redding der ziel, I, 290. Zie: *Leger des Heils, Réveil.*

F.

Feminisme; zijn oorsprong, II, 410; zijn fout, II, 412, 416. Zie: *Moderne tijdgeest, Vrouw.*

G.

Gave der gezondmaking; bijzondere gave der apostelen, II, 329, 330.
Gedachte; — in 't heelal belichaamd, een gedachte Gods, III, 441. Zie: *Wetenschap.*
Geest; de — tegenover de stof, I, 212; werking van den Heiligen — breekt invloed der demonische —, I, 221—225; invloed en werking van den menschelijken —, I, 206, 207.
Geestenwereld; verschil van rang in de —, I, 364, 366; invloed der — op den mensch, I, 208, 209, 366, 419; op het dier, I, 420; beteekenis der — in de dagen der Reformatie onderschat, I, 368; aan Christus onderworpen (zie *Koningschap van Christus*); — doorloopt geen proces van ontwikkeling, I, 491; strijd tegen de —, II, 57, 58; booze en goede geesten in de —, III, 205—215.
Geld; het ontstaan van — als pasmunt, III, 116—120; de — zucht een hartstocht, III, 121; — op zich zelf een gave Gods, III, 120, 122; zijn werking ten kwade, III, 120—122; — en ons rentmeesterschap, III, 124; ons — in dienst van Christus, II, 72, 73; — eene maatschappelijke kracht, III, 115; — als strijdmiddel om de oppermacht in de Maatschappij, III, 150. Zie: *Spel.*
Geldmacht; een der oorzaken van den algemeenen afval, I, 92—101.
Gelijkenissen; de — des Heeren sluiten zich aan, aan het gewone leven, I, 432.
Geloofsbelijdenis; van Athanasius, II, 232, 233. Zie: *Apostelen.*
Gemeene Gratie; hare werking in het historisch proces, III, 269; hare werking in de ontwikkeling der Heidensche en Islamietische landen, III, 346, 347. Zie: *Recht, Spraakverwarring.*
Gemeente; Zie: *Christus, Internationalisme, Kerk, Koningschap van Christus.*
Genie; Zie: *Weten.*
Gnostieken; opkomst der —, II, 228.
Goim; beteekenis van het woord —, I, 393.
Geschiedenis; Gods leiding in den loop der —, III, 334, 335, 339—341, 434, 435, 460; de inwerking der rasverschillen op den loop der —, III, 337; invloed der Kruistochten op de — van het Christelijk Europa, III, 340; uitspraken van Jezus over de toekomstige —, III, 341. Zie: *Gemeene Gratie, Koninkrijk der hemelen, Koningschap van Christus, Wederkomst des Heeren, Zonde.*

Getuigen; wat is —? II, 33, 34; — in den eersten Christentijd regel, II, 37; — plicht van elk onderdaan van Koning Jezus, II, 36; — onderscheiden van belijden, II, 32, 38; — geschiedt door spreken, II, 41.
Geweten; zie: *Wet.*
Gezag; het menschelijk — afgeleid van 't Goddelijk gezag, I, 299—304; menschelijk — gaat uit van God Drieëenig, I, 450; het Goddelijk — instrumenteel over de menschen uitgeoefend, I, 308; het menschelijk — door de zonde verbrokkeld, I, 308, 309; — de ontwikkeling v. h. patriarchaal — I, 305, 453; II, 433, 434; ouderlijk —, I, 450 v.v.; II, 436; — van den man over zijn gezin, II, 380; ouderlijk — en het eeren der ouders, II, 437; — hierarchie voor het gezin, II, 381; — in den Staat, II, 435.
Gezin; —s leven wortelt in de Schepping, II, 353, 358, 369, 371, benaming Christelijk —, II, 358 v.v.; — als deelend in de verlossing door Christus, II, 362, 364, 472; de godsdienstoefening in het Christelijk —, II, 365, 467, 475; voortkoming van ons menschelijk geslacht uit één —, II, 373; — als prototype van het Staatsleven, II, 377, 435; Koningschap van Christus over het —, II, 379, 382, 475, 528—530; gezagshierarchie voor het —, II, 380, 381; gezag van den man in het —, II, 380, 396, 439; in het — de man het hoofd der vrouw, II, 384; de man als Christelijk —shoofd, II, 385, 388 v.v., 527; het —srecht in Christelijke landen, II, 388; roeping der vrouw in het Christelijk —, II, 391; familieverhoudingen in het —, II, 377, 428; de invloed der zonde op het —, 362, 387, 432, 471; valsche vrede in het —, II, 478; de Kerk en het —, II, 476, v.v.; III, 29; roeping der prediking tegenover het —, II, 479; het — en het huisbezoek, II, 482, 483; band tusschen Kerk en — in het Verbond, II, 486; onderhoud van het — door den man, regel, II, 493; —sbezit geoorloofd, II, 495; voorziening in eventueele armoede van het Christelijk —, II, 499; — en huisaltaar, II, 465 v.v.; in het — de vrouw in den man begrepen, II, 532; — en maatschappij, III, 28, 35; dienstboden leden van het —, II, 444; dienstboden onderdanig aan het — shoofd, II, 448, v.v.; band tusschen de dienstboden en het —, II, 453; contact tusschen het — en de buitenwereld, II, 457—459, 462, 464, III, 35, 36; gevaren aan opsluiting in eigen — verbonden, II, 460; gedeeldheid in het — om Christus' wille, II, 463, 477, 536. Zie: *Gezag, Kind, Maatschappij, Vrouw.*
Gouden Kalf; zie: *Mammondienst.*

H.

Heelal; zie *Gedachte.*
Heere; zie *Christus.*
Heerlijk; zie: *Schoon.*
Heerschappij; van den mensch over zijn dierlijk leven, I, 417, 418. Zie: *Dieren, Natuur.*
Heidendom; hedendaagsche op-

waking van het — in Azië en haar gevaar voor Europa, III, 312. Zie: *Revolutie, Staatsleven, Wonderen.*
Heidenen; zie: *Natuur.*
Herder; Jezus de goede —, II, 9, 21, 122, 280, 288, 298, 299; de predikant als —, II, 288 v.v.; de ouderling als —, II, 291.
Hoop; (Christelijke) —, doelt op Jezus' wederkomst, II, 104; — maakt ons pelgrims op aarde, II, 105.
Huisbezoek; als een arbeid der ambtsdragers; II, 482, 484. Zie: *Gezin.*
Humanisme; misbruik van het woord —, II, 62.
Huwelijk; het wezen van het —, II, 376; invloed der zonde op het —, II, 378; plicht om te huwen, II, 408, 494; schijngestalte van — bij sommige dieren, II, 424; gemengd — af te raden, II, 534. Zie: *Sacrament.*

I.

Ignorabimus; zie: *Wetenschap.*
Instinct; zie: *Dieren.*
Internationalisme; en de wereldcongressen, III, 324; — Esperanto en kosmo-politisme, III, 325; — heeft geleid tot Sociaal-Democratie, III, 326; zijn streven naar een wereldstaat, III, 326, 327; — vrucht der Gemeene Gratie, III, 329; — en het Koninkrijk der hemelen, III, 329, 330; — en de vredesbeweging, III, 319, 322, 323; — opgekomen uit den drang naar éénheid in ons menschelijk geslacht, III, 320; bevorderd door de ontwikkekeling v.h. verkeer, III, 320, 321.
Ireniek; als poging om de eenheid der Kerken te herstellen, I, 264.
Islam; zijn aantal belijders, III, 343; zijn aantal belijders in het grondgebied van Turkije, Engeland en Nederland, I, 9; zijn macht in Azië en Afrika, III, 308; in Europa gestuit, III, 339; onder de macht van het Christelijk Europa, III, 309, 310; zijn snelle uitbreiding, III, 313; wordt door Christelijke Mogendheden begunstigd, III, 315; door gedoopte Christenen verheerlijkt, I, 248; vereering van Mahomed bij den —, I, 1—8, 10, 20; III 580, 581; het gebed bij den —, I, 1; de Jong-Turken en de —, III, 580, 581; — en de heilige oorlog, I, 10. Zie: *Christenlanden, Wetenschap.*
Israël; ondergang van 't vleeschelijke —, opkomst van 't geestelijke —, I, 480. Zie: *Joden, Volkskerk, Rechten van het volk, Wet, Wetenschap.*

J.

Jezus; waarom uit de Joden geboren? I, 396; Zijn komst voorbereid bij 't Joodsche volk, I, 399, 401; als leeraar, II, 155; als rechter, I, 355, 409; als de goede Herder, II, 9, 21, 122, 280, 288. Zie: *Christus, Weten.*
Joden; ondergang der — als volk, I, 314, 319; diaspora der —, noodig voor de Evangelieprediking, I, 403; als natie gehandhaafd, I, 411; particularisme der —, door sommige Christenen nagevolgd, I, 320; toekomst der —, III, 317.
Johannes; zie: *Docetisme.*
Johannes de Dooper; beteekenis van zijn optreden, I, 404, 443, 458. Zie: *Doop, Koninkrijk*

der Hemelen, Koningschap van Christus.
Jong-Turken. Zie: *Islam.*

K.

Kapernaüm; doemvonnis over —, I, 351.
Kennis; natuurlijk verband tusschen — en macht, III, 356.
Kerk; opgekomen uit de genade, niet uit de Schepping, II, 124, 349; als organisme; II, 122, 130, 142; — en wereld ieder een eigen levenssfeer, II, 124; de onzichtbare —, II, 129; (zichtbare —) als instituut, II, 132—134; haar openlijk optreden door God gewild, II, 137, 141, 145; door Jezus gesticht, II, 142, v.v., 349; met de apostelen ingesteld, II, 158; na der apostelen dood bestendigd, II, 160, 161; openbaar in de ambten, II, 225; verband tusschen de zichtbare en onzichtbare —, II 162; de zichtbare — in Roomsche landen meer op den voorgrond, II, 297; formatie der eerste — door de apostelen, II, 177 v.v.; inwoning van Jezus in Zijn —, II, 181 v.v.; — als openbaring van het mystieke Lichaam van Christus, II, 201, 204, 268, 340; band tusschen de — en het mystieke Lichaam van Christus, II, 208, 214, 240; heilig in Christus, II, 350; de — en het Verbond, II, 265; — en Sacrament, II, 162, v.v.; — gehoorzaamheid schuldig aan Christus als haar Koning, II, 311, 312; — bewaard door het Koninklijk regiment van Christus, II, 313; het verdwijnen der plaatselijke —, II, 203, 205, 235 v.v.; openbaring der plaatselijke —, II, 206, 242; ondergang der eerste Christelijke — in Klein-Azië en Afrika, I, 359; de Kerken in Klein-Azië uit de Openbaringen, II, 235 v.v.; hare ontwikkeling, II, 200; snelle uitbreiding, II, 228; een nationale — een fictie, II, 201, 203, 204, 241, 261, 340; de Clerus in de Roomsche —, II, 249 v.v.; band tusschen de heffe van 't volk en de —, II, 251, 252; uitzuivering van den ouden zuurdeesem uit de —, II, 238; Staat en —, II, 249; saamwerking tusschen overheid en — in de Middeleeuwen, II, 263; de — mag geen geldelijken steun van de overheid vragen, II, 295; hare opkomst in de maatschappij, III, 165; — en de maatschappij in de historie III, 168, 169; als orgaan voor Christus' Koningschap over de maatschappij III, 169; verhouding tusschen — en maatschappij, III, 171, 172, 176; veroordeeling van het beginsel „wat gist in de maatschappij moet nagisten in de —", III, 176; —, zich aanpassend aan het leven der volkeren, II, 194; — en Gemeente, II, 142, 258; eenheid der wereldkerk in de dagen der Reformatie niet genoeg in het oog gehouden, III, 301; hare gedeeldheid, II, 195; eenheid van levensvorm in de Roomsche —, II, 196; geestelijke eenheid van Christus' —, II, 192, 268; opzicht in de — door de opzieners, II, 280 v.v.; catechetisch onderwijs in de groote stads —, II, 283; huisbezoek in de groote stads —, II, 282; parochiestelsel noodig

in de groote stadskerk, II, 285, 286, 292; geldelijke offerande aan den Koning der —, II, 292 v.v., 488; de — onder het oude Verbond, II, 349; subjectivisme en objectivisme in de —, II, 139; doode toestand der Gereformeerde Kerken einde 18de eeuw, en zijn oorzaak, II, 300; zijn gevolg, II, 317; verscheidenheid van — vorm voor de verschillende landen, II, 321; particulier initiatief en het verzuim der —, II, 322, 323, 346; — en de philanthropie, II, 327. Zie: *Calvinisme, Evangelisatie, Gezin, Ireniek, Koningschap v. Christus, Sacrament, Wederkomst, Volkskerk, Kerkverband. Eenheid der Christelijke Kerk.* Zie: *Calvinisme, Ireniek, Byzantinisme, Caesaropapie.*

Kerkelijke tucht; — op de leer, II, 171, 172, 240, 265, 272; — op het leven, II, 240; — in de Volkskerk niet gehandhaafd, II, 247, 263, 275, 276; handhaving der — noodig om de Banier van Christus' Koningschap zuiver te houden, II, 270; — en de handhaving van het Koningschap van Christus, II, 273, 344; — op de leeraars, II, 274; verslapping der — bij uitbreiding der Kerk, II, 277; de handhaving der — door de ambtsdragers, II, 344; — door classis en synode, II, 345; de — in Paulus' toespraak tot de Efeziërs, II, 279. Zie: *Koningschap van Christus.*

Kerkformatie; zie: *Apostelen.*

Kerkverband; niet dadelijk gelegd bij de kerkformatie, II, 178; — door classis en synode, II, 269; — alleen mogelijk bij zuivere belijdenis en gehandhaafde tucht, II, 270.

Kind; band met zijn ouders, II, 426; zijn plaats in het gezin, II, 422 v.v.; zijn opvoeding, II, 442, 519 v.v.; zijn lichamelijke verzorging, II, 521; ook zijn lichaam lid van Christus, II, 524; als in het Verbond besloten, II, 522, 537; het — en het Christelijk onderwijs, II, 526; naar ziel en lichaam onderdaan van Christus, II, 526. Zie: *Vrouw.*

Kleeding; — in het costuum, III, 56, 57; — naar beroep en en stand, III, 5, 7, 58.

Koloniën; Nederland's schuld tegenover zijn —, III, 315; verantwoordelijkheid in het bezit van —, III, 316.

Kolonisatie; in den tijd der Phoeniciërs en Grieken, III, 306; in de 15de eeuw, III, 306; — en kerstening, III, 307, 308, 314; — misbruikt voor stoffelijke winst, III, 315. Zie: *Zending.*

Koning; regeert bij de Gratie Gods, III, 258, 271; — als titel in de dagen van Jozua, III, 242; in de dagen van Saul, III, 243.

Koninkrijk (van Christus); niet van deze wereld, I, 115, 116; — zonder uiterlijke praal, II, 27.

Koninkrijk der hemelen; door Christus voorbereid in den loop der geschiedenis, III, 341; door Christus in de historie tot ontwikkeling gebracht, III, 269, 270; handhaaft de éénheid van ons menschelijk geslacht, III, 318, 329; als eenheid tegenover de veelheid der aardsche Koninkrijken, III, 230, 255, 256, 260; als organische saambinding

der geloovigen, III, 231; Jezus, de Koning van het —, I, 354; — door Johannes gepredikt, I, 404 v.v., II, 258; — binnen in u, I, 430; — de hoogste orde, waartoe het creatuurlijk leven opklimt, I, 433; de sleutelen van —, II, 157. Zie: *Anabaptisten.*

Koningschap; van God Drieeenig, I, 372, 384, 386, 437, 438.

Koningschap (van Christus) draagt een instrumenteel karakter, I, 375, 381, 386, 412, 438; III, 11; organisch, elk aardsch koningschap mechanisch, I, 294—296, 306, 310, 328; geprofeteerd in het oude Testament, I, 387; voorbereid onder de Oude Bedeeling; I, 468, 494; door de Joden, nationaal verwacht, I, 312, 391, 392; door Johannes den Dooper aangekondigd, 405, 458; over de gansche schepping, I, 423, 434; heerscht over leven en dood, I, 425; wortelt in het leven, I, 425, v.v.; uitgeoefend door innerlijk te overtuigen, I, 441; over de onzienlijke en zienlijke wereld, I, 465; speciaal door Markus beschreven, , 495; een wereldheerschappij, , 498; met de leer van den vrijen wil onvereenigbaar, II, 2; bij het — behooren onderdanen II, 1, 2; behoort een volk II, 10, 11, 257; het legt aan zijn onderdanen verplichtingen op, II, 17; is eeuwig, II, 257; — tegenover het schijn-koningschap van den mensch I, 103, 104; tegenover Satan als overste der wereld, I, 195, 196, 197, 227; — over de geesten, I, 363, 369, 370, 463, 467, 474. Zie: *demonen;* zijn geestelijke schittering tegenover de praal van het aardsche Koningschap, I, 317; — gaat over de geheele wereld, I, 255, 256, 275, 322; over het natuurlijke leven en zijn ontwikkeling, I, 188; het Koningschap van Christus, door de Kerk te weinig onderwezen, I, 292; in de Gemeente verdonkerd, I, 21, 124; belang *van het* — te weinig gevoeld, III, 10; zijn aard, III, 7; ten onrechte vergeestelijkt, I, 311, 350, 361; II, 341; als behandeld door Frank Thomas, III, 221; moet niet overdrachtelijk, maar in eigenlijken zin verstaan worden, III, 222; — in verband met zijn macht als Rechter, I, 355; zijn universeel karakter, I, 358, 360, 362, 411, 446, 496; gaat over alle volken, ook de ongekerstende, III, 311; gaat over het leven van Staten en volken, III, 268, 272, v.v.; merkbaar in het historische proces der volkeren, III, 269, v.v., 310; gaat over het Staatsleven der volkeren, III, 334, 335, 342, 344 (zie: *Staten*); over de vorsten der aarde, III, 272—282; — en de Goddelijke Voorzienigheid, III, 281; — over de maatschappij, III, 164, 165, 167, 173, 174, 184, 194, 204, 221; over het maatschappelijk leven, III, 3, 5, 9, 23, v.v.; over het burgerlijk en kerkelijk leven, verschillend van aard, III, 348; over het gezinsleven, II, 431, 443, 447, 455, 499; over ons lichaam, II, 510 v.v.; op het gebied der wetenschap, III, 459 v.v., 466—469; —over de kunst, III, 543; — onze troost in de bange dagen voorafgaande aan Zijn wederkomst, III, 353; — is

Zijne macht over „alle dingen", III, 354, 355; resumé van de behandeling van het — in Pro Rege, III, 582, v.v. Zie: *Anticlericalisme, Caesaropapie, Diaconaat, Gezin, Kerkelijke tucht, Sacrament, School, Wet.*

Koningschap (van Christus over Zijn Kerk), II, 120, 180, 190, 199, 205, 268, 269, 350; over Zijn Kerk, in al haar groepeering, II, 232, 233; als terrein van de herschepping, II, 307; komt uit in de handhaving der tucht II, 273; uitgeoefend door middel van de ambtsdragers, II, 287, 290, 297, 299, 344; — van Jehovah over het volk Israël, I, 388.

Koningschap (van den mensch); oorspronkelijk — in het Paradijs, I, 488, v.v.; door Satan verwoest, I, 491; in Christus hersteld, I, 490, 493; — van Saul tegenover Jehovah's koningschap, I, 388: — van David en Salomo, afschaduwing van Christus' Koningschap, I, 389, 456.

Kranken; zie: *Diaconaat.*

Kruis; — als lijden om Christus' wil, II, 43, 48; — als Romeinsche doodstraf, II, 45, 46; beteekenis van Jezus' woord over het — dragen, II, 46, 47; — dragen als plicht voor elk onderdaan van Koning Jezus, II, 51.

Krijgsknecht; Gods kind als — in de Schrift geteekend, II, 53, 54, 76 v.v. Zie: *strijd* en *wapenrusting.*

Kruistochten; zie: *Geschiedenis.*

Kunst; afleiding van het woord, III, 470; — een gave Gods, III, 471; dwaling de — als iets zondigs te beschouwen, III, 473, 474; kunstzin, een gave Gods, III, 475—477; — een kunnen, krachtens onze schepping naar Gods beeld, III, 477—480, 501; vrije — en practische — gaven Gods, III, 481—484; — van Aholiab en Bezaleël, III, 486, 487; — behoort tot het rijk van het Schoone, III, 491, 492; — als kunnen, III, 482, 483; veredelende invloed van de —, I, 108, 109; bloei van de — op religieus terrein, III, 572 v.v.; het mysterie in de —, III, 510, v.v.; de inspiratie in de —, III, 98, 99, 511, 533; haar oorsprong niet in de natuur, maar in den schoonheidsdrang, die God den mensch inschiep, III, 514; afkeer van de — in de oude Christelijke kerk, en bij de Puriteinen, III, 517; — een poging om den vloek over het schoone te keeren, III, 521; — onder Israël, III, 525; haar oorsprong in de schepping, III, 535, 537; Koningschap van Christus over de —, III, 543, 567, 568, 579, 580; ontwikkeling v. d. — in de Heidenlanden en in de Christenlanden, III, 551, 556; Christelijke —, III, 556; — als surrogaat voor Religie, afgoderij, I, 105, 106, III, 569; invloed der zonde op — en kunstenaar, I, 109—112; III, 522—532. Zie: *Schoon.*

Kunstenaar; zie: *Kunst.*

Kwakers; Zie: *Anabaptisten.*

L.

Leger des Heils; Evangelisatie uitgaande van het —, I, 289.

Letterkunde; het hedendaagsch verval der —, III, 113; Christelijke —, III, 113.

Lichaam (van Christus); zie: *Christus, Kerk, Sacrament.*
Lichaam; zie: *Zelfverloochening.*
Liefde; Christelijke — in tegenstelling met naasten —, II, 103, 109; — tot het volk des Heeren, I, 108; — tusschen man en vrouw, II, 113, 115; — en vriendschap, II, 114; vaderlands — I, 114; naasten — tijdelijk van karakter, II, 116.

M.

Maatschappelijk leven; organiseering van het — III, 37, v.v. — meêleven plicht, III, 25, v.v.; verbetering van het — door onderlinge vergelijking, III, 67.
Maatschappij; ontstaan van het woord — III, 12—14; wortelt in de Schepping, III, 15, 34; hare ontwikkeling krachtens vaste Scheppingsordinantiën, III, 16, 37, v.v.; inwerking der zonde op de — III, 18—22; Kerstening der — III, 24; de Christelijke — III, 22, v.v.; Gezin en — III, 33—44; invloed van de vreeze voor gevaar op de vorming der — III, 45—54; invloed van de uitzetting van het leven op de vorming der — III, 54—64; — vroeger meer nationaal, thans meer cosmospolitisch, III, 59, 63; de — en het individu, III, 62—64, 74; — en de publieke opinie, III, 4, 66, 72, 194—205 (Zie ook: *Publieke opinie*); tweeërlei geest werkt in de —, III, 75, 94; haar levenssfeer, III, 1, 2; hare ontwikkeling onder de volkeren, III, 2, 30, 31; de — geen organisatie, III, 4, 76, 91; roeping van den Christen tegenover de —, III, 5; hoe zij zich openbaart, III, 77; door God gewild, III, 79; maatschappelijke beleefdheidsvormen, III, 80—84; — en het gewoonterecht, III, 88; — en het vereenigingsleven, III, 90; — en de coryphaeën, III, 95, 104; — en de uitvindingen, III, 100, v.v.; de macht van het woord in de —, III, 105—114. (Zie: *Letterkunde*); saamleving in de — door conversatie, III, 108; de macht van het geld in —, III, 116—125, 150. (Zie *Geld*); invloed der vrouw op de — III, 135—145. (Zie: *Vrouw*); de macht der — tegenover Staat en Overheid, III, 145, v.v.; onze strijd met Spanje een botsing tusschen Overheid en —, III, 148; het rechte verband tusschen — en overheid, III, 151, v.v. 155; het ingrijpen der Overheid in de —, III, 157, 159; — heeft haar taak verwaarloosd, III, 160; invloed der zonde op de —, III, 161; de Christelijke organisatie en de —, III, 184—194; — en gezin, een eigen roeping, III, 216, 217, 220; — en de éénheid van ons menschelijk geslacht, III, 217, 218; de macht van de tegenwoordige —, III, 220. Zie: *Drukpers, Geld, Gezin, Letterkunde, Kerk, Koningschap van Christus School, Vrouw, Chr. organisatie.*
Macht; zie: *Kennis.*
Mahomed; zie: *Islam.*
Mammondienst; II, 62, 73, III, 121; — brengt verderf in het gezinsleven, II, 508; verschil tusschen — en gouden kalf, I, 92. Zie: *Geldmacht.*
Man; zie: *Gezin, Liefde, Vrouw.*

Markus; zie: *Koningschap van Christus.*
Middelaar; zie: *Christus.*
Moderne tijdgeest; verslapt de banden van het natuurlijke leven, I, 89—92; — kweekt mechanische saambinding, I, 88, 89.
Moeder; zie: *Vrouw.*

N.

Naaktlooperij; opgekomen uit overgeestelijkheid, II, 513.
Natuur; de — naast de openbaring, bron van Godskennis, I, 232; vloek over de —, I, 143—147; angst voor de —, I, 147, 148; III, 47 v.v.; instinctieve kennis der — verloren gegaan, I, 138, 139; instinctieve kennis der — nagebloeid onder de Egyptenaren, I, 138, 150; instinctieve kennis der — nagebloeid onder de heidenen, I, 156; aanbidding der — I, 143; ontwikkeling van 's menschen macht over de —, III, 162; ingeschapen macht over de — na den zondeval verloren, I, 139—143; in Christus hersteld, I, 160, 161, 495; de mensch vertoont in zijn heerschappij over de — een trek van het beeld Gods, Gods, I, 130—133; tegenwoordige vlucht van 's menschen heerschappij over de —, reeds door Christus voorspeld, I, 181—184, 278; heerschappij van den mensch over de — vermindert af hankelijkheidsgevoel, I, 43, 44, 48; heerschappij van den mensch over de — in de schepping door God bedoeld, I, 126—130; in de Christenlanden sterker dan in de heidenlanden, I, 477; III, 47, 48; heerschappij van den mensch over de —, werkt nadeelig op de religie, I, 41, 46, 278; macht over de — door wetenschappelijk onderzoek, III, 457; middellijke heerschappij over de — in onze dagen, I, 186, 187; onmiddellijke heerschappij over de — zal de mensch eens terug ontvangen bij Christus' wederkomst, I, 185.
Nestorianen; dwaling der —, III, 375.
Nicolaïeten; zedelijke dwaling der —, II, 226, 228.

O.

Objectivisme; zie: *Kerk.*
Onderwijs; zie: *Kind.*
Oordeel; laatste —, I, 360.
Openbaring; — Gods in de schepping, III, 417, 442, 458; Gods — van de waarheid in Jezus Christus, III, 415. Zie: *Wetenschap.*
Opstanding; onze lichamelijke en geestelijke —, I, 435.
Opvoeding; zie: *Kind.*
Organisaties; de Christelijke — in de maatschappij, III, 184, 194; Paulus' uitspraak in 1 Cor. 6 toegepast op de Christelijke —, III, 185—187; Christelijke — een instrument voor Christus' Koningschap over de maatschappij, III, 184; gevaar van saamwerking in zoogenaamde neutrale —, III, 190; het opkomen der Christelijke —, III, 192; Christelijke — door Christus gewild, III, 193. Zie: *Maatschappij.*
Ouderling; zie: *Herder.*
Ouders; zie: *Kind.*
Overheid; ingesteld om der zonde wil, I, 121, 454; II, 433;

III, 164, 228, 257; draagt een tijdelijk karakter, III, 259; als dienaresse Gods, I, 456; regeert bij de gratie Gods, III, 298; ontleent haar macht rechtstreeks van God Drieëenig, I, 455, 113—117, 122, 123; —'s gezag en ouderlijk gezag van denzelfden aard, I, 450; eerst patriarchaat, daarna —, III, 264; inmenging van de — in het maatschappelijk leven, III, 86, 115, 117; — en de armenzorg, II, 336; — en de Kerk, II, 342, 343; onze strijd met Spanje een botsing tusschen — en maatschappij, III, 148. Zie: *Diaconaat, Kerk, Maatschappij, Particulier initiatief, Revolutie, Wet.*

P.

Paradijs; zie: *Koningschap, School.*

Parochiestelsel; noodig in groote stadskerken, II, 285, 286, 292, — in andere landen, II, 293, 295.

Particularisme; het — der Joden als tegenstelling tegen het Universalisme der Christelijke religie, I, 251, 319; — der Joden door sommige Christenen nagevolgd, I, 320.

Particulier initiatief; als element in het maatschappelijk leven, III, 146; opbloeiing van het — tijdens onzen strijd met Spanje, III, 148; — in onzen schoolstrijd, III, 148; — en de Overheid, III, 149; — en het gevaar voor individualisme. III, 150. Zie: *Zending.*

Patriarchaat; zie: *Staat.*

Paulus; zie: *Kerkelijke tucht, Organisaties, Slavernij.*

Pers; zie: *Drukpers.*

Petrus; zijn persoon en plaats onder de apostelen, II, 172 v.v.; zijn verloochening, II, 25, 26.

Pharizeïsme; formalisme van het —, I, 395, 400; — minder invloed in Galilea, I, 401; — alleen denkbaar in geloovige kringen, II, 31.

Pinksterdag; zie: *Spraakverwarring.*

Plantenrijk; zie: *Wonderen.*

Predikant; zie: *Herder.*

Prediking; zie: *Woord.*

Priesterschap; zie: *Christus.*

Proselyten; Joodsche propaganda voor —, I, 392. Zie: *Doop.*

Pro Rege; — waarom deze titel, I, 8.

Pseudo-religie; alle — staat tegenover, niet naast de ware religie, I, 250.

Publieke opinie; gekerstend, een instrument voor Christus' Koningschap in de Maatschappij, III, 194, 204; inwerking van het beginsel op de —, 195, 196; groeiende macht van de — tot wereldopinie, 197, 198, 199; — gesteund door druk- en dagbladpers, III, 200; — als vijandige macht tegen de Christelijke levensbschouwing, III, 202.

R.

Rasverschillen; zie: *Geschiedenis.*

Rechten (van het volk) onder Israël, III, 295; — in Calvinistische landen, III, 297, 298.

Religie; zie: *Afhankelijksgevoel, Kunst.*

Recht; het volken — en de Heilige Alliantie, III, 322; Ro-

meinsche — en het volkenrecht, III, 321; de zuiverheid van het Romeinsche — vrucht der gemeene gratie, III, 291.
Reformatie; zie: *Geestenwereld, Kerk.*
Réveil; zijn invloed op den geestelijken toestand der kerken, II, 320; het — als poging om de hoogere klassen te evangeliseeren, I, 289.
Revolutie; beginselen der Fransche — betreffende volk en overheid, III, 299; Fransche — terugkeer tot de oud-Heidensche levensopvatting, III, 312. Zie: *Staatsleven.*
Romeinen; zie: *Recht, Staat, Zending.*
Roomsche Kerk; zie: *Kerk, Sacrament.*
Rust; verschillende soorten van — in de H. Schrift genoemd, I, 49, 50; door het moderne leven bijna verdwenen, II 53—56; — noodig voor ons godsdienstig leven, I, 51, 52.

S.

Sacrament; instelling der —, II, 162, 165 v.v.; — behoort bij de zichtbare Kerk, II, 163; band tusschen 't mystiek lichaam en de zichtbare Kerk, II, 163, 164, 209 v.v.; toespraken bij het —, II, 164, 210; — van den Kinderdoop, II, 212; — door den Koning der Kerk bevolen, II, 213; saamvoeging van — en Woord, II, 216; — van het huwelijk enz. bij de Roomsche Kerk, II. 278. Zie: *Kerk.*
Salomo; zie: *Koningschap.*
Satan; zijn macht te niet gedaan, I, 444; zijn val sluit verlossing uit, I, 491; — als overste der wereld, I, 492; werking en macht van —, I, 209—211, 218, 226, II, 62. Zie: *Demonen, Strijd.*
Saul; zie: *Koningschap.*
Schepping; de — van het eerste menschenpaar, II, 373—375. Zie: *Burgerlijk leven, Gezin, Kerk, Koningschap van Christus, Kunst, Maatschappij, Openbaring, Schoon, Staat.*
School; behoort tot het leven der maatschappij, III, 174; Kerkelijke en overheids — veroordeeld, III, 175; neutrale — veroordeeld, III, 177; de Christelijke — bindt belijders van verschillende kerken saam, III, 178, 179; maatschappelijk karakter der —, III, 179; hulp der overheid aan de —, III, 180; Christelijke — een eigen plaats in de maatschappij, III, 181; Christelijke — geeft ook Christelijk maatschappelijke opleiding, III, 182, 183; Christelijke — als orgaan, waardoor Christus Zijn Koningschap over de maatschappij uitoefent, III, 183, 352. Zie: *Christelijke deugden, Particulier initiatief.*
Schoon; invloed der zonde op het —, 519; formeel — en zakelijk —, III, 531, 579; zijn oorsprong in de Schepping, III, 536 v.v.; draagt de kiem van heerlijkheid, III, 537; de wereld van het —, afschijnsel van Christus in de Schepping Gods, III, 540, v.v.; het — van den Man van Smarte, III, 547-549; het — en zijn overgang tot het heerlijke in Jezus' leven, III, 549—551; het — valt binnen de maat van het menschelijke, III, 559 v.v.; misbruik door Satan van het — gemaakt, III,

578; onderscheid tusschen — er heerlijk, III, 492—496, 513, 514, 542; het — als Goddelijk stempel op de schepping, III, 496 v.v. 541; God heeft een welgevallen in het —, III, 502-505; het — een mysterie, III, 497 v.v., 505, v.v.; de mensch krachtens zijn schepping naar Gods beeld vatbaar om het Goddelijk — te genieten, III, 500, 508 v.v. 516, 517; het — al een in 't ideëele te zoeken, een dwaling, III, 503, 504; kenmerken van het —, III, 505, v.v. Zie ook: *Kunst, Openbaring, Verheven, Vrouw.*

Slavernij; de — niet door het Evangelie opgeheven, II, 447; — ten tijde van Paulus, I, 345, 445; — der zonde, I, 347.

Sociale quaestie; het ontstaan der —, door de uitzetting van ons leven, III, 60, 61.

Spanje; onze strijd met —. Zie: *Maatschappij, Overheid, Particulier initiatief.*

Spel; ons ingeschapen, III, 125; — als ontspanning, III, 126, 127, 129; — bindt maatschappelijk saam, III, 128; — in de Schrift, III, 129; — in de verschillende landen, III, 130, 131; — om geld, III, 131; passie en —, III, 132; het lotspel, III, 133; welk — in een Christelijk gezin geoorloofd. III, 134.

Spiritisme; — I, 200, 201, 202, 225, III, 360. Zie: *Weten.*

Spraakverwarring; — bij Babel een ingrijpen der Gemeene Gratie, III, 244; —, als schakel in de keten des heils, III, 234; taaleenheid op den Pinksterdag tegenover de —, III, 263, 319. Zie: *Eenheid van 't menschelijk geslacht, Staatsverband.*

Staat; de — is er om der zonde wil, III, 228 v.v., 257; draagt een tijdelijk karakter, III, 259; ontwikkeling van den — in het Romeinsche rijk, III, 299; zijn ontwikkeling onder de Christen-Keizers, III, 300; het patriarchaat eerst, daarna den —, III, 239; — vereischt eigen grondgebied, III, 241; ontwikkeling van het Staatswezen uit kleine staten, III, 242; het ontstaan van een —, III, 245; kenmerken van den normalen —, 246; van oudsher oorsprong van den — in de onzienlijke wereld gezocht, III, 246, 247; de — wortelt niet in de Schepping, III, 247, 256; een instituut der Gemeene Gratie, III, 228, 248, 249, 257, 259. Zie: *Gezag, Kerk, Maatschappij, Wet.*

Staat der Heerlijkheid); zie: *Weten.*

Staat (der Rechtheid); zie: *Weten.*

Staten; gevormd, nadat door de zonde de eenheid van 't menschelijk geslacht verbroken was, III, 228; de macht der Christen —, III, 346. Zie: *Wet.*

Staatsleven; moet opgeëischt voor den Christus als onzen Koning, III, 303, 304; nawerking der oud-heidensche ideeën in het —, III, 304; invloed der Fransche Revolutiebeginselen op ons —, III, 305; invloed van staatslieden op het —, III, 277, 278; invloed van Christenvorsten op het —, III, 275, v.v.; gekerstend — in Amerika, III, 307.

Staatslieden; zie: *Staatsleven.*

Staatsverband; ontstaan na de

spraakverwarring bij Babel, III, 232.
Staatswezen; zie: *Christenlanden.*
Strijd; — van Christus niet tegen maar voor de wereld, II, 57; — van Christus tegen Satan, II, 58; bezieling tot den — van Christus, II, 90; — in ons eigen hart, II, 60; — in de wereld, II, 6; — onder de broederen, II, 62, 63; — voor onzen Koning, II, 82; altijd bereid tot den —, II, 79; uw kinderen toerusten tot den —, II, 84, 85.
Subjectivisme; zie: *Kerk.*
Synode; synodale organisatie en haar opkomst hier te lande, II, 338. Zie: *Kerkelijke tucht, Kerkverband.*

T.

Taal; — komt uit het bewustzijn, III, 236; vóór de spraakverwarring slechts één —, III, 236; verscheidenheid van — na de spraakverwarring, III, 237, 263; éénheid van —, op het Pinksterfeest, III 263.
Theocratie; — onder Israël, I, 119, 388, 392.
Theosofie. Zie: *Wetenschap.*
Toovermacht (der Heidenen); zie: *Wonderen.*

U.

Universalisme; het — van het Christendom reeds in het oude Testament geleerd, I, 252, 253, 321; het — der Christelijke religie als tegenstelling tegen het Particularisme der Joden, I, 251, v.v. Zie: *Zending.*
Universiteit; moet niet uitgaan van kerk of overheid, II, 304.

V.

Val; zie: *Zondeval.*
Verbond; zie: *Gezin, Kerk.*
Verborgenheden; onderscheiden van het nog niet gekende, III, 419, 420; poging der wetenschap om de — weg te cijferen, III, 426; de kunst komt tot ons uit het rijk der — III, 427; Evolutieleer, een poging om het rijk der — te niet te doen, III, 425, 426; sfeer der — veel grooter dan de sfeer van het kenbare, III, 429; de sfeer der — op geestelijk terrein, III, 430; God het middelpunt van het rijk der —, III, 431, 432; het innerlijk wezen van den mensch behoort tot het rijk der —, III, 433, 439; Gods leiding in de geschiedenis behoort tot het rijk der —, III, 435; de verborgenheid van de wereld der gedachten Gods, III, 441; het rijk der — ons ontsloten door Christus Jezus, III, 448, 452, 462, v.v.; bijgeloof der heidenen wijst op het rijk der —, III, 451, 453.
Verhevene; het — overschrijdt de maat van het menschelijke, III, 559; — in de natuur en de kunst, III, 564, 565; vreeze voor het —, III, 564, in Christus, de vreeze voor het —, veranderd in aanbidding, III, 566.
Vleeschwording; zie: *Wetenschap, Woord.*
Voleinding; zie: *Wederkomst.*
Volkskerk; bestaat er een —?, II, 243, 245 v.v.; III, 170; — onder Israël, II, 254; in — tucht niet gehandhaafd, II, 247, 263, 275, 276; verkeerde gevolgen der —, III, 352. Zie: *Kerkelijke tucht.*

Voorzienigheid; zie: *Koningschap van Christus.*
Vredesbeweging; zie: *Anabaptisten.*
Vrouw; schepping der — uit den man, II, 121, 374; hare onderdanigheid aan den man, II, 393, v.v., 403; haar roeping in het Christelijk gezin, II, 39. — als opvoedster harer kinderen, II, 533; haar zucht tot ijdelheid, II, 402, 403; haar macht over den man, II, 403, 405, III, 136, 137; haar uit- en inwendig schoon, II, 406; anderssoortig dan de man, II, 412, v.v. III, 138; haar roeping binnenshuis, II, 417, 441; — als moeder, II, 419; het instinctieve van haar moederliefde, II, 424; haar zorg als huismoeder voor de lichamelijke belangen, II, 514 v.v.; — als mater consolatrix, II, 518; hare beteekenis in de maatschappij, III, 135—145; hare positie in het Christenland, III, 140; — als hulpe tegenover den man, III, 140; de invloed der slechte—, II, 141, 142; roeping der Christelijke —, in de maatschappij, II, 144. Zie: *Gezin, Liefde.*

W.

Waarheid; het zoeken naar —, III, 397, 408—415; zonder wedergeboorte, kennis der — niet mogelijk, III, 400, 444; Jezus Christus, de weg tot de —, en de — zelve, III, 400, 407, 415, 416, 464; de ongeloovige wetenschap kan niet tot de — leiden, III, 403, 404, 408—415.
Wapenrusting; geestelijke — uit Efeze 6, II, 75 v.v.
Wedergeboorte; zie: *Waarheid.*
Wederkomst des Heeren; door de apostelen te spoedig verwacht, III, 265, 270; eerst mogelijk na uitwerking van historisch proces, III, 265, v.v. 272; ontwikkeling van de macht der ongerechtigheid, voorafgaande aan de — III, 350, 351, zie: *Natuur*; — begin d. voleinding, I, 478; — om zijn Koninkrijk te bevestigen, I, 481, 487; — beschreven in de Openbaringen, I, 482; — beschreven in de Evangelien en Brieven I, 482, 483; — in de Kerk niet genoegzaam verwacht, I, 485; — en de Latterday Saints, I, 485; — een verlossing voor de geloovigen, II, 255; bezien in het licht der eeuwigheid, III, 274; zie: *Antichrist, Hoop, Koningschap van Christus.*
Weldadigheid; particuliere — onder mede-christenen, II, 498, v.v. Zie: *Diaconaat*;
Wereldstaat; zie *Internationalisme.*
Werkheiligheid; zie: *Dankbaarheid.*
Wet; hetzelfde begrip als geweten, III, 283; Calvijn's definitie van —, III, 283; — beheerscht den volksstaat, meer dan de overheid, III, 284; nationale — van Israël, III, 285; de — in mystieken zin genomen, geldt voor alle landen, III, 285; de mystieke — in de Schrift, III, 285; — der tien geboden niet meer als wetsformule geldig III, 286; — der tien geboden en haar beginsel nog altijd van kracht, III, 286; onderscheid tusschen de geestelijk-mystieke en de geschre-

ven —, door Jezus aangetoond, III, 287; de geschreven lands— noodzakelijk, III, 288; het ontstaan der —, III, 289, 290; totstandkomen van de — in Christenlanden, III, 290, 291; — als instrument van Christus' Koningschap over het leven der Staten, III, 293.

Weten; het — van Jezus, menschelijk of Goddelijk? III, 357—359, 366; het — van Jezus een weten als in den staat der rechtheid, III, 372—374; het Goddelijk — van Jezus, geen alwetendheid, III, 375; het — van Jezus uit de herinnering, I, 374, 375; het — van Jezus, een onmiddellijk —, III, 357, 365, 377; ons menschelijk — nu slechts bij uitzondering onmiddellijk, (clairvoyance, spiritisme enz.) III, 360; in den staat der heerlijkheid zal ons — onmiddellijk aanschouwen zijn, III, 367—369, 405; ons — en de verduistering van ons verstand, III, 371; Adam bezat voor den zondeval het onmiddellijk — III, 373; het onmiddellijke — door de zonde grootendeels teloorgegaan III, 405; het — door wetenschappelijk onderzoek, III, 406; gestelde grens aan ons menschelijk —, III, 419; hoogte van ons menschelijk — in den tegenwoordigen tijd, III, 421; instinctief — der dieren, III, 361, 407; menschelijk — tweeërlei: onmiddellijk of aangeleerd —, III, 359, 361, 362; menschelijk — en de tact, III, 363; menschelijk — en de Chokma (wijsheid), III, 364, 407; menschelijk — en het genie, III, 362; — door te gelooven, III, 465, 466. Zie: *Verborgenheden, Waarheid, Wetenschap.*

Wetenschap; beteekenis van het woord — in de Schrift, III, 377; tegenwoordige beteekenis van het woord —, III, 377; De —, III, 379; de macht van —, zich stellend tegenover de macht van Christus, III, 380, 381; — exacte zich uitgevend als —, I, 239, 240, III, 382—383; resultaten der exacte —, I, 235; resultaten der exacte — aanvaard door de Schrift I, 240; richting in de — om de onzienlijke dingen uit de zienlijke te verklaren, III, 385; het Ignorabimus, als leuze der materialistische —, III, 424; de — kan niet speuren in het rijk der verborgenheden, III, 426, 432. 436. Zie: *Verborgenheden.* Opkomst der Theosofie, als reactie tegen de materialistische —, III, 427; macht der — over de dingen van het uitwendig leven, III, 438; Christelijke alleen mogelijk bij het licht van Gods openbaring, III, 438, 446, 462, v.v.; Christelijke —, alleen mogelijk door de belijdenis van de Godmenschheid in Christus, III, 448, 464; — is kennis der gedachte in het heelal belichaamd, III, 440; beoefening der — alleen mogelijk door onze schepping naar Gods Beeld, III, 442, 443, — en de val, III, 444, — en de genade, III, 444, 445; Christelijke — alleen mogelijk door Christus, III, 446, 447; — en de vleeschwording, III, 447, 448; bespiegelende —, III, 387, 388; ontwikkeling der — in Christen-

landen, I, 245, III, 449; in Mah. er Joodsche landen, I, 245; opkomst der Christelijke — (Augustinus, Thomas Aquino, Calvijn, III, 454 457; — der zienlijke en der onzienlijke dingen, III, 457; Koningschap van Christus over de —, III, 459, v.v.; waarom — in de Schrift gebrandmerkt als valsche wijsheid, I, 242; waarom eerste Christenen vijandig tegen de toenmalige —, I, 244; het terrein van de — ten onrechte bijna geheel overgelaten aan de wereld buiten Christus, I, 189—193; natuurkundige — en Christus als het eeuwige Woord, I, 245, 246. Zie: *Natuur, Waarheid.*

Wereld. Zie: *Strijd.*

Wereldrijk; het streven naar een — gaat in tegen Gods ordinantie, I, 261.

Wereldsteden; het menschelijk leven geconcentreerd in de — I, 73—81, 90, 102. 103.

Wil; (vrije). Zie: *Koningschap van Christus.*

Worder; dr. Wrights' wetenschappelijke werken over het — I, 151; het — als versterking van het geloof in Gods almacht, I, 149, 156.

Worderen; de — hebben een eigenaardige beteekenis gehad in sommige tijdperken der openbaring, I, 171, 172; — door den Christus, als Zoon des menschen, I, 158—162, 169; onderscheid tusschen Jezus' — en de toovermacht der heidenen, III, 356; — door Jezus verricht aan dieren en planten een bovennatuurlijke kracht, I, 474, ver- — vangen door natuurlijke ontwikkeling, I, 476; — der apostelen, I, 163—167, 170; — in onze dagen mogelijk? I, 172, 173; — van den Antichrist, I, 171.

Woord; prediking van het —, II, 218 v.v.; mystieke werking van het — Gods, II, 220; het — vleesch geworden, II, 221, 222; ontvankelijkheid der ziel vereischt voor het — Gods, II, 223. Zie: *Wetenschap.*

Wright; Dr. Zie: *Wonder.*

Z.

Zedelijk bederf; zie: *Afgodendienst.*

Zelfverloochening; — ter wille van den naaste, II, 64; ter wille van Christus, II, 65; — van ons lichaam, II, 69; dienst van Christus mogelijk zonder —, II, 71.

Zending; de — als gehoorzaamheid aan Christus bevel, I, 258; resultaten der — in onzen archipel, III, 314; resultaten der Roomsche —, III, 314; verschillende zendingsmethode, III, 316; de — en hare opkomst einde 18de eeuw, II, 317; — door de Roomsche Kerk gedreven, II, 319; kerkelijk karakter der — volgens de Schrift, II, 320; particulier initiatief en —, II, 319; de — en de kolonisatie, I, 259; taak der — in het universalisme van het Christendom, I, 257; saamwerking der — met de handelsbeweging, I, 259. Zie: *Aboriginal Societies.*

Zondagsschool; Zie: *Evangelisatie.*

Zonde; hare doorwerking in het

historisch proces, III, 270. Zie: *Éénheid van 't menschelijk geslacht, Gezin, Kunst, Maatschappij, Overheid, Schoon, Slavernij, Staat.*
Zondeval; Zie: *Weten, Wetenschap*
Ziel; onze — een mysterie, III, 206, 208; de — van een volk, III, 288. Zie: *Dieren.*
Zoon des Menschen; zie: *Christus, Wonderen.*

TEKST-REGISTER.

Genesis.

1, III, 584. — 1 : 4*a*, III, 502. — 1 : 21, III, 500. — 1 : 21, 24, 30, I, 127, 128. — 1 : 27, II, 368, 371. — 1 : 28, I, 129, 133, 134, 142, III, 457. — 2 : 24, II, 113, 357, 408. — 3 : 5, III, 248. — 3 : 15, I, 227. — 3 : 16, II, 380. — 3 : 17, 18, II, 493. — 3 : 17, 18, 19, III, 404. — 3 : 19, II, 487; III, 485. — 4 : 7, II, 60. — 4 : 17, I, 190. — 4 : 31, III, 524. — 9 : 10, III, 488. — 9 : 12, III, 251. — 10 : 32, III, 231, 238. — 11 : 46, III, 233. — 11 : 9, III, 227. — 12 : 3, III, 250. — 18 : 18, III, 54. — 41 : 26, III, 495.

Exodus.

15 : 11, I, 150. — 20 : 2, III, 286. — 20 : 12, II, 433. — 31 : 2, III, 95. — 31 : 3, 4, 5, III, 481, 486.

Leviticus.

4 : 21, II, 7.

Numeri.

14 : 4, I, 325. — 15 : 15, II, 7. — 20 : 10, II, 7. — 24 : 16, III, 377. — 27 : 16, III, 98.

Deuteronomium.

5 : 32, II, 7. — 18 : 9—12, III, 453. — 18 : 14, 15, I, 215. — 18 : 15, III, 453.

Jozua.

10 : 3, III, 242. — 24 : 1, 2, III, 294. — 24 : 15*b*, II, 405. — 24 : 24, 28, III, 295.

1 Samuël.

8 : 7, I, 388.

2 Samuël.

2 : 4, III, 294.

1 Koningen.

12 : 12, III, 295. — 12 : 15, 16, 24, III, 296.

1 Kronieken.

29 : 11, I, 324.

Ezra.

4 : 17, III, 85.

Job.

10 : 7, III, 377. — 28 : 20, III, 539. — 36 : 24, 1, 2, 6, III, 419, 428.

Psalmen.

2, I, 118, 122. — 2 : 2—12, I, 253. — 2 : 3, I, 91. — 2 : 6, I, 1, 18. — 2 : 6, I, 494. — 2 : 8, I, 362. — 5 : 10, III, 110. — 5, I, 129, 130. — 8 : 6, I, 123. — 8 : 7, III, 355. — 19 : 2, II, 184. — 22 : 23, II, 7. — 23 : 2, I, 49. — 33 : 15, III, 99, 239, 272. — 37 : 25, II, 507. — 40 : 7, II, 511. — 44 : 5, I, 287, 294. — 45 : 3, III, 547. — 45 : 3, III, 495. — 45 : 8, I, 390. — 50 : 2, III, 495. — 50 : 7—14, III, 502. — 50 : 12, III, 254. — 55 : 6, III, 46. — 66 : 1, 4, 7, I, 252, — 67 : 3 5, I, 253. — 72 : 18, I, 143. — 73 : 9, I, 39; III, 105, 194. — 96 : 10—13, I, 385. — 98 : 4, 9, I, 385. — 99 : 1, 2, I, 253. —

100, I, 321. — 100:1, I, 253. — 100:3, I, 297, 299. — 100:3 II, 7. — 101:4, 6, 7, II, 462. — 103:21, I, 213. — 104, I, 427. — 104:4, I, 213. — 104:30, III, 98. — 110:2, 3, II, 1, 4, 6. —110:3, I, 437. — 110:4, I, 437. — 117:1, III, 251. — 127:3, II, 422. — 138:6, III, 559. — 139, III, 411. — 139, II, 121. — 148:3, I, 298. — 149:2, I, 21. — 150:3, 4, III, 525.

Spreuken.

8:22, 30, III, 503, 539. — 8:23, 27, I, 246. — 8:30, 31, III, 125. — 17:1, I, 49. — 18:11, III, 559. — 21:1, III, 272. — 31, II, 494.

Prediker.

3:11, III, 491. — 4:6, I, 49. — 7:28, III, 97. — 12:12, I, 59.

Hooglied.

4:10, III, 495.

Jesaja.

2:12, III, 559. — 9:5, I, 307, 312. — 9:7, III, 274. — 10:15, III, 274. — 11:7, 8, I, 185. — 18:2, 7, III, 51. — 23:18, III, 107. — 28:12, I, 49. — 28:23 v.v., I, 177. — 28:26, III, 33. — 30:8, III, 197. — 33:17, III, 495. — 33:22, I, 119, 299, 309. — 35:4, I, 385. — 40:5, III, 306. — 40:9, 10, I, 385. — 40:15. III, 239. — 41:6, III, 44. — 45, III, 273. — 45:1, III, 330, 333. — 45:12, 13, III, 333. — 45:19, 21, III, 334. — 52:12, I, 385. — 53:2, III, 547. — 57:14, III. 494. — 57:15, III, 558. — 63:9, I, 470. — 65:17, I, 484.

Jeremia.

23:20, III, 408. — 30:5, III, 46. — 45:3, I, 49. — 46:20, III, 495.

Klaagliederen.

2:9, III, 282, 283. — 3:47, III, 45. — 3:49, I, 49.

Ezechiël.

30:13, III, 45. — 31:7, 9, III, 495. — 32:18, III, 494. — 34:11, 12, I, 385. — 34:24, I, 386.

Daniël.

7:13, 14, I, 381.

Joël.

2:16, II, 7. — 3:13, 15, I, 482.

Zacharia.

9:9, II, 42. — 12:1, III, 99.

Maleachi.

1:6, I, 147, 343. — 3:1, I, 403. — 4:5, I, 403.

Mattheus.

1, I, 397. — 3:2, I, 310. — 3:2, I, 402, 404. — 3:17, I, 215. — 4:3, I, 195. — 4:8, III, 259. — 4:19, II, 139, 153. — 5:2, II, 149, 150. — 5:13, 14, II, 151. — 5:14, III, 1, 5, III, 164. — 5:48, II, 93. — 6:13, I, 198, 210, 216, 367; II, 60, 83, 508, III, 122. — 6:19, II, 105. — 6:24, I, 92, III, 115. — 6:25, I, 503, 505. — 6:28, I, 431. — 6:33, II, 504. — 8:22, II, 60. — 9:3, I, 153. — 10:1, I, 163. — 10:16, III, 194. — 10:24, II, 154. — 10:25, II, 155. — 10:27 v.v. II, 52. — 10:32, II, 22, 44. — 10:32, 34, 35, 36, 39, II, 44. — 10:36, II, 42, 44. — 10:37, 38, II, 68. — 10:38, II, 44. — 10:40—42, II, 99. — 10:42, II, 111. — 11:1, 7, II,

151. — 11 : 5, II, 327, II, 517. — 11 : 16, 17, III, 125. — 11 : 23, 25, 27, I, 351, 352, 353. — 11 : 25, 26, I, 231, III, 444. — 11: 27, III, 354, 11 : 28—30, I, 354. — 11 : 29, I, 49. — 13, II, 152. — 13 : 31, I, 156. — 13 : 33, I, 174. III, 261. — 13 : 35, I, 433; II, 371. — 15 : 26, I, 395 ; II, 156. — 16 : 17, II, 143, 153. — 16 : 18, II, 129, 141, 148. — 6 : 9, II, 157, 158, 171. — 16 : 23, II, 158. — 16 : 24, II, 64. — 16 : 26, I, 193, 436. — 17 : 15, 20, 21, I, 164. — 17 : 20, III, 357. — 18, II, 152. — 18 : 10, I, 368, 419. — 18 : 14, II, 111. — 19 : 4, II, 347, 353. — 19 : 8, II, 378. — 20 : 18, I, 113. — 21 : 16, III, 500. — 21 : 39, I, 319. — 22 : 21, I, 281. — 23, II, 152. — 23 : 15, I, 392. — 23 : 37, I, 431. — 24 : 34, v.v. III, 266, 267. — 24 : 14, I, 247, 254; II, 230. — 24 : 27, I, 482. — 24 : 42, II, 76. — 25 : 31, v.v. I, 439, 483. — 25 : 31, 40, I, 356. — 25 : 32, III, 336. — 25 : 34—40, II, 498. — 25 : 40, II, 99, 108, 498. — 26 : 29, III, 512. — 26 : 53, I, 159. — 28 : 13, I, 188, 275, 280, 313, 322, 349, 357, 358, 359, 430; II, 158, 159, 165; III, 336, 354, 355. — 28 : 30, II, 180.

Markus.

1 : 13, I, 160. — 1 : 17, II, 146. — 2 : 10, 11, I, 158. — 3 : 14, II, 155. — 12 : 34, I, 442. — 16 : 15, III, 253. — 16 : 17, 18. I, 175.

Lukas.

1 : 17, II, 6. — 1 : 32, 33, I, 459. — 1 : 76, I, 457. — 2 : 1, I, 254, III, 233, 253. — 2 : 32, I, 253. — 2 : 34, I, 17. — 2 : 40—52, III, 376. — 2 : 40, 52, III, 357. — 2 : 49, II, 517. — 3 : 14, II, 503. — 7 : 1, II, 151. — 9 : 56, I, 459. — 10 : 1, II, 145. — 10 : 18, I, 216. — 10 : 22, III, 354. — 13 : 24, II, 53. — 13 : 34, II, 424. — 16 : 8, I, 184. — 16 : 8, 10, 189. — 17 : 20, I, 441 — 17 : 25b, III, 116. — 18 : 1, II, 84. — 18 : 16 II, 67, 85, III, 182. — 21 : 26, III, 45. — 22 : 32b, II, 111. — 22 : 42, II, 396. —

Johannes.

1 : 1—4, I, 338. — 1 : 3, II, 369. — 1 : 4, III, 534. — 1 : 14, I, 472. — 1 : 29, I, 431. — 1 : 40, 50, III, 358. — 2 : 11, III, 496. — 2 : 23, 25, III, 358. — 3 : 3, III, 465. — 3 : 11, III, 374. — 3 : 16, I, 187, 255, 288; III, 218, 249, 253. — 3 : 35, I, 355; III, 354. — 4 : 22, I, 392, 395. — 4 : 34, II, 396. — 4 : 42, III, 251, 252. — 5 : 14, III, 359. — 5 : 22, III, 354. — 5 : 26, I, 425. — 5 : 27. I, 355. — 6 : 64, III, 358. — 6 : 66, II, 145. — 8 : 58, II, 222. — 10 : 16, I, 258. — 10 : 30, III, 281. — 12 : 13, I, 406. — 12 : 19, III, 253. — 13 : 3, III, 355. — 13 : 14, II, 18. — 13 : 16, II, 154. — 13 : 32, II, 103. — 13 : 34, II, 107, 110. — 14 : 2, II, 370. — 14 : 6, I, 425, III, 397, 400. — 14 : 9, III, 415. — 14 : 13, I, 167. 14 : 14, I, 168. — 14, 15, 16, 17, II, 153. — 14 : 18, v.v. II, 182, 183. — 14 : 30, I, 197. — 15 : 1, I, 338, 349. — 15 : 10, II, 12, 18, 19. — 15 : 13, 14, II, 18. — 15 : 12, II, 100, 103. — 15 : 13, II, 18, 114. — — 15 : 16, II, 23. — 16 : 30, III, 365. — 16 : 33, III, 4. — 17, II, 195. — 17 : 1, 2, I, 357. — 17 : 2, I, 357, III, 355. — 17 : 5, III, 496, 515. 17 : 9, III, 254. — 17 : 20, II, 34, 170. — 17 : 23, III, 251. — 18 : 36, I, 115, 315, 317; III, 254, 255. — 18 : 36, 37, I, 115. — 18 : 37, I,

11, 115, 311. — 18 : 38, III, 397, 403. — 19 : 11, I, 113, 116. — 19 : 12, I, 281. — 20 : 17, I, 326. — 20 : 21, 22, 23, II, 158. — 20 : 28, II, 68. — 21 : 16, II, 286, 288. — 21 : 18, II, 47.

Handelingen.

I : 6, I, 358, 393. — 1 : 8, II, 3, 37. — 1 : 10, 11, I, 483. — 2 : 8, I, 254. — 2 : 21, I, 342. — 35 : 12, I, 169. — 4 : 20, II, 138. — 9 : 5, III, 272. — 15 : 23 v.v., II, 176. — 17 : 26, III, 22. — 17 : 28, III, 443. — 20 : 28, II, 277, 279. — 20 : 29, II, 230. — 20 : 31, II, 288. — 22 : 15, II, 41. — 24 : 22, III, 377. — 26 : 3, III, 74.

Romeinen.

1, I, 400. — 1, III, 142. — 1 : 20, III, 449, 478, 496. — 1 : 21, III. 371, 501, 523. — 1 : 26, 27, II, 409. — 5 : 5, II, 102. — 6 : 1, II, 13, 314. — 6 : 5, I, 326. — 8 : 5, III, 569. — 8 : 15, I, 147. — 8 : 16, II, 34. — 8 : 20, 21, I, 211. — 8 : 22, I, 434. — 8 : 29, II, 85, 86. — 12 : 1, II, 69. — 12 : 10, II, 110. — 12 : 13, II, 458. — 12 : 18, II, 63. — 13, I, 114, 122. — 13 : 1, I, 447, 455. — 13 : 3b, III, 155. — 13 : 6, 7, II, 72. — 14 : 30, II, 53. — 16 : 17, II, 266.

1 Corinthe.

1 : 19, III, 376. — 1 : 20, I, 226, 230, 231. — 1 : 20—22, 27, I, 231. — 1 : 26, I, 290. — 2 : 7, III, 439. — 2 : 11, III, 387, 440. — 2 : 12, III, 443. — 3 : 21, II. 69. — 3 : 22, 23, II, 64. — 5 : 7, II, 235, 238. — 5 : 10, II, 462. — 6 : 3—8, III, 186. — 6 : 4, III, 184, 185, 186. 6 : 18b, 14, II, 511. — 6 : 15a, II, 509, 511. — 6 : 19, II, 512. — 6 : 20, I, 346. — 7 : 23, I, 346. — 7 : 31, I, 460. — 10 : 17, II, 119. — 11 : 13, II, 379. — 11 : 23, 24, II, 165, — 11 : 24, II, 159, 165, — 12 : 3b, I, 339, 342. — 12 : 5, I, 342. — 12 : 12, II, 191. — 12 : 18, II, 317. — 12 : 11, II, 102. — 13, III, 409. — 13 : 3, II, 102, 108. — 13 : 8—13, III, 367, 369. — 13 : 12, III, 405, 406; — 15, I, 329. — 15 : 20—22, I, 335. — 15 : 17, III, 355. — 25 : 24 v.v. I, 364. — 15 : 24, 25, III, 215, 364. — 15 : 25, I, 9, 488; II, 9, 307. — III, 205, 222. — 15 : 26, I, 365. — 15 : 28, I, 117. — 15 : 45, I, 328, 330. — 15 : 49, II, 86. — 15 : 51, 52, I, 270. — 15 : 52, I, 270, 483.

2 Corinthe.

2 : 12, I, 49. — 3 : 17, I, 342. — 3 : 18, II, 86. — 4 : 17, III, 495. — 5 : 1, I, 271. — 5 : 4, I, 413. — 5 : 7, III, 370. — 5 : 10, I. 356. — 5 : 20, I, 288. — 6 : 14, III, 188. — 6 : 16, II, 6. — 7 : 5, I, 49. — 10 : 3—6, II, 54. — 11 : 26, III, 47.

Galaten.

4 : 13, II, 89.

Efeze.

1 : 9, 10, III, 318. — 1 : 19—23, III, 256. — 1 : 20, I, 325; III, 206, 355. — 1 : 20 v.v., III, 206. — 1 : 20—23, I, 325. — 1 : 21, 364. 365, 373. — 1 : 22, I, 318, 360; II, 296. — 1 : 22b, I, 360. — 1 : 22, 23, I, 318, — 2 : 2, III, 64, 74, 206. — 2 : 14, III, 318. — 3 : 9, III, 318, 540. — 3 : 10, III, 214. — 3 : 18, III, 371. — 4 : 15, 16, I, 325. — 5 : 23, II, 379, 380, 381. — 5 : 24, II, 390, 392. — 5 : 25, II, 363. — 5 : 32,

II, 371. — 6 : 2, II, 53. — 6 : 4, II, 519, 525, 531; III, 174. — 6 : 5 en 9, II, 444, 451. — 6 : 10, I, 343. — 6 : 12, I, 197; III, 205. — 6 : 13—17, II, 54. — 6 : 15, II, 74. — 6 : 18, II, 77.

Filippensen.

1 : 23, I, 271. — 1 : 30, II, 53. — 2 : 4, I, 254. — 2 : 12, II, 81. — 2 : 15, III, 170. — 3 : 12, III, 281. — 3 : 15, II, 86. — 3 : 20. II, 96, 105. — 4 : 4, II, 84.

Colossensen.

1 : 13. I, 220. — 1 : 15 v.v., I, 364; III, 540. — 1 : 16, vv., I, 336, III, 260. — 1 : 16, I, 336; III, 260, 446. — 1 : 18, I, 325, 335. — — 1 : 19, III, 256, 446. — 1 : 20, III, 546. — 1 : 29, II, 54, 70. — 2 : 2, 3, III, 429, 446. — 2 : 3, I, 237, 246; III, 429, 446, 459. — 2 : 9, III, 540. — 2 : 19, I, 325, 326. — 3 : 3, II, 105. — 3 : 4, I, 255. — 3 : 17, II, 530. — 3 : 22, II, 450. — 4 : 1, II, 451. — 4 : 12, II, 53.

1 Thessalonicensen.

2 : 2 II, 53. — 3 : 11, III, 280. — 4 : 9, II, 110. — 4 : 16, I, 483. — 5 : 2, I, 267, 270.

2 Thessalonicensen.

2 : 1 III, 267. — 2 : 2, I, 267. — 2 : 3, I, 30, 97. — 2 : 3, 9, I, 197. — 2 : 6, II, 313. — 2 : 7, I, 484. — 2 : 9, I, 468. — 2 : 16, 17, III, 281.

1 Thimotheus.

1 : 17, I, 370. — 1 : 18, II, 53. — 2 : 14, II, 401; III, 135. — 2 : 9—14, II, 401. — 2 : 15, II, 401, 412, 476. — 4 : 8, 9, III, 342. — 6 : 2, II, 451. — 6 : 3, 4, II, 267. — 6 : 6, 9, II, 504. — 6 : 12, II, 53.

2 Thimotheus.

2 : 3, II, 54. — 2 : 19, II, 5. — 2 : 24, III, 83. — 3 : 3, I, 82. — — 3 : 5, II, 267. — 4 : 1—4, II, 214, 218. — 4 : 3, 4, II, 227. — 4 : 7, II, 54.

Titus.

1 : 17, I, 373. — 2 : 14, II, 5, 245, 256. — 3 : 1, III, 145. — 3 : 10, 11, II, 266.

Hebreën.

1 : 1, 2, III, 462. 1 : 3, 4, I, 371. — 1 : 14, I, 206, 209, 219. — 2 : 8, III, 355. — 2 : 14, I, 460. — 2 : 15, III, 45. — 2 : 17, II, 5. — 4 : 9, I, 49; II, 5. — 4 : 12, II, 28, 220. — 7 : 25, II, 84. — 11, II, 33. — 11 : 10, III, 470. — 11 : 14—16, II, 105. — 11 : 25, II, 5. — 12 : 1, II, 79. — 12 : 4, II, 53. — 13 : 1, II, 111. — 13 : 2, II, 455, 458.

Jakobus.

4 : 4, III, 253. — 6 : 1, II, 80.

1 Petrus.

1 : 18, I, 346. — 1 : 22, II, 111. — 2 : 9, I, 327. — 2 : 9, II, 256. — 2 : 10, II, 5, 256. — 2 : 18, II, 450. — 2 : 23, I, 365. — 3 : 15, II, 84. — 4 : 9, II, 458. — 5 : 8, II, 60.

2 Petrus.

1 : 7, II, 111. — 2 : 1, II, 227. — 3 : 10, 12, I, 484. — 5 : 8, I, 197, 211.

1 Johannes.

1 : 1, 3, II, 34. — 2 : 2, I, 255,

322, III, 251. — 2 ; 15, III, 253. — 2 : 18, II, 230. — 2 : 20, III, 466. — 3 : 2, II, 86, 370, 517. — 3 : 14, II, 34, III, 466. — 3 : 17, I, 457. — 4 : 18, III, 49, 566. — 5 : 7, II, 226. — 5 : 19, III, 254. — 5 : 21, I, 399.

2 Johannes.

7, 9, II, 226. — 10, 11, II, 224, 229.

Judas.

3, II, 53.

Openbaringen.

1 : 5, I, 282, 327, 373. — 1 : 5, 6, I, 327. — 1 : 10, II, 256. — 1 : 20, II, 161. — 2 : 1, II, 160, 337. — 2 : 3, II, 237. — 2 : 5, II, 202. — 2 : 11, II, 203, 223. — 3 : 11, I, 270, 275. — 3 : 20, II, 169. — 5 : 1, I, 478. — 5 : 6, I, 431. — 5 : 9, I, 254. — 5 : 10, I, 327. — 5 : 12, I, 378. — 11 : 15, III, 251, 256. — 13 : 14—18, III, 225. — 14 : 11, I, 48, 49. — 14 : 15, I, 439. — 17 : 3, I, 373. — 17 : 4, I, 75. — 18 : 4, III, 189. — 18 : 16, I, 71 ; 18 : 22, I, 102. — 18 : 23, I, 102. — 19 : 11, I, 356. — 20 : 7, I, 218. — 21 : 3, II, 5, 256. — 21 : 11, III, 496.